

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»

*Серія «Проблеми
регіонального
розвитку»*

***ПОТЕНЦІАЛ СЕКТОРУ КОМЕРЦІЙНИХ ПОСЛУГ
РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ
ТА МЕХАНІЗМИ ДЕТІНІЗАЦІЇ***

Монографія

Львів 2021

УДК 332: 338.467:330.354:332.146.2
П – 64

Потенціал сектору комерційних послуг регіонів України: ефективність використання та механізми детінізації: монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2021. 528 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)
ISBN 978-966-02-9822-4

У монографії визначено проблемні аспекти економіко-правового регулювання ідентифікації та класифікації послуг в контексті детінізації національної економіки; здійснено аналіз передумов, секторальних особливостей та рівня тінзації окремих секторів комерційних послуг на національному та регіональному рівнях; розроблено та апробовано методичні підходи до виявлення видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг зі зростаючою соціально-економічною віддачею та стратегічною конкурентоспроможністю; поведено аналіз ефективності використання потенціалу окремих сфер комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України. Обґрунтовано стратегічні пріоритети системної детінізації та розвитку сектору комерційних послуг, а також розроблено інституційні та організаційно-економічні механізми детінізації відносин у різних субсекторах комерційних послуг на національному та регіональному рівнях.

Видання може бути корисним при виробленні, прийнятті та реалізації рішень у сфері регіональної політики на різних рівнях управління, для науковців, студентів, практиків і тих, хто цікавиться питаннями регіонального розвитку.

Рецензенти:

Іщук С.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу проблем реального сектору економіки регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Карий О.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту організацій Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка»

Барна М.Ю. – доктор економічних наук, професор, перший проректор, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Львівського торговельно-економічного університету

Рекомендовано до друку вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України» (протокол № 10 від 13 грудня 2021 р.)

© ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні підходи до дослідження потенціалу сектору комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України	
1.1. Проблемні аспекти економіко-правового регулювання ідентифікації та класифікації послуг в Україні у контексті детінізації національної економіки	9
1.2. Методичні підходи до виявлення видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг зі зростаючою економічною віддачою та стратегічною конкурентоспроможністю.....	26
1.3. Секторальний зріз тінізації ринку комерційних послуг: масштаби, чинники, проблемні аспекти.....	36
1.4. Національний і регіональний вимір соціально-економічної віддачі основних видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг.....	55
РОЗДІЛ 2. Особливості та рівень тінізації комерційних послуг на національному та регіональному рівнях: секторальний вимір	
2.1. Послуги у сфері торгівлі.....	92
2.2. Сфера фінансових та страхових послуг.....	103
2.2.1. Страхові послуги.....	121
2.3. Сфера транспортних послуг.....	135
2.4. Сфера туристичних послуг.....	148
2.5. Послуги у сфері операцій з нерухомістю.....	160
2.6. Сфера креативних послуг.....	167
2.7. Послуги у сфері інформаційно-комунікаційних технологій	188
Розділ 3. Аналіз ефективності використання потенціалу комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України	
3.1. Послуги у сфері торгівлі	204
3.2. Сфера фінансових та страхових послуг.....	215
3.2.1. Страхові послуги.....	231
3.3. Сфера транспортних послуг.....	242
3.4. Сфера туристичних послуг.....	254
3.5. Послуги у сфері операцій з нерухомістю.....	266
3.6. Сфера креативних послуг.....	280
3.7. Послуги у сфері інформаційно-комунікаційних технологій	307

Розділ 4. Стратегічні пріоритети розвитку та механізми системної детінізації відносин у секторі комерційних послуг на національному та регіональному рівнях

4.1. Організаційно-економічні механізми детінізації послуг у сфері оптової та роздрібної торгівлі.....	319
4.2. Інструментарій детінізації відносин у сфері фінансових послуг.....	328
4.2.1. Пріоритети розвитку та основні шляхи детінізації сектору страхових послуг.....	337
4.3. Інституційні механізми детінізації ринку транспортних послуг в Україні: національний і регіональний аспект.....	347
4.4. Засоби та інструменти детінізації туристично-рекреаційної сфери в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів України.....	357
4.5. Оптимізація і вдосконалення інституційно-організаційних механізмів детінізації відносин у сфері операцій з нерухомістю.....	364
4.6. Стратегічні пріоритети розвитку та інструментарій детінізації сфери креативних послуг на національному та регіональному рівнях.....	372
4.7. Формування механізмів детінізації ринку ІКТ послуг у регіонах України.....	383
4.8. Актуалізація пріоритетних напрямів системної детінізації сфери комерційних послуг в Україні.....	393
4.9. Механізми та інструменти детінізації ринку комерційних послуг України.....	405
ПІСЛЯМОВА.....	425
ДОДАТКИ.....	435

ПЕРЕДМОВА

В умовах розвитку постіндустріального суспільства сфера послуг набуває найдинамічнішого розвитку та стає одним із впливових чинників, від яких залежить зростання економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках, покращення добробуту населення. Розширення сектора послуг у світовому та національному масштабах пояснюється процесами лібералізації, інтеграції та глобалізації світової економіки, дематеріалізацією виробництва, інтелектуалізацією праці, інформатизацією суспільних і виробничих відносин, зростанням платоспроможності населення, що збільшує споживання освітніх, туристичних, медичних, соціальних та інших послуг.

Як показує практика, сфера послуг є однією з найважливіших і швидкозростаючих складових економіки як окремих країн, так і регіонів. Так, у розвинених країнах світу частка сфери послуг в структурі ВВП перевищує 70%, в ній зайнято понад 60% робочої сили (у США – до 75%). Протягом останніх тридцяти п'яти років частка комерційних послуг у світовій торгівлі зросла у 2 рази (з 16,2% у 1980 р. до 30 % у 2019 р.).

Сектор комерційних послуг на сьогодні тісно пов'язаний з розвитком креативної економіки в містах та регіонах України, де створюються творчі кластери, реалізуються спеціальні артпроекти у сфері актуальних видів мистецтв та традиційної художньої культури, створюються нові інституції, такі як агентства креативних індустрій, творчі резиденції, які надають широкий спектр комерційних послуг. Для прикладу, в Європі креативна економіка генерує 32% (\$709 млрд.) світової економіки, та налічує 7,7 млн. робочих місць. Найбільш успішними в економічному плані є сектори реклами, теле- і радіомовлення, дизайну і архітектурного проектування, інформаційних технологій. Дані творчі сектори обслуговують потреби місцевого бізнесу. Архітектура, дизайн і проектування обслуговують будівельний бізнес і девелоперські проекти. Сфера дизайну розвивається повільними темпами і більшою мірою обслуговує ринок реклами, інформаційно-комунікаційних та медіатехнологій. А також менш стійкі у часі за всієї унікальності їхнього творчого продукту – художній та антикварний ринки, музична індустрія, видавничий і літературний сектори, мода тощо.

На сьогодні в Україні нарощують потенціал соціально-економічної віддачі види економічної діяльності у субсекторі комерційних креативних послуг, які пов'язані з мистецтвом, дизайном, медіа та інформаційними технологіями, архітектурою, урбаністикою, рекламою, маркетингом і PR. Оскільки сектор креативних послуг має позитивний вплив на економіку, соціальну інтеграцію, гуманітарну сферу, дослідження ефективності його використання у забезпеченні соціально-економічного розвитку на національному і регіональному рівнях дасть змогу кількісно та якісно визначити внесок креативних індустрій у ВВП, працевлаштування, розвиток підприємництва, культурні та освітні процеси.

Також за останні роки динамічно розвиваються регіональні ринки інформаційно-комунікаційних технологій та послуг, фінансових, страхових та банківських послуг, транспортно-логістичних, ділових, туристичних послуг тощо. Розвиток науки, технологій, інтелектуальний капітал є необхідними передумовами для подальшого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, електронної торгівлі, цифровізації економічних і суспільних процесів, що може відіграти роль “локомотиву зростання” всієї національної економіки, забезпечити міцні конкурентні переваги на світових ринках. Слід також використати вигідне геоекономічне положення країни для розвитку транспортної інфраструктури та туризму.

Але потенціал сектору комерційних послуг¹ недостатньо повно використовується у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України, адже значна їх частина знаходиться в тіні. Тому регіони недоотримують як соціальний ефект (внесок) у вигляді інклюзивної зайнятості, так і економічний – податкові надходження і оборот сектору у ВРП тощо. А крім того, важливо виявити види економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку регіонів в майбутньому.

Збереження високого рівня та нарощування масштабів тінізації сектору комерційних послуг, поширення її у сфері суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, вплив на базові характеристики економічного відтворення й узалежнення таким чином процесів, що протікають в офіційній економіці, від тіньового сектора призводять до системної тінізації національного господарства, що критично загрозливі вже не стільки для наповнення бюджетів і зростання ВВП, як для економічної безпеки держави – основи її національної безпеки. Синергетичні ефекти системної тінізації сектору комерційних послуг несуть загрози в контексті деформування основних засад ринкової економіки та девіації конкурентного середовища, погіршення якості факторів виробництва, зокрема – інтелектуально-кадрового потенціалу, зниження рівня та якості життя, задоволення потреб населення в якісних товарах і послугах, інвестиційної атрактивності територій, збереження просторових диспропорцій соціально-економічного розвитку територіальних суспільних систем різних рівнів (громад, міст, регіонів).

Свою чергою досягнення ефективної системи детінізації сектору комерційних послуг можливо лише в рамках гармонізації системи механізмів та інструментів на різних рівнях управління задля досягнення як прозорого конкурентного середовища та офіційних економічних відносин з надійними “запобіжниками” тінізації, так і підвищення конкурентоспроможності економічних суб’єктів та територіальних суспільних систем. Для цього слід

¹ Комерційні або «ринкові» послуги – послуги, які виробляються для продажу з метою отримання прибутків та іншої комерційної вигоди і реалізуються на підставі ринкової вартості (секції G–S КВЕД)

сформувати інституційні та організаційно-економічні механізми детінізації відносин у секторі комерційних послуг на національному та регіональному рівнях.

У монографії визначено проблемні аспекти економіко-правового регулювання ідентифікації та класифікації послуг в контексті детінізації національної економіки; здійснено аналіз секторальних особливостей та рівня тінізації в розрізі субсекторів комерційних послуг на національному та регіональному рівнях. Визначено основні критерії та чинники забезпечення зростаючої віддачі сектору комерційних послуг (економія від масштабу; інвестування в освіту та якість людського капіталу як базису для зростання продуктивності праці, розвитку інновацій, розширення інформаційних мереж для обміну інформацією; впровадження інноваційних технологій як чинника вищої віддачі на основі зниження граничних витрат; створення підтримуючих інститутів і розвиток менеджменту; мережеві ефекти; залежність від попереднього шляху розвитку; просторові особливості, де простір виступає джерелом зростаючої віддачі від масштабу і позитивних екстерналій у формі економії від агломерації та локалізації), які дадуть змогу обґрунтовано підійти до формування векторів нарощення економічного потенціалу сектору комерційних послуг на національному і регіональному рівнях.

Розроблено методичні підходи до виявлення видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які мають вищий потенціал у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів України, зростаючу економічну і соціальну віддачу та стратегічну конкурентоспроможність. А саме розроблено комплекс індикаторів оцінювання ефективності використання потенціалу певної сфери комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіону, який включає індикатори: загального внеску комерційних послуг у створення суспільного блага, ефективності діяльності суб'єктів господарювання, інвестиційної привабливості, бюджетної ефективності, інноваційної активності та впровадження інноваційних технологій, зростання потенціалу (масштабності) та розширення ринків збуту певного сектору комерційних послуг. Дана методика апробована на прикладі окремих секторів комерційних послуг на національному та регіональному рівнях. Також поведено аналіз ефективності використання потенціалу окремих сфер комерційних послуг в контексті досягнення соціально-економічного зростання регіонів України.

Дослідження зазначених тенденцій та динаміки нарощення потенціалу окремих сфер комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України дало можливість обґрунтувати стратегічні пріоритети системної детінізації та розвитку сектору комерційних послуг, а також розробити інституційні та організаційно-економічні механізми детінізації відносин у різних субсекторах комерційних послуг на національному та регіональному рівнях.

І цьому контексті слід наголосити, що формування пріоритетів сучасної політики детінізації сектору комерційних послуг повинно передбачати поступову відмову від патерналістських інструментів прямої підтримки

окремих видів економічної діяльності чи господарюючих суб'єктів, на противагу використання горизонтальних інструментів, дія яких спрямована на формування ефективного середовища взаємодії між бізнесом, владою та суспільством для формування конкурентного ринку послуг, адекватного внутрішнім і зовнішнім викликам. Для кожного регіону важливо підтримати ті види економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які базуються на їх самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах розвитку, мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку регіонів в майбутньому, а також забезпечать високу якість наданих послуг населенню.

Монографію підготовлено авторським колективом під науковим керівництвом д.е.н., проф. Мельник М.І.

Авторський колектив:

Мельник М.І., д.е.н., проф. (передмова, післямова, підр. 1.1; 1.2; 1.3; 1.4; 3.6; 4.6; 4.8; 4.9),

Борщевський В.В., д.е.н., доц. (підр. 2.1; 3.1; 4.1),

Бабець І.Г. д.е.н., проф. (підр. 2.3; 3.3; 4.3),

Сторонянська І.З., д.е.н., проф. (підр. 2.5; 3.5; 4.5),

Залуцький І.Р., к.е.н., с.н.с. (підр. 1.1; 1.2; 4.8),

Лешух І.В., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.2; 3.2; 4.2),

Ткач С.М., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.4; 3.4; 4.4),

Щеглюк С.Д., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.6; 3.6; 4.6),

Дуб А.Р., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.5; 3.5; 4.5),

Гулич О.І., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.4; 3.4),

Жабинець О.Й., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.2.1; 3.2.1; 4.2.1),

Синюра-Ростун Н.Р., к.е.н., н.с. (підр. 1.3; 1.4; 4.9),

Яремчук Р.Є., м.н.с. (підр. 2.7; 3.7; 4.7).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СЕКТОРУ КОМЕРЦІЙНИХ ПОСЛУГ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

1.1. Проблемні аспекти економіко-правового регулювання ідентифікації та класифікації послуг у контексті детінізації національної економіки

Скорочення масштабів тінізації економіки України постає одним з основних завдань підвищення стійкості економіки держави до кризових явищ, зокрема зумовлених поширенням пандемії коронавірусу в Україні та світі. Тіньова економіка є невід'ємною складовою будь-якої економічної системи, яка не враховується в офіційній статистиці та перебуває поза межами державного контролю та регулювання. Величина цієї складової відображає рівень невідповідності офіційних інституцій своєму призначенню та запитам суспільства².

У сучасних умовах тіньова економічна діяльність залишається однією з головних загроз національній безпеці України. За результатами дослідження української економіки, 846 млрд гривень, або 23,8 % офіційного ВВП за 2018 р. перебуває в тіні³.

Серед найголовніших чинників, які зумовлюють формування корупційних ризиків у системі публічних та допорогових закупівель, визнається відсутність чіткої визначеності предмета закупівлі, насамперед сфери послуг, що призводить до маніпулювань і неефективності використання коштів. Щороку державні закупівлі товарів, робіт та послуг становлять у середньому 13 % в ВВП⁴.

У наукових джерелах акцентується, що основними тенденціями розвитку економік різних країн є зростання обсягів функціонування сфери послуг, збільшення доходу від сервісної діяльності, посилення конкуренції у цьому секторі, зростання числа зайнятих, збільшення частки імпорту та експорту послуг. У світовому масштабі відбуваються настільки глобальні, трансформаційні зміни в секторі сервісної діяльності, що сучасну економіку зазвичай називають «сервісною» або «економікою послуг». Водночас чіткого розуміння сфери послуг як гіпергалузі, що пронизує усі сфери людської діяльності, ще нема⁵.

² Теоретична сутність економічної категорії «детінізація економіки» / П. В. Пірникоза // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. 2017. Т. 27, № 4. С. 71.

³ Національний банк України: Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП - або 846 млрд гривень - перебуває в тіні. 17 лютого 2020 року. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mldr-griven--perebuvaye-v-tini>

⁴ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». – К. : НІСД, 2018. – 688 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-09/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf. (С. 156-157)

⁵ Тенденції та проблеми функціонування світового ринку комерційних послуг / Рибчук А. В., Заблоцька Р. О. // Науковий вісник НЛТУ України. Серія Економічна. 2018, т. 28, № 9. С. 86.

У контексті детінізації національної економіки, з огляду на зростаючу значущість динамічного та прозорого розвитку різноманітних сфер послуг, особливої уваги потребує якісна регламентації відповідних механізмів класифікації та ідентифікації послуг.

Важливо враховувати, що чинна Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, понині пунктом 4.9 визначає одним із заходів забезпечення економічної безпеки держави системну протидію «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та консолідації інституційних спроможностей відповідних державних органів⁶.

Однак, попри наявність поширених у науковій спільноті правового, кримінологічного, морального, економіко-статистичного, обліково-статистичного, фіскального, інституційного, соціологічного, мотиваційного, кібернетичного та комплексного підходів до трактування сутності тіньової економіки, нормативно поняття тіньової економіки закріплено лише на рівні відомчих методичних рекомендацій, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 18 лютого 2009 р. № 123⁷, які навіть не зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Відповідно до цих рекомендацій тіньову економіку визначають як незареєстровану в установленому порядку економічну діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухилянням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання такої звітності, наслідком чого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо). Об'єктом оцінювання тіньової економіки визначено макроекономічний рівень – національна економіка загалом та окремі види економічної діяльності, а методологічною основою слугують непрямі обчислення на макроекономічному рівні вартості товарів (робіт, послуг), яка навмисно завищується чи занижується в статистичній звітності зареєстрованими суб'єктами господарювання. Примітно, що в цьому документі утворення тіньової економіки аргументується саме причинами обліково-статистичного характеру, зокрема:

- ухилення суб'єктів господарювання від звітування перед органами державної статистики та контролюючими органами;
- відсутність належної інформації, обумовлена недоліками методу статистичного охоплення діяльності суб'єктів господарювання та ведення статистичної звітності⁸.

⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

⁷ Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: наказ Міністерства економіки України від 18 лютого 2009 року № 123. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

⁸ Там само.

Як наслідок, результати зазначеного інтегрального оцінювання рівня тіньової економіки апріорі не відображають її реальний стан і тенденції розвитку за видами економічної діяльності диференційовано щодо окремих сфер та видів послуг.

Варто зважати, що сфера послуг є великомасштабним економічним сектором з розгалуженою і складною структурою та з нестабільними і швидко змінюваними межами⁹. З іншого боку, спектр сфери послуг, пов'язаних з різноманітними видами економічної діяльності, теж динамічно змінюється, впливаючи на класифікацію та структуру послуг, ідентифікацію обсягів основної та другорядної діяльності економічних одиниць.

Апріорі незамінною основою системно-структурної єдності та цілісності механізмів ідентифікації та класифікації у сфері послуг, їхньої ефективності є якісне правове врегулювання відповідної термінології.

Доводиться констатувати, що ретроспективний аналіз природи правового врегулювання терміна «послуга» засвідчує вкрай різноманітні варіанти сучасного трактування змісту цієї категорії в актах законодавства України (Додаток А, табл. А.1). Послуга розглядається і як діяльність виконавця з надання (передання) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, і як результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій, і як будь-який предмет закупівлі (крім товарів), включно з діяльністю з переробки давальницької сировини та послугами виробничого характеру сторонніх організацій з утримання та експлуатації виробничого устаткування та обладнання, що використовується в технологічному процесі з розроблення дизайну, виготовлення захищеного паперу, банкнот, монет і державних нагород України, їх зберігання, транспортування та обліку, науково-дослідна чи консультативна діяльність, уключаючи нові технології, системи захисту, експертизи, оцінки, підготовки висновків, а також навчання працівників тощо.

Окремо слід зазначити, що, відповідно до підпункту 14.1.108 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України¹⁰, внесення продукції (робіт, послуг) до інформаційних баз продажу, послуги зі збору та розповсюдження інформації про продукцію (роботи, послуги) належать до маркетингових послуг.

Проте, відповідно до частини першої статті 4 Закону України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 р.¹¹, інформаційними електронними послугами вважаються послуги щодо:

- розповсюдження реклами;
- створення можливостей для пошуку інформації та доступу до неї;

⁹ Тенденції та проблеми функціонування світового ринку комерційних послуг / Рибчук А. В., Заблоцька Р. О. // Науковий вісник НЛТУ України. Серія Економічна. 2018, т. 28, № 9. С. 86.

¹⁰ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

¹¹ Про електронну комерцію: закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>

- передавання та зберігання інформації;
- розміщення інформації на замовлення іншої особи;
- передавання інформації за запитом особи або відправлення комерційних електронних повідомлень;
- вчинення інших дій у сфері електронної комерції.

Водночас частиною другою статті 4 цього закону сумнівно обумовлюється, що до інформаційних електронних послуг не належать послуги, якщо їх надання передбачає одночасне передавання інформації невизначеному колу осіб (телевізійне мовлення, радіомовлення тощо).

Доводиться констатувати, що в правовому полі держави дотепер жодним актом не регулюється сутність терміна «комерційна послуга».

З позиції принципу юридичної визначеності, який є невід'ємною складовою принципу верховенства права, закріпленого статтею 8 Конституції України та згідно з яким юридичні норми мають бути чіткими, ясними та недвозначними, оскільки інше не може забезпечити їх однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці і на необхідності забезпечення якого неодноразово звертав увагу Конституційний Суд України.

Рішенням Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 р. визначено, що принцип правової держави вимагає наявності в законодавчому акті достатніх і завершених правових механізмів реалізації його положень¹². Очевидно, що відсутність усталеної й уніфікованої термінології у сфері послуг призводить до виникнення непорозумінь, помилок і правопорушень у державноуправлінській діяльності на всіх рівнях, обумовлює можливість «тінізації» економічної діяльності її суб'єктами.

У сучасних умовах систематизованим зведенням назв угруповань продукції та послуг, кодування яких побудовано на ієрархічній системі класифікації, є Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010 (далі – ДКПП)¹³, котрий визначено потенційною основою для галузевих класифікацій (класифікаторів) продукції/послуг та ув'язано на рівні розділів з чинним ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД).

Як трактує ДКПП, продукція/послуга – це результат окремого виду економічної діяльності відповідно до КВЕД, тобто кожному угрупованню видів економічної діяльності за КВЕД на ієрархічних рівнях «секція – клас» відповідає угруповання (одне чи кілька) продукції, яка є результатом його виконання.

ДКПП призначений першочергово вирішувати такі основні завдання:

- виконувати комплекс облікових функцій щодо продукції та послуг у межах робіт стосовно державної статистики;

¹² Рішення Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>

¹³ Про затвердження та скасування національних класифікаторів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>

- складати міжгалузевий баланс виробництва й розподілу продукції та послуг відповідно до системи національних рахунків;
- проводити зіставлення національних статистичних даних з даними країн-членів ЄС;
- використовувати коди продукції та послуг у нормативних документах і сертифікатах відповідності;
- забезпечувати функціонування системи оподаткування суб'єктів господарювання.

На основі ДКПП, відповідно до чинного Порядку визначення предмета закупівлі, зареєстрованого 25 березня 2016 р. за № 448/28578 в Міністерстві юстиції України¹⁴, задля створення конкурентного середовища та запобігання проявам корупції у сфері публічних закупівель, замовниками визначається предмет публічних закупівель для забезпечення потреб держави та територіальної громади.

Водночас, відповідно до абзацу другого пункту 1 розділу II даного Порядку, предмет закупівлі визначається також на основі національного класифікатора України ДК 021:2015 «Єдиний закупівельний словник» (далі – ЄЗС), затвердженого наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 23 грудня 2015 року № 1749¹⁵, за показником четвертої цифри основного словника із зазначенням у дужках конкретної назви послуги. ЄЗС складається з основного та додаткового словників, які є автентичними перекладами з європейського закупівельного словника Common Procurement Vocabulary (CPV) у редакції додатка I до Регламенту ЄС № 2195/2002 Європейського парламенту і Ради та поправок до додатка I згідно з Регламентом Комісії ЄС № 213/2008.

Отже, без жодної гармонізації з ДКПП основний словник ЄЗС регламентує коди та назви продукції та послуг, які можуть бути визначені предметом закупівель за приналежністю до відповідного угруповання послуг, зокрема:

1. Послуги з ремонту і технічного обслуговування.
2. Послуги зі встановлення (крім програмного забезпечення).
3. Готельні, ресторанні послуги та послуги з роздрібною торгівлі.
4. Транспортні послуги (крім транспортування відходів).
5. Додаткові та допоміжні транспортні послуги; послуги туристичних агентств.
6. Поштові та телекомунікаційні послуги.
7. Комунальні послуги.

¹⁴ Про затвердження Порядку визначення предмета закупівлі: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 17 березня 2016 року № 454. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0448-16#n18>

¹⁵ Про затвердження національного класифікатора України ДК 021:2015 та скасування національного класифікатора України ДК 021:2007: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 23 грудня 2015 року № 1749. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1749731-15#n14>

8. Фінансові та страхові послуги.
9. Послуги у сфері нерухомості.
10. Архітектурні, будівельні, інженерні та інспекційні послуги.
11. Послуги у сфері інформаційних технологій: консультування, розроблення програмного забезпечення, послуги мережі «Інтернет» і послуги з підтримки.
12. Послуги у сфері НДДКР та пов'язані консультаційні послуги.
13. Адміністративні, оборонні послуги та послуги у сфері соціального захисту.
14. Послуги, пов'язані з нафтогазовою промисловістю.
15. Послуги у сфері сільського господарства, лісівництва, рослинництва, водного господарства та бджільництва.
16. Ділові послуги: юридичні, маркетингові, консультаційні, кадрові, поліграфічні та охоронні.
17. Послуги у сфері освіти та навчання.
18. Послуги у сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги.
19. Послуги у сферах поводження зі стічними водами та сміттям, послуги у сферах санітарії та охорони довкілля.
20. Послуги у сфері відпочинку, культури та спорту.
21. Інші громадські, соціальні та особисті послуги.

На прикладі сфери сільського, лісового, рибного господарства доводиться констатувати, що структура послуг за відповідними розділами ДКПП та ЄЗС містить істотні відмінності (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Компонентна ідентифікація послуг
національними класифікаторами України ДКПП та ЄЗС
у сфері сільського, лісового, рибного господарства тощо

Послуги відповідно до ДК 016:2010 (ДКПП)		Структура послуг відповідно до ДК 021:2015 (ЄЗС)		Примітка
Код	Опис послуги	Код	Опис послуги	
1	2	3	4	5
<i>Розділ 01</i>	<i>Продукція сільського господарства, мисливства та пов'язані з цим послуги</i>	<i>77100000-1</i>	<i>Послуги у сфері сільського господарства</i>	
01.61.10	Послуги допоміжні щодо вирощування сільськогосподарських культур	77111000-1	Оренда сільськогосподарської техніки з оператором	
		77112000-8	Оренда косарок та сільськогосподарського обладнання з оператором	
		77120000-7	Послуги з компостування	У ДКПП відсутня
01.62.10	Послуги допоміжні у тваринництві	-	-	В ЄЗС відсутня

Продовження таблиці 1.1

1	2	3	4	5
01.63.10	Послуги, пов'язані з зібраним урожаєм	-	-	В ЄЗК відсутня
01.64.10	Послуги щодо оброблення насіння для сівби	-	-	В ЄЗК відсутня
01.70.10	Послуги щодо полювання та відловлювання тварин і пов'язані з цим послуги	77510000-8 77600000-6 77610000-9	Послуги з розведення дичини Мисливські послуги Послуги з відлову тварин	В ЄЗК деталізовано
Розділ 02	Продукція лісового господарства, лісозаготівлі та послуги, пов'язані з лісівництвом	77200000-2	Послуги у сфері лісівництва	
-	-	77211100-3	Послуги із заготівлі деревини	У ДКПП відсутня
-	-	77211200-4	Транспортування колод територією лісу	У ДКПП відсутня
-	-	77211300-5	Послуги з видалення дерев	У ДКПП відсутня
-	-	77211400-6	Послуги з вирубування дерев	У ДКПП відсутня
-	-	77211500-7	Послуги з догляду за деревами	У ДКПП відсутня
-	-	77211600-8	Вирощування дерев з насіння	У ДКПП відсутня
-	-	77220000-8	Послуги з просочування деревини	У ДКПП відсутня
02.10.20	Послуги лісорозсадників	-	-	В ЄЗК відсутня
02.40.10	Послуги, пов'язані з лісівництвом	77230000-1	Послуги, пов'язані з лісівництвом.	В ЄЗК деталізовано
		77231100-9	Послуги з управління лісовими ресурсами	
		77231200-0	Послуги з боротьби зі шкідниками лісу	
		77231300-1	Послуги з лісоуправління	
		77231400-2	Послуги з інвентаризації лісів	
		77231500-3	Послуги з моніторингу чи оцінювання стану лісів	
		77231600-4	Послуги з лісонасадження	
		77231700-5	Послуги з розширення лісів	

Продовження таблиці 1.1

1	2	3	4	5
		77231800-6	Послуги з управління лісорозсадниками	
		77231900-7	Послуги з галузевого планування лісового господарства	
-	-	77300000-3	<i>Послуги у сфері рослинництва, в т. ч.</i>	У ДКПП відсутня,
		77311000-3	Послуги з утримання декоративних садів і парків відпочинку	В ЄЗК деталізовано
		77312000-0	Послуги з видалення бур'янів	
		77312100-1	Послуги з винищування бур'янів	
		77313000-7	Послуги з утримання парків	
		77314000-4	Послуги з утримання територій	
		77314100-5	Послуги із засівання газонів	
		77315000-1	Засівальні послуги	
		77320000-9	Послуги з утримання спортивних полів	
		77341000-2	Підрізання дерев	У ДКПП відсутня,
		77342000-9	Підрізання живих огорож	В ЄЗК деталізовано
-	-	77400000-4	<i>Зоологічні послуги</i>	У ДКПП відсутня
-	-	77500000-5	<i>Послуги тваринних господарств</i>	У ДКПП відсутня
-	-	77400000-4	<i>Зоологічні послуги</i>	У ДКПП відсутня
-	-	77500000-5	<i>Послуги тваринних господарств</i>	В ДКПП відсутня
Розділ 03	Риба та інші продукти рибальства; продукти аквакультур; послуги допоміжні в рибальстві			В ЄЗК деталізовано

Продовження таблиці 1.1

1	2	3	4	5
03.00.71	Послуги допоміжні у рибальстві	77700000-7	Послуги, пов'язані з рибальством	
03.00.72	Послуги допоміжні щодо аквакультур	77800000-8 77810000-1 77850000-3	Послуги у сфері водного господарства Послуги у сфері морського господарства Послуги риборозведення	В ЄЗК деталізовано
-	-	77900000-9	Послуги у сфері бджільництва	У ДКПП відсутня

Джерело: складено за даними:¹⁶.

ДКПП виокремлює у сфері сільського, лісового, рибного господарства (розділи 01-03) дев'ять послуг загалом, з яких чотири в ЄЗС відсутні, зокрема:

- послуги допоміжні у тваринництві;
- послуги, пов'язані із зібраним урожаєм;
- послуги щодо оброблення насіння для сівби;
- послуги лісорозсадників.

Натомість у ДКПП взагалі відсутня низка послуг, які ідентифіковано у відповідному розділі ЄЗС (77000000-0), наприклад:

- послуги з компостування;
- група послуг у сфері лісівництва;
- група послуг у сфері рослинництва;
- зоологічні послуги;
- послуги тваринних господарств;
- послуги у сфері бджільництва.

Цю колізію було ускладнено положеннями статті 209 Податкового кодексу України щодо структурування переліку послуг з прив'язкою до окремих підкласів КВЕД ДК 2010.

Наприклад, згідно з підпунктом 209.17.16 пункту 209.17 статті 209 Податкового кодексу України до переліку надання послуг у лісовому господарстві (02.02.0 КВЕД) включено: послуги з лісівництва (таксація, оцінювання промислового використання лісу, посадка саджанців, залісення та лісовідновлення тощо); захист лісу від пожеж; боротьба із шкідниками та хворобами лісу; послуги з лісозаготівлі (транспортування необробленої деревини в межах лісу)¹⁷.

¹⁶ Про затвердження та скасування національних класифікаторів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>; Про затвердження національного класифікатора України ДК 021:2015 та скасування національного класифікатора України ДК 021:2007:Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 23 грудня 2015 року № 1749. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1749731-15#n14>

¹⁷ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

З початку 2017 р. саме на основі ДКПП платник податку зобов'язаний зазначати у Податковій накладній¹⁸ не менше ніж чотири перші цифри відповідного коду послуги, що регламентовано підпунктом «ї» пункту 201.1 статті 201 Податкового кодексу України.

Необхідно зауважити, що цифрові коди ДКПП відповідають кодам Статистичної класифікації продукції та послуг за видами діяльності (Statistical classification of Products by Activity) (далі – CPA) у редакції 2008 року на рівні шести знаків до рівня підкатегорій. Примітно, що на противагу пропонованому застосуванню в Податковій накладній чотиризначного коду на рівні класу послуг у ДКПП, впровадження повноцінної ідентифікації конкретної послуги за шестизначним цифровим кодом ДКПП на рівні підкатегорії звужувало б можливість «гніззації» реального обсягу декількох послуг відповідного класу.

Крім того, в оновленій Податковій декларації з податку на прибуток підприємств обумовлено зазначення коду предмета операції згідно з ДКПП під час самостійного коригування ціни контрольованої операції і сум податкових зобов'язань платника, якщо контрагентом у контрольованих операціях є резидент України¹⁹. Цією Податковою декларацією також встановлено можливість самостійного корегування ціни контрольованої операції і сум податкових зобов'язань платника з використанням коду послуги згідно з Класифікацією зовнішньоекономічних послуг (далі – КЗЕП), що затверджена наказом Державної служби статистики України 27 лютого 2013 року № 69²⁰.

Відзначимо, що в Україні КЗЕП запроваджено з 2013 р.. Її адаптовано до Розширеної класифікації послуг шостого видання «Керівництва зі складання платіжного балансу», розробленого МВФ. Впровадження КЗЕП, з огляду на значне зростання значення зовнішньої торгівлі послугами для розвитку економіки завдяки розвитку транспортних систем, різного характеру технологій, фінансової та страхової діяльності; підвищення ролі проектно-конструкторських, будівельних та монтажних робіт, підготовки програмного забезпечення і технічного обслуговування, маркетингу, здійснювалось в ролі технічного інструменту для впорядкування статистичної інформації щодо експорту-імпорту послуг для зовнішньоторговельного та платіжного балансів України. Застосування КЗЕП для цілей податкового адміністрування не регламентувалось.

По суті, КЗЕП є альтернативою Класифікації послуг зовнішньоекономічної діяльності ДК 012-97 (КПЗЕД), затвердженої та введеної в дію наказом Держстандарту України від 2 червня 1997 року № 324

¹⁸ Про затвердження форми податкової накладної та Порядку заповнення податкової накладної: Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 2015 року № 1307 (із змінами). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0137-16#n20>

¹⁹ Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток підприємств: наказ Міністерства фінансів України від 20 жовтня 2015 року № 897 (із змінами). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-15#n20>

²⁰ Про затвердження Класифікації зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП): наказ Державної служби статистики України від 27 лютого 2013 року № 69. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0069832-13/conv/print>

в статусі державного класифікатора України²¹. Примітно, що КПЗЕД досі гармонізовано на рівні класів з Державним класифікатором ДК 009-96 «Класифікація видів економічної діяльності», незважаючи на втрату чинності ДК 009-96 унаслідок одночасного введення в дію сучасного КВЕД 2010 та ДКПП.

Об'єктами класифікації у КЗЕП є послуги у зовнішньоекономічній діяльності, які використовуються у звітності, системі обліку та статистиці експорту-імпорту послуг. Згідно КЗЕП *зовнішньоекономічні послуги* є товаром, що не проходить митного контролю і на який не оформлюється вантажна митна декларація. Послуги не приймають форму матеріальних об'єктів, на які розповсюджуються права власності. Реалізація послуг та їх виробництво не відокремлені один від одного. Головним у торгівлі послугами є те, що має відбутись операція купівлі-продажу, яка охоплює діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності (резидентів та нерезидентів), побудована на взаємовідносинах між ними²².

КЗЕП охоплює загалом 228 агрегованих послуг, що входять до складу 12 основних угруповань, зокрема;

1. Послуги з переробки матеріальних ресурсів – 4.
2. Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій – 28.
3. Транспортні послуги – 37.
4. Послуги, пов'язані з подорожами – 30.
5. Послуги з будівництва – 46.
6. Послуги зі страхування – 8.
7. Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю – 11.
8. Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності – 7.
9. Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги – 11.
10. Ділові послуги – 35.
11. Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги – 6.
12. Державні та урядові послуги – 5.

Як бачимо, явною є відсутність ідентифікаційної гармонізації послуг між КЗЕП Держкомстату та національними класифікаторами ДКПП, ЄЗС і КВЕД. У результаті нівелюється облікова функція ДКПП щодо послуг у межах робіт стосовно державної статистики та податкового адміністрування, виявлення конкретних послуг зі зростаючою економічною віддачею та вищим потенціалом у забезпеченні соціально-економічного зростання.

Підкреслимо, що саме ДКПП з часу його введення належало бути

²¹ Державний класифікатор України. Класифікація послуг зовнішньоекономічної діяльності ДК 012-97. Державний комітет України по стандартизації, метрології та сертифікації: наказ від 2 червня 1997 року № 324. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0324217-97>;

²² Про затвердження Класифікації зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП): наказ Державної служби статистики України від 27 лютого 2013 року № 69. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0069832-13/conv/print>

основою для галузевих класифікацій (класифікаторів) продукції/послуг. Однак наказом Держкомстату України від 7 жовтня 2011 р. № 254, як підґрунтя для створення національних галузевих номенклатур продукції (товарів та послуг) з необхідним для організації статистичних спостережень у певній галузі рівнем деталізації було затверджено «Статистичну класифікацію продукції» (далі – СКП–2011)²³, взамін якої з 1 січня 2021 р. Держкомстатом запроваджується «Основна номенклатура продукції» (далі – ОНП – 2020)²⁴. Незважаючи на чинність ДКПП, КЗЕП та ЄЗС, новітній класифікатор ОНП – 2020 передбачається використовувати у підготовці статистичних даних щодо виробництва, розподілу, торгівлі, споживання, зовнішньої торгівлі та транспортування цієї продукції.

Як і в чинних ДКПП та СКП-2011, ідентифікація конкретних послуг за кодом ОНП–2020 є можливою на рівні підкатегорій (шість знаків коду), що відповідає підкатегоріям Статистичної класифікації продукції за видами економічної діяльності Європейського Союзу (ЄС) (CPA, ver. 2.1). Код ОНП – 2020 на рівні чотирьох знаків (код класу товарів і послуг) зазвичай відповідає коду виду економічної діяльності за КВЕД.

Результати порівняльного аналізу щодо відповідності змісту та структури послуг в ОНП–2020 чинному ДКПП підтверджують структуру послуг за 21 секцією та 84 розділами КВЕД; ідентичність назв та кодів лише 69 послуг на рівні підкатегорій; фіксують наявність істотних розходжень у цих класифікаторах, що засвідчується, зокрема (табл. 1.2; додаток А, табл. А.2):

- збільшенням загальної чисельності послуг з 1414 до 1459 одиниць;
- редакційними уточненнями в назві 1309 послуг з ідентичним кодом;
- введенням нових 79 послуг, коди яких в ДКПП відсутні;
- відсутністю в ОНП–2020 34 послуг з кодам, що значаться в ДКПП.

Очевидно, що за наявності наведених розходжень апріорі проблематичною є реалізація задекларованого основного призначення ОНП – 2020 щодо забезпечення гармонізації національних класифікацій і номенклатур продукції, які використовуються для проведення державних статистичних спостережень, з міжнародними та європейськими класифікаціями, установлення єдиної системи категорій для опису продукції (товарів та послуг). Також, відповідно до частини п'ятої статті 259 Господарського кодексу України²⁵, національні класифікатори, які є складовою частиною національної системи класифікації, затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку, тобто Мінекономіки, а не Держстат.

²³ Про затвердження структури Статистичної класифікації продукції: наказ Державного комітету статистики України від 7 жовтня 2011 року № 254: Законодавство України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2011/254/254.htm

²⁴ Про затвердження Основної номенклатури продукції: наказ Державної служби статистики України від 8 січня 2020 року № 31. Законодавство України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/31/31_2020.htm

²⁵ Господарський кодекс України від 6 січня 2003 року № 436-IV. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика класифікації послуг згідно з ДК 016:2010 (ДКПП) та класифікатором «Основна номенклатура продукції» (ОНП–2020)

№ п/п	Спільні позиції ДКПП та ОНП-2020 згідно з КВЕД		ДКПП		ОНП-2020					
	Шифр секції	Кількість розділів за послугами, од.	Кількість послуг, од.	в т.ч. з помилками коду, од.	Кількість послуг, од.	Оцінка відповідності з ДКПП				
						Ідентичність коду і назви послуги, од.	Зміна коду послуги, од.	Корегування назви послуги, од.	Введення нової послуги, од.	Відсутність послуги, од.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	СЕКЦІЯ А	3	9	-	9	3	-	6	-	-
2	СЕКЦІЯ В	1(5)	6	-	6	-	-	6	-	-
3	СЕКЦІЯ С	24	323	1	322	-	1	321	-	1
4	СЕКЦІЯ D	1	8	-	8	-	-	8	-	-
5	СЕКЦІЯ Е	4	34	-	34	2	-	32	-	-
6	СЕКЦІЯ F	3	46	-	57	7	-	37	13	2
7	СЕКЦІЯ G	3	236	-	236	-	-	236	-	-
8	СЕКЦІЯ H	5	116	-	116	5	-	111	-	-
9	СЕКЦІЯ I	2	20	-	20	2	-	18	-	-
10	СЕКЦІЯ J	6	120	-	119	5	-	108	6	7
11	СЕКЦІЯ K	3	80	-	80	3	-	77	-	-
12	СЕКЦІЯ L	1	16	-	16	-	-	16	-	-
13	СЕКЦІЯ M	7	126	-	148	7	-	106	35	13
14	СЕКЦІЯ N	6	86	1	90	4	1	79	6	2
14	СЕКЦІЯ O	1	33	-	34	6	-	27	1	-
16	СЕКЦІЯ P	1	33	-	36	8	-	17	11	8
17	СЕКЦІЯ Q	3	42	-	42	6	-	36	-	-
18	СЕКЦІЯ R	4	33	-	33	4	-	29	-	-
19	СЕКЦІЯ S	3	43	-	45	7	-	36	2	-
20	СЕКЦІЯ T	2	3	-	7	-	-	2	5	1
21	СЕКЦІЯ U	1	1	-	1	-	-	1	-	-
	Всього	84(88)	1414	2	1459	69	2	1309	79	34

Джерело: складено за даними:²⁶

²⁶ Про затвердження та скасування національних класифікаторів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>; Про затвердження Основної номенклатури продукції: наказ Державної служби статистики України від 8 січня 2020 року № 31. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/31/31_2020.htm

Програмою розвитку державної статистики до 2023 року, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222²⁷, не передбачено запровадження Держстатом України класифікатора ОНП–2020 взамін СКП–2011, який досі сумнівно залишається чинним у статусі національної статистичної класифікації, затвердженої Держкомстатом у 2011 р. без належної гармонізації з ДКПП. Введення Держкомстатом України ОНП – 2020 як оновленого аналога національної статистичної класифікації СКП – 2011 ускладнюватиме наявну колізію стосовно застосування Номенклатури продукції сільського господарства (далі – НПСГ)²⁸ та Номенклатури продукції рибальства й аквакультури (далі – НПРА)²⁹, які в статусі статистичних класифікаторів забезпечують зіставність та взаємозв’язок щодо окремих послуг із відповідними категоріями СКП–2011, що втрачатиме чинність.

У статистичних класифікаторах НПСГ та НПРА не закладено алгоритму взаємозв’язку та зіставності з відповідними позиціями національного класифікатора ДКПП, що додатково підтверджує наявність з боку Держстату України стійкої позиції щодо методологічного нехтування ДКПП як першооснови статистичних класифікацій.³⁰

Цю тенденцію можемо визначити як «конфлікт класифікаторів», колізійність якої особливо помітна з огляду на відсутність у Держкомстату України повноважень стосовно затвердження державних класифікаторів техніко-економічної та соціальної інформації, що обумовлено підпунктом 4 пункту 4 Положення про Державну службу статистики України³¹.

Водночас дотепер жодним з чинних класифікаторів не зафіксовано систематизованого розширеного переліку послуг, що матимуть, на наш погляд, зростаючу економічну віддачу і вищий потенціал у забезпеченні соціально-економічного зростання. Зауважимо що такі послуги означені, зокрема:

- у Реєстрі адміністративних послуг відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI³²;

- в Єдиному державному веб-порталі електронних послуг «Портал Дія» відповідно до пункту 5 статті 1 Указу Президента України від 29 липня

²⁷ Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2019-%D0%BF>

²⁸ Про затвердження Номенклатури продукції сільського господарства: наказ Державної служби статистики України від 15 жовтня 2014 року № 300. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0300832-14?lang=ru>

²⁹ Про затвердження Номенклатури продукції рибальства й аквакультури: наказ Державної служби статистики України від 13 листопада 2014 року № 337. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0337832-14/sp.max20>

³⁰ Мельник М.І., Залудський І.Р. Сучасні аспекти економіко-правового регулювання класифікації та ідентифікації послуг в контексті детінізації економіки України. *Регіональна економіка*. 2020. №2. С. 112-130.

³¹ Про затвердження Положення про Державну службу статистики України: постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2014 р. № 481. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2014-%D0%BF#Text>

³² Про адміністративні послуги: закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>

2019 року № 558 «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг»³³;

- статтею 4 Закону України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 року № 675-VII щодо переліку інформаційних електронних послуг³⁴;

- Законом України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII³⁵ як електронні довірчі послуги, юридично значущі електронні послуги, кваліфіковані електронні довірчі послуги;

- Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII (із змінами)³⁶ як послуги з медичного обслуговування населення (медичні послуги), зокрема платні.

За наявних колізій щодо ДКПП, ЄЗС, КПЗЕД, КЗЕП, СКП-11, НПСГ, НПРА на фоні сумнівного запровадження ОНП – 2020 чи оновлення інших статистичних класифікаторів, перманентний «конфлікт класифікаторів» посилюватиметься, консервуючи ризики посилення «тінізації» у сфері обліку та закупівель послуг; а також блокуючи потенціал повноцінної прозорості комерціалізації послуг та їх кумулятивний вплив на забезпечення соціально-економічного зростання за різними видами економічної діяльності.

Наочним підтвердженням чергової пролонгації такого стану речей є чинна нормотворча практика Держстату України щодо трансформації статистичних класифікаторів, коли поза увагою залишається обов'язковість загальнодержавного застосування ДКПП, зокрема:

- наказ Держстату від 10.08.2020 року № 246 "Про внесення змін до Основної номенклатури продукції (ОНП), затвердженої наказом Державної служби статистики України від 08 січня 2020 року № 31"³⁷;

- наказ Держстату від 11.11.2020 № 325 "Про затвердження Номенклатури продукції рибальства й аквакультури"³⁸;

- наказ Держстату від 30.12.2020 № 366 "Про затвердження Номенклатури продукції сільського господарства"³⁹.

³³ Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг: указ Президента України від 29 липня 2019 року № 558. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558/2019>

³⁴ Про електронну комерцію: закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>

³⁵ Про електронні довірчі послуги: закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>

³⁶ Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

³⁷ Про внесення змін до Основної номенклатури продукції (ОНП): наказ Державної служби статистики України від 08 січня 2020 року № 31: наказ Державної служби статистики України від 10 серпня 2020 року № 246. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0246832-20#Text>

³⁸ Про затвердження Номенклатури продукції рибальства й аквакультури: наказ Державної служби статистики України від 11 листопада 2020 року № 325. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0325832-20#Text>

³⁹ Про затвердження Номенклатури продукції сільського господарства: наказ Державної служби статистики України від 30 грудня 2020 року, № 325. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0366832-20#Text>

У поза нормативноправовому порядку, без видання жодного наказу Головою Держстату 16 липня 2021 року повторно затверджено Номенклатуру продукції промисловості з введенням її в дію з 1 січня 2022 року⁴⁰, що виходить за межі повноважень визначених Положенням про Державну службу статистики України⁴¹.

Слід підкреслити, що главою 5 розділу V Угоди про асоціацію України з ЄС, яка ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678, національна статистична система має ґрунтуватися на фундаментальних принципах ООН щодо офіційної статистики ураховуючи *acquis* ЄС у сфері статистики, зокрема Кодексу норм європейської статистики для гармонізації національної статистичної системи з європейськими нормами та стандартами⁴². Згідно з положеннями статті 356 цієї Угоди, подальше посилення спроможностей національної статистичної системи обумовлює особливу увагу до надійної правової бази, належної політики поширення даних і метаданих та зручності для користувачів. Для забезпечення системи державного управління економікою обліково-статистичною інформацією, яка задовольняє потреби учасників господарських відносин в об'єктивних даних про стан і тенденції соціально-економічного розвитку, господарські та фінансові взаємозв'язки на міждержавному, державному, регіональному та галузевому рівнях, а також впровадження міжнародних стандартів у галузі обліку і звітності та переходу на міжнародну систему обліку і статистики Кабінет Міністрів України затверджує заходи щодо розвитку національної статистики України та національної системи класифікації, що визначено частиною четвертою статті 259 Господарського кодексу України⁴³.

Однак у сучасних умовах реалізацію цієї вимоги постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222 зведено до затвердження Плану заходів з виконання Програми розвитку державної статистики до 2023 року⁴⁴. Перманентно залишаються поза увагою заходи щодо розвитку національної системи класифікації, зокрема щодо невідкладного оновлення ДКПП.

Отже, в Україні розвиток національної статистики відбувається на фоні стагнації національної системи класифікації, що протирічить положенням Господарського кодексу України та Угоди про асоціацію України з ЄС,

⁴⁰ Номенклатура продукції промисловості: затверджено Головою Держстату України від 16.07.2021 № 19.1.2-12/31-21. Державна служба статистики України: методологія та класифікатори. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴¹ Про затвердження Положення про Державну службу статистики України: постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2014 р. № 481. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2014-%D0%BF#Text>

⁴² Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>

⁴³ Господарський кодекс України від 6 січня 2003 року № 436-IV. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

⁴⁴ Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2019-%D0%BF>

деструктивно впливаючи на процес повноцінної гармонізації національної статистичної системи з європейськими нормами та стандартами, формуючи підґрунтя для посилення «конфлікту класифікаторів» та «тінізації» економічних відносин в Україні, зокрема в сфері послуг.

Наявність з боку Держстату України стійкої позиції методологічного нехтування ДКПП як першооснови статистичних класифікацій є основою «конфлікту класифікаторів» за наявної стагнації національної системи класифікації, що загрожує можливостям повноцінної прозорої комерціалізації послуг та реального оцінювання їхньої кумулятивної ролі в забезпеченні соціально-економічного зростання за різними видами економічної діяльності. Нівелюється облікова функція ДКПП щодо послуг у межах робіт стосовно державної статистики та податкового адміністрування, виявлення конкретних послуг зі зростаючою економічною віддачею та вищим потенціалом у забезпеченні соціально-економічного зростання.

За наведених обставин потрібною першоосновою детінізації в сфері послуг є офіційне визначення в сучасних умовах проблемно-орієнтованим законопроектом «Про засади протидії тінізації економіки»: «тінізації» економіки держави як реальної загрози її національній безпеці; єдиного категоріального апарату, однозначного й несуперечливого для розуміння та застосування; комплексного механізму системної протидії та мінімізації «тінізації» економіки визначальним імперативом державної стратегії розвитку. Невід’ємним елементом механізму детінізації економіки, а відтак детінізації у сфері послуг, слід визнати модернізацію національної системи класифікації та розвитку національної статистики України. Для цього, керуючись статтею 259 Господарського кодексу України, ініціювати внесення до постанови Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222 відповідних змін з приводу затвердження заходів щодо розвитку національної статистики України і національної системи класифікації як єдиного цілісного програмного документа. Першочерговим заходом щодо розвитку національної системи класифікації потрібно визначити внесення змін до ДКПП, виклавши його в новій редакції для гармонізації ДКПП зі Статистичною класифікацією продукції за видами економічної діяльності (CPA, v. 2.1), запровадженій Регламентом Комісії (ЄС) № 1209/2014 від 29 жовтня 2014 р. про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 451/2008 Європейського парламенту та Ради про встановлення нової статистичної класифікації продукції за видами діяльності (CPA) та скасування Регламенту Ради (ЄЕС) № 3696/93⁴⁵; уточнення призначення оновленого ДКПП та сфер його обов’язкового загальнодержавного застосування; імплементації в структуру оновленого ДКПП як його самостійних частин, чинних ЄЗС, КЗЕП, НПСГ, НПРА тощо.

⁴⁵ Statistical Classification of Products by Activity, Version 2.1. Commission Regulation (EU) No 1209/2014 of 29 October 2014 amending Regulation (EC) No 451/2008 of the European Parliament and of the Council establishing a new statistical classification of products by activity (CPA) and repealing Council Regulation (EEC) No 3696/93 (Official Journal of the European Union No L 336, 22.11.2014, p. 1 - 149). Retrieved from: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/16416674-7212-11e4-b593-01aa75ed71a1>

Важливо доповнити частину п'яту статті 259 Господарського кодексу України абзацом такого змісту: «Виключно національним класифікаторам забезпечується гармонізація з міжнародним або європейським класифікатором, з деталізацією та ідентифікацією національним класифікатором позицій для урахування національних особливостей і потреб», а також внести зміни до підпункту «ї» пункту 201.1 статті 201 Податкового кодексу України, в якому слова «але не менше ніж чотири перші цифри відповідного коду» замінити словами «але не менше ніж шість перших цифр відповідного коду».

Реалізація пропонованих заходів відповідатиме вимогам Угоди про асоціацію України з ЄС; базуватиметься на надійній національній правовій основі, орієнтованій на впровадження міжнародних стандартів у галузі обліку і звітності та переходу на міжнародну систему обліку і статистики, забезпечуючи зіставність показників національної економіки з міжнародними економічними показниками та можливість міжнародного інформаційного обміну, економіко-правове підґрунтя детінізації у сфері послуг та зручність для їх користувачів.

1.2. Методичні підходи до виявлення видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг зі зростаючою економічною віддачею та стратегічною конкурентоспроможністю

Розроблення та апробація методичних підходів до виявлення видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг зі зростаючою економічною віддачею та стратегічною конкурентоспроможністю дасть змогу не лише оцінити ефективність використання потенціалу окремих секторів комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України в контексті якості зростання економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках, покращення добробуту населення, але й обґрунтувати стратегічні вектори збільшення його потенціалу, зокрема і на основі детінізації видів економічної діяльності в окремих секторах комерційних послуг, а також виважено підійти до розроблення інституційних та організаційно-економічних механізмів стимулювання стратегічно перспективних видів комерційних послуг на національному та регіональному рівнях.

Аналіз сучасних методичних підходів та концепцій дослідження зростаючої віддачі вказує, що основними її чинниками є економія на масштабі, впровадження інновацій, мережеві ефекти, формування підтримуючих інституційних умов, можливості виходу (розширення) на зовнішні ринки збуту, розвиток менеджменту тощо.

Численні наукові дослідження, що послуговували напрацюванню значного теоретико-методологічного базису щодо чинників економічного розвитку та секторальної політики, на сьогодні, з огляду на важливість проблеми потребують подальшого вивчення. Серед українських науковців, які

досліджують питання пов'язані ефективністю функціонування ринку послуг, доцільно виокремити О. Г. Білоруса, С. Я. Боринця, І. В. Бураковського, А. С. Гальчинського, В. Головинську, В. Ф. Данільчука, М. Ю. Дядькова, В. Г. Єременка, Р. О. Заблоцьку, О. В. Зернецьку, Д. Г. Лук'яненка, А. А. Мазараккі, В. Є. Новицького, С. Г. Осіку, Ю. М. Пахомова, О. В. Плотнікова, А. М. Поручника, В. Т. П'ятницького, А. В. Рибчука, О. І. Рогача, А. П. Румянцева, В. Р. Сіденка, С. В. Сіденко, О. К. Скаленка, А. С. Філіпенка, Т. М. Циганкову та ін. Проте недостатньо дослідженими і в теоретико-прикладному плані вирішеними залишаються такі завдання, як обґрунтування методичних підходів до визначення видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які мають зростаючу економічну віддачу та вищий потенціал у забезпеченні соціально-економічного зростання на національному та регіональному рівнях в умовах сучасних викликів, трендів і загроз постглобалізації.

На основі контент-аналізу економічної літератури, яка присвячена вивченню феномена зростаючої віддачі, авторами Кирдиною С. Г. та Шаталовою Т. Ю. були виділені сфери, де, як зазначає економічна теорія, перш за все фіксується ефект зростаючої віддачі, а саме:⁴⁶

1. *Інфраструктура*. Відомо, що безперервно розвивається сектор транспортної, виробничої, соціальної, комунікаційної та ін. інфраструктури, який у підсумку і створює у собі механізм дії зростаючої віддачі. Розвиток інфраструктури сприяє, з одного боку, збільшенню простору і масштабу діяльності, а з іншого боку, концентрації виробництва і ринків збуту в ключових «вузлах» інфраструктури (наприклад, найбільш відвідувані сайти в Інтернеті, густонаселені міста, великі соціальні організації). Наприклад, в обраній літературі показано, що зниження граничних витрат має місце у разі розвитку таких сфер, як авіація, водні вантажоперевезення⁴⁷, безпроводний інтернет, мобільний зв'язок і дистанційна освіта⁴⁸ та ін.

2. *Сфера послуг (третинний сектор)*. Експоненціальне зростання ефективності (зростаюча віддача) у сфері послуг також багато в чому забезпечується завдяки розвитку мереж. Наприклад, інтернет є інноваційним процесом, що знижує граничні витрати за допомогою автоматизації і віртуалізації операцій⁴⁹. Хоча це може призвести до скорочення персоналу, що негативно впливає на рівень безробіття в цій сфері, але водночас істотно знижуються витрати безпосередньо для підприємця.

⁴⁶ Кирдина С.Г., Шаталова Т.Ю. Возрастающая отдача в современной экономической литературе: контент-анализ российских и зарубежных источников. URL: http://www.kirdina.ru/doc/news/04apr14/kirdina_shatalova.pdf

⁴⁷ Arrow K. J. 1963. Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care. *American Economic Review*, vol. 53, p.958

⁴⁸ Lifelong Learning in the Global Knowledge Economy: Challenges for Developing Countries. 2006. The World Bank. Washington, D. C.

⁴⁹ Артур Б. 2005. Возрастающая отдача и два мира бизнеса. *Современная экономическая теория*, том 3, № 4.

3. *Зовнішня торгівля.* За останні роки ця сфера стає одним з найбільш досліджуваних сегментів, де фіксується зростаюча віддача. Дві країни, які уклали угоду про торгівлю, перетворюють два маленьких ринки на один великий⁵⁰, що сприяє посиленню конкурентної боротьби та підвищенню ефективності переможця. На думку нобелівського лауреата Пола Кругмана, від глобалізації вииграють практично всі учасники – завдяки зниженню середніх витрат виробництва і появи більшого асортименту товарів на ринку⁵¹. Однак учений зазначає, що його модель працює тільки для індустріально розвинених країн. Торгівля між бідними та багатими країнами обумовлюється теорією Хекшера-Оліна, ідеї якої розвивають Е. Райнерт, В. Антвейлер, Д. Трефлер, Е. Хелпман і ін. Порівняльна перевага слаборозвинених аграрних держав у сферах сільського господарства та добувної промисловості, як впливає з цієї теорії, у перспективі тільки підсилює економічну диференціацію і закріплює першість розвинених країн у сферах високих та інформаційних технологій.

4. *Високі технології.* Б. Артур зазначає, що «насправді основна частина економіки, яка фактично підпорядкована закону зростаючої віддачі, – це сфера високих технологій»⁵². Основні причини пов'язані з такими факторами: високі зовнішні витрати (розроблення програмного забезпечення та дизайну) поєднуються з низькими витратами на виробництво одиниці продукту (витрати на один дисковий носій або на розміщення продукту в мережі «Інтернет»); мережеві ефекти (потрібна сумісність програмного забезпечення з мережею користувача); споживчі звички (високі витрати на перенавчання); залежність від обраного стандарту (наприклад, QWERTY-ефект).

5. *Інформаційна сфера (четвертинний сектор).* Відповідно до статистики ООН до четвертинного сектору відносять науку і наукове обслуговування, інжиніринг, консалтинг, телекомунікаційний та аерокосмічний зв'язок, а також інформаційне середовище. Основною особливістю цієї сфери є товари, переважаючі затрати яких припадають на сферу знань, а використання матеріальних ресурсів зводиться до мінімуму. Інформація як продукт цієї сфери негайно стає і фактором подальшого виробництва. У цьому сегменті ефекти зростаючої віддачі, які характерні для третинного сектору, виражені ще більшою мірою.

У контексті критеріїв та чинників зростаючої економічної віддачі, відомий норвезький вчений-економіст Ерік Райнерт підкреслює, що у сфері послуг та обробної промисловості немає активів, які залежать безпосередньо від природи, – ні полів, ні шахт, ні рибальських угідь, обмежених за кількістю або якістю. У цих галузях збільшення виробництва викликає падіння витрат або зростання віддачі. Промисловим компаніям і виробникам реалізованих послуг важливо мати велику частку на ринку, тому що великі обсяги

⁵⁰ Захаренко Р. Л. 2009. Пол Кругман: нобелевский лауреат, теоретик международной торговли и экономической географии // Экономический журнал Высшей школы экономики, № 1. С.131.

⁵¹ Krugman P. 1979. Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade. *Journal of International Economics*. № 9.

⁵² Артур Б. 2005. Возрастающая отдача и два мира бизнеса. *Современная экономическая теория*. Том 3, № 4. С.11.

виробництва дозволяють їм знизити витрати виробництва завдяки зростаючій віддачі. Зростаюча віддача створює владу над ринком: компанії великою мірою можуть впливати на ціну того, що вони продають (недосконала конкуренція).

Як правило, зростаючій віддачі сприяє недосконала конкуренція: дійсно, спадні питомі витрати – це одна з причин ринкової влади в умовах недосконалої конкуренції. Спадна віддача (неможливість розширити виробництво за межі певного рівня і зберегти спадні витрати) та утруднена диференціація продукції (пшениця – це завжди пшениця, а марок автомобілів може бути скільки завгодно) є основними факторами встановлення досконалої конкуренції на ринку виробництва сировинних товарів. Експорт багатих країн розвиває їхню економіку, тобто збільшує віддачу та створює недосконалу конкуренцію, а традиційний експорт бідних країн, навпаки, спричиняє шкідливі для економіки наслідки. Століттями термін «обробна промисловість» означав поєднання технологічного прогресу, зростаючої віддачі і недосконалої конкуренції. Розвиваючи обробну промисловість, країни заохочували вигідний тип економічної діяльності. Однак за останні десятиліття для багатьох галузей, які виробляють послуги, стали характерними стрімкий технологічний прогрес і зростаюча віддача, так що відмінності між обробною промисловістю і виробництвом послуг почали стиратися. У багатих країнах ми, як правило, спостерігаємо недосконалу конкуренцію та економічну діяльність зі зростаючою віддачею⁵³.

Важливість вивчення в економічній науці явища зростаючої віддачі (витрати на виробництво падають при збільшенні обсягів виробництва), технологічного прогресу, можливості якого сильно різняться в різних видах економічної діяльності і синергії пояснюється тим, що саме ці чинники, діючи спільно, утворюють ланцюгову реакцію, яка спричиняє структурні зміни, іменовані економічним розвитком. Країна, де спостерігається активний технологічний прогрес, де є зростаюча віддача і національні синергічні ефекти, розвиваються більш динамічно та ефективно. А бідні країни, що експортують види товарів, які не характеризуються технічністю, зростаючою віддачею та синергічними ефектами, несуть збитки⁵⁴.

В умовах глобалізації виробництво товарів і послуг часто характеризується істотною зростаючою віддачею від масштабу виробництва (економії на масштабах виробництва): чим більший ринок, чим більше товарів і послуг ми споживаємо, тим дешевше обходиться виробництво одиниці цих товарів і послуг. У цьому явищі міститься величезний потенціал, здатний збільшити добробут всього людства. Щоб побудувати завод з виробництва життєво необхідних ліків, потрібні сотні мільйонів доларів. Чим більшим буде обсяг продажів, за яким у результаті розподіляться фіксовані витрати, тим дешевше обійдуться ці ліки кожній окремій людині. На більшому

⁵³ Ерік С. Райнерт. Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними. URL: https://id.hse.ru/data/2016/12/22/1112066820/Reinert_5_ed._site.pdf. – С. 14-15.

⁵⁴ Там само. – С. 33-35.

(глобальному) ринку в умовах вільної торгівлі витрати з виробництва інновацій і технологічного прогресу розподіляються між великою кількістю споживачів, тому інновації та технічні поліпшення здатні досягти кожного окремого громадянина світу швидше і дешевше. Чим більші можливості розширення ринків збуту, тим більші можливості розвитку і реалізації інновацій. Ще один аргумент – це синергія і кластерні ефекти. Нові знання зростають у середовищі, де кілька компаній не обов'язково конкурують одна з одною, працюючи в єдиному комплексі, а потужна синергія народжується також між компаніями, що працюють у різних сферах.

В умовах глобальної економіки кожна країна могла б розвинути власні кластери (їх також називають блоками розвитку та полюсами зростання), в яких компанії росли і процвітали так, як не могли б рости і процвітати окремо. Знову ж, чим більший ринок складається в результаті економічної інтеграції, тим він забезпечить більший поділ праці, спеціалізацію і великі знання.

Всі ці фактори здатні принести вигоду кожному з нас, причому як виробнику, так і споживачу. Об'єднавшись, ці фактори можуть забезпечити зростання зарплат, появу нових і / або дешевих товарів і послуг; саме їм зобов'язані своїм багатством деякі країни.

Ці чинники – масштаб, технічний прогрес і синергія – працюють разом, у тісному зв'язку один з одним, посилюючи один одного. Хоча в теорії це абсолютно різні явища, на практиці зростаючу віддачу і технологічний прогрес часто важко розділити. Будь-яка економія на масштабах (включно з економією від диверсифікації виробництва та мережевими ефектами) залежить від синергії, яка створюється в таких мережових системах. Університети – це також важлива частина новаторських систем. Навчальні процеси, що відбуваються там, де інновації, зростаюча віддача і синергічний / кластерний ефект зустрічаються і працюють разом, становлять суть економічного розвитку, саме це зробило великі частини світу багатими і благополучними. Сьогодні ця ідея знайшла вираз у понятті потрійної спіралі, тобто зв'язку між промисловістю, державою і університетським сектором.

Ці фактори давно працюють разом і визнані важливими. Розвитку людства сприяє зростаюча продуктивність, а високий рівень життя вимагає постійного зростання ринків⁵⁵.

Між обробною промисловістю і сектором наукомістких послуг діє синергія майже така сама, яку ми спостерігаємо між обробною промисловістю і сільським господарством. Синергія між різними секторами має критичне значення. Розвиток міських видів діяльності залежить від сільських ринків так само, як підвищення зарплат на сільських ринках залежить від купівельної спроможності в містах, ринку праці і технологій. Сьогоднішній сектор послуг залежить від сектору обробної промисловості. Історія людства знає тільки одну успішну формулу, що дозволяє розірвати порочне коло низької продуктивності та низької купівельної спроможності і підняти в країні

⁵⁵ Ерік С. Райнерт. Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними. URL: https://id.hse.ru/data/2016/12/22/1112066820/Reinert_5_ed_site.pdf. – С. 73.

середній достаток: ввести на ринок праці сектор певного мінімального розміру зі зростаючою віддачею⁵⁶.

Основними чинниками, які сприяють забезпеченню зростаючої віддачі, на основі стандартів економічної теорії та огляду економічної літератури було названо⁵⁷:

1. *Економія від масштабу*. Ефект масштабу передбачає падіння граничних витрат виробництва за збільшення обсягів виробництва. Ця категорія пов'язана з поліпшеним управлінням у межах великої організації або території, можливістю проведення великих науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, встановленням стандарту якоїсь технології, монополістичної конкуренцією і ін.

2. *Зростання освіти і якості людського капіталу*. У цій категорії розглядаються такі явища, як поглиблення спеціалізації працівників, що дозволяє в подальшому здійснювати також економію на масштабі (А. Сміт, А. Маршалл), крива навчання, або «петля навчання» (Д. Кольб), згідно з якою накопичені у виробництві знання збільшують продуктивність праці (роботи Е. Янга, К. Ерроу та П. Ромера): підтримка, поширення і розвиток інновацій, а також розширення інформаційних мереж для збільшення потоків обміну інформацією.

3. *Упровадження інноваційних технологій*. Увага, яку привертає до себе інноваційний процес, пояснюється перш за все тим, що він здатний на таку віддачу, ефективність якої набагато вища стандартних підходів і прийомів⁵⁸. Крім того, стимульований технічний прогрес сприяє скороченню потреби в більш дорогих факторах виробництва⁵⁹ і, відповідно, знижує граничні витрати. Як показано в низці робіт, обсяг інноваційної діяльності фірми зростає більш ніж пропорційно зі збільшенням її розмірів, а також збільшується в міру концентрації ринку⁶⁰.

4. *Створення підтримуючих інститутів і розвиток менеджменту*. У цій категорії як основний фактор розглядаються стандарти (найчастіше технологічні), інституційне середовище, що формують довгострокові тенденції економічного зростання, управління і структура організації та ін. На думку І. Морозової, «два фактора формують напрямки інституційних змін: зростаюча віддача та недосконалість ринків, що характеризується значними трансакційними витратами. У тому середовищі, де немає зростаючої віддачі

⁵⁶ Ерік С. Райнерт. Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними. URL: https://id.hse.ru/data/2016/12/22/1112066820/Reinert_5_ed_site.pdf. – С. 182

⁵⁷ Кирдина С.Г., Шаталова Т.Ю. Возрастающая отдача в современной экономической литературе: контент-анализ российских и зарубежных источников. URL: http://www.kirdina.ru/doc/news/04apr14/kirdina_shatalova.pdf.

⁵⁸ Белякова Г. Я., Петрова О. А. 2006. Инновационное замещение в промышленности России: факторы влияния. URL: <http://elibrary.lt/resursai/Uzsienio%20leidiniai/MFTI/2006/006.pdf>.

⁵⁹ Nabakkuk H. O. 1962. American and British Technology in the Nineteenth Century. Cambridge, Cambridge University Press.

⁶⁰ Камьен М. И., Шварц Н. Л. 1981. Технология: больше результатов с меньшими затратами? // Современная экономическая мысль. Серия «Экономическая мысль Запада» / Ред.: Афанасьева В. С. и Энтова Р. М. М.: Прогресс.

інститутів, і ринки бувають тільки конкурентними, інститути не мають значення⁶¹. Але оскільки таких ринків немає, то інститути повсюдно «мають значення», зокрема і як фактор зростаючої віддачі.

5. *Мережеві ефекти* (включно з так званою «інфрамаржинальною економікою»). Інфрамаржинальна економіка являє собою застосування інфрамаржинального аналізу для дослідження мережевих ефектів поділу праці і пов'язаних з цим економічних проблем (роботи австралійського вченого Xiaokai Yang). Механізм дії зростаючої віддачі внаслідок реалізації мережевих ефектів відображає, наприклад, один із законів Меткалфа: корисність мережі дорівнює половині квадрата чисельності користувачів цієї мережі.

6. *Залежність від попереднього шляху* (path dependence). Цей фактор пояснює залежність поточного вибору агентів від зроблених раніше, зокрема випадкових, незначних історичних подій і т.д.⁶². Оскільки під час кожного вибору відбувається запам'ятовування інформації і створення певних зразків (патернів), то в подальшому витрати на прийняття рішень в межах обраного шляху (path) скорочуються, що призводить до ефекту зростаючої віддачі.

7. *Неподільність факторів виробництва*. У науковій літературі вказується, що зростаюча віддача пояснюється присутністю неподільності хоча б в одному з необхідних факторів виробництва.

8. *Просторові особливості*. «Територія» у такому разі розглядається як система локалізованих технологічних екстерналій. Простір є джерелом зростаючої віддачі від масштабу та позитивних екстерналій, які приймають форму економії від агломерації і локалізації. Більш високі темпи зростання досягаються в локальній виробничій системі, в якій зростаюча віддача від масштабу позитивно впливає на виробничу ефективність, призводить до зниження виробничих і трансакційних витрат та до зростання інноваційної спроможності економічних агентів. Щобільше, територія розглядається як система локального управління, яка об'єднує державу, приватних учасників ринку та інститутів. Нарешті, територія є системою економічних та соціальних відносин, що становлять соціальний капітал конкретного географічного простору⁶³.

Водночас Е. Райнерт застерігає, що стрибок у передову економіку послуг навряд чи зможе допомогти біднішим країнам. Бідні люди, які стають багатшими, перш за все потребують промислових товарів. Просунута економіка послуг супутня тільки розвиненому промисловому сектору. Саме тому деіндустріалізація – знищення сектору зі зростаючою віддачею, яку

⁶¹ Морозова И. А. 2010. Проблемы институционализации российской образовательной системы в условиях экономики. Современная экономика: проблемы и решения. 7(7).

⁶² Дэвид П. 2005. Доклад «Path Dependence and Historical Social Science: an Introductory Lecture», представлений на научному симпозиумі «20 лет исследования QWERTY-эффектов и зависимости от предшествующего развития», ГУ ВШЭ, Москва, 13 мая 2005 г.; Белокрылова О. С., Ледяева Е. В. 2007. Институционализация поведения агентов в контексте императивов информационной экономики. Ростов-на-Дону: Изд-во Южного федерального университета.

⁶³ Camagni R. 2002. On the Concept of Territorial competitiveness: Sound or Misleading? // Urban Studies. № 39(13). URL: <http://www-sre.wuwiien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa02/cd-rom/papers/518.pdf>.

проходять периферійні країни під керівництвом світових фінансових організацій, є злочином проти людства. Треба відмовитися від продуктів, що ведуть у технологічний глухий кут, і ввести в національні виробничі системи конкуренцію Шумпетерового типу.

А. Маршалл писав, що вводити податки на діяльність зі спадаючою віддачею заради того, щоб субсидувати діяльність зі зростаючою віддачею, – це правильна стратегія. Він підкреслював, що важливо займатися виробництвом в секторах, де найшвидший технічний прогрес, і звертав увагу на роль синергії (ідея промислових районів)⁶⁴.

Як наголошує К. С. Джомо, помічник Генерального секретаря ООН з питань економічного розвитку, засновник і голова Міжнародної мережі фахівців з економіки розвитку: «Для економічного розвитку необхідні глибинні, якісні зміни не тільки економічного, але і суспільного ладу. Через те, що в багатьох бідних країнах поняття економічного розвитку було зведено до накопичення капіталу і перерозподілу ресурсів, економічна відсталість стала постійною рисою»⁶⁵.

Констатуючи, що стандартна економічна теорія, на якій заснована сьогоднішня стратегія розвитку, не знає якісних відмінностей між видами економічної діяльності, Е. Райнерт рекомендує імплементувати якісні види діяльності, яким властиві такі методологічні характеристики:

- нові знання з високою ринковою цінністю;
- крута крива продуктивності;
- швидке зростання обсягу виробництва;
- стрімкий технологічний прогрес;
- активна науково-дослідна діяльність;
- заохочується навчання на практиці;
- інвестиції надходять у великому обсязі / неподільні;
- конкуренція недосконала, але динамічна;
- високий рівень заробітної плати;
- можливості для економії на масштабі і диверсифікації виробництва;
- висока концентрація галузей;
- високі ставки: високі бар'єри на вхід і вихід;
- зв'язок та синергія;
- інноваційні продукти тощо⁶⁶.

Успішна стратегія включає диверсифікацію виробництва, перехід від секторів зі спадаючою віддачею (традиційного виробництва сировинних матеріалів і сільського господарства) до секторів зі зростаючою віддачею (технологіям, інтенсивної обробної промисловості і послуг), у результаті відбувається поділ праці і виникає інший суспільний лад. Звільнивши з полону натуральне сільське господарство, така стратегія допоможе створити міський

⁶⁴ Ерік С. Райнерт. Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними. URL: https://id.hse.ru/data/2016/12/22/1112066820/Reinert_5_ed._site.pdf. – С. 163.

⁶⁵ Там само. – С. 2

⁶⁶ Там само. – С. 196.

ринку для товарів, що сприяє спеціалізації та інноваціям, розвитку нових технологій, альтернативних секторів трудової зайнятості та економічної синергії, які об'єднують національну державу. Ключ до стабільного розвитку – це взаємодія між секторами зі спадаючою і зростаючою віддачею в межах одного ринку праці⁶⁷.

Сьогодні в Україні потенціал сектору комерційних послуг недостатньо повно використовується в забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України, адже значна їх частина знаходиться в тіні. Тому регіони недоотримують як соціальний ефект (внесок) у вигляді інклюзивної зайнятості, так і економічний – податкові надходження та обіг сектору у ВРП тощо.

Для оцінювання ефективності використання потенціалу сектору комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону запропоновано методичний підхід, який дасть змогу визначити специфіку, тенденції та оцінити рівень віддачі створених під час надання послуг ресурсів у контексті соціальних, економічних ефектів, впливу на рівень та якість життя, розвиток людського потенціалу.

Інтегральний показник ефективності використання потенціалу певної сфери комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіону буде розраховано на основі системи індикаторів:

- загальні індикатори, що характеризують внесок певного виду комерційних послуг у створення суспільного блага (частка певного виду комерційних послуг у загальній величині послуг у регіоні та в загальних обсягах ВДВ регіону, частка певного виду комерційних послуг у загальному обсязі випуску в регіоні) та його роль у формуванні ринку праці (рівень заробітної плати, частка зайнятих у певному секторі комерційних послуг у загальній кількості зайнятих у сфері послуг та економіці регіону загалом, рівень неформальної зайнятості);

- індикатори ефективності діяльності суб'єктів господарювання в певному секторі комерційних послуг (фінансовий результат до оподаткування, рентабельність операційної діяльності підприємств, частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, продуктивність праці);

- індикатори інвестиційної привабливості (концентрації чи локалізації) та ефективності використання інвестиційного потенціалу (частка певного виду комерційних послуг у загальних обсягах ПП у сферу послуг регіону та в обсягах ПП регіону загалом, частка певного виду комерційних послуг в загальних обсягах капітальних інвестицій у сферу послуг регіону та в обсягах капітальних інвестицій регіону загалом, відношення капітальних інвестицій до ВДВ комерційних послуг);

- індикатори бюджетної ефективності певного сектору комерційних послуг (рівень тінізації, частка сплачених податків підприємствами за ВЕД до відповідної загальної величини по сфері послуг та по регіону загалом, у розрізі:

⁶⁷ Ерік С. Райнерт. Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними. URL: https://id.hse.ru/data/2016/12/22/1112066820/Reinert_5_ed_site.pdf. – С. 160.

податок на прибуток, ПДВ, єдиний податок, податок на доходи фізичних осіб, туристичний збір і ін.);

- індикатори інноваційної активності та впровадження інноваційних технологій у певному секторі комерційних послуг (частка інноваційно активних підприємств, зайнятість на інноваційно активних підприємствах, частка підприємств з технологічними інноваціями, частка підприємств, що впроваджували організаційні та/або маркетингові інновації, частка інвестицій в технологічні та маркетингові інновації);

- індикатори зростання потенціалу / масштабності та розширення ринків збуту певного сектору комерційних послуг (вищі темпи зростання за означеними базовими індикаторами, частка ВЕД за експортом у секторі послуг та в регіоні загалом, наявність бар'єрів чи обмежень на вихід на зовнішні ринки, можливості диверсифікації послуг, участь у кластерах, мережах, включеність у міжнародні ланцюги створення доданої вартості тощо).

Апробація розроблених методичних підходів дасть змогу обґрунтовано підійти до формування пріоритетів сучасної політики дегінізації та збільшення потенціалу сектору комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів України, яка найперше має передбачати поступову відмову від патерналістських інструментів прямої підтримки окремих видів економічної діяльності чи господарюючих суб'єктів, на противагу використанню горизонтальних інструментів, дія яких спрямована на формування ефективного середовища взаємодії між бізнесом, владою та суспільством для формування конкурентного ринку послуг, адекватного внутрішнім і зовнішнім викликам. Для кожного регіону важливо підтримати ті види економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які базуються на їх самоідентифікації та основних конкурентних перевагах розвитку, мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку регіонів у майбутньому, а також забезпечать високу якість наданих послуг населенню.

1.3. Секторальний зріз тінізації ринку комерційних послуг: масштаби, чинники, проблемні аспекти

Сектор комерційних послуг недостатньо використовує свій потенціал у забезпеченні соціально-економічного зростання України та її регіонів, адже значна частина цих послуг знаходиться в тіні. Тому регіони недоотримують як соціальний ефект (внесок) у вигляді інклюзивної зайнятості, так і економічний – податкові надходження та частка сектору у ВРП тощо. Збереження високого рівня та збільшення масштабів тінізації сектору комерційних послуг, поширення її у сфері суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, вплив на базові характеристики економічного відтворення й узалежнення у такий спосіб процесів, що протікають в офіційній економіці, від тіньового сектору призводять до системної тінізації національного господарства, що критично загрозливо вже не стільки для наповнення бюджетів і зростання ВВП, як для економічної безпеки держави – основи її національної безпеки.

Саме тінізація сфери комерційних послуг негативно впливає на функціонування підприємств легального сектору через зниження ефективності їхньої діяльності, зменшення загального обсягу реалізованих послуг і споживання в державі. Легальні суб'єкти господарювання втрачають ринки збуту, що змушує їх знижувати ціну, що вигідно для кінцевого споживача, однак деструктивно впливає на довгострокове ефективне функціонування та розвиток ринків, видів економічної діяльності та національної економіки загалом.

Явище тінізації економіки більшою чи меншою мірою притаманне усім державам світу. Міжнародна асоціація АССА основними факторами, що сприяють зростанню рівня тіньової економіки, визначає такі:

- економічні – високе податкове навантаження, спад у місцевій економіці та складність податкової системи;
- бізнесові – посилення тиску на функціонування малого бізнесу, інтенсивна конкуренція на ринку та зростання самозайнятості населення;
- соціально-демографічні та соціально-екологічні – зростання безробіття, збільшення бідності, обмежений доступ до освіти та професійної підготовки, збільшення рівня корупції, відсутність «почуття відповідальності» та низький ризик бути виявленим контролюючими органами влади;
- управлінські – регулювання, відірване від реальності, є важливим фактором разом із зменшенням державних витрат та підвищенням рівня регулювання;
- науково-технологічні – сповільнюють або пришвидшують зростання рівня тіні залежно від напрямів їх використання. Збільшують активністю перепроєктування інших видів продукції або послуг для власного бізнесу;

збільшення обігу цифрових валют може створити нові можливості для тіні тощо⁶⁸.

До основних чинників формування тіньової економіки України можна віднести економічні, соціальні та інституційні.

Економічні – кризи у економічній системі; недосконале грошово-кредитне регулювання (непрозоре рефінансування комерційних банків та встановлення гнучкого валютного курсу, надмірна активність держави на позичковому ринку – випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету, що сприяє концентрації капіталу навколо спекулятивних операцій та підвищенню процентних ставок, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і має дефляційні або інфляційні наслідки)⁶⁹.

Соціальні – низький рівень життя населення; орієнтація на отримання доходу у «будь-який спосіб»; нерівномірний розподіл ВВП; прагнення суб'єктів господарювання отримувати надприбутки, ухиляючись від оподаткування; нестабільність ринку праці: високий рівень безробіття, надання працівниками пріоритету отримання заробітної плати в «конверті», відсутність стимулів до офіційного працевлаштування, приховування громадянами доходів через надмірне податкове навантаження; відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати; ментальні та ціннісні установки населення – деформація морально-етичних цінностей; низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів; рівень загальної злочинності, оскільки кримінальне середовище стає базисом економічної злочинності та невіддільним від тіньової економіки.

Інституційні – недосконала податкова політика: високі податкові ставки, нестабільність податкового законодавства та складний механізм адміністрування податків, низький рівень платіжної дисципліни; недосконалість судової системи: корумпованість суддів, неврегульованість на законодавчому рівні явища «люб'ювання інтересів» представниками бізнесових структур, колізії у чинному законодавстві, що дають можливість отримання неправомірної вигоди; низький рівень правової культури населення; недосконале нормативно-правове забезпечення, що дозволяє формувати значну кількість механізмів здійснення тіньової діяльності; відсутність ефективних механізмів покарання за недотримання податкового законодавства, що створює додаткові стимули до мінімізації та ухилення від сплати податків; неефективна державна політика в економічній сфері: корупція у владних структурах, відсутність довіри населення і суб'єктів господарювання до органів публічної влади, висока бюрократизація

⁶⁸ Emerging from the shadows. The shadow economy to 2025. P. 6. URL: <https://www.accaglobal.com/sg/en/professional-insights/global-economics/Emerging-from-the-shadows.html>.

⁶⁹ Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.

діяльності; недосконалість бюджетної системи та недостатній контроль за використанням бюджетних коштів; неефективне державне регулювання економіки⁷⁰; відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, недосконале інституційне забезпечення, часта зміна законодавчого забезпечення підприємницької діяльності, що унеможливорює ефективне планування діяльності бізнесу та сприяє постійному пошуку шляхів до тінізації діяльності; відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, зокрема і в економічній сфері. Як наслідок, відбувається формування корпоративно-бюрократичних структур, які фактично підміняють собою механізм державного управління.

До основних трендів, що поглиблюють рівень тіні в економіці і сфері послуг, зокрема, також відносять⁷¹:

1. Збільшення частки третинного сектору економіки, що примножує можливості для переходу до неформальної зайнятості для невеликих підприємств у сфері торгівлі, громадського харчування, туризму, ділових та особистих послуг.

2. Довгостроковий тренд на поступове старіння населення породжує підвищений попит на працівників, які доглядають за особами похилого віку, саме домашні працівники є групою з найвищою схильністю до неформальної зайнятості.

3. Зростання економічної активності жінок та масовий вихід їх на ринок праці. Зацікавленість жінок у поєднанні роботи на ринку з виконанням сімейних обов'язків формує попит з їхнього боку на різні види гнучких і нестандартних робочих місць, які внаслідок відсутності законодавчого регулювання часто виявляються неформальними.

4. Поява інформаційно-комп'ютерних технологій, що знижує пов'язані з нею трансакційні витрати (зокрема на пошук потенційних продавців і покупців) і полегшує вихід із зони "видимості" для держави.

5. Активізація міжнародної міграції, що призвела до масового припливу мігрантів (легальних і нелегальних) у розвинуті країни, переважна частина яких концентрується на неформальних робочих місцях.

За дослідженням міжнародної асоціації ACCA (Association of Chartered Certified Accountants – міжнародна професійна бухгалтерська організація, що систематично здійснює вимірювання рівня тіньової економіки серед 28 країн світу), глобальний рівень тінізації світової економіки поступово знижується (темп росту 87,4% за період 2011-2020 рр.), натомість в Україні залишається досить високим, тому наша держава посідає 26 місце серед 28 країн світу, що негативно позначається на її міжнародному іміджі (рис. 1.1).

⁷⁰ Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.

⁷¹ Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь. С. 30.

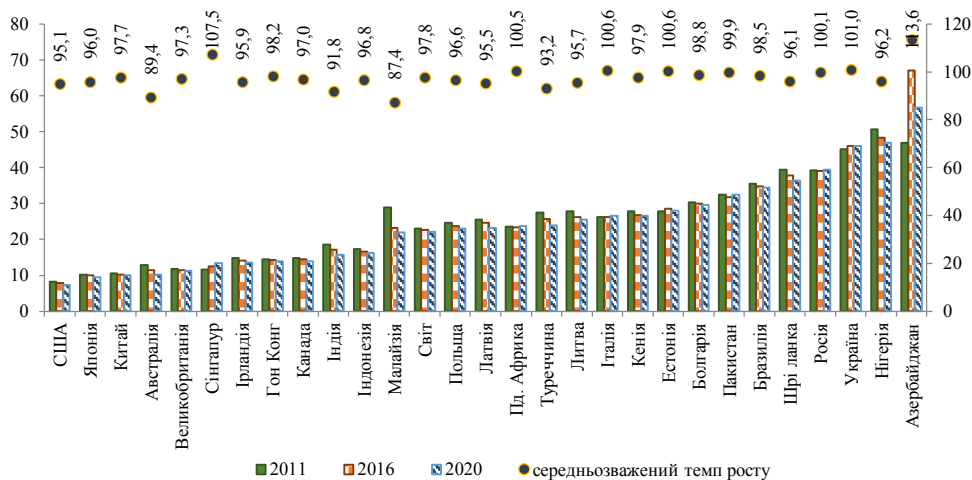

Рис. 1.1. Рівень тіньової економіки країн світу, %

Джерело: складено за даними⁷².

У загальному вигляді основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є⁷³:

- системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету та не враховує можливі негативні наслідки надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян);

- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці);

- високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства);

- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату;

- недостатній захист інвесторів;

- нестабільне політичне середовище та ін.

Зауважимо, чинники формування високого рівня тіньової економіки в державі мають різний характер⁷⁴:

- короткострокові чинники обумовлені прорахунками в реформуванні відносин власності, фіскальним тиском, відсутністю ефективного

⁷² Emerging from the shadows. The shadow economy to 2025. URL: <https://www.accaglobal.com/sg/en/professional-insights/global-economics/Emerging-from-the-shadows.html>

⁷³ Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник*. Львів, 2009. Вип. 1. С. 3-20.

⁷⁴ Предборський В.А. До питання про сутність тіньової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 12. С. 111 – 115.

законодавства, відставанням правового поля від практики тіньової діяльності, низькою платоспроможністю населення тощо;

– середньострокові чинники обумовлені надмірним втручанням держави в економічні процеси, низьким рівнем контролю влади з боку громадянського суспільства, низькими стандартами якості життя;

– довгострокові чинники обумовлені тривалою ізоляцією економіки України від співпраці з розвиненими країнами світу, відсутністю у суспільстві демократичних традицій, які впливають на «чесне» підприємництво, відсутністю відповідальності перед державою; високою залежністю населення від державної політики, деформацією моральних та етичних вимог, спотвореною “податковою мораллю” тощо.

Як наслідок, в тіньовій економіці України сформувалися певні тенденції, зокрема:

1. Широкомасштабність та динамічність. Частка тіньового сектору у у ВВП у розвинутих країнах офіційно оцінюється 5-15%, а в Україні її значення перевищує 30-40% (за різними оцінками).

2. Особлива структура тіньової економіки. У тіньовому секторі України працює більшість суб’єктів підприємницької діяльності. Український бізнес переважно побудований на комбінуванні легальних і “тіньових” трансакційних витрат, що формує превалювання “сірого” ринку. Мало хто із суб’єктів підприємництва платить податки повністю або не платить їх зовсім. У більшості випадків сплата податків поєднується з витратами на зменшення їх величини (покупка лояльності податкового інспектора, оплата послуг бухгалтера з ведення “подвійної бухгалтерії”, витрати на забезпечення конфіденційності інформації, винагорода розробників схем скорочення податкової бази тощо).⁷⁵

Відповідно до розрахунків Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, обсяг тіньової економіки країни за останні сім років оцінюється у 29-38% ВВП (до факторів, що посилюють рівень тіні, відносять низький рівень захисту прав власності; недосконалість судової системи країни (недостатня інституційна спроможність та незалежність гілок судової системи), низький рівень суспільної довіри до неї; високий рівень корупції в країні; збереження викликів забезпеченню стабільного функціонування фінансової системи країни; наявність невідконтрольованих територій та, як наслідок, зростання потенційних можливостей для виникнення нових схем контрабанди)⁷⁶, водночас, за оцінками АССА, цей показник становить 45% (а факторами, що найбільше сприяють високому рівню тінізації, були бюрократія, ВВП на душу населення, політична нестабільність) (рис. 1.2).

⁷⁵ Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь. С. 62.

⁷⁶ Тенденції тіньової економіки в Україні у січні-березні 2020 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

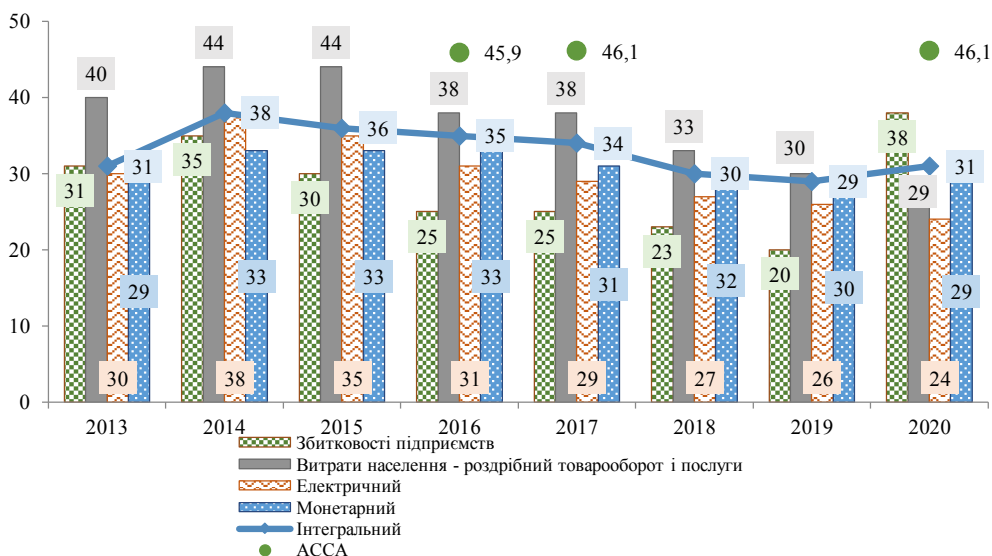

Рис. 1.2. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні (за методологією Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та ACCA), %

Джерело: побудовано за даними⁷⁷.

Тенденції тінізації економіки за останні роки вказують на деяке зниження обсягів реалізованої продукції та послуг поза легальною економікою, однак криза COVID стимулювала зростання рівня тіні в окремих секторах послуг (відбулося зменшення ділової та інвестиційної активності, зростання збитковості підприємств, а запровадження карантинних заходів сформувало секторальні особливості динаміки тіньової економіки), що вже є прямою загрозою для економічної системи держави та національної безпеки загалом.

На динаміку рівня тінізації економіки за монетарним методом розрахунку суттєво впливає чинник масового вилучення коштів населення з банківської системи (через недовіру та негативні очікування), а збільшення обсягу готівкових коштів в обігу потенційно є передумовою підвищення рівня тінізації економіки в подальшому. Якщо порівняти обіг готівкових коштів поза депозитними корпораціями в економіці до кризи COVID, то їхня частка майже не змінилася (26,7% у листопаді 2019 р. та 27,9% у листопаді 2020 р.)⁷⁸.

Зменшення рівня тінізації економіки за електричним методом спричинене такими чинниками: зниженням частки тіньового виробництва,

⁷⁷ Тенденції тіньової економіки в Україні у січні -березні 2020 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>; Emerging from the shadows. The shadow economy to 2025. P. 11. URL: <https://www.accaglobal.com/sg/en/professional-insights/global-economics/Emerging-from-the-shadows.html>.

⁷⁸ Огляди фінансових корпорацій. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#4fsi>.

зменшенням обсягів виробництва підприємств нелегального сектору та структурними змінами енергоспоживання (обсяги енергетичного споживання в економіці за період 2013-2019 рр. зменшилися на 29%, у секторі транспорту на 10,7%, у секторі торгівлі та послуг на 22,1%, серед побутових споживачів на 40,4%⁷⁹).

Період після 2014 р. характеризувався формуванням умов для зменшення тінізації економіки, однак зменшення рівня тіні зумовлене переважно неможливістю повноцінного ведення бізнесу поза легальним сектором.

Упродовж тривалого часу найвищим рівень тінізації залишається у секторах транспорту та операцій з нерухомим майном. Усі сектори сфери послуг отримали зростання середньозваженого темпу тінізації за період 2016-2020 рр. (рис. 1.3) (спричинене значною невизначеністю та прагненням зменшити ризик втрати ресурсів). За розрахунками Мінекономіки інтегральний показник тіншової економіки у 2020 р. становив 31% обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п. більше за показник 2019 р. Негативні зміни стали очікуваною реакцією бізнесу на ускладнення умов економічної діяльності внаслідок запровадження протиепідемічних заходів та стимулювали зменшення ризиків втрати обмежених ресурсів (на тлі зростання збитків та обмеження ділової активності, що не прогнозовані у часі). Усі ВЕД, окрім фінансової та страхової діяльності, показали тенденцію до збільшення рівня тіншової економіки на тлі зростання обсягу збитків підприємств цих ВЕД за результатами 2020 року порівняно з 2019 роком. Перелік найбільш тінізованих ВЕД у сфері послуг очолив “Транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність” (рівень тіні збільшився на 14 в.п. – 48% обсягу ВДВ порівняно 2019 роком), що було пов’язано з об’єктивним збільшенням збитків підприємства галузі у 1,6 раза (до 40,7 млрд грн у 2020 році), отриманих в умовах зупинених пасажирських та обмежених вантажних перевезень, рішення про які було прийнято у межах карантинних заходів, спрямованих на стримання масштабів поширення COVID у світі. Позитивна динаміка сектору фінансової та страхової діяльності зумовлена утриманням фінансової стабільності в економіці та високого попиту на банківські послуги.

Дослідження Інституту економічних досліджень і політичних консультацій підтверджує, що тіншову економіку України формують такі сфери, як транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність з тіншовим обігом до 54% ВВП сектору, далі йдуть операції з нерухомим майном (48%), оптова та роздрібна торгівля (36%), фінансова і страхова діяльність (35%)⁸⁰.

⁷⁹ Енергетичний баланс України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/energ/en_bal/arh_2012.htm.

⁸⁰ Названо лідерів тіншової економіки України. URL: <https://money.comments.ua/ua/news/economy/nazvano-lideriv-tinovoi-ekonomiki-ukraini-665448.html>.

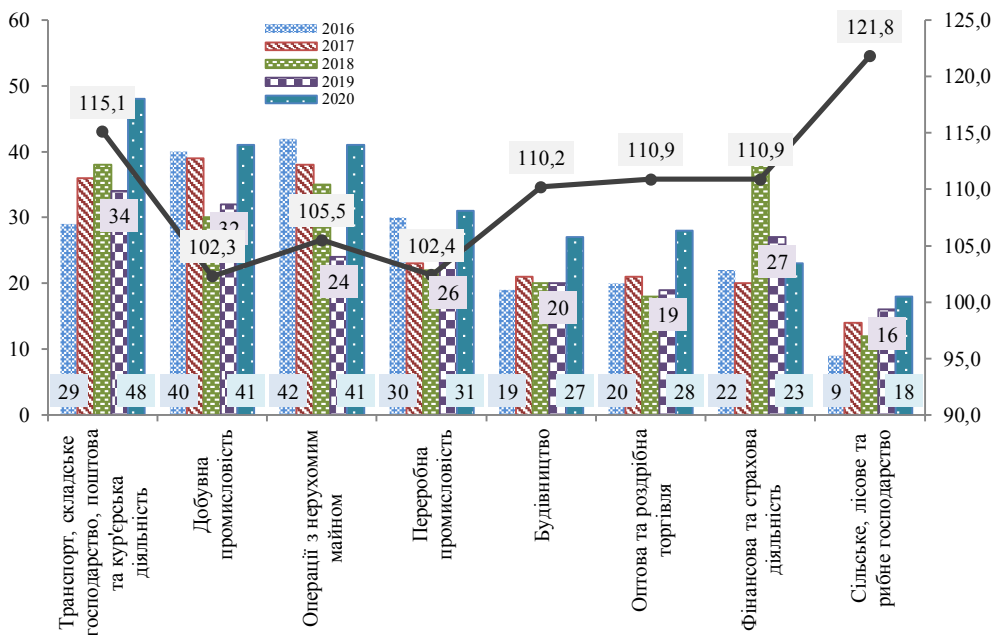

Рис. 1.3. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: складено за даними⁸¹.

Водночас, однією з характерних особливостей тінізації секторів сфери послуг є рівень злочинності в економічній діяльності. Згідно з даними Генеральної прокуратури України⁸², найвища частка облікованих кримінальних правопорушень у 2019 р. у загальній кількості облікованих кримінальних правопорушень за видами економічної діяльності зафіксована в секторі державного управління та оборони – 22,6% (12816 од. що на 7,6 в.п. більше, ніж у 2016 р., темп росту за період 2016-2019 рр. становив 177,2%), таке зростання зумовлено активізацією антикорупційної діяльності в секторі державного управління, а також юстиції та правосуддя (рис. 1.4). Водночас частка правопорушень, що стосувались хабарництва, становила 11,6% загальної кількості у цьому секторі, а найвищу частку мали правопорушення пов'язані зі службовою недбалістю (69,6%), злочини проти власності (12%).

Частка облікованих кримінальних правопорушень у загальній їх кількості в секторі торгівлі становила 20,5% (11647 од., що на 6,3 в.п. більше як у

⁸¹ Тіньова економіка. Загальні тенденції 2020. Аналітична записка. (2021) <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>; Тенденції тіньової економіки в Україні у січні - березні 2020 року URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>; Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році https://issuu.com/mineconomdev/docs/shadow_2018_04.07.2019_1_; Тіньова економіка. Загальні тенденції 2020. Аналітична записка. (2021) <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році. URL: https://issuu.com/mineconomdev/docs/shadow_2018_04.07.2019_1_; Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2017 році. URL: https://issuu.com/mineconomdev/docs/_2017.

⁸² Генеральна прокуратура України. Статистична інформація. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo.

2016 р., темп росту за період 2016-2019 рр. склав 172,4%), найбільшу частку у структурі облікованих кримінальних правопорушень займають злочини проти власності (87,8%; у структурі злочинів проти власності найбільш поширеними видами злочинів є крадіжки та шахрайство), що також може слугувати підтвердженням високого рівня тінізації економічної діяльності у цьому секторі.

Структура розподілу злочинів проти власності може слугувати додатковим індикатором рівня тінізації в секторах послуг (рис. 1.5). Найвища частка злочинів проти власності зафіксована в секторі оптової та роздрібної торгівлі, що має тенденцію до подальшого зростання, яка зумовлена специфікою здійснення діяльності у цьому секторі (висока частка крадіжок). Водночас, за дослідженнями проекту SHADOW H2020⁸³ рівень тінізації сектору (на 2018 р.) досяг 50,2% у роздрібній та 43,6% в оптовій торгівлі, вищим за цей показник рівня тінізації був лише в будівництві (51,8%).

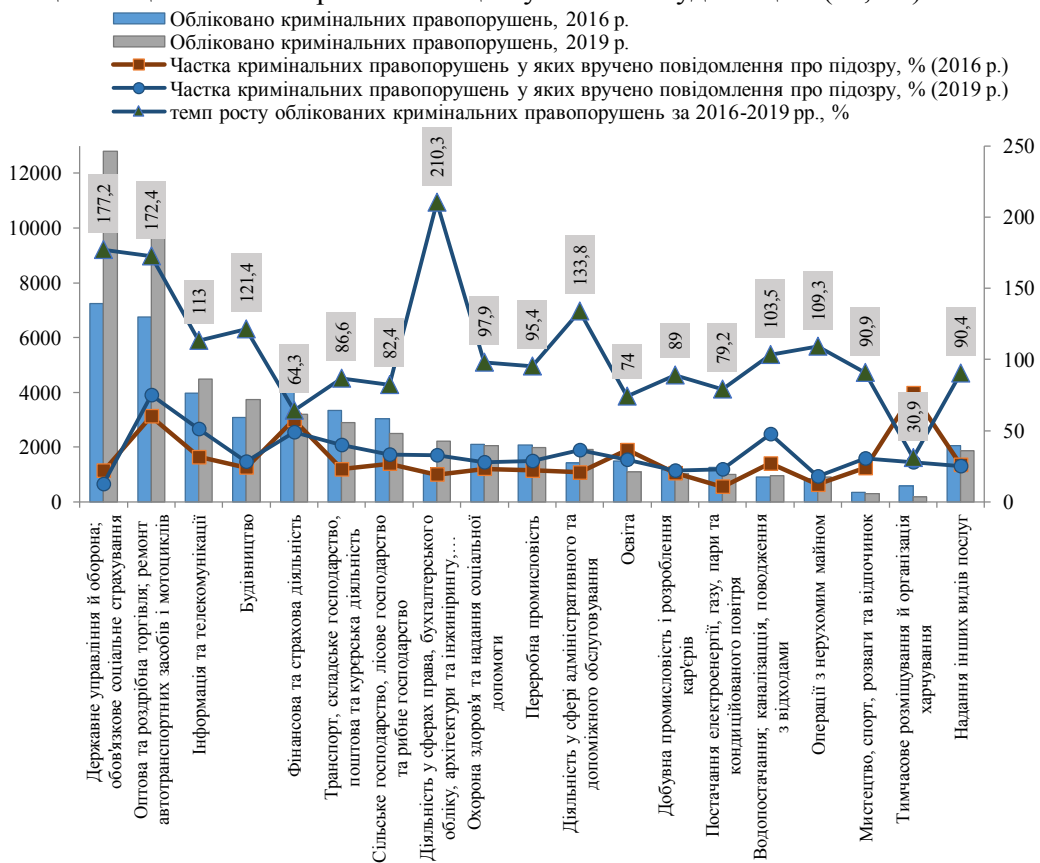

Рис. 1.4. Кримінальні правопорушення за видами економічної діяльності

Джерело: складено за даними⁸⁴.

⁸³ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 р. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20191107_Shadow/Shadow_UA.pdf.

⁸⁴ Генеральна прокуратура України. Статистична інформація. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo.

Функціонування потужного тіньового сектору економіки забезпечується також високим рівнем корупції, яка водночас, є передумовою та наслідком тіньового сектору. За Індексом сприйняття корупції (ІСК) у 2018 р.⁸⁵ Україна з результатом у 32 бали (зі 100 можливих) опинилася на 120 місці серед 180 країн світу (у 2013 р.⁸⁶ ІСК становив 25 балів із 100, Україна посідала 144 місце серед 177 держав). Як зазначає Трансперенсі Інтернешнл Україна, «прогрес останніх років був забезпечений головним чином реформами, які були започатковані ще в 2014 р. проте одним з головних факторів стримування антикорупційного поступу досі залишається брак політичної волі».

У 2019 р. Україна опустилася на 126 місце (серед 180 країн, набравши 30 балів зі 100)⁸⁷, серед найбільших мінусів став ризик зіткнення людей або компаній у країні з хабарництвом чи іншими корупційними практиками ведення бізнесу – від отримання великих контрактів до повсякденної роботи.

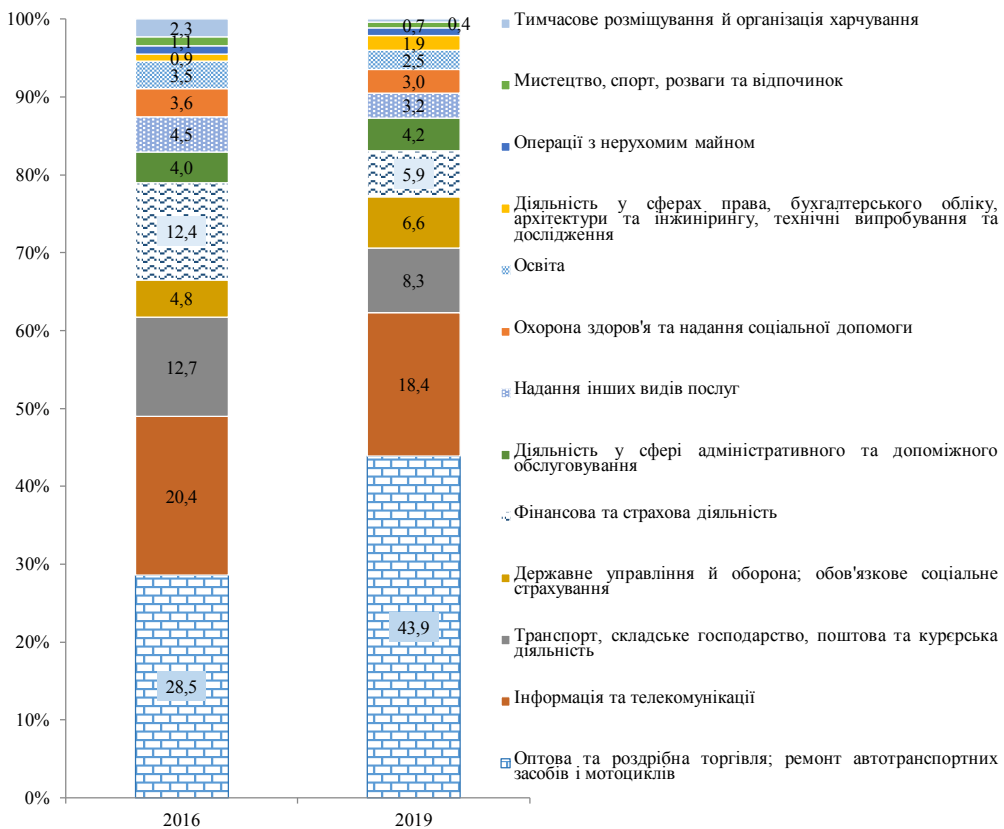

Рис. 1.5. Структура розподілу злочинів проти власності за видами економічної діяльності у сфері послуг, %⁸⁸

Джерело: складено за даними⁸⁹.

⁸⁵ Індекс сприйняття корупції 2018. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryniyattya-koruptsiyi-2018/>.

⁸⁶ Індекс сприйняття корупції 2013. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2013/>.

⁸⁷ Індекс сприйняття корупції 2019. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryniyattya-koruptsiyi-2019/>.

⁸⁸ Усі злочини проти власності у сфері послуг – 100%.

⁸⁹ Генеральна прокуратура України. Статистична інформація. URL: (gp.gov.ua).

Щодо загальних тенденцій сприйняття корупції в регіонах України (індекс сприйняття корупції громадянами – ІСКГ) як прояву тінізації економічних відносин⁹⁰ (за соціологічним опитуванням Київського міжнародного інституту соціології; найвищий рівень сприйняття корупції – 100, найменший – 0), то, за оцінками населення корупція в Україні зростає, середнє значення ІСКГ у 2013 р. було 41,8, у 2015 р. – 42,8. Найгіршою ситуація була в Одеській (ІСКГ – 65,1), Київській (57,1), Черкаській (54,8) областях та м. Києві (50,1). У 2020 р. корупція залишається однією з трьох найбільших проблем у державі (зазначили 53% опитаних) разом з війною та безробіттям⁹¹. За опитуванням Національного агентства з питань запобігання корупції⁹², як дуже серйозну проблему корупцію сприймають 69% опитаних серед населення, найкорумпованішими сферами, на думку бізнесу, є земельні відносини (4,01 бала з максимальних 5 (дуже поширена)), приватизація підприємств (4,04), містобудування (3,98), публічні закупівлі (3,78), будівництво великих інфраструктурних об'єктів (4,04). Водночас 25,1% представників бізнесу готові сплатити неправомірну вигоду, 17,5% готові до використання альтернативного корупційного варіанта, 46,3% займають нейтральну позицію щодо використання корупції, і лише 20,1% готові до викриття корупційних дій. Як бачимо, бізнес загалом спокійно сприймає використання корупційних інструментів у власній діяльності, а отже зниження рівня тінізації в підприємницькій діяльності вимагатиме впровадження ефективних практик не лише у нормативно-правовому, але в суспільно-ментальному (інституційному) полі.

Результати, розраховані за різними методиками оцінювання рівня тіньової економіки, показують загрозливий масштаб рівня та обсягу тіні в національній економіці. Ураховуючи, що у 2020 р. світ потерпав від глобальної кризи, спричиненої наслідками COVID, рівень тіньової економіки матиме тенденцію до зростання, що вже є прямою загрозою для економічної системи держави та національної безпеки загалом.

У секторах комерційних послуг формуються різні способи та механізми тінізації економічної діяльності, залежно від особливостей здійснення діяльності виділяють тіньові фінансові операції та неофіційну діяльність на ринку праці.

Найбільш поширеними компонентами тіньової економіки на ринку праці були зарплата в конвертах (21,4%), незареєстровані працівники (21,9%), незадекларований дохід від бізнесу (56,7%)⁹³. Незадекларована праця є серед основних схем уникнення оподаткування у сфері послуг України, реальні

⁹⁰ Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015. Звіт за результатами соціологічних досліджень. К. 60 с. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf.

⁹¹ Оцінка ситуації в Україні та сприйняття партій та політиків: жовтень 2020. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=973&page=1>.

⁹² Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Corruption_Survey_2020_Presentation_Info-Sapiens.pdf

⁹³ Там само.

обсяги якої до кінця встановити неможливо. За інформацією Державної служби статистики України (рис. 1.6), рівень неформальної зайнятості у 2018 р. становив 21,6% (3,5 млн осіб) усього зайнятого населення, серед секторів сфери послуг найвищим був в оптовій, роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів – 18,2%, транспорті – 4,2%, тимчасовому розміщенні – 2,2%. У неформальній зайнятості виділяється п'ять основних типів – неформальна зайнятість у формальному секторі, зайнятість у неформальному секторі, приховування відпрацьованого часу та частини зарплати, замасковане працевлаштування, незадеклароване сумісництво⁹⁴.

Рис. 1.6. Розподіл неформально зайнятого населення України за секторами послуг, %

Джерело: складено за⁹⁵.

За результатами опитування⁹⁶ «Незадекларована праця в Україні» виявлено, що:

- 7,1% опитаних українців упродовж останніх 12 місяців працювали без декларування доходів;
- 12,2% респондентів придбали незадекларовані послуги;
- 9% найманих працівників (майже кожен десятий) за останній рік частково отримував зарплатню у конверті;
- 45,8% респондентів знають когось, хто працює без декларування;

⁹⁴ Незадекларована праця в Україні – погано для всіх. Державна служба України з питань праці. URL: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/nezadeklarovana-pratsia-v-ukraini-pohano-dlia-vsikh/>.

⁹⁵ Економічна активність населення України. 2018. К. 20 URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN19_2018.pdf; Економічна активність населення України 2014 р. К. 2015. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Огляд ринку праці в Україні (IV квартал 2019 року). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=49f>; Робоча сила України 2019: Стат.збірник/Державна служба статистики України: 194 с. С. 109. URL: [z_r_s_2019.pdf](http://www.ukrstat.gov.ua/z_r_s_2019.pdf) (ukrstat.gov.ua).

⁹⁶ Nezhyvenko O., Shumska S. Ukrainian undeclared work survey: first findings. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. Т. 3, №1 (2018). URL: <http://spne.ukma.edu.ua/article/view/150626/149715>.

- третина з опитаних українців (33%) вважає, що не менш ніж половина населення України працює незадекларовано;

- вік більшості осіб, які працювали без декларування, становить від 35 до 54 років, вони проживають у містах;

- основними видами наданих послуг серед осіб, які зізналися щодо участі в незадекларованій праці, були послуги з ремонту або благоустрою житла (26%); продаж продуктів, зокрема сільськогосподарської продукції (14%); садівництво (9%) та ремонт автомобілів (8%);

- серед основних причин діяльності без декларування в Україні є труднощі в пошуку регулярної роботи (20%); сезонність (тимчасовість) роботи та загальноприйнята практика такої роботи (відповідно 15% та 13%); недовіра до державних органів та небажання сплачувати податки (11%), а також взаємна вигода від продажу чи надання послуг або купівлі чи отримання послуг без декларування (10%);

- незадекларована праця найчастіше використовується в готелях та ресторанах (55%), в особистому обслуговуванні, зокрема наданні побутових послуг, таких як садівництво, догляд дітьми за літніми людьми, перукарські або косметичні послуги, послуги з ремонту автомобілів, одягу чи комп'ютерів (37%), роздрібна торгівля чи будівництво (відповідно по 24%).

Якщо зробити спрощений розрахунок втрат податкових надходжень від незадекларованої праці у 2018 – 2019 рр., то побачимо, що масштаби вражають. За 2018 р. втрати бюджету від неотриманого ПДФО із заробітної плати неформально зайнятих працівників у трьох секторах сфери послуг (за приблизними розрахунками) досягли понад 1,4 млрд грн, у 2019 р. – 1,5 млрд грн., військового збору – 119,8 та 129,7 млн грн відповідно (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Обсяг втрачених податкових надходжень

Сектори сфери послуг	Кількість неформально зайнятих працівників, тис. ос		Середня заробітна плата по сектору, грн		Сума втрачених податкових надходжень за рік, млн грн.			
					ПДФО (18%)		Військовий збір (1,5%)	
	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	645	599	9404	10795	1091,8	1163,2	90,9	96,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	149	135	9860	11704	264,4	283,6	22,0	23,7
Тимчасове розмішування й організація харчування	78	90	5875	6730	82,4	108,9	6,9	9,1
Всього	872	824	-	-	1438,6	1555,7	119,8	129,7

Джерело: власні розрахунки.

Навіть без врахування окремих чинників формування обсягів неформальної зайнятості (неукладення трудових договорів, використання інших форм регулювання трудових відносин в обхід законодавства, наприклад цивільно-правові договори, офіційне оформлення на неповний робочий день за повної зайнятості тощо) виплати заробітної плати «у конвертах» набули суттєвих розмірів, незважаючи на значні розміри штрафних санкцій. Як зазначають дослідники⁹⁷, ситуація обтяжується тим, що Україна слабо конкурентна за рівнем податків на працю та є «лідером» (серед подібних за рівнем економічного розвитку країн) за розмірами податків та обов'язкових внесків, які сплачуються компаніями з фонду оплати праці. Високому рівню тінізації оплати праці в українській економіці сприяє таке: значні розриви між вартістю трудових ресурсів для роботодавця та фактичною сумою, яку працівник отримує за свою роботу; толерантним ставленням працівників до практики виплати неофіційних заробітних плат, призводить до позбавлення гарантій щодо пенсійного та соціального забезпечення; відчуття несправедливої системи розподілу пенсій; наявність механізмів, що забезпечують легке та дешево вилучення коштів підприємств у позалегальний сектор економіки для виплати тіньових зарплат тощо.⁹⁸

Найбільш поширеними видами тіньових фінансових операцій в Україні були такі⁹⁹:

1. Укладання фіктивного господарського договору (купівлі-продажу) на умовах попередньої оплати з наступним заволодінням коштами партнера.

2. Заснування інвестиційних фірм (трастового товариства, пенсійного фонду, страхової компанії) з наступним заволодінням коштами вкладників («фінансові піраміди»).

3. Одержання безпідставного відшкодування ПДВ з державного бюджету.

4. Одержання послуг у комерційних структур за завищеними цінами – укладення службовими особами бюджетних установ чи організацій невігідних господарських договорів, у результаті яких державні гроші потрапляють у кишені чиновників (здебільшого у вигляді «відкату»).

5. Використання вексельних рахунків та карткових рахунків для легалізації доходів та отримання готівкових коштів, що створює умови для нелегальних тіньових фінансових операцій.

6. Використання банківських фіктивних фірм для переведення безготівкових коштів у готівку.

7. Технології отримання неконтрольованих прибутків завдяки платіжним системам і використанню банківських карток.

⁹⁷ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Київ. 2020. С. 31.

⁹⁸ Тіньова економіка в Україні : масштаби та напрями подолання: аналіт. доповідь. / Т.А. Тишук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. Ред. Я.А. Жаліла. К. : НІСД, 2011. 96 с.

⁹⁹ Августин Р.Р. Проблеми та пріоритети системної детінізації економіки України. Дисер. на здобут. д.е.н. Львів. 2018. 460 с. С.153-154.

8. Кібершахрайство – несанкціоноване списання коштів з банківських рахунків, шахрайство з платіжними картками, втручання в роботу інтернет-банкінгу.

9. Ринок послуг зі зменшення бази оподаткування – здійснення тіньових бартерних угод, маклерство, фіктивні фінансові операції.

Аналіз основних схем уникнення оподаткування в Україні було здійснено в дослідженні¹⁰⁰, де авторами зазначено, що визначені схеми відповідальні за 70-80% усього обсягу тіньової економіки. Основні зловживання припадають на великомасштабні зовнішньоекономічні операції за участю великих «олігархічних» підприємств, боротьбу з якими ускладнює великий політичний вплив їхніх власників. Втрати бюджету від зловживань спрощеною системою оподаткування (ССО) (за песимістичним сценарієм) не перевищують 10 млрд грн, що є пропорційним до частки суб'єктів підприємницької діяльності (СПД) на ССО серед усіх підприємств за річним обігом, однак ці зловживання є масовими, тому такими помітними на побутовому рівні. Крім того, виділяються інші схеми уникнення/ухиляння від оподаткування, серед яких:

1. Уникнення від оподаткування за експортно-імпортними операціями, зокрема за допомогою офшорних схем.

2. Ухиляння/уникнення від сплати ПДВ (фіктивне підприємництво (missing trader), зокрема карусельні схеми та формування схемного податкового кредиту («скрутки» або схемний ПДВ).

3. Ухиляння/уникнення від сплати податків через порушення митних правил, контрабанду та корупцію на кордоні (викривлене декларування, чорна (подвійна) контрабанда, зловживання пільгами, перерваний транзит).

4. Процвітання індустрії конвертаційних центрів.

5. Контрафакт.

6. Заробітні плати «у конвертах».

7. Ухиляння від сплати податків за допомогою ССО: юридичні особи не оформлюють працівників, а співпрацюють з ФОП 3 групи ЄП за цивільно-правовими договорами (ЦПД); отримання готівки юридичними особами за допомогою ФОП 3 групи ЄП, ФОП 1 та 2 групи ССО реалізують товари та послуги, водночас суттєво занижуючи свою виручку; псевдо-ФОП 3 групи ССО використовуються юридичними особами для виведення коштів у готівку із списанням на витрати (зокрема, для виплати дивідендів, зарплат «у конвертах», хабарів, тощо) (табл. 1.4).

У секторі транспорту¹⁰¹ тінізація господарських відносин відбувається шляхом функціонування дрібних приватних нелегальних перевізників у вантажному та пасажирському сегментах ринку, приховування реальних масштабів пасажиропотоку через відсутність механізмів контролю фактичних

¹⁰⁰ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Київ. 2020.

¹⁰¹ Августин Р.Р. Проблеми та пріоритети системної детінізації економіки України. Дисер. на д.е.н. Львів. 2018. 460 с. С. 301.

обсягів збуту проїзних документів, перевантаження вантажного транспорту та штучне завищення амортизаційних витрат. У секторі ІКТ найбільш розповсюдженою є практика надання аутсорсингових послуг без юридичної реєстрації суб'єкта господарювання, що унеможливорює контроль за обсягом наданих послуг та стягненням податків, використання інтернет-технологій для здійснення нелегальних трансакцій, неофіційна зайнятість, підміна актів виконаних робіт та надання послуг у сфері ІТ-технологій.

Таблиця 1.4

Порівняльний аналіз фіскального ефекту схем ухилення/уникнення оподаткування в Україні у 2019 р.

Схема	Податки (платежі, яких вона дозволяє уникати)	Приблизні обсяги, млрд на рік		Приблизні втрати бюджету, млрд на рік	
		2018 р.	2019 р.	2018 р.	2019 р.
Порушення митних правил, контрабанда та корупція на кордоні	ПДВ+акцизи+мита	209-311	226-320	63-93	68-69
Офшорні схеми	Податок на прибуток (ПП), податок на репатріацію	120-200	130-220	22-36	23-40
Конвертаційні та/або транзитні центри, податкові ями	ПП+ПДВ+ЄСВ+ПДФО+військовий збір	40-60	60-90	12-18	15-25
контрафакт	ПП+ПДВ+акцизи	35-55	40-60	10-12	11,5-16
формування схемного податкового кредиту (скругки)	ПДВ	42-54	120-180	7-9	20-30
оренда с/г земель та сільськогосподарської продукції	ПДФО+ПП+ЄСВ+військовий збір	19-69	19-69	6-22	8-27
Заробітні плати «у конвертах»	ЄСВ+ПДФО+військовий збір	50-200	58-231	25-74	24-94
ССО - ФОП замість найму – 3 група та «обнал»	ЄСВ+ПДФО	10-16	23-58	4-7	4-10
ССО - заниження виручки – 1 та 2 групи	ЄП	30-90	130-156	2-2,5	6,3–7.6

Джерело: ¹⁰².

Тінізація у сфері комерційних послуг має певні особливості, що обумовлені особливостями соціально-економічного розвитку регіонів. Загалом регіони України за рівнем тінізації у секторі комерційних послуг можна віднести до кількох груп: з високим, середнім, нижче середнього та низьким рівнем тінізації.

У регіональному розрізі найвищий середній рівень тіні в секторах комерційних послуг був у м. Києві – 31,3% (2019 р.), що зумовлено високим рівнем розвитку комерційних послуг у столиці (найвища частка обсягу

¹⁰² Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Київ. 2020. 51 с. С. 43.

реалізованих послуг, зайнятості, валової доданої вартості послуг тощо), крім того, у місті та області сконцентровані найбільші фінансові потоки. До цієї групи також потрапили і Чернівецька (22,2%) та Сумська (21,8%) області, рівень тінізації в яких вищий за середньоукраїнське значення (21,7%).

До регіонів із середніми рівнем тінізації сектору комерційних послуг (20-21%) потрапили Луганська область (21,1%; найвищий рівень тінізації серед регіонів у сфері креативних послуг – 33,9% та секторі фінансових послуг – 29,9%), Донецька область (21,3%; високий рівень тінізації у сфері креативних послуг – 32,3% та секторі фінансових послуг – 29%), по 20,6% в Одеській (найвищий рівень тіні в секторі транспорту – 22,1% та секторі операцій з нерухомістю – 35,6%, ІКТ – 20,6%) та Харківській областях (високий рівень тіні у секторі операцій з нерухомістю – 35,7%); Полтавській області – 20,1% (найвищий рівень тінізації послуг у секторі оптової та роздрібною торгівлі – 21,9%) (табл. 1.5).

До регіонів з рівнем тінізації сектору комерційних послуг, що нижчий за середній (16-19%), у 2019 р. потрапило 12 областей. Функціонуванню тіньового сектору в цих областях сприяє їхній прикордонний статус, високий рівень корупції та концентрація фінансових потоків (зокрема в Київській обл.).

До регіонів з низьким рівнем тіні (менше 17%) у 2019 р. потрапили п'ять областей – Житомирська (найнижчі рівні тіні в секторі фінансових послуг – 7,1% та сфері креативних послуг – 11,6%), Закарпатська (низькі рівні тіні в секторі транспорту – 12,6%, оптової та роздрібною торгівлі – 12,5% та операцій з нерухомим майном – 26,1%), Черкаська (найнижчий рівень тіні в секторі транспорту – 12%, низький у секторі фінансових послуг – 8,9%), Херсонська (низькі рівні тіні в секторах тимчасове розміщування та організація харчування – 9,2%, оптової та роздрібною торгівлі – 11,2%, фінансових послуг – 10,8%), Івано-Франківська (низькі рівні тіні в секторі транспорту – 12,8%, ІКТ – 9,4%, операцій з нерухомістю – 23,6%). В Івано-Франківській області порівняно низькі показники тінізації секторів комерційних послуг вказують на формування комфортного регіонального середовища для ведення бізнесу в цих секторах послуг, що підтверджують 2-ге місце в рейтингу Регіональний Doing Business у 2018 р.¹⁰³ та 3-є у 2017 р.¹⁰⁴. Місто Івано-Франківськ посіло перше місце в рейтингу кращих міст України для ведення бізнесу за версією Forbes Україна у 2019 р.¹⁰⁵.

Незважаючи на нестабільну соціально-економічну та політичну ситуацію в Україні за період 2013-2019 рр., спостерігалась позитивна тенденція до зниження рівня тінізації в усіх областях України (табл. 1.5). Найвищі темпи зниження рівня тіні були в Дніпропетровській (темп росту 56,7%, зниження рівня тіні на 14,7 в.п.), Київській (63,4%, 11,2 в.п.), Донецькій (61,2%, 13,5 в.п.), Житомирській (63,5%, 9,1 в.п.) областях.

¹⁰³ Платформа ефективного регулювання. Регіональний Doing Business 2.0. URL: <http://rdb.brdo.com.ua/>.

¹⁰⁴ Платформа ефективного регулювання. Регіональний Doing Business 2017 р. URL: <https://regulation.gov.ua/rating/doing-business>.

¹⁰⁵ Forbes. Вересень. 2020. URL: <https://subscribe.forbes.ua/>.

Таблиця 1.5

Коефіцієнт тіньової економіки за секторами послуг у ВДВ, %

Регіони (область)	Транспорт, складське господарство		Тимчасове розмішу- вання й організація харчування		Сфера креативних послуг		ІКТ		Оптова та роздрібна торгівля		Послуги у сфері операцій з нерухомістю		Сектор фінансових послуг		Середнє значення коефіцієнта		Темп росту середнього значення коефіцієнта
	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2019/2013
Вінницька	20,8	17,7	20,5	15,1	19,9	17	23,4	15,14	24	18,2	40,6	30,8	15,4	19	23,5	19,0	80,8
Волинська	22	14,2	22	12,7	20	14,4	22,9	17,09	30,4	19,4	39	27,7	18,4	26,6	25,0	18,9	75,6
Дніпропетровська	26,4	15,7	34,5	16,4	28,1	17,8	27,4	14,11	51,1	22,6	43,7	32,8	26,9	15,7	34,0	19,3	56,7
Донецька	22	15,4	31,3	13,7	41	32,3	44	18,57	23,8	20,9	37,3	29,1	44,2	19,1	34,8	21,3	61,2
Житомирська	23,3	15,9	25,1	18	17,5	11,6	20,2	10,04	20,7	14,3	42,8	34,1	25,2	7,1	25,0	15,9	63,5
Закарпатська	15,2	12,6	17,3	14	16,3	16,4	16,2	14,36	20,5	12,5	32,4	26,1	19,9	14	19,7	15,7	79,8
Запорізька	20,7	15,9	29,9	21,1	20,4	16,9	22,2	15,12	22,8	14,1	44	31,6	25,7	21,4	26,5	19,4	73,3
Івано-Франківська	23,4	12,8	17,7	12,4	12,4	14,9	15,3	9,14	19,7	14	34,3	23,6	26,9	15,7	21,4	14,6	68,5
Київська	28,7	19,3	26,6	21,7	32,7	15,4	23,7	14,16	24,9	15,6	42,7	28,5	33,9	20,6	30,5	19,3	63,4
Кіровоградська	18,3	14,2	16,5	15,8	22,7	23,1	22,7	13,8	23,6	12,6	40,2	31,3	27	19,2	24,4	18,6	76,0
Луганська	33,5	24	18,6	6,4	20,9	33,9	18,3	10,68	22,4	10,6	41,3	33	18	29	24,7	21,1	85,3
Львівська	22,5	15,4	31,2	16,6	19	17,1	19,3	16,8	22,7	15,1	40	32,1	20,5	21,3	25,0	19,2	76,7
Миколаївська	27,6	27,3	31,1	15,4	21,9	13,6	16,4	11,87	19,5	15,9	39	35,1	29,5	13,7	26,4	19,0	71,8
Одеська	27,6	22,1	24,4	16	22,7	16,8	26,3	20,63	23,8	16,4	42,4	35,6	25,3	16,4	27,5	20,6	74,8
Полтавська	21,8	16,5	23,3	19,4	18,5	13,6	18,4	11,79	24,1	21,9	38,4	33,4	20,3	24,4	23,5	20,1	85,6
Рівненська	22	16,6	15,8	11,6	19,9	15,4	24,5	15,89	27,9	15,8	42,8	31,3	16,8	14,6	24,2	17,3	71,4
Сумська	20,4	19,3	34,5	24,5	18,7	15,8	25,1	14,84	24,6	17,4	41,1	37,2	27,1	23,3	27,4	21,8	79,6
Тернопільська	23,3	17,7	19,4	13,4	13,2	16,2	19,2	15,7	48	13,3	35,8	31,1	19,7	14,6	25,5	17,4	68,3
Харківська	23,9	16	33,7	19,6	19,5	16,8	21,2	15,51	27	17,7	44,1	35,7	32,3	22,6	28,8	20,6	71,3
Херсонська	22,8	16,7	22,1	9,2	17,1	15,5	21,9	13,97	23	11,2	37,9	27	22,2	10,8	23,9	14,9	62,5
Хмельницька	21,8	13,2	21,2	13,4	19,5	13,4	21,2	10,87	27,9	12,4	38,3	36,7	13,7	17,4	23,4	16,8	71,7
Черкаська	21	12	22,6	15,1	17,9	15,4	21,1	15,48	19,9	14,3	42,6	28,9	11,4	8,9	22,4	15,7	70,3
Чернівецька	19,8	17,2	26,9	21,4	20,9	25	21,7	15,49	28,7	18,7	39,7	35,2	15,8	22,4	24,8	22,2	89,6
Чернігівська	22,2	14,5	35,1	16,1	20,8	16,1	19,8	12,61	22,4	13,8	43,6	30,6	11,1	19,6	25,0	17,6	70,5
м. Київ	28,3	31,9	47,9	30,1	39,2	31,2	34,7	26,11	37,6	22	48	38,2	39,6	39,3	39,3	31,3	79,5
Україна	23,2	17,4	31,5	20,4	37,4	22,1	22,7	14,79	26,4	16	42,5	33,7	33,3	27,7	31,0	21,7	70,1

Джерело: розраховано авторським колективом.

Як бачимо, тіньова економіка певною мірою проєктується відносно легальної, а економічна злочинність співвідноситься з центрами економічної активності. Для регіонів, що характеризуються високим рівнем тінізації, характерними є наявність потужного сировинного потенціалу, прикордонне розташування або на їхній території ведуться бойові дії, або ж ці регіони знаходяться недалеко від їх проведення.

Рівень тіньової економіки в регіонах окреслюється структурою за видами послуг. Такі її типи, як кримінальна діяльність, економічна злочинність, корупція, властиві для «анклавів» української економіки. Як бачимо, у регіонах-аутсайдерах показники тіньової активності порівняно нижчі, що пояснюється тотожністю темпів поширення тіньової діяльності і обумовлюється такими передумовами та особливостями:¹⁰⁶

- соціально-економічною структурою регіону;
- недосконалістю правової бази відносин між центральною та регіональною владою, що виявляється в неефективному використанні бюджетних і позабюджетних коштів, укладанні фіктивних договорів тощо;
- взаємопроникненням органів регіональної влади та регіональних фінансово-промислових злочинних утворень;
- дискримінаційною політикою застосування різного виду економічних пільг, наданих за політичними критеріями для окремих регіонів і перетворення їх на додаткові джерела тінізації економіки;
- регіональною політичною владою й особистими характеристиками керівників (їхньою ідеологічною та політичною приналежністю, особистою відповідальністю тощо), від яких істотно залежать характер і масштаби поширення тіньової економіки, форми і методи боротьби з нею;
- соціокультурними факторами: історичними, етнічними, ментальними та культурними особливостями мешканців регіонів;
- недосконалістю інститутів громадянського суспільства.

Тінізація ринку комерційних послуг деструктивно впливає на розвиток сфери послуг та економіки зокрема. Рівень тінізації економіки України є досить високим та має негативну тенденцію до зростання, що характерно для країн з перехідним типом економіки. Така ситуація формується низкою чинників, однак відсутність єдиної методології не дозволяє однозначно оцінити рівень тіні в окремих секторах комерційних послуг як у регіональному, так і у загальнонаціональному масштабах. Серед секторів найбільш тінізованими залишаються фінансові послуги та транспорт, а серед регіонів ті, що концентрують найбільшу частку фінансового ресурсу або транспортно-логістичних потоків. Зважаючи на специфіку тінізації сектору комерційних послуг, формування програми та розроблення заходів з детінізації та використання потенціалу сектору для соціально-економічного зростання регіонів маж враховувати регіональну та секторальну специфіку функціонування сфери комерційних послуг.

¹⁰⁶ Августин Р.Р. Проблеми та пріоритети системної детінізації економіки України. дисер. на здобут. д.е.н. Львів. 2018. 460 с. С.191.

1.4. Національний і регіональний вимір соціально-економічної віддачі основних видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг

У сучасних умовах суспільного розвитку сфера послуг набуває динамічного розвитку та стає одним з впливових чинників підвищення конкурентоспроможності, соціально-економічного зростання та покращення якості життя та добробуту населення. Розширення сектору послуг у світовому та національному масштабах пояснюється процесами лібералізації, інтеграції та глобалізації світової економіки, дематеріалізацією виробництва, інтелектуалізацією праці, інформатизацією суспільних і виробничих відносин, зміною потреб суб'єктів економіки та населення щодо споживання та просування товарів, робіт і послуг, зокрема логістичних, ділових, посередницьких, освітніх, туристичних, медичних, соціальних та інших.

Сфера послуг також успішно обслуговує потреби базових видів економічної діяльності, тобто реального сектору економіки. Останніми роками в Україні динамічно розвиваються регіональні ринки інформаційно-комунікаційних технологій та послуг, фінансових, страхових та банківських послуг, транспортно-логістичних, ділових, туристичних послуг тощо. Архітектура, дизайн і проектування обслуговують будівельний бізнес і девелоперські проекти, забезпечують ринок реклами, інформаційно-комунікаційних та медіатехнологій. Сектор комерційних послуг сьогодні тісно пов'язаний з розвитком креативних індустрій в містах та регіонах України, де створюються творчі кластери, реалізуються спеціальні артпроекти у сфері актуальних видів мистецтв та традиційної художньої культури, створюються нові інституції, такі як агентства креативних індустрій, творчі резиденції, які надають широкий спектр комерційних послуг. Найбільш успішними в економічному плані є сектори реклами, теле- і радіомовлення, дизайну та архітектурного проектування, інформаційних технологій. Послуги у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, програмного забезпечення, електронної торгівлі, які останніми роками динамічно розвиваються в Україні, можуть відіграти роль “локомотиву розвитку” для всієї національної економіки, забезпечити міцні конкурентні переваги на світових ринках.

Сьогодні потенціал сектору комерційних послуг недостатньо повно використовується в забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України, адже значна їх частина знаходиться в тіні. Тому регіони недоотримують як соціальний ефект (внесок у створення суспільного блага) – у вигляді інклюзивної зайнятості, так і економічний – ефективність діяльності суб'єктів господарювання, продуктивність праці, бюджетна (рівень тінізації, частка сплачених податків) та інвестиційна ефективність, обіг сектору у ВРП, рівень інноваційної активності та впровадження інноваційних технологій, зростання потенціалу / масштабності та розширення ринків збуту в секторі комерційних послуг тощо. Крім того, важливо виявити види економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто

принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку регіонів у майбутньому.

Збереження високого рівня та збільшення масштабів тінізації сектору комерційних послуг, поширення її у сфері суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, вплив на базові характеристики економічного відтворення й узалежнення у такий спосіб процесів, що протікають в офіційній економіці, від тіньового сектору призводять до системної тінізації національного господарства, що критично загрозливі вже не стільки для наповнення бюджетів і зростання ВВП, як для економічної та національної безпеки загалом.

Досягнення ефективної системи детінізації сектору комерційних послуг можливо лише за допомогою узгодженої системи інструментів та засобів на різних рівнях управління задля досягнення єдиної головної мети і стратегічних цілей в тріаді орієнтирів: “прозоре ринкове конкурентне середовище та офіційна економіка з надійними “запобіжниками” тінізації – економічна безпека – конкурентоспроможна економіка”. Для цього слід сформувати інституційні та організаційно-економічні механізми детінізації відносин у секторі комерційних послуг на національному та регіональному рівнях¹⁰⁷.

Ефективне управління та зниження рівня тіньової економіки вимагає злагоджених дій на всіх рівнях влади: державному, регіональному, місцевому тощо. Основними заходами, які слід використати для зниження рівня тінізації, Association of Chartered Certified Accountants пропонує¹⁰⁸:

- єдине регулювання – єдине транскордонне регулювання в регіональних блоках та покращення міжнародної координації;
- боротьба з нерівністю – політика, яка зменшує нерівність і створює справедливу економічну систему, що заохочує людей більше дбати про суспільство, в якому вони проживають;
- діалог з недержавними організаціями (громадським сектором) дозволяє використовувати їхній досвід та знання для кращого розуміння причин та наслідків того, що відбувається серед широких верств населення;
- демократизація та доступ до процесу законотворчості;
- вирішення довгострокових інфраструктурних проблем, особливо в районах, де раніше не було жодної економічної діяльності;
- розбудова спроможності – забезпечення кращої підготовки державних службовців, які контролюють тіньову економіку;
- економічні альтернативи – запровадження державних програм розвитку трудових відносин замість допомоги по безробіттю;

¹⁰⁷ Августин Р.Р. пріоритети та механізми системної детінізації економіки України. Автор. на зд. наук. ст. д.е.н. http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Aspirantura/Rady/Spec_vchena_rada/Dysertacii/2018_11/Avgustin_Avtoref.pdf

¹⁰⁸ The size of the shadow economy is expected to decline globally by 2025, but the fall isn't uniform and for a number of countries it is expected to rise. URL: <https://www.accaglobal.com/sg/en/professional-insights/global-economics/Emerging-from-the-shadows.html>

- прийняття та пристосування – для економік з найвищим рівнем неформальної діяльності основною стратегією є прийняття тіньової економіки як джерела інновацій та зростання.

Формування пріоритетів сучасної політики детінізації сектору комерційних послуг має передбачати поступову відмову від патерналістських інструментів прямої підтримки окремих видів економічної діяльності чи господарюючих суб'єктів (на противагу використанню горизонтальних інструментів, дія яких спрямована на формування ефективного середовища взаємодії між бізнесом, владою та суспільством для формування конкурентного ринку послуг, адекватного внутрішнім і зовнішнім викликам). Для кожного регіону важливо підтримати ті види економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які базуються на їхній самоідентифікації та головних конкурентних перевагах розвитку, мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для подальшого розвитку регіонів, а також забезпечать високу якість наданих послуг населенню.

З динамічним розвитком науки та інформаційних технологій, глобалізацією ринків та загостренням конкуренції на них, перенасиченням ринку товарами сфера послуг збільшує свій потенціал у структурі національної економіки. У цьому середовищі відбувається зростання доходів та рівня життя населення, потреби та запити якого постійно видозмінюються, а споживчий попит спрямовується на послуги, відтак частка цієї сфери у ВВП держав перевищує 50%, відповідно збільшується зайнятість у сфері послуг.

Ринок послуг має свої особливості, що зумовлює специфіку його формування та функціонування: послуги не накопичуються (за винятком окремих видів), не транспортуються, не існують окремо від виробника, споживаються в моменті та місці їх надання,¹⁰⁹ збільшення обсягу реалізації послуг відбувається через зростання попиту на них.

Завданням нашого дослідження є виявлення видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку регіонів у майбутньому. Потенціал сектору комерційних послуг (в т.ч. видів економічної діяльності, які формують сектор комерційних послуг) у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України розглядається нами як сукупність економічних, інституційних, людських, інфраструктурних тощо ресурсів, які дають можливість створювати якісні послуги і забезпечувати ефективне використання доданої вартості через внесок у створення суспільного блага, забезпечення ефективності діяльності суб'єктів господарювання, інвестиційної привабливості, бюджетної

¹⁰⁹ Пойта І. О. Оцінка сучасного стану ринку послуг. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. Сер. : Економічні науки. 2013. № 1. С. 306-308. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdu_econ_2013_1_73.

ефективності, інноваційної активності та впровадженні інноваційних технологій, зростанні потенціалу (масштабності) та розширенні ринків збуту певного сектору комерційних послуг в напрямі формування стратегічної конкурентоспроможності.

Аналіз буде базуватись на основних видах послуг, які визначені згідно з класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД-2010)¹¹⁰, а саме в розрізі таких секцій:

- Секція G – оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів.

- Секція H – транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність.

- Секція I – тимчасове розміщування й організація харчування.

- Секція J – інформація та телекомунікації.

- Секція K – фінансова та страхова діяльність.

- Секція L – операції з нерухомим майном.

- Секція M – професійна, наукова та технічна діяльність.

- Секція N – діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування.

- Секція O – державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування.

- Секція P – освіта.

- Секція Q – охорона здоров'я та надання соціальної допомоги.

- Секція R – мистецтво, спорт, розваги та відпочинок.

- Секція S – надання інших видів послуг.

Сьогодні ринок послуг в Україні розвивається динамічно, однак нерівномірно. У середині ринку спостерігаються диспропорції за видами послуг та обсягами їх реалізації, за кількістю зайнятих, питомою часткою послуг у структурі ВВП тощо.

Загалом в Україні виявляється неоднозначна тенденція в розвитку сфери послуг. За абсолютними показниками обсяг реалізованих послуг за період 2013-2019 рр. зріс більш як у 2,5 раза (з 357,1 млрд грн у 2013 р. до 912,7 млрд грн у 2019 р.), а темп росту обсягу реалізованих послуг за відповідний період становив 255,6%, що загалом відповідає загальносвітовій тенденції. Однак, урахувавши індекс інфляції за відповідний період (262,4%¹¹¹), реальний темп спадання становив 97,4% (на фоні темпів спаду за цей період у промисловості – 83,5 %, а економіки загалом – 90,7%), тобто наявні тенденції не характерні для постіндустріального типу розвитку економіки.

За обсягом реалізованих послуг серед регіонів найвища частка припадала на м. Київ, частка якого зросла на 4,31% (у 2019 р. порівняно з

¹¹⁰ Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010). URL: http://kvved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html.

¹¹¹ Калькулятор інфляції URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/dw_infl_uk/calc_p1d.asp?ter=00000000000&=2018&year_b=2013&month_b=&to_v=1&kat=4&Submit.x=48&Submit.y=17.

2013 р.), тобто столиця залишається безумовним лідером за цим показником. У першу п'ятірку серед областей входять Одеська, Дніпропетровська, Львівська, Харківська та Київська області, частка яких становить від 9 до 4% (рис. 1.7).

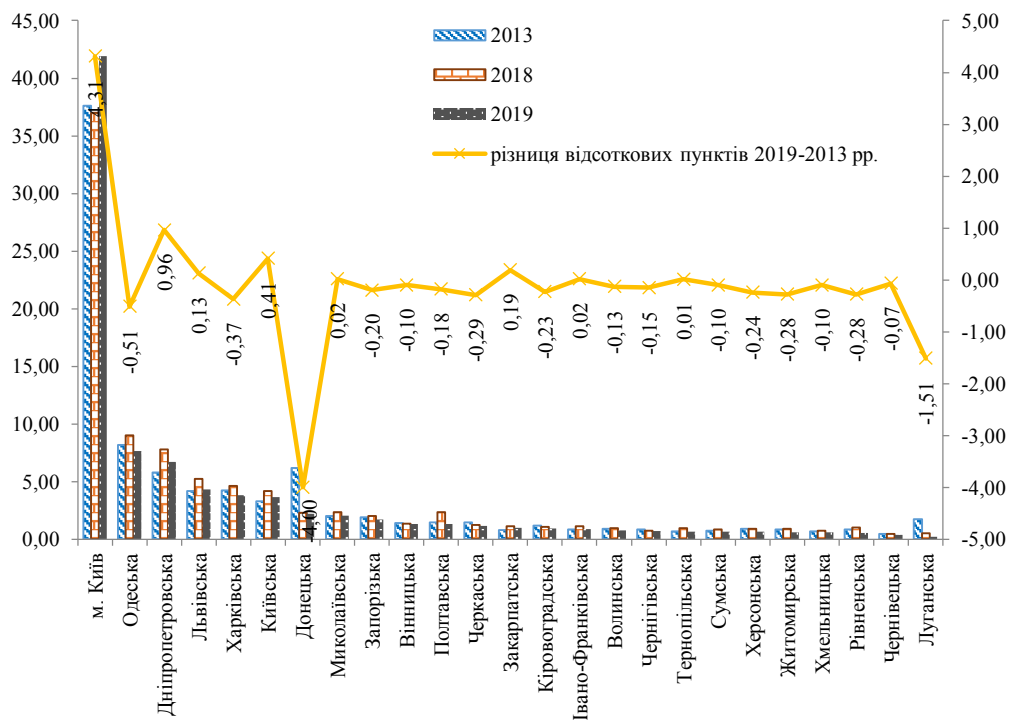

Рис. 1.7. Частка реалізованих послуг підприємствами сфери послуг у регіонах у загальному обсязі по Україні, %*

*Джерело: складено за даними¹¹².

Найвища позитивна динаміка зростання частки обсягу реалізованих послуг за період 2013-2019 рр. спостерігалась у Дніпропетровській (0,96 в.п.) області, найвища швидкість спаду частки була характерна для Донецької (-4,0 в.п.) та Луганської (-1,51 в.п.) областей. Загалом, у більшості регіонів спостерігається негативна тенденція до зниження частки реалізованих послуг в економіці, що зумовлено впливом кризи COVID-19, що найбільш негативно відобразилася на сфері послуг.

З огляду на інфляцію за період 2013-2019 рр. (262,4%) високу інтенсивність розвитку продемонструвала сфера тимчасового розміщування й організації харчування (197,6%) та транспортних послуг (105,2%) на фоні зниження зайнятості, проте спадна динаміка була менш інтенсивною, ніж у промисловості (76,5%) та економіці загалом (80,2%) (рис. 1.8); аналогічна тенденція простежується і у регіональному розрізі. Лише в трьох областях України (Дніпропетровській, Закарпатській та Київській) спостерігались

¹¹²Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

позитивні темпи росту обсягу реалізованих послуг (табл. Б.1, табл. Б.2 Додаток Б).

На ринку послуг у 2019 рр. хоч і відбулись незначні структурні зміни за видами економічної діяльності, як і раніше, найбільшу питому вагу в загальному обсязі реалізованих послуг займали послуги у сфері транспорту – 42,7%. Порівняно з 2013 р. їхня частка збільшилась на 4,6 в.п.

Другими за значущістю в загальному обсязі послуг протягом останніх років залишалися послуги інформації та телекомунікації – 17,9%, однак порівняно з 2013 р. їхня частка зменшилась на 2,5 в.п. Частка послуг професійної, наукової та технічної діяльності в загальному обсязі реалізованих послуг у 2019 р. становила 11,7% і порівняно з 2013 р зменшилась на 2,1 в.п..

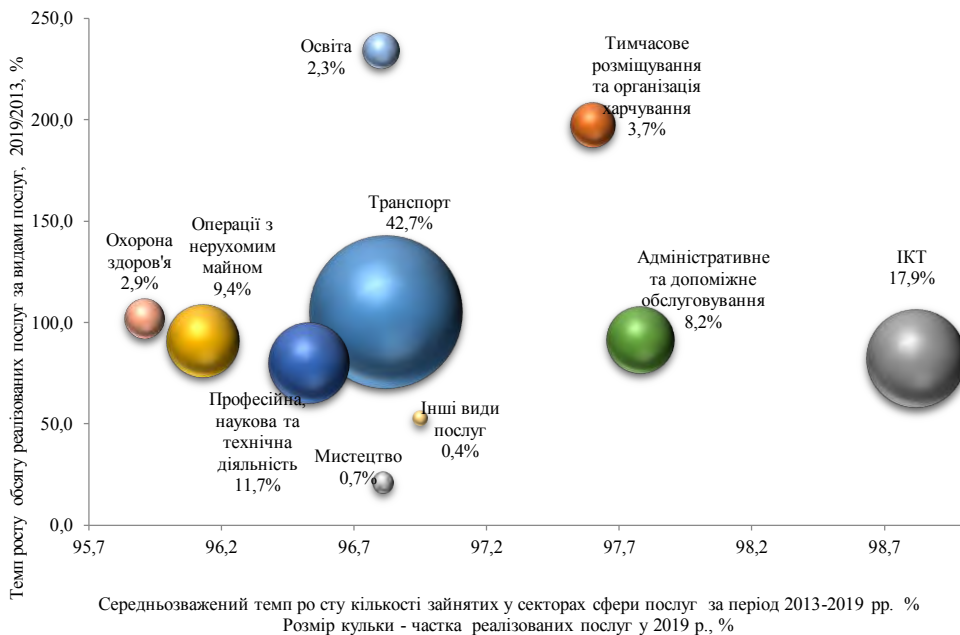

Рис. 1.8. Зміна ролі окремих видів послуг в економіці України за період 2013-2019 рр.

Джерело: складено за даними¹¹³.

Найбільш динамічно розвивається сектор освіти, що мав найвищий темп росту обсягу реалізованих послуг та один з найвищих темп росту кількості зайнятих, водночас за масштабністю (обсягом) реалізованих послуг його частка залишається незначною. Такий динамічний розвиток обумовлений реформуванням освітнього сектору, що супроводжується зміною підходів до фінансування, оновленням матеріально-технічного забезпечення (зростання

¹¹³Value added by activity <https://data.oecd.org/natincome/value-added-by-activity.htm>; Gross domestic product: GDP by type of expenditure, VA by kind of economic activity, total and shares, annual. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>.

темпу росту частки капітальних інвестицій); сектор має високі перспективи виходу на міжнародний ринок освітніх послуг (темп росту прямих іноземних інвестицій в освіті є найвищим, а кількість іноземних студентів, що навчаються в українських закладах вищої освіти (ЗВО) зросла в 1,6 рази від 38,2 тис. у 2010/2011 н.р. до 60 тис. у 2019/2020 н.р.¹¹⁴. До світового рейтингу закладів вищої освіти World University Rankings 2020 увійшли 6 шість українських ЗВО¹¹⁵, а у World University Rankings 2021 р. – вже 9¹¹⁶, з яких два посіли місця у шостій сотні – Львівський політехнічний національний університет та Сумський національний університет). Це загалом вказує на формування ринку освітніх послуг в Україні, розвиток недержавних освітніх установ, розширення різноманітних освітніх платформ на комерційній основі, надання державними ЗВО додаткових платних освітніх послуг; впровадження інформаційних та інноваційних освітніх технологій. В умовах дефіциту фінансових ресурсів заклади вищої освіти України використовують можливості залучення грантових коштів ЄС як інструменту фінансової підтримки інновацій на ринку освітніх послуг і розвитку навчального закладу, підвищення його конкурентоспроможності на ринку (Модуль Жан Моне в межах грантової програми ЄС «Еразмус+»).

Водночас слід вказати на вражаюче слабкий взаємозв'язок між високими кількісними показниками масштабів освітньої діяльності в Україні та низькими значеннями її валового національного продукту (ВНП) на душу населення, який у 2019 р. в Україні був в декілька разів меншим, ніж у розвинених країнах світу. Однією із основних причин слабого взаємозв'язку, на думку експертів, є низька якість освітніх послуг, які надають українські заклади освіти, про що, зокрема, свідчать дані всесвітнього опитування, проведеного американським Інститутом Геллапа. Згідно з даними опитування, в Україні лише 49% задоволені якістю освіти, водночас у Фінляндії цей показник дорівнює 81%, Канаді – 73%, США – 68%, Німеччині і Франції – 66%, Сполученому Королівстві – 65%, Польщі – 59%¹¹⁷.

Збільшує свій потенціал сфера ІКТ – п'ята частина (17,9%) у структурі реалізованих послуг з найнижчими втратами зайнятості; розвиток цієї сфери має високі перспективи зростаючої економічної і соціальної віддачі та стратегічної конкурентоспроможності. Протягом відносно короткого проміжку часу сфера інформаційних технологій з другорядної галузі перетворилась на один з основних рушіїв національної економіки, ставши

¹¹⁴ Вища освіта України у 2019 р. Статистична інформація. Київ. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

¹¹⁵ World University Rankings 2020. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2020/world-ranking#!/page/55/length/25/locations/UA/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats.

¹¹⁶ World University Rankings 2021. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2021/world-ranking#!/page/0/length/25/locations/UA/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats.

¹¹⁷ Корчинська О. Ринок освітніх послуг в Україні: економічні аспекти. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Tezy_Conf_11_06.pdf.

каталізатором для глибоких структурних змін і трансформацій в інших індустріях. У сучасних умовах розвиток інформаційних технологій, охоплюючи все ширші сфери діяльності, прямо чи опосередковано впливає на функціонування більшості державних і громадських інституцій, процес формування середовища для ефективного розвитку виробництва, надання послуг, а також розвитку та ефективної реалізації соціально-економічного потенціалу регіонів і країни загалом. Саме на інтелектуальних ресурсах, наукомістких та інформаційних технологіях, якісно новому інноваційно технологічному рівні усіх секторів базується сучасна економіка.

Інформаційні технології і креативна індустрія, як показали численні дослідження, є одними з найбільш прогресивних у контексті зростаючої економічної і соціальної віддачі, масштабування ефективності, досягнення стратегічної конкурентоспроможності регіональних і національної економіки. Адже вони здатні заохочувати технологічні інновації, інвестувати в людський капітал, мобілізувати таланти та навички значної кількості креативних людей. Розвиток послуг у сфері інформаційних технологій та креативних індустрій сприяє реалізації соціальних функцій щодо забезпечення продуктивної зайнятості, гідного рівня оплати праці, різноманітних соціальних проектів самоорганізації та розвитку громад. ІТ-сектор як найрозвиненіший та найбільший за обсягом сегмент інноваційної економіки в Україні – один з найбільш динамічних експортних напрямів економіки України, який є висококонкурентним на світовій арені, залишається одним з основних факторів економічного зростання України в найближчій перспективі¹¹⁸.

Протягом останніх 12 років відбувалось практично безперервне зростання загального обсягу експорту послуг ІТ-сектору – щорічний приріст становив 28,9%. Послуги українських сервісних ІТ-компаній є одним з ключових напрямів національного експорту (друге місце у 2018 - 2020 рр.). Основними конкурентними перевагами України на міжнародному ринку є достатньо велика чисельність і високий рівень кваліфікації спеціалістів за одного з найнижчих рівнів оплати праці у світі. 17 українських ІТ-компаній потрапили в міжнародний рейтинг The Best of The Global Outsourcing 100, міжнародної асоціації IAOP, який базувався на результатах всієї історії компаній з 2009 р. Також Україна увійшла до складу десяти найбільш привабливих європейських країн для аутсорсингу (восьма позиція) та зайняла 24 позицію серед 55 країн світу в міжнародному рейтингу Global Services Location Index 2018 американської консалтингової компанії.¹¹⁹

¹¹⁸ Мельник М., Яремчук Р. Соціально-економічна роль ІТ кластерів у розвитку міст /Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З. Сторонянська. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України. 2019. 501 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). С.204.

¹¹⁹ Kearney A. T. Global Service Location Index. The Widening Impact of Automation. AT Kearney. URL: <https://enterprise.press/ATK-2017-GLSI-The-Widening-Impact-of-Automation.pdf>

Розвиток ІТ-сфери має не лише позитивні економічні ефекти для країни (внесок ІКТ сягнув 4,6 - 5% ВВП України у 2019 - 2020 рр. порівняно з 0,8% в 2012 р.), але і виконує вагомую соціальну роль у контексті продуктивної зайнятості, гідного рівня оплати праці, різноманітних соціальних проєктів розвитку громад тощо. Соціальна роль ІТ у контексті продуктивної зайнятості проявляється в забезпеченні високого рівня зростання чисельності зайнятих в українському ІТ-секторі, який протягом 2010-2018 рр. становив у середньому 21%. Зокрема, в Україні на початку 2019 р. налічувалося понад 4 тис. активних ІТ-компаній з чисельністю близько 160 тис. співробітників¹²⁰.

У цьому контексті варто зазначити, що в ІТ-секторі зайняті не тільки вузькоспеціалізовані технічні фахівці або програмісти. Згідно з проведеним галузевим опитуванням, понад чверть співробітників компаній – нетехнічні працівники. На ІТ-ринку знаходять роботу представники таких сфер, як дизайн, фінанси, управління персоналом тощо. Окрім цього, ІТ-компанії залучають додатковий персонал з обслуговування, здебільшого наймаючи зовнішніх постачальників послуг з прибирання, охорони тощо. У вимірі цілей інклюзивного розвитку соціальна роль ІТ-сектору зростає в контексті гідного рівня оплати праці та зростання рівня надходжень до державного бюджету. У 2018 р. середньомісячна заробітна плата в ІТ-секторі становила 1650 дол. США (або 10 дол. на год.), що майже в 3,7 раза вище за середній рівень оплати праці в промисловості України та в 5,5 раза – за середній рівень оплати праці в Україні загалом¹²¹. Розмір надходжень до державного бюджету на одного працюючого в ІТ-секторі у 2014-2018 рр. був значно вищий, ніж у середньому по країні, а загальна сума податкових платежів, сплачених ІТ-компаніями за цей період, у середньому зростала на 26,5% щороку. Розмір надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), сплаченого працівниками ІТ-сектору у 2017 р., у 3,7 раза перевищував середній рівень по країні. Оскільки в секторі ІТ широко застосовується модель співпраці зі спеціалістами ФОП, розмір єдиного податку, сплачений одним активним підприємцем у 2017 р., у 3,4 раза перевищував середній розмір ПДФО на одного працюючого¹²².

¹²⁰ DOU: Спільнота програмістів України. URL: <http://dou.ua>

¹²¹ Там само.

¹²² Мельник М., Яремчук Р. Соціально-економічна роль ІТ кластерів у розвитку міст /Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З Сторонянська. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України. 2019. 501 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). С.204.; Розвиток української ІТ-індустрії. Аналітичний звіт. Асоціація «ІТ Ukraine». Офіс ефективного регулювання (BRDO). 2018. URL: <https://itukraine.org.ua/ukraïnska-it-industriyadrugie-misce-v-eksporti-poslug-ta-10-mlrd.-griven-podatktiv.htm>; Ефективність використання потенціалу сектору комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2020. 176 с.; Мельник М.І., Синюра-Ростун Н.Р. Потенціал сектору комерційних послуг України в контексті соціально-економічної віддачі. Економіка України. 2021. № 3. С. 41-60.

Таблиця 1.6

Обсяг і частка реалізованих послуг за видами послуг у регіонах України у 2013 р.

Регіони	Транспорт, складське господарство		Тимчасове розміщування		Інформація та телекомунікації		Операції з нерухомим майном		Професійна, наукова та технічна діяльність		Адміністративне обслуговування		Освіта		Охорона здоров'я та		Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок		Інші види послуг	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Україна	135791,4	38,2	6191,6	1,7	72679,6	20,4	34732,4	9,8	49085	13,8	29990,1	8,4	3294,5	0,9	9451,9	2,7	11776,7	3,3	2437,6	0,7
Вінницька	1860,6	37,2	13,7	0,3	1930,4	38,6	339,9	6,8	272,7	5,5	206,8	4,1	64,1	1,3	276,2	5,5	8,7	0,2	29,2	0,6
Волинська	1402,4	43,4	24,7	0,8	598,1	18,5	564,7	17,5	332	10,3	181,1	5,6	40,8	1,3	62	1,9	12,1	0,4	16,2	0,5
Дніпропетровська	8087,1	39,4	172,3	0,8	2912,8	14,2	2627,1	12,8	3093,8	15,1	2556,2	12,5	171,2	0,8	422,4	2,1	177,2	0,9	280,4	1,4
Донецька	6602,1	30,1	488,2	2,2	3239,1	14,8	3830,2	17,4	2637,5	12	3745,1	17,1	203,6	0,9	547,2	2,5	512,6	2,3	151,8	0,7
Житомирська	753,3	24	8,8	0,3	1516,1	48,3	289	9,2	171,2	5,5	188,3	6	45,9	1,5	96,9	3,1	36,4	1,2	31,4	1
Закарпатська	1186,5	42,1	73,8	2,6	657,7	23,3	238,2	8,4	97	3,4	106,9	3,8	56,9	2	317,8	11,3	73,9	2,6	12,3	0,4
Запорізька	2139,1	31,9	218	3,2	1250,7	18,6	678,1	10,1	1178,8	17,6	671,5	10	119,8	1,8	364,6	5,4	35,0	0,5	59,8	0,9
Івано-Франківська	1064,3	34,9	110,8	3,6	685	22,5	182,5	6	165,1	5,4	674,7	22,1	64,3	2,1	77,7	2,5	5,4	0,2	19,7	0,6
Київська	5447,4	47,5	48,6	0,4	2548,7	22,2	1374,7	12	993,1	8,7	682	5,9	56,9	0,5	234,8	2	47,2	0,4	32,4	0,3
Кіровоградська	3101,9	75,1	22,9	0,6	417,3	10,1	146,9	3,6	167,6	4,1	198,7	4,8	36,3	0,9	20,6	0,5	3,9	0,1	15,9	0,4
Луганська	2659,4	43,2	45,2	0,7	1089,6	17,7	549,5	8,9	944,5	15,3	547,7	8,9	52,9	0,9	110,3	1,8	114,7	1,9	47,2	0,8
Львівська	6964,7	46,6	556,7	3,7	2538,4	17	1404,7	9,4	894,8	6	1134,7	7,6	202,7	1,4	1089,1	7,3	92,7	0,6	66,7	0,4
Миколаївська	4771,4	66,8	88,3	1,2	873,7	12,2	297,9	4,2	554,3	7,8	331,3	4,6	79,5	1,1	90,7	1,3	40,0	0,6	20,9	0,3
Одеська	17445,9	59,8	361,2	1,2	3842,5	13,2	3216,9	11	2075	7,1	1278,4	4,4	223,3	0,8	491,2	1,7	78,3	0,3	158,2	0,5
Полтавська	2557,8	48,7	52	1	786,3	15	418,5	8	486,3	9,3	483,5	9,2	149,4	2,8	274,8	5,2	16,5	0,3	27,6	0,5
Рівненська	1655,4	55,4	29,3	1	581,6	19,4	229	7,7	123,6	4,1	155,9	5,2	85,4	2,9	60,6	2	50,6	1,7	19,2	0,6
Сумська	1284,1	48	23,7	0,9	526,4	19,7	200,9	7,5	246,6	9,2	279,9	10,5	22,1	0,8	59,5	2,2	3,6	0,1	28,0	1
Тернопільська	811,6	34,5	16,5	0,7	599,3	25,4	234,3	9,9	120,6	5,1	453	19,2	38,4	1,6	63,9	2,7	4,3	0,2	13,4	0,6
Харківська	3105,5	20,7	142,5	0,9	3360,5	22,4	3054,2	20,3	2730,5	18,2	1610,4	10,7	162	1,1	351,3	2,3	398,7	2,7	94,3	0,6
Херсонська	1505,7	47,8	124,5	4	578,1	18,4	370,7	11,8	138	4,4	200,8	6,4	42,3	1,3	135,8	4,3	13,7	0,4	37,3	1,2
Хмельницька	942	37,8	24	1	684,3	27,5	231,3	9,3	168,3	6,8	195,8	7,9	67,5	2,7	94,7	3,8	63,3	2,5	18,5	0,7
Черкаська	2372,1	46,3	16,5	0,3	1511,8	29,5	335,3	6,5	391,9	7,6	320,2	6,2	56,2	1,1	70,3	1,4	3,8	0,1	46,3	0,9
Чернівецька	515,6	31,9	23,8	1,5	506,7	31,3	240,2	14,9	88,5	5,5	91,3	5,6	63	3,9	47,4	2,9	9,1	0,6	31,0	1,9
Чернігівська	1028,9	33,5	24,4	0,8	1348,3	43,9	197,6	6,4	143,2	4,7	188,6	6,1	66,1	2,1	27,2	0,9	12,9	0,4	37,5	1,2
м. Київ	27854,7	20,8	1967,3	1,5	36804,5	27,5	12417	9,3	29087,1	21,7	11708,3	8,8	964,6	0,7	2155,4	1,6	9760,2	7,3	1016,8	0,8

Загальний обсяг реалізованих послуг в регіоні – 100%.

Джерело: складено за даними¹²³.¹²³ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця 1.7

Обсяг і частка реалізованих послуг за видами послуг у регіонах України у 2019 р.

Регіони	Транспорт, складське господарство		Тимчасове розміщування		Інформація та телекомунікації		Операції з нерухомим майном		Професійна, наукова та технічна діяльність		Адміністративне обслуговування		Освіта		Охорона здоров'я		Мистецтво, спорт, розваги		Інші види послуг	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Україна	390179,1	42,8	33427,1	3,7	163105,8	17,9	86171,9	9,4	107210,4	11,7	74885,5	8,2	21077,3	2,3	26304,7	2,9	6790,7	0,7	3513,0	0,4
Вінницька	4784,9	39,9	394,1	3,3	2783,4	23,2	486,4	4,1	1113,3	9,3	710,1	5,9	855,4	7,1	767,9	6,4	41,4	0,3	51,3	0,4
Волинська	3654,1	50,6	173,5	2,4	337,6	4,7	1726,6	23,9	392,1	5,4	345,3	4,8	276,6	3,8	254,0	3,5	24,8	0,3	30,0	0,4
Дніпропетровська	30493,0	49,6	2450,1	4,0	3652,7	5,9	8820,1	14,4	5509,9	9,0	6622,3	10,8	1245,3	2,0	2036,2	3,3	242,3	0,4	354,7	0,6
Донецька	5678,7	28,2	491,0	2,4	2396,4	11,9	1629,8	8,1	7883,2	39,2	1369,5	6,8	262,8	1,3	310,1	1,5	32,6	0,2	59,8	0,3
Житомирська	2747,6	50,5	310,4	5,7	706,4	13,0	64,1	1,2	438,7	8,1	480,3	8,8	297,5	5,5	331,0	6,1	24,7	0,5	44,4	0,8
Закарпатська	5908,2	65,9	299,9	3,3	358,9	4,0	482,4	5,4	240,5	2,7	307,9	3,4	443,2	4,9	786,9	8,8	103,1	1,2	30,2	0,3
Запорізька	5174,8	33,4	1096,9	7,1	1069,6	6,9	2026,1	13,1	2922,6	18,8	1199,2	7,7	838,2	5,4	979,6	6,3	85,6	0,6	122,9	0,8
Івано-Франківська	4199,4	52,4	454,8	5,7	541,7	6,8	613,8	7,7	507,3	6,3	678,2	8,5	640,7	8,0	324,5	4,0	26,6	0,3	29,4	0,4
Київська	20901,3	62,2	1546,2	4,6	1424,4	4,2	4307,9	12,8	1527,6	4,5	2635,4	7,8	298,7	0,9	747,1	2,2	97,3	0,3	98,2	0,3
Кіровоградська	6448,3	76,1	79,6	0,9	351,4	4,2	342,1	4,0	237,8	2,8	573,2	6,8	147,5	1,7	209,7	2,5	53,3	0,6	25,3	0,3
Луганська	746,2	37,6	76,9	3,9	161,2	8,1	147,6	7,4	333,6	16,8	217,4	11,0	137,5	6,9	116,4	5,9	36,1	1,8	9,9	0,5
Львівська	14324,5	36,2	2753,2	7,0	7670,9	19,4	4765,6	12,0	2964,8	7,5	3266,9	8,3	1154,9	2,9	2172,4	5,5	386,9	1,0	118,2	0,3
Миколаївська	14561,6	78,7	429,1	2,3	700,0	3,8	490,8	2,7	860,1	4,7	743,8	4,0	316,0	1,7	266,0	1,4	87,3	0,5	38,5	0,2
Одеська	47541,8	67,9	2349,0	3,4	2530,6	3,6	6748,3	9,6	2851,8	4,1	3310,0	4,7	1798,1	2,6	2509,3	3,6	225,7	0,3	196,8	0,3
Полтавська	4625,5	38,7	483,0	4,0	861,5	7,2	1498,3	12,5	1137,3	9,5	1980,5	16,6	266,2	2,2	983,8	8,2	50,9	0,4	64,2	0,5
Рівненська	3297,8	64,2	150,4	2,9	266,5	5,2	407,2	7,9	177,8	3,5	300,6	5,8	282,8	5,5	135,1	2,6	25,3	0,5	96,8	1,9
Сумська	3351,2	56,1	201,4	3,4	350,9	5,9	456,5	7,6	380,2	6,4	500,2	8,4	444,0	7,4	235,0	3,9	14,0	0,2	43,2	0,7
Тернопільська	3611,8	58,8	145,7	2,4	591,1	9,6	387,6	6,3	190,1	3,1	258,6	4,2	744,0	12,1	158,2	2,6	22,6	0,4	29,8	0,5
Харківська	9757,0	27,8	1986,5	5,7	8212,4	23,4	3938,5	11,2	3762,6	10,7	3012,8	8,6	2730,3	7,8	1144,4	3,3	407,6	1,2	174,7	0,5
Херсонська	3457,9	58,3	385,1	6,5	345,5	5,8	585,1	9,9	233,2	3,9	308,4	5,2	300,3	5,1	260,5	4,4	38,4	0,6	19,3	0,3
Хмельницька	2574,5	47,0	140,7	2,6	353,9	6,5	668,6	12,2	390,3	7,1	730,9	13,4	328,4	6,0	230,3	4,2	31,8	0,6	22,8	0,4
Черкаська	6039,0	57,7	251,3	2,4	1000,2	9,6	1101,8	10,5	512,1	4,9	731,0	7,0	473,0	4,5	240,2	2,3	67,5	0,6	44,5	0,4
Чернівецька	1160,9	33,7	151,8	4,4	484,6	14,1	458,5	13,3	171,8	5,0	192,6	5,6	521,9	15,1	247,4	7,2	33,5	1,0	23,8	0,7
Чернігівська	3074,2	46,9	650,3	9,9	584,3	8,9	837,5	12,8	293,5	4,5	733,1	11,2	141,4	2,2	128,0	2,0	46,6	0,7	70,4	1,1
м. Київ	114758,9	30,0	15970,1	4,2	70139,9	18,3	43053,4	11,3	72096,9	18,9	43253,5	11,3	6130,5	1,6	10694,7	2,8	4583,5	1,2	1708,7	0,4

Джерело: складено за даними¹²⁴.¹²⁴ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Важливим в аналізі функціонування сфери послуг є показник валової доданої вартості, який демонструє здатність сфери послуг створювати нову вартість саме в такому обсязі, який може бути придбаний споживачами послуг. У сфері послуг рівень проміжного споживання є невисоким, тому ВДВ показує результативність її діяльності¹²⁵. Частка сфери послуг у структурі ВДВ України протягом 2013-2019 рр. знизилась з 64,5% до 63,3%. Така тенденція частково зумовлена тим, що більш прибуткові сектори промислового виробництва включені в міжнародні ланцюги доданої вартості, а кризові тенденції в економіці країни супроводжувалися значною тінізацією економіки, зниженням купівельної спроможності, збитковістю малих та середніх підприємств, більшість з яких традиційно займаються наданням послуг. Водночас Україні потрібно збільшувати потенціал послуг у ВДВ для досягнення середньосвітового значення на 4,6 в.п., середньоєвропейського – на 8,9 в.п., країн з розвинутою економікою – 12,5 в.п. (рис. 1.9).

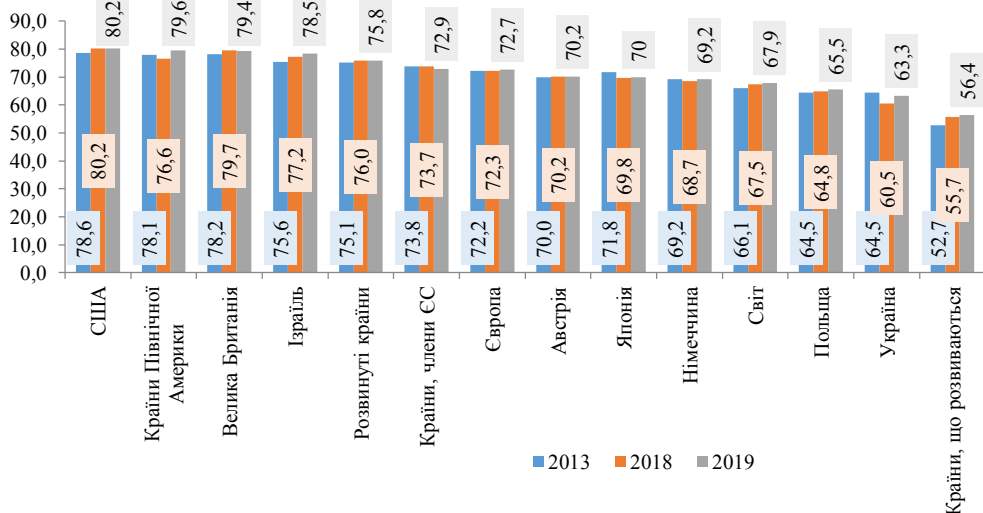

Рис. 1.9. Частка послуг у загальному обсязі валової доданої вартості країн, %

Джерело: складено за даними¹²⁶.

Серед регіонів найвища частка послуг у структурі ВДВ (у 2019 р.) була в м. Києві – 86,4%, Одеській (74,8%), Закарпатській (69,6%), Волинській (69,3%), Львівській (67,7%), Чернівецькій (67,9%), областях. Тобто зростання потенціалу сфери послуг у структурі ВДВ відбувається в прикордонних областях, що зумовлено приростом обсягу транспортно-логістичних та торговельних послуг. Порівняно з 2013 р. частка послуг у структурі ВДВ

¹²⁵ Піжук О. І. Основні тенденції розвитку сфери послуг країн з трансформаційною економікою. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2015. № 1. С. 44-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2015_1_7.

¹²⁶ Value added by activity <https://data.oecd.org/natincome/value-added-by-activity.htm>; Gross domestic product: GDP by type of expenditure, VA by kind of economic activity, total and shares, annual. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>.

знизилась в усіх регіонах, окрім Луганської, Закарпатської та Миколаївської областей. Загалом на рівні держави скорочення становило -1,2 в.п., а в розрізі регіонів найбільше скорочення відбулося в Донецькій (-13,41 в.п.), Харківській (-6,22 в.п.), Вінницькій (-4,17 в.п.) областях, що пов'язано з розвитком промислово-аграрного сектору та військовим конфліктом у державі. Водночас Луганській області така нестабільність дозволила збільшити частку послуг у структурі ВДВ на 9,4 в.п., що, зокрема, пояснюється збільшенням фінансування на оборону (рис. 1.10).

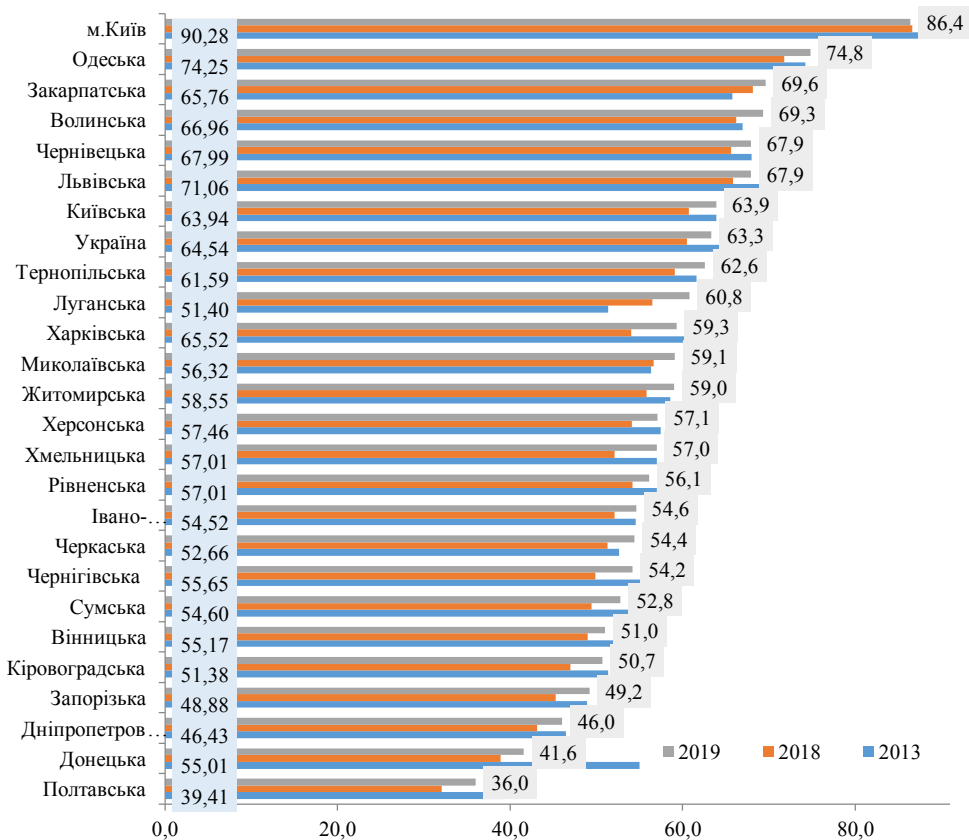

Рис. 1.10. Частка валової доданої вартості послуг у загальному обсязі ВДВ регіону, %

Джерело: складено за даними¹²⁷.

Структура сектору послуг у ВДВ України має свої особливості. Зокрема, найвищу частку серед видів економічної діяльності традиційно займає оптова та роздрібна торгівля (15,4%), транспорт (7,7%), операції з нерухомим майном (7,1%), тобто сектори, які не вимагають значних інвестицій або орієнтовані на швидку віддачу. Технологічні види послуг, зокрема сектор ІКТ становив у 2019 р. 5,3% (приріст – 1,6 в.п.), а сектор професійної, наукової та технічної діяльності – 4,1% (приріст – 0,5 в.п.). Зростає частка послуг у сфері

¹²⁷ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

державного управління та оборони (на 2,3 в.п.) у ВДВ, що частково обумовлено переорієнтацією економіки та вимогами часу. Водночас найбільше скорочення частки відбулося в секторах освіти (на 1,1 в.п.) та охорони здоров'я (на 1,1 в.п.), фінансової та страхової діяльності (на 1,8 в.п.), які мають найвищу частку державного фінансування і супроводжуються реформуванням цих галузей.

У регіональному розрізі структура ВДВ сфери послуг характеризується певними особливостями (табл. 1.8):

✓ домінуючим видом у структурі сектору послуг у 19 регіонах України (станом на 2019 р.) залишається оптова та роздрібна торгівля, частка якої у ВДВ становила 15,4%; серед регіонів найвища частка – у Волинській області (28,1%) та м. Києві (25,5%). Усі регіони, окрім Донецької та Луганської областей, показали зростаючі середньозважені темпи росту за період 2013-2019 рр., а найвищі темпи у Волинській (140,29%), Черкаській (125,17%) та Рівненській (124,71%) областях;

✓ сектор «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» був домінуючим в Одеській (19,4%) області, а найвищі темпи росту характерні для Вінницької, Житомирської, Закарпатської, Чернігівської, Тернопільської областей та м. Києва;

✓ сектор державного управління та оборони займає третє місце (7,8% ВДВ України) з найвищим значенням у Житомирській (14,5%), Київській (13,0%), Чернігівській (12,9%), Миколаївській (12,2%) областях і з найнижчою часткою у м. Києві – 3,8%; такий розподіл є цілком закономірним, зважаючи на військові дії у державі та розміщення основних військових частин;

✓ сектор освіти становив 5,0% ВДВ, з максимумом у Закарпатській (9,8%) та Чернівецькій (9,9%) областях, мінімумом у м. Києві – 3,0%. Середньозважений темп росту становив 114,5%;

✓ сектор ІКТ становив 4,3% ВДВ з найвищою часткою у м. Києві (11%), Львівській (7,6%) та Харківській (7,5 %) областях;

✓ сектор «Професійна, наукова та технічна діяльність» становить 4,1% у ВДВ, серед регіонів найвищі значення були у м. Києві (10,6%), Харківській (3,3%), Львівській (2,8%) та Київській (2,7%) областях. Для розвитку інноваційної економіки підтримка та стимулювання розвитку цього сектору має стратегічне значення.

Прогресивні тенденції розвитку сфери послуг у високотехнологічних країнах демонструють стрімке зростання частки інформаційних та телекомунікаційних послуг, освітніх та послуг з охорони здоров'я, ліцензійних та послуг у сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку¹²⁸.

Темп росту обсягу ВДВ послуг (за період 2013-2019 рр.) був позитивним в усіх регіонах, окрім Донецької та Луганської областей, та знаходився на рівні держави 116,9% (рис. 1.11).

¹²⁸ Ходжаян А.Р. Структурні характеристики розвитку економіки України в галузевому вимірі. URL: [journals.pu.if.ua > index.php > mre > article > download](https://journals.pu.if.ua/index.php/mre/article/download).

Таблиця 1.8

Динаміка частки ВДВ секторів послуг у загальній структурі (обсязі) ВДВ за регіонами у 2013, 2018-2019 рр., %

Регіони	Оптова та роздрібна торгівля;			Транспорт, поштова та кур'єрська діяльність			Тимчасове розміщування й організація харчування			Інформація та телекомунікації			Фінансова та страхова діяльність			Операції з нерухомим майном			Професійна, наукова та технічна діяльність		
Роки	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Україна	16,7	15,6	15,4	8,2	7,5	7,7	0,9	0,8	1,0	3,7	4,6	5,3	5,1	3,2	3,3	7,4	6,8	7,1	3,6	3,8	4,1
Вінницька	10,3	9,9	10,3	5,6	6,4	5,4	0,9	0,5	0,5	1,8	3,2	3,8	2,1	1,1	1,7	8,8	7,4	8,0	1,1	1,1	1,4
Волинська	16,1	23,3	28,1	8,6	7,5	6,5	0,8	0,7	0,7	1,0	1,3	1,5	3,8	2,2	2,5	9,9	8,4	8,2	2,7	1,6	1,7
Дніпропетровська	12,9	10,4	11,6	6,9	5,7	5,4	0,5	0,6	0,7	2,0	2,4	2,8	3,8	2,6	2,7	5,5	5,8	6,3	1,9	1,7	2,0
Донецька	16,8	7,2	7,1	10,4	5,3	4,8	0,6	0,3	0,5	1,0	1,5	1,9	3,4	1,2	1,2	7,0	6,3	6,5	1,6	1,3	2,6
Житомирська	10,7	10,0	10,9	5,5	6,9	6,9	0,5	0,5	0,7	1,5	2,1	2,5	2,7	3,0	3,2	9,0	7,4	7,2	0,9	1,1	1,5
Закарпатська	15,9	13,9	12,8	8,4	11,0	10,8	1,2	1,7	1,7	1,0	1,5	1,9	2,4	2,6	2,9	9,2	9,2	9,8	1,1	1,5	1,8
Запорізька	12,0	10,5	12,4	4,7	3,3	3,1	0,8	0,8	0,9	1,4	2,1	2,5	3,0	3,6	4,0	6,5	5,9	6,5	2,2	1,7	2,1
Івано-Франківська	14,9	11,2	11,0	5,2	5,6	5,1	1,0	1,1	1,4	1,1	1,7	2,2	2,4	2,9	3,1	7,0	8,3	8,9	2,9	1,1	1,5
Київська	20,9	16,6	16,0	11,2	8,6	8,4	1,2	0,9	1,1	1,5	2,5	3,2	1,4	1,2	1,4	8,1	7,8	8,3	2,7	2,2	2,7
Кіровоградська	11,9	10,2	10,9	9,4	7,1	6,9	0,3	0,3	0,4	0,8	1,3	1,5	1,7	1,3	2,2	6,5	6,1	6,5	0,7	0,9	1,3
Луганська	10,6	8,0	9,9	7,7	3,0	3,2	0,7	0,3	0,4	1,0	1,5	1,8	2,5	2,4	3,8	7,4	8,6	9,0	1,5	1,5	1,5
Львівська	16,7	15,6	14,6	9,4	7,5	7,4	1,2	1,5	1,7	5,3	6,7	7,6	3,7	2,3	2,4	8,9	7,8	7,7	2,0	2,4	2,8
Миколаївська	12,9	12,8	13,0	10,6	9,2	9,0	0,7	0,6	0,7	1,2	2,2	2,6	2,0	1,9	2,4	6,4	5,9	6,0	2,6	1,3	1,6
Одеська	15,4	14,0	13,3	18,7	18,4	19,4	1,1	1,6	1,7	3,4	3,1	3,5	3,4	2,0	2,0	8,4	8,6	8,7	2,8	2,1	2,6
Полтавська	8,1	7,5	9,0	7,7	5,6	5,2	0,4	0,4	0,5	0,8	0,9	1,3	2,1	1,1	1,3	5,0	4,3	4,9	1,5	0,9	1,2
Рівненська	11,4	10,7	11,0	7,6	5,9	5,6	1,0	0,6	0,6	1,0	1,6	2,1	2,7	2,1	2,9	8,3	8,3	8,8	0,8	1,0	1,1
Сумська	14,6	9,6	10,0	6,3	5,5	5,4	0,5	0,4	0,6	0,8	1,6	2,0	2,7	2,0	2,7	7,2	7,0	7,5	1,2	1,2	1,3
Тернопільська	12,7	10,8	11,9	7,3	9,4	9,2	1,0	0,7	0,8	1,4	1,9	2,4	2,9	2,8	4,0	9,6	9,2	9,6	0,9	1,1	1,4
Харківська	14,0	10,6	10,9	8,3	6,7	6,4	0,7	0,8	1,0	3,6	6,1	7,5	4,4	2,0	2,4	8,3	7,1	7,7	4,5	2,7	3,3
Херсонська	11,6	10,9	11,2	6,1	6,0	5,4	1,0	0,9	1,1	1,1	1,6	2,0	2,5	2,1	3,2	8,5	8,1	8,8	1,2	1,3	1,5
Хмельницька	10,2	11,2	11,1	5,4	5,9	5,8	0,6	0,5	0,7	0,8	1,5	1,9	2,5	1,7	2,5	9,3	8,3	9,4	0,8	1,0	1,3
Черкаська	12,1	14,2	15,0	7,1	6,8	6,3	0,5	0,5	0,6	1,0	2,2	2,9	2,4	2,0	2,9	8,2	7,6	7,9	1,4	1,4	1,7
Чернівецька	12,2	13,5	12,5	6,3	5,8	5,8	0,9	1,1	1,1	1,4	2,3	2,6	2,9	2,7	4,7	10,9	10,8	10,8	1,2	1,3	1,4
Чернігівська	11,1	8,6	8,5	5,9	6,6	6,0	0,6	0,6	0,8	1,2	2,0	2,6	2,6	2,1	3,1	8,5	7,4	8,5	1,2	1,1	1,4
м. Київ	26,3	28,6	25,5	6,4	8,4	9,9	0,9	1,1	1,4	10,9	11	11,7	13,0	7,0	6,2	7,1	5,9	5,5	10,0	10,6	10,6

Загальний обсяг ВДВ послуг у регіоні 100%.

Джерело: складено за даними¹²⁹.¹²⁹ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Продовження табл. 1.8

Регіони	Діяльність у сфері адміністративного обслуговування			Державне управління й оборона			Освіта			Охорона здоров'я			Мистецтво, спорт, розваги			Інші види послуг			Частка послуг у структурі ВДВ регіону, %		
Роки	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Україна	1,4	1,2	1,8	5,5	7,1	7,8	6,1	5,3	5,0	3,9	2,6	2,8	1,0	0,7	0,7	1,1	1,0	1,1	64,54	60,5	63,3
Вінницька	0,6	0,7	0,8	8,7	8,4	9,4	8,3	6,2	5,7	5,2	2,9	2,6	0,7	0,5	0,6	1,0	0,6	0,8	55,17	49,0	51,0
Волинська	0,7	0,8	0,8	7,5	8,8	8,8	9,5	7,6	6,9	4,4	2,6	2,2	0,8	0,6	0,6	1,2	0,9	0,8	66,96	66,2	69,3
Дніпропетровська	1,4	1,5	1,7	3,2	4,9	5,4	4,3	4,3	4,2	3,0	2,1	2,1	0,4	0,4	0,4	0,7	0,7	0,8	46,43	43,1	46,0
Донецька	1,3	1,0	1,2	3,4	7,6	8,1	4,4	3,8	3,6	3,4	2,0	2,5	0,8	0,7	0,6	0,9	0,7	1,0	55,01	38,9	41,6
Житомирська	0,8	0,7	0,9	11,2	13,3	14,5	8,8	6,7	6,5	4,9	2,7	2,9	0,9	0,5	0,6	1,0	0,8	0,9	58,55	55,8	59,0
Закарпатська	0,6	0,7	0,8	8,3	9,5	10,5	9,7	10	9,8	5,9	4,3	4,4	0,9	0,9	0,9	1,2	1,3	1,4	65,76	68,1	69,6
Запорізька	0,9	0,8	0,9	5,2	6,5	7,0	5,9	5,7	5,5	4,4	3,0	2,8	0,6	0,5	0,5	1,1	0,9	1,0	48,88	45,3	49,2
Івано-Франківська	1,0	1,1	1,3	6,3	7,0	7,9	6,9	7,4	7,5	4,0	3,0	2,8	0,9	0,8	0,8	0,8	0,9	1,1	54,52	52,1	54,6
Київська	1,4	1,6	1,8	6,6	11,9	13,0	4,5	4,2	4,1	3,1	1,9	2,3	0,6	0,5	0,6	0,8	0,7	1,0	63,94	60,7	63,9
Кіровоградська	0,8	0,6	0,7	7,1	9,3	10,7	6,6	6,2	5,8	4,0	2,6	2,4	0,7	0,5	0,5	0,8	0,6	0,7	51,38	47,0	50,7
Луганська	0,9	1,0	1,2	5,9	16,9	17,5	6,8	7,1	6,7	4,4	3,7	3,5	0,7	1,2	1,1	1,1	1,4	1,3	51,40	56,5	60,8
Львівська	1,3	1,6	1,8	6,9	8,4	9,3	8,5	6,9	6,2	5,2	3,4	4,2	0,9	0,6	0,7	1,0	1,0	1,4	71,06	65,8	67,9
Миколаївська	1,0	1,4	1,6	6,9	11,2	12,2	6,6	6,1	5,6	3,5	2,3	2,8	0,7	0,6	0,6	1,1	1,0	1,0	56,32	56,6	59,1
Одеська	1,4	1,8	2,1	6,7	8,7	10,1	6,8	6,4	6,0	4,0	3,3	3,5	0,9	0,6	0,7	1,3	1,2	1,3	74,25	71,8	74,8
Полтавська	0,9	0,7	1,0	4,4	4,6	5,3	4,2	3,6	3,7	2,9	1,7	2,0	0,6	0,4	0,4	0,7	0,4	0,5	39,41	32,1	36,0
Рівненська	0,6	0,6	0,7	7,5	9,4	10,1	8,9	9,0	8,4	5,2	3,1	2,7	0,9	0,7	0,7	1,1	1,2	1,4	57,01	54,2	56,1
Сумська	0,8	0,7	0,8	7,3	10,4	11,5	7,5	6,8	6,7	4,0	2,7	2,7	0,8	0,7	0,7	1,0	0,8	0,9	54,60	49,4	52,8
Тернопільська	1,0	0,7	0,7	7,4	8,1	8,9	9,7	9,3	8,8	5,3	3,3	3,0	1,1	0,8	0,8	1,2	1,0	1,2	61,59	59,1	62,6
Харківська	1,7	1,5	1,7	4,9	6,2	7,8	9,3	6,4	6,3	3,6	2,3	2,2	0,9	0,6	0,7	1,3	1,1	1,3	65,52	54,0	59,3
Херсонська	0,8	0,7	0,8	7,8	9,7	10,4	9,5	8,1	7,9	5,0	3,0	2,8	1,1	0,8	0,8	1,2	0,9	1,1	57,46	54,1	57,1
Хмельницька	0,6	0,8	1,0	8,9	9,7	11,4	11	7,4	7,3	4,9	3,0	3,1	0,8	0,5	0,6	1,0	0,7	0,9	57,01	52,1	57,0
Черкаська	0,9	0,7	0,8	6,0	6,3	6,8	7,4	5,7	5,5	3,9	2,6	2,7	0,9	0,5	0,6	0,9	0,7	0,8	52,66	51,3	54,4
Чернівецька	1,8	0,9	1,2	10,8	10,0	10,7	11	10,7	9,9	5,8	4,1	4,7	1,1	0,8	0,7	1,7	1,6	1,6	67,99	65,6	67,9
Чернігівська	0,8	0,7	1,0	9,7	11,0	12,9	7,6	5,8	5,6	4,3	2,5	2,2	0,9	0,6	0,7	1,3	0,9	1,0	55,65	49,9	54,2
м.Київ	2,3	3,1	3,3	3,2	3,5	3,8	3,9	3,0	3,0	3,0	2,4	3,0	1,8	1,0	1,0	1,3	1,3	1,5	90,28	86,6	86,4

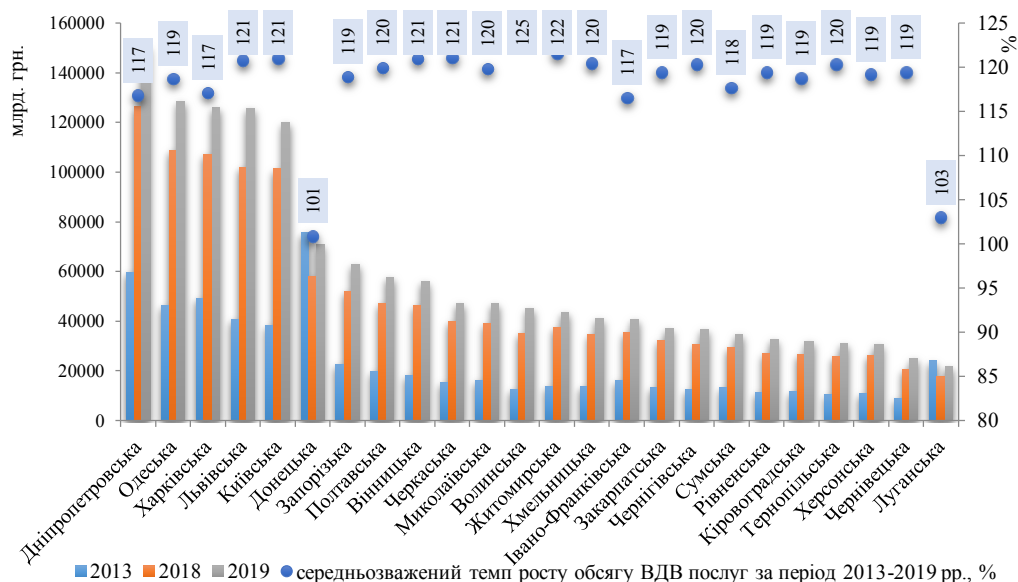

Рис. 1.11. Обсяг і темп зміни створеної валової доданої вартості у секторі послуг у регіонах України за період 2013 - 2019 рр., млрд грн і %
Джерело: складено за даними¹³⁰.

Аналіз середньозважених темпів росту ВДВ сектору послуг (за період 2013-2019 рр.) вказує на високий потенціал зростаючої віддачі (у контексті приросту ВДВ) саме сфери ІКТ – 124,8%, що є закономірним явищем, зважаючи на постійне та глибоке проникнення ІКТ в усі сфери соціально-економічних відносин (рис. 1.12, Додаток Б, табл. Б.4, Б.5).

Важливо також оцінити потенціал сектору комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України в контексті продуктивної зайнятості. Рівень зайнятості в секторі послуг свідчить про її потенційну спроможність створювати нові робочі місця порівняно з іншими секторами економіки. Більшість галузей сфери послуг не потребують на свій розвиток великих фінансових ресурсів та мають порівняно швидкий термін окупності, тому нові робочі місця в цій сфері також створювати відносно легко¹³¹. Структурні зрушення на ринку праці обумовлені трансформацією суспільних і економічних відносин у сучасному глобалізованому світі. Глобальний тренд на деіндустріалізацію чітко демонструє зміщення кількості зайнятих зі сфери промисловості та сільського господарства у сферу послуг. Як бачимо з рис. 1.13, частка зайнятих у сфері послуг в Україні перевищує 60% (2013 р. – 62,06%, 2019 р. – 62,8%), що загалом відповідає світовим тенденціям, однак є значно меншою ніж у країн із розвинутою сервісною економікою.

¹³⁰ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

¹³¹ Піжук О. І. Основні тенденції розвитку сфери послуг країн з трансформаційною економікою. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2015. № 1. С. 44-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2015_1_7.

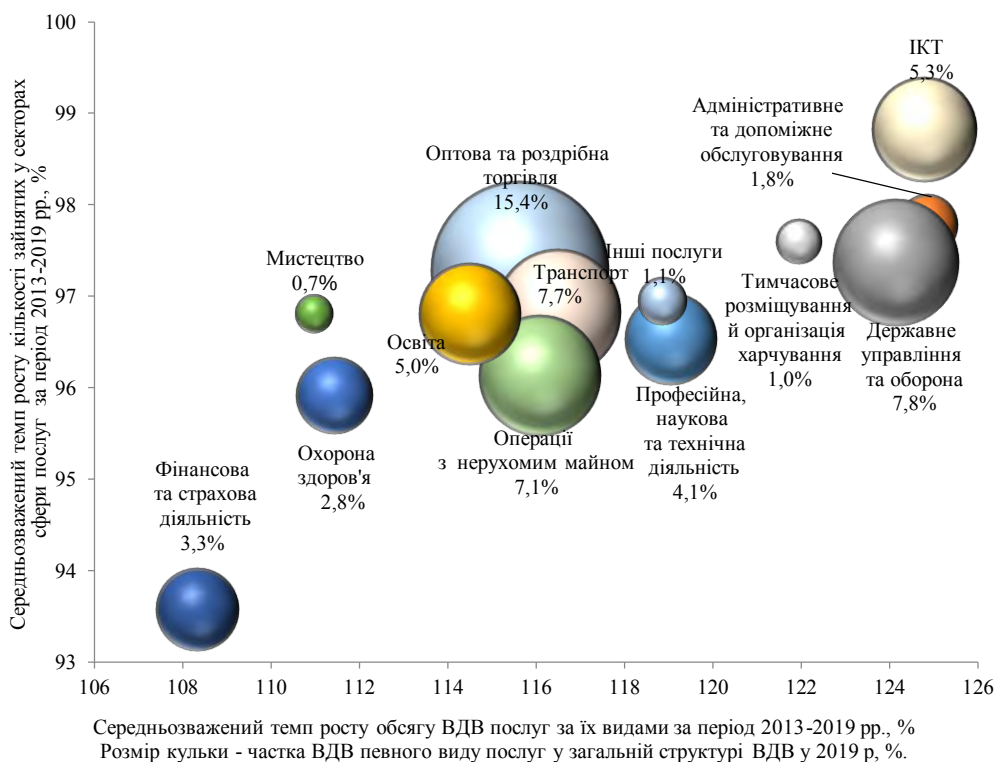

Рис. 1.12. Потенціал секторів сфери послуг в економіці України у 2013–2019 рр.

Джерело: складено за даними¹³².

Перехід до постіндустріального суспільства супроводжується розширенням і диференціацією послуг, що знаходить відображення в «софтизації» – процесі, який характеризує зростання ролі послуг у суспільному виробництві. Цей процес давно розпочався в країнах з розвинутою ринковою економікою, де частка зайнятих у сфері послуг сягає 70–75 % (Велика Британія, США), тобто на 15–20 % більша, ніж 20 років тому. Причому така значна частка послуг у структурі зайнятості відповідає високому рівневі ВВП на одну особу, тобто високому рівню економічного розвитку країни¹³³. У всіх країнах економічне зростання супроводжувалося переміщення працівників зі сфери сільського господарства до сфери послуг¹³⁴. Україна має всі передумови економічного, інституційного та соціально-демографічного характеру для збільшення потенціалу сектору послуг у суспільно-економічному розвитку.

¹³² Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

¹³³ Економіка послуг: суть та управління / М. Мальська // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. 2014. Вип. 34. С. 243-250. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2014_34_28.

¹³⁴ Світові тренди деіндустріалізації: причини та наслідки для нерозвинених країн. URL: <https://forumkyiv.org/uk/analytics/svitovi-trendi-deindustrializaciyi--prichini-ta-naslidki-dlya-nerozvinenih-krayin>.

Окрім загальної частки зайнятих у сфері послуг важливе значення має розподіл кількості зайнятих за секторами сфери послуг, особливо у тих секторах, що здатні створювати додану вартість та потребують кваліфікованих працівників. У 2019 р. в структурі зайнятих в економіці України традиційно найвищою залишалася зайнятість у сфері оптової та роздрібно торгівлі – 22,9%, освіти – 8,4%, охорони здоров'я – 5,9, транспорту – по 6,0%, державного управління та оборони – 5,3%, професійної, наукової та технічної діяльності – 2,5%, у решті видах послуг – менше 2% (рис. 1.14).

Порівняно з 2013 р. відбулося зростання частки зайнятих у сфері державного управління та оборони на 0,3%, що є цілком закономірним для держави, яка знаходиться в стані війни; оптової та роздрібно торгівлі – на 0,6%, а у таких секторах охорона здоров'я та професійна та наукова діяльність спостерігалось скорочення частки зайнятих на -0,3% та -0,1% відповідно (рис. 1.15). Скорочення частки зайнятих у секторі охорони здоров'я пов'язано з його реформуванням та міграцією медичних працівників на роботу за кордон. Така тенденція є негативною та несе в собі глибокі соціальні ризики для держави. Зауважимо, світовим трендом серед економічно розвинутих держав є збільшення кількості зайнятих у секторі охорони здоров'я, важливість якого зростатиме, зважаючи на несприятливі глобальні катаклізми, епідемії, загрози яких у майбутньому лише посилюватимуться. Наприклад, частка зайнятих у секторі охорони здоров'я у загальній кількості зайнятих у сфері послуг Німеччини у 2019 р. становила 15,1%, Японії – 17,8%, Великої Британії – 16,6%, Ізраїлю – 13,4%, України – 9,4% тощо¹³⁵.

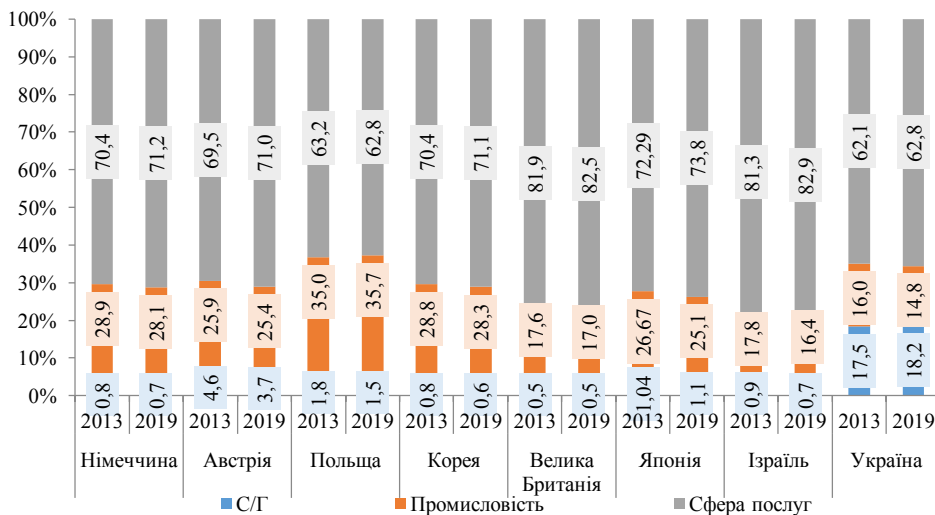

Рис. 1.13. Структура зайнятості за видами діяльності, %

Джерело: складено за даними¹³⁶.

¹³⁵ Employment by activities and status. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ALFS_EMP.

¹³⁶ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Employment by activities and status https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ALFS_EMP.

Скорочення частки зайнятих у фінансовому секторі зумовлено суттєвим скороченням кількості банків в Україні: якщо у 2013 р. їхня кількість становила 180, то у 2019 р. залишилось лише 74¹³⁷. Причинами визнання банків неплатоспроможними стали втрата фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності; порушення законодавства, що регулює питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; недостатній рівень капіталізації та неспроможність акціонерів забезпечити належний рівень фінансової підтримки¹³⁸. У розвинутих країнах світу частка зайнятих у фінансовому секторі становить не менше 4% (Німеччина – 4,2%, Японія – 3,9%, Польща – 4,2%, Ізраїль – 3,8%, Австрія – 4,5%, Великої Британії – 4,8%, Україна – 2,0% (у 2019 р.))¹³⁹.

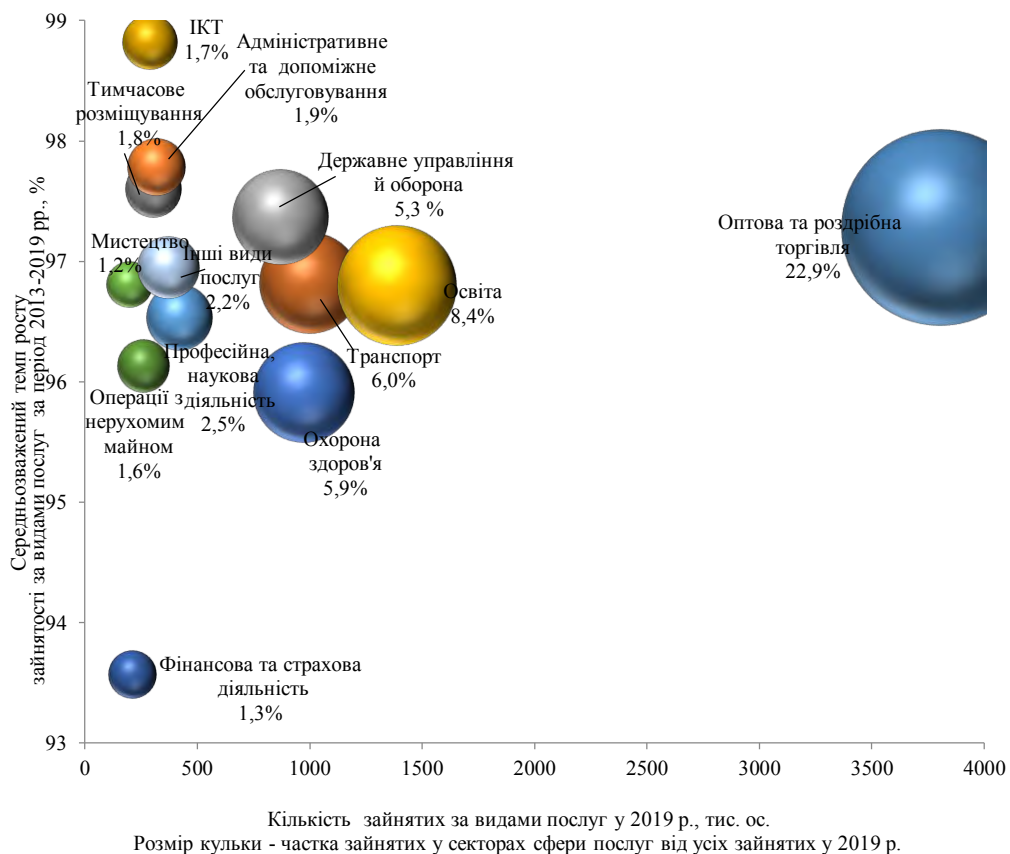

Рис. 1.14. Розподіл зайнятості у секторах сфери послуг України
Джерело: складено за даними¹⁴⁰.

¹³⁷ Кількість комерційних банків в Україні з 2008 по 2021 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/>.

¹³⁸ Матюха В.В., Яришко О.В., Кирилова Л.І., Ткаченко Є.Ю. Аналіз фінансових результатів банківського сектору України. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/73.pdf.

¹³⁹ Employment by activities and status. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ALFS_EMP.

¹⁴⁰ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Структура зайнятості за секторами сфери послуг України характерна для країн з перехідною економікою. У країнах з розвинутою сферою послуг зростає частка зайнятих у секторах з високою доданою вартістю – ІКТ, фінансових послуг, охорони здоров'я, адміністративного та допоміжного обслуговування, наукової та професійної діяльності тощо. Для прикладу: у 2019 рр. частка зайнятих у секторі ІКТ становила в Ізраїлі 6,7% усіх зайнятих у сфері послуг, Японії – 4,7%, Великій Британії – 5,2%, Німеччині – 4,5%, Україні – 2,8%. Збільшення кількості зайнятих у секторі ІКТ має в Україні позитивний тренд, що відповідає загальносвітовим тенденціям.

Значною є різниця в кількості зайнятих у секторі тимчасового розміщування та організації харчування. Частка зайнятих у цьому секторі в Україні зросла до 2,9% у 2019 р., натомість в Австрії частка зайнятих у 2019 рр. становила 8,7%, Японії – 8,6%, Великобританії – 6,7%, Ізраїлі – 5,3%, Німеччині – 5,3%, Польщі – 4,2%¹⁴¹.

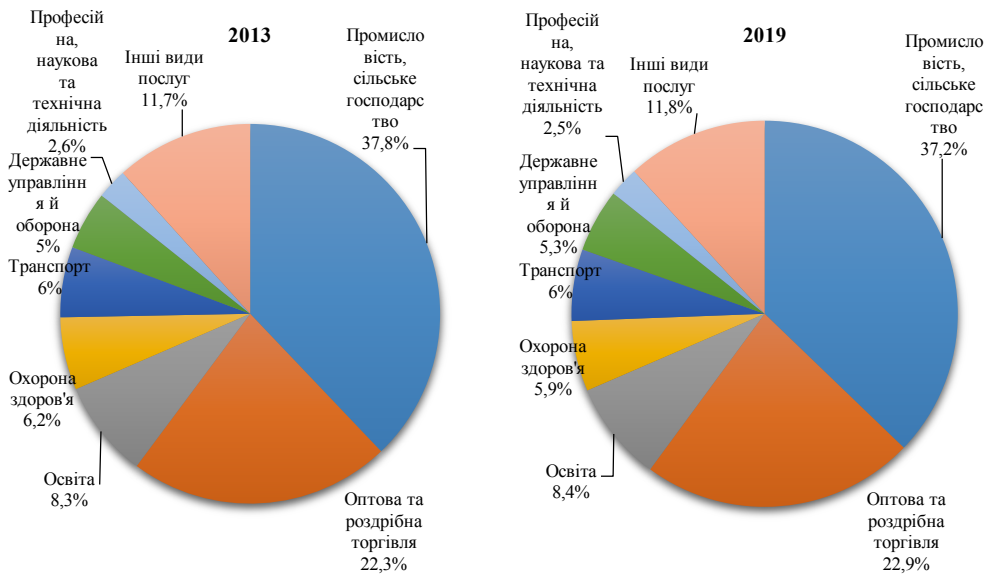

Рис. 1.15. Структура зайнятості в економіці України у 2013-2019 рр., %
Джерело: складено за даними¹⁴².

Схожою є ситуацію із часткою зайнятих у секторі професійної та наукової діяльності. В Україні частка зайнятих у цьому секторі становила у 2019 р. 4%. Натомість у Німеччині – 6,7%, Ізраїлі – 9,1%, Великій Британії – 9,5%, Австрії – 8,7%¹⁴³. Як бачимо, структура зайнятості в секторах сфери

¹⁴¹ Employment by activities and status. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ALFS_EMP.

¹⁴² Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

¹⁴³ Там само.

послуг в Україні та розвинутих державах суттєво відрізняється. Однак в Україні спостерігається позитивна тенденція до збільшення кількості зайнятих у секторах, які здатні продукувати високу додану вартість.

Серед регіонів у 2019 рр. частка зайнятих у сфері послуг перевищувала 50% та мала значну територіальну диференціацію, зважаючи на регіональну спеціалізацію економіки. Традиційно найвищою частка зайнятих у сфері послуг була м. Києві – 88%, Київській та Одеській областях понад 70%, оскільки ці регіони є адміністративними та транспортно-логістичними центрами держави. Найнижчою (52-53%) частка зайнятих була у Вінницькій, Черкаській областях, які залишаються промислово-аграрними регіонами (рис. 1.16). Структура зайнятості у 2019 р. за видами послуг у розрізі регіонів має певні особливості. Зокрема, оптова та роздрібна торгівля є основним сектором зайнятості серед усіх регіонів України з найвищою часткою зайнятих у Луганській області (28,2%), м. Києві та Рівненській області (по 27%), Дніпропетровській області (26,4%), найнижчою в Кіровоградській (16,6%) та Закарпатській (17,5%) областях (додаток Б, табл. Б.6).

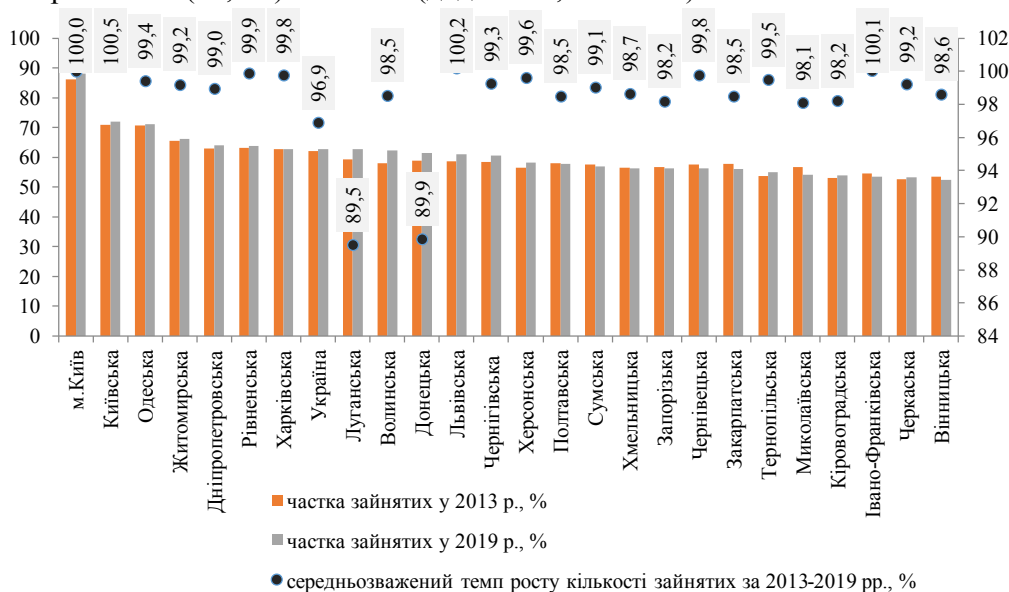

Рис. 1.16. Частка зайнятого населення у сфері послуг регіонів, %
Джерело: складено за даними¹⁴⁴.

У сфері освіти найвищою частка зайнятих була у Волинській (11,7%) та Тернопільській (10,3%) областях, найнижчою – у Донецькій (6,6%) та Луганській (5,9%) областях. Максимальна частка зайнятих у секторі охорони здоров'я була – у Київській (7,4%) та Чернігівській (7,1%) областях,

¹⁴⁴ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

мінімальна у м. Києві (4,7%). У секторі транспорту найвищою частка зайнятих була в Одеській (10,6%) та Київській (8,8%) областях, що цілком логічно, з огляду на те, що ці регіони є великими логістичними центрами. У секторі інформації та телекомунікації найвищою частка зайнятих була в м. Києві (6,9%), а також Харківській та Дніпропетровській областях (по 2,1%); у секторі професійної та наукової діяльності лідерами за часткою зайнятих були м. Київ (8,5%), Київська (4,1%) та Харківська (3,1%) області.

Загалом ситуація із зайнятістю у сфері послуг стабілізувалася, а спадна тенденція зменшилася. За період 2013-2019 рр. середньозважений темп росту кількості зайнятих у сфері послуг сягнув 96,9%, а в економіці загалом – 81,25%. Така ситуація частково зумовлена негативними тенденціями в економіці, спричиненими суспільно-політичною нестабільністю та військовими діями, що посилюється міграцією робочої сили, особливо молоді, за кордон та значною часткою тінізації на ринку праці в секторах сфери послуг. Як бачимо, серед регіонів за період 2013-2019 рр. лише Київській (100,52%), Львівській (100,22%), Івано-Франківській (100,05%) областям та м. Київ вдалося зберегти середньозважений темп росту кількості зайнятих у сфері послуг, в той же час у решти регіонів спостерігалися негативні тенденції зниження темпів росту, особливо в Луганській та Донецькій областях (табл. 1.9; 1.10). Якщо розглянути темпи росту сфери послуг у розрізі секторів, то спостерігаємо схожі тенденції. Найвищі темпи спаду за усіма секторами сфери послуг спостерігались у Донецькій та Луганській областях, що зумовлено військовими діями на їхній території, які спричинили значний відтік людських, фінансових та матеріальних ресурсів.

Зростання кількості зайнятих у сфері послуг без зростання продуктивності праці не несе бажаного економічного ефекту, але велика частка зайнятих у сфері послуг регіону за одночасної низької ефективності праці, разом з іншими чинниками (наприклад, регіональні особливості ринку) може вказувати на тінізацію сфери. У 2019 р. найвищою продуктивність у сфері послуг була в м. Києві (566,3 тис. грн./працюючого), в Одеській (173,3 тис. грн./працюючого), Дніпропетровській, Миколаївській, Львівській, Київській областях (понад 100 тис. грн./ працюючого на рік (рис. 1.17).

Таблиця 1.9

Кількість зайнятих у сфері послуг, тис. осіб

Регіони (області)	Оптова та роздрібна торгівля;			Транспорт, поштова та кур'єрська діяльність			Тимчасове розміщення й організація харчування			Інформація та телекомунікації			Фінансова та страхова діяльність			Операції з нерухомим майном			Професійна, наукова та технічна діяльність		
Роки	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Україна	4556,2	3654,7	3801,3	1221,2	995,1	999	357,8	283	304	312,2	280,3	289,2	318,1	214	211,6	332,3	259,4	259,7	527,4	437,9	421,6
Вінницька	130	122,6	126,7	40,0	41,3	40,3	6	4	4,1	6,5	6,3	6,2	7,2	5,4	5,4	6,2	5,7	5,3	11	9,8	9,7
Волинська	95,4	86,5	88,2	21,8	20,4	20,7	5,8	5,8	6	3,5	2,8	2,9	5,7	3,6	3,6	4,9	4,6	4,5	6,2	5,5	5,5
Дніпропетровська	391,2	360	372,8	93,5	87,3	84,7	23,4	22,2	23,1	27,5	26,1	29,2	29,7	22,9	22,8	23,1	19,9	19,8	38,7	41,3	35,5
Донецька	466	171,7	186,2	134,1	57,8	56,9	28,3	9,5	10,1	18,5	9	9	22,2	4,5	4	29,7	8,2	8,8	35,5	13,8	13,5
Житомирська	134,4	128,2	132,2	40,3	39,2	39,6	7,5	7	6,9	8	7,7	7,8	5,1	4,4	4,4	5	4,9	5,4	9,2	8	8,1
Закарпатська	96,7	86,3	88,9	28	23,8	23,7	16	14,2	14,3	3,8	3	3	4,2	3,1	3	5,8	4,7	4,6	5,7	4,4	4,4
Запорізька	184,4	158,8	164,4	39,6	35,8	35,7	15,5	13,8	14,6	10	8,6	8,9	9,3	7,4	7,3	12,5	11,3	11,3	20,9	16,7	16,6
Івано-Франківська	104,5	108,3	112,3	24,4	23,4	23,7	8,7	9,3	10,8	3,7	3,5	3,6	5,2	4,1	4	4,3	4,2	4,2	8,1	8	7,9
Київська	159,3	168,3	178,3	70	68,2	68,1	16,2	15,2	16	12,2	14,7	15,8	17,7	12	11,8	18,9	14,3	14,7	29,4	31,4	31,8
Кіровоградська	76,4	61,1	63,8	27,4	24,3	23,5	5,1	5,2	5,5	4,6	4	4,2	2,9	2,1	2,1	7	5,6	6	4,8	5	4,9
Луганська	271,6	79	85,7	62,1	17,1	18,7	16,5	5,5	5,5	8,8	2,1	2,3	8,5	1,3	1,2	8,3	2,7	3,2	15,7	8,5	8,4
Львівська	202,9	203,4	215,7	65,9	62,4	60,5	24,7	24,3	28,8	18,8	17,9	18,2	13,1	11,2	11,1	12,1	15,9	15,5	21,8	23,6	23,1
Миколаївська	115,4	93,4	96,9	32,9	29,5	30,4	8,7	7,6	8,2	3,7	3,3	3,3	4,8	3,2	3,2	6,5	5,1	5	7	6,9	6,8
Одеська	251,9	239,3	250,7	110,5	107,3	107,8	25	24,6	25,7	18	15,1	15	16,1	11,2	11,6	27	23,6	23,2	24,4	20,4	20,4
Полтавська	138,4	124,7	132,6	39,5	35,8	34,7	10,5	9,1	9,7	6,2	5,1	5,1	7	4,6	4,5	7,5	7,3	7,1	10,8	10,3	10,1
Рівненська	126,2	124,6	131,9	26,6	25,9	27,3	10,9	10	10,8	5,6	5,1	5	4,5	4,1	4,3	4,5	3,9	4,1	6,7	6,5	7
Сумська	106,7	98,5	102	28,7	26,7	26,7	4,8	4,8	5,1	4,6	4,4	4,6	5,2	3,3	3,2	4,7	4,3	4,2	9	7,3	7,1
Тернопільська	73,1	78,1	78,2	18,9	19,8	20,4	8,4	6,7	7,3	3,6	3,2	3,3	3,7	2,9	2,8	3,5	3,1	3,2	6,1	6,4	6,3
Харківська	303,2	307,7	309,2	73,7	71,2	70,7	18,6	20,2	20,9	27,9	25,5	26,2	16,1	10,3	10,2	39	36,4	37,4	44,3	40	39
Херсонська	102,7	99	106,5	22,4	22,7	22,6	7,1	5,7	5,9	3,9	3,4	3,4	4,4	3,5	3,4	6,3	6	5,9	8,4	7,5	8,2
Хмельницька	128,8	116,5	120,8	29,1	25,3	25,2	6,2	4,9	5,4	4,3	3,6	3,5	5,1	3,7	3,6	5,7	4,5	4,5	7,2	6,9	7,2
Черкаська	100,9	95,8	102,2	30,1	28,4	28,5	5,7	5,5	6	5,1	4,6	5	6,8	5,4	5,3	5,2	4,3	5	9,8	10,4	10,2
Чернівецька	75,2	70,9	79,7	17,6	16	16,4	8,8	8,8	10	3,8	3,3	3,5	3,4	2,8	3,5	4,4	4	4,3	4,6	4,7	4,9
Чернігівська	103,3	97,8	100,5	20,2	19,3	19,9	4,5	4,9	5,3	4,9	4,3	4,7	6,6	5,2	5,1	5	4,5	4,4	8,2	7,6	7,6
м.Київ	330,9	374,2	374,9	66,3	66,2	72,3	36	34,2	38	82,4	93,7	95,5	91,7	71,8	70,2	57,2	50,4	48,1	140,1	127	117,4

Продовження табл. 1.9

Регіони (області)	Діяльність у сфері адміністративного обслуговування			Державне управління й оборона			Освіта			Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги			Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок			Інші види послуг			Всього зайнято у сфері послуг		
Роки	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Україна	367,6	304,3	317,9	1025,3	939,3	870,5	1690,9	1416,5	1388,7	1256,7	995,4	974,2	240,7	196,9	197,6	456,6	355,2	372,1	12663	10332	10407,4
Вінницька	10,5	5,7	6	38,3	37,2	34,3	63,1	59,1	55,4	47,7	41,7	40,1	4,2	5,7	5,7	6,8	6,6	7	377,5	351,1	346,2
Волинська	5,1	4	4,7	24,3	24,6	21,7	47,4	44,6	44,5	28,7	26,4	25,5	4,7	4	4	5,1	4,7	4,7	258,6	237,5	236,5
Дніпропетровська	31,6	31,1	29,8	62,3	65,4	66,8	116,6	111,8	104,2	84,1	80,9	77	12,2	10,6	10,7	30	26,7	27,8	963,9	906,2	904,2
Донецька	43	15,2	15,1	74	45,6	39,9	124,6	50,9	49,3	110,6	42,9	40,4	24,3	9,1	9,1	46,8	16,4	16,5	1157,6	454,6	458,8
Житомирська	7,5	5,8	7	37,4	39,6	36,7	50,5	45,1	44,9	35,6	32,2	32	7	5,8	5,8	14,9	14,0	14,3	362,4	341,9	345,1
Закарпатська	4,1	3,4	3,5	25,4	22,6	19,9	49,3	47,7	47,6	28,8	28,1	27,9	6,2	3,9	4,1	38,8	38,5	40,7	312,8	283,7	285,6
Запорізька	11,8	12,7	13,5	32,9	36,7	30,5	59,9	53,2	51,8	49,1	45,5	44,5	8,9	8,6	8,5	11,2	9,1	10	466	418,2	417,6
Івано-Франківська	7,7	7,8	8	22,7	21,6	19,6	54,9	53	52,8	38,5	36,2	36	7,7	7,4	7,3	16,6	16,9	17,5	307	303,7	307,7
Київська	19,3	23,4	25	50,8	55	48,9	61,5	62,3	62,1	58,6	57,1	57	12,2	12,8	12,9	11,9	11,2	11,9	538	545,9	554,3
Кіровоградська	3,2	3,8	4,8	22	25,1	20,8	37,6	35,7	34	27,3	26,2	26	6,2	5,7	5,6	6	5,2	5,7	230,5	209	206,9
Луганська	12,7	3,6	3,5	43,3	25,5	20,3	68,6	18	17,9	57,1	15	14,9	8,8	2,6	2,6	17	5,5	6,2	599	186,4	190,4
Львівська	16,8	19	19,4	55,3	56,3	58,9	103,3	98,3	97,3	79,2	71,8	69,6	11	12,5	12,3	23,2	24,3	25,7	648,1	640,9	656,1
Миколаївська	6,3	5,7	5,6	29,9	36,2	32,6	44,1	40,3	40	28,1	25,8	24,9	5,4	4,8	4,7	10,8	8,9	8,9	303,6	270,7	270,5
Одеська	25,9	24,6	25,6	54,1	59,2	58,2	92,7	88,8	88	63,2	57,6	57	12,6	12,2	12,5	29,9	26,9	29,1	751,3	710,8	724,8
Полтавська	10,1	7,9	9,6	32,9	33,1	28,4	53	47	45,6	42,2	39,6	38,1	6,7	6,3	6,3	10,5	9,8	9,9	375,3	340,6	341,7
Рівненська	4,9	4,1	4,4	22,3	21,3	19,6	48,5	48	46,1	32,7	31,2	30,7	6,8	6,8	6,7	12,4	12	12,3	312,6	303,5	310,2
Сумська	7,5	7,5	8,4	27,9	26	27,9	44,3	41,1	40,4	32,7	30,1	28,7	5,6	4,7	5,3	15,3	15,7	15,8	297	274,4	279,4
Тернопільська	4,4	4,5	4,7	21,1	18,5	15,9	47	44,4	43,2	29,2	27,4	27,1	6,8	6	6	11,6	11,1	11,7	237,4	232,1	230,1
Харківська	19,2	20,3	20,9	55,3	57,6	51,7	106,6	105,7	104,6	71,8	68,8	67,9	11,5	14,8	15,1	18,8	18,6	20,3	806	797,1	794,1
Херсонська	4,5	3,5	4,2	24,7	28,3	25,6	41,8	38,5	37,8	27	24,6	23,9	8,2	7,7	7,7	9,6	8,9	9,7	271	259,3	264,8
Хмельницька	6	6,3	6,6	30,7	31,9	29,4	52,7	48,4	48,2	34,6	32,2	32	6,2	5,1	5	7	6,3	6,5	323,6	295,6	297,9
Черкаська	7,5	8,2	8	25,7	23,3	20	47,8	44,7	42,8	37	35,5	35,3	5,8	5	4,9	8,9	8,6	9,6	296,3	279,7	282,8
Чернівецька	3,3	2,9	3,1	16,9	17,3	14,7	36	35,3	35	24,5	22,8	22,2	4,3	3,8	3,6	22,7	20,1	20,9	225,5	212,7	221,8
Чернігівська	6,7	5,8	6	30,9	32,5	32,8	39,3	34,7	35,2	34,5	32,1	31,1	6,7	6,7	6,6	5,5	4,6	5	276,3	260	264,2
м.Київ	63,7	67,5	70,5	101,2	98,9	95,4	120,1	119,9	120	69	63,7	64,4	26,5	24,3	24,6	31,7	24,6		1216,8	1216,4	1215,7

Джерело: складено та розраховано за даними¹⁴⁵.¹⁴⁵ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця 1.10

Середньозважені темпи росту зайнятості за видами послуг (за період 2013-2019 рр.), %

	Темп росту		Середньозважені темпи росту зайнятості за видами послуг												
	кількості зайнятих в економіці	кількості зайнятих у сфері послуг	Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	Транспорт, пошта та кур'єрська діяльність	Тимчасове розмішування й організація харчування	ІКТ	Фінансова та страхова діяльність	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Адміністративне та допоміжне обслуговування	Державне управління й оборона	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Україна	81,25	96,90	97,28	96,82	97,60	98,82	93,57	96,13	96,53	97,78	97,37	96,80	95,91	96,81	96,95
Вінницька	93,77	98,60	99,75	100,19	94,50	99,28	95,36	97,80	98,04	91,89	98,37	97,89	97,16	105,52	100,62
Волинська	85,26	98,53	98,76	99,21	100,65	96,98	92,82	98,71	98,11	99,13	98,26	98,96	98,06	97,39	98,90
Дніпропетровська	92,34	98,96	99,31	98,39	99,89	101,31	95,75	97,72	98,92	99,17	101,27	98,18	98,57	98,00	98,87
Донецька	37,97	89,87	92,04	91,11	90,14	89,80	78,97	84,26	88,13	91,96	91,89	88,13	88,00	87,02	90,22
Житомирська	94,37	99,21	99,87	99,76	98,69	99,60	97,59	101,49	97,96	99,30	99,92	98,08	98,25	96,96	99,50
Закарпатська	94,03	98,51	98,64	97,27	98,30	96,24	94,59	96,45	95,91	97,55	96,35	99,43	99,49	93,63	100,96
Запорізька	90,23	98,21	98,25	98,29	99,12	98,18	96,16	98,35	96,42	102,41	99,31	97,63	98,38	99,53	98,43
Івано-Франківська	102,20	100,05	101,25	99,53	103,98	99,58	95,83	99,89	99,63	100,68	97,71	99,36	98,89	99,19	100,92
Київська	101,71	100,52	101,98	99,60	100,01	104,65	93,77	96,11	101,38	104,66	99,63	100,2	99,55	100,96	100,56
Кіровоградська	88,59	98,23	97,16	97,48	101,50	98,55	94,90	97,68	100,38	107,36	99,86	98,36	99,21	98,37	99,29
Луганська	30,02	89,54	92,49	87,00	89,35	84,48	80,91	96,64	97,54	90,55	90,80	84,19	86,26	89,93	92,42
Львівська	97,33	100,22	101,12	98,59	102,82	99,47	97,30	104,48	101,08	102,65	101,38	99,02	97,87	102,08	102,01
Миколаївська	93,47	98,13	97,29	98,73	99,20	98,17	93,69	95,88	99,85	98,13	101,80	98,39	98,01	97,86	97,07
Одеська	95,83	99,43	100,02	99,61	100,52	97,09	95,02	97,53	97,15	100,37	101,37	99,25	98,30	99,91	99,69
Полтавська	91,19	98,50	99,55	97,98	98,81	96,96	93,00	99,55	99,41	99,78	97,80	97,55	98,32	99,24	99,13
Рівненська	98,20	99,91	100,87	100,46	100,02	98,26	99,29	98,66	100,80	98,79	97,97	99,17	98,96	99,78	99,92
Сумська	95,15	99,05	99,55	98,81	101,55	100,09	92,49	98,56	96,33	102,01	100,22	98,48	97,86	99,31	100,74
Тернопільська	94,31	99,49	101,23	101,29	98,00	98,60	95,50	98,58	100,57	101,24	95,74	98,61	98,79	97,95	100,20
Харківська	98,53	99,77	100,44	99,35	102,14	99,23	93,15	99,34	98,00	101,48	99,14	99,89	99,08	105,07	101,60
Херсонська	94,81	99,64	100,72	100,22	97,03	97,81	95,83	98,95	99,85	99,64	100,76	98,49	98,00	98,99	100,47
Хмельницька	92,17	98,67	99,07	97,81	98,21	96,64	94,52	96,25	100,06	101,69	99,40	98,53	98,71	96,79	99,07
Черкаська	94,61	99,24	100,30	99,12	100,97	99,75	96,02	99,80	100,81	101,16	96,23	98,19	99,22	97,51	101,40
Чернівецька	100,64	99,76	101,14	98,88	102,39	98,73	101,03	99,75	101,09	99,10	97,91	99,54	98,38	97,24	98,80
Чернігівська	92,06	99,28	99,66	99,81	102,83	99,43	95,94	98,01	98,82	98,28	101,04	98,20	98,29	99,79	98,56
м.Київ	97,65	99,99	102,14	101,52	101,13	102,51	95,73	97,25	97,21	101,93	99,13	99,99	98,88	98,78	95,97

Джерело: складено та розраховано за даними¹⁴⁶.¹⁴⁶ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

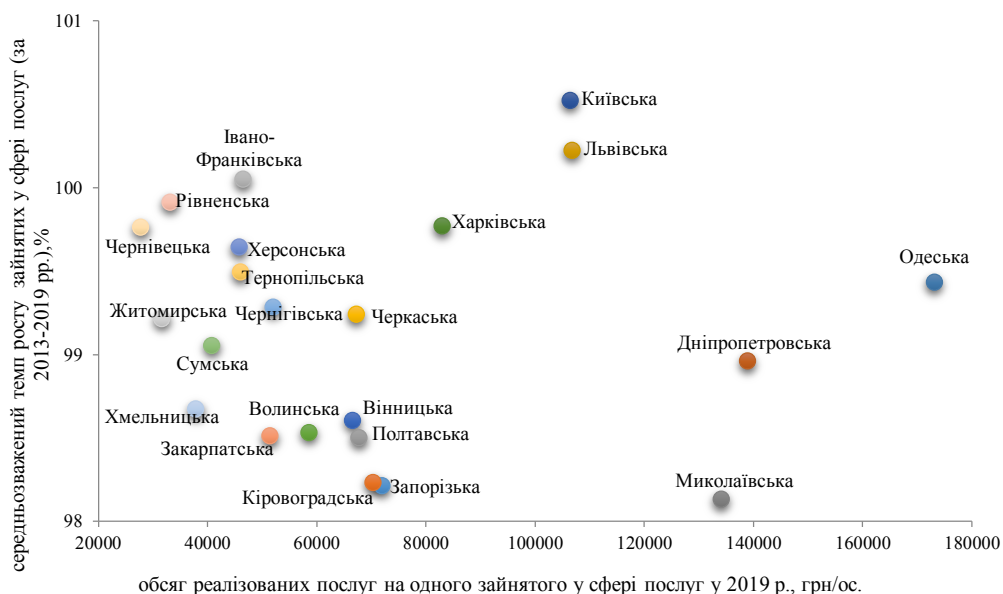

Рис. 1.17. Продуктивність функціонування сфери послуг за регіонами
Джерело: складено за даними¹⁴⁷.

Слід зазначити, що регіони, які характеризуються невисокою продуктивністю сфери послуг, припадає значна частка неформально зайнятого населення (рис. 1.18) (тіньова або неформальна зайнятість – трудова діяльність, яка дозволена чинним законодавством, проте процедура її реєстрації не передбачена або обмежена, а результати (доходи) не враховуються офіційною статистикою (не декларуються) і не підлягають оподаткуванню)¹⁴⁸. У розрізі секторів сфери послуг, у 2019 р. рівень неформальної зайнятості був найвищим у секторі торгівлі 17,3%, у секторі транспорту – 3,9%, у секторі тимчасового розміщування й організації харчування – 2,6%¹⁴⁹. Виділяють позитивні та негативні наслідки неформальної зайнятості. Серед позитивних виокремлюють: задоволення потреб у робочій силі серед видів економічної діяльності, що розвиваються; а також стримування соціальної напруженості під час безробіття тощо. До негативних наслідків слід віднести: соціальну та трудову незахищеність працівників; економічні втрати для бюджету через відсутність податкових надходжень тощо¹⁵⁰.

Визначальними у формуванні тіньової зайнятості є відмінності економічного розвитку, структура економіки, демографічні та поселенські особливості регіонів. Регіони України за рівнем неформальної зайнятості можна поділити на п'ять умовних груп.

¹⁴⁷ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

¹⁴⁸ Тіньова зайнятість та її наслідки. URL: <http://chop-rada.gov.ua/archives/4467>.

¹⁴⁹ Неформально зайняте населення за видами економічної діяльності у 2019 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

¹⁵⁰ Тіньова зайнятість та її наслідки. URL: <http://chop-rada.gov.ua/archives/4467>.

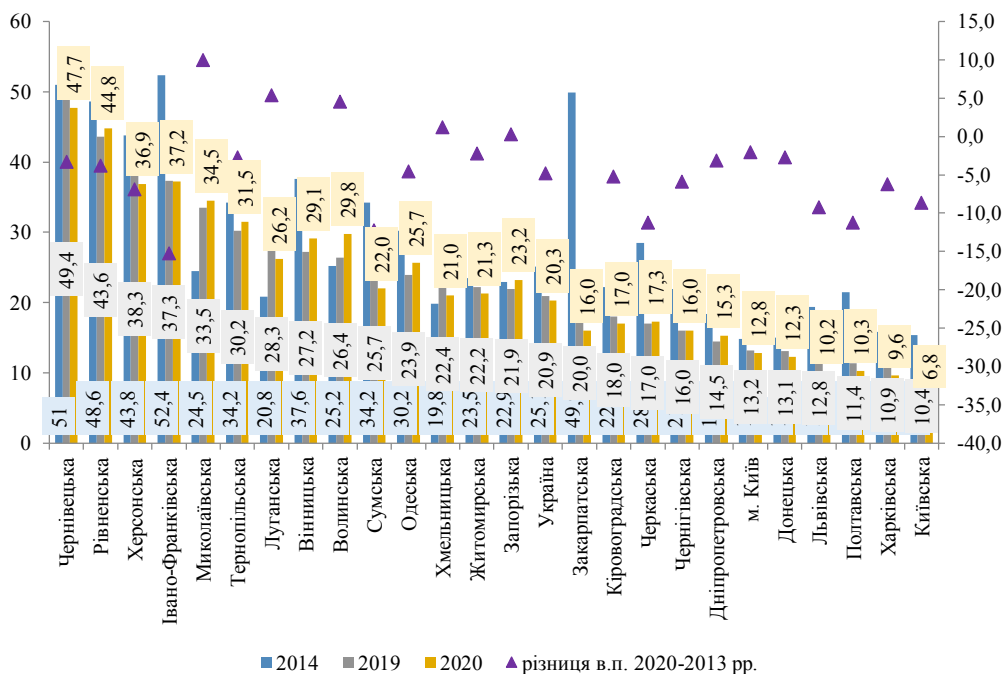

Рис. 1.18. Частка неформально зайнятого населення за регіонами України (у кількості зайнятого населення)

Джерело: складено за даними¹⁵¹.

Перша група – області з мінімальним рівнем неформальної зайнятості. За 2018-2020 рр. рівень неформальної зайнятості в цій групі коливався від 6,8 до 13%. 2020 р. характеризувався найбільш позитивною динамікою. У цю групу увійшли п'ять областей (Київська, Харківська, Полтавська, Львівська, Донецька) та м. Київ.

Друга група – області з помірним рівнем неформальної зайнятості (нижчим від середньоукраїнського показника – 20,3%). Це Дніпропетровська, Кіровоградська, Черкаська, Чернігівська та Закарпатська області. Зазначені області характеризуються або чітко вираженою промислово-інфраструктурною спеціалізацією, або змішаною промислово-сільськогосподарською з потужним і досить розвинутим сектором комерційних послуг. Перша та друга група регіонів на фоні України мають кращі умови для ведення бізнесу, вищий рівень доходів населення, нижчий рівень безробіття, а також кращий промисловий потенціал. Ці області також є лідерами відрахувань до державного бюджету та входять до першої п'ятірки кращих для ведення бізнесу регіонів: Київ, Дніпропетровська, Київська, Одеська та Харківська області¹⁵². У Закарпатській області рівень “тіньової”

¹⁵¹ Економічна активність населення України. 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm.
¹⁵² Соціально-економічний розвиток регіонів. – МЕРТ, <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Sotsialno-ekonomichniiRozvitokRegioniv>.

зайнятості за період 2014-2019 рр. скоротився на 33,9%, за цим показником регіон є рекордсменом в Україні.

Третя група – області з високим рівнем неформальної зайнятості (вищим за середньо українського значення – 21-27%). Це Житомирська, Хмельницька, Сумська, Запорізька, Одеська та Луганська області. Регіони цієї групи показують нестабільну динамку щодо частки неформально зайнятого населення. Водночас у Житомирській відбулося скорочення неформальної зайнятості на 2,2%, натомість у Луганській відбулося зростання на 5,4%, Хмельницькій – 1,2%.

Четверта група – області з рівнем неформальної зайнятості понад 29%. У 2020 р. у цю групу увійшло шість областей – Вінницька, Волинська, Тернопільська, Миколаївська, Херсонська, Івано-Франківська (рис. 1.18).

П'ята група – області з максимальним рівнем неформальної зайнятості (понад 40%). У 2020 р. кількість областей у цій групі скоротилася до двох – Рівненська та Чернівецька, в обох цих регіонах за період 2014-2020 р. рівень неформальної зайнятості зріс на 3,8%. Як бачимо, рівень неформальної зайнятості в регіонах є досить нестабільним, однак у 2014-2020 рр. спостерігається позитивна тенденція до його скорочення. Отже, рівень неформальної зайнятості прямо залежить від галузевої структури виробництва, яка притаманна регіонам: мінімальна неформальна зайнятість спостерігається в експортно-сировинних регіонах, а максимальна – у переважно непромислових регіонах¹⁵³, тобто в тих, які спеціалізуються на комерційних послугах.

Важливим критерієм зростаючої соціальної віддачі сектору послуг є рівень оплати праці. За період 2013-2019 рр. відбулося не значне зростання рівня оплати праці у сфері послуг (окрім секторів мистецтва та охорони здоров'я), що зумовлено високим рівнем інфляції за цей період (262,4%¹⁵⁴), нестабільністю соціально-економічного та суспільно-політичного становища у державі. Найвищими рівні оплати праці залишаються в секторах фінансової та страхової діяльності, ІКТ, державного управління та оборони, професійної та наукової діяльності тощо. (рис. 1.19).

Позитивною тенденцією в розвитку сфери послуг є зростання частки прибуткових підприємств: якщо у 2013 р. таких було 62%, то у 2020 р. – 66,4% (найвищою частка прибуткових підприємств (більше 70%) була в секторах торгівлі, транспорту та тимчасового розміщування).

Обсяг та рівень сплачених податків є одним з індикаторів ефективності функціонування сфери послуг в розрізі її секторів, оскільки це свідчить про її бюджетну, а саме податкову віддачу в контексті перерозподілу суспільного ресурсу, зокрема фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Підприємства сфери послуг сплатили у 2019 р. податків на

¹⁵³ Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь. К. 2019. С. 90-91 URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Zaynat.pdf?fbclid=IwAR1MHHqzBUYmVYN-x5Iuc10JNDZISxmw8oKLLKR2Z1RKgzVceomJ8Yx-_oQ.

¹⁵⁴ Калькулятор інфляції. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/dw_infl_uk/calc_p1.asp.

загальну суму понад 455 млрд грн, що становило 51% суми сплачених податків усіма підприємствами в економіці України. Найвищі обсяги сплачених податків припадали на сектори торгівлі – 27%, транспорту – 15% та професійної та наукової діяльності – 14% (рис. 1.20). Зауважимо, торгівля є лідером за часткою сплаченого податку на прибуток (19,3%), єдиного податку (19,7%), бюджетного відшкодування ПДВ (28,2%), ПДВ з вироблених в Україні товарів (18,9%).

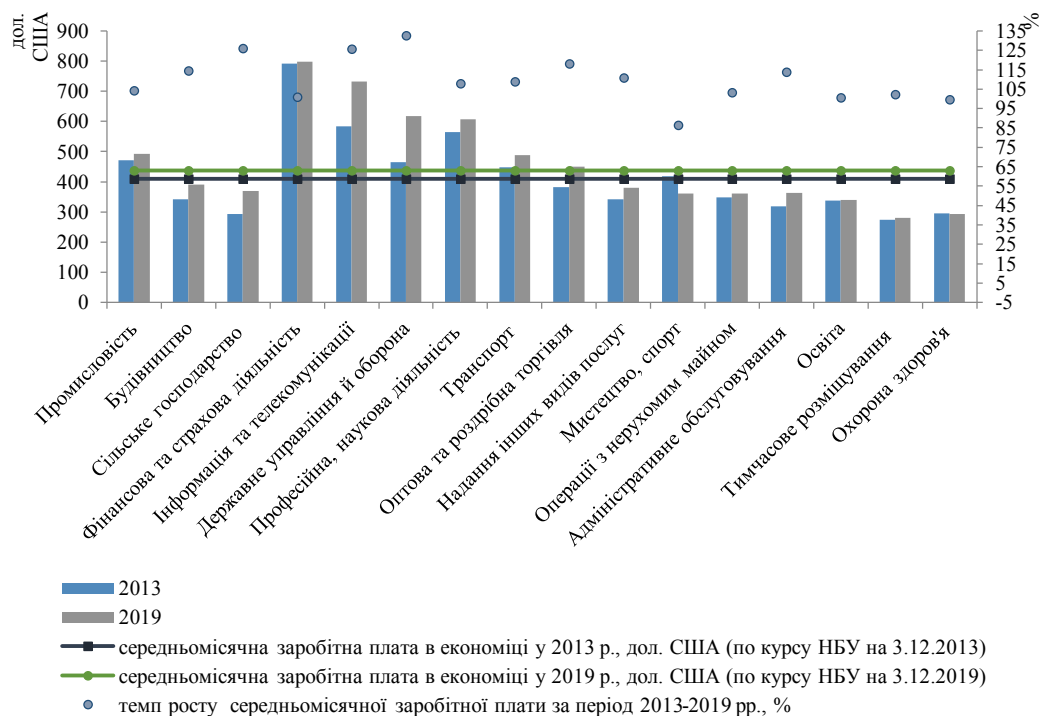

Рис. 1.19. Середньомісячна заробітна плата за видами діяльності, дол. США

Джерело: складено за даними¹⁵⁵.

Індикатори інноваційної активності та впровадження інноваційних технологій у певному секторі комерційних послуг (частка інноваційно активних підприємств, зайнятість на інноваційно активних підприємствах, частка підприємств з технологічними інноваціями, частка підприємств, що впроваджували організаційні та/або маркетингові інновації, частка інвестицій в технологічні та маркетингові інновації) засвідчують можливості сектору щодо зростаючої економічної і соціальної віддачі в майбутньому. Адже інноваційний процес здатний на таку віддачу, ефективність якої набагато вища стандартних підходів і прийомів; сприяє скороченню потреби в більш дорогих факторах виробництва і, відповідно, знижує граничні витрати. Рівень

¹⁵⁵ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

масштабування та концентрації економічної діяльності підприємства прямо пропорційний збільшенню масштабів його інноваційної практики.

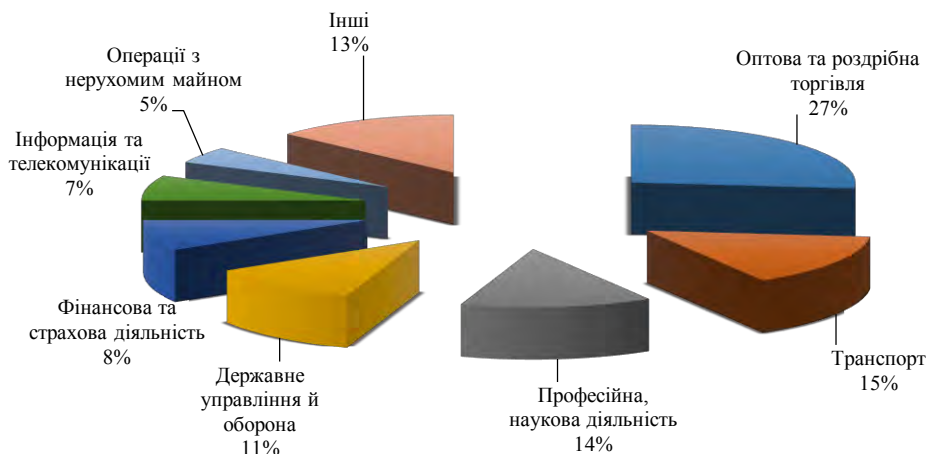

Рис. 1.20. Структура податкових надходжень за секторами сфери послуг в Україні у 2019 р., %

Джерело: складено за даними¹⁵⁶.

Використання нововведень у діяльності підприємств, включно з процесними, управлінськими, маркетинговими, є одним з показників їхньої інноваційності, що створює потенціал для продукування більш конкурентоспроможного продукту або послуги для виходу на регіональні та міжнародні ринки. У сфері послуг частка інноваційно активних підприємств у 2016-2018 рр. становила 26,8%, демонструючи зростання на 10% порівняно з 2014-2016 рр. (рис. 1.21).

У розрізі секторів сфери послуг найвища частка інноваційно активних підприємств у 2016-2018 рр. була у фінансовій та страховій діяльності (38,3%), секторі наукових досліджень (37,4%), рекламній діяльності (34%), ІКТ (31,5%), нижчою – у сфері транспорту (15,5%), архітектури та інжинірингу (21,9%). Невисока частка інноваційно активних підприємств зумовлена тим, що фінансування інноваційного розвитку підприємства здійснюють здебільшого за власні кошти (самофінансування), кредити банків (меншою мірою через високі процентні ставки); за кошти вітчизняних та іноземних інвесторів (їхня частка в загальному обсязі фінансування вкрай низька)¹⁵⁷. У 2016 р. витрати на інновації в основному здійснювались за рахунок власних коштів (89,5% загального обсягу фінансування), коштів іноземних інвесторів (3,1%) та інших джерел (2,9%)¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Структура податкових надходжень за галузями економіки за 2019 р. URL: <https://rating.zone/wp-content/uploads/2020/02/struktura-podatkovykh-nadkhodzen-za-haluziamy-ekonomiky-za-2019-r.pdf>.

¹⁵⁷ Майор О. В., Свелеба Н. А. Деякі особливості формування фінансово-кредитних інструментів інноваційного розвитку підприємств сфери послуг. URL: https://www.researchgate.net/publication/326537880_Deaki_osoblivosti_formuvanna_finansovo-kreditnih_instrumentiv_innovacijnogo_rozvitku_pidpriemstv_sferi_poslug.

¹⁵⁸ Обстеження інноваційної діяльності в економіці за період 2014-2016 років URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.

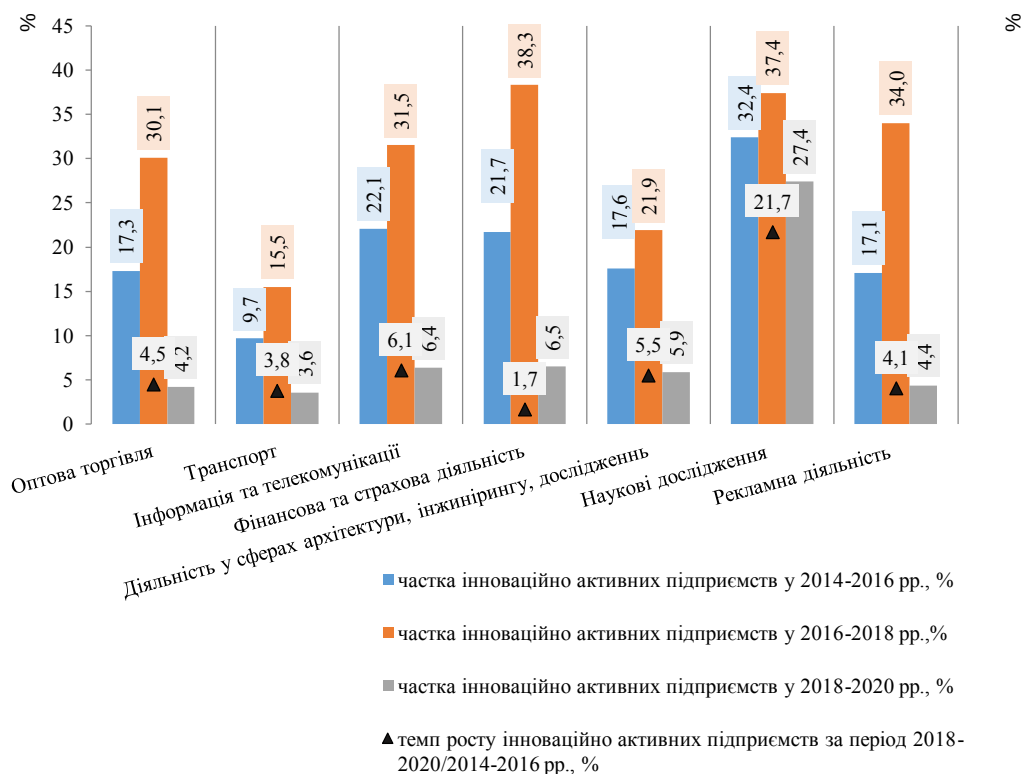

Рис. 1.21. Інноваційна активність підприємств сфери послуг в Україні
Джерело: складено за даними¹⁵⁹.

За період 2016-2018 рр. – 2014-2016 рр. в усіх секторах, окрім наукових досліджень, спостерігалася позитивна динаміка зростання кількості інноваційно-активних підприємств. Натомість позитивні темпи росту кількості підприємств, що використовували технологічні інновації, були лише в секторі рекламної діяльності, в усіх інших секторах виявлялося скорочення. Зниження темпів росту інноваційно активних підприємств у секторі наукових досліджень зумовлено зменшенням державного фінансування науки загалом, водночас така тенденція є деструктивною для подальшого розвитку не лише наукових досліджень, але й економіки держави загалом та несе загрозу національній безпеці. Станом на 2018-2020 р. відбулося різке скорочення інноваційно-активних підприємств в усіх секторах сфери послуг (рис. 1.21). Таке стрімке падіння зумовлено пандемією COVID-2019, та, зокрема, значною втратою прибутку та зниженням рівня власних доходів підприємств, за завдяки яким фінансувалися інноваційні заходи.

Інноваційна активність підприємств забезпечує формування їхнього експортного потенціалу; крім того, обсяг експорту послуг відображає здатність національних секторів сфери послуг конкурувати на міжнародних

¹⁵⁹ Наукова та інноваційна діяльність України 2018 р. Статистичний збірник. Київ. 2018. 108 с. С.83-84. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_nauka_2018.pdf.

ринках. Сальдо торговельного балансу послуг дозволяє виявити масштаб валютної виручки, залученої в країну.

У структурі експорту послуг найвищу частку у 2013 р. займали транспортні послуги – 50,3% та послуги з переробки матеріальних ресурсів – 12%, натомість у 2020 р. на друге місце вийшов експорт послуг ІКТ – 16,8%. (рис. 1.22), а також характеризується найвищим темпом росту експорту (175%). Частка транспортних послуг у структурі експорту зросла у 2019 р. до 58,3% (темп росту – 114,1% (рис. 1.23)), однак дещо знизилась у 2020 р. до 43,8%.

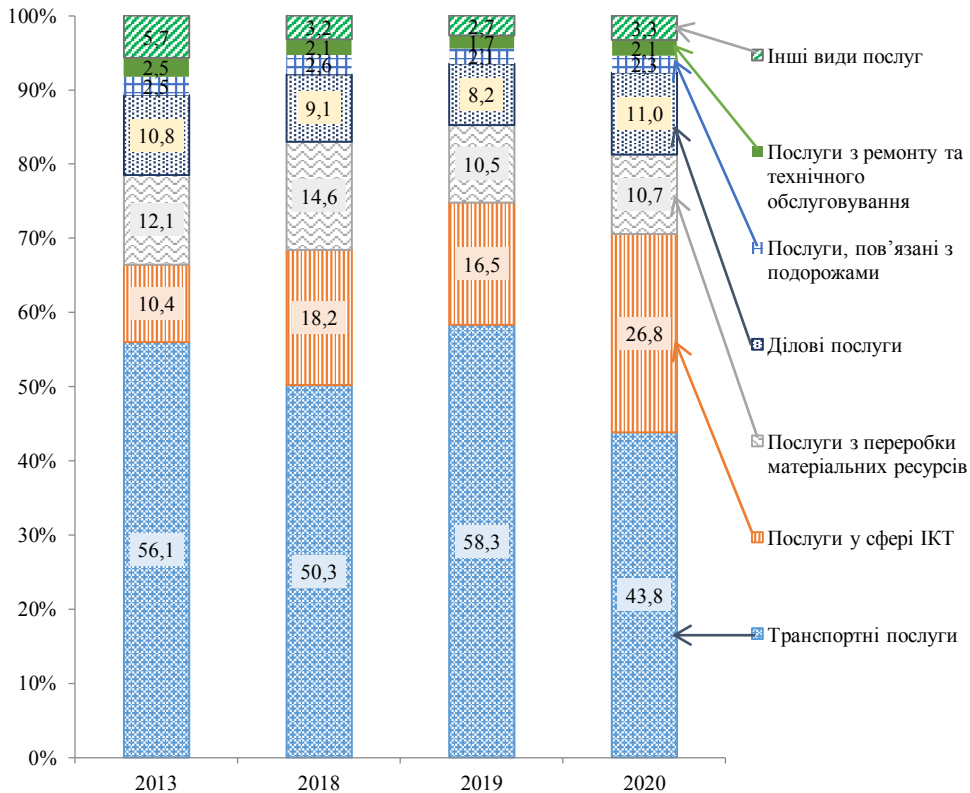

Рис. 1.22. Структура експорту послуг, %

Джерело: складено за даними¹⁶⁰.

Зміна структури експорту за період 2013-2020 рр. вказує на структурну трансформацію економіки, орієнтовану на збільшення частки послуг з високою доданою вартістю та зростання їхньої конкурентоспроможності на світовому ринку. Послуги ІКТ залишаються єдиним експортоспроможним сектором серед послуг з високою доданою вартістю на ринку України, тоді як обсяги послуг фінансових, страхових, роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності, культурних та рекреаційних залишаються мізерними (менше 1% у загальній структурі експорту послуг у 2013 - 2020 рр.) та мають негативну динаміку (рис. 1.23).

¹⁶⁰ Динаміка зовнішньої торгівлі послугами за видами (уточнені дані). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/dseip/dseip2007_u.htm.

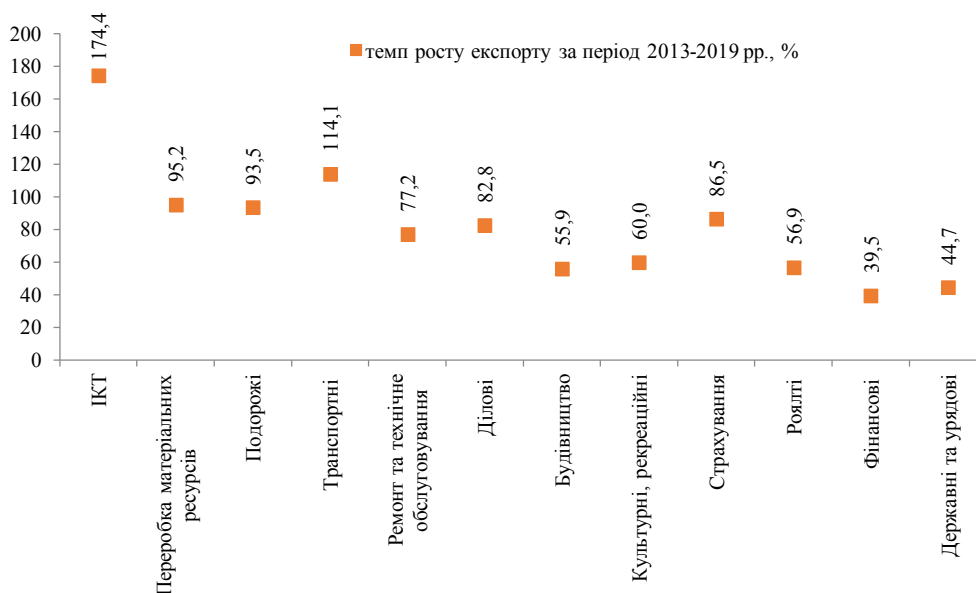

Рис. 1.23. Середній темп росту експорту окремих видів послуг за період 2013-2019 рр., %

Джерело: складено за даними¹⁶¹.

У регіональному розрізі найбільше зростання експорту послуг за період 2013-2019 рр. відбулося в Чернівецькій, Вінницькій та Житомирській областях (більш як у 2 рази), у Волинській (в 1,9) та Львівській (в 1,5) областях. За обсягами експорту послуг спостерігаються територіальні диспропорції, оскільки основним експортером послуг в Україні за більшістю видів стало м. Київ, що свідчить про надмірну концентрацію в столиці інтелектуальних та фінансових ресурсів. У регіональному розрізі експорт послуг є більш диференційованим та залежить від ресурсного потенціалу регіону. У п'яти областях переважаючими в структурі експорту послуг були послуги з переробки матеріальних ресурсів (понад 60%), транспортні послуги (більше 30% у 4 областях) та послуги ІКТ (понад 30% у шести областях) (Додаток Б1, табл. Б.7, табл. Б.8, табл. Б.9).

Збільшення потенціалу сфери комерційних послуг потребує залучення додаткових фінансових ресурсів як внутрішніх, так і зовнішніх. Перебіг сучасних політичних процесів переважно негативно впливає на інвестиційний клімат та міжнародну інвестиційну привабливість України. Це супроводжується низкою проблем: негативний міжнародний імідж країни; значні диспропорції регіонального та галузевого розвитку; застарілість

¹⁶¹ Динаміка зовнішньої торгівлі послугами за видами (уточнені дані). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/dseip/dseip2007_u.htm.

інфраструктури; податкове навантаження; низький рівень захисту інвесторів та ефективності законодавства з питань корпоративного управління¹⁶².

Аналізуючи капітальні інвестиції (КІ) за секторами послуг (рис. 1.24), бачимо позитивну динаміку зростання їхньої (частки від 36,1% у 2013 р. до 39,8% у 2019 р.) у загальній величині капіталовкладень в Україні, отже сфера послуг продовжує підвищувати потенціал своєї привабливості для інвестування.

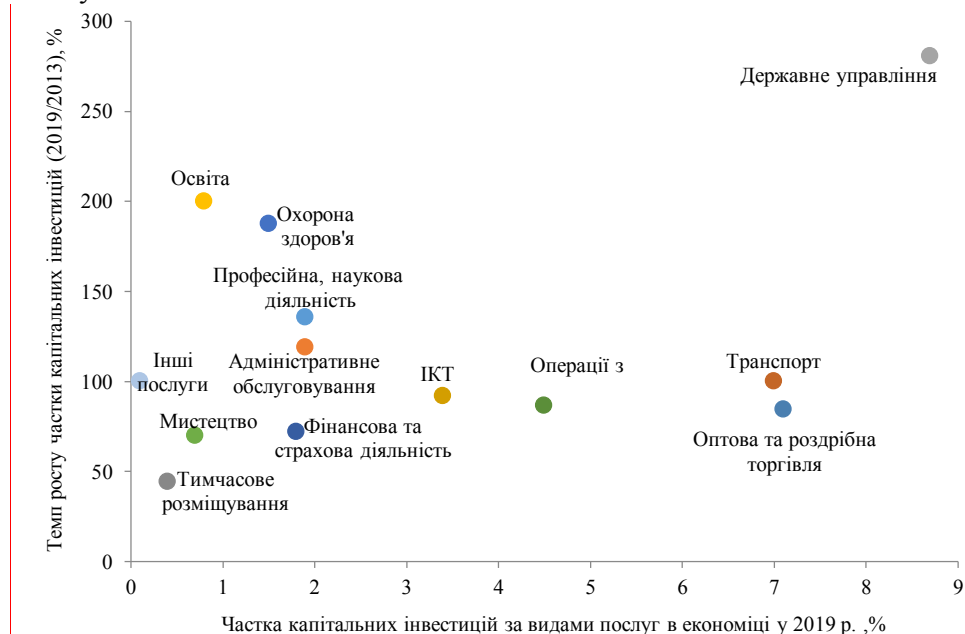

Рис. 1.24. Структурні трансформації капітальних інвестицій за видами послуг в економіці України за період 2013-2019 рр.

Джерело: складено за даними¹⁶³.

Найбільша частка КІ акумулюється в секторах оптової та роздрібно торгівлі, транспорту (8,4% та 7% відповідно у 2013 р. та 7,15 і 7% у 2019 р.), що цілком закономірно, зважаючи на їхній найвищий потенціал за показниками обсягу реалізованої продукції, зайнятості тощо. Зростання КІ у секторі державного управління та оборони до 8,7% у 2019 р. пояснюється тим, що країна знаходиться в стані війни, що супроводжується значними фінансовими витратами. Водночас зростання частки КІ у секторі ІКТ до 5,2% (у 2018 р.) відповідає глобальним трендам економічного розвитку, де сфера ІКТ розглядається як така, що має високий потенціал соціально-економічної віддачі та стратегічної конкурентоспроможності. У 2019 р. частки КІ у даному секторі зменшилась до 3,4%, що пов'язано з нестабільною суспільно-політичною ситуацією. Як бачимо з рис. 1.24, високими є темпи росту частки

¹⁶² Мордань Є.Ю., Білець А.С., Сердюк К.В. Інвестиції в туристичну сферу України: сучасний стан, проблеми та перспективи. URL: <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/81.pdf>.

¹⁶³ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

КІ у секторах освіти, охорони здоров'я та наукової діяльності, однак обсяги КІ залишаються незначними для забезпечення зростаючих потреб розвитку та функціонування цих стратегічно важливих для економіки секторів, які здатні продукувати в перспективі високу додану вартість.

Натомість для іноземних інвесторів більш привабливими є розвинені сектори сфери послуг та сектори з потенційно високою доданою вартістю, які мають перспективи для подальшого інноваційно-технологічного розвитку (рис. 1.25).

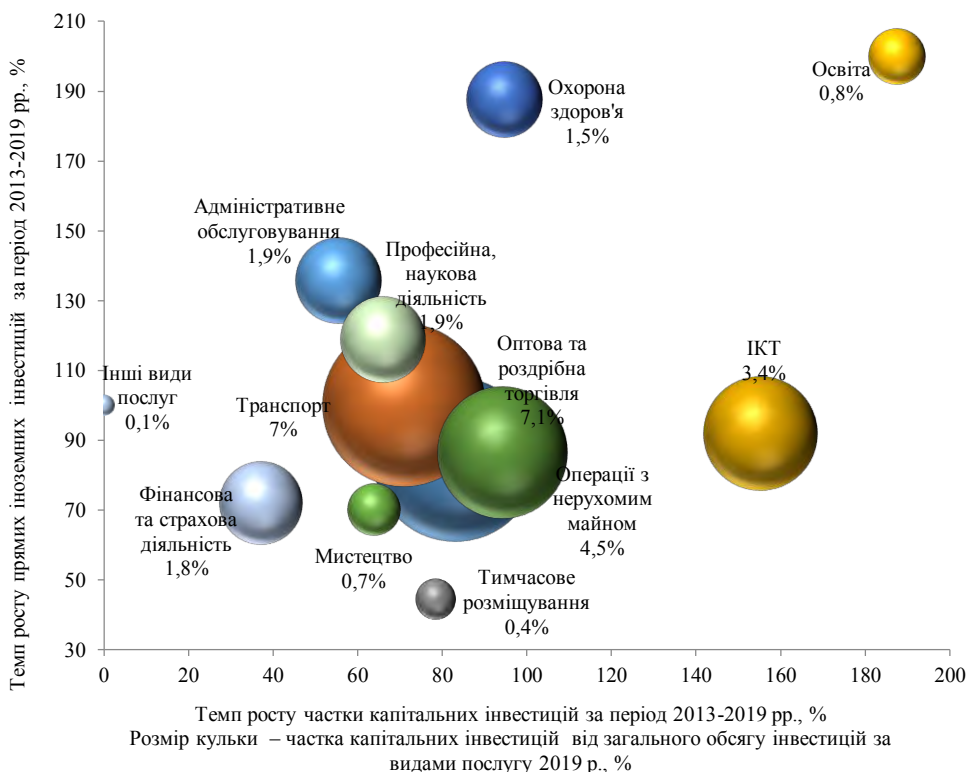

Рис. 1.25. Динаміка та привабливість внутрішніх і зовнішніх інвестицій за видами послуг в Україні у 2019 р.

Джерело: складено за даними¹⁶⁴.

У 2019 р. найбільшу зацікавленість іноземні інвестори виявили до секторів торгівлі (15,8% загального обсягу ПП в економіку України), операцій з нерухомим майном (12,6%), фінансової та страхової діяльності (12,7%), а частка професійної, наукової та технічної діяльності та ІКТ становили 6,2% та 8,2% відповідно. Аналізуючи темпи росту іноземних інвестицій, бачимо що в усіх секторах, окрім ІКТ (155%) та освіти (187,5%), відбулося значне скорочення обсягів інвестування. Тенденція до зниження обсягів інвестування

¹⁶⁴ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

в окремих секторах зумовлена недовірою інвесторів через низку невирішених проблем: високий рівень корупції в країні, недовіра до судової системи, нестабільність національної валюти, монополізація ринків та військовий конфлікт тощо.

Розвиток сфери послуг в Україні відбувається динамічно, однак найбільші темпи розвитку характерні для секторів, які не потребували значних капіталовкладень та мали швидку віддачу (транспорт та торгівля), водночас, ці сектори також характеризуються високим потенціалом у контексті можливостей для соціально-економічної віддачі. Позитивним трендом, що свідчить про ефективний розвиток сфери послуг, став зростаючий темп розвитку креативних видів діяльності, що мають потенційно високу додану вартість та конкурентоспроможність (серед яких ІКТ, освіта, професійна та науково-технічна діяльність), які також стали найбільш привабливими для іноземних інвесторів.

Основними критеріями та чинниками у забезпеченні зростаючої віддачі сектору комерційних послуг є: економія від масштабу; інвестування в освіту та якість людського капіталу як базису для зростання продуктивності праці, розвитку інновацій, розширення інформаційних мереж для обміну інформацією; впровадження інноваційних технологій як чинника вищої віддачі на основі зниження граничних витрат; створення підтримуючих інститутів і розвиток менеджменту; мережеві ефекти; залежність від попереднього шляху розвитку; просторові особливості, де простір виступає джерелом зростаючої віддачі від масштабу і позитивних екстерналій у формі економії від агломерації та локалізації. Врахування цих критеріїв дасть змогу обґрунтовано підійти до формування векторів нарощення економічного потенціалу сектору комерційних послуг на національному рівні.

Формування пріоритетів сучасної політики детінізації та нарощення потенціалу сектору комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного віддачі, найперше повинно передбачати поступову відмову від патерналістських інструментів прямої підтримки окремих видів економічної діяльності чи господарюючих суб'єктів, на противагу використання горизонтальних інструментів, дія яких спрямована на формування ефективного середовища взаємодії між бізнесом, владою та суспільством для формування конкурентного ринку послуг, адекватного внутрішнім і зовнішнім викликам. Важливо підтримати ті види економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які базуються на їх самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах розвитку, мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку в майбутньому, а також забезпечать високу якість наданих послуг населенню.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ТА РІВЕНЬ ТІНІЗАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ ПОСЛУГ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ: СЕКТОРАЛЬНИЙ ВИМІР

2.1. Послуги у сфері торгівлі

Розвиток торговельної сфери в Україні є невід'ємною ланкою становлення цивілізованих ринкових стосунків як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Адже на пострадянському просторі торгівля традиційно є важливим елементом утвердження конкурентного механізму функціонування ринків. Навіть в умовах адміністративно-планової системи господарювання в торговельній сфері спостерігалися прояви конкуренції та елементи позапланових (квазіринкових) відносин. Однак в умовах жорсткого централізованого регулювання економіки вони здебільшого набували неофіційного характеру, виливаючись у спекуляцію, незаконний обіг дефіцитних товарів, торгівлю контрафактною та необлікованою продукцією тощо.

На жаль, багато з описаних явищ продовжилися і в умовах становлення ринкових відносин, еволюціонуючи та укорінюючись у процесі становлення різних формах тіньової економіки. Наприклад, на пострадянському етапі економічного розвитку України набули поширення такі негативні явища, як торгівля контрабандними товарами, заниження митної вартості імпортованих товарів, ухилення від сплати податків, іллегальна торгівля, узгоджена антиконкурентна поведінка торговельних компаній для завищення роздрібних цін тощо. Водночас збереглися, а подекуди і набули значного розвитку торгівля контрафактною та необлікованою продукцією, перепродаж товарів за спекулятивними цінами, торгівля некондиційними товарами тощо.

Означені проблеми зумовили цілу низку деструктивних явищ і тенденцій у вітчизняній економіці, проєктуючись на різні сфери господарської діяльності торговельних підприємств, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Зокрема, контрабанда, нерозривно пов'язана з корупцією в митних і правоохоронних органах, спричинила зниження ефективності державного регулювання економіки та посилення різних форм адміністративного тиску на бізнес, включно з практикою рейдерства. А в прикордонних регіонах України вона стала причиною суттєвих недонадходжень до місцевих бюджетів і перенасичення ринку дешевою та не завжди якісною продукцією імпортного виробництва (насамперед алкоголем, продовольчими товарами, виробами легкої промисловості, побутовою технікою, нафтопродуктами тощо), знижуючи тим самим конкурентоспроможність внутрішніх виробників¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Августин Р. Наслідки експансії глобальної тіньової економіки в систему вітчизняного внутрішньоекономічного розвитку / Р. Августин // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». 2014. Вип. 8 (4). С. 30.

Разом з прямими збитками, які тіньова економіка приносить торговельній сфері, вона також містить у собі загрозу деструктивних «латентних впливів», серед яких першочергове значення слід відвести: скороченню внутрішніх інвестиційних ресурсів через проблеми з використанням коштів, набутих у тіньовий спосіб та їх подальшим відтоком за кордон; зменшенню інтересу потенційних стратегічних інвесторів до українських підприємств, що значно гальмує процеси їх фінансового оздоровлення; деформації структури зайнятості; моральним наслідком поширення тіньового обігу товарів і послуг, зокрема соціальному песимізму та деформації свідомості більшості учасників ринку, укоріненню різних форм нездорової конкуренції між ними¹⁶⁶.

Для аналізу рівня та характерних особливостей поширення тіньової економіки в торговельній сфері України та її регіонів можна використовувати декілька основних емпіричних методів. Згідно з Наказом Мінекономіки від 18.02.2009 № 123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки», для розрахунку рівня тіньової економіки доцільно застосовувати такі методи:

- «витрати населення – роздрібний товарообіг» (полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки);
- фінансовий (полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних під час виробництва, та валовим доходом підприємств (господарських об'єднань), установ, організацій у країні загалом або в певному виді економічної діяльності);
- монетарний (полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки та банківських депозитів у періоді, що аналізується, порівняно з базовим періодом, за який прийнято 1991 рік);
- «електричний» (полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП);
- «збитковості підприємств» (полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки)¹⁶⁷.

Враховуючи практичну обмеженість можливості застосування методів «витрати населення – роздрібний товарообіг» та монетарного методу для аналізу рівня тіньової економіки в межах певного виду економічної діяльності, зокрема у сфері оптової та роздрібної торгівлі, а також беручи до уваги недостатню релевантність фінансового методу для оцінювання рівня тіньової економіки в торговельній сфері окремих регіонів, найбільш доцільним, на

¹⁶⁶ Цвігун Т. Тінізація економіки: причини та особливості впливу на економічний розвиток / Т. Цвігун, О. Нечипорук // Економіка та управління національним господарством. 2018. Вип. 19. С. 254.

¹⁶⁷ Наказ Мінекономіки від 18.02.2009 № 123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки». URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503/>

нашу думку, з погляду можливості ідентифікації рівня тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі регіонів України є метод збитковості підприємств.

В основі його застосування лежить припущення, що всі збиткові підприємства, за офіційними статистичними даними, фактично є прибутковими, а сам факт їхнього існування вважається завищенням обсягів тіньової економіки. Отже, рентабельність збиткових підприємств можна прирівняти до рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується ($R_{3t} = R_{\Pi t}$).

Умовний прибуток збиткових підприємств у періоді, що аналізується ($M_{\Pi 3yt}$), розраховується за такою формулою:

$$M_{\Pi 3yt} = R_{\Pi t} \times M_{B3oft} = \frac{M_{\Pi\text{П}oft}}{M_{B\Pi\text{П}oft}} \times M_{B3oft} = M_{\Pi\text{П}oft} \times \frac{M_{B3oft}}{M_{B\Pi\text{П}oft}}, \quad (2.1)$$

де: M_{B3oft} – витрати збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними, млн грн;

$M_{B\Pi\text{П}oft}$ – витрати прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними, млн грн;

$M_{\Pi\text{П}oft}$ – прибуток прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними, млн грн.

Співвідношення витрат збиткових та прибуткових підприємств вважається тотожним співвідношенню кількості таких підприємств:

$$\frac{M_{B3oft}}{M_{B\Pi\text{П}oft}} = \frac{l_{3oft}}{l_{\Pi\text{П}oft}}, \quad (2.2)$$

де: l_{3oft} – кількість збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними, одиниць;

$l_{\Pi\text{П}oft}$ – кількість прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними, одиниць.

Тоді граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки ($K_{T\min t}$) розраховують, враховуючи зазначені припущення, за такою формулою:

$$K_{T\min t} = \frac{M_{Tt}}{B\Pi\Pi_t}, \quad (2.3)$$

де: M_{Tt} – тіньовий прибуток у періоді, що аналізується, млн грн;

$B\Pi\Pi_t$ – обсяг ВВП у періоді, що аналізується, млн грн.

Наступним кроком є розрахунок тіньового прибутку в періоді, що аналізується (M_{Tt}), за такою формулою:

$$M_{Tt} = M_{\Pi 3yt} + M_{\Pi 3oft}, \quad (2.4)$$

де: $M_{ПЗ_{yt}}$ – умовний прибуток збиткових підприємств у періоді, що аналізується, млн грн;

$M_{ПЗ_{офт}}$ – частина валової доданої вартості продукції збиткових підприємств, що за офіційними статистичними даними є збитком збиткових підприємств, млн грн.

Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки ($K_{T_{\max t}}$) обчислюють, враховуючи припущення, що всі прибуткові підприємства відображають у звітах лише невикривлені дані, а всі збиткові підприємства приховують весь обсяг валової доданої вартості виробленої ними продукції, а не тільки прибуток. У цьому разі граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки розраховується за такою формулою:

$$K_{T_{\max t}} = \frac{l_{3_{офт}}}{l_{П_{офт}} + l_{3_{офт}}} . \quad (2.5)$$

Застосувавши вказаний алгоритм розрахунку для визначення рівня тіньової економіки у сфері оптової та роздрібної торгівлі України в розрізі окремих регіонів, ми отримали результати, представлені в табл. 2.1.

У 2019 році найвищий середній коефіцієнт тіньової економіки спостерігався в торговельній сфері Дніпропетровської, Донецької та Полтавської областей, а також у місті Києві. Причому Дніпропетровська область виявилась лідером за цим показником так само як і у 2013 та 2018 роках. Передусім це зумовлено надзвичайно високим рівнем збитковості торговельних підприємств цього регіону, внаслідок чого граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, який розраховується на основі цього показника, виявився більшим за граничний максимальний коефіцієнт, в основу визначення якого покладено кількість збиткових підприємств оптової та роздрібної торгівлі (Додаток В).

Водночас найнижчими показники поширеності тіньових операцій в оптовій та роздрібній торгівлі у 2019 році виявилися в Луганській, Херсонській, Кіровоградській, Хмельницькій і Закарпатській областях, тоді як у 2013 році лідерами за цим показником були Миколаївська, Івано-Франківська та Черкаська області.

Порівняно з 2013 роком у 2019 році найкращою динаміка зниження рівня середнього коефіцієнта тіньової економіки в оптовій і роздрібній торгівлі спостерігалася у Тернопільській, Дніпропетровській та Хмельницькій областях. Доволі стрімким зниження обсягу тіньових операцій у торговельній сфері за цей же час виявилось у Волинській, Кіровоградській, Луганській, Херсонській, Чернівецькій і Рівненській областях, а також у місті Києві. Натомість у Миколаївській, Донецькій і Полтавській областях протягом досліджуваного періоду рівень тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі зменшувався доволі повільно (до 5% на тлі його загального зниження в Україні більш ніж на 10%).

Таблиця 2.1

Показники рівня тіньової економіки, розраховані за методом збитковості підприємств для сектору оптової та роздрібно торгівлі, враховуючи підприємства з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів

Регіон (область)	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП			Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП			Середній коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП		
	2013 рік	2018 рік	2019 рік	2013 рік	2018 рік	2019 рік	2013 рік	2018 рік	2019 рік
Вінницька	19,6	6,7	10,9	28,3	22,2	25,4	24,0	14,5	18,2
Волинська	23,7	10,0	13,4	37,1	22,8	25,3	30,4	16,4	19,4
Дніпропетровська	66,6	25,7	22,5	35,6	22,9	22,6	51,1	24,3	22,6
Донецька	17,5	18,2	24,2	30,0	16,9	17,6	23,8	17,6	20,9
Житомирська	9,9	9,3	5,0	31,5	20,0	23,6	20,7	14,7	14,3
Закарпатська	11,8	6,3	4,3	29,1	20,6	20,7	20,5	13,5	12,5
Запорізька	12,7	6,4	6,7	32,8	19,7	21,4	22,8	13,1	14,1
Івано-Франківська	14,0	8,1	11,9	25,3	15,3	16,1	19,7	11,7	14,0
Київська	21,8	15,5	12,4	28,0	18,0	18,8	24,9	16,8	15,6
Кіровоградська	15,1	15,2	6,1	32,1	18,2	19,1	23,6	16,7	12,6
Луганська	12,9	3,7	2,7	31,9	21,1	18,5	22,4	12,4	10,6
Львівська	12,1	8,7	8,8	33,3	20,9	21,3	22,7	14,8	15,1
Миколаївська	8,7	6,8	9,9	30,3	22,2	21,8	19,5	14,5	15,9
Одеська	14,9	7,4	9,9	32,7	21,2	22,8	23,8	14,3	16,4
Полтавська	18,3	9,0	20,3	29,9	23,5	23,5	24,1	16,3	21,9
Рівненська	20,0	6,8	6,6	35,7	27,7	25,0	27,9	17,3	15,8
Сумська	14,3	10,3	8,4	34,9	27,1	26,3	24,6	18,7	17,4
Тернопільська	62,1	19,4	4,3	33,8	19,2	22,2	48,0	19,3	13,3
Харківська	19,5	14,4	10,6	34,4	23,8	24,7	27,0	19,1	17,7
Херсонська	17,1	5,3	4,6	28,9	21,3	17,7	23,0	13,3	11,2
Хмельницька	26,3	4,6	4,5	29,5	19,2	20,3	27,9	11,9	12,4
Черкаська	10,8	9,6	7,3	28,9	19,1	21,3	19,9	14,4	14,3
Чернівецька	19,1	4,7	4,9	38,3	29,4	32,4	28,7	17,1	18,7
Чернігівська	14,8	6,9	5,9	30,0	22,6	21,7	22,4	14,8	13,8
місто Київ	39,6	18,8	18,7	35,5	26,2	25,2	37,6	22,5	22,0
В середньому в Україні	20,9	10,3	9,8	31,9	21,6	22,1	26,4	16,0	16,0

Розраховано за:¹⁶⁸

¹⁶⁸ Регіони України 2014. Статистичний збірник / Ч. II. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 732 с.; Регіони України 2019. Статистичний збірник / Ч. II. – К.: Державна служба статистики України, 2019. – 657 с. та інформацією головних управлінь статистики у відповідних регіонах

Таблиця 2.2

Валова додана вартість в оптовій та роздрібній торгівлі регіонів України, враховуючи послуги з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів

у фактичних цінах

Регіон (область)	2013 рік		2018 рік		2019 рік	
	Млн грн	%	Млн грн	%	Млн грн	%
Вінницька	3384,0	1,6	9319,0	2,0	11352,0	2,1
Волинська	3035,0	1,4	12342,0	2,6	18259,0	3,5
Дніпропетровська	16661,0	7,9	30592,0	6,5	37800,0	7,2
Донецька	23047,0	10,9	10715,0	2,3	12053,0	2,3
Житомирська	2497,0	1,2	6763,0	1,4	8034,0	1,5
Закарпатська	3153,0	1,5	6597,0	1,4	6825,0	1,3
Запорізька	5492,0	2,6	12066,0	2,6	15920,0	3,0
Івано-Франківська	4465,0	2,1	7637,0	1,6	8189,0	1,6
Київська	12604,0	5,9	27782,0	5,9	29927,0	5,7
Кіровоградська	2662,0	1,3	5757,0	1,2	6916,0	1,3
Луганська	4953,0	2,3	2460,0	0,5	3495,0	0,7
Львівська	9527,0	4,5	24124,0	5,1	27013,0	5,1
Миколаївська	3678,0	1,7	8813,0	1,9	10389,0	2,0
Одеська	9620,0	4,5	21121,0	4,5	22850,0	4,3
Полтавська	4075,0	1,9	11002,0	2,3	14407,0	2,7
Рівненська	2273,0	1,1	5345,0	1,1	6406,0	1,2
Сумська	3504,0	1,7	5720,0	1,2	6541,0	1,2
Тернопільська	2123,0	1,0	4706,0	1,0	5878,0	1,1
Харківська	10559,0	5,0	20962,0	4,4	23251,0	4,4
Херсонська	2202,0	1,0	5290,0	1,1	6052,0	1,1
Хмельницька	2439,0	1,1	7380,0	1,6	8023,0	1,5
Черкаська	3521,0	1,7	11023,0	2,4	13054,0	2,5
Чернівецька	1578,0	0,7	4238,0	0,9	4592,0	0,9
Чернігівська	2445,0	1,2	5281,0	1,1	5740,0	1,1
місто Київ	72593,0	34,2	204809,0	43,4	213333,0	40,5
Разом	212 090,0	100,0	471844,0	100,0	526299,0	100,0

Розраховано за:¹⁶⁹

¹⁶⁹ Валовий регіональний продукт у 2019 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2021. – 150 с.

Цікавим з погляду аналізування тенденцій поширення тіньової економіки в торговельній сфері України та її регіонів є оцінювання відповідних показників, враховуючи вагомість кожного регіону в розвитку оптової та роздрібної торгівлі нашої держави загалом. До регіонів, які мають найбільшу частку в Україні за цим показником, належать: м. Київ, а також Дніпропетровська, Київська, Львівська, Одеська, Харківська та Запорізька області. Сумарно на них у 2019 і 2018 роках припадало понад 70% внеску оптової та роздрібної торгівлі у валову додану вартість усіх регіонів України, а в 2013 р. (без урахування АР Крим і міста Севастополя) близько 65%. Водночас частка одного лише Києва за цим показником становила 34,2% у 2013 р., 43,4% у 2018 р. і 40,5% у 2019 р. (табл. 2.2).

Аналізуючи рівень тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі зазначених семи регіонів, варто звернути увагу на той факт, що спостерігається його стабільне переважання порівняно із середнім значенням в Україні (у середньому приблизно на 5% у 2013 р. і майже на 3% у 2019 р.). Це означає, що в перерахунку на абсолютні цифри обсяг тіньової валової доданої вартості, який генерується в торговельному секторі України, є більшим за вищенаведені розрахункові показники, встановлені на базі середніх даних для всіх регіонів нашої держави, і коливався у 2013 році в межах 30%, а у 2019 р. – у межах 20%.

До того ж додаткове зростання величини тіньових операцій, яке не враховане в застосованій методиці оцінювання рівня тіньової економіки у сфері оптової та роздрібної торгівлі, може мати місце внаслідок наявності усталеної практики «оптимізації податків» шляхом використання великими торговельними мережами механізму «розпорошення бізнесу» за участю фізичних осіб – підприємців.

Унаслідок застосування наявних схем оптимізації податків через ФОПів і псевдопідприємців, зокрема через їх активну участь в активізації «сірого імпорту», Україна щорічно втрачає до 100 млрд грн (до 25% валової доданої вартості, створеної у сфері оптової та роздрібної торгівлі). Ці кошти вимиваються або повністю в «чорному» режимі – коли товари реалізуються фізичними особами, які не сплачують взагалі ніяких податків (продаж з рук, нелегальні базари, деякі інтернет-магазини тощо), або ж у «квазілегальний» спосіб – коли товари реалізують ФОПи, занижуючи свої обороти, сплачуючи податки частково (офлайн- та онлайн-магазини), чи коли фірми-одноденки оформлюють майже справжні документи на нелегально ввезений товар і далі товар реалізується офіційними каналами. Найбільш «тінізованим» залишається продаж ювелірних виробів (понад 80% усієї реалізації), одягу та взуття (близько 40% тіньового ринку), паливо-мастильних матеріалів (40% у тині), продовольчих товарів (понад 30% іллегального товарообігу, хоча для окремих груп продовольчих товарів він перевищує 50%)¹⁷⁰.

Як уже зазначалося, різні схеми тінізації торговельної сфери поширені переважно у великих містах України і тих регіонах, центрами яких вони є, а також у прикордонних регіонах нашої держави. Адже саме тут спостерігається

¹⁷⁰ Гетман О. Як мінімізувати схеми по ухилянню від сплати податків при роздрібній торгівлі? URL: <https://bc-ua.org/novini/yak-minimizuvati-sxemi-po-uxilyannyu-vid-splati-podatkov-pri-rozdribnij-torgivli/>

найбільш активний товарообіг, зумовлений як високим споживчим попитом населення, так і значним обсягом імпорту товарів. Одночасно в таких регіонах оптова та роздрібна торгівля займає достатньо вагоме місце у структурі економіки. Наприклад, у 2019 році оптова та роздрібна торгівля займала найбільш вагоме значення як у валовій доданій вартості, так і у випуску продукції міста Києва, а також Волинської, Київської, Львівської, Черкаської областей. Проте лише у Київській і Волинській областях, а також у місті Києві ці показники були вищими, ніж у середньому по Україні.

На тлі 2013 року збільшення частки оптової та роздрібною торгівлі у ВДВ і у валовому випуску продукції найбільш динамічно відбувалося у Волинській області, тоді як у більшості областей нашої держави спостерігалася тенденція до падіння питомої ваги торговельної сфери у ВДВ та валовому випуску продукції (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Оптова та роздрібна торгівля у ВДВ та випуску продукції регіонів України (з урахуванням послуг з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів)

Регіон (область)	Частка випуску в регіоні (у фактичних цінах), %			Частка у ВДВ регіону, %		
	2013 рік	2018 рік	2019 рік	2013 рік	2018 рік	2019 рік
Вінницька	7,8	6,9	7,4	10,3	9,9	10,3
Волинська	12,7	19,1	23,1	16,1	23,3	28,1
Дніпропетровська	9,5	7,6	8,7	12,9	10,4	11,6
Донецька	10,8	4,6	4,8	16,8	7,2	7,1
Житомирська	8,9	8,1	8,9	10,7	10,1	10,9
Закарпатська	12,7	11,8	11,2	15,9	13,9	12,8
Запорізька	7,8	6,6	8,4	12,0	10,5	12,4
Івано-Франківська	11,0	8,2	8,8	14,9	11,2	11,0
Київська	16,4	13,3	13,2	20,9	16,6	16,0
Кіровоградська	9,0	8,1	8,9	11,9	10,2	10,9
Луганська	8,9	6,4	8,4	10,6	7,9	9,9
Львівська	13,4	12,4	12,0	16,7	15,6	14,6
Миколаївська	10,3	10,4	10,7	12,9	12,8	13,0
Одеська	12,6	10,7	10,8	15,4	14,0	13,3
Полтавська	5,6	5,8	7,3	8,1	7,5	9,0
Рівненська	8,8	8,2	8,7	11,4	10,7	11,0
Сумська	11,0	8,0	8,5	14,6	9,6	10,0
Тернопільська	10,2	8,6	9,8	12,8	10,8	11,8
Харківська	10,9	8,1	8,7	14,0	10,6	10,9
Херсонська	10,1	9,9	10,4	11,6	10,9	11,2
Хмельницька	8,1	9,1	9,2	10,2	11,2	11,1
Черкаська	8,2	9,9	11,0	12,1	14,2	15,0
Чернівецька	11,6	12,8	11,7	12,2	13,5	12,5
Чернігівська	9,4	7,0	7,2	11,1	8,6	8,5
місто Київ	22,9	26,2	22,7	26,3	28,6	25,5
Всього в Україні	12,8	12,8	12,6	16,7	15,6	15,4

Розраховано за:¹⁷¹

¹⁷¹ Валовий регіональний продукт у 2019 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2021. – 150 с.

До регіонів, де частка оптової та роздрібної торгівлі у ВДВ та у валовому випуску продукції у 2013 і 2019 роках була найнижчою, відносяться Вінницька, Житомирська, Луганська, Полтавська, Рівненська та Чернігівська області, які одночасно належать до тих регіонів, що в загальному розвитку оптової та роздрібної торгівлі України відіграють доволі невелику роль. Проте за показником частки тіньової економіки в торговельній сфері вони не є відвертими аутсайдерами, що дає підставу для висновку про відсутність визначального впливу торговельних підприємств на формування тіньового товарообігу в регіоні. Значною мірою це зумовлено переважанням фізичних осіб-підприємців у торговельній сфері більшості регіонів нашої держави.

За даними Державної служби статистики України протягом 2013-2019 років частка ФОПів у сфері оптової та роздрібної торгівлі порівняно з їх питомою вагою в усіх видах економічної діяльності в Україні була приблизно на 7-10% вищою. Наприклад, якщо у 2013 р. ФОПи становили 87,6% усіх суб'єктів господарювання у сфері оптової та роздрібної торгівлі України (порівняно з 77,2% в усіх видах економічної діяльності нашої держави), то вже у 2018 р. їхня частка зросла на 1% – до 88,6% (на тлі 80,7% загальноукраїнського показника), а у 2019 р. становила 87,8% за 80,4% в усіх видах економічної діяльності (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Кількість суб'єктів господарювання в оптовій та роздрібній торгівлі України, з урахуванням підприємств з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів

Показники	2013 рік		2018 рік		2019 рік	
	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%
Кількість суб'єктів господарювання в оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів	890 658	100,0	818 217	100,0	834159	100,0
<i>з них підприємства</i>	<i>110 414</i>	<i>12,4</i>	<i>93 590</i>	<i>11,4</i>	<i>101427</i>	<i>12,2</i>
<i>фізичні особи-підприємці</i>	<i>780 244</i>	<i>87,6</i>	<i>724 627</i>	<i>88,6</i>	<i>732732</i>	<i>87,8</i>
Кількість суб'єктів господарювання в усіх видах економічної діяльності в Україні	1 722 251	100,0	1 839 672	100,0	1941625	100,0
<i>з них підприємства</i>	<i>393 508</i>	<i>22,8</i>	<i>355 956</i>	<i>19,3</i>	<i>380597</i>	<i>19,6</i>
<i>фізичні особи-підприємці</i>	<i>1 328 743</i>	<i>77,2</i>	<i>1 483 716</i>	<i>80,7</i>	<i>1561028</i>	<i>80,4</i>

Розраховано за:¹⁷²

¹⁷² Діяльність суб'єктів господарювання 2018. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2019.; Діяльність суб'єктів господарювання 2019. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2020.

Беручи до уваги зазначене, можна висловити припущення, що загальний рівень тіньового товарообігу в торговельній сфері України з 2013 до 2019 року зменшився не так суттєво, як це показує проведений розрахунок на основі використання методу збитковості підприємств. І сьогодні він значно перевищує розрахунковий показник у 16%. Можна навіть припустити, що і ті 20% (з урахуванням поправки на більшу питому вагу великих регіонів, де частка тіньових операцій у торгівлі виявляється вищою), про які зазначалося вище, є певною мірою заниженим показником. Відтак реальна частка тіньового сегмента в українській торгівлі сьогодні коливається в межах 24-25%. Це зумовлено переважно тим, що незначне скорочення обсягу тіньових операцій у секторі торговельних підприємств нашої держави з 2013 до 2019 року компенсувалося їх переміщенням у сферу фізичних осіб – підприємців, де облік товарних і фінансових потоків не такий строгий.

Ситуація ще більше ускладнилася у 2020 і 2021 роках. Адже коронавірусна криза та карантинні обмеження, спричинені нею, а відтак і посилення ризиків економічного характеру об'єктивно виштовхували частину оптової та роздрібної торгівлі в тінь, яка в Україні зазвичай вважається дієвим амортизатором будь-яких потрясінь в умовах соціально-економічної нестабільності. Тому значна частина учасників ринку оптової та роздрібної торгівлі в регіонах України були вимушені мінімізувати свої ризики через «втечу» в тіньові операції, оскільки рівень податкового навантаження для них в умовах падіння товарообігу за фактично незмінного рівня зарплат і орендних платежів ставав просто «непідйомним».

За даними Української ради торгових центрів, протягом лише перших двох місяців карантину втрати великих торговельних центрів сягнули близько 7 млрд грн орендних надходжень, а самі орендарі українських ТРЦ втратили за два місяці понад 50 млрд грн товарообігу. Постраждали також всі обслуговуючі компанії. Ті орендарі, які працювали під час карантину (продуктові магазини, засоби зв'язку), втратили в оборотах від 15% (супермаркети) до 50% (засоби зв'язку, зоотовари, побутова хімія тощо) і навіть більше половини свого товарообігу. Ситуація залишатиметься непростою і на етапі виходу з карантину. Адже після початку роботи, коли багато торговельних підприємств зіткнулися з необхідністю платити в повному обсязі оренду і зарплату, багато з них можуть закритися або будуть змушені оптимізувати бізнес через систему ФОПів та втечу в «сірий сегмент» ринку¹⁷³.

Ще гіршим виявилось становище представників оптової торгівлі. За даними аналітиків системи для перевірки контрагентів YouControl, протягом періоду дії обмежень, спричинених карантинном, підприємства неспеціалізованої оптової торгівлі та оптової торгівлі зерном, необробленим тютюном та насінням і кормами для тварин належали до трійки тих, які закривалися найчастіше. Крім того, в десятку «лідерів» з уповільнення розвитку потрапили також оптова торгівля деревиною, будматеріалами та

¹⁷³ Збиток українських ТРЦ через карантин сягнув 7 млрд грн. URL: <https://ua.112.ua/ekonomika/zbytok-ukrainskykh-trts-cherez-karantyn-dosiah-7-mlrd-hrn-535889.html/>

санітарно-технічним обладнанням і оптова торгівля залізними виробами, водопровідним і опалювальним устаткуванням¹⁷⁴.

Ситуація в оптовій та роздрібній торгівлі ще більше ускладниться через намагання уряду обмежити ціни на низку товарів першої необхідності. Зокрема, Постанова Кабміну № 341, яка набула чинності 18 травня 2020 року, обмежує ціни на 10 «соціально значущих» продуктів: гречку, цукор-пісок, борошно пшеничне вищого сорту, макаронні вироби (українські), молоко пастеризоване жирністю 2,5% (у плівці), хліб житньо-пшеничний, яйця курячі категорії С1, птицю (тушка куряча), воду мінеральну негазовану та масло вершкове жирністю 72,5%. Якщо торговельні підприємства підвищуватимуть роздрібну ціну на один із цих товарів на 5% чи більше, вони мають повідомити про це Держпродспоживслужбу (через спеціальну електронну форму) за три дні до подорожчання. Якщо ціну підійматимуть на 10% і більше, то про це треба повідомляти за 14 днів, а якщо ціна має зрости на 15% і більше, то крамниця чи мережа повідомляє про це не пізніше ніж за 30 днів. Інакше – штраф: від 200 до 300 неоподаткованих мінімумів, залежно від ситуації¹⁷⁵.

Такі владні ініціативи спонукатимуть представників як роздрібної, так і оптової торгівлі шукати компенсацію можливих збитків у тіншовій сфері. Адже обмеження цінового порогу в умовах наявного стабільного попиту і зростання витрат торговельних підприємств, спричинених наслідками двомісячного карантину, означатимуть для легальних торговців якщо не збитки, то втрату частини потенційного прибутку. Це змушуватиме їх спрямовувати зазначені товари на реалізацію через квазілегальні канали (чи за вже забутою з часів планової економіки схемою торгівлі «з-під прилавка», або ж через «пересортування» товарів задля їх виведення з-під цінових обмежень).

До цього варто також додати той неспростовний факт, що протягом періоду дії карантину, спричиненого пандемією коронавірусу COVID-19, значного поширення набула онлайн-торгівля товарами, яка володіє неабияким потенціалом розгортання тіншових і квазілегальних торговельних операцій, починаючи від неоподаткованої торгівлі і закінчуючи купівлею-продажем нелегальних товарів і контрафактної продукції. Це створює передумови для дедалі активнішої інтеграції України не лише в систему цивілізованих зовнішньоторговельних зв'язків, але і в тіншові міжнародні ринки торгівлі товарами і послугами. Передусім йдеться про тіншову онлайн-торгівлю, яка найближчим часом поширюватиметься в нашій державі та її регіонах, зокрема через формування мережі прихованих від оподаткування та державного контролю закладів електронної комерції.

¹⁷⁴ Фармацевтика зростає, будівництво падає: які компанії з'явилися та зникли на карантині. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/23/659711/>

¹⁷⁵ Солонина Є. Уряд регулює ціни на 10 «соціально значущих» продуктів: якими будуть наслідки? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30619336.html/>

2.2. Сфера фінансових та страхових послуг

Тіньову економіку визначено одним з основних глобальних ризиків найближчого майбутнього¹⁷⁶. За розрахунками іноземних дослідників¹⁷⁷, у 2018 р. тіньові банківські активи в Єврозоні становили майже 34,5 трлн євро, що становить понад 40% активів фінансового сектору. Цікаво, що загальний обсяг тіньових банківських активів зріс у понад два рази у період 2000-2008 рр., а також 2009-2018 рр.

За даними дослідження¹⁷⁸, частка тіньових активів фінансових установ у країнах Центральної та Східної Європи в загальних активах відповідних фінансових систем коливається в межах 6-21%, окрім Угорщини, де відповідний показник становить 54%. Понад половину загальних активів національної фінансової системи становлять тіньові активи і в Ірландії та Нідерландах, а також на Кіпрі та Мальті. А в Люксембурзі відповідний показник становить понад 90% (за даними міжнародного об'єднання Oxfam International¹⁷⁹, Люксембург входить до десятки найбільших офшорних зон світу).

В Україні рівень тіньової економіки упродовж останніх десяти років становить третину ВВП (зокрема, у 2014 р. – 38%, у 2020 р. – 30%¹⁸⁰).

За різними оцінками міжнародних експертів та науково-дослідних установ, рівень тіньової економіки України протягом 2015-2020 рр. становив 30-47%¹⁸¹. Міжнародний валютний фонд, згідно з оприлюдненими в січні 2018 р. даними, оцінив розмір тіньового сектору в структурі економіки України в 44,8% ВВП¹⁸². Натомість у розвинених країнах тіньова економіка становить, за різними оцінками, 12-16% ВВП, у країнах, що розвиваються, – 23-25% ВВП¹⁸³.

¹⁷⁶ The Global Risks Report 2016: 11th ed. (2016, Jan). World Economic Forum: Website. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report2016>

¹⁷⁷ Hodula Martin (2020). Off the radar: The rise of shadow banking in Europe. URL: <https://voxeu.org/article/radar-rise-shadow-banking-europe>

¹⁷⁸ Constantin-Marius Apostoae & Irina Bilan (2020). Macro determinants of shadow banking in Central and Eastern European countries, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 33:1, 1146-1171, DOI: 10.1080/1331677X.2019.1633943

¹⁷⁹ Official site of the international association Oxfam International. URL: <https://www.oxfam.org/en>.

¹⁸⁰ У 2020 році частка тіньової економіки сягнула 30% ВВП. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/06/29/675428/>

¹⁸¹ Як змінювався рівень тіньової економіки в Україні за останні 11 років. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2021/07/08/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-tinovoyi-ekonomiky-ukrayini-ostanni-11-rokiv>.

¹⁸² Васильців Т.Г., Гудзовата О.О. Інструменти детінізації грошово-кредитного сектору в системі забезпечення фінансової безпеки України. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2018. Вип. 4. С. 95-101.

¹⁸³ Дяченко О. П. Масштаби та структура тіньової економіки в світі та причини її виникнення / О.П. Дяченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2018. - №2. - С. 68-75. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/2101>; Dominik H. Enste. The shadow economy in industrial countries. *IZA World of Labor*. 2018. doi: 10.15185/izawol.127.v2; Friedrich Schneider, Konrad Raczkowski, Bogdan Mróz. (2015). Shadow economy and tax evasion in the EU. *Journal of Money Laundering Control*. Vol. 18 Iss 1 pp. 34 – 51. doi.org/10.1108/JMLC-09-2014-0027

Разом з тим, як зазначають у Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України¹⁸⁴, досвід попередніх криз свідчить про очікування подальшого збільшення рівня тіньової економіки, адже сьогодні в умовах значної невизначеності через поширення пандемії COVID-19 бізнес прагнучиме й надалі зменшувати ризики втрати ресурсів.

У 2019 р. було розроблено та прийнято Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року (далі – Стратегія). Відповідно до її положень основною метою головних гравців фінансової екосистеми є задоволення потреб кінцевих споживачів, якими є суб'єкти економіки України, що під час своєї діяльності потребують використання різних фінансових інструментів задля досягнення власних цілей¹⁸⁵. Крім того, у Стратегії зазначається, що фінансовий сектор має стати драйвером сталого та інклюзивного розвитку вітчизняної економіки, сприяти підвищенню добробуту громадян через забезпечення ефективного акумулювання, розподілу та обігу фінансових ресурсів в економіці.

На наступні п'ять років перед вітчизняним фінансовим сектором стоять п'ять стратегічних цілей: досягнення фінансової стабільності, забезпечення макроекономічного розвитку, фінансова інклюзія, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток. Однак однією з найсуттєвіших загроз для розвитку фінансового сектору України залишається тіньова економіка, яка є підґрунтям фіктивного підприємництва, корупції, організованої злочинності тощо. Проте напрями реалізації державної політики із системної детінізації фінансового сектору не були відображені ні у попередній Стратегії (до 2020 р.), ні у поточній (до 2025 р.). Саме тому актуальним є дослідження передумов та рівня тінізації сектору фінансових послуг загалом та в розрізі регіонів задля розроблення ефективних механізмів його детінізації, розшуку й повернення до легального обігу незаконно виведених активів, захисту об'єктів права власності, забезпечення фінансово-економічної безпеки та підвищення конкурентоспроможності країни загалом.

Явище тінізації тією чи іншою мірою притаманне усім видам економічної діяльності України, а на її поширення найістотніше впливають:

1) короткострокові чинники (прорахунки в реформуванні відносин власності; фінансовий тиск; відсутність стабільного й ефективного законодавства; відставання правового поля від практики здійснення тіньової діяльності; низька платоспроможність населення; нерозвинена ринкова структура);

2) середньострокові чинники (деформованість структури виробництва; висока витратомісткість виробництва; надмірне втручання держави в економічні процеси, монополізм влади і її майже повна безвідповідальність;

¹⁸⁴ Рівень тіньової економіки в Україні перевищив 30%. URL: <https://finclub.net/ua/news/riven-tinovoiekonomiky-v-ukraini-perevyshchiv-30protsent.html>

¹⁸⁵ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року (проект). URL: <https://bank.gov.ua/news/all/strategiya-rozvitku-finsansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku>

низький рівень розвитку продуктивних сил і конкурентоспроможності вітчизняних товарів; низькі стандарти якості життя людей);

3) довгострокові чинники (відсутність адаптаційного періоду входження в світогосподарську економічну систему; відсутність у підсвідомості людей демократичних традицій; історичні традиції народу, формування патерналістичної ідеології реалізації соціальних відносин, висока залежність народу від державної політики; відсутність механізмів відповідальності влади за дії або бездіяльність у разі порушення національних інтересів держави)¹⁸⁶.

Наявні у вітчизняній науковій літературі дослідження в галузі тінізації відображають її масштаби та вплив на суспільно-економічні процеси загалом, тобто відповідне оцінювання здійснюється на рівні економіки країни в цілому, а дослідження в секторальному, діяльнісно-видовому тощо зрізах практично відсутні.

Одним з можливих підходів, який, ураховуючи наявну у вільному доступі статистичну інформацію, дозволяє оцінити рівень тінізації у розрізі ВЕД (та секторів послуг зокрема) є методика розрахунку рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, запропонована у Методичних рекомендаціях розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Міністерства економіки України (сьогодні – Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України) № 123 від 18.02.2009 р.¹⁸⁷. Перевагами цього методу є відносна простота реалізації та можливість проведення аналізу в розрізі видів економічної діяльності, зокрема послуг.

Взявши за основу згадану вище методику, розрахуємо рівень тіньової економіки в секторі фінансових послуг (P_{TE_i}):

$$P_{TE_i} = \frac{P_{TE_{\min}} + P_{TE_{\max}}}{2}, \quad (2.6)$$

де: P_{TE_i} – рівень тіньової економіки в секторі фінансових послуг в i -му році;
 $P_{TE_{\min}}$ – граничний мінімальний рівень тіньової економіки в секторі фінансових послуг в i -му році; $P_{TE_{\max}}$ – граничний максимальний рівень тіньової економіки в секторі фінансових послуг в i -му році.

Граничний мінімальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році ($P_{TE_{\min}}$) розраховують, ураховуючи таке¹⁸⁸:

¹⁸⁶ Тінізація сектору комерційних послуг: національний та регіональний вимір: наукова доповідь / ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2020. 149 с. С. 29. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20200044.pdf>.

¹⁸⁷ Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Мінекономіки від 18.02.2009 № 123. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

¹⁸⁸ Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Мінекономіки від 18.02.2009 № 123. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

гіпотеза 1: усі збиткові підприємства, за офіційними статистичними даними, фактично є прибутковими, що вважається завищенням обсягів тіньової економіки. Рентабельність збиткових підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується;

гіпотеза 2: співвідношення витрат збиткових та прибуткових підприємств тотожне співвідношенню кількості таких підприємств.

Відтак:

$$P_{TE\min} = \frac{\Pi_{ПП} * C_{З/П} + З_{ЗП}}{ВДВ} * 100\%, \quad (2.7)$$

де: $\Pi_{ПП}$ – прибуток прибуткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році, млн грн; $C_{З/П}$ – співвідношення кількості збиткових і прибуткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році; $З_{ЗП}$ – збиток збиткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році, млн грн; $ВДВ$ – валова додана вартість сектору фінансових послуг в i -му році, млн грн.

Водночас, урахувуючи зазначені вище припущення, чисельник формули (2.7) фактично характеризує обсяги тіньового прибутку підприємств сектору фінансових послуг в i -му році (млн грн).

Граничний максимальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році ($P_{TE\max}$) обчислюється з врахуванням припущення, що всі прибуткові підприємства відображають у звітах лише невикривлені дані, а всі збиткові підприємства приховують весь обсяг валової доданої вартості виробленої ними продукції, а не лише прибуток. Відтак:

$$P_{TE\max} = \left(\frac{n_{зб}}{n_{приб} + n_{зб}} \right) * 100\%, \quad (2.8)$$

де: $n_{збит}$ – кількість збиткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році; $n_{приб}$ – кількість прибуткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році.

Обчислимо рівень тіньової економіки в секторі фінансових послуг на основі вихідної статистичної інформації, представленій у Додатку Г. Результати розрахунків представлено на рис. 2.1 та у табл. 2.5.

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України¹⁸⁹, показник рівня тіньової економіки, розрахований з використанням методу збитковості підприємств, у 2019 р. становив 17% обсягу офіційного ВВП (-10 в.п. порівняно з 2013 р.). Рівень тіньового сегмента у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» становив 19% ВДВ відповідного сектору, скоротившись порівняно з 2018 р. на 17 в.п. Однак, за нашими розрахунками, рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в Україні у 2019 р. становив 27,7%, знизившись порівняно із 2013 р. на -5,6 в.п.

¹⁸⁹ Тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. URL: https://ucap.io/wp-content/uploads/2020/06/1_shadow_2019.pdf

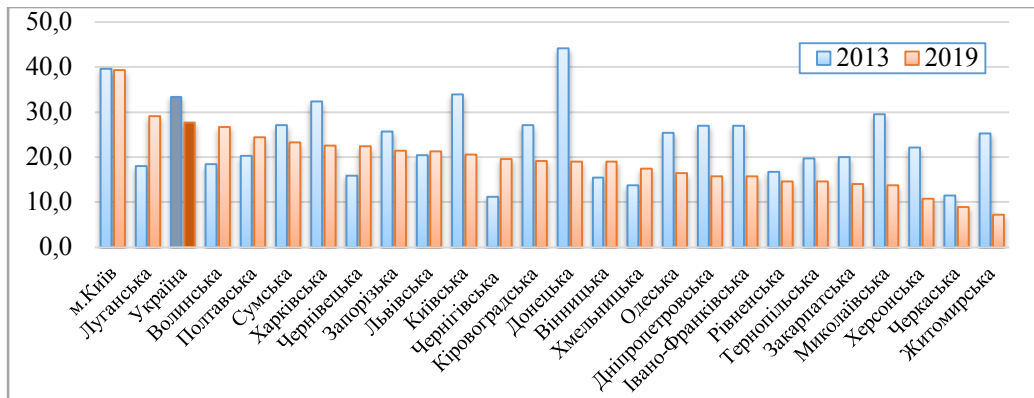

Рис. 2.1. Рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг у ВДВ відповідного сектору в регіонах України у 2013 р. та 2019 р., %
Джерело: розраховано та складено автором.

Таблиця 2.5
Динаміка рівня тіньової економіки в секторі фінансових послуг у ВДВ відповідного сектору в регіонах України у 2013 р. та 2017-2019 рр., %

Регіони/області	Роки				Динаміка зміни, 2013 р., 2017-2019 рр.
	2013	2017	2018	2019	
Україна	33,3	32,8	31,7	27,7	
Вінницька	15,4	24,4	18,3	19,0	
Волинська	18,4	33,0	35,2	26,6	
Дніпропетровська	26,9	19,9	23,2	15,7	
Донецька	44,2	16,1	17,0	19,1	
Житомирська	25,2	13,4	10,7	7,1	
Закарпатська	19,9	24,8	22,4	14,0	
Запорізька	25,7	25,4	21,0	21,4	
Івано-Франківська	26,9	17,7	15,4	15,7	
Київська	33,9	15,1	8,4	20,6	
Кіровоградська	27,0	18,5	19,2	19,2	
Луганська	18,0	32,2	32,1	29,0	
Львівська	20,5	17,7	22,5	21,3	
Миколаївська	29,5	13,9	18,2	13,7	
Одеська	25,3	18,2	17,4	16,4	
Полтавська	20,3	17,1	22,7	24,4	
Рівненська	16,8	24,1	19,3	14,6	
Сумська	27,1	22,6	24,3	23,3	
Тернопільська	19,7	26,7	15,2	14,6	
Харківська	32,3	24,7	23,6	22,6	
Херсонська	22,2	16,9	8,2	10,8	
Хмельницька	13,7	23,1	16,5	17,4	
Черкаська	11,4	13,4	11,6	8,9	
Чернівецька	15,8	26,3	28,0	22,4	
Чернігівська	11,1	21,0	19,0	19,6	
м.Київ	39,6	44,7	43,1	39,3	

Джерело: розраховано та складено автором.

Але можна висловити *припущення*, що загальний рівень тіньової діяльності в секторі фінансових послуг України сьогодні дещо перевищує показники, які було виявлено вище. Адже запропонований Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України методичний підхід дозволяє розрахувати рівень тінізації економіки, враховуючи лише показники діяльності підприємств. Проте частка ФОПів у загальній кількості суб'єктів господарювання, які діяли у секторі фінансових послуг, у 2013 р. становила 54%, а у 2019 р. зросла до 58,5% (рис. 2.2).

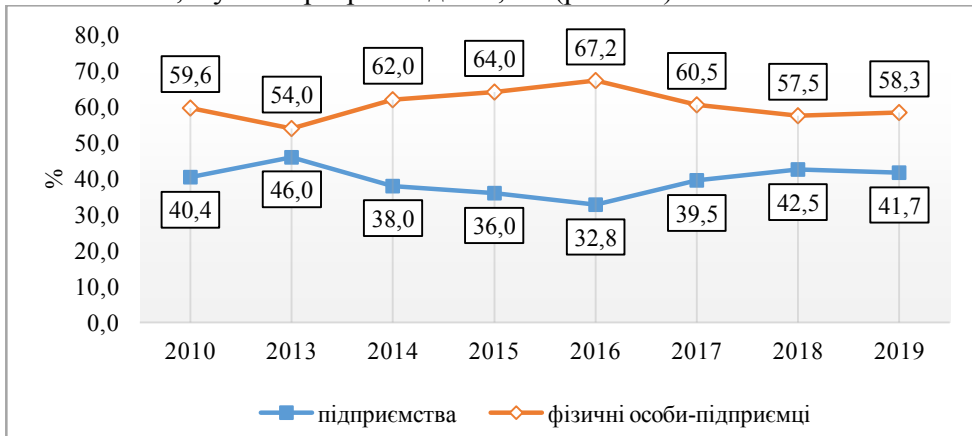

Рис. 2.2. Частка підприємств та фізичних осіб-підприємців у загальній кількості суб'єктів господарювання, які діяли у секторі фінансових послуг у 2010 р. та 2013-2019 р., %

Джерело: складено автором за даними¹⁹⁰.

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг¹⁹¹, ФОПи в секторі фінансових послуг здебільшого здійснюють діяльність пов'язану, з актуарними розрахунками, визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків (так звані аварійні комісари), тимчасовим адмініструванням фінансових установ тощо.

З-поміж регіонів України в 2013 р. найвищим рівень тінізації сектору фінансових послуг був у Донецькій обл. (44,2%) та м. Києві (39,6%), а у 2019 р. – в м. Києві (39,3%) та Луганській обл. (29%).

Значне зниження рівня тіньової економіки в секторі фінансових послуг у 2019 р. щодо 2013 р. продемонструвала Донецька область (з 44,2% до 19,1%). У регіоні на тлі незначного зростання співвідношення кількості збиткових та прибуткових підприємств фінансової сфери (0,2 пункти) протягом досліджуваного періоду значно знизився обсяг тіньового прибутку в розрахунку на одне підприємство сектору фінансових послуг (з 7 млн грн до 0,7 млн грн; рис. 2.3).

¹⁹⁰ Діяльність суб'єктів господарювання у 2018 р.: статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm.

¹⁹¹ Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://nfp.gov.ua/>.

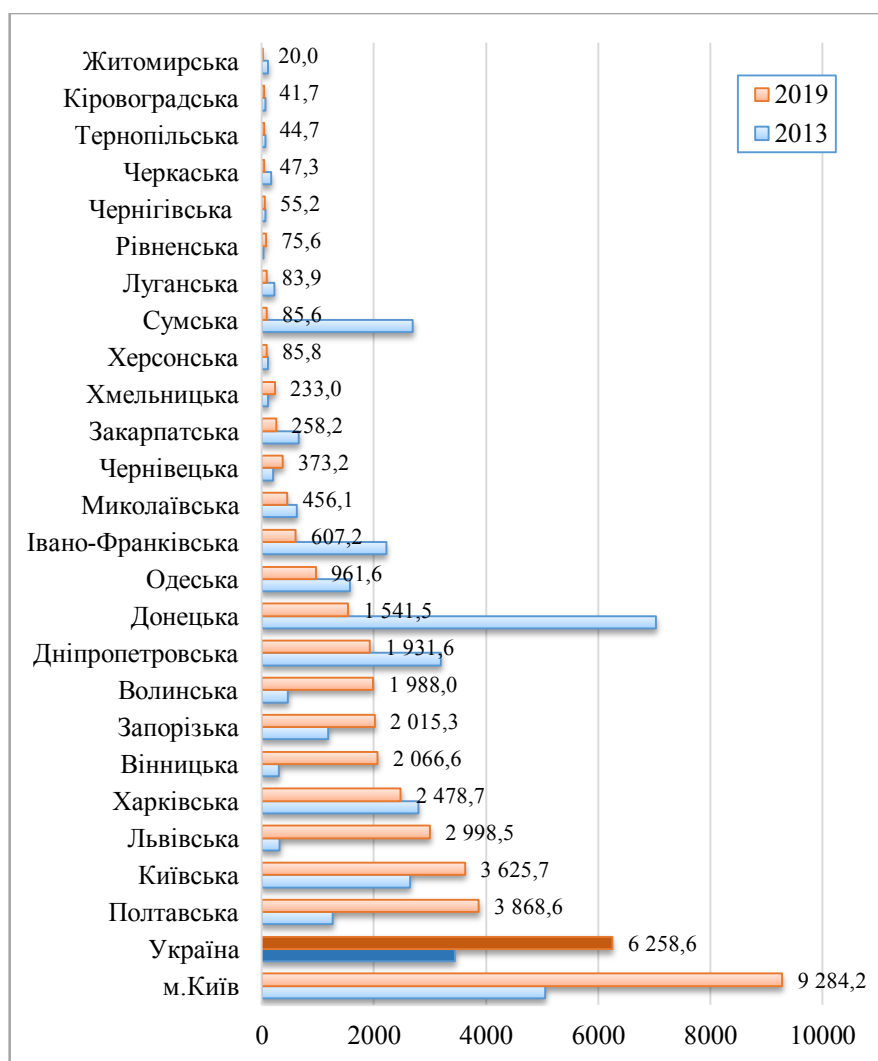

Рис. 2.3. Обсяг тіньового прибутку підприємств сектору фінансових послуг регіонів України у 2013 р. та 2019 р. в розрахунку на одне підприємство, тис грн

Джерело: розраховано та складено автором.

Найвищий обсяг тіньового прибутку підприємств сектору фінансових послуг у розрахунку на одне підприємство зафіксовано у м. Києві (рис. 2.3): зазначений показник у 2019 р. зріс порівняно з 2013 р. майже удвічі та становив 9,3 млн грн.

Загалом, за нашими підрахунками, у 2019 р. обсяг тіньового прибутку підприємств сектору фінансових послуг України становив 25,8 млрд грн (+8,6 млрд грн порівняно з 2013 р.), унаслідок чого бюджетом країни було недоотримано 4,6 млрд грн податку на прибуток (+1,5 млрд грн порівняно з 2013 р.).

Тіньову діяльність у секторі фінансових послуг умовно можна поділити на три види¹⁹²:

- 1) прихована – законна економічна діяльність, яка приховується або применшується для ухиляння від сплати податків;
- 2) неформальна – діяльність, яка не реєструється, а отже, не підлягає оподаткуванню;
- 3) нелегальна – діяльність, заборонена законом (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; хабарництво, одержання неправомірної вигоди тощо).

Прихована діяльності у фінансовій сфері. Чи не найвагомішою складовою тіньової економіки в секторі фінансових послуг є *ухиляння від оподаткування*, тобто *свідоме приховування/заниження прибутків, отриманих від ведення бізнесу*. Загалом по підприємствах України зазначений показник у 2018 р., на думку аналітиків Київського міжнародного інституту соціології¹⁹³, становив 56,7% загального обсягу тіньової економіки. Отже, збільшення рівня тінізації значною мірою пояснюється збільшенням кількості збиткових підприємств та/або зменшення кількості прибуткових підприємств.

Високе податкове навантаження на підприємства легального сектору фінансових послуг обумовлює їх не вигідне з економічної точки зору становище порівняно з підприємствами, які використовують у своїй діяльності «тіньові схеми». Завдяки несплаті податків діяльність зазначених підприємств може характеризуватися вищою рентабельністю порівняно з рентабельністю підприємств легального сектору. Як наслідок, вони можуть мати тимчасові привілеї щодо розподілу капіталів та робочої сили¹⁹⁴.

Прикладом тут може слугувати використання виключно готівкової оплати товарів/послуг, які надаються суб'єктами бізнесу. Тоді підприємство у разі купівлі-продажу товарів/послуг не надає клієнту товарного чеку, а отже, і не сплачує податки. За даними компанії Mastercard¹⁹⁵, такі «схеми» у своїй діяльності у 2018 р. використовувало близько 62% суб'єктів малого та середнього бізнесу, а розмір «тіньової готівки» досяг приблизно 14,4% ВВП (≈512 млрд грн).

На ринку страхових послуг однією з типових є схема ухиляння від сплати податків страховими компаніями, коли підприємства-вигодонабувачі,

¹⁹² Лещух І.В. Діагностика передумов та рівня тінізації сектору фінансових послуг регіонів України. *Регіональна економіка*. 2020. №2(96). С. 72-84. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-6>.

¹⁹³ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1&fbclid=IwAR1GSml6l4vk1GZE4QR9yekDtC_NMIXJ-eA0mWArZpSC3DsCgwPsZ7unw

¹⁹⁴ Звіт про тіньову економіку 2015 р. URL: <https://www.slideshare.net/andrewvodiany/ss-63702610>

¹⁹⁵ Дослідження тіньової економіки в Україні встановило, яка частка від ВВП перебуває в тіні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tiniova-ekonomika/30440013.html>

які реально працюють, перераховують безготівкові грошові кошти за нібито надані послуги страхування і перестрахування на рахунки транзитних страхових компаній. Останні перераховують кошти на рахунки фіктивних страхових компаній, що підконтрольні учасникам «конвертаційного» центру. Надалі гроші переводяться у готівку, зокрема через рахунки підставних фізичних осіб¹⁹⁶.

Варто наголосити, за оцінкою аналітиків, у розвинутих країнах світу в 52% випадків саме зростання податкового тягаря та розміру внесків на соціальне забезпечення є причиною «відходу» бізнесу в тінь¹⁹⁷. А за підрахунками ГО «Центр політико-правових досліджень»¹⁹⁸, в Україні через ухиляння від сплати податків у секторі фінансових послуг вітчизняний бюджет щорічно втрачає приблизно 35 млрд грн.

Суб'єктами *неформальної діяльності у фінансовій сфері* можуть бути, наприклад, наймані працівники, які вимушені здійснювати діяльність, що не реєструється, приховувати додаткові прибутки, зокрема через високе навантаження на фонд оплати праці. Отже, ця діяльність значною мірою пов'язана й з тінізацією ринку праці¹⁹⁹ загалом як первинної ланки тіньової економіки. Наприклад, за даними²⁰⁰, у 2016 р. в секторі фінансових послуг:

- частка працівників, яким було оплачено менше 50% робочого часу, становила 4,3% (-13 в.п. порівняно з 2015 р.);
- частка працівників, які отримували заробітну плату, меншу за мінімальну заробітну плату, становила 2,5% (+1,3 в.п. порівняно з 2015 р.);
- частка працівників, які отримували заробітну плату близьку до мінімальної заробітної плати, становила 2,7% (-0,4 в.п. порівняно з 2015 р.).

Аналітики²⁰¹ припускають, що у 2016 р. 9,5% працівників фінансового сектору (-12,1 в.п. порівняно з 2015 р.), ймовірно, відпрацьовували понад 50%

¹⁹⁶ Сергій Білан розповів про найбільш поширені правопорушення в кредитно-фінансовій сфері (опубліковано 06.12.2016). URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/276972.html>

¹⁹⁷ Пічугіна Ю. В. Специфіка функціонування тіньової економіки ЄС / Ю. В. Пічугіна, А. В. Чорна. Миколаїв: Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського, №5, 2015. - С. 72.

¹⁹⁸ Тіньова економіка: оцінити обсяги – неможливо, скоротити – реально. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2879075-tinova-ekonomika-ociniti-obsagi-nemozливо-skorotiti-realno.html>

¹⁹⁹ Тінізація ринку праці в Україні значною мірою пов'язана із низькою фінансовою і податковою грамотністю та культурою населення. Зокрема, за даними дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні», проведеного в 2019 р. у межах Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору», близько половини українців почуваються комфортно, ухиляючись від сплати податків. А 48% респондентів погодилися б отримувати частину зарплати готівкою.

²⁰⁰ Незадекларована праця в Україні: форми прояву, масштаби та шляхи її подолання: звіт. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf

²⁰¹ Там само.

робочого часу та отримували частину заробітної плати «у конверті», тобто декларували свою працю лише частково.

Дослідження причин, що сприяють розвитку неформальних трудових відносин в економіці України, проведене центром Разумкова, засвідчило, що причинами відходу у «тінь» є репресивний характер системи оподаткування та високе податкове навантаження; низька заробітна плата в легальному секторі; високі соціальні зобов'язання, які лягають на підприємства та організації, та бажання уникнути дотримання соціальних стандартів, запроваджених державою.

Суб'єктами неформальної діяльності в секторі фінансових послуг є також домогосподарства, які передають одне одному певні кошти та інші матеріальні цінності неофіційними (неформальними) каналами. Здебільшого такі операції пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення та здійснюються домогосподарствами з-за кордону на користь вітчизняних домогосподарств. Якщо у 2010 р. неформальними каналами в Україну надходило 26,3% (777 млн дол. США)²⁰² приватних грошових переказів, то у 2018 р. відповідний показник становив 48,9%, а у 2019 р. – 49,7% (відповідно 5436 млн дол. США та 5977 млн дол. США)²⁰³.

Тінізація ринку праці в секторі фінансових послуг, як і в економіці загалом, негативно позначаються на розмірах страхових внесків до Пенсійного фонду, фондів соціального страхування та обсягах надходжень до бюджету, що негативно впливає на стабільність системи державних фінансів та солідарної пенсійної системи, стримують нагромадження коштів накопичувальної складової пенсійної системи та розвиток її інвестиційного потенціалу. З іншого боку, маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють нелегально працюючим та працюючим, що отримують частку заробітної плати «у конвертах», необґрунтовано отримувати від держави соціальну підтримку, що може негативно позначитися на результативності вирішення завдань реформи системи соціальної підтримки²⁰⁴.

Нелегальна (протиправна) діяльність у фінансовій сфері. Економічний парадокс українських реалій полягає в тому, що нелегальна (протиправна) діяльність є складовою звичайної підприємницької діяльності у фінансовому секторі. Щобільше, сьогодні спостерігається симбіоз тіньової діяльності в зазначеному секторі з владними структурами (Додаток Г, табл. Г.5). За даними

²⁰² У 2010 р. лівова частка приватних грошових переказів в Україну здійснювалася через коррахунки банків (50,5%) та міжнародні платіжні системи (36,2%).

²⁰³ Leshchukh I. Characteristics and the level of shadow economic activity undertaken by Ukrainian financial services companies. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*. 2021, t. 92, nr. 1. Pp. 75-85. <http://dx.doi.org/10.5604/01.3001.0014.9163>; Melnyk M., Leshchukh I., Baranova V. The effect of the COVID-19 pandemic and quarantine restrictions on business and socio-economic dynamic in Ukraine. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 3: 415-429.

²⁰⁴ Тищук Т., Іванов О. Щодо пріоритетних напрямів детінізації економіки України: аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/801>.

Держаної служби фінансового моніторингу України²⁰⁵ у 2018 р. із 420 матеріалів щодо протиправних фінансових операцій, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних» центрів та підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фігурантами 53,6% матеріалів були державні службовці різного рангу, 18,6% – члени уряду, 6,7% – депутати Парламенту.

У 2019 р. 52,2% вчинених кримінальних правопорушень у секторі фінансових послуг класифікувалися як «тяжкі злочини», а 42,8% злочинів були злочинами проти власності²⁰⁶.

Упродовж 2017-2019 рр. у секторі фінансових послуг найбільша частка правопорушень була вчинена підприємствами групи «Надання інших фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення»²⁰⁷, а у 2020 р. «Допоміжна діяльність у сферах фінансових послуг і страхування»²⁰⁸ (табл. 2.6).

Цікавою є статистика щодо вчинення кримінальних правопорушень підприємствами групи 64.3 «Трасти, фонди та подібні фінансові суб'єкти»²⁰⁹ у 2016 р. Якщо зазначеними підприємствами було вчинено лише 0,5% кримінальних правопорушень у загальній кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності, то частка матеріальних збитків, завданих цими правопорушеннями, становила 40,4% (70,8 млн грн) загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями в досліджуваному секторі. Найбільш поширеною тіньовою фінансовою операцією є заснування злочинними групами інвестиційної фірми (трастового товариства, пенсійного фонду, страхової компанії тощо) на принципах «фінансової піраміди» з наступним заволодінням коштами вкладників.

²⁰⁵ Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2018 рік. URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/SDFM_AnnualReport_2018.pdf

²⁰⁶ Зокрема: шахрайство; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї та ін.

²⁰⁷ Сюди, зокрема, включаються підприємства, які надають послуги, пов'язані із розміщенням фінансових коштів (крім надання позик) – факторингові послуги, оформлення свопів, опціонів та інших хеджінгових операцій.

²⁰⁸ Цей розділ включає надання послуг, пов'язаних із фінансовою діяльністю, крім послуг із фінансового посередництва. Деталізація цього розділу залежить від типу фінансових угод або наданого фінансування.

²⁰⁹ Цей клас включає юридичні особи, створені задля об'єднання цінних паперів або інших фінансових активів без управління від імені акціонерів або бенефіціаріїв. Портфелі цінних паперів оформлюють з метою досягнення певних інвестиційних характеристик, таких як диверсифікація, інвестиційний ризик, ставка прибутковості та зміна рівня цін. Такі одиниці одержують відсотки, дивіденди та інші доходи від власності, але в них майже немає найманого персоналу та ніякого доходу з продажу послуг. Даний клас включає: інвестиційні фонди відкритого та закритого типів; пайові інвестиційні фонди; довірчу власність, майновий інтерес у нерухомості або агентські рахунки, якими управляють від імені бенефіціаріїв відповідно до умов угоди про заснування трасту, заповіти або договори про посередництво.

Таблиця 2.6

Інформація про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах сектору фінансової та страхової діяльності у 2016 р. та 2018-2020 рр.

Показники	Роки															
	2016				2018				2019				2020			
	Обліковано кримінальних правопорушень		Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень		Обліковано кримінальних правопорушень		Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень		Обліковано кримінальних правопорушень		Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень		Обліковано кримінальних правопорушень		Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень	
	всього, од.	частка в загальній кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності, %	сума матеріальних збитків, всього, млн. грн.	частка в загальній сумі матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у секторі фінансової та страхової діяльності, %	всього, од.	частка в загальній кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності, %	сума матеріальних збитків, всього, млн. грн.	частка в загальній сумі матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у секторі фінансової та страхової діяльності, %	всього, од.	частка в загальній кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності, %	сума матеріальних збитків, всього, млн. грн.	частка в загальній сумі матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у секторі фінансової та страхової діяльності, %	всього, од.	частка в загальній кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності, %	сума матеріальних збитків, всього, млн. грн.	частка в загальній сумі матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у секторі фінансової та страхової діяльності, %
Фінансова та страхова діяльність	4983	---	175,1	---	3203	---	30,5	---	3203	---	665,9	---	3608	---	720,3	---
грошове посередництво	1104	22,2	4,6	2,6	1127	35,2	6,9	22,8	1127	35,2	11,8	1,8	868	24,1	58,6	8,1
діяльність холдингових компаній	5	0,1	0,0	0,0	1	0,0	0,0	0,0	1	0,0	0,0	0,0	3	0,1	0,0	0,0
трасти, фонди та подібні фінансові суб'єкти	24	0,5	70,8	40,4	17	0,5	0,0	0,0	17	0,5	0,0	0,0	9	0,2	0,0	0,0
надання інших фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення	3420	68,6	90,7	51,8	1729	54,0	18,1	59,3	1729	54,0	653,8	98,2	2432	67,4	58,9	8,1
страхування, перестрахування та недержавне пенсійне забезпечення, крім обов'язкового соціального страхування	137	2,7	0,0	0,0	137	4,3	2,9	9,6	137	4,3	0,1	0,0	104	2,9	0,3	0,04
допоміжна діяльність у сферах фінансових послуг і страхування	293	5,9	9,0	5,2	192	6,0	2,5	8,3	192	6,0	0,2	0,0	192	5,3	602,5	83,6

Джерело: складено автором за даними²¹⁰.

²¹⁰ Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113655&libid=100820.

Чимала частка кримінальних правопорушень у секторі фінансових послуг припадає на підприємства групи 64.1 «Грошове посередництво»²¹¹ – 22,2% у 2016 р. та 24,1% у 2020 р. Частка матеріальних збитків, завданих цими правопорушеннями, становила 2,6% загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у досліджуваному секторі в 2016 р., а у 2018 р. – 22,8% (у 2020 р. – 8,1%).

У сфері грошового посередництва упродовж досліджуваного періоду найбільшу частку правопорушень було вчинено комерційними та ощадними банками, а також кредитними спілками (клас 64.19 «Інші види грошового посередництва»): у 2019 р. 78,5% загальної кількості кримінальних правопорушень, вчиненими у сфері грошового посередництва, а у 2018 р. – 80,3%.

Іншим видом нелегальної (протиправної) діяльності у фінансовій сфері є *непродуктивний відплив (вивезення) фінансових ресурсів* – переміщення через державний митний кордон активів (коштів), що походять із джерел в економіці цієї країни, а також розміщення за кордоном активів, що належать її резидентам (незалежно від країни походження ресурсів), якщо з переміщених сум не були сплачені податки, збори (обов'язкові платежі) або в державі існує дефіцит інвестицій, який перевищує гранично допустимий рівень. У 2016 р. рівень непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України становив 9,6% ВВП (+2,3 в.п. порівняно з відповідним показником 2011 р.), або 13,2% обсягу експорту товарів та послуг (+8,5 в.п. порівняно з відповідним показником 2011 р.)²¹². Отже, непродуктивний відплив (вивезення) фінансових ресурсів впродовж вказаного періоду характеризувалася тенденцією до зростання. Однак починаючи з 2017 р. на фоні активізації кількості злочинів у цій сфері (їх моніторинг здійснювався Державною службою статистики України та Національним банком України) у країні було припинено ведення реєстру відповідної звітності.

У секторі фінансових послуг останніми роками набувають поширення злочинні дії, пов'язані з *отриманням неконтрольованих прибутків за допомогою платіжних систем, а також використання платіжних карток*. Якщо у 2013 р. органами контролю було обліковано 201 правопорушення щодо

²¹¹ Ця група включає одержування коштів у формі перевідних депозитів (депозитів до запитання), тобто засобів, що мають певне грошове вираження і надходять на нерегулярній основі з нефінансових джерел, крім діяльності центрального банку.

Сюди входить: випуск грошей в обіг і регулювання грошово-кредитної політики країни; регулювання та контроль над грошовою масою в обігу; відкриття депозитів, що їх використовують для взаємозаліку між фінансовими інститутами; контроль банківських операцій; зберігання валютних резервів країни; роль банкіра для уряду.

Грошове посередництво зазвичай здійснюють фінансові установи, крім центрального банку, такі як: комерційні банки; ощадні банки; кредитні спілки. Цей клас також включає: діяльність, пов'язану з виконанням доручень щодо поштових безготівкових переказів, банківських операцій, у тому числі розрахунково-касове обслуговування населення, включаючи виплату державних пенсій та грошових допомог, іншу фінансову діяльність, що здійснюється операторами поштового зв'язку; надання житлових кредитів спеціалізованими кредитними установами; здійснення готівкових переказів.

²¹² Августин Р. Пріоритети та механізми системної детінізації економіки України: дис. ... док.екон.наук: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Львів, 2018. 480 с.

незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, то у 2018 р. таких правопорушень зареєстровано 609 од., а у 2020 р. – 724 од.²¹³. Сьогодні пластикові картки активно використовуються для повернення в Україну валютних коштів, які незаконно акумулюються в банках за кордоном. А спектр використання пластикових карток у протиправних цілях дуже широкий. Такі злочини відрізняються від традиційних більш високою латентністю разом з простотою їх скоєння в умовах наявності об'єктивних правових перешкод щодо ділового контролю таких фінансових потоків з боку правоохоронних органів. Не менш вагомим чинником наявності та розповсюдження зазначеного явища є відсутність достатнього досвіду боротьби з ним²¹⁴.

Неосучаснена (неефективна) система аналізу інформації про підозрілі фінансові операції; неналежне виявлення та санкціонування підозрілих фінансових операцій національних публічних діячів; неналежне виявлення та неналежне нівелювання чинників тінізації та офшоризації фінансової системи; високий обіг готівки; відтік фінансового капіталу з країни²¹⁵ – це одні з найбільш загрозливих проблем вітчизняного сектору фінансових послуг у контексті загрози для подальшого розвитку *діяльності транзитно-конвертаційних груп (так званих «конвертаційних» центрів)* та підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом. Якщо у 2013 р. Державною службою фінансового моніторингу України направлено до правоохоронних органів 207 матеріалів щодо фінансових операцій, пов'язаних із легалізацією коштів, то у 2018 р. – 420 матеріалів²¹⁶, а сума згаданих протиправних фінансових операцій становила 277,8 млрд грн. У 2019 р. відповідні показники становили 211 матеріалів на загальну суму 41,8 млрд грн.

До найбільш розповсюджених фінансових операцій з точки зору легалізації (відмивання) доходів належать готівкові фінансові операції, а також фінансові операції, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю; поповненням рахунків новостворених підприємств; одержанням/наданням фінансової допомоги; операції, які проводяться високоризиковими клієнтами (публічними особами); розкрадання кредитів рефінансування НБУ. Інструментами, які найчастіше використовуватися задля легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є електронний банкінг,

²¹³ Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113655&libid=100820

²¹⁴ Августин Р. Пріоритети та механізми системної детінізації економіки України: дис. ... док.екон.наук: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Львів, 2018. 480 с.

²¹⁵ Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2017/02/zvit_nor.pdf

²¹⁶ Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2013 рік. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit_2013_compressed.pdf

приват-банкінг, а також розрахунки за міжнародними торговельними операціями.

Розмір «вигоди» конвертаційних центрів у 2014-2015 рр. становив 7-9% конвертованої суми. Сьогодні вартість таких послуг сягає 11-12%²¹⁷. Зауважимо, останніми роками дещо змінилися схеми з отримання незаконних готівкових коштів. Якщо раніше конвертаційні центри отримували готівку здебільшого в одному банку, який спеціально займався переведенням коштів у готівку, то нині для цього використовують рахунки багатьох суб'єктів господарювання, відкриті у декількох банках, а готівку знімають невеликими сумами (до 150 тис. грн) не тільки через каси банків, а й через банкомати. Крім того, її отримують у суб'єктів господарювання, які займаються реалізацією торгово-матеріальних цінностей за готівкові кошти без відображення в обліку підприємства. Загалом у 2017 р. податковою міліцією України було ліквідовано 65 конвертаційних центрів (обсяг «проконвертованих» коштів – 13,5 млрд грн)²¹⁸, а у 2018 р. – 55 конвертаційних центрів (обсяг «проконвертованих» коштів – 12,1 млрд грн)²¹⁹.

До інших видів тіньових операцій у секторі фінансових послуг належать:

1. Фінансові операції, пов'язані з розкраданням/привласненням бюджетних коштів та інших державних активів. Зокрема, це: перерахування бюджетних коштів на рахунки фізичних осіб з подальшим обготівковуванням; використання новостворених підприємств для отримання бюджетних коштів; використання компаній-нерезидентів з ознаками фіктивності; закупівля товарів та послуг за завищеними цінами, включно із залученням компаній-нерезидентів; проведення безтоварних операцій; розпорошування державних коштів між пов'язаними суб'єктами господарювання. Основними інструментами, які використовуюся у разі вчинення означених злочинів, є договори фінансової допомоги (позики), готівка, депозити, платіжні картки та ін. Загальна сума завданих збитків вчиненням цих злочинів у 2018 р. становила 3,5 млрд грн, а у 2019 р. – 1,6 млрд грн.

2. Шахрайство з фінансовими ресурсами (надання завідомо неправдивої інформації банкам або іншим кредиторам для одержання дотацій, кредитів чи пільг). У 2013 р. органами контролю було обліковано 196 таких правопорушень, а у 2020 р. – 142 од.).

3. Використання для продажу товарів (надання послуг) підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, їх виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, збут, ввезення в Україну. У 2020 р. органи контролю розслідували провадження щодо 75 таких

²¹⁷ Сергій Білан розповів про найбільш поширені правопорушення в кредитно-фінансовій сфері (опубліковано 06.12.2016). URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/276972.html>

²¹⁸ Ми бачимо, як змінилися схеми з отримання готівкових коштів. Інтерв'ю Сергія Білана журналу «Вісник. Рейтинг». 13.10.2018 р. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/zmi/354391.html>

²¹⁹ Звіт Державної фіскальної служби України за 2018 рік. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/237691.html>

правопорушень. «Найпопулярнішою» у контексті підроблення була іноземна валюта – долар США номіналом 100 грошових одиниць²²⁰.

4. Використання вексельних та карткових розрахунків для легалізації доходів та отримання готівкових коштів.

5. Фінансові операції, пов'язані з незаконним виведенням грошових коштів за кордон. Зокрема, це операції з цінними паперами, зокрема перерахування валютних коштів на користь нерезидентів в оплату за акції вітчизняних підприємств. Для перерахування валютних коштів за межі України в незаконних схемах залучаються підприємства – резиденти-покупці, які придбавають пакети акцій вітчизняних підприємств-продавців в іноземних компаній. Оплата тоді здійснюється прямим перерахуванням коштів на рахунки нерезидентів, відкриті в іноземних банках або офшорних філіях комерційних банків-резидентів України. Загалом, за підрахунками ГО «Центр політико-правових досліджень»²²¹, через використання вітчизняним бізнесом «офшорних схем» український бюджет щорічно втрачає приблизно 65 млрд грн.

6. Кіберзлочинність. Найбільш уразливими для кіберзлочинів у фінансовому секторі (насамперед банківському) є онлайн-послуги або послуги віддаленого доступу клієнтів до власних рахунків у банках, електронні гаманці з «прив'язаними» до них картковими рахунками. Випадків викрадення коштів з рахунків клієнтів банківських установ стає все більше. За результатами здійсненого аналізу інформації про фінансові операції, що можуть бути пов'язані з несанкціонованим втручанням до банківських систем з метою заволодіння коштами шахрайським шляхом, у 2013 р. до правоохоронних органів направлено 262 узагальнених матеріали. Банківськими установами надано Держфінмоніторингу України інформацію про 389 спроб несанкціонованого списання коштів з рахунків клієнтів банку. Спроби несанкціонованого втручання було здійснено у 86 банках України.

7. Фінансові операції, пов'язані з придбанням активів завдяки незаконно отриманим коштам.

8. Фінансові операції зі низьколіквідними цінними паперами та борговими зобов'язаннями. Поширеними є схеми конвертації грошових коштів шляхом придбання «технічних» цінних паперів у фіктивних підприємств.

9. Фінансові операції, пов'язані з діяльністю фінансових пірамід, тобто організацій, що залучають грошові кошти під гарантування високої прибутковості вкладень, що перевищує ринковий рівень, або низької ставки запозичень. Такі операції притаманні здебільшого ринку приватних інвестицій.

10. Фінансові операції, пов'язані з фінансуванням тероризму та сепаратизму. Незважаючи на припинення економічного співробітництва між Україною та Росією, у 2019 р. остання була лідером з-поміж країн, в які

²²⁰ Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113655&libid=100820

²²¹ Тіньова економіка: оцінити обсяги – неможливо, скоротити – реально. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2879075-tinova-ekonomika-ociniti-obsagi-nemozливо-skorotiti-realno.html>

здійснювалися грошові перекази з нашої держави. Загалом у 2019 р. через вітчизняні та іноземні системи переказу коштів до Росії надійшло 123,4 млн дол. США що становить 31% загального обсягу здійснених грошових переказів з України²²² (у 2018 р. – 36%)²²³.

Дещо опосередковано, та все ж пов'язані з тіньовою діяльністю у секторі фінансових послуг операції з:

- незаконного збирання для використання та/або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (у 2013 р. органами контролю було обліковано 9 таких правопорушень, а у 2020 р. – 16 од.);
- розголошення комерційної або банківської таємниці (у 2013 р. органами контролю було обліковано 16 таких правопорушень, а у 2020 р. – лише 3 од.);
- доведення банку до неплатоспроможності (у 2020 р. виявлено одне таке правопорушення, а у 2018 р. – 6 од.).

Отже, реформа фінансової системи України не завершена, а сектор фінансових послуг і надалі лишається одним з найбільш проблемних з точки зору стабільності розвитку та поширення тіньової діяльності. Тінізація зумовлює зниження рівня економічної активності населення у фінансовому секторі, спад виробництва, зниження фінансової безпеки держави загалом. Отже, сьогодні актуалізується потреба в пошуку шляхів, з одного боку, детінізації сектору фінансових послуг, а з іншого – створення умов для ефективної діяльності у легальній економіці, основними з яких, на наш погляд, мають бути:

1) стимулювання безготівкових електронних розрахунків, що сприятиме зниженню рівня так званої «пасивної» тіньової економіки, тобто такої, ініціатором та вигодонабувачем у якій є надавач послуг/продавець товару. Адже європейський досвід свідчить, що збільшення частки безготівкових платежів удвічі призводить до зниження рівня тіньової економіки на 0,6-3,7% ВВП, а доходи держави збільшуються на 0,1-0,8% ВВП²²⁴.

2) створення сприятливих податкових умов для ведення діяльності в секторі фінансових послуг, зокрема шляхом стабілізації законодавчого регулювання системи оподаткування, спрощення системи справляння податків, підвищення ефективності діяльності з адміністрування податків. Особливо дієвими будуть ці заходи в умовах формування політики мінімізації негативного впливу пандемії COVID-19 на економіку загалом та сектор фінансових послуг зокрема;

²²² Розраховано автором за даними Обсяг переказів в межах України у 2019 році зріс майже на 40%. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/obsyag-perekaziv-v-mejah-ukrayini-u-2019-rotsi-zris-mayje-na-40>.

²²³ Віннічук Ю. Найпопулярніші платіжні системи України. URL: https://biz.censor.net.ua/resonance/3121553/nayipopulyarnsh_platjn_sistemi_ukrani

²²⁴ Ernst & Young оцінила розмір тіньової економіки України в 23,8% від ВВП. URL: https://lb.ua/economics/2020/02/17/450155_ernst_young_otsenila_razmer_tenevoy.html

3) скорочення розриву між рівнем ставок за депозитами та кредитами, зниження рівня ставок в економіці загалом, що дозволить зробити процедуру кредитування більш доступною для населення та бізнесу;

4) підвищення монетарної дисципліни, насамперед шляхом забезпечення стабільності умов на фінансовому ринку через моніторинг та посилення контролю за діяльністю фінансових посередників;

5) посилення контролю за фінансовими ринками в частині протидії непродуктивному відтоку капіталу через схемні установи; визначення чітких заходів впливу для адекватного та своєчасного реагування НБУ на порушення для забезпечення захисту прав споживачів та кредиторів фінансової установи;

6) протидія кіберзлочинності: виявлення незаконної онлайн-діяльності, запобігання та захист від кібератак, спрямованих на електронні банківські системи, боротьба зі злочинами, що впливають на фінансову інфраструктуру та інформаційну систему;

7) розширення фінансової інклюзії, зокрема шляхом впровадження стандартів ринкової поведінки фінансових установ, розкриття інформації про фінансові продукти, цільові програми для підвищення фінансової грамотності населення; посилення захисту прав споживачів; стимулювання розвитку платіжної інфраструктури для безготівкових операцій; розширення і вдосконалення системи гарантування вкладів тощо;

8) стимулювання та розвиток інновації у секторі фінансових послуг: розвиток системи віддаленої ідентифікації BankID, створення платформи для краудфінансingu та венчурного капіталу, а також регуляторних «пісочниць» за типом sandbox, запровадження нових технологій для платежів та переказів, розширення доступу учасників фінансових ринків до публічних реєстрів, розвиток big data, blockchain та хмарних технологій;

9) стимулювання попиту на робочу силу.

Отже, реальне скорочення тіньової діяльності в секторі фінансових послуг може відбутися за умови зменшення витратності та зростання ефективності легальної діяльності, створення паритетних умов для функціонування різноманітних форм бізнесу у фінансовій сфері. Головною умовою такого перетворення має бути послаблення фіскального тиску на легальну економіку, що створить мотивацію переведення тіньових операцій на легальні засади.

2.2.1. Страхові послуги

Сектор страхування, перестрахування та недержавного пенсійного забезпечення²²⁵ (далі – сектор страхових послуг) відіграє важливу роль в економіці, забезпечуючи захист і безпеку держави та впливаючи на рівень її соціально-економічного розвитку. В Україні сектор страхових послуг представлений страховими компаніями²²⁶ та недержавними пенсійними фондами. Останні разом з компаніями зі страхування життя (СК «Life») надають послуги населенню в межах системи недержавного пенсійного забезпечення.

Значення сектору страхових послуг зростає не тільки з огляду на його внесок у формування третього рівня пенсійної системи України, але й в сьогоденних умовах глобальної пандемії коронавірусу, коли більшість громадян залишаються сам на сам із цією проблемою та потребують страхового захисту. Зазначимо, що страхові компанії (СК «non-Life») оперативно «зреагували» на потреби суспільства і вже сьогодні пропонують низку програм страхового захисту від COVID-19, зокрема в разі виїзду за кордон (при купівлі полісу туристичного страхування). Крім того, Верховною Радою України 29.04.2021 року в першому читанні було ухвалено законопроект № 4162 про внесення змін до Закону України «Про туризм»²²⁷, в якому значну увагу приділено безпеці та захисту туриста, зокрема впровадження обов'язкового страхування від не повернення (компенсація витрат, пов'язаних з проживанням та поверненням в Україну туриста, який перебуває поза межами країни), що особливо актуально, враховуючи ризики під час подорожей, що зумовлені всесвітньою пандемією COVID-19.

Сектор страхових послуг забезпечує залучення страхового капіталу у вигляді страхових премій, сплачених за продаж зобов'язань зі страхового захисту (страхових послуг). Оцінюючи розвиток сектору страхових послуг протягом 2013-2019 рр. (рис. 2.4), можемо стверджувати, що кількість підприємств, які працюють у секторі страхових послуг, щорічно зменшується. Незважаючи на це, обсяги реалізованих послуг (після незначного скорочення у 2014 р.) демонструють стабільне зростання (приріст за період 2013-2019 рр. становив 66,46%). Після кризи 2014-2015 рр. спостерігаємо також зростання обсягів активів підприємств цього сектору.

Зазначимо, що за обсягом зібраних страхових премій у валютному еквіваленті у 2019 р. страховий ринок України, як і роком раніше, зберіг місце

²²⁵ За КВЕД-2010: Розділ 65 «Страхування, перестрахування та недержавне пенсійне забезпечення, крім обов'язкового соціального страхування» включає андеррайтинг щорічної ренти, страхових полісів і страхових премій з метою створення фінансових активів, що будуть використовуватися для погашення майбутніх страхових вимог. Цей розділ включає забезпечення прямого страхування та перестрахування.

²²⁶ Страхові компанії, які здійснюють ризикове страхування (СК «non-Life») та ті, що здійснюють страхування життя (СК «Life»).

²²⁷ Верховна Рада в першому читанні ухвалила новий Закон «Про туризм»: що зміниться? URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/verhovna-rada-v-pershomu-chitanni-uhvalila-noviy-zakon-pro-turizm-shcho-zminitsya>

в першій десятці найбільш динамічних ринків світу²²⁸. Але на сьогодні розвиток сектору стримує низка факторів. Зокрема, в окремих страхових компаній наявні проблеми з платоспроможністю та ліквідністю, немає чіткої бізнес-моделі, рівень управління ризиками та корпоративного управління є низьким. Усе це робить ринок непрозорим та неконкурентним²²⁹. Ситуація в діяльності пенсійних фондів є ще більш критичною: за п'ять років (з грудня 2013 р. по грудень 2018 р.) середньорічний чистий номінальний інвестиційний дохід (за вирахуванням витрат на оплату послуг) становив 9,6%. За той самий період середньорічний рівень інфляції сягнув 19,2%. Отже, учасники НПФ у середньому отримали від'ємний чистий інвестиційний дохід (за вирахуванням витрат на оплату послуг та інфляції) у розмірі -8,1% на рік. Такі низькі показники діяльності НПФ зумовлені багатьма причинами, а саме: несприятливою макроекономічною ситуацією, відсутністю розвинутих ринків капіталу й надійних фінансових інструментів, низьким рівнем доходів населення та нерозумінням необхідності заощаджувати на пенсію, а також недостатнім пропагуванням важливості (навіть відсутністю інформації про наявність) недержавних пенсійних схем²³⁰.

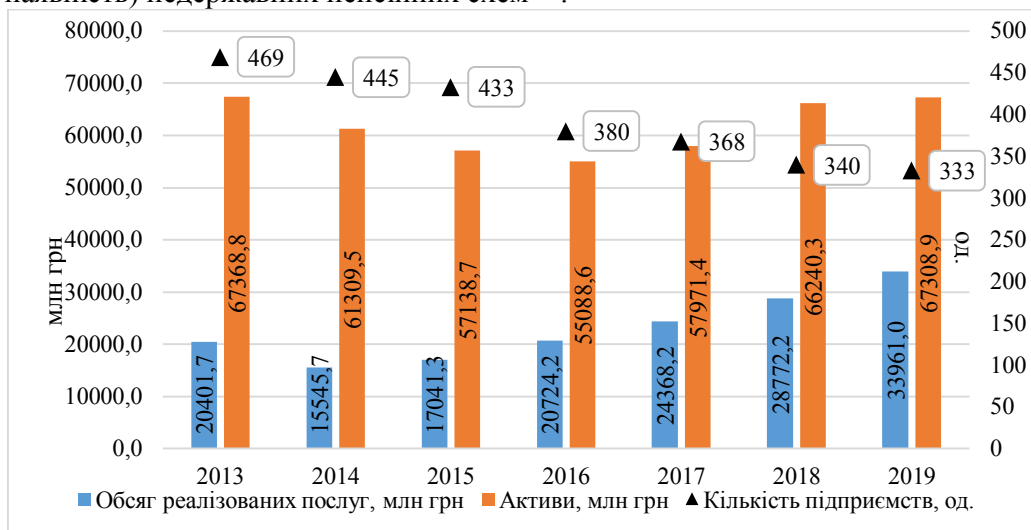

Рис. 2.4. Розвиток сектору страхових послуг в Україні протягом 2013-2019 рр.

Джерело: побудовано за²³¹.

На нашу думку, ще одним фактором, що суттєво впливає на розвиток сектору страхових послуг в Україні, є його тінізація. Однак на

²²⁸ Страховий ринок України увійшов до ТОП-10 найдинамічніших ринків світу. URL: <https://www.unian.ua/insurance/strahoviy-rinok-ukrajini-uviyshov-do-spisku-naydinamichnishih-rinkiv-svitu-novini-ukrajini-ta-svitu-11140748.html>

²²⁹ Біла книга. Майбутнє регулювання ринку страхування в Україні. НБУ. Київ, 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/bila-kniga-maybutnye-regulyuvannya-rinku-strahuvannya>

²³⁰ Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». 2019. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf

²³¹ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

загальнодержавному рівні здійснюється оцінювання тінізації ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» загалом і практично недослідженими залишаються проблеми тінізації сектору страхових послуг як одного із основних у цьому ВЕД.

За методом збитковості підприємств²³² нами було розраховано рівень тіньової економіки сектору страхових послуг в Україні та її регіонах у 2013 р., 2018 р. та 2019 р. (Додаток Д, табл. Д.1). Обмеженість отриманої від Державної служби статистики України статистичної інформації внаслідок її конфіденційності не дозволила здійснити оцінювання рівня тінізації в секторі страхових послуг за усіма регіонами України за всі обрані роки. Однак отримані результати розрахунків показали зростання рівня тінізації за період 2013-2018 рр. як загалом по Україні, так і в аналізованих регіонах (рис. 2.5). Найбільше зростання зафіксовано в Харківській області (на 14,18 в. п.), найменше – в Одеській обл. (всього 0,06 в. п.). Таке достатньо значне підвищення в Харківській обл. рівня тінізації сектору страхових послуг пояснюється зменшенням за аналізований період кількості прибуткових підприємств (з 19 до 10), унаслідок чого величина тіньового прибутку зросла в 3,3 р. (Додаток Д, табл. Д.1). Водночас уже в 2019 р. порівняно з 2018 р. спостерігається зниження рівня тінізації цього сектору в Україні. У розрізі аналізованих регіонів лише в Одеській обл. у 2019 р. порівняно з 2018 р. відбулося зростання тінізації сектору страхових послуг (на 8,26 в. п.).

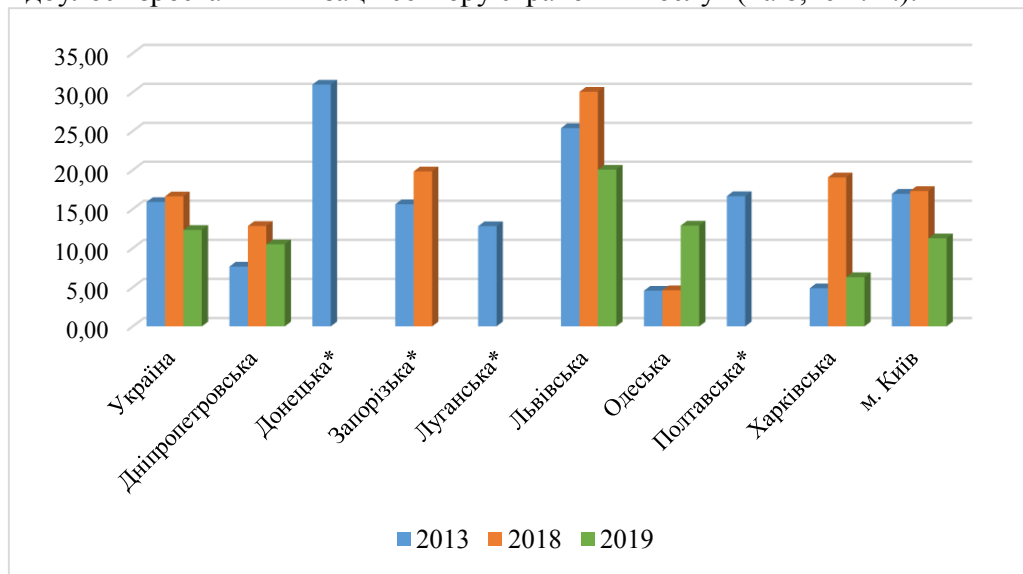

Рис. 2.5. Рівень тінізації сектору страхових послуг в Україні та її регіонах, %
Примітка. * – за цими регіонами України інформація для здійснення розрахунків у 2018 р. та/або 2019 р. була відсутня.

Джерело: розраховано та побудовано за²³³.

²³² Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009р. № 123. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

²³³ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Основна роль у наданні послуг у секторі страхових послуг покладена на страхові компанії, які, виконуючи низку важливих функцій щодо захисту населення, суб'єктів господарювання та державних структур від багатьох ризиків та небезпек, забезпечують формування інвестиційних ресурсів для фінансування пріоритетних напрямів економічного розвитку та пенсійними виплатами громадян після виходу на пенсію в межах недержавного пенсійного забезпечення.

Аналізуючи динаміку основних показників розвитку страхових компаній в Україні (табл. 2.7), бачимо, що за період 2013-2020 рр. загальна кількість страховиків зменшилась майже в 2 рази, причому в ризиковому страхуванні кількість страхових компаній (СК «non-Life») скоротилась на 45%, а в страхуванні життя (СК «Life») – втричі. Зазначені тенденції пов'язані передусім з тим, що протягом 2013-2018 рр. деякі великі страхові групи, зокрема AEGON, AXA, SEB, AIG і HDI, вийшли з України, зокрема через недобросовісну конкуренцію на ринку²³⁴. У 2019-2020 рр. тенденція до скорочення кількості страхових компаній продовжилась і більшість страховиків, які порушували нормативи, залишили ринок добровільно, не чекаючи санкцій НБУ, для збереження ділової репутації своїх керівників та власників. Адже примусове виведення з ринку шляхом анулювання ліцензії як захід впливу з боку регулятора тягне негативні наслідки для керівництва таких компаній²³⁵. Водночас премії на одного страховика протягом аналізованого періоду зросли в 3 рази, виплати – в 6 разів, а рівень виплат – на 16,7 в. п.

Таблиця 2.7

**Основні показники діяльності страхових компаній в Україні
протягом 2013-2020 рр.**

Показники	Роки							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Загальна кількість страховиків, од.	407	382	361	310	294	281	233	210
СК "non-Life"	345	325	312	271	261	251	210	190
СК "Life"	62	57	49	39	33	30	23	20
Премії на одного страховика, млн грн	70,4	70,1	82,4	113,5	147,7	175,7	227,5	215,2
Виплати на одного страховика, млн грн	11,4	13,3	22,4	28,5	35,8	45,8	61,5	70,7
Рівень виплат, %	16,2	18,9	27,2	25,1	24,3	26,1	27,1	32,9

Джерело: розраховано та складено за²³⁶.

²³⁴ Біла книга. Майбутнє регулювання ринку страхування в Україні. НБУ. Київ, 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/bila-kniga-maybutnye-regulyuvannya-rinku-strahuvannya>

²³⁵ Рік за два: як небанки вижили під Нацбанком. URL: <https://finclub.net/ua/analytics/rik-za-dva-iak-nebanky-vyzhyly-pid-natsbankom.html>

²³⁶ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>; Національний банк України: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua>.

Як бачимо, у несприятливі як для страхування, так і для розвитку інших фінансових послуг кризові 2014-2015 рр. та у період пандемії COVID-19 суттєвого спаду не відбулось. Це, на нашу думку, свідчить про те, що навіть у складних економіко-політичних та пандемічних умовах, які зазвичай супроводжуються неплатоспроможністю більшості бізнесових структур та населення, страхові компанії продовжують стабільно працювати. Вважаємо, що зазначені тенденції можуть свідчити про причетність вітчизняних страховиків до реалізації так званих псевдострахових операцій²³⁷, які особливо у кризові періоди набувають найбільшої «популярності» серед страхувальників-підприємств, збільшуючи тим самим рівень тінізації економіки, що також підтверджується орієнтованістю вітчизняного ринку страхових послуг на переважне обслуговування саме їхніх інтересів (рис. 2.6) та переважанням серед реалізованих страхових послуг видів майнового страхування, зокрема страхування фінансових ризиків (рис. 2.7), що здійснюється переважно на користь таких страхувальників.

Рис. 2.6. Частка надходжень страхових премій на ринку страхових послуг залежно від категорії страхувальників, %

Джерело: побудовано за²³⁸.

Адже майнове страхування, включно зі страхуванням фінансових ризиків, активно використовуються як інструменти податкової оптимізації для підприємств: страхові платежі відповідно до чинного законодавства за укладеними договорами

²³⁷ Офіційного визначення терміну «псевдострахові операції» чи «псевдострахування» у чинному законодавстві не існує. Під «псевдостраховими операціями» («псевдострахуванням»), як правило, розуміють надання страховою компанією послуг, що за зовнішніми ознаками мають характер страхових, однак спрямовані на задоволення потреб фізичних чи юридичних осіб у фінансових схемах.

²³⁸ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

страхування відносяться на валові витрати²³⁹, що зменшує базу оподаткування підприємств податком на прибуток, а отже, і сам податок.

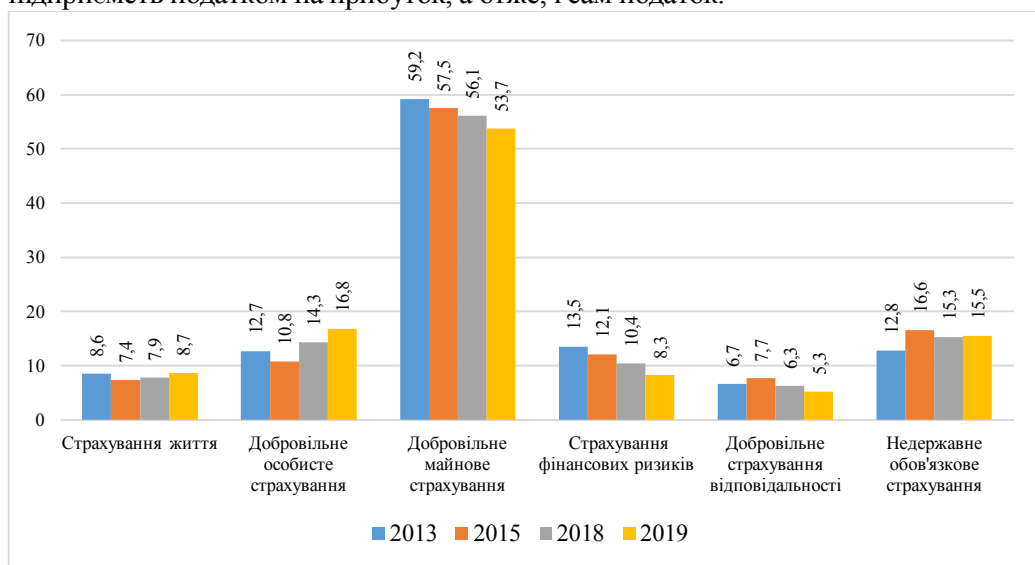

Рис. 2.7. Структура ринку страхових послуг за обсягами валових страхових премій в розрізі видів страхування, %

Джерело: побудовано за²⁴⁰.

Віднесення страхових витрат на валові витрати, на нашу думку, є обґрунтованим та логічним за умови, що підприємство та страхова компанія працюють у правовому полі, не намагаючись збільшити свої прибутки, використовуючи цей механізм у тіньових фінансових схемах.

Додатковим підтвердженням використання майнового страхування, зокрема страхування фінансових ризиків, у схемах ухилення від оподаткування є рівень виплат за цими договорами страхування (рис. 2.8): різкі перепади в рівні виплат з мінімального у 2014 р. (1,1%) до максимального у 2015 р. (майже 40% сплачених страхових премій) як у першому, так і в другому випадку свідчать про використання цього виду страхування в тіньових схемах ухилення від оподаткування.

Часто така схема є багатоступеневою і до неї крім страхових компаній залучаються також інші учасники ринку фінансових послуг (банки, фінансові компанії тощо). Наприклад, подібна схема реалізовувалась протягом 2015-2017 рр. низкою вітчизняних підприємств (ПРАТ «СЄВЕРОДОНЕЦЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ АЗОТ», ПАТ «АЗОТ», ПАТ «РІВНЕАЗОТ», ДП «ХІМІК» ПАТ «АЗОТ» та ін.), які входять до бізнес-групи «GROUP DF». Для виводу коштів у тіньовий сектор економіки протягом 2015-2017 рр. між вищезазначеними підприємствами та страховими компаніями ПРАТ «СК «САЛАМАНДРА-УКРАЇНА», ПРАТ «СК «ДІМ СТРАХУВАННЯ» та ін., що входять у бізнес-

²³⁹ Витрати на страхування майна. *Податки і бухоблік*. 2016. №74. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2016/september/issue-74/article-21366.html>

²⁴⁰ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>.

групу «Group DF», було укладено договори страхування, на підставі яких страховим компаніям перераховано фіктивні страхові внески. У подальшому виведення цих коштів здійснювалось шляхом страхування цими ж підконтрольними страховими компаніями фіктивних кредитних договорів та договорів купівлі-продажу «сміттєвих» цінних паперів інших фіктивних підприємств та «підставних» фізичних осіб. Отже, страховими компаніями здійснювалось страхування ризиків у разі неповернення кредитів, які видані фінансовою компанією фіктивним підприємствам та підставним особам. Після прогнозованого неповернення кредитних коштів страхові компанії здійснювали повне відшкодування таких фіктивних ризиків фінансовій компанії з подальшим виведенням готівки через банківські установи та переведенням її підприємствам реального сектору економіки. Орієнтовна сума ухилення від сплати податків становить понад 500 млн грн²⁴¹.

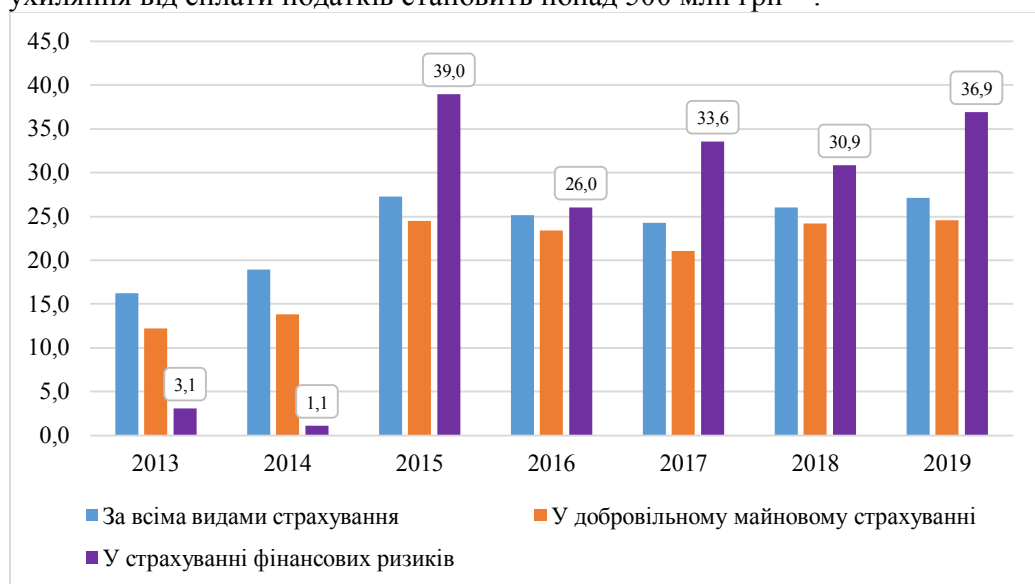

Рис. 2.8. Рівень виплат на ринку страхових послуг України протягом 2013-2019 рр., %

Джерело: побудовано за²⁴².

Страхова компанія має можливості зменшувати свої податкові зобов'язання, перестраховуючи малоймовірні ризики за допомогою механізму перестраховування. Адже в умовах чинної системи оподаткування страховиків податком на дохід зменшити базу оподаткування можна лише завдяки операціям перестраховування, а введення податку на перестраховування у нерезидентів, рейтинг фінансової надійності яких не відповідає законодавчо

²⁴¹ ГПУ підозрює «Рівнеазот» в участі у злочинній схемі з несплати податків. URL: <http://charivne.info/news/32547-hpu-pidozryuye-rivneazot-v-uchasti-u-zlochynnij-skhem-i-z-nesplaty-podatkov>

²⁴² Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>.

встановленим вимогам²⁴³, сприяло також тому, що страховики почали віддавати перевагу операціям перестрахування у переважній більшості на внутрішньому ринку (табл. 2.8).

За аналізований період середня частка премій з внутрішнього перестрахування перевищувала частку перестрахування в нерезидентів майже в 4 рази, що могло б вважатися позитивним фактором за умови, що рівень виплат продемонстрував би таку ж динаміку.

Однак дані табл. 2.8 свідчать про значний розрив між рівнем виплат за договорами внутрішнього перестрахування та перестрахування в нерезидентів. Такий низький рівень виплат за внутрішнім перестрахуванням за його вагомої частки в загальних обсягах перестрахових премій слугує непрямим доказом, що частка тіньового страхування (так званого «псевдострахування») під прикриттям внутрішнього перестрахування є значною. Крім того, проведений аналіз доводить, що перестрахові операції переважають на ринку видів ризикового (загального) страхування і практично не здійснюються у страхуванні життя. За нашими розрахунками, середня частка перестрахування у валових страхових преміях з видів ризикового (загального) страхування за аналізований період становила майже 40% зібраних страхових премій порівняно із 2,5% ринку страхування життя.

Таблиця 2.8

**Основні показники ринку вихідного перестрахування в Україні
протягом 2013-2019 рр.**

Показники	Роки							Середнє значення за період 2013-2019 рр.
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Частка перестрахування у валових страхових преміях, %	30,5	36,3	33,3	36,0	42,2	36,3	31,5	35,2
Частка внутрішнього перестрахування, %	81,3	84,2	74,5	68,7	81,5	83,3	80,3	79,1
Частка перестрахування у нерезидентів, %	18,7	15,8	25,5	31,3	18,5	16,7	19,7	20,9
Рівень виплат за договорами внутрішнього перестрахування, %	1,2	2,1	6,7	3,2	1,9	2,9	2,2	2,9
Рівень виплат за договорами перестрахування з нерезидентами, %	24,6	30,6	33,5	24,1	27,3	67,7	67,0	39,3
Частка перестрахування у валових страхових преміях з видів ризикового (загального) страхування, %	33,3	39,2	35,8	38,8	45,0	39,2	н/д	38,6
Частка перестрахування у валових страхових преміях зі страхування життя, %	1,5	2,2	2,7	2,8	3,0	2,6	н/д	2,5

Примітка. Н/д – немає даних.

Джерело: розраховано та складено за²⁴⁴.

²⁴³ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI зі змінами на 04.02.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

²⁴⁴ Національна комісія з державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>.

Зауважимо, що, за статистикою, перестраховання найчастіше використовується у добровільному майновому страхуванні (тобто у видах ризикового (загального) страхування), зокрема страхуванні фінансових ризиків (рис. 2.9), що є додатковим підтвердженням використання цього виду страхових послуг у схемному страхуванні та перестрахованні. Водночас варто зазначити, що у 2019 р. частка страхування фінансових ризиків у вихідному перестрахованні дещо зменшилась із одночасним збільшенням питомої ваги перестраховання інших видів добровільного майнового страхування, зокрема страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, страхування вантажів і багажу.

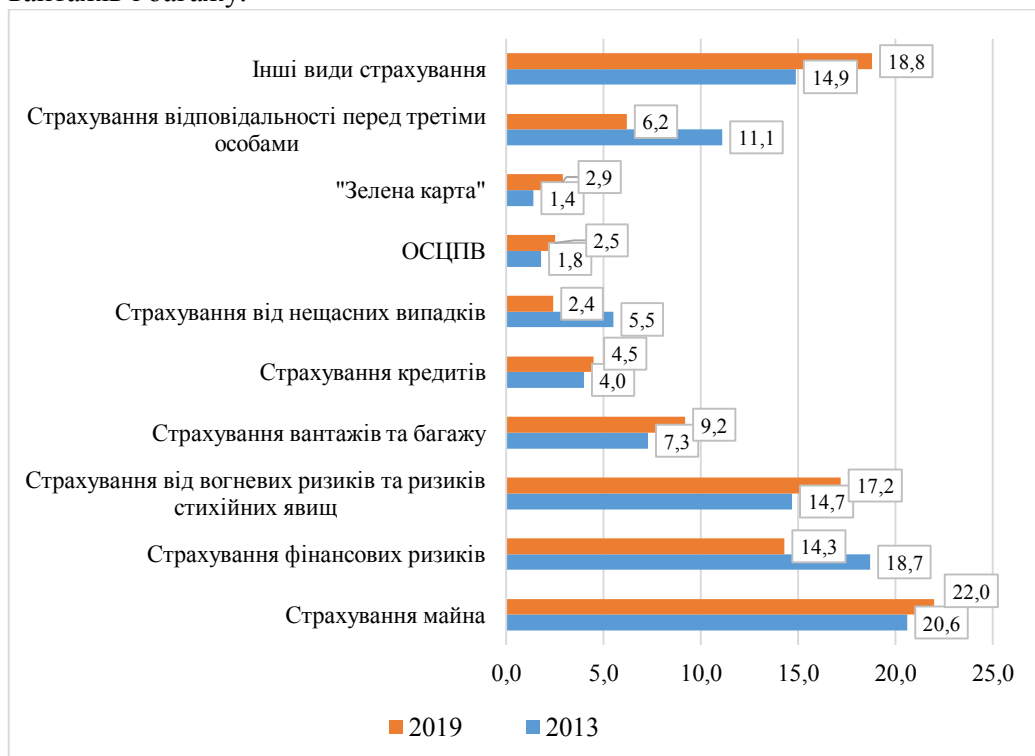

Рис. 2.9. Частка видів страхування у вихідному перестрахованні, %

Примітка. ОСЦПВ – це обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів на території України.

Джерело: побудовано за²⁴⁵.

Про використання страховими компаніями внутрішнього перестраховання для зменшення податку на дохід, тобто про так звану взаємність у перестрахованні, свідчить співвідношення часток вихідного та вхідного перестраховання на внутрішньому перестраховому ринку (рис. 2.10). Як бачимо, вихідне перестраховання практично дорівнює вхідному перестрахованню, тобто реального перестраховання ризиків на ринку не відбувається, а страхові компанії просто «обмінюються» перестраховими

²⁴⁵ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>.

преміями для зменшення оподаткованого доходу²⁴⁶. Враховуючи обсяги вхідного внутрішнього перестрахування та величину податку на дохід (3% обсягу зібраних страхових премій за мінусом вхідного перестрахування), орієнтовна сума ухилення від сплати податку на дохід, за нашими підрахунками, з 2013 до 2018 рр. коливалася в межах від 155,9 млн грн у 2013 р. до 406,2 млн грн у 2018 р., а орієнтовні загальні втрати бюджету за цей період становили 1631,5 млн грн.

Рис. 2.10. Співвідношення часток вхідного та вихідного перестрахування на внутрішньому перестраховому ринку

Джерело: розраховано та побудовано за²⁴⁷.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень щодо тенденцій та чинників тінізації економіки України, а також основних напрямів її детінізації²⁴⁸ акцентовано увагу на активному використанні страховими компаніями у своїй діяльності так званих «технічних» цінних паперів, зокрема векселів, для виведення грошових коштів за межі країни або їх переведення в готівку: «Українське підприємство може продати нерезиденту «технічні» цінні папери за низькою ціною, а потім такі цінні папери купуються у нерезидента за високою ціною. Це дозволяє виводити грошові кошти за межі країни у вигляді оплати за зазначені цінні папери, які були придбані у нерезидента. Така схема використовується для виведення коштів у офшорні юрисдикції (наприклад, Кіпр) і поряд з ухиленням від оподаткування є формою непродуктивного відпливу капіталу за межі країни»²⁴⁹.

²⁴⁶ До об'єкта оподаткування податком на дохід не включаються страхові платежі, страхові внески, страхові премії, що отримуються страховиком за договорами перестрахування, в яких він є перестраховиком як сторона договору (вхідне перестрахування).

²⁴⁷ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

²⁴⁸ Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналітична доповідь / за заг. ред. Я. А. Жаліла. К. 2011. С. 27-32.

²⁴⁹ Там само. С.29.

На нашу думку, такий інструмент став заміною використання «схемного перестрахування» у нерезидентів, що активно використовувалось на страховому ринку до 2004 р.²⁵⁰ для виведення капіталів за кордон. З огляду на це проаналізуємо особливості операцій страхових компаній із цінними паперами в розрізі формування активів (табл. 2.9) та балансових операцій із векселями (табл. 2.10).

Таблиця 2.9

Динаміка та структура активів страхових компаній, визначених відповідно до статті 31 Закону України «Про страхування», для представлення страхових резервів

Активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування»	Роки						Приріст (зниження), %		Зміна частки, в. п.	
	2013		2015		2019					
	обсяг, млн грн	частка, %	обсяг, млн грн	частка, %	обсяг, млн грн	частка, %	2015 р. до 2013 р.	2019 р. до 2013 р.	2015 р. до 2013 р.	2019 р. до 2013 р.
Грошові кошти на поточних рахунках	2184,7	5,8	2531,3	7,0	3167,6	7,1	15,9	45,0	1,2	1,3
Банківські вклади (депозити)	9296,4	24,5	12603,8	34,6	15884,0	35,6	35,6	70,9	10,1	11,1
Банківські метали	25,2	0,1	36,9	0,1	39,2	0,1	46,4	55,6	0,0	0,0
Нерухоме майно	1965,3	5,2	2216,4	6,1	4083,6	9,2	12,8	107,8	0,9	4,0
Акції	17834,3	47,0	11901,4	32,7	3734,7	8,4	-33,3	-79,1	-	-
Облігації	755,6	2,0	735,1	2,0	944,1	2,1	-2,7	24,9	0,0	0,1
Іпотечні сертифікати	388,8	1,0	38,6	0,1	64,8	0,1	-90,1	-83,3	-0,9	-0,9
Цінні папери, що емітуються державою	2355,4	6,2	2604,3	7,2	9643,4	21,6	10,6	309,4	0,9	15,4
Права вимоги до перестраховиків	3038,5	8,0	3740,6	10,3	5326,2	11,9	23,1	75,3	2,3	3,9
Інвестиції в економіку України за напрямками, визначеними Кабінетом Міністрів України	52,1	0,1	0,9	0,0	1687,9	3,8	-98,3	3139,7	-0,1	3,6
Кредити страхувальникам-громадянам, що видаються в порядку, визначеному Уповноваженим органом і погодженому з НБУ	4,6	0,01	0,3	0,0	24,5	0,05	-93,5	432,6	-	0,04
Довгострокові кредити для житлового будівництва, у тому числі індивідуальних забудовників, що використовуються у порядку, визначеному КМУ	0,1	0,0	0,1	0,0	0,2	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Готівка в касі	13,1	0,0	9,1	0,0	9,7	0,0	-30,5	-26,0	0,0	0,0
Всього	37914,1	100	36418,8	100	44609,9	100	x	x	x	x

Джерело: розраховано та складено за²⁵¹.

²⁵⁰ Жабинець О.Й. Перестрахування як один з індикаторів фінансової безпеки ринку страхових послуг. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. 2009. Вип. 19.12. С.188-189.

²⁵¹ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

Як бачимо, незважаючи на спад за обсягами і за часткою цінних паперів в активах страховиків, їхня питома вага все ж була значною як у 2013 р. (56,2%), так і у 2015 р. (42%) і навіть більшою за частку банківських депозитів, яка у 2013 р. становила 24,5%, а у 2015 р. 34,6%, і які вважаються більш безпечними для вкладень²⁵². На основі цього можемо зробити висновок, що цінні папери користуються попитом у страховиків на рівні банківських депозитів (як, наприклад, у 2019 р.) або навіть переважають їх (у 2013 р. та 2015 р.). Результати операцій з векселями дуже добре видно з показників балансу страховиків за певний період (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Операції страхових компаній України з векселями

Розділ балансу	на 31.12.2013 р.		Приріст (зниження), % / зміна частки, в. п.	на 31.12.2016 р.		Приріст (зниження), % / зміна частки, в. п.	на 01.01.2021 р.		Приріст (зниження), % / зміна частки, в. п.
	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду		На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду		На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду	
Векселі одержані, млн грн	1772,1	3319,4	87,3	575,1	909,6	58,2	125,8	449,6	257,4
Оборотні активи, млн грн	37649,3	44456,1	18,1	33973,2	36618,6	7,8	36222,3	39367,5	8,7
Частка векселів в оборотних активах, %	4,7	7,5	2,8	1,7	2,5	0,8	0,3	1,1	0,8

Джерело: розраховано та складено за²⁵³.

Отже, проведений аналіз засвідчив, що страхові компанії в Україні активно використовуються у різноманітних тіньових фінансових схемах (надання послуг податкової оптимізації для бізнесу; використання внутрішнього вхідного перестрахування для зменшення своїх податкових зобов'язань; виведення грошових коштів за межі України або їх переведення в готівку за допомогою «технічних» цінних паперів), які сприяють тінізації як самої сфери страхування, так і реального сектору економіки України. Основними ознаками, що свідчать про існування тіньових фінансових схем у секторі страхових послуг України протягом 2013-2019 рр., можна вважати такі:

²⁵² Жабинець О.Й. Формування інвестиційних ресурсів страхових компаній та питання безпеки їх інвестиційної діяльності. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. 2012. Вип. 22.12. С. 178–183. (С. 181).

²⁵³ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>; Національний банк України: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua>.

1) переважання у структурі реалізованих послуг – послуг майнового страхування, зокрема страхування фінансових ризиків, а також орієнтованість вітчизняного ринку страхових послуг на переважне обслуговування інтересів страхувальників-юридичних осіб;

2) занадто високий або низький, порівняно із середньо ринковим, рівень страхових виплат у страхуванні фінансових ризиків;

3) суттєве переважання обсягів внутрішнього перестрахування над перестрахуванням у нерезидентів за низького рівня виплат за договорами внутрішнього перестрахування;

4) значні обсяги та розриви в операціях з векселями на початок та на кінець звітних періодів, особливо в кризовому 2013 р.;

5) значна питома вага у структурі активів страхових компаній України цінних паперів та, відповідно, операцій з ними в умовах слабкого розвитку вітчизняного фондового ринку.

На нашу думку, тінізація сектору страхових послуг та використання його можливостей для податкової оптимізації підприємствами реального сектору економіки зумовлені такими основними причинами:

1. **Кризові явища в економіці**, що зумовлені політичними, фінансовими чи іншими чинниками (світова фінансова криза, військовий конфлікт на Сході України, глобальна пандемія коронавірусу та ін.). За офіційними даними у 2014 р. внаслідок військового конфлікту на Сході України рівень тіньової економіки в Україні сягнув 36% обсягу офіційного ВВП, що було найвищим значенням починаючи з 2011 р.²⁵⁴; введення карантинних обмежень унаслідок глобальної пандемії коронавірусу сприяло збільшенню рівня тінізації економіки України у 2020 р. до 30% обсягу офіційного ВВП, що на 3 в. п. більше за показник 2019 р.²⁵⁵.

2. **Високий рівень корупції**. За Індексом сприйняття корупції у 2020 р. Україна займала 117-ту позицію зі 180 країн, які увійшли до рейтингу²⁵⁶. Рівень корупції було оцінено в 33 бали (за 100 бальною шкалою, де 0 – це найвищий рівень корупції), що на 3 бали більше, ніж у 2019 році. Зазначимо також, що Україна з показником 33 бали знаходиться на рівні таких країн, як Непал, Єгипет та Замбія.

3. **Несприятлива податково-регулятивна політика в підприємницькій діяльності** (високе податкове навантаження, державна “зарегульованість” підприємництва, часті зміни податкового законодавства та ін.). За Індексом економічної свободи 2021 року Україна займала 127-му позицію з 178 країн²⁵⁷, за Індексом легкості ведення бізнесу у 2019 р. – 64-ту позицію з 190 країн²⁵⁸.

²⁵⁴ Тіньова економіка: загальні тенденції 2020 року. Аналітична записка. URL: <https://www.me.gov.ua>.

²⁵⁵ Там само.

²⁵⁶ Corruption Perceptions Index 2020. URL: https://images.transparencycdn.org/images/CPI2020_Report_EN_0802-WEB-1_2021-02-08-103053.pdf

²⁵⁷ 2021 Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>

²⁵⁸ Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>

4. *Специфіка оподаткування страхових компаній*²⁵⁹ (порівняно з підприємствами інших сфер діяльності) дозволяє страховим компаніям використовувати операції вхідного внутрішнього перестрахування для зменшення податку на дохід.

5. *Значні обсяги операцій страхових компаній із цінними паперами в умовах слабого розвитку вітчизняного фондового ринку.* У розрізі складових Глобального індексу конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index 2017-2018 Rankings)²⁶⁰ за параметром «Залучення фінансування через ринок цінних паперів» («Financing through local equity market») Україна займала 114-ту позицію зі 137 країн, а за параметром «Регулювання ринку цінних паперів» («Regulation of securities exchanges») – 134-ту із 137 країн, тобто входить у п'ятірку світових аутсайдерів.

Отже, у сучасних умовах розвитку національної економіки та зростаючих ризиків міжнародної інтеграції пріоритетним завданням державної політики має стати формування системного механізму детінізації сектору страхових послуг та економіки загалом, який би передбачав, зокрема, створення підґрунтя максимального сприяння функціонування підприємницької діяльності в межах правового поля (через зниження податкового та регулятивного тиску, рівня корумпованості владних структур та ін.), зростання інвестиційних можливостей страхових компаній та недержавних пенсійних фондів шляхом підвищення ліквідності та ефективності фондового ринку України, а також посилення нагляду та контролю за діяльністю підприємств сектору страхових послуг, зокрема через створення спеціального механізму перевірок укладення страховими компаніями договорів внутрішнього перестрахування та страхування фінансових ризиків.

²⁵⁹ Страховики сплачують не тільки податок на прибуток, але й податок на дохід.

²⁶⁰ The Global Competitiveness Report 2017–2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

2.3. Сфера транспортних послуг

За розрахунками Міністерства економіки України, починаючи з 2015 р. спостерігалася тенденція до зниження рівня тіньової економіки – з 35% обсягу офіційного ВВП до 27% у 2019 р., що є найнижчим показником з 2009 року. Проте у 2020 р. загальний рівень тіньової економіки підвищився до 30% ВВП, а у послугах транспорту, складського господарства та кур'єрської діяльності рівень тінізації у 2020 р. збільшився до 48% обсягу ВДВ цього виду економічної діяльності (ВЕД) порівняно з 34% у 2019 р.²⁶¹ Фахівці Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова вважають таке зростання наслідком отримання підприємствами від'ємних сальдованих фінансових результатів діяльності в умовах негативного впливу наявних логістичних проблем (насамперед у Донецькій та Луганській областях), сформованих у попередніх звітних періодах²⁶². Водночас, у середньостроковій перспективі відбулося зниження рівня тінізації цього сектору послуг (з 42% у 2014 р.²⁶³), що відповідає загальній тенденції детінізації економіки України, за висновками Мінекономіки.

Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) проведене дослідження тіньової економіки України за методологією, яка базується на основі даних вибіркового опитування підприємств із застосуванням підходу мікро- і макромодельовання, що дозволяє розділити видимі та приховані компоненти ВВП. Результати дослідження свідчать про вищий рівень тінізації економіки України та його збільшення з 46,8% у 2017 р. до 47,2% у 2018 р. Водночас, у всіх регіонах спостерігалася зростання рівня тіньової економіки в середньому на 1,5% за винятком Півночі та Центру, де відбулося значне скорочення (аж на 4,3%). За регіонами рівень тіньової економіки розподілився так: Південь – 44,7% у 2018 р. та 43,5% у 2017 р.; Захід – 47,6% у 2018 р. та 43,5% у 2017 р.; Схід – 46,1% у 2018 р. та 44,3% у 2017 р.; Північ/Центр – 45,9% у 2018 р. та 50,2% у 2017 р.; м. Київ – 45,7% у 2018 р. та 44,9% у 2017 р.²⁶⁴

Головною причиною і передумовою наявності значного за обсягом «тіньового» сектору транспортних послуг є недосконалість інституцій та слабкі інституційні основи розвитку конкурентного середовища на цьому ринку. Українську «тіньову» економіку називають прямим логічним продовженням корумпованої української влади та олігархічної моделі економіки. В економіці України переважають великі та надвеликі компанії і бізнес-групи (конгломерати), малий бізнес становить лише 7,1% (8,2% із корекцією)

²⁶¹ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2020 році. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

²⁶² Пищуліна О., Юрочко Т. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Київ, 2019. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Zaynat.pdf.

²⁶³ Тенденції тіньової економіки в Україні у 2014 році. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=6d4dea98-c4b3-4642-a383-edbadbf60e73>.

²⁶⁴ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1>.

загального обігу сектору підприємств. Лише кілька транснаціональних корпорацій є прозорими державними компаніями, решта – це “олігархічні” фірми, які завдяки зв’язкам з державною владою можуть дозволити собі масове уникнення від сплати податків та шахрайство²⁶⁵.

В Україні на 47% ринків товари реалізуються в умовах конкуренції, близько 11% – це ринки природних монополій, а решта – 42% – це ринки, на яких є монопольне або олігопольне становище. Найбільш монополізованими в Україні є паливно-енергетичний комплекс і ринок транспорту та зв’язку, рівень конкуренції в ПЕК становить 28%, у сфері транспорту та зв’язку – 14,8%²⁶⁶. АТ «Укрзалізниця» є єдиним суб’єктом господарювання, який протягом 2017-2018 рр. діяв на ринку перевезень вантажів залізничним транспортом та на ринку надання послуг магістральних вантажних локомотивів у межах України і займав на цих ринках монопольне (домінуюче) становище із часткою 100%²⁶⁷. Крім цього, незважаючи на заходи, здійснені Антимонопольним комітетом України щодо підвищення конкуренції на ринку авіаперевезень та послаблення монопольного становища компанії «Міжнародні авіалінії України», ринок перевезення пасажирів авіаційним транспортом у внутрішньому сполученні є потенційно конкурентним, а ринок перевезень пасажирів у міжнародному сполученні ще залишається монополізованим через низку адміністративних обмежень.

Інституціональний чинник формування «тіньового» сектору проявляється через розбіжність реальних адміністративно-правових умов діяльності суб’єктів господарювання та закріплених у законодавстві за відсутності ефективної системи судочинства та механізмів захисту прав власності, одним з наслідків чого є порушення принципу невідворотності покарання за вчинені корисливі злочини. Разом з історично сформованим толерантним сприйняттям корупції суспільством низький рівень незалежності судової влади, неефективність роботи правоохоронних органів та недовіра до організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства створюють сприятливе підґрунтя для тіньових операцій.

Вагомою складовою тіньової економіки є ухилення суб’єктів господарювання від сплати податків, яке здійснюється через приховування доходу від бізнесу, реальної кількості найманих працівників, реальних розмірів виплаченої зарплати. За даними КМІС²⁶⁸, найбільшу частку в тіньовій економіці як у 2018 р., так і в 2017 р. становить приховування доходу від бізнесу, хоча вона зменшилася з 60,2% до 56,7%. Наступна за величиною складова – це приховування кількості працівників, її частка залишалася майже

²⁶⁵ Бабенко М. На темной стороне. Почему сокращение теневой экономики Украины рано считать достижением. Фокус, 19 лютого 2019 р. URL: <https://focus.ua/economics/421004-na-temnoy-storone-pochemusokrashhenie-tenevoj-ekonomiki-ukrainy-rano-schitat-dostizheniem.html>.

²⁶⁶ В Україні монополізовано 42% ринків - голова АМКУ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2015/07/13/550443/>.

²⁶⁷ Звіт антимонопольного комітету України за 2018 р. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=148160&schema=main>.

²⁶⁸ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1>.

незмінюю у 2017 та 2018 рр. Приховування виплаченої зарплати становить найменшу частку серед складових тіньової економіки та порівняно з двома іншими її частка значно зросла – з 18,3% у 2017 р. до 21,4% у 2018 р.

Означені складові тіньової економіки мають інституціональне пояснення. Приховування доходу від господарської діяльності обумовлене прагненням підприємців максимізувати прибуток, навіть у злочинний спосіб, використовуючи «інституціональні провалля» в умовах чинної в країні системи оподаткування. Останні дві складові формуються в умовах нераціонального співвідношення соціального навантаження та загального податкового навантаження, що обумовлює істотну різницю між вартістю робочої сили в офіційній економіці та прибутком після сплати податків (за Ф. Шнайдером). Неформальне працевлаштування є вигідним як для працедавця, так і для працівника, якщо витрати дотримання норм податкового, трудового та іншого законодавства, що регулює діяльність організацій і працівників, є високими. Чим вищі ці витрати, тим вищі вигоди від неформальної зайнятості²⁶⁹.

В Україні частка неформально зайнятого населення у сфері транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності у 2020 р. збільшилася до 4,1% загальної кількості неформально зайнятих осіб порівняно з 2016 р., коли цей показник становив 3,5%²⁷⁰, що певною мірою свідчить про погіршення інституційного середовища.

Тіньові операції в транспортних послугах мають різну специфіку залежно від виду транспорту (автомобільний, залізничний, авіаційний, річковий/морський) та виду транспортних перевезень (пасажирські, вантажні, внутрішні, зовнішні). Відповідно, кожна з цих складових транспортних послуг робить свій «внесок» у формування загального обсягу тіньових доходів та, відповідно, збитків для державного бюджету. Отже, істотне значення мають обсяги наданих послуг за видами транспорту та транспортних перевезень у загальній структурі транспортних послуг та їхня динаміка.

Звернемо увагу на вагому частку автомобільного транспорту в загальних обсягах вантажних та пасажирських перевезень. За даними Державної служби статистики України²⁷¹, у 2020 р. автомобільним транспортом перевезено 1232,4 млн т вантажів, що становило 75,1% загального обсягу вантажних перевезень, у той час як залізницею було доставлено лише 18,6% усіх вантажів. Водночас частка автомобільних вантажних перевезень у 2020 р. збільшилася на 6,4 в. п. порівняно з 2013 р., а частка залізничних перевезень зменшилася на 5,5 в. п. Автомобільний транспорт також переважає в загальних обсягах перевезення пасажирів. Частка автобусних перевезень у 2020 р. становила 42,1% (у 2013 р. – 51%) і значно перевищила частку тролейбусного (22,5%), трамвайного (16,4%) та метрополітенівського (16%)

²⁶⁹ Пищуліна О., Юрочко Т. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Київ, 2019. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Zaynat.pdf

²⁷⁰ Неформально зайняте населення за видами економічної діяльності у 2016-2017 рр., 2020 р. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_nzn_ved_u.htm.

²⁷¹ Обсяг перевезених вантажів за видами транспорту (1995-2020). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tr.htm.

транспорту. Частка залізничного транспорту в пасажирських перевезеннях зменшилася з 6% у 2013 р. до 2,6% у 2020 р. Автомобільний транспорт є найпопулярнішим у всіх видах сполучень: у міжміському (включно з міжнародним) його частка у 2019 р. становила 67,4%, у приміському – 74%, у внутрішньоміському – 37,4%²⁷².

Зважаючи на значні обсяги вантажних та пасажирських перевезень автомобільним транспортом та найбільшу кількість суб'єктів господарювання, що працюють у цій сфері, можна припустити наявність найбільшого тіньового сектору саме в цьому сегменті ринку транспортних послуг. Аналізуючи різноманітність та специфіку тіньових операцій, які характерні для підприємств у сфері транспортних перевезень, можна зробити висновок, що саме використання автомобільного транспорту дозволяє реалізацію гнучких незаконних схем максимізації прибутків (на відміну від залізничного, морського чи авіаційного транспорту) (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Характеристика тіньових операцій у сфері транспортних послуг

Вид послуги	Характер тіньових операцій	Взаємозв'язок з іншими тіньовими сферами
1. Пасажирські та вантажні перевезення автотранспортом	Робота перевізників без державної реєстрації, без ліцензійних дозволів чи без проходження конкурсу. Незаконне використання праці найманих осіб (без офіційного оформлення). Виплата заробітної плати «в конвертах», без утримання та перерахування до бюджету податку з доходів фізичних осіб. «Тіньові» готівкові операції через відсутність обліку кількості пасажирів у міських автобусах. Здійснення готівкових операцій без відображення в книзі форми №10. Незадокументовані перевезення пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон України	Корупція в органах державної влади, пов'язана з непрозорими конкурсами на право обслуговувати певні маршрути («відкати»). Неправомірна видача дозволів. Отримання неправомірної вигоди працівниками «Укртрансбезпеки» під час проведення габаритно-вагового контролю на дорогах, за видачу дозволів на здійснення перевезень вантажів автомобільним транспортом за кордон. Перевезення контрабанди. Тіньовий ринок палива. Фіктивне підприємництво.
2. Залізничні перевезення	Неправомірна вигода керівництва за надання дозволів на обслуговування найвигідніших транзитних маршрутів перевезень вантажів за заниженими тарифами. Непрозорі тендерні процедури. Неправомірна вигода працівників за безквитковий провіз пасажирів. Неправомірна вигода працівників управлінського апарату за надання	Закупівля товарів структурними підрозділами УЗ за завищеними цінами. Контрабанда (ліс-кругляк, дрова, пиломатеріали). Тіньовий обіг лісоматеріалів, палива та ін.

²⁷² Транспорт України у 2019 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 115 с., с. 49.

	позапланових вагонів та контейнерів, за приховування понаднормативних простоїв вагонів і нестягнення штрафних сум	
3. Морські перевезення	Оренда суден за завищеною вартістю. Посередницькі операції без доданої вартості. Корупція під час проведення конкурсів на оренду перевантажувальних потужностей	Порушення процедури державних закупівель, закупівля товарів та послуг за завищеними цінами; Виведення доходів в офшорні юрисдикції.

Джерело: складено за даними²⁷³.

Тіньовий сектор автомобільних перевезень насамперед формується завдяки перевізникам, які працюють без державної реєстрації, без ліцензійних дозволів та оминаючи конкурсні процедури. За оцінками фахівців, кількість автобусів, котрі використовуються для пасажирських перевезень без наявності належних дозвільних документів, може досягати більше 160 тис.²⁷⁴ (близько 40% офіційного парку). Наприклад, у Київській області перевізники стверджують, що на кожну їхню офіційно працюючу машину на маршруті припадає дві нелегальні, через що зменшується їхня виручка, оскільки машини недовантажені, і бізнес стає нерентабельним²⁷⁵.

З цієї точки зору, особливим сегментом ринку транспортних послуг є таксі, де легальні перевізники, що працюють як фізична особа-підприємець (ФОП) або автотранспортне підприємство (АТП), становлять лише 1%. Значна частина перевізників працює на ринку без ліцензії та без реєстрації підприємницької діяльності: офіційно не працевлаштовані громадяни, які тимчасово працюють таксистами (25%); громадяни, для яких робота з перевезення пасажирів на таксі є додатковим заробітком (19%); громадяни, для яких робота з перевезення пасажирів на таксі є основним джерелом доходу

²⁷³ Глушенко О. О. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід: монографія / О. О. Глушенко, І. Б. Семенен; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Р. А. Слав'юка. К. : УБС НБУ, 2014. 386 с. http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2016/06/afm_risk-oriented.pdf; Колюбакін В. Нелегальні перевізники: кому загроза, кому годівниця. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nelegalni-perevizniki-komu-zagroza-komu-godivnicya/>; Справа «АМПУ». <https://nabu.gov.ua/novyny/sprava-ampu>; Як український ліс їде в Польщу за сприяння Сольвара і Балчуна. URL: openforest.org.ua; Ткачов В. Дороги, рейки, річка. Що відбувається із зерновою логістикою України. <https://nv.ua/ukr/biz/experts/shcho-vidbuvalosya-z-zernovoji-logistikoju-ukrajini-problemi-i-maybutnye-galuzi-50050423.html>; Держаудитслужба виявила в «Укрзалізниці» порушень на суму 11,8 млрд грн. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/derzhauditsluzhba-viyavila-v-ukrзалізnicі-porushen-na-sumu-118-mlrd-griven-678186.html>; Шультмейстер В., Пилипчук Я. Вивід Укртрансбезпеки з тіні принесе Україні 2-3 млн євро на рік. URL: <https://www.uifuture.org/publications/news/22485-dozvoli-na-miznarodni-perevezenna-dla-vodiiv-vidautsa-cerez-tinovi-she>.

²⁷⁴ Рубан Д. П., Рубан А.Я. Структура парку автобусів громадського транспорту України та аналіз ситуації. Наукові нотатки. 2016. Вип. 55. С. 338–340, с. 339.

²⁷⁵ Колюбакін В. Нелегальні перевізники: кому загроза, кому годівниця. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nelegalni-perevizniki-komu-zagroza-komu-godivnicya/>

(55%)²⁷⁶. Відповідно, загальний обсяг ринку (включно з тіньовим) оцінюється фахівцями в 40 млрд грн на рік, з яких лише 1 млрд грн – легального ринку²⁷⁷.

Джерелом отримання тіньових доходів від автомобільних перевезень є величезний обсяг необлікованої готівки внаслідок демотивації водіїв і власників транспортних засобів щодо обліку кількості пасажирів та видачі квитків. Такі тіньові потоки готівкових коштів спотворюють реальну прибутковість транспортних підприємств. Наприклад, за маршрутом Київ-Вишневе приміські маршрутки їздять переповнені, а водії здають виручку з розрахунку 8-10 осіб у салоні, що відбувається за підтримки відповідних службових осіб, які отримують «відкат» за лояльне ставлення до такої діяльності (якщо виручка маршрутки становить 2,5-3,5 тис. грн на добу, то з них 800 грн треба віддати «за дах»²⁷⁸). Відповідно, можемо вказати на існування взаємозв'язку тіньових операцій у транспортних послугах з корупцією в органах державної влади і отриманням неправомірної вигоди державними службовцями.

Аналогічні схеми виявлені і в міжнародних перевезеннях пасажирів. Особливо масштабні вони були в період оголошення пандемії та закриття державного кордону для усіх видів транспорту, крім автомобільного. Підприємливі водії здійснювали перевезення пасажирів з Польщі до України на невелику відстань (лише через пункт пропуску) за завищеними цінами, без видачі квитків. Вартість такого «перевезення» з польського боку кордону на український для однієї особи становила близько 320 грн (50 злотих), в автобусі за одну поїздку перевозили до 80 осіб, тобто сумарний незаконний збір міг становити 24 тисячі гривень за рейс²⁷⁹.

Для ринку вантажних перевезень також характерним є надання необлікованих послуг за готівку (їхня частка на ринку перевезення зерна – більше третини²⁸⁰). Взаємозв'язок ринку вантажних перевезень з тіньовим ринком палива дозволяє автоперевізникам, які працюють у тіньовому режимі, надавати послуги за нижчими тарифами, що робить легальну діяльність інших компаній неконкурентоспроможною. Крім цього, порушення габаритно-вагових обмежень на дорогах під час перевезення вантажів дозволяють збільшити рентабельність перевезень, за що працівники Укртрансбезпеки отримують неправомірну вигоду. Також діяльність цього контролюючого органу створює умови для формування тіньового ринку міжнародних дозволів на перевезення вантажів автомобільним транспортом, який, за оцінками

²⁷⁶ Зелена книга «Ринок послуг таксі». Офіс ефективного регулювання. Ред. О. Гончарук, Д. Горюнов, І. Лавриненко, Д. Малюська. Листопад, 2018. 87 с. URL: <https://regulation.gov.ua/book/114-zelena-kniga-rinok-poslug-taksi>, с. 13

²⁷⁷ Там само, с. 19

²⁷⁸ Колюбакін В. Нелегальні перевізники: кому загроза, кому годівниця. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nelegalni-perevizniki-komu-zagroza-komu-godivnicya/>

²⁷⁹ Кравчук П., Сушко І., Сидоренко С. На кордоні заробляють на українцях, які повертаються додому. URL: <https://www.volyn24.com/news/150372-rentabelnyj-biznes-na-volynskomu-ta-inshyh-kordonah-iak-zarobliayut-na-ukrainciah-iaki-povertayutsia-dodomu>

²⁸⁰ Ткачов В. Дороги, рейки, річка. Що відбувається із зерновою логістикою України. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/shcho-vidbuvalosya-z-zernovoji-logistikoyu-ukrajini-problemi-i-maybutnye-galuzi-50050423.html>

експертів, сягає близько 10 млн євро²⁸¹. Працівники Укртрансбезпеки штучно створюють дефіцит дозволів для перевезення вантажів, які потім пропонують купити на вторинному ринку. Дозволи не використовуються власниками, а перепродаються іншим перевізникам за ціною 350-700 євро за один дозвіл (офіційна вартість дозволу – близько 2 євро)²⁸².

Ринок залізничних перевезень є монополізованим, що практично виключає діяльність суб'єктів господарювання без ліцензій та реєстрації, а також тіньову зайнятість. Проте монопольне становище створює сприятливі умови для корупції посадових осіб та отримання неправомірної вигоди працівниками – від найнижчих щаблів до найвищих в ієрархічній структурі Укрзалізниці (табл. 2.11). Про масштаби зловживань свідчать результати перевірки АТ «Укрзалізниця» та його філій (за період із січня 2018 р. по вересень 2019 р.) Державною аудиторською службою України. У роботі компанії було виявлено порушень на суму 11,8 млрд грн, з яких: недоотримано доходів на суму 210,1 млн грн (заниження тарифів, орендної плати, нестягнені штрафні санкції); порушення у сфері оплати праці – 55,4 млн грн; завищення вартості робіт, отриманих послуг та придбаних товарів, понаднормативне списання матеріалів – 184,6 млн грн; порушення у сфері проведення публічних закупівель на суму 8,9 млрд грн²⁸³.

Наслідком реалізації розглянутих вище схем є формування значного тіньового сектору на ринку транспортних послуг, який складно оцінити через латентний характер більшості правопорушень та злочинів у сфері транспортних перевезень. Наявні методи розрахунку рівня тіньової економіки (відповідно до методичних рекомендацій Міністерства економіки України) не можуть бути повною мірою застосовані для оцінювання розміру тіньової складової окремого виду економічної діяльності, оскільки відсутня відповідна статистична інформація в офіційних джерелах. Крім цього, статистичні спостереження за необхідними показниками здійснюються не окремо для транспортних послуг, а загалом для ВЕД «Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність». Тому коефіцієнт тіньової економіки цього виду діяльності визначимо за методом збитковості підприємств²⁸⁴, розрахувавши середнє значення мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки валової доданої вартості (ВДВ).

За результатами нашого дослідження виявлено зниження рівня тіньової складової в економічній діяльності транспортних, логістичних та поштових послуг у більшості регіонів України у 2019 р. порівняно з 2013 р. (рис. 2.11). Винятком є

²⁸¹ Шульмейстер В., Пилипчук Я. Вивід Укртрансбезпеки з тіні принесе Україні 2-3 млн євро на рік. URL: <https://www.uifuture.org/publications/news/22485-dozvoli-na-miznarodni-perevezenna-dla-vodiiv-vidautsa-cerez-tinovi-she>.

²⁸² Там само

²⁸³ Держаудитслужба виявила в «Укрзалізниці» порушень на суму 11,8 млрд грн. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/derzhauditsluzhba-viyavila-v-ukrzeliznici-porushen-na-sumu-118-mlrd-griven-678186.html>.

²⁸⁴ «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки». Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009. № 123. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>.

м. Київ, де відбулося зростання коефіцієнта тіньової економіки в цьому ВЕД з 28,3% до 31,9%, що обумовлене збільшенням збитків порівняно з прибутком підприємств: у 2013 р. прибутки перевищували збитки у 1,1 раза, а у 2019 р. збитки були більші за збитки і порівняно з 2013 р. зросли в 10,2 раза (Додаток Ж, табл. Ж.1, Ж.2). Такі істотні темпи зростання обсягів збитків за відносно невеликих темпів збільшення кількості збиткових підприємств свідчать про тіньові прибутки частини цих підприємств, що робить їхню подальшу діяльність вигідною для багатьох осіб, задіяних у незаконних операціях.

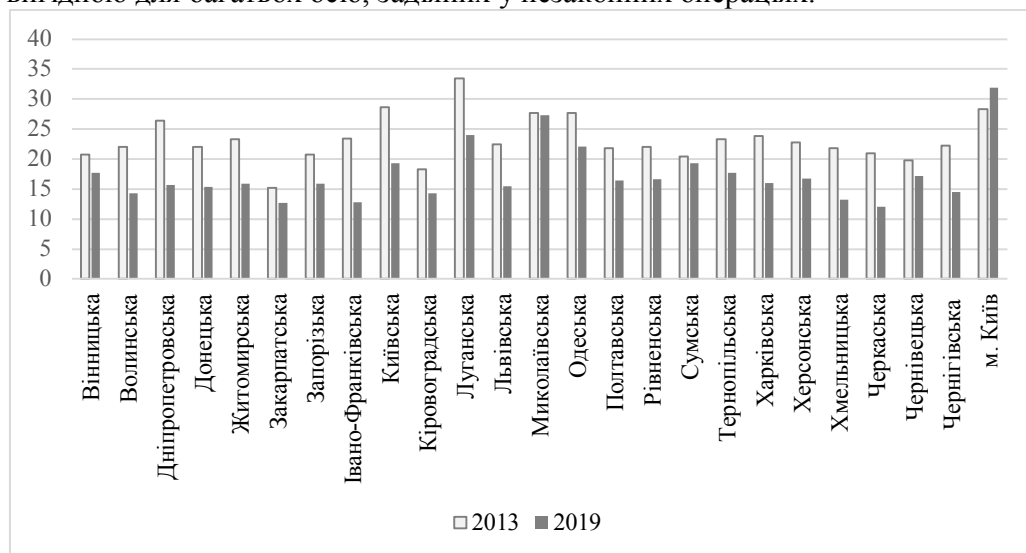

Рис. 2.11. Рівень тіньової економіки ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» в регіонах України, % у ВДВ
Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України²⁸⁵.

Найнижчий рівень тінізації транспортних послуг – у Черкаській області. У 2019 р. співвідношення збиткових підприємств до прибуткових становило 0,3 (у 2013 р. – 0,5), а відношення збитків до прибутків підприємств зменшилося майже в 7 разів (з 2,7 у 2013 р. до 0,35 в 2019 р.). Крім цього, у Черкаській області за досліджуваний період відбулося зростання обсягів ВДВ у 2,6 раза.

Отже, за нашими розрахунками, рівень тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2019 р. в середньому по Україні становив 17,4% валової доданої вартості цього виду послуг (46,1 млрд грн), що є нижчим на 5,8 в. п. порівняно з 2013 р. (23,2%) та на 2,3 в. п. менше за значення попереднього року. У результаті дослідження виявлена тенденція до зменшення тіньового сектору у сфері транспортних послуг у більшості регіонів і в середньому по країні.

²⁸⁵ Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с., С. 153-156; Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 664 с., С. 115-117; Валовий регіональний продукт у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 159 с., С. 61; Валовий регіональний продукт у 2019 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 150 с., С. 68.

За аналогічною методикою можемо розрахувати частку тіньового обігу ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у ВРП. Для цього на основі отриманого коефіцієнта тінізації транспортних послуг як відсотка від ВДВ розрахуємо обсяги наданих нелегально послуг. Частку тіньового обігу транспортних, складських та поштових послуг у ВРП визначаємо як відношення тіньових обсягів наданих послуг до валового регіонального продукту за регіонами.

Як показано на рис. 2.12, загалом по Україні спостерігалася тенденція до зниження частки тіньових обсягів транспортних послуг у ВРП (у середньому по Україні – з 1,65% у 2013 р. до 1,08% у 2019 р.). Найвище значення цього показника у 2019 р. спостерігалася в Одеській області (3,7%), що в 1,2 раза менше, ніж у 2013 р. У м. Києві за досліджуваний період відбулося збільшення тіньового сектору транспортних послуг в 1,8 раза (з 1,6% до 2,8% ВРП). Найнижче значення показника у 2019 р. спостерігалася в Запорізькій області (0,4%), що у 2,1 раза менше порівняно з 2013 р. (0,83%).

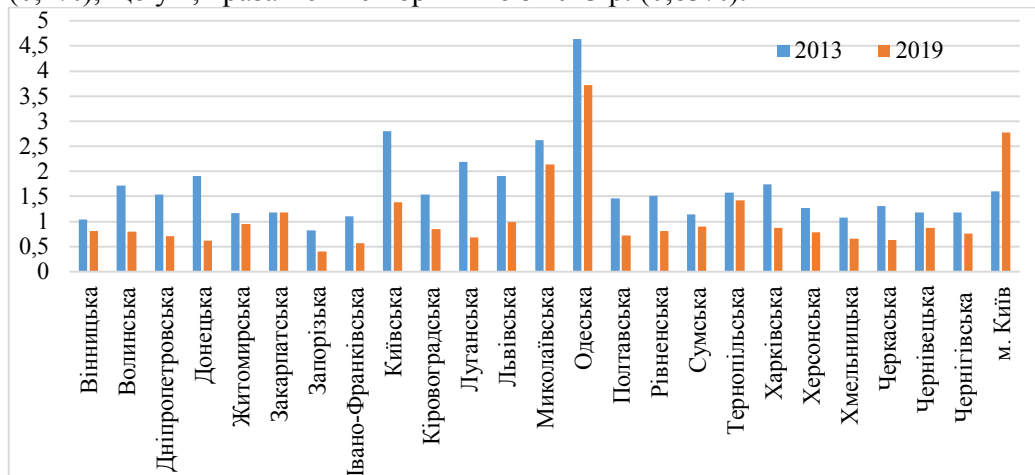

Рис. 2.12. Рівень тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» в регіонах України, % у ВРП

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України²⁸⁶.

Загалом деструктивний вплив тіньового сектору на економіку країни внаслідок деформації ринкових механізмів та зниження ефективності регулюючих інструментів держави проявляється в низькій конкурентоспроможності підприємств, високому рівні корупції, відсутності ресурсів для реалізації програм соціально-економічного розвитку. Проте кількісне оцінювання впливу рівня тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» з використанням регресійного аналізу панельних даних за регіонами України за період 2013-2018 рр.

²⁸⁶ Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с., С. 153-156; Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с., С. 115-117; Валовий регіональний продукт у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 159 с., С. 61; Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., С. 68.

дозволило виявити ступінь впливу тіньового сектору на окремі показники соціально-економічного розвитку (вихідні дані у додатку Ж, табл. Ж.3).

За нашими розрахунками виявлено слабкий зв'язок ($R=0,48$) між часткою малих підприємств у загальній кількості підприємств регіону та показниками, що характеризують ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» (рівняння 2.9). Як видно з рівняння, підвищення коефіцієнта тінізації транспортних послуг на 1% призводить до збільшення частки МП на 0,005% за інших рівних умов, оскільки наявні недосконалі інституціональні механізми роблять привабливою діяльність підприємств у цьому виді послуг (наприклад, маршрутні таксі, які переважно є малими підприємствами). Збільшення на 10% частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, що надають транспортні, складські та поштові послуги, сприяє зростанню частки МП у регіоні на 0,32%, що також підтверджує привабливість цього виду діяльності з точки зору тих підприємців, які працюють легально.

$$Y_1 = 1,902 + 0,005X_1 + 0,032X_2 - 0,015X_3 + 0,021X_4 + 0,033X_5, \quad (2.9)$$

де:

Y_1 – частка малих підприємств (МП) у загальній кількості підприємств, %;

X_1 – рівень тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», % у ВДВ;

X_2 – частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД, %;

X_3 – частка транспортних, складських та поштових послуг у загальних обсягах ВДВ регіону, %;

X_4 – частка транспортних, складських та поштових послуг у загальному обсязі випуску в регіоні, %;

X_5 – відношення капітальних інвестицій у ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» до ВДВ цього виду послуг, %.

У результаті дослідження виявлено обернений зв'язок між залежною змінною та часткою транспортних, складських та поштових послуг у загальних обсягах ВДВ регіону, що, на нашу думку, обумовлено зростанням кількості середніх підприємств, що надають транспортні послуги, і відповідним збільшенням їхнього внеску у створення валової доданої вартості. З іншого боку, прямий зв'язок між залежною змінною і часткою транспортних, складських та поштових послуг у загальному обсязі випуску в регіоні дозволяє стверджувати, що зростаючий ринок цих послуг та пов'язані з його розширенням доходи спонукають підприємливих громадян організовувати діяльність малих транспортних підприємств. Тобто у формуванні загального випуску транспортних послуг малі підприємства беруть активну участь, а у створенні валової доданої вартості їхня роль незначна, що певною мірою обумовлено наявністю тіньового сектору саме в сегменті ринку транспортних послуг, які надаються МП. Також позитивний вплив на показник частки МП у загальній кількості підприємств регіону справляє ефективність інвестицій у ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»,

яку ми визначили як відношення капітальних інвестицій до ВДВ цього виду послуг.

Слід зазначити, що нами виявлено слабкий ($R=0,49$) прямий зв'язок між індексом споживчих цін та зміною рівня тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» (рівняння 2.10):

$$Y_2 = 0,904 + 0,168X_1 + 0,517X_2 - 0,028X_5, \quad (2.10)$$

де: Y_2 – індекс споживчих цін, %;

X_1 – рівень тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», % у ВДВ;

X_2 – частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД, %;

X_5 – відношення капітальних інвестицій у ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» до ВДВ цього виду послуг, %.

Збільшення коефіцієнта тіньової економіки досліджуваного виду діяльності на 1% призводить до зростання індексу споживчих цін на 0,153% за інших рівних умов, що пояснюється передусім збільшенням готівкових грошей, які потрапляють з тіньового сектору в легальний, а також необхідністю підвищення вартості послуг унаслідок їх «заниженої» рентабельності через приховування та привласнення частини доходу окремими перевізниками.

Водночас прямий істотний вплив на індекс споживчих цін справляє збільшення частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, що надають транспортні, складські та поштові послуги. Відповідно, можемо зробити висновок, що не лише збиткові підприємства є учасниками тіньового ринку транспортних послуг, а й прибуткові підприємства певну частину доходів не декларують. Крім цього, прибуткові підприємства також підвищують ціни на свої послуги, унаслідок чого спостерігається зростання інфляції.

Обернений зв'язок між індексом споживчих цін та відношенням капітальних інвестицій у ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» до ВДВ цього виду послуг дозволяє зробити висновок про позитивний вплив збільшення ефективності вкладених інвестицій на економіку регіонів, оскільки зниження рівня інфляції залежить від ефективності інвестицій.

У результаті дослідження не виявлено впливу рівня тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» на такі залежні змінні: ВРП на одну особу, грн; продуктивність праці, тис. грн на одного зайнятого; рівень безробіття, %; відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, рази; кількість викидів забруднюючих речовин від автотранспортних засобів, кг у розрахунку на одну особу; наявний дохід, дол. США у розрахунку на одну особу. Відсутність такого взаємозв'язку пояснюється невеликими обсягами тіньового сектору ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» відносно ВРП (за нашими розрахунками 1,08% у 2019 р. в середньому по Україні), який формується переважно через необліковані готівкові потоки, доходу від неліцензованої діяльності підприємств та отримання неправомірної вигоди посадовими особами

(щорічні обсяги виведених з економіки України коштів через офшорні схеми сягають близько 320 млрд грн, а через «сірий імпорт» чи контрабанду – 230 млрд грн²⁸⁷). Також вагомою причиною отримання таких результатів дослідження вважаємо прихований характер тіньової діяльності і неможливість точного оцінювання рівня тінізації, розраховуючи коефіцієнт з використанням наявних методів.

В умовах дії карантину збитковість транспортних підприємств вже не можемо розглядати як безпосередню ознаку наявності тіньового сектору, оскільки збитки переважно обумовлені об'єктивними чинниками, що виникли в результаті змін у глобальному середовищі. Саме тому потрібно застосовувати інший підхід, який дозволить оцінити рівень тінізації транспортних послуг, з огляду на реальну ситуацію, що склалася в цій сфері.

З точки зору системного підходу, транспортна галузь є системою з входом і виходом. На вході споживаються ресурси (робочий час, паливе), а на виході отримуємо обсяг наданих послуг (вартість послуг, валову додану вартість). Грунтуючись на такому підході, доцільно порівнювати інтенсивність споживання палива транспортними підприємствами з темпами зростання обсягів наданих ними послуг. Вищі темпи збільшення використання пального порівняно з темпами зростання наданих послуг свідчать про наявність тіньової складової в діяльності транспортних підприємств.

Згідно з методом «розбіжностей», загальна сума витрат на надання послуг складається з витрат на офіційну та приховану діяльність²⁸⁸. Якщо вартість нелегальних послуг Q_{il} , а обсяг нелегального прибутку P_{il} , то загальний обсяг наданих послуг з урахуванням прихованої діяльності визначається так:

$$Q_{sum} = Q + Q_{il} = (C+P) + P_{il}, \quad (2.11)$$

де Q та P – обсяги легальних послуг та прибутку, а C – загальна сума витрат на надання послуг.

Відповідно, обсяг нелегальних послуг розраховуємо як:

$$Q_{il} = (C+P) + P_{il} - Q. \quad (2.12)$$

Для визначення спожитих послуг на основі оцінки вартості наданих послуг за звітний період з урахуванням тіньової складової використаємо рівняння:

$$Q_{sum1} = Q_0 \cdot I_q \cdot I_p \cdot I_f, \quad (2.13)$$

де Q_0 – вартість наданих послуг за базовий період, I_q – індекс фізичного обсягу наданих послуг, I_p – індекс цін на послуги, I_f – індекс споживання пального підприємствами, що надають послуги.

Порівняння обсягів наданих і спожитих послуг дозволяє визначити обсяг нелегальних послуг як різницю між Q_{sum} та Q_{sum1} , а частка цієї різниці від загального обсягу наданих послуг – визначає рівень тінізації ринку транспортних послуг.

²⁸⁷ Букатюк У. 40% діяльності українців заховано в сутінках. Чому тіньова економіка – це не так вже й страшно. URL: https://espreso.tv/article/2017/11/06/tinova_ekonomika.

²⁸⁸ Флейчук М.І. Детінізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Львів, 2008. 660 с., с. 225.

Отже, в умовах кризової ситуації, обумовленої запровадженням карантинних обмежень у сфері транспортних послуг, оцінка рівня тінізації цього виду економічної діяльності на основі методу «збитковості підприємств» не дозволяє отримати коректні результати, оскільки більшість підприємств мають реальні збитки внаслідок істотного зменшення обсягів наданих послуг, а не через приховування прибутків. На нашу думку, доцільно застосувати метод «розбіжностей», ураховуючи не лише індекси обсягу наданих послуг та цін на послуги, а й індекс спожитого пального, що дозволить точніше оцінити різницю між обсягом наданих та спожитих послуг.

З огляду на переважання автомобільних перевезень у загальних обсягах транспортних послуг та враховуючи значний сегмент тіньового ринку таксі, який формується здебільшого через необліковані грошові потоки фізичних осіб-підприємців, вважаємо основним інструментом детінізації діяльності у сфері транспортних, складських та кур'єрських послуг удосконалення податкової політики в частині зниження ставки оподаткування доходів фізичних осіб (для зменшення тіньової зайнятості та збільшення легальної заробітної плати), зменшення податку на прибуток для юридичних осіб як стимулу легалізації діяльності підприємств, запровадження пільгових ставок оподаткування для новостворених підприємств.

Проте жодні податкові стимули не будуть ефективними без удосконалення податкової системи, що повинно передбачати посилення податкової дисципліни та контролю за її дотриманням і забезпечуватися одночасним упровадженням інституціональних, технічних та організаційних інновацій. Разом зі зменшенням податкового тиску на підприємства жорсткішими мають бути санкції за ухиляння від сплати податків, порушення порядку здійснення підприємницької діяльності (надання послуг без дозволів чи ліцензій) та документування готівкових надходжень.

Водночас слід забезпечити невідворотність покарання для всіх без винятку порушників, незалежно від їхнього місця в ієрархічній структурі підприємства чи державного органу, а також посилити відповідальність (збільшити розмір штрафів за діяльність без ліцензій чи дозволів, несплату податків у повному обсязі, приховування доходів тощо). Очевидно, що удосконалення фіскальних інструментів можливе лише за умови впровадження технічних інновацій (електронний документообіг, електронний сервіс та здійснення електронних перевірок), які забезпечать дієвий контроль за процесом сплати податків та сприятимуть виявленню порушень у цій сфері.

2.4. Сфера туристичних послуг

За сприятливих умов і стимулюючих впливів туризм може розвиватися швидкими темпами, забезпечуючи економічний та соціальний розвиток держави та регіонів шляхом збільшення дохідної частини бюджету та отримання додаткових валютних надходжень, вирішення проблеми зайнятості населення та створення нових робочих місць, стимулювання розвитку суміжних галузей, пов'язаних з виробництвом туристичних послуг, поліпшення соціальної та виробничої інфраструктури, зростання якості життя суспільства шляхом розширення туристично-рекреаційних можливостей його оздоровлення і відпочинку. Однак позитивний вплив туризму на економіку держави та суспільний розвиток відбувається лише за прозорих та відповідальних умов ведення бізнесу та надання послуг. Однією з важливих перешкод, яка стримує розвиток туризму в Україні, є високий рівень тіньової економіки в державі загалом і в туристичній галузі зокрема.

Туризм є сферою соціально-економічної діяльності, яка містить виробництво та споживання готельних, ресторанних, транспортних та інших послуг з реалізації активного відпочинку людей, пов'язаного з виїздом за межі їх постійного перебування для поліпшення здоров'я, пізнання навколишнього світу, спортивних, ділових та інших заходів. Відповідно, у всіх цих сферах діяльності можуть бути присутні тіньові операції, пов'язані з отриманням нелегальних доходів під час надання туристичних послуг.

До можливих форм ведення тіньової діяльності в туристичній сфері можна віднести тіньовий оборот фінансового капіталу; ухиляння суб'єктів господарювання від сплати податків; функціонування нелегальних туристичних фірм; тіньову зайнятість; незаконне виробництво та реалізацію в туристичній галузі товарів, робіт та послуг тощо.

Перебування значної частини ринку туристичних послуг у тіньовому сегменті вітчизняної економіки негативно впливає на соціально-економічний розвиток держави, її регіонів через недоотримання надходжень у бюджети різних рівнів, соціальну незахищеність зайнятих у «тіні», розширення неправових, зокрема криміногенних, відносин у туристичній сфері. Це також негативно впливає на ділову репутацію країни у взаємовідносинах з міжнародними організаціями та інвесторами з огляду на можливості збільшення обсягу туристичних потоків, залучення іноземних інвестицій, формування та розвиток туристичної інфраструктури.

Сегмент тіньових туристичних послуг може розглядатися як значний прихований резерв розвитку цієї сфери держави та окремих її регіонів. Саме тому чітке розуміння масштабів тінізації ринку туристичних послуг, чинників впливу на перехід бізнесу в тінь і способів та стимулів виходу з тіні, вироблення зрозумілої і дієвої політики виводу туристичних послуг з тіньового обігу представляє інтерес як для науковців, так і для практиків та управлінців.

Відсутність в Україні системи статистичних спостережень, які давали б можливість проведення всебічного, об'єктивного та всеохоплюючого аналізу розвитку сектору туристичних послуг, спонукає до здійснення подібних

досліджень опосередковано – через ті сегменти, які мають у пакеті туристичних послуг значну (переважаючу) частку. Оскільки на оплату за тимчасове проживання і харчування припадає до 70-80% вартості туристичної пугівки, розвиток сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» може дати відповідне та достатньо точне бачення особливостей процесів, що відбуваються в секторі туристичних послуг та впливають на нього.

Проведене нами дослідження сфери туристичних послуг (за ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») за період з 2013 р. по 2019 р. засвідчило загальне зростання за основними показниками розвитку (табл. 2.12), однак темпи приросту за окремими показниками та регіонами різнилися і мали свої особливості. За середнього зростання кількості підприємств у цій сфері в Україні в 1,6 раза найбільший приріст відбувся в м. Київ – у 2,5 раза, Запорізькій – 2,2 раза та Херсонській областях – 2,0 раза. Лідерами за кількістю підприємств продовжували залишатися м. Київ (4 872 підприємства), Одеська (1 493 підприємства) та Львівська (1 401 підприємство) області.

Ці ж регіони, а також Харківська, Дніпропетровська та Київська області, мали найбільші обсяги реалізованих послуг у секторі. Загалом в Україні обсяг реалізованих послуг зріс за період 2013-2019 рр. у 5,4 раза. Значне збільшення обсягу реалізованих послуг у зазначений період відбулося в Житомирській (35,3%), Київській (31,8%), Вінницькій (28,8%), Чернігівській (26,7%), Черкаській (15,2%), Дніпропетровській (14,2%) та Харківській (13,9%) областях. Однак у низці регіонів розвитку туристичної сфери не надавалося належної уваги, про що може свідчити незначне, порівняно із середніми темпами по Україні, зростання обсягів реалізованих послуг у ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування»: Донецька область – зростання у 1,1 раза; Луганська – 1,7 раза, Херсонська – 3,1 раза, Кіровоградська – 3,5 раза (табл. 2.12).

В Україні, порівняно з 2013 р., відбулося значне (на 15% у 2019 р. і на 20,2% у 2020 р.²⁸⁹) скорочення кількості зайнятих працівників на підприємствах сфери розміщення і харчування. У 2020 р. скорочення цього показника не відбулося лише у Волинській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Львівській, Одеській, Харківській, Черкаській, Чернівецькій і Чернігівській областях.

Зростання валового регіонального продукту у сфері туристичних послуг України за період 2013-2019 рр. було вдвічі нижчим і становило 2,8 раза. Значно вищі за середні по Україні темпи зростання ВРП були в м. Київ (4,4 раза), Львівській (4,3 раза), Чернігівській (4,1 раза), Харківській (3,8 раза), Одеській (3,8 раза), Черкаській (3,7 раза), Дніпропетровській (3,5 раза), Житомирській (3,5 раза) та Закарпатській (3,5 раза) областях. У Луганській та Донецькій областях через військовий конфлікт на їх території ВРП у туристичній сфері в 2019 р., порівняно з 2013 р., скоротився, відповідно, у 0,4 і 0,9 раза (табл. 2.12).

²⁸⁹ Зайняте населення за видами економічної діяльності та регіонам. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 2.12

**Основні показники діяльності сфери туристичних послуг (ВЕД
«Тимчасове розміщування й організація харчування») за 2013-2019 роки**

Регіони (області)	Кількість підприємств, од			Зайнято, тис. осіб			Обсяг реалізованих послуг, млн грн			Валовий регіональний продукт, млн грн		
	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази
Україна	10441	16323	1,6	357,8	304,0	0,9	6191,6	33427,1	5,4	24884	70635	2,8
Вінницька	142	234	1,7	6,0	4,1	0,7	13,7	394,1	28,8	660	1222	1,9
Волинська	134	190	1,4	5,8	6,0	1,0	24,7	173,5	7,0	326	914	2,8
Дніпропетровська	495	864	1,8	23,4	23,1	1,0	172,3	2450,1	14,2	1392	4890	3,5
Донецька	663	755	1,1	28,3	10,1	0,4	488,2	491	1,1	1793	1681	0,9
Житомирська	118	181	1,5	7,5	6,9	0,9	8,8	310,4	35,3	294	1015	3,5
Закарпатська	261	408	1,6	16	14,3	0,9	73,8	300	4,1	509	1780	3,5
Запорізька	390	854	2,2	15,5	14,6	0,9	218	1096,9	5,0	827	2333	2,8
Івано-Франківська	248	388	1,6	8,7	10,8	1,2	110,8	454,8	4,1	713	2171	3,0
Київська	479	846	1,8	16,2	16,0	1,0	48,6	1546,2	31,8	1512	3985	2,6
Кіровоградська	96	152	1,6	5,1	5,5	1,1	22,9	79,6	3,5	174	546	3,1
Луганська	161	184	1,1	16,5	5,5	0,3	45,2	76,9	1,7	773	306	0,4
Львівська	877	1401	1,6	24,7	28,8	1,2	556,7	2753,2	4,9	1498	6450	4,3
Миколаївська	240	414	1,8	8,7	8,2	0,9	88,3	429,1	4,9	447	1134	2,5
Одеська	920	1493	1,6	25	25,7	1,0	361,2	2349	6,5	1568	5979	3,8
Полтавська	201	313	1,6	10,5	9,7	0,9	52	483	9,3	522	1550	3,0
Рівненська	108	156	1,4	10,9	10,8	1,0	29,3	150,4	5,1	488	771	1,6
Сумська	102	198	1,9	4,8	5,1	1,1	23,7	201,4	8,5	236	768	3,3
Тернопільська	105	172	1,6	8,4	7,3	0,9	16,5	145,7	8,8	352	717	2,0
Харківська	622	921	1,5	18,6	20,9	1,1	142,5	1986,5	13,9	1131	4324	3,8
Херсонська	195	397	2,0	7,1	5,9	0,8	124,5	385,1	3,1	361	1139	3,2
Хмельницька	161	251	1,6	6,2	5,4	0,9	24	140,7	5,9	292	989	3,4
Черкаська	131	230	1,8	5,7	6,0	1,1	16,5	251,3	15,2	308	1146	3,7
Чернівецька	138	194	1,4	8,8	10,0	1,1	23,8	151,8	6,4	273	875	3,2
Чернігівська	158	255	1,6	4,5	5,3	1,2	24,4	650,3	26,7	257	1058	4,1
м. Київ	1955	4872	2,5	36	38,0	1,1	1967,3	15970,1	8,1	5211	22892	4,4

Джерело: складено і розраховано за даними²⁹⁰.

За загального зростання кількості підприємств за ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування» за період 2013-2019 рр. в 1,6 раза відбулося скорочення кількості зайнятих працівників на підприємствах сфери розміщення і харчування (0,9 раза). Зважаючи на факт, що заклади розміщування і організації харчування є порівняно трудомісткими, такі зміни в офіційних статистичних даних можуть вказувати на недовозначні процеси неофіційного працевлаштування.

У 2013 р. в усіх регіонах України фінансові показники діяльності підприємств сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») були від'ємними і в середньому частка прибуткових підприємств становила 59,5% (табл. 2.13). Натомість через п'ять-шість років ситуація у сфері значно покращилася: вихід у плюс фінансових результатів

²⁹⁰ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014. Ч. 1. 299 с. (С. 70); Ч. 2. 733 с. (С. 302); «Регіони України» 2019: стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. Ч. 1. 276 с., (С.65); Ч. 2. 640 с. (С. 371); Валовий регіональний продукт за 2013 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2015. 128 с. (С. 52); Валовий регіональний продукт у 2019 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2021. 150 с. (С. 40).

(15 регіонів) або зменшення величини їх негативного результату (чотири регіони) та доведення частки прибуткових підприємств до позначки понад 70%. Серед регіонів у 2019 р. частка прибуткових підприємств за ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування» найвищою була в Луганській (88,9%), Херсонській (84,2%), Івано-Франківській (83,8%), Донецькій (83,6%), Волинській (79,8%), Рівненській (77,6%), Закарпатській (76,9%) та Хмельницькій (75,0%) областях.

Таблиця 2.13

Фінансові результати діяльності сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») за 2013-2019 роки

Регіони (області)	Частка прибуткових підприємств, %					Фінансовий результат до оподаткування (сальдо), млн грн				
	2013 р.	2018 р.	2019 р.	Темп росту, рази		2013 р.	2018 р.	2019 р.	Зміна (+/-), млн грн	
				2018 р./ 2013 р.	2019 р./ 2013 р.				2018 р./ 2013 р.	2019 р./ 2013 р.
Україна	59,5	71,4	70,9	1,2	1,2	-1270,5	2886,5	4648	4157	5918,5
Вінницька	64,3	69,9	71,3	1,1	1,1	-11,9	0,4	0,1	12,3	12
Волинська	63,9	76,4	79,8	1,2	1,2	-4,8	25,2	22,5	30	27,3
Дніпропетровська	49	72	70,8	1,5	1,4	-79,2	-6,8	22,6	72,4	101,8
Донецька	61,7	77,7	83,6	1,3	1,4	-167,5	-8,6	332,2	158,9	499,7
Житомирська	62,3	68,9	67,1	1,1	1,1	-4,4	-6,8	-8,3	-2,4	-3,9
Закарпатська	72,1	78,3	76,9	1,1	1,1	-1,9	-45,1	-19,2	-43,2	-17,3
Запорізька	60,2	68,4	70,1	1,1	1,2	-52,1	-66,1	199,2	-14	251,3
Івано-Франківська	75,4	84,4	83,8	1,1	1,1	-27,4	-37,1	456,1	-9,7	483,5
Київська	60,9	71,2	67,1	1,2	1,1	-46,1	72,6	250,3	118,7	296,4
Кіровоградська	71,6	76,2	70,1	1,1	1,0	-2,2	0,2	-3,1	2,4	-0,9
Луганська	66,2	73,1	88,9	1,1	1,3	-6,7	-17,4	18,9	-10,7	25,6
Львівська	60	73,8	72,5	1,2	1,2	-89,2	42,2	211,4	131,4	300,6
Миколаївська	51,1	74,4	73,5	1,5	1,4	-14,5	9,4	26	23,9	40,5
Одеська	63,5	75,1	72,9	1,2	1,1	-27,5	-30,4	-1,9	-2,9	25,6
Полтавська	59,2	68,6	67,6	1,2	1,1	-7,7	-0,5	-6,1	7,2	1,6
Рівненська	72,6	71,1	77,6	0,9	1,1	-2,9	2,5	3,7	5,4	6,6
Сумська	42,2	57,9	54,9	1,4	1,3	-8,6	-16,6	-10,1	-8	-1,5
Тернопільська	64,3	77	74,7	1,2	1,2	-4,2	1,6	-1,3	5,8	2,9
Харківська	54,4	73,2	70,4	1,4	1,3	-101,5	-126,2	12,2	-24,7	113,7
Херсонська	66,9	76,6	84,2	1,1	1,3	-10,4	-1,3	4,3	9,1	14,7
Хмельницька	65,1	75,8	75	1,2	1,2	-5,9	0,2	7,1	6,1	13
Черкаська	63	76,7	73,1	1,2	1,2	-8,8	-6,5	-9,6	2,3	-0,8
Чернівецька	52,7	58,5	61,2	1,1	1,2	-2,3	-4,6	-13,9	-2,3	-11,6
Чернігівська	48,1	66,2	70,6	1,4	1,5	-16,9	-5,8	-1,4	11,1	15,5
м. Київ	53,5	65,7	65,5	1,2	1,2	-462,4	3112	3156,3	3574,4	3618,7

Джерело: складено і розраховано за даними²⁹¹.

²⁹¹ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014., Ч. 2. 733 с. (С. 355-358); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. Ч. 2. 657 с. (С. 118-120); Діяльність підприємств. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Однак у низці регіонів частка збиткових підприємств продовжувала залишатись значною: Сумська область – 45,1%, Чернівецька – 38,8%, м. Київ – 34,5%, Житомирська – 32,9%, Київська – 32,9%, Полтавська область – 32,4%.

Зниження ефективності діяльності підприємств у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» для регіонів, де туризм розвивається прискореними темпами (за показниками росту ВРП, обсягу реалізованих послуг, зайнятості) – Вінницька, Волинська, Житомирська, Полтавська, Черкаська області – викликає запитання і може свідчити про наявність прихованих негативних процесів у цій сфері: зростання тіньової частки в обсягах реалізованих послуг, скорочення кількості зайнятих працівників, сповільнення інвестиційної активності, зниження податкових надходжень.

Залучення капітальних інвестицій у сфері туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») за період з 2013 р. по 2020 р. не отримало значного поживавлення (ріст у 1,2 раза по Україні у 2018 р. та 1,1 раза у 2019 р. за спаду в 0,8 раза у 2020 р.) (табл. 2.14).

У 2018-2020 рр., порівняно з 2013 р., обсяги капітальних інвестицій відчутно збільшилися в кількох регіонах: Запорізькій (ріст у 10,4 раза у 2018 р., 3,3 раза у 2019 р., та 8,4 раза у 2020 р.), Тернопільській (2,8 раза у 2018 р., 9,9 раза у 2019 р. та 2,5 раза у 2020 р.), Дніпропетровській (3,5 раза у 2018 р., 5,7 раза у 2019 р. та 8,4 раза у 2020 р.) областях, м. Київ (2,2 раза у 2018 р., 2,4 раза у 2019 р. та 1,7 раза у 2020 р.)²⁹². За абсолютними значеннями залучених інвестицій лідерами продовжували стабільно залишатися м. Київ (55,2% капітальних інвестицій в аналізований ВЕД України у 2019 р. та 2020 р.), Дніпропетровська область (17,5% у 2019 р. та 5,5% у 2020 р.), Львівська (7,2% у 2019 р. та 9,7% у 2020 р.) та Одеська (5,4% у 2019 р. та 16,1% у 2020 р.) області. На ці чотири регіони у 2020 р. припало 86,3%, у 2019 р. – 85,3% усіх капітальних інвестицій, спрямованих у туристичну сферу України, тоді ж як у 2018 р. цей відсоток становив 74,5%, що свідчить про посилення і так значних диспропорцій у залучення інвестиційних ресурсів у розвиток регіональних туристичних комплексів.

Про регіональні деформації розвитку сфери туризму свідчать також обсяги сплаченого туристичного збору як щодо номінальних об'ємів, так і за відносними показниками (табл. 2.14). В Україні у 2019 р. 54,3% сплаченого туристичного збору (106,6 млн грн) припадало на три регіони: м. Київ (63,6 млн грн), Львівську (21,6 млн грн), Одеську (21,4 млн грн) області. У низці регіонів, які найбільше збільшили обсяги реалізованих послуг у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування», ріст сплати туристичного збору також був вищим за середній показник по Україні: Черкаська область – 17,4 раза (у 2019 р., порівняно з 2013 р.), Вінницька – 14,4 раза, Житомирська – 14,1 раза, Київська – 13,8 раза, Чернігівська – 10,7 раза.

²⁹² Дані Головних управлінь статистики у регіонах України.

Однак у 2020 р. сплата туристичного збору в Україні знизилась на третину і становила 130,6 млн грн²⁹³ (66,6% до показника 2019 р.). Таке зниження торкнулося майже усіх регіонів і було спричинене передовсім запровадженням карантинних заходів через епідемію COVID-19 та загальним зниженням ділової активності у сфері туризму.

Таблиця 2.14

Капітальні інвестиції та туристичний збір у сфері туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») за 2013-2019 роки

Регіони (області)	Капітальні інвестиції, млн грн					Туристичний збір, млн грн				
	2013 р.	2018 р.	2019 р.	Темп росту, рази		2013 р.	2018 р.	2019 р.	Темп росту, рази	
				2018 р. / 2013 р.	2019 р. / 2013 р.				2018 р. / 2013 р.	2019 р. / 2013 р.
Україна	2409,5	2893,0	2756,5	1,2	1,1	24,22	90,6	196,2	3,7	8,1
Вінницька	36,7	17,6	16,3	0,5	0,4	0,18	0,5	2,6	2,8	14,4
Волинська	10,0	8,7	6,8	0,9	0,7	0,2	0,6	1,4	3,0	7,0
Дніпропетровська	85,2	301,5	483,0	3,5	5,7	0,89	2,5	8,1	2,8	9,1
Донецька	167,5	27,0	19,8	0,2	0,1	0,85	1,2	3,6	1,4	4,2
Житомирська	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,17	0,5	2,4	2,9	14,1
Закарпатська	13,2	30,0	29,8	2,3	2,3	0,93	3,8	8,6	4,1	9,2
Запорізька	13,7	141,6	45,4	10,4	3,3	1,42	3,7	8,2	2,6	5,8
Івано-Франківська	19,2	75,2	21,1	3,9	1,1	0,95	3,7	6,1	3,9	6,4
Київська	41,4	81,4	37,6	2,0	0,9	0,68	2,3	9,4	3,4	13,8
Кіровоградська	3,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,07	0,3	0,7	4,3	10,0
Луганська	11,4	6,4	0,0	0,6	0,0	0,11	0,1	1,1	0,9	10,0
Львівська	235,6	261,0	197,6	1,1	0,8	3,57	13,4	21,6	3,8	6,1
Миколаївська	20,0	20,2	13,2	1,0	0,7	0,46	1,8	4,3	3,9	9,3
Одеська	83,1	190,3	148,8	2,3	1,8	2,72	11,6	21,4	4,3	7,9
Полтавська	9,5	18,6	27,1	2,0	2,8	0,31	1,3	3	4,2	9,7
Рівненська	2,8	7,2	2,5	2,5	0,9	0,13	0,4	1,4	3,1	10,8
Сумська	2,7	0,0	1,1	0,0	0,4	0,13	0,3	1,2	2,3	9,2
Тернопільська	3,0	8,4	29,5	2,8	9,9	0,13	0,4	1,1	3,1	8,5
Харківська	27,9	47,1	100,8	1,7	3,6	0,91	3	8,5	3,3	9,3
Херсонська	19,1	17,7	3,5	0,9	0,2	0,79	3,7	8,4	4,7	10,6
Хмельницька	3,6	0,0	3,0	0,0	0,8	0,21	0,7	2,1	3,3	10,0
Черкаська	6,8	11,1	8,2	1,6	1,2	0,27	0,7	4,7	2,6	17,4
Чернівецька	9,0	3,7	21,6	0,4	2,4	0,23	0,5	1,1	2,2	4,8
Чернігівська	17,1	26,9	9,0	1,6	0,5	0,15	0,6	1,6	4,0	10,7
м. Київ	632,9	1402,2	1520,5	2,2	2,4	7,76	33	63,6	4,3	8,2

Джерело: складено і розраховано за даними²⁹⁴.

²⁹³ Бюджет України 2020 : стат. зб. К., Міністерство фінансів України, 2021, 299 с. URL : [https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_\(for_website\).pdf](https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_(for_website).pdf)

²⁹⁴ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014. Ч. 2. 733 с. (С. 132); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. Ч. 2. 657 с. (С. 172); Капітальні інвестиції (щоквартальні показники) за січень-грудень 2019 року. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Бюджет України 2019 рік : стат. зб. К., Міністерство фінансів України, 2020, 297 с.

Потрібно зазначити, що у 2019 р. відбулася зміна основи розрахунку туристичного збору (0,5% – для внутрішнього туризму та до 5% – для в'їзного туризму від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, для однієї особи за одну добу тимчасового розміщення (п. 268.3.1. статті 268 Податкового кодексу України)²⁹⁵. Цей відхід від європейської практики, коли базою оподаткування туристичного збору є вартість номеру, з одного боку, істотно наповнив місцеві бюджети (ріст у 90,6 раза загалом в Україні) у 44,4% регіонах (зокрема, найбільше у м. Київ – 33 рази, Одеській і Львівській (11,6 і 13,4 рази відповідно) областях). Проте, з іншого боку, так створюються нерівні умови на користь власників великого бізнесу, що є черговим стимулом для малого та середнього бізнесу переходити в «тінь».

Виявлені невідповідності в низці показників, зокрема тих, що мають тісний зв'язок щодо напрямку і темпів росту, дають підстави стверджувати, що має місце тінізація послуг у сфері туризму (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») у різних її проявах і розмірах.

Розрахунок рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств²⁹⁶ (табл. 2.15, рис. 2.13, додаток 3) засвідчив зниження на третину за досліджуваний період (2013-2019 рр.) коефіцієнта тіньової економіки (середнє значення) загалом по Україні: з 31,5% ВРП (2013 р.) до 20,8% ВРП (2018 р.) та 20,4% (2019 р.), що є позитивним явищем. Однак приблизно п'ята частина діяльності сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» (за обліковуваними результатами) продовжує залишатися в «тіні».

Також у 2019 р., порівняно з 2013 р., спостерігалось зменшення рівня тінізації у цій сфері по всіх регіонах України, особливо в Луганській, Херсонській, Рівненській, Івано-Франківській і Волинській областях. Водночас у тринадцяти областях у 2019 р., порівняно з попереднім роком, рівень тіньової економіки сфери туристичних послуг зріс (серед них є лідери за кількістю туристів в Україні: Одеська, Львівська, Івано-Франківська, Миколаївська області).

За загальної позитивної динаміки вищі за середні по Україні показники тінізації сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» у 2019 р. були у м. Київ (30,1% від ВРП), Сумській (24,5%), Київській (21,7%), Чернівецькій (21,4%) та Запорізькій (21,1%) областях. Особливо загрозливою ситуація з високою часткою тіньової економіки (майже третина) в столиці, яка традиційно є найбільшим туристичним регіоном України, а, отже, суттєво впливає на загальні показники розвитку сфери туризму в країні: в цьому

²⁹⁵ Податковий кодекс України Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F+296#w2_1

²⁹⁶ Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки / Міністерство економіки України / Наказ від 18 лютого 2009 р. №123. URL : <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

конкретному випадку – негативно. Водночас низка регіонів значно (майже вдвічі) скоротила рівень тінізації сектору за 2013-2019 рр. – це Луганська, Херсонська, Донецька, Дніпропетровська, Львівська, Миколаївська, Харківська, Чернігівська області.

Таблиця 2.15

**Рівень тіньової економіки сфери туристичних послуг (ВЕД
«Тимчасове розміщування й організація харчування») у 2013, 2018 і 2019
роках**

Регіони (області)	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % ВРП			Індекси зміни, разів		
	2013 р.	2018 р.	2019 р.	2018 р. / 2013 р.	2019 р. / 2013 р.	2019 р. / 2018 р.
Україна	31,5	20,8	20,4	0,66	0,65	0,98
Вінницька	20,5	16,0	15,1	0,78	0,74	0,94
Волинська	22,0	14,6	12,7	0,66	0,58	0,87
Дніпропетровська	34,5	16,3	16,4	0,47	0,48	1,01
Донецька	31,3	13,7	13,7	0,44	0,44	1,00
Житомирська	25,1	17,4	18,0	0,69	0,72	1,03
Закарпатська	17,3	14,8	14,0	0,86	0,81	0,95
Запорізька	29,9	22,7	21,1	0,76	0,71	0,93
Івано-Франківська	17,7	10,8	12,4	0,61	0,70	1,15
Київська	26,6	18,9	21,7	0,71	0,82	1,15
Кіровоградська	16,5	12,4	15,8	0,75	0,96	1,27
Луганська	18,6	22,3	6,4	1,20	0,34	0,29
Львівська	31,2	15,9	16,6	0,51	0,53	1,04
Миколаївська	31,1	14,4	15,4	0,46	0,50	1,07
Одеська	24,4	15,9	16,0	0,65	0,66	1,01
Полтавська	23,3	17,9	19,4	0,77	0,83	1,08
Рівненська	15,8	15,3	11,6	0,97	0,73	0,76
Сумська	34,5	24,8	24,5	0,72	0,71	0,99
Тернопільська	19,4	12,4	13,4	0,64	0,69	1,08
Харківська	33,7	19,2	19,6	0,57	0,58	1,02
Херсонська	22,1	13,3	9,2	0,60	0,42	0,69
Хмельницька	21,2	13,2	13,4	0,62	0,63	1,02
Черкаська	22,6	12,9	15,1	0,57	0,67	1,17
Чернівецька	26,9	22,0	21,4	0,82	0,80	0,97
Чернігівська	35,1	20,0	16,1	0,57	0,46	0,81
м. Київ	47,9	34,0	30,1	0,71	0,63	0,89

Джерело: розраховано за даними²⁹⁷.

²⁹⁷ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014., Ч. 2. 733 с. (С. 355-358); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019. Ч. 2. 657 с. (С. 118-120) ; Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2018. 157 с. (С. 62); Валовий регіональний продукт у 2019 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 70).

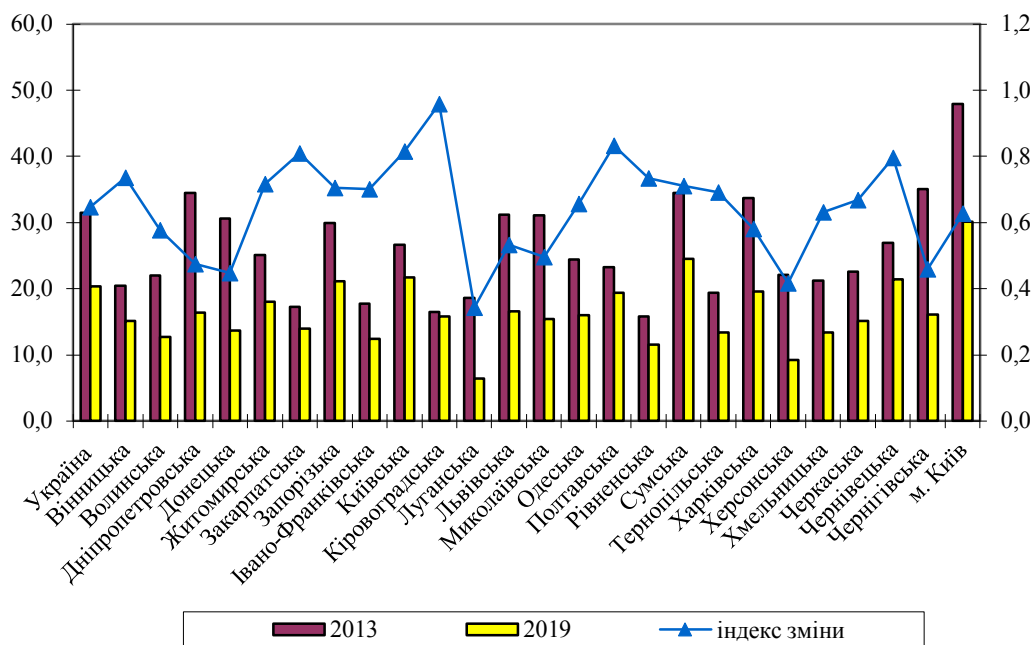

Рис. 2.13. Рівень тіньової економіки сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування» у 2013 і 2019 роках
Джерело: побудовано на основі даних табл. 2.15.

Для глибшого розуміння природи та чинників впливу на тінізацію сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування», а також більш точного аналізу всієї сфери, було здійснено порівняння темпових показників росту за окремими показниками розвитку всіх суб'єктів господарювання (юридичні і фізичні особи-підприємці). Включення до аналізу фізичних осіб-підприємців є потрібним для забезпечення об'єктивної картини по цьому сектору послуг, оскільки саме на ФОПів у загальних показниках суб'єктів господарювання припадає: 87,8% кількості суб'єктів господарювання, 63,4% кількості зайнятих, 42,3% загального обсягу реалізованої продукції, 35% доданої вартості за витратами виробництва та 23% витрат на оплату праці.

Розрахунки коефіцієнтів еластичності основних показників діяльності сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») у розрізі підприємств і фізичних осіб-підприємців за період 2013-2019 рр. (табл. 2.16) засвідчили, що загалом позитивні зміни в секторі, які проявлялися в зростанні основних показників екстенсивного розширення сфери (кількість підприємств, кількість зайнятих, витрати на оплату праці), також позитивно впливали і на загальні показники ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання (ріст обсягів реалізованих послуг, ріст доданої вартості за витратами виробництва).

Таблиця 2.16

Коефіцієнти еластичності основних показників діяльності сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») в розрізі підприємств і фізичних осіб-підприємців за 2013-2019 роки

Суб'єкти господарювання	Коефіцієнти еластичності								
	Співвідношення темпів росту обсягів реалізованих послуг та темпів росту кількості суб'єктів господарювання	Співвідношення темпів росту доданої вартості за витратами виробництва та темпів росту відповідних показників			Співвідношення темпів росту кількості зайнятих працівників та темпів росту обсягів реалізованих послуг	Співвідношення темпів росту витрат на оплату праці та темпів росту обсягів реалізованих послуг	Співвідношення темпів росту витрат на оплату праці на одного зайнятого та темпів росту відповідних показників		
		обсягів реалізованих послуг	кількості зайнятих працівників	витрат на оплату праці			обсягів реалізованих послуг	витрат на оплату праці	доданої вартості за
Загалом по сфері	1,15	1,02	1,21	1,05	0,84	0,97	0,95	0,97	0,93
Підприємства	1,25	1,06	1,32	1,06	0,80	1,00	1,04	1,03	0,97
Фізичні особи-підприємці	1,14	1,00	1,15	1,09	0,87	0,92	0,85	0,93	0,85

Джерело: розраховано за даними²⁹⁸.

Загалом по сфері, а також у розрізі підприємств і фізичних осіб-підприємців, коефіцієнти еластичності темпів росту обсягів реалізованих послуг до темпів росту кількості суб'єктів господарювання були вищі за одиницю, що свідчить про високу чутливість між показниками (для підприємств цей коефіцієнт був дещо вищим – 1,25), що свідчить про збільшення економічного потенціалу (масштабів) наданих послуг відповідними суб'єктами на ринку.

Темпи росту основних показників господарської діяльності (обсягів реалізованих послуг, кількості зайнятих працівників, витрат на оплату праці) справляли позитивний вплив на загальну ефективність діяльності суб'єктів господарювання – ріст доданої вартості. Це було притаманне як підприємствам, так і фізичним особам-підприємцям (табл. 2.16).

Проте ріст обсягів реалізованих послуг не справляв стимулюючого впливу на ріст кількості зайнятих і на ріст витрат на оплату праці (коефіцієнти еластичності < 1). Щобільше, на підприємствах за період 2013-2019 рр. відбулося скорочення загальної кількості зайнятих, що додатково вплинуло на нижчий від середнього показник еластичності (0,8). Відставання темпів росту витрат на оплату праці від темпів росту обсягів реалізованих послуг може свідчити про приховування частини витрат на оплату праці в загальній звітності.

²⁹⁸ Діяльність суб'єктів господарювання 2019 : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 153 с. (С. 12, 14, 20, 22, 26).

Оскільки сфера туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») є достатньо трудомісткою, надмірна оптимізація кількості зайнятих і скорочення витрат на оплату праці зазвичай не лише не покращують ефективність господарської діяльності, але й спричиняють її зниження. Тому відсутність стимулюючого впливу обсягів реалізованих послуг на зайнятість і оплату праці може свідчити про ріст тінізації у цій сфері через збільшення неофіційної зайнятості та вивід у тінь частини заробітної плати.

Ситуацію у сфері оплати праці краще ілюструє коефіцієнт еластичності темпів росту витрат на оплату праці на одного зайнятого до інших показників (табл. 2.16). Усі вони були меншими одиниці, що свідчить про відсутність між ними стимулюючого зв'язку (лише для підприємств коефіцієнт еластичності темпів росту витрат на оплату праці на одного зайнятого та темпів росту витрат на оплату праці був більшим одиниці). Це, як мінімум, видається досить дивним, бо між витратами на оплату праці і витратами на оплату праці на одного зайнятого за нормальних природних і прозорих умов ведення господарської діяльності є дуже високий і щільний прямий зв'язок. Коли цього не спостерігається, то з великою вірогідністю можемо стверджувати про високу тінізацію оплати праці в прямий і опосередкований спосіб: через неофіційне працевлаштування (загальне зниження кількості зайнятих на підприємствах сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» за період 2013-2019 рр. та суттєве відставання росту зайнятих у ФОПів від росту інших показників), заниження розміру ставок оплати праці та працевлаштування на неповний оклад з доплатами «на темно» задля зниження податкового навантаження та ухиляння від оподаткування фонду оплати праці.

Оскільки фізичні особи-підприємці не надають повної звітності про результати господарської діяльності, рівень тінізації у цьому сегменті може бути значно вищим за розрахований з використанням офіційних даних.

Загалом, підсумовуючи отримані результати дослідження, можна зробити такі висновки:

1. За наявності відносно позитивних аспектів щодо розвитку сфери туристичних послуг можемо говорити про неоднорідність розвитку туристичної сфери в розрізі регіонів і відсутність тенденцій на подолання регіональних диспропорцій.

2. Станом на 2019 р. в середньому близько п'ятої частини цієї сфери (за основними показниками діяльності) перебуває в тіні. Хоч за період 2013-2019 рр. переважна кількість регіонів покращила свою офіційну статистику та вивела частину бізнесу в сфері туристичних послуг з тіньового обороту, однак регіони з найбільшими обсягами цих послуг (насамперед м. Київ) залишаються з найвищим рівнем тінізації бізнесу. Щобільше, у тринадцяти областях рівень тінізації туристичної сфери у 2019 р., порівняно з 2018 р., дещо зріс.

3. Розраховані темпи росту за окремими показниками діяльності суб'єктів господарювання сфери туристичних послуг, а також коефіцієнтів еластичності між деякими з них, передовсім обсягу реалізованих послуг, доданої вартості, кількості зайнятих, витрат на оплату праці та витрат на оплату праці на одного зайнятого до інших показників, дало можливість виявити деякі

невідповідності, що можуть свідчити про найбільш вірогідні способи тінізації господарської діяльності суб'єктів господарювання в цій сфері. До них можна віднести передусім найм працівників (способи оформлення трудових відносин, оплата праці), формування доходу і прибутку та способів виведення з-під оподаткування їх частин.

4. Найбільш «тіньовим» залишається сегмент послуг, що надаються фізичними особами-підприємцями. Це засвідчують результати проведеного дослідження за офіційними даними (показниками діяльності), навіть не беручи до уваги той факт, що спрощена форма подачі звітності про результати господарської діяльності створює можливості ФОПам не оприлюднювати реальних обсягів надаваних послуг і зайнятих працівників, збільшуючи обсяги «тіньових» оборотів у своєму сегменті й загалом по сфері туристичних послуг.

Перебування значної частки сфери туристичних послуг в тіні справляє не лише негативний вплив на розвиток сфери, але й загалом на соціально-економічний розвиток регіонів і держави через недоотримання податкових надходжень у бюджети різних рівнів, низьку якість послуг у тіні, відсутність соціального захисту неофіційно зайнятих у сфері, відсутність інвестиційних надходжень і перспектив розвитку.

Високий рівень тінізації сфери туристичних послуг мінімізує податкове навантаження на дрібних учасників ринку, однак призводить до великого недобору цільових відрахувань, які за нормальних умов мали би бути основою фінансування державою необхідної для сектору інфраструктури. Водночас спостерігається вкрай нерівномірний міжрегіональний розподіл цих доходів, який обмежує фінансування інфраструктури саме там, де її найбільше не вистачає.

Непроста ситуація з досить високою тінізацією у сфері туристичних послуг надзвичайно сильно ускладнилася сьогодні внаслідок тривалої дії карантинних заходів через епідемію COVID-19. Ця сфера найбільш потерпає внаслідок карантинних дій, що призводить до руйнації потенціалу сектору туристичних послуг і поглиблює проблеми, які мали місце до карантину. Вихід з карантину значно поглибить «тінь» і буде потребувати додаткових зусиль та виважених регуляторних рішень на державному та регіональному рівнях. Тому найпершим завданням для науковців і практиків стає напрацювання механізмів та заходів протидії тінізації та недопущення значних руйнівних падінь у сфері туристичних послуг, зокрема у ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування».

2.5. Послуги у сфері операцій з нерухомістю

Одним з «лідерів» тіньової економіки України, який протягом 2013-2020 років постійно входив до трійки найбільш тінізованих секторів економіки (а у 2016 році навіть очолював рейтинг секторів економіки за рівнем тінізації), є операції з нерухомим майном (далі – операції з нерухомістю).

Відповідно до класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД-2010) операції з нерухомим майном включають:²⁹⁹

- купівлю та продаж власного нерухомого майна (багатоквартирних будівель і житла, нежитлових будівель, земельних ділянок);

- надання в оренду чи експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна (багатоквартирних будівель та житла, нежитлових будівель, земельних ділянок; надання будівель, упоряджених або неупоряджених квартир чи апартаментів для довготермінового використання зазвичай на умовах щомісячної або річної оплати; діяльність ринків, експлуатацію житлових мобільних комплексів і т.п.);

- операції з нерухомим майном за винагороду або на основі контракту, зокрема діяльність агентств нерухомості (надання посередницьких послуг з купівлі, продажу або надання в оренду нерухомого майна на підставі фіксованих виплат або на контрактній основі; надання за винагороду або на основі контракту консультативних послуг і послуг з оцінювання нерухомого майна, які пов'язані з його купівлею, продажом або наданням в оренду; послуги агентів умовного депонування) та діяльність агентств зі стягування орендної плати (управління нерухомим майном) за винагороду або на основі контракту.

Виділяють прямі та непрямі методи дослідження тіньової діяльності у сфері операцій з нерухомістю³⁰⁰. Прямі методи включають опитування, аналіз даних податкового контролю, вивчення висвітлених у ЗМІ конкретних кейсів приховування доходів та шахрайських схем під час здійснення операцій з нерухомим майном і т. п. Вони дають змогу зрозуміти галузеву та продуктову структуру об'єкта дослідження. Прямі методи самі по собі не призначені для оцінювання розмірів «тіні». Метою їх використання є встановлення особливостей функціонування сфери операцій з нерухомістю для підтвердження тези про недооцінку тіньової складової в статистичних звітах. Непрямі ж методи спираються на вивчення та аналіз офіційних статистичних даних для визначення та оцінювання рівня тінізації сфери операцій з нерухомістю (тобто оцінки того, яка частина валової доданої вартості сфери операцій з нерухомістю приховується від оподаткування). Вони базуються на даних міністерств та служби статистики.

Адекватно обчислити рівень тіньової економіки у сфері операцій з нерухомістю вкрай складно, оскільки в багатьох випадках діяльність

²⁹⁹ Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010). URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/SECT/KVED10_L.html

³⁰⁰ Kucharska-Stasiak E., 2016, Grey Zone in the Real Estate Market, Real Estate Management and Valuation, vol. 24, no. 3, pp. 83-92. URL: <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/remav.2016.24.issue-3/remav-2016-0023/remav-2016-0023.pdf>

провадиться фізичними особами-підприємцями або фізичними особами без будь-якої реєстрації (особливо щодо оренди житла) та без офіційного декларування отриманих доходів. Натомість офіційна статистика подає необхідні для розрахунків дані про результати діяльності (прибутки/збитки) лише юридичних осіб. Тож отримані результати розрахунків доволі умовні, тому цілком доречним є врахування експертних суджень щодо рівня тінізації досліджуваної сфери.

Тіньова діяльність у сфері операцій з нерухомістю неоднорідна: від здавання домогосподарством однієї з кімнат у власному житлі для отримання невеликого додаткового доходу до кримінальних афер з продажу житла з метою незаконного збагачення і легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом (наприклад, від продажу наркотиків чи зброї). Тому, перш ніж здійснювати оцінку рівня тіньової діяльності у сфері операцій з нерухомістю, доречно провести її класифікацію та ідентифікацію.

Ключові критерії класифікації тіньової діяльності у сфері операцій з нерухомістю знаходяться переважно в юридичній та економічній площині. З правової позиції діяльність у сфері операцій з нерухомістю практично завжди має легальний характер (здавання нерухомості в оренду, здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомості, управління нерухомістю на договірних засадах і т. п.). Однак у межах легальної діяльності можуть мати місце протизаконні (кримінальні) дії певних суб'єктів (наприклад, силовий примус до укладання угоди продажу нерухомості, підроблення документів про право власності на нерухомість тощо). Економічна площина тіньової складової сфери операцій з нерухомістю характеризується недоотриманням бюджетами та соціальними фондами доходів унаслідок ухиляння від сплати податкових платежів, застосуванням схем мінімізації податків або ж провадженням діяльності без реєстрації чи неофіційного працевлаштування працівників.

Визначальним аспектом, який впливає на вибір фізичною чи юридичною особою «ніші» для діяльності в тіньовій економіці, є мотивація до отримання доходів: підтримання своєї життєдіяльності (передбачає отримання відносно невеликого пасивного доходу як додаткового до доходів від основної зайнятості); отримання доходів від діяльності в «тіні» у сфері операцій з нерухомістю як основного джерела забезпечення життєдіяльності особи; швидке збагачення (характеризується зазвичай протизаконними діями).

Зважаючи на зазначене, усю тіньову діяльність у сфері операцій з нерухомістю можна поділити на три групи: 1) неформальна; 2) прихована («сіра»); 3) протизаконна (кримінальна або «чорна»).

Неформальна діяльність у сфері операцій з нерухомістю – це дозволена законодавством діяльність, яка однак здійснюється без офіційної реєстрації суб'єкта та обліку одержаних ним доходів. Її метою є отримання додаткового (до заробітної плати чи пенсії) доходу здебільшого для підтримання своєї життєдіяльності. Прикладом такої діяльності може бути здавання в оренду домогосподарством частини своєї житлової площі (наприклад, кімнати). З одного боку, це дозволяє забезпечує домогосподарству відносно незначний додатковий дохід, але з другого, – змушує його членів піти на певні поступки,

пов'язані з комфортністю проживання (ділити з орендарями приміщення спільного користування: кухню, вбиральню і т. д.). Сюди ж можна віднести також і домогосподарства, члени якого беруть до свого житла та на утримання родича похилого віку, який проживав у власній квартирі, для того, щоб здавати житло останнього в оренду та отримувати додатковий дохід.

Прихована («сіра») діяльність у сфері операцій з нерухомістю – це дозволена законодавством діяльність, суб'єкти якої (фізичні особи, фізичні особи-підприємці та юридичні особи) вдаються до організаційних та фінансових схем (які інколи навіть перебувають поза межами правового поля) з метою ухиляння від оподаткування чи мінімізації належних до сплати сум податків та зборів. Найчастіше «сіра» економічна діяльність знаходить своє відображення в заниженні оборотів суб'єктів господарювання та в неофіційному працевлаштуванні найманих працівників. Наслідком наявності «сірої» складової тіньової діяльності у сфері операцій з нерухомістю є недоотримання бюджетами та фондами соціального страхування податків і зборів.

Типовими прикладами діяльності в «сірому» сегменті операцій з нерухомістю є:

- заниження ціни нерухомості під час укладання договору купівлі-продажу з наступною неофіційною доплатою. Доволі часто в нотаріально завіреному договорі купівлі-продажу нерухомості її ціна є меншою, ніж фактично обумовлена між продавцем та покупцем. Це дозволяє знизити суми платежів (держмити, збір до Пенсійного фонду України), які необхідно сплатити у разі придбання нерухомості;

- заниження в договорі про оренду ставок плати за оренду земельних ділянок, житлових та комерційних приміщень з їх подальшою неофіційною доплатою;

- завищення розміру орендної плати для збільшення витрат, пов'язаних з веденням підприємницької/господарської діяльності, для зниження величини прибутку від основної діяльності, яка підлягає оподаткуванню. Здебільшого цим користуються суб'єкти господарювання, які перебувають на загальній системі оподаткування;

- надання нерухомості в оренду без укладання договорів оренди та без декларування отриманих доходів. Така діяльність не лише позбавляє бюджет будь-яких надходжень від операцій, пов'язаних з нерухомістю, але й робить як орендодавця, так і орендаря практично беззахисними у разі виникнення спірних ситуацій;

- відсутність реєстрації діяльності у сфері операцій з нерухомістю та сплати будь-яких податкових платежів. Діяльність провадиться шляхом реклами своїх послуг через сайти оголошень у мережі «Інтернет» та іншими каналами, наприклад «сарафаним радіо». Такий своєрідний фріланс на ринку нерухомості може бути наслідком неврегульованості на держаному рівні ріелторської діяльності;

- неофіційна зайнятість найманих працівників у суб'єктів господарювання, які надають послуги у сфері операцій з нерухомістю (в агентствах нерухомості та агентствах з управління нерухомим майном). Це

призводить до втрат бюджетів від надходжень податку з доходів фізичних осіб (ПДФО), а фондів соціального страхування – надходжень сум єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування (ЄСВ);

– встановлення заробітної плати офіційно працевлаштованих працівників у суб’єктів господарювання у сфері операцій з нерухомістю (ріелторів, управителів нерухомістю та ін.) на рівні мінімальної зарплати з подальшою доплатою заробітної плати та премій «у конвертах», що також спричиняє недоотримання бюджетами та фондами соціального страхування ПДФО та ЄСВ;

– функціонування інформаційних агентств, які вводять потенційних орендарів в оману, пропонуючи за невелику плату (200-300 грн) базу телефонних контактів власників житла, які здають його в оренду без посередників. Насправді ж телефони або фіктивні, або власники не здають житло. Агентство жодної відповідальності за результати не несе, оскільки перед здійсненням операції пропонує потенційному орендарю підписати договір, в якому дрібним шрифтом вказано, що агентство надає лише інформаційні послуги. Слід зазначити, що бюджети та фонди соціального страхування отримують надходження від таких агентств, оскільки вони зареєстровані як фізичні особи-підприємці та сплачують податкові платежі (щоправда, вони можуть їх мінімізувати, встановивши, наприклад, мінімальну заробітну плату для працівників (з наступною доплатою у «конвертах»), або ж не працевлаштовуючи усіх працівників офіційно). Отже, де-юре операція має законний характер, але де-факто містить ознаки шахрайства³⁰¹.

Протизаконна (кримінальна, «чорна») діяльність у сфері операцій з нерухомістю – це протиправна діяльність у вигляді афер чи незаконних схем, пов’язаних з купівлею-продажом чи орендою нерухомості. Здійснюється така діяльність з метою швидкого збагачення або ж легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом (від продажу наркотиків та зброї, корупційних доходів і т. п.), і в більшості випадків супроводжується підробленням документів, які засвідчують право власності на нерухомість. Слід також зазначити, що під час здійснення певних «чорних» операцій з нерухомістю (наприклад, продажу житла під примусом) шахраї можуть сплачувати встановлені законодавством обов’язкові платежі (наприклад, держмити, збір до пенсійного фонду).

Серед протизаконних (шахрайських) операцій з нерухомістю, які сьогодні мають місце на ринку, доцільно виділити такі:

*при оренді житла*³⁰²:

– надання житла в оренду відразу кільком орендарям. Суть цієї афери зводиться до того, що шахраї винаймають житло в оренду на короткий період часу, підробляють документи про право власності на себе і пропонують житло в оренду по чергово кільком орендарям на умовах попередньої оплати за один-

³⁰¹ Старые схемы мошенничества на рынке аренды продолжают действовать. URL: <http://domik.ua/novosti/starye-sxemy-moshennichestva-na-rynke-arendy-prodolzhayut-dejstvovat-n234875.html>

³⁰² Там само.

два місяці та початку оренди через 2-3 дні. Потім шахраї зникають, а орендарі залишаються без житла. З таких операцій жодних поступлень до бюджету не надходить;

– здавання житла в оренду одним із співвласників без погодження з іншими співвласниками, які через деякий час змушують орендарів звільнити житло. Операція здійснюється неофіційно (без укладання договору оренди), тому повернути аванс за оренду майже неможливо. Як і в попередньому прикладі, жодних надходжень бюджет не отримує;

при купівлі-продажу нерухомості³⁰³:

– заволодіння чужою нерухомістю шляхом підроблення документів, введення продавця в оману або із застосуванням грубої сили (викрадення, насильницький підпис документів і т.п.). У результаті укладається договір купівлі-продажу, за яким нерухомість переходить до шахраїв за невелику плату, а через деякий час нерухомість перепродається цілком легально. Слід зазначити, що хоч такі операції купівлі-продажу та супроводжуються належними до сплати платежами, однак за своєю природою є протизаконними;

– використання фіктивних угод з продажу нерухомого майна. Суть шахрайської схеми зводиться до продажу неіснуючої нерухомості або угода укладається між фіктивними суб'єктами. Така операція обов'язково супроводжується фальсифікацією документів стосовно об'єкта угоди, а інколи і суб'єкта та реалізується для легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом;

– маніпулювання оціночною вартістю об'єкта нерухомості. Суть полягає в недооцінці або переоцінці вартості об'єкта нерухомості, порівняно з його ринковою ціною, для цілей купівлі-продажу. Посередник на кошти, одержані злочинним шляхом, купує об'єкт за низькою ціною, а потім перепродає його зловмиснику за значно вищою ціною, отримуючи вже цілком легальний прибуток. Відмінною ознакою такої схеми може бути циклічний перепродаж об'єкта з послідовним штучним збільшенням його вартості.

За даними Міністерства економіки України, у 2019 році рівень тінізації послуг у сфері операцій з нерухомістю, розрахований за методом збитковості підприємств³⁰⁴, становив 24% офіційно обсягу валової доданої вартості сектору операцій з нерухомістю та практично відповідав загальному показнику рівня тіньової економіки України, розрахованому за цим же методом (рис. 2.14).

³⁰³ Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через ринок нерухомого майна. Затверджено Наказом Держфінмоніторингу України від 19 грудня 2008 р. № 265. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&art_id=998&lang=uk

³⁰⁴ Саме метод збитковості підприємств дозволяє обчислити рівень тінізації економіки в розрізі видів економічної діяльності. Суть його зводиться до визначення граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки. Джерело: Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 року № 123. URL: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

Рис. 2.14. Рівень тінізації економіки України і сектору операцій з нерухомістю*

*На рисунку вказано максимальний рівень тінізації національної економіки та сектору операцій з нерухомістю, який відповідно до методики Міністерства економіки України відповідає частці збиткових підприємств економіки загалом та сектору операцій з нерухомістю зокрема.

Джерело: складено за даними³⁰⁵.

Однак обчислений за методикою Міністерства економіки України рівень тінізації сфери операцій з нерухомістю, на нашу думку, не відображає реальної картини, оскільки:

1) в основі розрахунків закладено результати діяльності лише підприємств (юридичних осіб). А, наприклад, у 2018 році у сфері операцій з нерухомістю функціонувало понад 59,4 тисяч фізичних осіб-підприємців (або 3,8% загальної кількості фізичних осіб-підприємців, які здійснювали господарську діяльність у 2019 році)³⁰⁶. Логічно припустити, що частина з них мінімізує податкові платежі за схемами, які наведено вище;

2) у розрахунках не облікований обсяг житла, яке здають в оренду фізичні особи, уникаючи водночас реєстрації та декларування отриманих доходів. За даними Міністерства розвитку громад та територій України, у 2018-2019 роках від 70 до 90% усіх операцій з оренди житла в Україні здійснювались неофіційно, в «тіні»³⁰⁷;

³⁰⁵ Тенденції тіньової економіки. Міністерство економіки України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

³⁰⁶ Державна служба статистики України. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2010-2019). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³⁰⁷ Сколько украинцев арендуют жилье по теневой схеме в 2018 году: Минрегион. URL: <http://domik.ua/novosti/skolko-ukraincev-arenduyut-zhile-po-tenevoj-sxeme-v-2018-godu-minregion-n255739.html>; Около 90% рынка арендного жилья в Украине находится "в тени" – Минрегионстрой. URL: <https://delo.ua/business/okolo-90-rynka-arendnogo-zhilja-v-ukraine-nahodi-356336/>

3) не враховує методика і кримінальну («чорну») складову сфери операцій з нерухомістю. За даними Генеральної прокуратури України, у 2019 році у сфері операцій з нерухомістю органами прокуратури було обліковано 919 кримінальних правопорушень, 86 особам було повідомлено про підозру у вчиненні злочину. Загальний обсяг завданих ними матеріальних збитків перевищував 60,9 млн грн (або 7,5% загальної суми збитків, завданих по усіх видах економічної діяльності), лише 47,4% з яких було відшкодовано³⁰⁸.

У 2020 році рівень тіньової економіки в Україні зріс на 3 в. п., порівняно з відповідним періодом 2019 року, і становив 30% обсягу офіційного ВВП. Одним із головних драйверів тінізації національної економіки стало поширення пандемії та запровадження протиепідемічних заходів та обмежень для її запобігання, які спричинили до ускладнення ведення бізнесу практично в усіх видах економічної діяльності³⁰⁹.

Рівень тінізації сектору операцій з нерухомим майном упродовж 2020 року зріс на 17 в. п., у порівнянні з 2019 року, і становив 41% від обсягу офіційної валової доданої вартості сектору. Це найбільший приріст тінізації серед усіх видів економічної діяльності у 2020 році. Загалом же операції з нерухомістю у 2020 році є другим (після транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності) найбільш «тінізованим» сектором національної економіки³¹⁰.

Отже, рівень тінізації діяльності у сфері операцій з нерухомим майном був і залишається одним з найбільших серед усіх видів економічної діяльності в Україні. Оцінку Міністерства економіки України тінізації діяльності у сфері операцій з нерухомістю через відсутність даних про кількість наданого в оренду житла можна вважати заниженою.

³⁰⁸ Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень-грудень 2019 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113899&libid=100820&c=edit&_c=fo#

³⁰⁹ Міністерство економіки України. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2020 році. Аналітична записка. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

³¹⁰ Міністерство економіки України. Загальні тенденції тіньової економіки у 2020 році. Аналітична записка. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

2.6. Сфера креативних комерційних послуг

Домінування постіндустріального етапу розвитку як світової економіки, так і господарства розвинених держав загострює увагу на цілому спектрі послуг як окремого сектору економіки, а також на нових його можливостях проникати в традиційні індустріальні виробництва, надаючи оновленого змісту виробничим процесам, адже їх повсюдно супроводжує низка послуг специфічного характеру. Різноманіття послуг сучасного міжнародного ринку та підходів до їх класифікацій – від теоретичних до утилітарних – доводить доцільність активізації розвитку певних їх видів, які мають найбільший потенціал трансформації економіки, зумовлюють перехід до зростаючої економічної віддачі та, безумовно, задовольняють зростання попиту без маніпулювання ціною та споживчою цінністю. Адже, як було доведено Б. Артуром, економіка постмодерну неоднорідна, вона умовно розділена на два взаємопроникнених світи бізнесу: світ «ідей» і світ «речей», що володіють різними типами віддачі, конкурентної поведінки та культури³¹¹. Окрім того, в економіці знань діє не стільки ефект масштабу на обсяги виробництва, скільки – ефект масштабу споживання, що реалізується за допомогою: ефекту поширення (дифузії) знань (spillover effect), ефекту «тяжіння» один до одного рівних за кваліфікацією працівників (matches of skills effect) і мережевого ефекту (network effect)³¹². Дія ефекту зростаючої віддачі в секторі послуг обумовлюється переважно масштабом споживання, а не масштабом виробництва.

За збільшення чисельності співробітників і обсягу капіталу у сфері економічної діяльності наукоємної, інтелектуальної та креативної продукції надання таких послуг не має прямої кореляції з більш швидким зростанням результату інтелектуального виробництва. А отже, чинниками зростаючої віддачі в постіндустріальній економіці, на думку багатьох науковців, стають інновації, мережеві ефекти, створення екосистеми як специфічного середовища з інститутами підтримки, розвиток людського капіталу, зростання якості освіти, а також розвиток управління на певній території.

Визначення змісту поняття «комерційні послуги» та місце в них креативних послуг (КП), на основі широкого та вузького методологічного підходів до їхньої структури.

Наукова економічна думка характеризується значним різноманіттям підходів до визначення термінів «послуги», «комерційна послуги», «креативні (культурні) послуги» залежно від мети дослідження та практичного аспекту застосування означених понять. Щодо класифікацій сфери послуг, то згідно з різними методичними підходами до класифікаційних ознак послуги належать: за способом надання – приватні або колективні, за сферою здійснення –

³¹¹ Arthur W. B. Increasing Returns and Path Dependence in the Economy. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1994.

³¹² Киршин И.А. Ограничения действия закона возрастающих альтернативных издержек в экономике возрастающей отдачи. *Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика*. 2009. №1. 11 с. URL: https://kpfu.ru/docs/F1295971808/1_kir.pdf (Дата звернення: 02.10.2020).

транспортні, торгівельні, туристичні, інформаційні тощо. Визначення саме «комерційних послуг» як об'єкта цього дослідження зумовлено умовним відокремленням цих послуг від гарантованих державою населенню адміністративних (або публічних) послуг, які надаються на платній чи безоплатній основі від ринкових або ж комерційних.

Під «комерційними послугами» ми розглядаємо ту частину сфери послуг, яка здійснюється/надається на оплачуваній (комерційній) основі, не відноситься до державних адміністративних платних послуг, є також об'єктом міжнародної та внутрішньорегіональної торгівлі, а також через свій комерціалізований характер надання може перебувати поза офіційною статистикою, здійснюватися неофіційно, тобто формувати тіньовий ринок послуг.

Унаслідок існування низки затверджених та усталених класифікацій послуг міжнародними організаціями, в яких зазначені й «комерційні послуги» поряд з іншими, слід здійснити порівняльну характеристику наявних класифікацій для уточнення змісту поняття «комерційні послуги». У науковій літературі зустрічається також класифікація послуг за оплатою: ринкові та неринкові.³¹³

Наведені види послуг не вирішують усіх проблем, пов'язаних з класифікацією, коли їх важко класифікувати з урахуванням динамічного розвитку послуг на основі сучасних цифрових технологій та проникнення сфери послуг в інші галузі економіки. Класифікація послуг може ґрунтуватися на кількох критеріях одночасно, такий поділ називається типізацією послуг³¹⁴.

На основі широкого огляду літератури виділяємо два домінуючі підходи, що визначають сектор послуг:

- *секторальний (широкий)* – за належністю до певного сектору економіки (третинного, четвертинного, п'ятинного);
- *діяльнісно-видовий (або субсекторальний, вузький)* – на основі характеристик окремих видів економічної діяльності (а) або їх поєднання (б).

Сервісний сектор економіки визначається переліком видів діяльності (секцій), що підпадають під неї³¹⁵ за певними ознаками процесу та результату діяльності. Окрім того, вибираючи критерій класифікації сектору послуг, слід урахувати мету дослідження та наявність статистичних даних, а тому наближення до класифікації за КВЕД видається об'єктивним.

Отже, до ринкових, або комерційних, послуг за секторальним (широким) підходом до сфери послуг належить третинний, четвертинний, п'ятинний сектори економіки.

За *діяльнісно-видовим (вузьким) підходом* до комерційних послуг належать 11 секцій за КВЕД: оптова і роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; тимчасове розміщення й організація

³¹³ Szczukocka A. Statystyczna ocena znaczenia sektora usług w gospodarce Polski. Lodz. 2013. 234 s. URL: <http://dx.doi.org/10.18778/7525-886-8>.

³¹⁴ Там само.

³¹⁵ Там само.

харчування; інформація і телекомунікації; фінансова і страхова діяльність; операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність; освіта (частково); мистецтво, спорт, сфера розваг і відпочинку; інші види діяльності у сфері послуг (секції за КВЕД 2010: G, H, I, J, K, L, M, O, P, R, S).

Неринкові (некомерційні) послуги є результатом забезпечення функцій держави, включно з діяльністю у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; державне управління і оборону, обов'язкове соціальне страхування; освіти (за бюджетні кошти), діяльність у сфері охорони здоров'я і соціальної допомоги) – це секції N, O, P, Q за КВЕД 2010.

До загального сектору послуг не належать діяльність домогосподарств як роботодавців для обслуговуючого персоналу (такого як гувернантки, кухари, офіціанти, садівники, шофери, доглядальниці, домашні вчителі, секретарі тощо) та їхня діяльність щодо виробництва товарів і послуг для власного користування (секція T) та діяльність екстериторіальних організацій і органів (секція U, що включає діяльність міжнародних організацій)³¹⁶.

За вузьким структурно-економічним (субсекторальним) підходом за поєднанням кількох видів економічної діяльності (б) ми виділяємо креативні послуги (КП), які складаються з кількох видів економічної діяльності, які належать до секцій J, M, P, R, об'єднаних спільною рисою креативності та високою інтелектуальною складовою у створенні та наданні таких послуг. Надалі визначатимемо їх як сферу креативних послуг (КП) у структурі загального сектору комерційних послуг. Водночас КП є значною частиною креативних індустрій, які, власне, становлять основу креативної економіки (рис. 2.15).

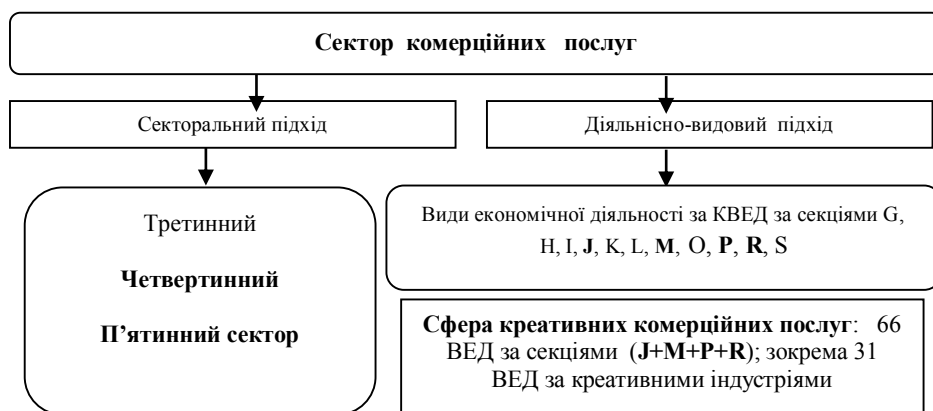

Рис. 2.15. Місце сфери КП у структурі сектору комерційних послуг
Джерело: складено автором.

Вузький внутрішній субсекторальний підхід полягає в тому, що креативні послуги виділяють у класифікаціях та звітах виключно за результатом кінцевої діяльності креативних індустрій економіки: креативні

³¹⁶ Моргулець О.Б. Динаміка розвитку сфери послуг України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №11. С.194-197. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/11-2015/45.pdf>

послуги та креативні продукти, розуміючи водночас, що креативні індустрії належать до сервісного сектору економіки. У вітчизняному законодавстві (до змін до закону «Про культуру» від 16.06.2020 р.) було визначено, що креативні індустрії – види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості і робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження, а їх продукти і послуги є результатом індивідуальної творчості³¹⁷. Тому слід урахувати окремі випадки застосування поняття КП у вузькому значенні як частини креативних індустрій, якщо аналізують міжнародну торгівлю, окремі напрями креативних індустрій (рис. 2.16).

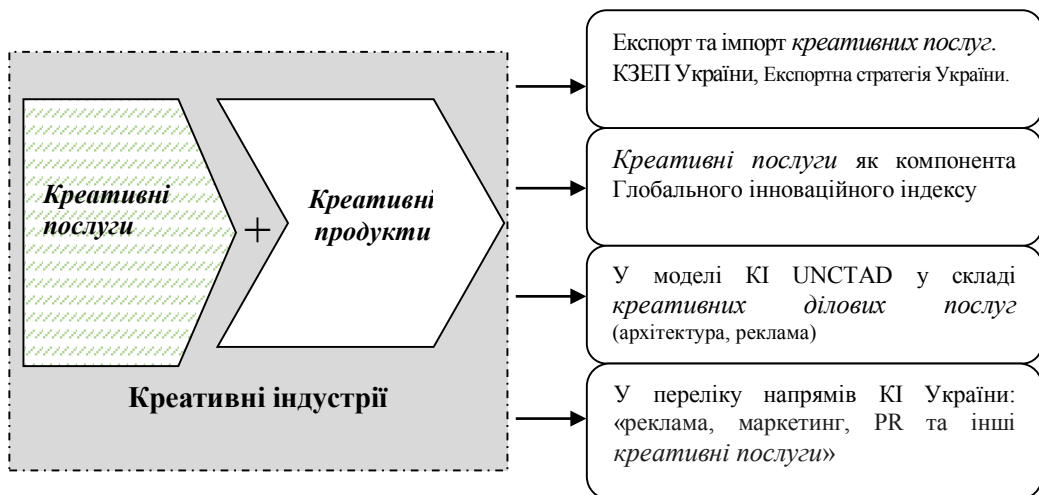

Рис. 2.16. Застосування поняття «креативні послуги» як частини креативних індустрій за статистично-нормативними підходами
Джерело: складено автором за³¹⁸.

За Класифікацією зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП) до КП відносимо послуги з розділів: 08. Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності³¹⁹; 09. Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги; 10. Ділові послуги; 11. Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги. Також заслуговує на окрему увагу група послуг, що називається діловими послугами.

³¹⁷ Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії»: Закон України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2458-19#Text>

³¹⁸ Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти») стратегічного розвитку торгівлі на 2017-2021 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text>; Класифікація зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП): затв. наказом Державної служби статистики України від 27 лютого 2013 р. № 69. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-klasifikaciyi-zovnishnoekonomichnih-poslu-doc136046.html>; The official site of The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), Creative economy report (2010), «Creative economy: a feasible development opinion». URL: unctad.org/en/docs/ditctab20103_en.pdf; Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку; за наук. ред. О. Жилінської. Львів: Кальварія. 2017. 168 с.

³¹⁹ Через брак даних розділ 08 не брали до оцінювання експорту послуг.

Цей вид послуг глибоко впливає на темпи економічного зростання та рівень конкурентоспроможності як держави, так і регіонів³²⁰. Всесвітня організація торгівлі (ВОТ) користується класифікацією послуг, за якою оцінюється міжнародна торгівля послугами за 12 напрямками: 1. Комерційні/ділові послуги. 2. Послуги зв'язку й аудіовізуальні послуги. 3. Будівельні та інженерні послуги. 4. Послуги дистриб'юторів. 5. Освітні послуги. 6. Екологічні послуги. 7. Фінансові послуги. 8. Медичні послуги. 9. Послуги в галузі туризму та подорожей. 10. Рекреаційні, культурні та спортивні послуги. 11. Транспортні послуги. 12. Інші послуги³²¹.

Креативні послуги України в контексті міжнародної торгівлі, визначення переваг та слабких сторін креативної складової входять як субіндекс у розрахунок Глобального індексу інноваційності (ГІІ). За період 2013-2020 рр. Україна суттєво просунулася за креативною складовою індексу ГІІ – з 81 позиції до 44³²², тоді як загальний показник ГІІ змінився з 71 до 45, на тлі зменшення кількості країн в оцінюванні (Додаток І, табл. І.2). Це слугує ще одним підтвердженням вагомості значення КІІ у розвитку інноваційності, конкурентоспроможності держави.

Частіше поняття «комерційні послуги» зустрічається під час оцінювання міжнародної торгівлі послугами, де у щорічних звітах виділяють такі групи: послуги, супутні продажу товарів; транспортні; туристичні та інші комерційні послуги. Водночас торгівля послугами на світовому ринку може бути як самостійним товаром, так і супутнім щодо промислового виробництва³²³

Визначення об'єктом цього дослідження саме сектору комерційних послуг зумовлено бажанням дослідників наголосити на значенні регіонів як самостійних суб'єктів господарювання у світовій торгівлі, в якій частка торгівлі послугами зростає та становить у середньому 30%³²⁴, разом з експортом послуг високорозвинених держав – до 75%. Окрім того, міжнародна торгівля послугами розвивається більш швидкими темпами, ніж зовнішня торгівля загалом, під впливом комп'ютеризації, інформаційних технологій, лібералізації³²⁵ та цифровізації ринку фінансових і страхових послуг тощо, де послуги розглядають як результат виробничої діяльності, яка змінює умови одиниць споживання, сприяє обміну продуктами або фінансовими активами.

³²⁰ Szczukocka A. Statystyczna ocena znaczenia sektora usług w gospodarce Polski. Łódź. 2013. 234 s. URL: <http://dx.doi.org/10.18778/7525-886-8>

³²¹ Manual on Statistics of International Trade in Services. Eurostat, IMF, OECD, United Nations Statistical Division (UNSD), United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) and World Trade Organisation (WTO), 2002. 190 p.

³²² The Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation? Ithaca, Fontainebleau, and Geneva. Cornell University, INSEAD, and WIPO. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf

³²³ Рибчук А. В., Заблоцька Р. О. Тенденції та проблеми функціонування світового ринку комерційних послуг. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія Економічна*. 2018, т. 28, № 9. С. 86–89.

³²⁴ The UNCTAD Handbook of Statistics 2019. URL: <http://unctad.org/en/Pages/Publications/Handbook-of-Statistics.aspx>.

³²⁵ Ляшко І.І., Єременко О.М. Тенденції розвитку та механізми регулювання міжнародної торгівлі послугами в умовах глобалізації. *Менеджер*. 2016. №4 (73). С. 47-54.

У 2017 р. експорт послуг України зріс на 6,3%, що становило 9,1 млрд дол. США, у той час імпорт послуг зріс на 3,3% і досяг 5,4 млрд дол. США. Профіцит торгівлі послугами становив 3,6 млрд дол. США³²⁶. Водночас у 2020 р. експорт послуг з України становив 17 млрд дол. США (9,6% річного приросту), а імпорт – 15 млрд дол. США (6,3% річного приросту)³²⁷. Це свідчить про зростаючу тенденцію до збільшення як експорту, так й імпорту послуг.

«Комп'ютерні та інформаційні послуги» займали друге місце за часткою експорту послуг у 2017 р. і становили 1,6 млрд дол. США (17,3% усього експорту послуг України) та «Інші ділові послуги» – 921,8 млн дол. США (10,2%). Усього на експорт сфери КІ припадало 27,5%.

В імпорті послуг в Україні у 2017 р. «Інші ділові послуги» становили 828,2 млн дол. США (15,3%), на послуги «з виплати роялті за використання інтелектуальної власності» припадало 406 млн дол. США (7,5%), на «комп'ютерні та інформаційні послуги» – 287 млн дол. США (5,3%)³²⁸. Сумарно імпорт субсектору КІ становив 28,1% усього імпорту послуг. На жаль, даних про експорт послуг за категоріями з України за 2018-2020 рр. не наведено в міжнародних звітах ЮНКТАД, тому будемо послуговуватися вітчизняною статистикою.

Для уніфікації термінології обрано комерційні послуги як об'єкт світової торгівлі та чинник трансформації структури економіки. Адже домінування в експорті транспортних послуг є ознакою деякої відсталості соціально-економічного розвитку, властивої державам, які мають переважно сировинний характер економіки. Активний розвиток у низці країн та регіонів четвертинного сектору економіки – культурних та креативних індустрій, стає рушієм соціально-економічного розвитку загалом. Підтвердженням таких суджень є зростаюча кількість зайнятих, збереження позитивної динаміки зовнішньої торгівлі креативною продукцією навіть в умовах фінансової кризи. Отже, прискорення розвитку сектору креативних індустрій в Україні науковці вбачають у наслідуванні глобальних тенденцій та відповідності їм національних і регіональних особливостей³²⁹.

Оскільки основу світового ринку креативних товарів та послуг становлять блага, які виробляються креативними індустріями, то визначення їх експортного потенціалу є вагомим чинником стимулювання креативної економіки.

Найбільш затребуваною моделлю креативних індустрій сьогодні є модель, розроблена UNCTAD, в якій виділяють чотири групи та дев'ять підгруп креативних індустрій:

³²⁶ International Trade Statistics Yearbook 2018. Volume I Trade by Country United Nations New York, 2019. 392 p. URL: <https://comtrade.un.org/pb/downloads/2018/VolI2018.pdf>

³²⁷ UNCTAD Handbook of Statistics 2020 - International trade in services Fact sheet №5: Total trade in services. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tdstat45_FS05_en.pdf

³²⁸ Там само. – Р. 349.

³²⁹ Киризок С.В. Міжнародні та вітчизняні тенденції розвитку креативної економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 6. Частина 1. С.68-72.

1. Культурна спадщина: традиційна культура (ремесла, фестивалі тощо); культурні пам'ятки (музеї, бібліотеки, місця розкопок тощо).

2. Мистецтво: образотворче мистецтво (скульптура, фотографія тощо); виконавче мистецтво (вокал, драматичне мистецтво тощо).

3. Медіа: публікації та видавництво; аудіовізуальні твори (фільми, телебачення, радіомовлення); нові медіа (цифровий контент, відеоігри тощо).

4. Функціональний креатив: дизайн (архітектура, іграшки, ювелірні вироби); креативні послуги (реклама, цифрові й культурні послуги)³³⁰.

Окремо виділяються цифрові та креативні послуги в четвертій групі. Натомість у вітчизняному законодавстві немає чіткого розподілу креативних індустрій на креативні товари та послуги за результатом діяльності. Таке трактування креативних послуг як окремої частини креативних індустрій (КІ) має право на існування в межах цієї моделі за умов підкріплення такого поділу чіткими критеріями та розвиненою статистичною базою для цілей міжнародної торгівлі, міждержавного порівняння, стимулювання розвитку найбільш прогресивних креативних послуг, які мають зростаючу економічну віддачу.

У розпорядженні КМУ³³¹ (2019 р.) визначено не лише перелік видів діяльності, а й 12 укрупнених напрямів креативних індустрій (КІ), на відміну від підходу Євростату та Європарламенту, що налічують 15 напрямів (Додаток І, табл. І.3).

До креативних індустрій в Україні за розпорядженням³³² Кабінету Міністрів України включено 34 види економічної діяльності із секцій С, J, M, P, R. З цих видів діяльності лише 31 вид економічної діяльності ми відносимо до креативних послуг, оскільки три види діяльності (С 32.12 виробництво ювелірних і подібних виробів; 32.13 виробництво біжутерії та подібних виробів; 32.20 виробництво музичних інструментів) належать до переробної промисловості, а не до сфери послуг (Додаток І, табл. І.1). Зміни до Закону України «Про культуру»³³³ визначили у п. 5, що «креативний продукт — це товари та послуги, що створені/надані за результатами культурного (мистецького) та/або креативного вираження і мають високу додану вартість». Отже, у самій сфері КІ за результатом кінцевої діяльності можна виділяти окремо і креативні послуги, і креативні товари. З огляду на такі зміни, перелік видів економічної діяльності потребує перегляду та встановлення чітких критеріїв віднесення креативного продукту до товарів чи до послуги, особливо в умовах дематеріалізації та цифровізації креативних індустрій.

³³⁰ Кирилюк С.В. Міжнародні та вітчизняні тенденції розвитку креативної економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 6. Частина 1. С. 69.

³³¹ Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій : розпорядження Кабінету Міністрів України № 265-р від 24 квітня 2019 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>

³³² Там само.

³³³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 : Закон України № 692-IX, 16.06.2020 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-20#Text>.

Слід зазначити значну фрагментарність зарахування приналежності одних видів економічної діяльності певної секції, розділу та класу до креативних індустрій, тоді, як інші види діяльності до них не входять згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України³³⁴. Отже, до креативних індустрій не віднесено 21 клас видів економічної діяльності з 55, які за змістом та функціями також мали б до них належати, особливо у розумінні ланцюга створення доданої вартості, або ж як виділяє ЮНЕСКО для аналізу креативних індустрій – «основні» та «допоміжні» види діяльності. Наприклад, у секції J «Інформація та телекомунікації», з розділу «58. Видавнича діяльність, клас видів діяльності» лише клас «58.11. Видання книг» належить до креативних індустрій, а клас «58.12. Видання довідників і каталогів» вже до них не належить. Віднесення до переліку видів КІ лише діяльності освіти у сфері мистецтва (клас 85.52 «Освіта у сфері культури») залишає поза увагою науковців цілий пласт освітньої діяльності – від дошкільної та вищої освіти, де формуються і розвиваються базові навички креативності, підприємливості та культури споживання. Вважаємо таку позицію недостатньо обґрунтованою, яка до того ж перешкоджає проведенню об'єктивного кількісного та якісного аналізу. Важливо включити до креативних індустрій «діяльність у сфері вищої освіти» за певними навчальними програмами та зростаючу популярність і затребуваність «неформальної освіти» за культурно-креативними видами діяльності, що є відповіддю на запит ринку щодо актуальних знань, бажання самоосвіти та інклюзивного характеру організації. Водночас визнається, що надмірна деталізація за такими видами діяльності недостатньо забезпечена офіційними даними статистичної служби, особливо за областями України. Тому для покращення наявної статистичної бази пропонуємо для креативних індустрій подавати дані базових видів комерційних креативних послуг на рівні розділів видів економічної діяльності, а не лише на рівні секцій за КВЕД (ВРП за видами економічної діяльності, зайнятість за видами діяльності тощо).

Оцінювання передумов та чинників мінізації сфери креативних послуг (КП) за інституційним і організаційно-економічним середовищем на національному та регіональному рівнях. Розрахунок показника мінізації сфери КП.

Актуальність розгляду обсягів тіньової економіки регіонів України у сфері креативних послуг передусім зумовлена значними структурними та економічно-соціальними змінами, що відбулися протягом останніх восьми років (воєнний конфлікт на Сході України, девальвація національної валюти, втрата українських територій, переформатування векторів ринків збуту продукції реального сектору економіки та креативних індустрій, трудова міграція, депопуляція, підписання Угоди про асоціацію з ЄС і взяття низки зобов'язань у сфері культури (2017 р.), децентралізація культурного сектору, диджиталізація, підключення до глобальних ланцюгів доданої вартості та світова пандемія COVID-19 тощо), а також потребою в перегляді методик оцінювання масштабів тіньової діяльності, оскільки наявні не повною мірою

³³⁴ Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій : розпорядження Кабінету Міністрів України № 265-р від 24 квітня 2019 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>

враховують діяльнісно-видові відмінності в економіці, а сам сектор креативних індустрій через свою недавню інституціоналізованість в Україні комплексно не було аналізовано на предмет тінізації.

Неформальна економіка – це сегмент тіньової економіки, що виявляється в дозволений, але формально не зареєстрований, а отже, і не залучений до офіційної статистичної звітності економічній діяльності. І саме цей сегмент тінізації перебуває у фокусі нашого дослідження з огляду на специфіку розвитку сфери КП у світі, Україні, її регіонах та містах.

За даними першого звіту компанії Ернст енд Янг щодо глобального аналізу культурних та креативних індустрій³³⁵ неформальна економіка розглядається як постачання товарів та послуг в обмін на оплату, але яка не покривається або недостатньо покривається офіційними угодами, серед яких продаж несанкціонованих культурних товарів та послуг (несанкціоновані копії книг, «піратська» музика тощо). Неформальна економіка у сфері КП поділяється на піратство, контрафакт та «власне неформальну економіку». Виділяють піратство як фізичне, так і цифрове. Фізичне піратство – виготовлення несанкціонованих (піратських) копій креативних товарів та послуг захищених авторським правом, їх поширення і продаж. Цифрове піратство – несанкціоноване поширення захищених творів в інтернеті. Вплив цифрового піратства на КП оцінюється як втрата доходів підприємцями, а не як грошова транзакція.

Міжнародна компанія MUSO щороку публікує дані щодо несанкціонованих дій стосовно авторського контенту в інтернеті 196 країн, що дає можливість компаніям і правовласникам долати цифрове піратство. За даними MUSO, Україна у 2020 р. за кількістю відвідувань піратських сайтів посіла шосте місце, у 2019 р. – сьоме, а у 2014 р. – четверте. Пандемія COVID-19 сприяла збільшенню нелегального використання медіаконтексту та зростанню піратства. Експерти вітчизняного медіаринку стверджують, що рішення у сфері боротьби з піратством мають бути комплексними, націленими на активізацію механізмів захисту інтелектуальної власності³³⁶. Водночас слід впроваджувати масштабні просвітницькі заходи та роз'яснення небезпеки для споживачів від споживання піратського контенту та захисту від інтернет-шахрайства. Спеціальний звіт 301 (Special 301 Report), в якому подано огляд стану порушення авторських прав у країнах світу, підготовлений Торговим представництвом США (USTR), відмітив, що Україна у 2019 р. залишалася в пріоритетному списку нагляду через численні онлайн та фізичні способи порушення авторських прав³³⁷; у 2018 р. Україна перебувала на десятому місці

³³⁵ Cultural times. The first global map of cultural and creative industries. Ernst & Young Global Limited. 2015. URL: https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/cultural_times_the_first_global_map_of_cultural_and_creative_industries.pdf

³³⁶ Скуратовский Б. В 2020 году пиратские web-сайты по всему миру посетили 130 миллиардов человек. В лидерах – США, Россия и Китай. 09.02.2021. Медіасат. URL: <https://mediasat.info/2021/02/09/piratstvo-v-2020-muso/>

³³⁷ Нікулеско Д. Як правовласники борються з онлайн-піратами. 01.11.2019 р. Українська правда: сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/11/1/653206/>

такого списку, у 2019 р. – на дев'ятому, у 2020 р. – на восьмому³³⁸. Такі «лідерські» позиції України не сприяють надходженню інвестицій, справедливому доходу продуцентів креативних товарів та послуг, закріплюють негативний імідж держави та знецінюють всі намагання державного врегулювання захисту авторських прав, що було досягнуто у 2017-2019 рр.³³⁹

Власне неформальна економіка у сфері КП полягає в платному наданні товарів і послуг, здебільшого поза офіційним обліком. Тому вона не має розглядатися як злочинна діяльність, адже вона передбачає таку діяльність і контент, якими автори (власники) торгують через неформальні канали поширення³⁴⁰ для оптимізації оподаткування.

Попри існування багатьох наукових підходів до визначення суті тіньової економіки, її причин та наслідків, єдиного обґрунтованого визначення досі не має. Водночас спільним у них є те, що проблеми тіньової економіки потребують ґрунтовного вивчення, оскільки є вагомим важелем впливу на офіційну легальну економіку, певним гальмом та резервом для подальшого конкурентоспроможного розвитку³⁴¹. Ми ж підтримуємо дослідницьку позицію, що наслідки діяльності тіньової економіки призводять до ослаблення державного впливу, зменшення реальних доходів для більшої частини працездатного населення. Тіньова економіка в Україні не протистоїть формальній економіці, а тісно інтегрована з нею, монополізована та корумпована. Як доводять вчені, креативна економіка визначається сукупністю креативних індустрій (видів економічної діяльності); креативних кластерів, що формуються суб'єктами господарювання (креативними підприємствами), громадським та владним сектором; індивідуальною креативною діяльністю (креативними підприємцями); креативним середовищем, яке створене креативною спільнотою, публічним та неформальним сектором економіки³⁴² (рис. 2.17).

Метою здійснення неформальної економічної діяльності є виживання та отримання певних перспектив розвитку бізнесу на початковому етапі³⁴³. Окрім

³³⁸ 2021 Special 301 Report . Office of the United States Trade Representative. URL: [https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20\(final\).pdf](https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20(final).pdf).

³³⁹ Нікітченко І. Знову двійка. Україна в десятці «піратських» країн світу. НВ. 09.05.2020 р. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/nelicensiyniy-soft-i-piratskiy-kontent-ukrajina-znovu-ocholyuye-reyting-krajn-z-porushennyam-avtorskih-prav-50087206.html>

³⁴⁰ Cultural times. The first global map of cultural and creative industries. Ernst & Young Global Limited. 2015. URL: https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/cultural_times_the_first_global_map_of_cultural_and_creative_industries.pdf

³⁴¹ Бабенкова С. Ю. «Теневая экономика» в странах Ближнего Востока: причины, риски, последствия. *Ученые записки Российской академии предпринимательства. Научно-практическое издание*. Вып. XLVIII. М.: Российская академия предпринимательства; Агентство печати «Наука и образование», 2016. 260 с. URL: <http://www.rusacad.ru/docs/nauka/Uch.Zap.48.pdf>

³⁴² Мазуренко В.П., Копійка Д.В. Парадигма креативної економіки у контексті сучасних глобальних викликів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Випуск 137. С.89-97. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apmv/apmv_2018_137.pdf

³⁴³ Бригідир Б. З. Ухилення від оподаткування і тіньова економіка: аспекти взаємовпливу : П'яті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С.І. Юрія приурочені 50-річчю кафедри: збірник наук. праць / За ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко. (м. Тернопіль, 22 листопада 2019 р.). Тернопіль: Вектор, 2019. С. 26-30.

того, збільшення масштабів тінізації сфери КП призводить до корупції та появи екстрактивних інститутів, які створюють доступ до креативних комерційних послуг лише для «своїх», що суперечить логіці інклюзивного розвитку та сприяння доступу до базових креативних послуг для всіх без винятку.

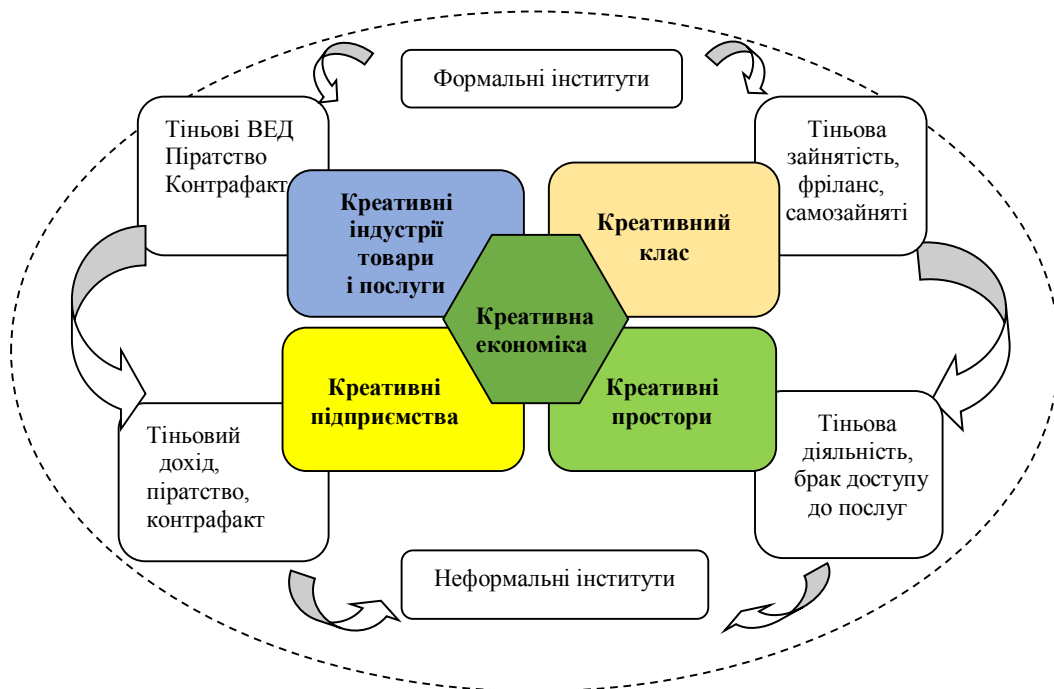

Рис. 2.17. Середовище прояву тіньової економічної діяльності сфери КП
Джерело: розробка автора.

Низка вітчизняних досліджень, присвячених розвитку сфери КП, лише опосередковано оцінюють рівень її тінізації, обмежуючись припущеннями та екстраполяванням. Наприклад, одні вважають, що прояв креативної економіки як генерування і реалізація нестандартних ідей спостерігається все більшою мірою в розширенні масштабів тіньових, корупційних, кримінальних соціально-економічних процесів³⁴⁴. Інші наголошують на більшій за середню в економіці частку тіньового сектору у сфері культури України³⁴⁵ та вважають, що ефективність політики залежить від того, наскільки адекватним є розуміння змістовних та економічних процесів, які відбуваються у сфері КП, а це потребує низки окремих досліджень стосовно оцінювання тіньової виробничо-комерційної діяльності сектору культурно-креативних індустрій (ККІ)³⁴⁶ тощо.

³⁴⁴ Сотнікова Ю. В. Креативна економіка в Україні: реальність чи перспектива? *Інфраструктура ринку*. 2017. №3. С. 123-127. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/3_2017_ukr/28.pdf

³⁴⁵ Економічна привабливість української культури. Аналітична доповідь. К.: ФОП Лопатіна О. О., 2019. 112 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Special_research/2019_UCF_report_full.pdf

³⁴⁶ Там само. – С. 75.

Важливість дослідження рівня тінізації сфери креативних послуг полягає в тому, що саме вона є драйвером сталого розвитку економіки на сучасному постіндустріальному етапі; резерви, які приховані в креативному секторі, сприятимуть модернізації людського інтелектуального капіталу як головного активу формуванню доданої вартості за умов виснаження природних ресурсів. Потужний потенціал структурних зрушень, який закладено в креативних індустріях, експерти розглядають як один з варіантів диверсифікації економіки монофункціональних міст у світі й Україні³⁴⁷, а також як можливість підвищення конкурентоспроможності економіки загалом. Адже репутація і образ (бренд) регіону або міста стають одними з головних нематеріальних активів його розвитку та залучення потрібних ресурсів – інвесторів, туристів і нових мешканців.

Об'єктом цього дослідження є рівень тінізації економіки у сфері креативних послуг (частина креативних індустрій, діяльність якої полягає у наданні послуг у культурно-креативній економіці, без виробництва товарів). Хронологічні межі дослідження охоплюють період 2013-2019 рр. Для порівняння, з 2018-2019 р. виключено з оцінювання дані АР Крим, частини Донецької та Луганської областей.

У методологічному плані дослідження базується на адаптованому методичному підході до визначення переліку креативних послуг за КВЕД та урядовими положеннями, визначенням рівня тінізації сектору КП за методом збитковості підприємств, який затверджено Міністерством економіки України у 2009 р.³⁴⁸

Сфера КП України складається із 31 виду економічної діяльності, які відрізняються між собою за рівнем надання послуг (індивідуальні, колективні), векторами орієнтованості і можливостями експорту (внутрішній та зовнішній ринки), рівнем тінізації (легальні та нелегальні креативні послуги), рівнем інноваційності і технологічності (інноваційні, традиційні високотехнологічні, низькотехнологічні), рівнем цифровізації (послуги надаються офлайн, онлайн, у змішаний спосіб), за потенціалом до ролі драйверів економічного зростання регіонів (проривні, стимулюючі, базові), за рівнем конкурентоспроможності (конкурентоспроможні, неконкурентоспроможні) тощо. А тому така різноманітність дещо ускладнює дослідження і передбачає певний ступінь агрегованості для креативних видів економічної діяльності на предмет вивчення рівня їхньої тінізації.

Україн складно отримати доступ до вітчизняних статистичних даних, які б подавали детальніші показники розвитку за розділами КВЕД, а не за секціями, та ще в регіональному розрізі. Тому для дослідження ми використовували агреговані показники за вищенаведеними чотирма секціями

³⁴⁷ Тульчинский Г. Л. «Проблема моногородов»: от «спасения» и выживания к социальной политике как основе модернизации и инновационного развития. *Политика как фактор инновационного развития*. СПб: Норма, 2010. С. 37-45. URL: <https://publications.hse.ru/articles/74877245>.

³⁴⁸ Методичні рекомендації розрахунку рівня тінювої економіки : наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009. № 123. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 01.09.2018).

за КВЕД (аналогічно за секціями здійснювали оцінювання розвитку креативних індустрій вітчизняні науковці³⁴⁹), а детальнішу структурно-динамічну оцінку регіонального розвитку КП визначимо за чотирма економічними показниками на рівні 31 виду економічної діяльності базових КП, які будуть агреговані за 12 напрямками, на відміну від розширеного оцінювання КП за секціями.

Для визначення рівня розвитку й процесів тінізації креативних послуг ми користувалися показниками за 66 видами економічної діяльності, що вдвічі перевищує сукупність видів діяльності креативних індустрій, визначених вітчизняним законодавством. А тому розрахункові дані рівня тіншової економіки у сфері КП за регіонами є дещо завищеними та такими, які потребуватимуть у подальшому удосконалення методології їх розрахунку, яка насамперед стосуватиметься визначення переліку показників оцінювання рівня тінізації креативних послуг та їх належне статистичне забезпечення.

За оцінками Міністерства економіки України, інтегральний показник тінізації економіки у 2020 р. становив 30% обсягу офіційного ВВП, що на 5 в.п. менше за показник 2013 р. (35%)³⁵⁰. За методом збитковості підприємств рівень тінізації економіки за підсумком 2020 р. був на позначці 27% обсягу офіційного ВВП, що на 4 в.п. менше, ніж у 2013 р.

За попередніми оцінками за перший квартал 2021 р., рівень тінізації економіки становив 30%³⁵¹, що на 1 в.п. менше за відповідний період 2020 р. Попри позитивні тенденції до скорочення рівня тінізації національної економіки після кризи 2014-2016 рр., їх не вдалося втримати через вплив на світову та національну економіку пандемії COVID-19.

Водночас оцінки рівня тінізації відрізняються між собою за методологією їх проведення. За даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології (за методологією Putnins and Sauka, 2015 р.), рівень тіншової економіки у 2018 р. склав 47,2% загального обсягу ВВП³⁵² проти офіційного міністерського рівня 29%. Наведені Міністерством економіки України офіційні дані, є значно нижчими за інші оціночні показники, що доводить потребу внесення змін до методичних рекомендацій, затверджених ще в докризовий час³⁵³.

³⁴⁹ Харламова Г., Гуменна О. Креативність врятує: уроки для України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2018. № 1(196). С.76-84. URL: <http://oaji.net/articles/2017/3733-1527621634.pdf>

³⁵⁰ Загальні тенденції тіншової економіки в Україні у 2019 році. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*: сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkononomiki>

³⁵¹ Тіншова економіка. Загальні тенденції січень-березень 2021 р. *Міністерство економіки України*: сайт. URL: file:///D:/BOSS/Downloads/1_ShadowEconomy-I_qu_2021.pdf

³⁵² Тіншова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1>

³⁵³ Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіншової економіки: наказ Міністерства економіки України №123 від 18.02.2009 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text>

Навіть різні результати залежно від обраного методу оцінювання, розраховані відповідно до нових методичних рекомендацій у 2021 р.³⁵⁴ доводять певні переваги та недоліки в їх застосуванні. У нових методичних рекомендаціях подано чотири методи оцінювання: «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» (де вперше до розрахунку введено витрати на послуги); електричний; збитковості підприємств; монетарний.

Зміни в обчисленні рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств торкнулися і показників, наведених у Додатку 4³⁵⁵, де пропонується за основу брати статистичні дані з експрес-випуску Держстату «Фінансові результати діяльності великих та середніх підприємств України», що залишає поза увагою значну частку малих підприємств, а тому результати не можуть бути достовірними, адже, як і в попередніх методичних рекомендаціях розрахунку рівня тіньової економіки (2009 р.), до уваги не бралися результати діяльності фізичних осіб-підприємців, частка яких у структурі суб'єктів господарювання у сфері послуг є високою – понад 80%.

За власними розрахунками рівня тінізації сфери КП України за методом збитковості підприємств³⁵⁶ встановлено рівень її тінізації у 2019 р. на рівні 22% ВДВ країни, що на 15 в.п. менше, ніж у 2013 р.

У регіональному вимірі найвищий рівень тінізації у 2013 р. спостерігався в Донецькій області (41%), м. Києві (39%), Київській (33%) та Дніпропетровській областях (28%). Всі решта областей мали показник тінізації нижчий за загальноукраїнський (рис. 2.18).

Найнижчий рівень тіньової економіки був у 2013 р. в Івано-Франківській області (12%). У 2019 р. рівень тінізації сфери КП України становив 22%. Серед регіонів вищим за цей показник був лише у м.Київ (27%), що підтверджує значну концентрацію підприємств сфери та споживачів послуг, а також містоцентричний характер просторової організації креативної економіки. Статистичні дані для розрахунку рівня тінізації наведено в Додатку I, табл. I.1. Більші значення показників тінізації спостерігалися в регіонах з вищим рівнем соціально-економічного розвитку та відповідною концентрацією креативних підприємств. У 2019 р. головним трендом стало збільшення кількості збиткових підприємств сфери та зростання рівня тінізації. Найнижчий рівень тінізації у 2019 р. було зафіксовано в Житомирській (12%) та Хмельницькій областях (13%). Причому

³⁵⁴ Про внесення змін до методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки: наказ Міністерства економіки України від 20.01.2021 № 104. *Міністерство економіки України*: сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=dce6fa7f-5a76-4112-8740-a8e24533a24f&title=NakazMinekonomikiVid20-01-2021-104-proVnesenniaZminDoMetodichnikhRekomendatsiiSchodoRozrakhunkuRivniaTinivoiEkonomiki>

³⁵⁵ Там само.

³⁵⁶ Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: наказ Міністерства економіки України №123 від 18.02.2009 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text>

таке зниження відбулося внаслідок скорочення кількості підприємств сфери. А найвищий (34%) спостерігався в Луганській обл., він значно вищий за середньоукраїнський рівень тінізації сфери у 22%. Зростання рівня тінізації у 2019 р. порівняно з 2018 р. зафіксовано практично в половині областей України, окрім Київської, Одеської, Запорізької, Волинської, Вінницької, Рівненської, Харківської, Хмельницької, Львівської, Сумської, Полтавської, Житомирської та Херсонської. Таке зниження рівня тінізації пояснюється як скороченням кількості підприємств сфери, так і розподілом цих підприємств за складовими (секціями КВЕД), які по-різному реагують на законодавчі ініціативи та впровадження заходів щодо легітимізації підприємницької діяльності.

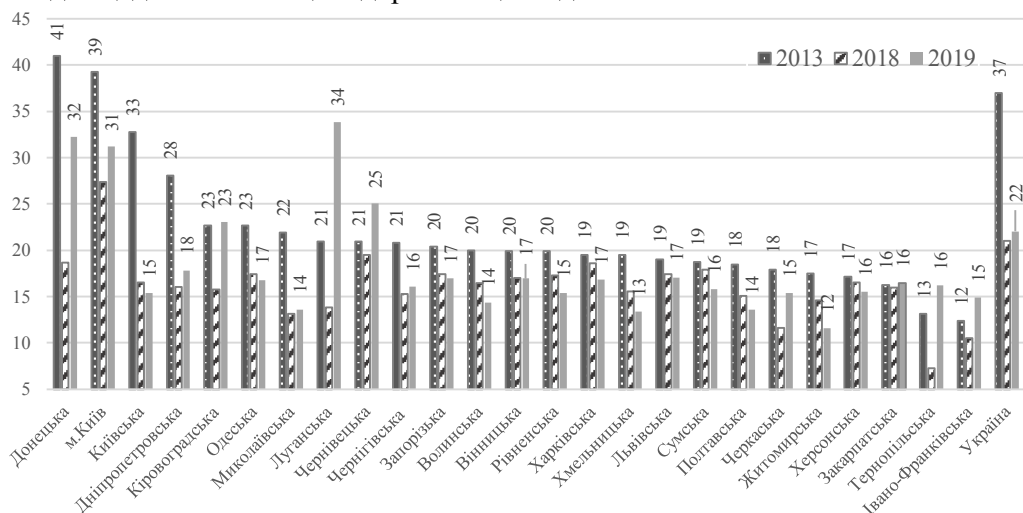

Рис. 2.18. Динаміка рівня тінізації сфери креативних послуг у регіонах України за методом збитковості підприємств

Джерело: розраховано автором за даними³⁵⁷.

Вплив карантинних обмежень у 2020 р. на економічну активність підприємств відобразився у скороченні результатів діяльності підприємств сфери КП через їх часткове чи повне закриття, перехід на неповну та дистанційну зайнятість, перепрофілювання, цифровізацію, що призвело до звуження як офіційного так і нелегального доходу, сприяло формуванню нових каналів тінізації за блокування традиційних, що ще не відображено у офіційних звітах з оцінки тіньової економіки.

Хоча навіть за наявних методичних підходів визначення збитковості підприємств для оцінювання тінізації сфери КП вперше отримано результати, які можна приймати як допустимі та релевантні за даних умов забезпечення статистичними даними та похибкою самого методу (який не враховує значну кількість підприємств, які зареєстровані як ФОПи (2-3 групи спрощеного

³⁵⁷ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua.

оподаткування) або ж як самозайняті особи³⁵⁸, водночас поза увагою обраного методу оцінювання опинилися незареєстровані фізичні особи фрілансери, які не визнані поки у вітчизняному правовому полі, здійснюють діяльність легально, але неформально. Тому варто й надалі удосконалювати методику оцінювання рівня тінізації сфери економіки за методом збитковості підприємств у частині охоплення в аналізі всіх суб'єктів господарювання сфери та результатів їхньої діяльності.

Накопичення різних економічних дисбалансів у регіональному розвитку зумовлює кризові явища, зокрема такі як тінізація регіональної економіки. Подолання кризи, наявної неузгодженості, що гальмують ефективний розвиток, потребують прийняття рішень, які полягають в оздоровленні економічної системи загалом. Як зазначає О.Б. Моргулець, у 2013 р. втрата темпів розвитку, початок відкритої фінансової кризи вплинули на всі сервісні підприємства, які намагалися максимально використати існуючий потенціал з надією на швидке розв'язання політичних та економічних проблем та повернення до нормальних умов господарювання. У 2014 р. загострення загальнодержавної політичної та економічної кризи зачепило всі сфери діяльності в Україні. Майже всі сервісні сектори опинилися в кризовому становищі, отримали негативні фінансові результати й значні збитки³⁵⁹. Новим викликом для розвитку сфери КП стала пандемія COVID-19 та суттєві обмеження карантинних заходів щодо діяльності окремих видів креативних послуг. Відповідно невизначеність, тимчасове обмеження діяльності та скорочення попиту суттєво відобразилося на діяльності підприємств у 2020 р. (рис. 2.19).

Причому частка прибуткових підприємств сфери КП скоротилася з 69% до 65% – на 4 в.п. Можемо припустити, що розрахунок рівня тінізації за 2020 р. за методом збитковості покаже його зростання, з огляду на збільшення обсягів збитків та зниження фінансового результату підприємств. Водночас розрахунок рівня тінізації за методом збитковості підприємств потребує суттєвого доопрацювання в частині врахування результатів діяльності фізичних осіб-підприємців, частка яких у національній економіці коливалася за період у діапазоні 84-80% (рис. 2.20), а у сфері креативних послуг, на які

³⁵⁸ Відповідно до п.п. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України самозайнята особа – платник податку, який є фізичною особою – підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. Незалежна професійна діяльність – участь фізичної особи у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, приватних виконавців, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб.

³⁵⁹ Моргулець О.Б. Динаміка розвитку сфери послуг України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №11. С.194-197. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/11-2015/45.pdf>

припадало 21% усіх суб'єктів господарювання економіки України, частка ФОП становила 87%. Частка ФОП у сфері креативних послуг за регіонами України за період 2015-2019 рр. коливалася у діапазоні від 70 до 92%, причому з позитивним трендом до її підвищення у всіх областях України, окрім Луганської (рис. 2.21).

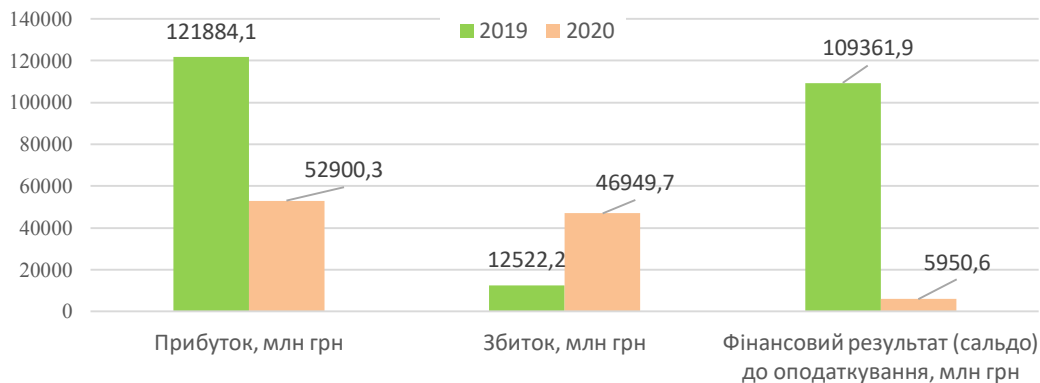

Рис. 2.19. Динаміка фінансових результатів до оподаткування підприємств сфери КП за 2019-2020 рр.

Джерело: складено за даними³⁶⁰.

Рис. 2.20. Динаміка кількості суб'єктів господарювання в економіці України за структурою, од.

Джерело: складено за даними³⁶¹.

Водночас за часткою створеної доданою вартістю за витратами виробництва (що є по суті валовим доходом від операційної діяльності, скоригованим на субсидії та непрямі податки) фізичними особами-підприємцями (ФОПи) за складовими креативних послуг перевищують її

³⁶⁰ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua.

³⁶¹ Та само.

питому вагу по економіці загалом, яка у 2019 р. становила 8%. Так, у секції J «Інформація та телекомунікації» вона була на рівні 28%, у секції M «Професійна, наукова та технічна діяльність» – 12%, у секції P «Освіта» – 41%³⁶², у секції R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» – 23%, а у сфері КП у середньому – 26 %. Саме ці 26 % доданої вартості сфери креативних послуг вироблені ФОПами є поза увагою офіційної методики оцінювання рівня тінізації креативного сектору.

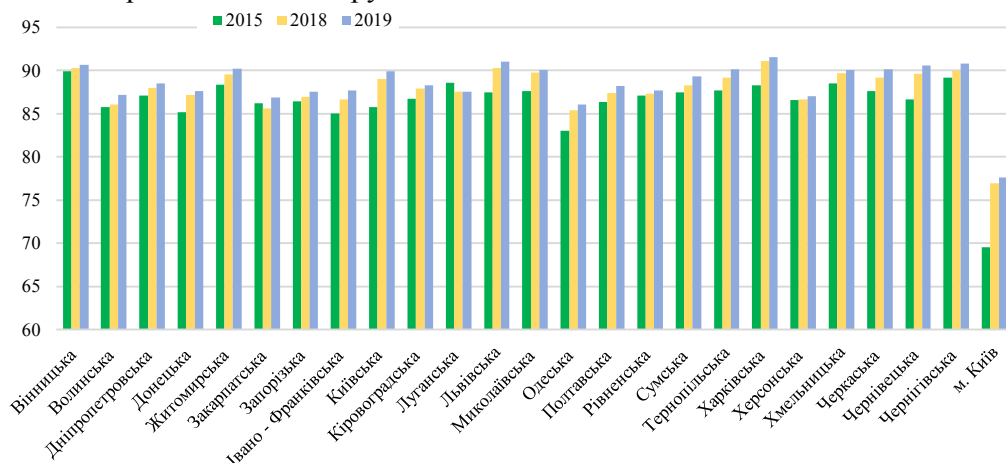

Рис. 2.21. Регіональний розподіл питомої ваги кількості фізичних осіб-підприємців у сфері креативних послуг (за секціями КВЕД:2010 – J, M, P, R) за 2015, 2018-2019 рр., % до загальної кількості суб'єктів господарювання
Джерело: розраховано автором за даними³⁶³.

Як стверджують науковці, розвиток сектору послуг на 70% залежить від успішного функціонування виробничої сфери і тільки на 30% – від доходів домогосподарств. Тому для подолання економічної кризи насамперед потрібно стабілізувати політичні та пандемічні негаразди в країні, відновити роботу промислових підприємств та відповідних робочих місць³⁶⁴. Водночас слід сприяти підвищенню рівня доходів населення, які в пандемічний період суттєво знизилися, а інфляційні процеси знецінили заощадження українців. Згідно з економічним законом Е. Енгеля щодо споживання послуг населенням (з підвищенням доходів населення частка, що витрачається на продукти харчування зменшується), з підвищенням рівня доходів домогосподарств змінюється структура витрат на послуги – частка витрат на культурні і креативні послуги зростатиме. Адже структура витрат населення має тісний зв'язок з рівнем доходів домогосподарств, а динаміка структури за основними каналами витрат безпосередньо залежить від динаміки доходів населення. Якщо розглянути зворотну залежність, то наявна

³⁶² Діяльність суб'єктів господарювання" за 2019 рік. Статистичний збірник. 2020. Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua

³⁶³ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua.

³⁶⁴ Моргулець О.Б. Динаміка розвитку сфери послуг України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №11. С.194-197. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/11-2015/45.pdf>

структура витрат населення країни може свідчити про вкрай низький рівень доходів та споживання, оскільки майже половина бюджету середнього домогосподарства витрачається на харчування, а частка витрат на послуги становила в Україні у 2019 р. лише 16,2%³⁶⁵. Причому видатки з державного бюджету на культуру та мистецтво в Україні є також традиційно на низькому рівні і коливалися протягом 2017-2019 рр. у діапазоні 1,6-3,8% загального обсягу видатків. Тому насамперед слід підтримати належним чином малі та мікропідприємства шляхом надання державних виплат за орендними платами, надання пільг для відновлення діяльності і поступового виходу з кризи, а також забезпечити підвищення рівня доходів населення шляхом здійснення соціальних виплат та індексації заробітних плат, пенсій тощо. Слід також сприяти зростанню рівня конкурентоспроможності креативних послуг, прискореній цифровізації та підвищенню рівня доступу (економічного, територіального, фізичного, транспортного, соціального та інформаційного) населення до них. Адже забезпечення доступності для кожного якісних культурних послуг та стимулювання розвитку креативних індустрій і вироблення конкурентоспроможного креативного продукту є одними з базових засад державної політики у сфері культури³⁶⁶ як частини креативних послуг та забезпечення її реформування в контексті децентралізації владних повноважень.

Ступінь тінізації сфери послуг залежить як від способу використання форми оплати їх оплати (готівковий та безготівковий обіг), так і статистичного обліку їх надання, офіційного та неформального працевлаштування осіб (офіційна робота за наймом, неформальна та часткова зайнятість, фріланс та аутсорсинг, робота на цифрових шерінгових платформах, аутстафінг тощо).

Слід зазначити, що через військові дії на Сході України з 2014 р. значна кількість підприємств припинила свою діяльність, деякі зазнали релокації (перенесення виробництва), а інші через кризу та стагфляцію знизили ділову активність. Значна кількість креативних осіб (висококваліфікованих кадрів) виїхала через нестабільність у країні за кордон. Молодій генерації працівників креативних індустрій, особливо зі сфери ІТ, притаманна висока мобільність та інтегрованість у світові ринки праці, високий рівень експертизи та прагнення до самореалізації в економічно розвинених країнах, можливість поєднання роботи з подорожами та відпочинком за гнучким графіком.

Динаміка показників зайнятості населення в економіці загалом та сфері КП, зокрема і щодо неформальної зайнятості, за регіонами впродовж 2013-2020 рр. (рис. 2.22) доводить швидше зростання частки зайнятих у сфері КП, ніж в економіці регіону загалом та збільшення майже утричі питомої ваги неформально зайнятого населення (у м. Києві – 304%, Дніпропетровській обл. – 123%, Миколаївській обл. – 112%), причому в інших регіонах спостерігалось

³⁶⁵ *Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності*: монографія / Л.М. Черенько. К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2021. 423 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Model.pdf>

³⁶⁶ Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо загальних засад надання населенню культурних послуг : Закон України №1432-IX від 29.04.2021. *Законодавство України*. Сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1432-20#n152/>

зниження темпів росту неформально зайнятого населення у сфері КП, а загальноукраїнські темпи становили 76% проти 86% темпів скорочення питомої ваги неформально зайнятого населення в економіці загалом. Натомість вищі темпи зростання питомої ваги неформально зайнятого населення в економіці були властиві м. Києву – 313%, Дніпропетровській обл.– 127%, Миколаївській обл. – 125%, Луганській обл. – 117%, Запорізькій обл. – 115%, Одеській обл. – 104%. Такий взаємозв'язок динаміки неформальної зайнятості у сфері КП з економікою регіону як у м. Києві, Дніпропетровській, Миколаївській областях, пояснюється сучасними структурними зрушеннями економіки цих регіонів, концентрацією зайнятого населення в креативній сфері та недостатньою розвиненістю інститутів легалізації бізнесу. Переважання темпів росту питомої ваги неформально зайнятого населення в економіці проти сфери креативних послуг у Донецькій та Луганській областях зумовлене промисловою спеціалізацією економіки регіонів, майже триразовим скороченням чисельності зайнятих в економіці внаслідок збройного конфлікту, релокації значної кількості працівників сфери креативних послуг (ІТ-фахівці, освітяни, театральні діячі, науковці та ін.). Значне зростання темпів неформальної зайнятості в місті Києві пояснюється гіпертрофованим ринком праці, більшими можливостями працевлаштування в тіньовому секторі, слабкістю дії механізмів легалізації бізнесу, які спрямовані на скорочення тіньового ринку праці.

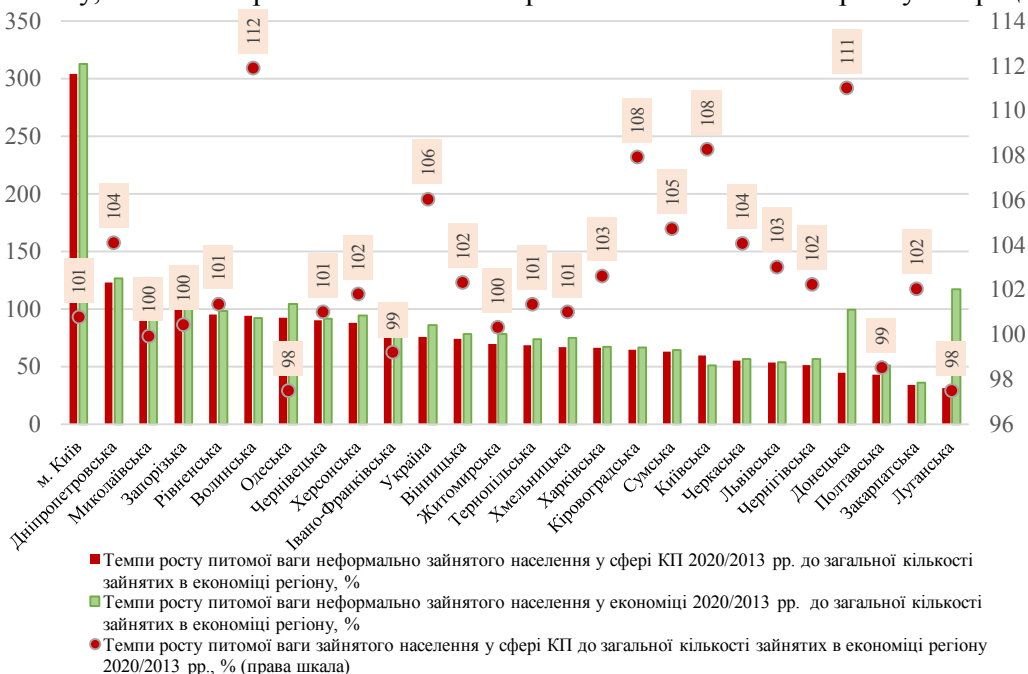

Рис. 2.22. Динаміка темпів росту/скорочення питомої ваги зайнятого населення у сфері КП, неформально зайнятого населення у сфері КП та економіці загалом за період 2013-2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними³⁶⁷.

³⁶⁷ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua

Як вважають у Міністерстві розвитку економіки України, політика детінізації має базуватися передусім на засадах заохочення до ведення легального бізнесу, які передбачають усунення першопричин, що зумовлюють перехід економічних агентів у тінь, створення державою стабільних сприятливих умов для збільшення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та підприємницького клімату в країні, а також упередження застосування економічними агентами недобросовісних дій, які мають злочинний та/або антисоціальний характер³⁶⁸.

Тому в умовах неповноти офіційної інформації варто поєднувати отримані розрахунки тінізації сфери КП за регіонами з детальнішим аналізом розвитку бізнес-середовища та результатів діяльності сфери КП, з даними соціологічних опитувань і звітів про діяльність окремих видів КП для отримання повноцінних результатів оцінювання ситуації, яка характеризує їх тіньову діяльність.

Культурно-креативна аналітика в Україні лише відносно недавно набула розвитку та забезпечення статистичними даними й методологічними прийомами. До її розвитку суттєво долучилися експерти з ЄС за програмами «Креативна Європа» (2015 р.), «Культура і креативність», «Культурні мости», «House of Europe» які суттєво розвинули вітчизняні дослідження підходами до оцінювання внеску культури та креативних індустрій в економіку за методологією ЮНЕСКО, провели перше мапування (інструмент аналізу розвитку ККП) креативних індустрій в Україні³⁶⁹, сприяли міжнародним обмінам досвіду та навчанню митців і культурних менеджерів, модернізували освітню програму з культурології в закладах вищої освіти, надали грантову підтримку підприємцям та організували низку подій, які слугували стартовими майданчиками для поліпшення комунікації як всередині сфери, так і між основними стейкхолдерами, започаткували зрушення в місцевому економічному розвитку, інтегруючи стратегію креативного прориву³⁷⁰ в стратегію соціально-економічного розвитку та трансформації економіки міст.

Резервом активізації розвитку сфери є формування інституційного та організаційно-економічного середовища детінізації внутрішнього національного та регіонального ринків креативних послуг.

³⁶⁸ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*: сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

³⁶⁹ Фаріньє К. *Розвиток культурних та креативних індустрій в Україні*. 2017. 59 с. Культура і креативність. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/Creative%20Industries%20Report%20for%20Ukraine_UA.pdf

³⁷⁰ Крук Л. Сесія ЛІМР затвердила Стратегію прориву 2027. 20.06.2019. *Львівська міська рада*: сайт. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-changes/266333-sesiia-lmr-zatverdyla-stratehiiu-proryvu-2027>

2.7. Послуг у сфері інформаційно-комунікаційних технологій

У сучасних умовах активний розвиток сфери ІКТ-послуг та різноманітних аспектів інформаційного суспільства потенційно є одним з основних чинників інтенсифікації соціально-економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможності економіки України. Вже сьогодні численні позитивні макроекономічні ефекти, які є результатом активного функціонування ІКТ-сфери, справляють стимулюючий вплив на соціально-економічний розвиток України, а також, у разі збереження позитивної динаміки її зростання, здатні в найближчій перспективі посприяти модернізації національної економічної системи. Сфера ІКТ-послуг, володіючи значним інноваційним і людським потенціалом, за умови комплексної нормативно-правової і фінансово-економічної державної підтримки спроможна перетворитися на потужний локомотив розвитку соціально-економічної системи України.

Проте значний рівень тінізації в українській сфері ІКТ-послуг, особливо в її ІТ-секторі, є несприятливим чинником, що не тільки суттєво обмежує позитивні ефекти та структурні зрушення в соціально-економічній системі України, які виникають у результаті її функціонування, але й перешкоджає найбільш повній та ефективній реалізації потенціалу її розвитку. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження обсягів, секторальних особливостей та рівня тінізації сфери інформаційно-комунікаційних послуг на національному та регіональному рівнях, яке дозволить у перспективі сформулювати системні механізми ефективної протидії та запобігання проявам тіньової економічної діяльності, а також її деструктивному впливу на розвитку національної соціально-економічної системи.

Протягом останнього десятиліття зростання ролі сфери ІКТ-послуг, яка включає два основні структурні елементи: телекомунікаційний сектор (телекомунікаційні послуги та апаратно-технічне забезпечення) та ІТ-сектор (комп'ютерні та інформаційні послуги; програмне забезпечення; комп'ютерне, мережеве та офісне апаратне забезпечення), обумовлене переважно прискореними темпами його розвитку та зростанням значущості, підвищенням питомої ваги в структурі національного експорту послуг, а також його тісними взаємозв'язками та активною співпрацею з міжнародним техніко-економічним середовищем. Проте сьогодні, незважаючи на значний науково-дослідний і технічний потенціал, а також позитивну динаміку розвитку сфери ІКТ-послуг, Україна не входить як до переліку країн з високим рівнем економіки знань та інформаційного суспільства, так і з високим рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. За даними Європейського банку реконструкції та розвитку (EBRD), Україна у 2018 році посіла 35 місце за індексом економіки знань (Knowledge Economy (KE) Index) серед 46 країн світу (у 2011 р. – 34 місце), поступаючись усім сусіднім країнам - Польщі (14 місце), Словаччині (16), Угорщині (17), Білорусі (19), Румунії (23), Російській Федерації (25) та

Молдові (34) за рівнем цього індикатора³⁷¹. За результатами іншого вагомого рейтингу (ICT Development Index), який розраховується Міжнародним союзом електрозв'язку (ITU) та відображає рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), Україна у 2017 р. посіла 79 місце серед 176 країн світу (у 2010 р. 62 серед 152 країн), поступаючись не лише всім економічно та технологічно розвинутим країнам, але й значній кількості країн із середнім рівнем розвитку³⁷².

Телекомунікаційний сектор разом з ІТ-сектором як провідні чинники і матеріально-технологічна основа переходу соціально-економічної системи України до інформаційного суспільства є одними з найбільш інноваційних та зростаючих секторів української економіки, що визначають характер та динаміку цього процесу в нашій країні. Серед основних сегментів телекомунікаційного сектору в Україні в сучасних умовах варто виділити мобільний зв'язок, забезпечення доступу до мережі "Інтернет" та телефонний фіксований зв'язок, сукупна частка яких у загальних доходах від надання телекомунікаційних послуг у 2019 р. становила 91,0 %, або 66,42 млрд грн. Саме ці сегменти завдяки інтенсивному використанню передових науково-технічних і організаційних досягнень сучасності посприяли перетворенню телекомунікаційного сектору України на один з найперспективніших видів економічної діяльності.

Найбільшу частку в структурі доходів від надання телекомунікаційних послуг у 2019 р. становили мобільний зв'язок (63,0% або 41,87 млрд грн.) та забезпечення фіксованого доступу до мережі "Інтернет" (17,6% або 11,69 млрд грн.), які сумарно забезпечили понад 80% доходів від надання телекомунікаційних послуг в Україні³⁷³. Згадані сегменти телекомунікаційного сектору у 2019 р. продемонстрували високий рівень зростання обсягів власних доходів порівняно з 2018 р.: доходи від надання послуг мобільного зв'язку в Україні збільшилися на 20%, натомість доходи від забезпечення фіксованого доступу до мережі Інтернет зросли майже на половину (48%). Таку динаміку зростання доходності цих сегментів телекомунікаційного сектору можна пояснити значним підвищенням рівня масового користування сучасними телекомунікаційними послугами із застосуванням технології 4G LTE (зокрема мобільного широкосмугового доступу до мережі "Інтернет"), яке стало можливим після розгортання та запуску трьома провідними телекомунікаційними операторами України (ПрАТ «Київстар», ТОВ «Лайфселл» та ПрАТ «ВФ Україна») у 2018 р. мереж 4G та значного розширення їх покриття території України протягом 2019 р. Означені тенденції окреслюють активний розвиток послуг мобільного та інтернет-зв'язку з

³⁷¹ Introducing the EBRD Knowledge Economy Index. EBRD. URL: <https://www.ebrd.com/documents/policy/download-the-ebrds-knowledge-economy-index.pdf>

³⁷² Measuring the Information Society Report 2017. ITU. URL: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017.aspx>

³⁷³ Звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2019 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. URL: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/608/9085/Zvit_2020_NKRZI.pdf

одночасним поступовим зменшенням частки фіксованого телефонного зв'язку, які в умовах сьогодення стають найбільш доступними та зручними для споживачів телекомунікаційних послуг.

У результаті аналізу даних Державної служби статистики України щодо телекомунікаційного сектору (розділ 61 «Телекомунікації (електрозв'язок)», секція J «Інформація та телекомунікації») вдалося встановити, що серед усіх суб'єктів господарювання в досліджуваній сфері у 2019 р. 47,9% (або 2006 суб'єктів господарювання) становили юридичні особи, що на майже 3 відсоткові пункти більше за докризовий рівень 2013 р. З іншого боку, більше половини суб'єктів господарювання у цій сфері у 2019 р. (52,1%, або 2184 суб'єкти) становили фізичні особи-підприємці, функціонування яких здебільшого як дрібних посередників призвело до зростання фрагментації національного телекомунікаційного ринку та ускладнення процесу контролю їхньої діяльності стосовно дотримання чинного законодавства в телекомунікаційній сфері.

Серед основних причин зростання фрагментації національного телекомунікаційного ринку варто назвати високий рівень його тінізації, особливо діяльності фізичних осіб-підприємців, а також вплив численних системних факторів, які негативно відображаються на розвитку ринкової конкуренції в телекомунікаційній сфері України. Наприклад, у сегменті надання широкопasmового доступу до мережі “Інтернет” діяльність значної кількості постачальників загалом є непрозорою і тяжіє до роботи за тіньовими схемами (утримання нижчих за ринкові цін з порушенням чинного законодавства та нижчої якості послуг). Більшість серед таких дрібних постачальників і провайдерів, переважно фізичні особи-підприємці, не тільки не реєструються в Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), але й зовсім не сплачують податкові платежі. Як наслідок, ця частина телекомунікаційного сектору не відображається в даних Державної служби статистики та Державної фінансової служби. Тому, оцінити рівень тінізації телекомунікаційного сектору можна лише за масштабами здійснення продажів телекомунікаційних послуг фізичними особами-підприємцями³⁷⁴.

Хоча серед суб'єктів господарювання в телекомунікаційному секторі тільки половину становлять юридичні особи, саме вони відіграють провідну роль на телекомунікаційному ринку України. Зокрема, за результатами 2019 р., загальний розмір отриманих ними доходів становив 71,37% загального обсягу доходу телекомунікаційної сфери, а частка найманих працівників зайнятих на цих підприємствах – 93,2% загальної чисельності найманих працівників, зайнятих у телекомунікаційній сфері. Серед суб'єктів господарювання в телекомунікаційному секторі варто виділити чотири компанії, які не лише отримують левову частку доходів та є найбільшими платниками податків цієї сфери, але й у 2019 р. увійшли до списку 200 найбільших компаній України за

³⁷⁴ Телеком. Три атланти та всі інші. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/telekom-try-atlanty-ta-vsi-inshy/>

рейтингом Forbes³⁷⁵: ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ Україна» («Vodafone»), ПАТ «Укртелеком» та ТОВ «Лайфселл» («Lifecell»). За даними журналу Рейтинг, у 2019 р. усіма суб'єктами господарювання в телекомунікаційному секторі України було сплачено 14 551,35 млн грн податкових платежів, що на 15,3% більше за аналогічний показник 2018 р., у структурі яких понад 80% становлять платежі від чотирьох провідних компаній цього сектору (40,95% – ПрАТ «Київстар»; 21,25% – ПрАТ «ВФ Україна»; 11,89% – ПАТ «Укртелеком» та 8,11% – ТОВ «Лайфселл»). Частка всіх інших суб'єктів господарювання в загальному обсязі податкових платежів, сплачених у телекомунікаційному секторі у 2019 р., не перевищувала 18% за частки 27,63% у загальному обсязі чистого доходу сектору. Така диспропорція, як і незначний загальний обсяг єдиного податку в структурі податкових платежів у 2019 р. (тільки 1,1%, або 160,42 млн грн) за функціонування понад двох тисяч фізичних осіб-підприємців у телекомунікаційному секторі може свідчити про значний рівень тінізації їхньої діяльності.

Сучасний ІТ-сектор як один з найдинамічних експортних напрямів української економіки є найбільшим за обсягом і найрозвиненішим сегментом інноваційної економіки в Україні. Сьогодні український ІТ-сектор залишається одним з небагатьох у вітчизняній економічній системі висококонкурентних секторів на світовому ринку, а також одним з основних чинників соціально-економічного зростання і в найближчому майбутньому. В Україні протягом останніх 12 років спостерігається практично безперервне зростання загального обсягу експорту послуг ІТ-сектору (у середньому на +25,7%) та його внеску до ВВП країни (з 0,8% у 2012 р. до 3,9% у 2019 р.), а загальна частка ІКТ-сектору в структурі українського експорту товарів і послуг досягла 5,7% у 2019 р. (у структурі українського експорту послуг майже 21%), хоча цей показник у 2012 р. становив лише 0,5%³⁷⁶.

До числа основних конкурентних переваг України на міжнародному ринку можна віднести достатньо велику чисельність та високий рівень кваліфікації спеціалістів за одного з найнижчих рівнів оплати праці. Зокрема, 13 українських ІТ-компаній та вісім компаній, які мають офіси в Україні, потрапили в міжнародний рейтинг The 2020 Global Outsourcing 100 від міжнародної асоціації ІАОР³⁷⁷, що базується на результатах оцінювання компаній з початку програми рейтингування у 2009 р. Україна також зайняла 20 позицію серед 50 країн світу та увійшла до складу десяти найбільш привабливих європейських країн для аутсорсінгу (7 позиція) в міжнародному рейтингу Global Services Location Index 2019³⁷⁸ від американської консалтингової компанії А. Т. Kearney.

³⁷⁵ Платіжний баланс України в 2019 р. Статистика зовнішнього сектору України. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_y.xlsx

³⁷⁶ Там само.

³⁷⁷ The 2020 Global Outsourcing 100. IAOP. URL: <https://www.iaop.org/Content/25/195/5148>

³⁷⁸ Digital resonance: the new factor influencing location attractiveness. The 2019 Kearney Global Services Location Index. URL: <https://www.kearney.com/digital-transformation/gсли/2019-full-report>

Завдяки ефективному використанню своїх конкурентних переваг найбільш успішним українським ІТ-компаніям вдалося відчутно масштабувати свою діяльність і розширити свою присутність на світовому ІКТ-ринку, про що свідчить розміщення близько 40% їхніх штаб-квартир в іноземних країнах (у Північній Америці (25%), в Європі (13%) та в Ізраїлі (2%)). В Україні на початку 2020 р. налічувалося близько 4 тис. ІТ-компаній (з яких 2,3 тис. є активними на ринку праці) з чисельністю близько 192 тис. співробітників. Найбільш популярними місцями розміщення штаб-квартир більшості компаній індустрії ІТ залишалися головні ІТ-центри України – Київ, Харків, Львів, Дніпро та Одеса.

Оскільки в сучасних умовах найбільш оптимальним варіантом здійснення господарської діяльності в ІТ-секторі є діяльність на умовах спрощеної системи оподаткування для фізичних осіб-підприємців (ФОП), значна частина ІТ-спеціалістів в Україні, що здійснюють співпрацю з ІТ-компаніями, зареєстровані як ФОП (переважно третя група) та перебувають на спрощеній системі оподаткування, самостійно сплачуючи податкові платежі. За даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб, ФОПів та громадських формувань, загальна кількість ІТ-спеціалістів, зареєстрованих як ФОП за профільними кодами видів економічної діяльності (КВЕД)³⁷⁹, у 2019 р. становила 183 тис. осіб, що на 22% більше за показник 2018 р., а також у понад 2 рази перевищує показник 2015 р. Зростання кількості ФОПів у ІТ-секторі у 2019 р. порівняно з 2018 р. спостерігалось у всіх регіонах України та за всіма профільними КВЕД. Лідерами серед регіонів України за обсягом зростання кількості ІТ-ФОПів стали м. Київ спільно з Київською областю, які у 2019 р. продемонстрували найвищий рівень зростання в розмірі +10,9 тис. порівняно з показником 2018 р. Серед інших провідних центрів українського ІТ-сектору високий рівень зростання кількості ІТ-ФОПів у 2019 р. спостерігався у Харківській (+4,4 тис.), Львівській (+3,5 тис.), Дніпропетровській (+2,5 тис.) та Одеській (+1,7 тис.) областях³⁸⁰.

Характерною особливістю ринку праці в українському ІТ-секторі у 2011-2019 рр. є високий середній темп зростання чисельності співробітників (рис. 2.23) як у 50 найбільших ІТ-компаніях (+21,4%), так і загалом за ІТ-сектором України (+24,3%)³⁸¹.

³⁷⁹ 62.01 «Комп'ютерне програмування», 62.02 «Консультавання з питань інформатизації», 63.11 «Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність», 62.09 «Інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем», 58.29 «Видання іншого програмного забезпечення», 62.03 «Діяльність із керування комп'ютерним устаткуванням», 58.21 «Видання комп'ютерних ігор».

³⁸⁰ Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. Міністерство юстиції України. URL: <https://data.gov.ua/dataset/1c7f3815-3259-45e0-bdf1-64dca07ddc10>

³⁸¹ Ринок праці 2019: піст 20% й ажіотаж навколо податків. Спільнота програмістів DOU. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2019/?from=doufp>

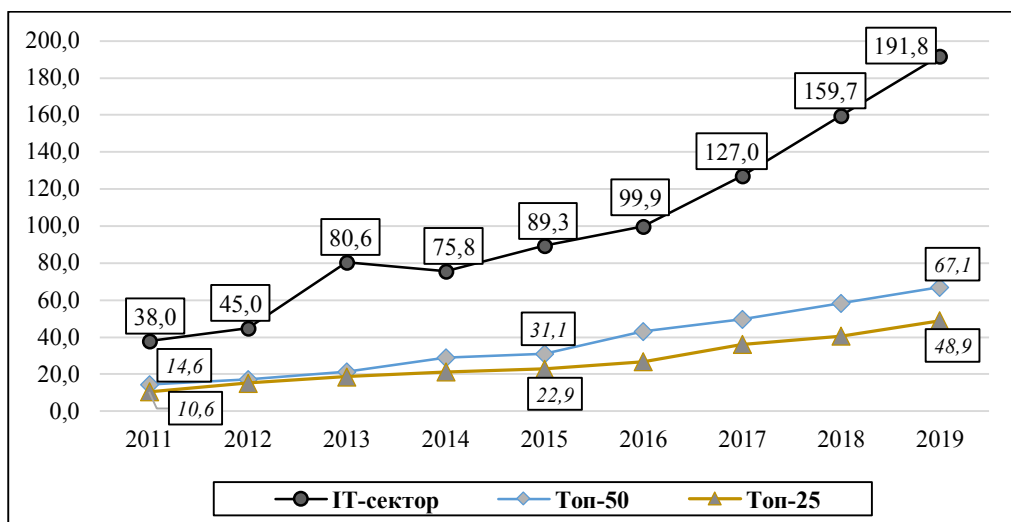

Рис. 2.23. Динаміка чисельність працівників ІТ-сектору України в 2011-2019 рр.

Джерело: складено за даними³⁸².

Позаяк головним чинником розвитку для ІТ-компаній, які надають послуги з розроблення програмного забезпечення та інформаційні послуги, є кваліфіковані співробітники, серед функціонуючих в Україні компаній спостерігається високий рівень конкуренції на ринку праці. Станом на 01.01.2020 р. в Україні функціонували дві найбільші компанії, кількість працівників яких перевищувала 7 тис. осіб (EPAM – 8300 осіб, SoftServe – 7445 осіб). Ще у трьох компаніях (GlobalLogic, Luxoft і Ciklum) було зайнято більше як по 2 тис. осіб. Загалом до переліку ІТ-компаній з кількістю працівників понад 1 тис. осіб на початку 2020 р. входило 18 компаній, що суттєво перевищує аналогічні показники 2012 та 2015 рр. (в 3,6 раза та 2,6 раза відповідно). Середній рівень зайнятих у 50 найбільших ІТ-компаніях становить 36,7% загальної кількості зайнятих в ІТ-секторі України у 2012-2019 рр. і демонструє тенденцію до зниження, що свідчить про наявність здорової конкуренції із залучення кваліфікованих спеціалістів. Той факт, що приріст кількості ІТ-компаній та ІТ-ФОПів у середньому на 35,8% в аналізованому періоді переважає середній приріст загальної кількості зайнятих (20%), свідчить про високий зростаючий попит на кваліфікованих спеціалістів в ІТ-секторі та сприятливі передумови для його активного росту в найближчій перспективі³⁸³.

Зараз ІТ-сектор в Україні є однією з найбільш привабливих сфер економічної діяльності, яка дає можливості працевлаштування на ринку з високим рівнем доходу порівняно з іншими сферами. Наприклад середньомісячна заробітна плата в українському ІТ-секторі у 2019 р. (2200 дол. США після оподаткування) у 12 разів переважала рівень мінімальної

³⁸²Ринок праці 2019: ріст 20% й ажітаж навколо податків. Спільнота програмістів DOU. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2019/?from=doufp>.

³⁸³ Топ-50 найбільших ІТ-компаній України. Спільнота програмістів DOU. URL: <https://jobs.dou.ua/top50/>

заробітної плати та в 6 разів – рівень середньої заробітної плати в Україні³⁸⁴. Зауважимо, подібне співвідношення було характерне не тільки для досвідчених висококваліфікованих працівників, але й для працівників-початківців в ІТ-секторі України. Середня заробітна плата співробітника на посаді Junior Software Engineer в ІТ-компаніях з досвідом роботи до 1 року у 2019 р. становила 700 дол. США, що майже в 4 рази вище за розмір мінімальної заробітної плати, встановленої державою на 2019 р, а також майже у 2 рази – за рівень середньої заробітної плати по Україні (рис. 2.24).

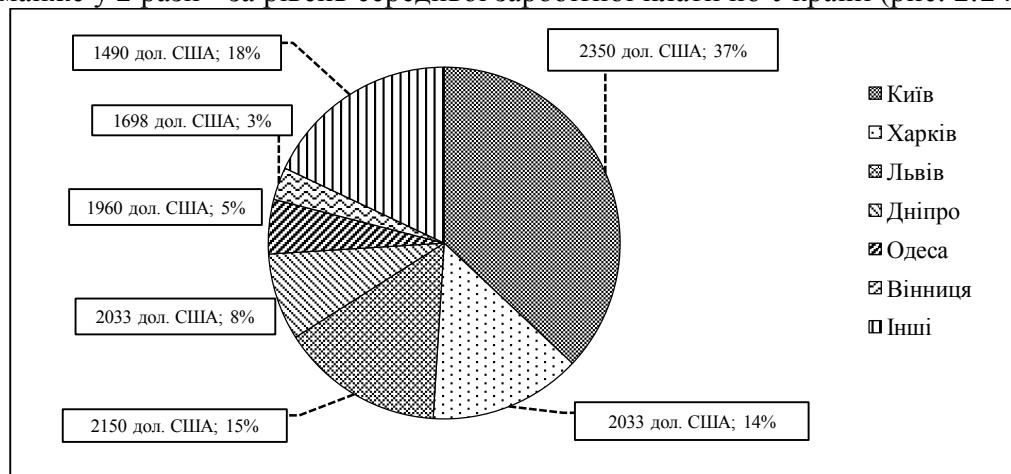

Рис. 2.24. Середня заробітна плата (дол. США) та концентрація працівників ІТ-сектору України (%) у 2019 р.

Джерело: складено за даними³⁸⁵.

Хоча близько 40% ІТ-спеціалістів зосереджено в головному технологічному центрі України – м. Києві, локалізація більшої частини працівників ІТ-сектору по території країни є досить розосередженою, що дозволяє забезпечувати роботою з високим рівнем доходу значну кількість жителів різних регіонів України. Зокрема, з 50 найбільших компаній ІТ-сектору України 39 ІТ-компаній володіли офісами розробки за межами столиці, а 11 компаній були представлені тільки в столиці. Офіси 30 провідних ІТ-компаній у 2019 р. були розміщені в трьох та більше містах України. Загалом локалізація офісів 50 найбільших компаній ІТ-сектору охоплювала 22 міста (включно з 21 обласним центром) у 21 регіоні України, що сприяє підвищенню рівня життя населення та активізації їхнього соціально-економічного розвитку³⁸⁶.

Позитивна динаміка зростання обсягу експорту ІТ-послуг останнього десятиліття дозволила утвердитись ІТ-сектору в ролі одного з найбільш динамічних суб'єктів економіки за обсягом сплачених податкових платежів в Україні. Загалом працюючими на території України ІТ-компаніями у 2019 р.

³⁸⁴ Показник середньої заробітної плати за 2019 рік. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2119447-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2019-rik/>

³⁸⁵ Ринок праці 2019: ріст 20% й ажіотаж навколо податків. Спільнота програмістів DOU. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2019/?from=doufp>

³⁸⁶ Топ-50 найбільших ІТ-компаній України. Спільнота програмістів DOU. URL: <https://jobs.dou.ua/top50/>

було сплачено 16,7 млрд грн податків і зборів³⁸⁷, що майже на 28% більше за показник 2018 р. та більш ніж у тричі - за аналогічний показник 2015 р.

За середньорічного темпу приросту обсягу податкових платежів у майже 34% середній внесок ІТ-сектору до ВВП у формі податкових надходжень в аналізованому періоді становив 0,33% (табл. 2.17), продемонструвавши стійку тенденцію до зростання - від 0,27% у 2015 р. до 0,42% у 2019 р. У структурі сплачених ІТ-компаніями податкових платежів в аналізованому періоді найбільш вагомими були надходження від податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та єдиного податку, які продемонстрували дві протилежно направлені тенденції зміни своєї частки (поступове зниження та інтенсивне підвищення). З одного боку, питома вага надходжень ПДФО від ІТ-компаній у 2019 р. знизилася на 1,8 в.п. порівняно з аналогічним показником 2014 р. за середньорічного темпу зниження в розмірі 0,4 в.п. протягом 2014-2019 рр., з іншого – питома вага надходження від сплати єдиного податку ІТ-ФОПів у 2019 р. зросла майже у 2 рази порівняно з результатом 2014 р. за середньорічного темпу зростання в розмірі 4,5 в.п. в аналізованому періоді. Основною причиною таких структурних змін, на нашу думку, є активне застосування співпраці з ІТ-ФОПами більшістю ІТ-компаній, що дозволяє їм суттєво знизити податкове навантаження³⁸⁸, а також сприятлива кон'юнктура світового ринку ІКТ-послуг, яка разом із сприятливим податковим режимом дозволяє активно зростати сектору ІТ-послуг в Україні та поступово підвищувати свою конкурентоспроможність.

Таблиця 2.17

Динаміка надходжень податкових платежів та зборів, сплачених ІТ-компаніями до Державного бюджету України в 2014-2019 рр.

Показники	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Податки та збори, млрд грн	3,79	5,51	7,12	9,64	13,05	16,7
сплачено податкових платежів до Зведеного бюджету України, млрд грн	2,98	4,41	5,72	7,41	9,92	12,66
з них:						
– ПДФО	0,80	1,28	1,44	1,99	2,57	3,16
– Податок на прибуток	0,47	0,69	0,76	0,68	0,80	0,99
– ПДВ	0,80	1,00	1,03	1,35	1,66	1,97
– Єдиний податок	0,77	1,29	2,28	3,18	4,57	6,08
– Інші	0,16	0,16	0,21	0,21	0,32	0,46
Надходження Єдиного соціального внеску (ЄСВ), млрд грн	н.д.	н.д.	1,40	2,23	3,13	4,13
Внесок ІТ-сектору до ВВП у формі податкових надходжень, %	0,27	0,28	0,3	0,32	0,37	0,42

Джерело: складено за даними³⁸⁹.

³⁸⁷ Структура податкових надходжень за галузями економіки за 2019 рік. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/struktura-podatkovykh-nadkhodzen-za-haluziamy-ekonomiky-za-2019-r/>

³⁸⁸ В Україні ІТ-ФОПи сплачують 5% від отриманого доходу та мінімальний розмір Єдиного соціального внеску (ЄСВ), що дає змогу ІТ-компаніям, з якими вони співпрацюють, не сплачувати 41,5% сумарно ПДФО, ЄСВ і військового збору.

³⁸⁹ Структура податкових надходжень за галузями економіки за 2019 рік. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/struktura-podatkovykh-nadkhodzen-za-haluziamy-ekonomiky-za-2019-r/>

Розширення практики застосування співпраці з ІТ-ФОПами серед ІТ-компаній в аналізованому періоді отримало відображення як у динаміці надходжень інших податкових платежів (податку на прибуток, ПДВ та інших податкових платежів), так і в їх позиціонуванні в структурі сплачених податкових платежів до Зведеного бюджету України. Тоді як для обсягів сплати цих податкових платежів у 2014-2019 рр. була характерна тенденція до зростання, середньорічні темпи їхнього росту відчутно поступалися темпам росту сплати єдиного податку та ПДФО (17,76% (ПП), 20,26% (ПДВ) і 26,13% (інші податки) проти 52,32% (ЄП) та 32,63% (ПДФО)), у результаті чого відбулося значне зниження їхньої питомої ваги в структурі сплачених податкових платежів.

У регіональному розрізі, ураховуючи локалізацію основних центрів ІТ-сектору України, найбільш вагома частка податкових платежів у 2019 р. надійшла до місцевих бюджетів м. Києва та Київської області (49%), серед яких майже 14% становили платежі від центральних офісів ІТ-компаній. Серед інших центрів ІТ-сектору України, що є великими платниками податків, варто відзначити частки представників цієї сфери на території таких міст та областей: м. Харків та Харківська обл. – 12% загального обсягу податкових надходжень від ІТ-сектору; м. Львів та Львівська обл. – 9%; м. Дніпро та Дніпропетровська обл. – 5%; м. Одеса та Одеська обл. – 4,8%; м. Запоріжжя та Запорізька обл. – 2,3%; а також м. Вінниця та Вінницька обл. – 1,8%³⁹⁰.

У сучасних умовах український ІТ-сектор, незважаючи на позитивну динаміку зростання та наявність значної чисельності висококваліфікованих спеціалістів у сфері розроблення програмного забезпечення, не є висококонкурентним як на європейському, так і на глобальному рівні. Зокрема, загальний обсяг експорту ІТ-сектору України за результатами 2018 р., попри суттєве зростання порівняно з попереднім роком (на 28,9%), значно поступався за аналогічним показником не тільки визнаним лідерам ІТ-ринку (США, Великої Британії, Німеччини та Індії), але й сусіднім країнам – Польщі (у 4,6 раза) та Румунії (на 21% більше). Рівень витрат на ІТ в розрахунку на одну особу у 2018 р. в Україні (34 дол. США), яка володіла зіставною чисельністю ІТ-спеціалістів та на 4 млн осіб більшою чисельністю населення, ніж у сусідній Польщі, був у 8,5 раза меншим за її аналогічний показник (289 дол. США)³⁹¹.

Головними перешкодами, що стоять на заваді досягненню вищого рівня розвитку українського ІТ-сектору та підвищення конкурентоспроможності послуг у сфері ІТ в глобальному масштабі, залишається відсутність дієвої судової системи та спеціалізованої нормативно-правової бази, а також невисокий рівень розвитку внутрішнього ринку ІТ-послуг і загалом низька інвестиційна привабливість економічної системи нашої країни. Це призводить не тільки до поглиблення відставання ІТ-сектору України від своїх основних конкурентів у глобальному масштабі, але й до збереження високого рівня його

³⁹⁰ Експорт українського ІТ за 2019 рік зріс на 30%. Асоціація компаній розробників програмного забезпечення IT Ukraine. URL: <https://itukraine.org.ua/eksport-ukrainskogo-it-za-2019-rik-zris-na-30.html>

³⁹¹ Information Technology Industry in Ukraine. Infographic atlas. 2017. Top Lead. URL: https://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/the-infographics-report-it-industry-of-ukraine-2017-eng.pdf

тінізації, що негативно відображається на перспективах розвитку цієї сфери національної економіки та підвищенні ефективності використання її потенціалу в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів України.

Максимальний позитивний вплив ІТ-сектору на процес розвитку економічної системи можливий лише за умови, якщо він, окрім підвищення своєї конкурентоспроможності на глобальному ІТ-ринку, сприятиме зростанню та вдосконаленню внутрішнього ІТ-ринку завдяки імплементації набутого в економічних системах розвинутих країн досвіду зі створення та впровадження сучасних інноваційних технологій, продуктів, методів організації та управління бізнес-процесами. Позитивний вплив ІТ-сектору на розвиток внутрішнього ІТ-ринку в Україні суттєво обмежений численними нормативно-правовими та фінансово-економічними перешкодами (відсутність ефективної спеціалізованої державної стратегії розвитку ІТ-сектору та внутрішнього ІТ-ринку; відсутність державного запиту на сучасні комплексні ІТ-рішення для підвищення ефективності процесу реформування та модернізації основних сфер суспільної життєдіяльності; недостатній рівень захисту прав власності (зокрема інтелектуальної); низький загальний рівень платоспроможності українських громадян), які разом з високим рівнем тіньової економіки, як у ІТ-секторі, так і в економічній системі України, відчутно знижують його інвестиційну привабливість для іноземних і вітчизняних інвесторів. З огляду на перспективи зростання обсягу експорту ІТ-послуг, формування та розвитку інноваційної екосистеми, а також залучення іноземних інвестицій, значний рівень тіньової економіки в ІТ-секторі так само негативно впливає на стан ділової репутації України у взаємовідносинах з міжнародними організаціями та інвесторами, що підвищує ризик зниження рівня привабливості та конкурентоспроможності українського ІТ-сектору на світовому ринку ІТ-послуг.

За розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (МЕРТ), рівень тіньової економіки у 2019 р. становив 28% обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше, ніж у 2018 р. За офіційними даними МЕРТ, з 2015 р. спостерігається стійка позитивна тенденція до зниження рівня тіньової економіки в економічній системі нашої країни - з 43% до 28% (-15 в.п.) обсягу офіційного ВВП³⁹². З іншого боку, за результатами дослідження міжнародної Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА)³⁹³, у 2017 р. Україна з рівнем тіньової економіки в розмірі 46,1% зайняла 3 місце після Азербайджану (56,73%) та Нігерії (46,99%) серед 28 досліджених країн світу, відчутно поступаючись як усім економічно розвинутим країнам (США (7,69%), Японії (9,89%), Китаю (10,17%), Австралії (11,09%), Великої Британії (11,29%) та Канади (14,15%)) та середньосвітовому значенню (22,5%), так і сусіднім країнам (Польщі - 23,42%, Росії - 39,32%). З огляду на прогнозовані

³⁹² Тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=e5906118-6639-4dde-851b-2d9cd318e803>

³⁹³ Emerging from the shadows: the shadow economy to 2025. The Association of Chartered Certified Accountants (ACCA). URL: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economy-report.pdf

показники, розраховані у цьому дослідженні (46,1% у 2020 р. та 45,98% у 2025 р.), його автори не бачать суттєвих передумов для зниження рівня тіньової економіки в Україні до 2025 р. Невідповідності в методології розрахунків рівня тіньової економіки, що здійснені українськими урядовими структурами та міжнародними аналітичними організаціями, суттєві розриви в їхніх підсумкових значеннях свідчать про відмінні підходи до розуміння тіньової економіки як соціально-економічного явища та її впливу на процес функціонування та розвитку національної економічної системи, що безпосередньо відображається в особливостях їхніх рекомендацій щодо детінізації економіки України.

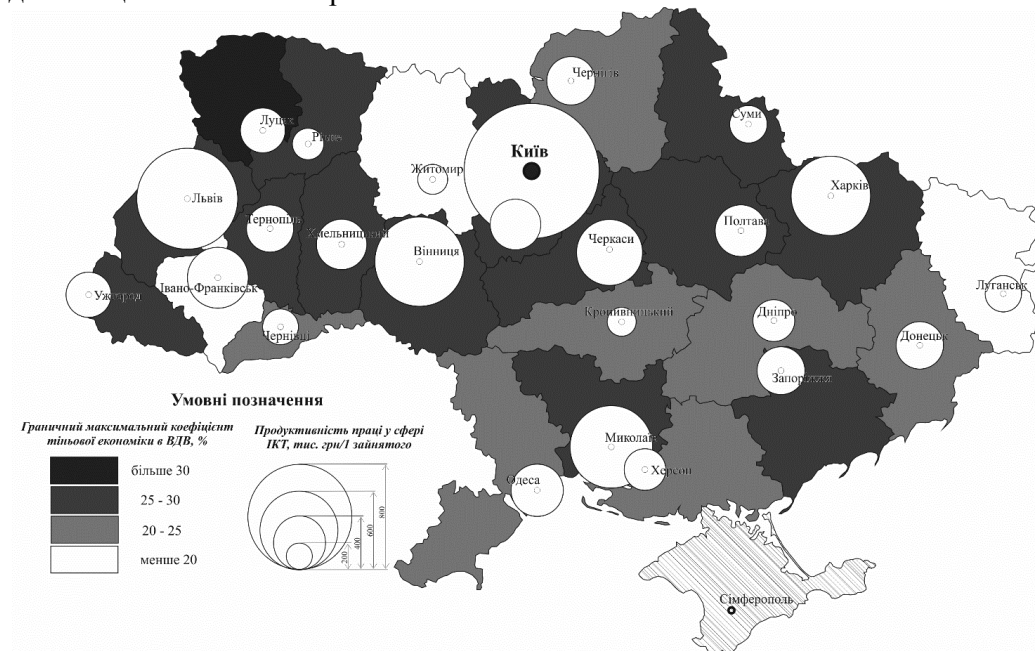

Рис. 2.25. Рівень граничного максимального коефіцієнта тіньової економіки у сфері ІКТ-послуг серед регіонів України у 2019 р.
Джерело: розраховано та складено за даними^{394,395}

Нами було проведено розрахунок рівня тіньової економіки у сфері ІКТ-послуг України у 2013-2019 рр. за методом збитковості підприємств (Додаток К, табл. К.1, К.2), затвердженим МЕРТ, що продемонстрував динаміку його зміни в аналізованому періоді та регіональні особливості (рис. 2.25):

- безумовним лідером у сфері ІКТ-послуг України є м. Київ, яке випереджає всі без винятку регіони нашої країни як за обсягом та параметрами продуктивності праці в сфері ІКТ-послуг, так і за рівнем тіньової економіки. Зокрема, у 2019 р. в м. Києві спостерігався один з найвищих в Україні граничний максимальний рівень тіньової економіки у сфері ІКТ-послуг

³⁹⁴ Економічна активність населення України 2018: Стат.збірник/Державна служба статистики України. URL:// http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN_2018.pdf

³⁹⁵ Валовий регіональний продукт у 2018 році: Стат. збірник. Державна служба статистики України. URL:// https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/04/zb_vrp_2018.pdf

(31,6%), який на 6,4 в.п. перевищив середній рівень для всіх українських регіонів, а порівняно з 2013 р. темпи його зниження були одними із найменших (5,8% в.п. проти 11,08 в.п. у середньому для всіх регіонів України). На нашу думку, це зумовлено найбільш сприятливими умовами, що сформувалися в столиці України, як для здійснення легальної діяльності у сфері ІКТ-послуг, так і для здійснення тіньової діяльності: найбільшим об'ємом ІКТ-ринку; найбільшою кількістю ІКТ-компаній та чисельністю кваліфікованих спеціалістів, залучених до розроблення та реалізації ІКТ-послуг та продуктів, а також найвищим рівнем оплати їхньої праці; найвищою в країні продуктивністю праці у цій сфері;

- інші регіони-лідери у сфері ІКТ-послуг в Україні (Харківська, Львівська, Дніпропетровська та Одеська області) хоча й відчутно поступалися м. Києву за рівнем продуктивності праці (у середньому майже вдвічі) та його внеском до ВДВ, проте продемонстрували значно нижчі рівні тіньової економіки (у середньому 27,58%, що на 4,0 в.п. нижче за аналогічний показник м. Києва) та більш сприятливу динаміку його зниження (в середньому 9,55 в.п.) в аналізованому періоді. На нашу думку, динамічний розвиток сфери ІКТ-послуг у цих регіонах, зокрема в їхніх центрах, та конкуренція зі столицею за людські ресурси створюють більше стимулів для легальної діяльності ІКТ-компаній, ніж тіньової. З іншого боку, загалом нижчий фінансовий та людський потенціал у сфері ІКТ-послуг цих регіонів є не надто сприятливим для тіньової діяльності високого рівня;

- для регіонів-переслідувачів (Вінницька, Київська, Черкаська, Запорізька, Миколаївська та Івано-Франківська області) в аналізованому періоді, незважаючи на суттєво нижчі розміри їхніх внесків до ВДВ України, ніж у провідних центрах сфери ІКТ-послуг, були характерні сприятливіша динаміка зниження рівня тіньової економіки (у середньому на 2,75 відсоткові пункти вищий показник зниження рівня тіньової економіки у сфері ІКТ-послуг порівняно з аналогічним показником регіонів-лідерів у цій сфері) та вищі середні темпи зростання продуктивності праці. Висока активність компаній у сфері ІКТ-послуг регіонів-переслідувачів та невисокий рівень тіньової економіки в ньому, на нашу думку, зумовлені наявністю у них значного кадрового потенціалу для розвитку цієї сфери, досить високим попитом на світовому ІКТ-ринку на послуги українських ІТ-компаній (переважно аутсорсінгових) та високим рівнем конкуренції за висококваліфіковані кадри на ІКТ-ринку України, що створюють якісні передумови та потужні стимули для їх інтенсивнішого розвитку. Зокрема у 2019 р. у Черкаській та Вінницькій областях в аналізованому періоді спостерігалися одні з найвищих рівнів зростання продуктивності праці у сфері ІКТ-послуг (в 8,65 раза та 7,71 раза відповідно), а Івано-Франківська область продемонструвала найнижчий рівень тіньової економіки серед усіх регіонів України (16,8%);

- сумарна частка регіонів-аутсайдерів (14 регіонів, які не увійшли до вищезгаданих груп) у ВДВ сфери ІКТ-послуг у 2019 р. була в 5,08 раза меншою за аналогічний показник м. Києва, в 2,30 раза меншою за аналогічний показник чотирьох регіонів-лідерів, а також практично дорівнювала частці шести

регіонів-переслідувачів. Порівняно з показниками 2013 р., для регіонів-аутсайдерів у 2019 р. було характерне мінімальне зростання (0,8 в.п.) їхньої частки у ВДВ ІКТ-сектору, а також найнижчий середній показник зниження рівня тіньової економіки у сфері ІКТ-послуг (11,31 в.п.) серед усіх регіонів України. Незначний, порівняно з провідними регіонами та регіонами-переслідувачами кадровий потенціал в ІКТ-секторі та відсутність конкурентних переваг для утримання кваліфікованих спеціалістів, на нашу думку, зумовлює нижчий рівень продуктивності праці у сфері ІКТ-послуг порівняно з більш розвиненими в цій сфері регіонами, а також нижчий рівень ділової активності, що безпосередньо відображається як на загальному обсязі та рівні зростання ВДВ ІКТ-сектору регіонів-аутсайдерів, так і на рівні тіньової економіки в ньому.

Проведене оцінювання рівня тіньової економіки в ІКТ-секторі України у 2013-2019 рр. за методом збитковості підприємств дозволило окреслити взаємозалежності між зміною рівня тіньової економіки в ІКТ-секторі та окремим параметрами його продуктивності в економічній системі. Наприклад, між зміною частки ІКТ-сектору в загальному обсязі ВДВ регіонів України та темпом приросту рівня тіньової економіки в цьому секторі за результатами 2013-2019 рр. спостерігався незначний обернений зв'язок ($R=-0,280$), за якого збільшення потенціалу ІКТ-сектору у ВДВ в більшості регіонів супроводжувалося зниженням рівня тіньової економіки в ІКТ-секторі. Підвищення продуктивності праці в ІКТ-секторі в аналізованому періоді зумовило позитивні ефекти ($R=0,024$), що сприяли зниженню рівня тіньової економіки в ІКТ-секторі регіонів України.

Відповідно до методології розрахунку рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств тенденція до його зниження формується в умовах зниження обсягів збитків або зростання обсягів прибутків суб'єктів господарювання. Ураховуючи, що в Україні досі не розроблено єдиного підходу до розрахунку обсягів експорту ІКТ-сектору та інших важливих параметрів його функціонування, використані для розрахунку рівня тіньової економіки ІКТ-сектору за методом збитковості підприємств дані Державної служби статистики України (ДССУ) та Національного банку України (НБУ) можуть не повною мірою відображати актуальний стан його розвитку і як наслідок, реальний рівень тіньової економіки. Зокрема, за результатами 2016 р. розроблено щонайменше п'ять різних версій оцінювання обсягу експорту ІКТ-послуг з України, які продемонструвала досить відмінні між собою результуючі дані³⁹⁶: від НБУ (2 млрд дол. США), ДССУ (1,4 млрд дол. США), Світового банку (4 млрд дол. США), міжнародної консалтингової компанії PricewaterhouseCoopers (3,2 млрд дол. США) та асоціації IT-Ukraine (3,6 млрд дол. США).

Аналітики PwC та національної асоціації IT-Ukraine для оцінювання обсягу експорту ІКТ-послуг з України використовували переважно витратну

³⁹⁶ Зелена книга «Регулювання ринку розробки програмного забезпечення». Офіс ефективного регулювання. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/af/2a/db/8b/regulation.gov.ua/_Green%20Book_Software%20Development%20Market_BRDO.pdf

модель, яка була розрахована на основі даних, безпосередньо наданих ІКТ-компаніями, що дозволило їм найбільш широко охопити повний спектр ІКТ-послуг та найточніше відобразити реальний стан ІКТ-ринку України. З іншого боку, методика оцінювання обсягу експорту ІКТ-послуг з України експертами НБУ та НССУ не враховує у секції J «Телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги» доходів українських ІКТ-компаній (особливо в разі використання моделі ФОП), які вони отримують від надання консалтингових, аналітичних та інших видів послуг і сервісів, що не передбачають передання програмного продукту від виконавця до замовника. У сучасних умовах, коли українські ІКТ-компанії здебільшого перейшли від аутсорсінгової моделі співпраці до розроблення комплексних готових рішень для своїх замовників, такі доходи становлять відчутну частку доходів ІКТ-сектору, і без їх коректного врахування досить складно провести актуальне оцінювання обсягу експорту ІКТ-послуг з України.

Відсутність деталізації даних щодо функціонування сфери ІКТ-послуг від міжнародних та національних експертних організацій, а також неповне відображення реального стану його розвитку за даними НБУ та ДССУ не дозволяє нам достовірно оцінити актуальний рівень тіньової економіки в цьому секторі за методом збитковості підприємств. Проте дозволяє виділити основні тенденції його зміни та регіональні особливості в Україні, що може бути корисним для розроблення як національної, так і регіональних планів комплексних заходів з детінізації економіки, зокрема сфери ІКТ-послуг. Позитивна динаміка зростання обсягу експорту ІКТ-послуг з України (у середньому в 3,2 раза) у 2011-2019 рр., за даними міжнародних та національних експертних організацій³⁹⁷, свідчить про зростання прибутковості ІКТ-компаній в аналізованому періоді, що є однією з передумов для зниження рівня тіньової економіки в українському ІКТ-секторі. Порівняння результатів розрахунків рівня доходу ІТ-компаній від експорту ІТ-послуг у 2019 р. (4,17 млрд дол. США), проведених нами із використанням даних профільних ІТ-асоціацій та спільнот, з даними НБУ (2,70 млрд дол. США) дозволяє окреслити приблизні масштаби розриву між реальними та задекларованими доходами від експорту ІТ-послуг (майже на 55% більше), що може свідчити про відчутно вищий за розрахований нами рівень тіньової економіки в ІКТ-секторі України та значні недоплати податкових платежів до бюджету.

Серед основних причин тінізації сфери ІКТ-послуг в Україні варто виділити такі:

- недосконала та нестабільна система оподаткування (високий рівень загальної системи оподаткування та непрозорі «правила гри» в податковій сфері);
- високий ступінь регуляторного втручання у господарську діяльність;
- високий рівень системної неефективності регуляторної та правоохоронної систем;

³⁹⁷ Зелена книга «Регулювання ринку розробки програмного забезпечення». Офіс ефективного регулювання. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/af/2a/db/8b/regulation.gov.ua/_Green%20Book_Software%20Development%20Market_BRDO.pdf.

- нестабільне та погано збалансоване законодавство, яке не дозволяє чітко регламентувати та забезпечувати ефективне регулювання економічних відносин;
- відсутність привабливих інвестиційних механізмів залучення капіталу в легальну економіку без застосування тіньових схем;
- неефективна система правового захисту прав інтелектуальної власності;
- неадаптоване до сучасних умов господарювання трудове законодавство;
- недосконалість системи державного контролю господарської діяльності;
- низький рівень довіри до державних органів влади;
- невідповідність між розміром податкового навантаження для юридичних і фізичних осіб та обсягом і якістю суспільних послуг, які надаються державним коштом;
- загострення конкурентної боротьби на глобальному ринку ІКТ-послуг, що спонукає ІКТ-компанії в Україні до зниження витрат у будь-який спосіб легального чи нелегального характеру.

Важливо зазначити, що в разі розширення джерел розвитку тіньової економіки з щораз більшим залученням матеріально-технічних і людських ресурсів виникають негативні передумови для потрапляння окремого сектору (зокрема сфери ІКТ-послуг) чи економічної системи країни загалом до тіньової інституційної пастки. Головні інституції та фінансова система країни через надмірне поширення тіньових процесів у механізмах їхнього функціонування суттєво знижують або взагалі втрачають здатність до мобілізації ресурсів для свого ефективного розвитку. Утвердження такого стану в економічній системі країни створює загрози неповернення її до легальних інституційних та фінансово-економічних механізмів функціонування та розвитку.

У сучасних умовах, на нашу думку, до складу основних загроз зростання рівня тіньової економіки у сфері ІКТ-послуг варто віднести:

- 1) суттєве скорочення частки податкових надходжень від сфери ІКТ-послуг у структурі доходів державного бюджету, що знижує спроможність виконавчих органів влади до виконання важливих державних програм і функцій;
- 2) прискорення відтоку тіньового капіталу за кордон для його відмивання і легалізації;
- 3) збереження високого рівня корумпованості всіх компонентів системи державної влади;
- 4) зниження інвестиційної привабливості сфери ІКТ-послуг України для іноземних інвесторів;
- 5) поступова деформація соціальних та економічних інститутів;
- 6) витіснення офіційно працюючих з легального сегмента сфери ІКТ-послуг у тіньову сферу;
- 7) порушення прав найманих працівників у тіньовій сфері, невиконання умов трудових договорів і недотримання норм техніки безпеки;

8) деформація ринку праці сфери ІКТ-послуг;

9) поглиблення, деформація соціальної сфери та її структури споживання, що є закономірним результатом несправедливого перерозподілу доходів.

На думку провідних вітчизняних та іноземних дослідників-економістів, пороговим значенням частки тіньової економіки, після якого повернення економічної системи країни до позитивного механізму функціонування стає максимально ускладненим, є рівень 40% у ВВП країни. Станом на сьогодні як розрахований МЕРТ рівень тіньової економіки для економіки України, так і розрахований нами рівень тіньової економіки у сфері ІКТ-послуг не перевищують зазначеного порогового значення, проте їхній фактичний обсяг (у грошовому еквіваленті) продовжує поступово зростати, що вимагає застосування системного підходу до процесу детінізації для подолання наявних негативних тенденцій. З іншого боку, результати розрахунків рівня тіньової економіки для економіки України окремих українських³⁹⁸, іноземних дослідників³⁹⁹ і міжнародних організацій свідчать про те, що в сучасних умовах Україна не тільки перевищує зазначене порогове значення, але й в найближчій перспективі не існує передумов для швидкого виходу з небезпечної зони та повернення до позитивного механізму функціонування.

³⁹⁸ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 р. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1>

³⁹⁹ Shedding Light on the Shadow Economy: A Global Database and the Interaction with the Official One. Leandro Medina, Friedrich Schneider. CESifo Working Papers. URL: <https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/7981.pdf?abstractid=350202&mirid=1>

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ КОМЕРЦІЙНИХ ПОСЛУГ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Послуги у сфері торгівлі

Підвищення ефективності використання потенціалу торговельної сфери в більшості регіонів нашої держави зумовлюється насамперед можливістю застосування адекватних інструментів детінізації торговельних операцій. Адже вплив оптової та роздрібної торгівлі на соціально-економічний розвиток регіонів визначається передусім прозорістю торговельних операцій та їхньою легальністю. Отже, чим вищою є частка тіньової економіки в торгівлі певного регіону, тим менше легальних фінансових ресурсів обертається в його межах і тим менш відкритими є регіональні товарні ринки. Як наслідок, знижується інноваційний потенціал торговельної сфери регіону та рівень податкових надходжень до бюджетів різних рівнів. Крім того, тіньові операції в оптовій та роздрібній торгівлі зазвичай супроводжуються порушенням правил здорової конкуренції та вимиванням інвестиційних ресурсів з економіки, а відтак зниженням її фінансового потенціалу. До того ж через тіньовий сегмент на регіональних ринках може поширюватись контрафактна продукція, включно з відвертим фальсифікатом, небезпечним для життя та здоров'я людей.

До основних негативних наслідків поширення тіньових операцій в торговельній сфері з погляду ефективності використання соціально-економічного потенціалу регіону можна віднести: 1) втрату податкових надходжень; 2) викривлення інформації про реальний стан економічних процесів, що зумовлює недієвість управлінських рішень; 3) скорочення внутрішніх інвестиційних ресурсів через ускладнення відкритого витрачання тіньовими структурами прихованих від оподаткування доходів та їх відтік за кордон; 4) зменшення інтересу потенційних стратегічних інвесторів і гальмування процесів фінансового оздоровлення бізнесу⁴⁰⁰.

Крім того, тіньова економіка спричиняє зменшення податкової бази, деформує перерозподіл фіскального навантаження на суб'єктів оптової та роздрібної торгівлі, призводить до зменшення конкурентоспроможності торговельних підприємств, що беруть участь у легальній економічній діяльності. Надмірне збільшення тіньового сектору в оптовій та роздрібній торгівлі також негативно впливає на ефективність регіональної економічної політики, що призводить до збільшення кількості помилок у регулюванні товарних ринків у межах окремих регіонів і в державі загалом, зокрема через відсутність достовірних даних про масштаби, структуру та динаміку тіньової економіки під час здійснення

⁴⁰⁰ Варналій З. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації. К.: НІСД, 2006. С. 371.

торговельних операцій. У результаті зменшується управлінський потенціал регіонального економічного розвитку, що тягне за собою низку супутніх негативних явищ⁴⁰¹.

До негативних наслідків поширення тіньової економіки в торговельній сфері всіх без винятку регіонів України слід також віднести: 1) спотворення цінової кон'юнктури, що впливає на якість рішень, які приймаються інвесторами; 2) непрозорий перерозподіл ресурсів; 3) деформацію ринкового механізму оптимізації товарних потоків; 4) підвищення рівня фінансових та комерційних ризиків, які визначають схильність суб'єктів оптової та роздрібною торгівлі до інвестицій; 5) зниження моральних та етичних стандартів ведення торговельної діяльності, що супроводжується посиленням опортуністичної поведінки споживачів та деформацією стереотипів їх поведінки⁴⁰².

Варто також зазначити, що негативні наслідки тінізації торговельної сфери по-різному виявляють себе в розрізі окремих регіонів та їхніх типів. Наприклад, у прикордонних областях України, особливо в тих, які межують з країнами-членами ЄС, одним з основних чинників тінізації торгівлі є контрабанда. Її значні масштаби породжують деформацію конкурентних відносин і ділової етики, проєктуючись у специфічний характер функціонування більшості товарних ринків. У багатьох прикордонних районах навіть формуються цілі династії «човникових торговців», основним «фахом» яких є перевезення товарів через кордон у напівлегальному режимі. Прибутковість такого «бізнесу» часто витісняє всі інші види економічної діяльності, породжуючи тим самим доволі характерну «культуру підприємництва», а також своєрідну модель соціально-економічного розвитку регіону. Натомість довкола великих міст, а відтак і в межах регіонів, центрами яких вони є, найбільш поширеними формами тінізації торговельної сфери є реалізація контрафактної продукції та ухиляння від сплати податків через різні схеми «оптимізації» торгівлі, зокрема диверсифікації збуту за допомогою фізичних осіб-підприємців. У цьому разі на перший план виходять такі негативні наслідки тінізації торговельних операцій, як викривлення ринкової інформації та непрозорість обігу товарів, а також зменшення податкових надходжень до бюджетів різних рівнів.

Загалом, як показує досвід України, більш загрозливим з погляду ефективності використання потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів є другий тип тінізації торговельних операцій. Адже, по-перше, він безпосередньо відображається на фінансових надходженнях до місцевих бюджетів, а відтак і на можливостях реалізації місцевих інфраструктурних та інших розвиткових проєктів. По-друге, такий тип тінізації поширений насамперед у великих містах, де торгівля розвинута особливо добре.

Наприклад, аналізуючи показники тінізації регіональних ринків оптової та роздрібною торгівлі в Україні у 2013, 2018 і 2019 роках, можна дійти

⁴⁰¹ Мельник Т., Вишинська Т. Протидія тінізації у зовнішньоекономічному секторі України. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 5 (143). С. 102-103.

⁴⁰² Гончарук Я., Флейчук М. Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 2. С. 18.

висновку, що найвища частка тіньових операцій у торговельній сфері в кожному з досліджуваних років спостерігалася в регіонах, центрами яких є найбільші міста нашої держави. Натомість найнижчий показник тінізації торговельних операцій у 2013 і 2018 роках був притаманним південним регіонам нашої держави, а у 2019 р. на перше місце за рівнем детінізації торгівлі вийшли периферійні регіони, які у 2013 р. були на передостанньому місці, а в 2018 р. – на другому (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Середнє значення коефіцієнта тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі різних типів регіонів України*

Частка від ВРП, %

Типи регіонів	Роки			Зменшення у 2019 р. порівняно з 2013 р.
	2013	2018	2019	
Центрами яких є найбільші міста України	31,2	18,6	18,2	13,0
Прикордонні з ЄС	25,2	15,2	16,4	8,8
Прикордонні з ОРДЛО	23,1	15,0	15,8	7,3
Прикордонні з Росією та Білоруссю	25,5	16,8	16,4	9,1
Південні	22,3	13,8	14,4	7,9
Периферійні	27,8	14,8	13,3	14,5
Україна	26,4	16,0	16,0	10,4

У першій групі регіонів (локалізованих навколо великих міст), до яких нами було віднесено Дніпропетровську, Київську, Львівську, Одеську та Харківську області, а також місто Київ, спостерігається на 2-3% вищий рівень тінізації торгівлі за середній показник по Україні (31,2% у 2013 р.; 18,6% у 2018 р. і 18,2% у 2019 р. на тлі середньоукраїнських 26,4% у 2013 р. і 16,0% у 2018 і 2019 роках).

Друга група регіонів (прикордонні з ЄС), а саме: Волинська, Закарпатська, Львівська, Одеська та Чернівецька області, характеризується помірним рівнем тіньових операцій у торгівлі. Зокрема, у 2013 р. в цих регіонах середній коефіцієнт тіньової економіки в торгівлі становив 25,2% (в Україні загалом – 26,4%), у 2018 р. 15,2% (в Україні загалом – 16,0%), а у 2019 р. – 16,% (за середньоукраїнського значення на рівні все тих же 16%, що і роком раніше).

Третя група регіонів, які умовно отримали назву «периферійних» через те, що віддалені від великих міських агломерацій, важливих транзитних магістралей і кордону (до них було віднесено Івано-Франківську, Кіровоградську, Тернопільську, Хмельницьку і Черкаську області), мали доволі низькі показники тінізації оптової та роздрібної торгівлі у 2018 і 2019 роках (14,8% і 13,3% відповідно, що було на 1,2% і 2,7% менше за середньоукраїнський показник), проте у 2013 р. були одними з лідерів за середнім коефіцієнтом

* Власні розрахунки автора за методом збитковості підприємств на основі даних статистичних відомств відповідних регіонів

тінізації торговельної сфери – 27,8%, поступаючись лише групі регіонів, локалізованих навколо великих міст і перевершуючи середньоукраїнський показник на 1,4%).

До четвертої групи регіонів було віднесено лише дві області (Донецьку та Луганську), які через межування з ОРДЛО мають доволі специфічні умови функціонування торговельної сфери в сучасних умовах. Слід зазначити, що як у 2013 р., так і у 2018 і 2019 роках у цих двох регіонах спостерігався нижчий середній коефіцієнт тінізації оптової та роздрібної торгівлі, ніж у середньому в Україні: на 3,3%; 1,0% і 0,2% відповідно. Водночас темп зниження цього показника у 2019 р. порівняно з 2013 р. виявився найнижчим з усіх описаних типів регіонів (7,3% на тлі 10,4% у середньому для України).

П'ята група регіонів охоплює ті області нашої держави, які розташовані уздовж її півночного кордону, межуючи з прикордонними регіонами Росії та Білорусі, зокрема: Харківську, Сумську, Чернігівську, Житомирську, Рівненську та Волинську. Середній коефіцієнт тінізації оптової та роздрібної торгівлі тут найбільш близький до середньоукраїнського показника. Проте, якщо у 2013 р. він був на 0,9% меншим (25,5% проти 26,4%), то у 2018 і 2019 роках, навпаки, більшим (на 0,8% і 0,4% відповідно).

І, нарешті, шоста група регіонів, які умовно можна назвати південними або приморськими (чорноморсько-приазовська зона), охоплює чотири області: Одеську, Миколаївську, Херсонську та Запорізьку. Тінізація торговельної сфери тут доволі невисока порівняно з іншими групами українських регіонів, а в 2013 і 2018 роках вона взагалі була найнижчою з-поміж усіх вищезгаданих типів регіонів нашої держави (22,3% проти 26,4% середньоукраїнського показника у 2013 р. і 13,8% проти 16,0% для всіх регіонів України у 2018 р.). У 2019 р. відповідні показники становили 14,4% проти 16,0%, унаслідок чого південні регіони за середнім коефіцієнтом тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі на 1,1% перевищили показник групи периферійних регіонів, які мали найменший рівень тінізації торговельної сфери в державі.

Отже, можна констатувати, що просторова локалізація регіону, зокрема його наближеність до кордону, та наявність великих міст є вагомими чинниками поширення тіньової економіки в торговельній сфері. До інших чинників тінізації торгівлі на регіональному рівні можна також віднести: велику частку фізичних осіб-підприємців і невеликих торговельних підприємств, які збувають товари переважно за готівку; корупцію в органах місцевого самоврядування та в контролюючих інстанціях, що спричиняє зниження ефективності виконання ними своїх обов'язків; інституційну неспроможність та організаційну пасивність органів місцевого самоврядування щодо запобігання тінізації оптової та роздрібної торгівлі на локальному й регіональному рівнях; неперебірливість споживачів та їх готовність купувати контрафактну продукцію та контрабандні товари за дешевшими цінами; високий рівень фіскального навантаження на господарюючих суб'єктів; значні трансакційні витрати в оптовій та роздрібній торгівлі.

До вагомих причин поширення тіньової економіки в торговельній сфері більшості регіонів України слід також віднести загальну бідність населення та низькі темпи економічного розвитку. Адже добробут споживачів безпосередньо пов'язаний з їхньою схильністю купувати якісну продукцію в легальних дистриб'юторів, здатних забезпечити належний сервіс і безготівкові розрахунки. Водночас фінансова стабільність підприємств оптової та роздрібною торгівлі значною мірою знижує їхнє прагнення працювати в «сірому» сегменті економіки та вдаватися до різних сумнівних схем оптимізації податків.

На думку Б. Данилишина, основними чинниками формування тіньової економіки є слабке або відсутнє економічне зростання і наявність податкових бар'єрів. Зокрема, він зазначає, що в разі забезпечення стабільних темпів економічного зростання, рівень тіньової економіки в Україні буде поступово знижуватися. Але для цього потрібно забезпечити збільшення виробництва продукції з високою доданою вартістю, високотехнологічних та інноваційних товарів⁴⁰³.

Вагому роль у тінізації вітчизняної економіки відіграють монополії та олігополії, які за допомогою політичного лобізму створюють для себе особливі умови ведення бізнесу та спотворюють природні правила ринкової гри. Завдяки цьому перемагає не той, хто конкурентоспроможний, а той, хто зміг вибити бюджетні дотації або «вікна» на митниці. Отже, виграти конкурентну боротьбу в такого токсичного монопольного сектору економіки майже неможливо. Тому підприємці змушені переходити в тінь і тим самим зберігати мінімальну конкурентоспроможність. Як наслідок, монопольний тиск на тих, хто залишився в легальному конкурентному сегменті, знову зростає, і нові підприємства перемелюються на «тіньовий» фарш. У такий спосіб тіньова економіка відіграє роль буфера, за допомогою якого скидається надмірний фіскальний і регулятивний тиск в економічній системі. Одночасно вона є запобіжником від соціальних вибухів під час криз, позаяк дозволяє працевлаштувати мільйони людей, «забутих» державою і викинутих з легального ринку праці⁴⁰⁴.

У торговельній сфері описаний антиконкурентний механізм тінізації підсилюється зрощуванням монополій, які працюють у легальному сегменті, з дрібними підприємцями, вимушеними ховатися «в тіні». Насамперед йдеться про добре налагоджений механізм оптимізації податків великим торговельними мережами за допомогою інституту фізичних осіб-підприємців.

Наприклад, зловживання великого бізнесу «спрощенкою» дає змогу уникати податку на прибуток і ПДВ, а також звітності щодо того скільки й кому продали, а головне – де взяли. Така схема, коли торговельний бізнес дробиться на окремі незалежні «пікселі» (ФОПи), що насправді працюють на єдину

⁴⁰³ Данилишин Б. Сектор «тіні». *День*. 2019 (20.06). URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/sektor-tini/>

⁴⁰⁴ Куц О. Тіньова економіка в Україні: як нас вводять в оману. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/tinova-ekonomika-v-ukraini-yak-nas-vvodiat-v-omanu-496706.html/>

мережу, дуже приваблива для ухиляння від сплати податків. Адже не потрібно офіційно наймати працівників, платити всі податки, а можна просто зареєструвати своїх співробітників підприємцями і від їхнього імені торгувати товарами за готівку без жодного податкового обліку⁴⁰⁵.

Як уже зазначалося, описані та інші моделі тінізації оптової та роздрібною торгівлі суттєво знижують ефективність використання наявного потенціалу торговельної сфери в соціально-економічному розвитку України та її регіонів.

Якщо проаналізувати потенціал оптової та роздрібною торгівлі в економіці нашої держави та її регіонів, то стає очевидним, що тінізація торговельної сфери здатна серйозно знизити як його загальний рівень, так і ефективність використання.

Наприклад, у 2019 році в різних регіонах нашої держави у торговельній сфері було зайнято від 16,6% (Кіровоградська область) до 27,2% населення (Рівненська області і місто Київ). Торговельна сфера забезпечувала пересічно 15,4% валової доданої вартості регіонів (найбільше у Волинській області – 28,1%, а найменше у Донецькій – 7,1%). Одночасно в оптовій та роздрібній торгівлі пересічно формувалося 12,6% загального регіонального випуску продукції (найбільше у Волинській області – 23,1%, а найменше у Чернігівській області – 7,2%) (табл. 3.2).

Крім того, торговельна сфера забезпечувала в середньому 7,1% капітальних інвестицій в Україні (однозначним лідером за цим показником виявилась Миколаївська область із часткою 23,9%, тоді як у Полтавській області капітальні інвестиції в оптовій та роздрібній торгівлі становили лише 1,6% загально регіонального показника капітальних інвестицій, що було найменшим значенням серед усіх регіонів України.

Зважаючи на зазначене, можна констатувати, що тінізація торговельної сфери в окремих регіонах нашої держави спричиняє суттєве зниження показників валової доданої вартості та загального випуску продукції, а також зайнятості населення та капітальних інвестицій. Наприклад, у місті Києві, а також у Дніпропетровській, Донецькій і Полтавській областях, де середній розрахунковий коефіцієнт тіньової економіки в торгівлі у 2019 р. перевищував 20% (а враховуючи практику оптимізації торговельними підприємствами податкового навантаження через інститут фізичних осіб-підприємців, міг сягати і 30%), детінізація торговельної сфери може забезпечити від 10 до 15% приросту валової доданої вартості та валового випуску продукції, а також чисельності офіційно зайнятого населення.

⁴⁰⁵ Следзь С. Дроблення бізнесу на пікселі. *Дзеркало тижня*. 2020. № 1283. URL: https://dt.ua/business/droblennya-biznesu-na-pikseli-339815_.html

Таблиця 3.2

Торговельна сфера у формуванні потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів України у 2013, 2018 і 2019 роках

Регіон (область)	Коефіцієнт тіньової економіки в торгівлі (середнє значення),%			Частка торгівлі у валовій доданій вартості регіону,%			Частка торгівлі у випуску продукції регіону,%			Частка торгівлі у капітальних інвестиціях регіону,%			Частка торгівлі у зайнятості населення регіону,%		
	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Вінницька	24,0	14,5	18,2	10,3	9,9	10,3	7,8	6,9	7,4	2,4	2,3	2,7	18,4	18,8	19,2
Волинська	30,4	16,4	19,4	16,1	23,3	28,1	12,7	19,1	23,1	7,2	7,4	5,4	21,3	23,5	23,2
Дніпропетровська	51,1	24,3	22,6	12,9	10,4	11,6	9,5	7,6	8,7	6,4	6,2	7,4	25,5	25,7	26,4
Донецька	23,8	17,6	20,9	16,8	7,2	7,1	10,8	4,6	4,8	6,0	2,2	2,4	23,7	23,2	24,9
Житомирська	20,7	14,7	14,3	10,7	10,1	10,9	8,9	8,1	8,9	7,0	4,9	4,0	24,3	24,8	25,4
Закарпатська	20,5	13,5	12,5	15,9	13,9	12,8	12,7	11,8	11,2	5,9	3,9	3,7	17,9	17,1	17,5
Запорізька	22,8	13,1	14,1	12,0	10,5	12,4	7,8	6,6	8,4	3,2	3,1	2,5	22,4	21,7	22,2
Івано-Франківська	19,7	11,7	14,0	14,9	11,2	11,0	11,0	8,2	8,8	2,9	2,6	3,4	18,7	19,1	19,5
Київська	24,9	16,8	15,6	20,9	16,6	16,0	16,4	13,3	13,2	16,9	18,0	10,2	21,0	22,2	23,1
Кіровоградська	23,6	16,7	12,6	11,9	10,2	10,9	9,0	8,1	8,9	3,1	4,1	4,6	17,5	16,0	16,6
Луганська	22,4	12,4	10,6	10,6	7,9	9,9	8,9	6,4	8,4	9,2	1,7	2,1	26,9	26,5	28,2
Львівська	22,7	14,8	15,1	16,7	15,6	14,6	13,4	12,4	12,0	6,4	8,4	6,2	18,4	19,1	20,1
Миколаївська	19,5	14,5	15,9	12,9	12,8	13,0	10,3	10,4	10,7	6,9	27,2	23,9	21,5	18,8	19,4
Одеська	23,8	14,3	16,4	15,4	14,0	13,3	12,6	10,7	10,8	3,5	4,7	5,4	23,7	23,9	24,6
Полтавська	24,1	16,3	21,9	8,1	7,5	9,0	5,6	5,8	7,3	2,0	2,5	1,6	21,3	21,5	22,4
Рівненська	27,9	17,3	15,8	11,4	10,7	11,0	8,8	8,2	8,7	2,8	4,7	3,7	25,5	26,4	27,1
Сумська	24,6	18,7	17,4	14,6	9,6	10,0	11,0	8,0	8,5	2,8	4,5	3,4	20,7	20,4	20,8
Тернопільська	48,0	19,3	13,3	12,8	10,8	11,8	10,2	8,6	9,8	3,9	2,8	3,6	16,5	19,0	18,7
Харківська	27,0	19,1	17,7	14,0	10,6	10,9	10,9	8,1	8,7	5,7	7,8	5,6	23,6	24,5	24,5
Херсонська	23,0	13,3	11,2	11,6	10,9	11,2	10,1	9,9	10,4	4,1	2,6	1,7	21,5	22,1	23,4
Хмельницька	27,9	11,9	12,4	10,2	11,2	11,1	8,1	9,1	9,2	3,1	3,6	2,9	22,5	22,4	22,8
Черкаська	19,9	14,4	14,3	12,1	14,2	15,0	8,2	9,9	11,0	6,5	4,3	3,9	18,0	18,4	19,2
Чернівецька	28,7	17,1	18,7	12,2	13,5	12,5	11,6	12,8	11,7	2,2	3,4	2,7	19,1	18,5	20,2
Чернігівська	22,4	14,8	13,8	11,1	8,6	8,5	9,4	7,0	7,2	4,7	3,2	3,4	21,8	22,8	23,1
місто Київ	37,6	22,5	22,0	26,3	28,6	25,5	22,9	26,2	22,7	14,8	13,1	9,6	23,4	27,3	27,2
Україна	26,4	16,0	16,0	16,7	15,6	15,4	12,8	12,8	12,6	8,4	8,9	7,1	22,3	22,3	22,9

Розраховано за: Регіони України 2014. Статистичний збірник / Ч. II. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 732 с.; Регіони України 2019. Статистичний збірник / Ч. II. – К.: Державна служба статистики України, 2019. – 656 с.; Валовий регіональний продукт у 2018 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2020. – 150 с.

Можна також припустити, що детінізація оптової та роздрібною торгівлі в більшості регіонів нашої держави здатна позитивно вплинути і на зростання середньомісячної зарплати. А це означає збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів від ПДФО, ПДВ, податку на прибуток, єдиного податку тощо. Беручи за основу статистичні дані та розрахунки обсягу тіньової економіки за методом збитості підприємств у 2013, 2018 і 2019 роках, можна констатувати, що обсяг податкових надходжень до бюджетів різних рівнів від детінізації оптової та роздрібною торгівлі в Україні міг би зрости мінімум на 30 млрд грн у 2013 р., понад 40 млрд грн. у 2018 р. і близько 50 млрд грн. у 2019 р., що дало би змогу фактично подвоїти видатки на житлово-комунальне господарство або на 50% збільшити витрати на оборону.

Для порівняння: доходи Зведеного бюджету України у 2013р. становили менше 450 млрд грн, у 2018 р. наблизилися до 1,2 трлн грн, а в 2019 р. – до 1,3 трлн грн. Тобто детінізація однієї лише торговельної сфери могла би збільшити обсяг надходжень до зведеного бюджету нашої держави майже на 7% у 2013 р. і на 3-4% у 2018-2019 роках. Водночас сплата ПДВ з вироблених в Україні товарів, робіт і послуг могла би зрости від детінізації оптової та роздрібною торгівлі в середньому на 20%, сплата податку на прибуток – майже на 15%, а сплата податку на доходи фізичних осіб – на понад 5%. Місцеві бюджети базового рівня, зокрема бюджети ОТГ, протягом 2018-2019 років могли би отримати від ПДФО додатково понад 20 млрд грн, що для багатьох громад означало би суттєве поліпшення їх фінансової спроможності (табл 3.2).

Найбільш відчутно від детінізації торговельної сфери могли би зрости податкові надходження в місті Києві, а також Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Одеській, Харківській і Львівській областях. Зокрема, найбільше «неотримання» ПДВ як у 2013 р., так і у 2018 і 2019 роках спостерігалось в місті Києві, а також у Дніпропетровській, Київській та Харківській областях (у 2013 р. «тріюку лідерів» за цим показником замикала Донецька область) (табл. 3.3; додаток Л).

За потенціалом додаткового надходження податку на прибуток від детінізації оптової та роздрібною торгівлі разом з містом Києвом і Дніпропетровською областю, які є беззаперечними лідерами і за цим показником, значний обсяг додаткових податкових платежів могли би отримати в Київській, Харківській і Донецькій областях

На тлі ПДВ і податку на прибуток, які спрямовуються переважно до державного бюджету, цікавим є аналіз потенційного надходження податку на доходи фізичних осіб від детінізації торговельної сфери, який зараховується переважно до місцевих бюджетів, і для окремих регіонів може забезпечити суттєве зростання фінансово-бюджетного потенціалу на місцевому рівні. Дані табл. 3.3 засвідчують, що найбільші додаткові асигнування від детінізації оптової та роздрібною торгівлі могли би отримати місцеві бюджети міста Києва, а також Дніпропетровської, Донецької, Харківської та Київської областей. Однак у відсотковому відношенні потенційних надходжень додаткового ПДФО до наявних бюджетних асигнувань органів місцевого самоврядування вказані суми можуть виявитися найбільш вагомими для місцевих бюджетів Вінницької, Полтавської, Рівненської, Тернопільської та Хмельницької областей.

Таблиця 3.3

Окремі показники нереалізованого потенціалу оптової та роздрібно́ї торгівлі в регіонах України у 2013 і 2019 роках

Регіон (область)	Потенціал зростання ВДВ регіону, млн грн			Потенціал зростання податкових платежів, млн грн								
				Податок на додану вартість			Податок на прибуток			ПДФО		
	2013 р.	2018 р.	2019 р.	2013 р.	2018 р.	2019 р.	2013 р.	2018 р.	2019 р.	2013 р.	2018 р.	2019 р.
Вінницька	812,2	1351,3	2066,1	162,4	270,3	413,2	125,8	111,9	223,3	120,6	306,7	421,4
Волинська	922,6	2024,1	3542,3	184,5	404,8	708,5	136,9	223,0	439,8	99,7	179,9	260,5
Дніпропетровська	8513,8	7433,9	8542,8	1702,8	1486,8	1708,6	2108,7	1416,4	1537,3	815,9	1396,4	1657,4
Донецька	5485,2	1885,8	2519,1	1094,0	377,2	503,8	764,5	350,2	524,5	666,2	815,4	1180,9
Житомирська	516,9	994,2	1148,9	103,4	198,8	229,8	47,0	113,0	72,9	97,9	281,7	309,3
Закарпатська	646,4	890,6	853,1	129,3	178,1	170,6	66,9	74,3	53,1	78,1	168,7	189,6
Запорізька	1252,2	1580,6	2244,7	250,4	316,1	448,9	133,0	139,7	192,7	144,9	292,5	382,5
Івано-Франківська	879,6	893,5	1146,5	175,9	178,7	229,3	119,0	110,8	175,3	73,8	170,2	244,3
Київська	3138,4	4667,4	4668,6	627,7	933,5	933,7	523,1	773,7	669,8	245,0	764,4	860,8
Кіровоградська	628,2	961,4	871,4	125,6	192,3	174,3	76,4	157,3	76,0	63,6	139,1	129,4
Луганська	1109,5	305,0	370,5	221,9	61,0	74,1	121,7	16,2	16,8	212,4	106,9	126,6
Львівська	2162,6	3570,4	4079,0	432,5	714,1	815,8	219,7	379,4	428,9	204,3	451,7	581,3
Миколаївська	717,2	1277,9	1651,9	143,4	255,6	330,4	61,0	108,1	185,0	88,9	232,0	318,8
Одеська	2289,6	3020,3	3747,4	457,9	604,1	749,5	273,1	283,2	408,7	273,6	472,0	659,9
Полтавська	982,1	1793,3	3155,1	196,4	358,7	631,0	141,7	178,3	526,2	133,9	285,6	462,9
Рівненська	634,2	924,7	1012,2	126,8	184,9	202,4	86,4	65,5	76,1	134,5	254,4	300,5
Сумська	862,0	1069,6	1138,1	172,4	213,9	227,6	95,5	106,4	98,9	85,7	255,1	318,2
Тернопільська	1019,0	908,3	781,8	203,8	181,7	156,4	250,4	164,2	45,3	133,0	218,2	191,6
Харківська	2850,9	4003,7	4115,4	570,2	800,7	823,1	391,0	542,1	443,7	305,5	765,9	829,4
Херсонська	506,5	703,6	677,8	101,3	140,7	135,6	71,6	50,5	50,4	81,5	171,7	192,2
Хмельницька	680,5	878,2	994,9	136,1	175,6	199,0	121,8	60,7	65,1	133,2	201,3	253,2
Черкаська	700,7	1587,3	1866,7	140,1	317,5	373,3	72,4	191,2	170,8	74,7	184,5	230,3
Чернівецька	452,9	724,7	858,7	90,6	144,9	171,7	57,4	35,9	40,5	78,3	177,3	245,7
Чернігівська	547,7	781,6	792,1	109,5	156,3	158,4	68,6	65,3	60,8	82,8	178,0	203,9
місто Київ	27295,0	46082,0	46933,3	5459,0	9216,4	9386,7	5462,9	6933,5	7174,3	1097,3	2604,1	2836,5
Україна	65605,9	90313,4	84207,8	13117,9	18062,7	16841,6	11596,5	12650,8	11555,8	5525,3	11073,7	14181,5

Розраховано за: Регіони України 2014. Статистичний збірник / Ч. II. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 732 с.; Регіони України 2019. Статистичний збірник / Ч. II. – К.: Державна служба статистики України, 2019. – 656 с.; Валовий регіональний продукт у 2018 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2020. – 150 с.

Всі наведені узагальнення та висновки ґрунтуються на розрахунку коефіцієнта тіньової економіки в торгівлі (середнє значення). Наприклад, обсяг потенційного ПДВ визначається як добуток ставки ПДВ (20%) і ВДВ відповідного регіону, помноженого на відсотковий коефіцієнт тіньової торгівлі (середнє значення) і поділений на сто. Величина потенційного податку на прибуток від детінізації торговельної сфери розраховується як податкова ставка (19% у 2013 р. і 18% у 2018 і 2019 роках) від тіньового прибутку торговельних підприємств (додаток Л). А для визначення потенційного ПДФО спочатку розраховується частка потенційного зростання зайнятості в торгівлі від її детінізації (множиться кількість працівників торговельних підприємств на відсотковий коефіцієнт тіньової торгівлі (середнє значення) і ділиться на сто). Потім отримане значення множиться на показник середньомісячної зарплати працівників торгівлі у відповідному регіоні і на ставку ПДФО (15% у 2013 р. і 18% у 2018 і 2019 роках). У такий спосіб ми отримуємо значення недоотриманого ПДФО за один місяць. Перемноживши його на 12, визначаємо середньорічний показник недоотриманого ПДФО через тінізацію оптової та роздрібно́ї торгівлі у відповідному регіоні України (додаток Л).

Дослідники також вказують на те, що крім недоотриманих податкових надходжень тінізація торговельної сфери чинить негативний вплив і на потенціал соціально-економічного розвитку регіонів через унеможливлення адекватної капіталізації бізнесу. Насамперед це відбувається через блокування мультиплікатора вартості активів (у легальній економіці такий мультиплікатор подекуди сягає 10 разів). Тобто через тінізацію торговельної сфери в Україні суттєво обмежується потенціал мультиплікування капіталу підприємств оптової та роздрібно́ї торгівлі. Адже багато з них – це лише набір сумнівних договорів оренди і фізичних осіб-підприємців. Під такий бізнес не можна залучати серйозних інвестицій, а тому його не вдасться продати з мультиплікатором хоча б 1:5⁴⁰⁶.

Ситуація ще більше ускладнюється з огляду на кризові тенденції у вітчизняній економіці, спричинені пандемією коронавірусу COVID-19 та наслідками зумовлених цим карантинних обмежень, які суттєво вдарили по торговельних підприємствах, змушуючи їх шукати шляхи оптимізації власного бізнесу в тіньовій сфері. За даними Державної служби статистики України, за перші три місяці 2020-го року торгівля «додала» 10%, але з урахуванням квітня зростання становило лише 3%. Якщо ж порівнювати квітень 2020-го року з березнем, то обсяги роздрібно́ї торгівлі скоротилися на 23%. А за даними порталу «Рейтинг», якщо середній чек за харчі зріс із 119 грн у березні 2020 р. до 140 грн у квітні цього ж року, то продажі непродовольчих товарів – від взуття та одягу до електропобутових товарів – значно впали. Стрімко скоротився також продаж імпортованих товарів, який з укріпленням курсу гривні зростає увесь 2019-й рік. На кінець березня 2020 р. падіння становило 3,4%⁴⁰⁷.

⁴⁰⁶ Куш О. Тіньова економіка в Україні: як нас вводять в оману. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/tinova-ekonomika-v-ukraini-yak-nas-vvodiat-v-omanu-496706.html/>

⁴⁰⁷ Зануда А. Скільки українцям коштував карантин. Десять головних втрат. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52773647/>

Все це означає, що в більшості регіонів нашої держави на підприємства оптової та роздрібно́ї торгівлі чекає зниження обсягу прибутків та скорочення працівників. Це супроводжуватиметься зменшенням рівня зайнятості в торгівлі через активізацію онлайн-продажів і збільшення частки торговельних підприємств, змушених оптимізувати податки за допомогою ФОПів. У кінцевому підсумку все це призведе до зростання недонадходжень до бюджетів різних рівнів як від ПДФО, так і від ПДВ та податку на прибуток.

Зважаючи на зазначене, одним з пріоритетів детінізації торгівлі та підвищення на цій основі ефективності використання потенціалу торговельної сфери в економічному розвитку регіонів України є впровадження сучасних інструментів запобігання ухилянню торговельних мереж від сплати податків і митних платежів за допомогою «дроблення бізнесу».

Для цього слід здійснити низку законодавчих змін, спрямованих на наближення інституту ФОПів до тієї економічної сутності, яка покладається на нього в усьому цивілізованому світі. Адже за своєю природою ФОПи є не стільки податковими агентами, скільки самозайнятими особами, які сприяють зниженню рівня безробіття та соціального навантаження на бюджети різних рівнів, а також дають імпульс для розвитку підприємництва. Це означає, що ФОПам має бути заборонено працювати на великих торговельних майданчиках під егідою потужних торговельних мереж або супермаркетів. Крім того, для них слід суттєво обмежити можливість участі в експортно-імпортних операціях. І, звичайно ж, все це має підкріплюватися адекватною системою державного контролю та моніторингу їхньої діяльності.

Ще одним напрямом детінізації торговельної сфери на регіональному та місцевому рівнях має стати ліквідація «стихійної» торгівлі на основі створення організаційних передумов для об'єднання великої кількості нині наявних пунктів дрібно-роздрібно́ї торговельної мережі (несанкціоновані ринки, підземні переходи тощо) в єдиний торговельно-сервісний центр комплексного обслуговування клієнтів. Передусім це стосується технічного переоснащення і технологічної модернізації теперішніх ринків. Водночас доцільно здійснити упорядкування і ліквідацію стихійних ринків з перетворенням їх на організовані мініринки (торговельні зони, торговельні майданчики, ринки з укороченими термінами роботи – «ранкові», «вечірні» ринки тощо)⁴⁰⁸.

Важливим засобом детінізації торговельної сфери на регіональному рівні може стати надання права органам місцевого самоврядування адмініструвати місцеві податки та збори, які є джерелом наповнення їхніх бюджетів. Передусім це стосується єдиного податку з ФОПів, які працюють у сфері роздрібно́ї торгівлі в невеликих містах і в сільській місцевості. У цьому разі в місцевій владі виникне дієвий стимул посилити контроль за діяльністю невеличких магазинів, а також роздрібних ринків, що суттєво

⁴⁰⁸ Лазебна І. Основні напрями вдосконалення державного регулювання оптової та роздрібно́ї торгівлі. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer31/799.pdf>

обмежить можливості продажу ними необлікованої чи контрафактної продукції, не кажучи вже про ухиляння від сплати податків.

Дієвість такого засобу може бути посилена зміною механізму справляння податку на доходи фізичних осіб. Замість чинної практики зарахування цього податку до місцевого бюджету за місцем реєстрації торговельного підприємства його доцільно спрямовувати до місцевого бюджету за місцем реєстрації працівника. Це може суттєво зменшити тіньову складову в оптовій та роздрібній торгівлі великих міст, які сьогодні є лідерами за рівнем тінізації торговельної сфери. Одночасно відбудеться покращення контролю за якістю справляння цього податку, особливо на рівні невеликих територіальних громад, де, як правило, зареєстрована переважна кількість найманих працівників великих торговельних мереж і гуртових та роздрібних ринків.

3.2. Сфера фінансових та страхових послуг

У світовій економіці сектор фінансових послуг є одним з механізмів забезпечення її конкурентоспроможності, який виконує функції грошово-розрахункового забезпечення, а також мобілізує і трансформує вільні заощадження в інвестиційні ресурси для розширеного відтворення економіки. Проте в Україні нестабільні соціально-економічні та геополітичні чинники, фрагментарність здійснення реформ⁴⁰⁹, недосконалість інституційного забезпечення сектору фінансових послуг, підсилені макроекономічними дисбалансами світової економіки, зумовили послаблення розвитку досліджуваного сектору. У 2019 р., згідно зі щорічним звітом Всесвітнього економічного форуму, у рейтингу «Глобальний індекс конкурентоспроможності»⁴¹⁰ основний регрес нашої країни зафіксовано за підіндексом «Фінансова система» – 136 місце з-поміж 141 країни світу (-19 позицій порівняно з 2018 р.)⁴¹¹.

Сучасні емпіричні дослідження взаємозв'язків між розвитком сектору фінансових послуг та соціально-економічним зростанням здійснюються

⁴⁰⁹ У рейтингу «Глобальний індекс конкурентоспроможності» Україна, посідаючи 85 місце з-поміж 141 країни світу (-2 позиції, порівняно із 2018 р.), значно відстає від країн-сусідів: Польща - 37 місце (порівняно із 2018 р. позиція не змінилася), Росія - 43 місце (порівняно із 2018 р. позиція не змінилася), Румунія - 51 місце (+1 позиція, порівняно із 2018 р.), Угорщина - 47 місце (+1 позиція, порівняно із 2018 р.), Молдова – 86 місце (+2 позиції, порівняно із 2018 р.), Словаччина - 42 місце (- 1 позиція, порівняно із 2018 р.). При цьому, вкрай низькими залишаються й результати оцінки України за іншими підіндексами: «Державні та суспільні установи» – 72 місце (+38 позицій, порівняно із 2018 р.); «Динамічність бізнесу» – 85 місце (+1 позиція, порівняно із 2018 р.); «Макроекономічне середовище» – 133 місце (-2 позиції, порівняно із 2018 р.).

⁴¹⁰ The Global Competitiveness Report 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf; The Global Competitiveness Report 2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>.

⁴¹¹ Ефективність використання потенціалу сектору комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України: наукова доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред.: М. І. Мельник. Львів, 2020. 176 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20200040.pdf>

здебільшого на макроекономічному рівні, проте, враховуючи нерівномірність розвитку регіонів України, актуальними є відповідні дослідження і на мезорівні.

Для оцінювання ефективності використання потенціалу сектору фінансових послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів розрахуємо відповідний індекс, попередньо простандартизувавши вихідні статистичні дані, оскільки вони є неоднорідними показниками та містять значні внутрішньо регіональні коливання.

Таблиця 3.4

Показники для розрахунку індексу ефективності
використання потенціалу сектору фінансових послуг у забезпеченні
соціально-економічного зростання регіону

Показник	Одиниці виміру	Характер впливу показника
Рівень тінізації сектору фінансової та страхової діяльності (без врахування діяльності банків)	пунктів	Дестимулятор
Частка сектору фінансової та страхової діяльності у ВДВ регіону	%	Стимулятор
Частка сектору фінансової та страхової діяльності у ВДВ сектору послуг регіону загалом	%	Стимулятор
Частка суб'єктів ЄДРПОУ, які діяли у секторі фінансових послуг, у загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ регіону	%	Стимулятор
Частка підприємств, які діяли у секторі фінансів та страхування, у загальній кількості підприємств, які діяли у секторі фінансів та страхування в Україні	%	Стимулятор
Частка реалізованих послуг у сфері фінансової та страхової діяльності у загальному обсязі реалізованих послуг у сфері послуг регіону	%	Стимулятор
Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування	млн. грн.	Стимулятор
Рентабельність операційної діяльності підприємств сектору фінансової та страхової діяльності	%	Стимулятор
Частка зайнятих у секторі фінансової та страхової діяльності в загальній чисельності зайнятого населення у регіоні	%	Стимулятор
Частка зайнятих у секторі фінансової та страхової діяльності в загальній чисельності зайнятих у секторі послуг регіону	%	Стимулятор
Продуктивність праці працівників, зайнятих у секторі фінансової та страхової діяльності	%	Стимулятор
Частка капітальних інвестицій у сектор фінансової та страхової діяльності в загальному обсязі капітальних інвестицій у регіоні	%	Стимулятор
Частка імпорту послуг, пов'язаних із фінансовою та страховою діяльністю, у загальному обсязі імпорту послуг у регіоні	%	Стимулятор
Частка кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ), у загальному обсязі наданих кредитів депозитними корпораціями України	%	Стимулятор

Джерело: складено автором.

Ураховуючи, що наведені вище показники (табл. 3.4) є показниками-стимуляторами або показниками-дестимуляторами соціально-економічного розвитку, попередньо здійснено їх стандартизацію за формулами:

$$N_i = \frac{Z_i - Z_{\min}}{Z_{\max} - Z_{\min}} - \text{для показників-стимуляторів}, \quad (3.1)$$

$$N_i = \frac{Z_{\max} - Z_i}{Z_{\max} - Z_{\min}} - \text{для показників-дестимуляторів}, \quad (3.2)$$

де: N_i – нормоване значення i -го показника в регіоні; Z_i – значення i -го показника в регіоні; $Z_{\max}$ – максимальне значення i -того показника в регіоні; $Z_{\min}$ – мінімальне значення i -того показника в регіоні.

Індекс ефективності використання потенціалу сектору фінансових послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіону розраховуємо як середнє арифметичне значення вихідних нормованих показників. Числовий діапазон отриманих значень показника коливатиметься в межах [0:1]: чим вищим є його значення, тим вищою є ефективність використання потенціалу сектору фінансових послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіону і навпаки.

Результати розрахунків представлено у табл. 3.5.

Нерівномірний просторовий розподіл підприємств сектору фінансових послуг (найвища їх концентрація спостерігається в м. Києві, Дніпропетровській та Харківській обл.) зумовив значну варіацію індексу ефективності використання потенціалу сектору фінансових послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України. Упродовж досліджуваного періоду безумовним лідером з-поміж регіонів країни за вказаним показником було м. Київ, попри тенденцію до зниження значення Індексу у звітному році порівняно із попереднім (-0,192 пункти) та базовим (-0,130 пунктів) роками.

У м. Києві, потужному центрі концентрації капіталу та ділової активності, де у 2019 р. діяло 60,4% підприємств сектору фінансових послуг країни (+8,9 в.п. порівняно із 2013 р.), зафіксовано й найвищий рівень тінізації зазначеного виду діяльності – 39,3% обсягу ВДВ сектору фінансових послуг регіону⁴¹².

Загалом тінізація економіки істотно впливає не лише на економічну діяльність, а й на соціальні процеси, що відбуваються в трансформаційному суспільстві, залишаючись глобальною проблемою сучасності. В Україні ключову роль у тінізації економіки відіграли повільні темпи і непослідовність економічних перетворень, численні політичні кризи. Отже, сьогодні вона виступає не тільки і не стільки причиною, скільки наслідком деформації інституційного середовища функціонування легальної економіки.

⁴¹² Джерело: авторські розрахунки; див. Розділ 2; Тінізація сектору комерційних послуг: національний та регіональний вимір: наукова доповідь / ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України”; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2020. 149 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20200044.pdf>

Таблиця 3.5

Індекс ефективності використання потенціалу сектору фінансових
послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіону

Області	Результат, пунктів				Позиція в рейтингу			
	роки			зміна, 2019 р. до 2013 р.	роки			динаміка, 2019 р. до 2013 р.
	2013	2018	2019		2013	2018	2019	
м. Київ	0,814	0,876	0,684	↓ -0,13	1	1	1	→ 0
Херсонська	0,107	0,216	0,304	↑ 0,20	22	5	2	↑ 20
Запорізька	0,166	0,305	0,291	↑ 0,13	10	2	3	↑ 7
Харківська	0,249	0,199	0,269	↑ 0,02	4	6	4	→ 0
Черкаська	0,175	0,188	0,263	↑ 0,09	7	10	5	↑ 2
Дніпропетровська	0,337	0,274	0,263	↓ -0,07	2	3	6	↓ -4
Тернопільська	0,122	0,191	0,228	↑ 0,11	18	9	7	↑ 11
Одеська	0,196	0,174	0,224	↑ 0,03	5	13	8	↓ -3
Львівська	0,165	0,196	0,219	↑ 0,05	11	7	9	↑ 2
Івано-Франківська	0,131	0,226	0,214	↑ 0,08	15	4	10	↑ 5
Вінницька	0,128	0,124	0,213	↑ 0,09	16	23	11	↑ 5
Чернівецька	0,122	0,140	0,207	↑ 0,09	19	19	12	↑ 7
Чернігівська	0,147	0,146	0,201	↑ 0,05	12	16	13	↓ -1
Полтавська	0,261	0,157	0,200	↓ -0,06	3	15	14	↓ -11
Хмельницька	0,145	0,146	0,199	↑ 0,05	13	17	15	↓ -2
Житомирська	0,096	0,191	0,194	↑ 0,10	24	8	16	↑ 8
Миколаївська	0,092	0,164	0,186	↑ 0,09	25	14	17	↑ 8
Рівненська	0,123	0,140	0,176	↑ 0,05	17	20	18	↓ -1
Закарпатська	0,119	0,177	0,173	↑ 0,05	20	12	19	↑ 1
Київська	0,166	0,182	0,144	↓ -0,02	9	11	20	↓ -11
Сумська	0,101	0,142	0,130	↑ 0,03	23	18	21	↑ 2
Луганська	0,194	0,136	0,126	↓ -0,07	6	21	22	↓ -16
Кіровоградська	0,111	0,121	0,124	↑ 0,01	21	24	23	↓ -2
Волинська	0,135	0,100	0,121	↓ -0,01	14	25	24	↓ -10
Донецька	0,169	0,134	0,100	↓ -0,07	8	22	25	↓ -17

Джерело: розраховано та складено автором за даними⁴¹³.

Висока тінізація сектору фінансових послуг є чи не найбільшою загрозою ефективному використанню його потенціалу у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України. Наприклад, авторське дослідження засвідчило, що кореляція між вказаними показниками становить -44,2%. Водночас, можна висловити припущення, що зазначена залежність є значно вищою, адже використаний методичний підхід до розрахунку рівня

⁴¹³ Регіони України: статистичний збірник, 2013 рік. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/Arch_reg.htm; Регіони України: статистичний збірник, 2018 рік. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm; Валовий регіональний продукт: статистичний збірник, 2013 рік. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/03/Arch_vrp.htm; Валовий регіональний продукт: статистичний збірник, 2018 рік. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm; Національний банк України. Дані статистики фінансового сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

тінізації економіки⁴¹⁴ враховує лише показники діяльності підприємств. Зауважимо, частка ФОПів у загальній кількості суб'єктів господарювання, які діяли у секторі фінансових послуг у 2013 р., становила 54%, а у 2019 р. зросла до 58,3%.

У 2014-2016 рр. Україна зіштовхнулася з «потрійною» кризою – кризові явища в реальному секторі економіки посилювалися банківською та валютною кризами. Макроекономічні дисбаланси, накопичені за попередні роки, політична криза початку 2014 р., окупація Криму та окремих районів Донецької і Луганської обл., тінізація економіки загалом зумовили:

по-перше, зниження у 2019 р. щодо 2013 р. кількості підприємств сектору фінансових послуг (без урахування діяльності банків) на 17,4%;

по-друге, значне зниження кількості діючих в країні банків – з 176 од. у 2013 р. до 75 од. у 2019 р. Якщо на початок 2012 р. банківська система України налічувала 20,3 тис. діючих структурних підрозділів банків, то на початок 2020 р. їхня чисельність скоротилася у понад 2,5 рази – до 8 тис.⁴¹⁵ Нерівномірним є просторовий розподіл по країні структурних підрозділів банків: у п'яти регіонах України – м. Києві, Дніпропетровській, Одеській, Харківській та Львівській обл. – розміщено 44,3% структурних підрозділів банків, які діють в Україні;

по-третьє, зниження зайнятості в секторі фінансових послуг. По країні зазначений показник у 2020 р. становив -136,3 тис. осіб, порівняно з показником 2013 р. Загалом у досліджуваному секторі у 2020 р. було зайнято 2,3% загальної чисельності зайнятих в економіці України, що на 0,68 в.п. менше, ніж у 2013 р.;

по-четверте, зниження у 2019 р. порівняно із 2014 р. в понад тричі обсягу імпорту та у понад двічі обсягу експорту послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю. А обсяг імпорту та експорту послуг, пов'язаних зі страховою діяльністю, за вказаний період знизився відповідно в 1,3 рази та 1,5 рази.

Наприкінці 2019 р. – початку 2020 р. світ охопила пандемія коронавірусу, яка спричинила нові коливання і у фінансовому секторі України. Підсилена не вирішеними раніше внутрішніми проблемами в країні, вона спровокувала зростання негативних очікувань підприємств сектору фінансових послуг щодо динаміки їхньої діяльності у найближчій перспективі. Опитування підприємств досліджуваного сектору, проведене Державною службою статистики України, показало, що⁴¹⁶:

⁴¹⁴ Джерело: авторські розрахунки; Melnyk, M., Leshchukh, I., Medynska, T., Rushchyshyn, N. (2020). Potential of the sector of financial services in view of the socio-economic growth of Ukrainian regions. *Economic Annals-XXI*, 185(9-10), 144-154.

⁴¹⁵ Кількість банків в Україні (2008-2020). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/>.

⁴¹⁶ Економічна статистика / Макроекономічна статистика / Тенденції ділової активності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

- кожне друге підприємство-респондент зіткнулося із погіршенням бізнес-ситуації у секторі фінансових послуг упродовж I півріччя 2020 р., а в I півріччя 2021 р. – кожне третє підприємство-респондент. Насамперед, цьому послугувало зниження попиту на фінансові та страхові послуги, а також деяке підвищення цін на них;
- лише третина респондентів очікує збільшення операційного доходу до кінця 2021 р., а на ймовірне зростання операційних витрат вказують 40% опитаних;
- більшість підприємств не планують збільшувати до кінця 2021 р. капітальні видатки та кількість працівників.

Отже, деяке послаблення розвитку сектору фінансових послуг зумовило незначний вплив його потенціалу у забезпеченні соціально-економічного зростання на темпи зміни обсягу ВРП регіонів України, темпи зміни обсягу ВДВ сектору послуг регіонів та низку інших соціально-економічних показників (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Вплив інтенсивності зміни потенціалу сектору фінансових послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України на основні показники їх соціально-економічного розвитку, 2019 р. щодо 2013 р.

Показники	Показники соціально-економічного розвитку регіонів України	Рівняння залежності	Коефіцієнт кореляції
Інтенсивність зміни потенціалу сектору фінансових послуг	Темп змін обсягу ВРП	$y=0,461x+226,5$	0,380
	Темп зміни обсягу ВДВ сектору послуг	$y=0,457x+212,5$	0,399
	Темп зміни обсягу капітальних інвестицій	$y=0,006x-1,2$	0,372
	Темп змін кредитної активності	$y=0,415x+82,2$	0,489
	Темп зміни зайнятості	$y=0,191x+44,6$	0,525

Джерело: розраховано та складено автором.

З-поміж регіонів України співвідношення між інтенсивністю зміни потенціалу сектору фінансових послуг та темпами змін обсягу ВРП регіонів, а також темпами зміни обсягу ВДВ сектору послуг регіонів найнижчим було в Донецькій та Луганській обл. Така ситуація, серед іншого, стала наслідком глибокої соціально-економічної кризи, зумовленої окупацією окремих районів зазначених регіонів.

Важливою характеристикою діяльності у будь-якій сфері є обсяг реалізованих товарів (наданих послуг, виконаних робіт). Наприклад, у 2019 р. на підприємства сектору фінансових послуг припадала майже чверть загального обсягу реалізованих послуг підприємствами сектору послуг

України. У регіональному розрізі зазначений показник характеризувався значною варіацією – від 0,2% у Сумській та Кіровоградській обл. до 18,2% у м. Києві (рис. 3.1).

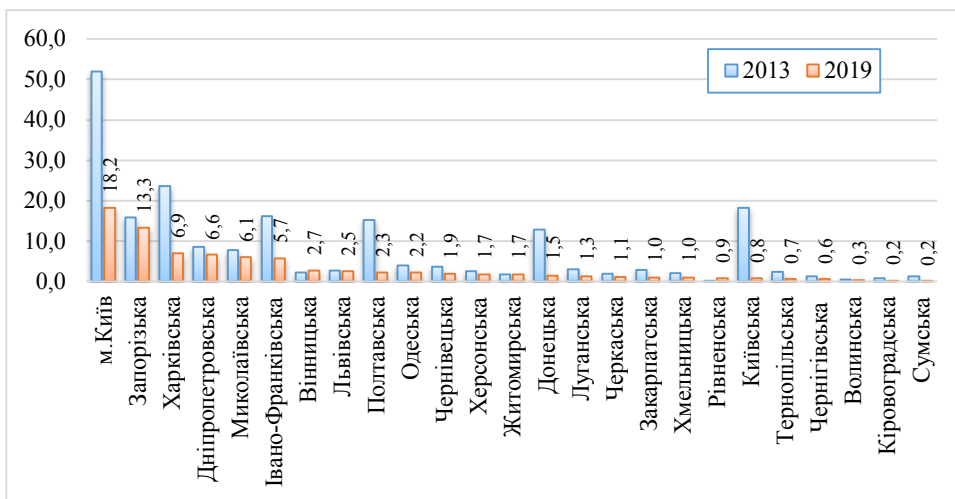

Рис. 3.1. Частка реалізованих послуг підприємствами сектору фінансових послуг у загальному обсязі реалізованих послуг у секторі послуг у 2013 р. та 2019 р., %

Джерело: складено автором.

На темп зміни обсягу реалізованих послуг підприємствами сектору фінансових послуг значною мірою впливали темп зміни загальної кількості суб'єктів господарювання в регіоні ($R^2=0,72$), а також зміни обсягу наявного доходу населення у розрахунку на одну особу ($R^2=0,67$). Отже, в регіонах з вищим платоспроможним попитом населення та бізнесу (які фактично і є отримувачами фінансових послуг) спостерігається вищий обсяг реалізованих послуг підприємствами сектору фінансових послуг.

У 2019 р. підприємствами сектору фінансових послуг сплачено до бюджету 39,1 млрд грн, що становило 4,4% загального обсягу податкових надходжень. У 2018 р. відповідний показник становив 20,4 млрд грн (табл. 3.7).

Низка підприємств сектору фінансових послуг увійшли у першу сотню найбільших компаній України за сумою сплачених податкових платежів за 2020 рік. Це, зокрема: АТ КБ «Приватбанк» (13 позиція; +9 позицій щодо 2018 р.), ПАТ «Державний ощадний банк України» (32 позиція; +9 позицій щодо 2018 р.), АТ «Райффайзен Банк Аваль» (37 позиція); АТ «ПУМБ» (48 позиція); АТ «Альфа-Банк» (53 позиція; +9 позицій щодо 2018 р.)⁴¹⁷.

⁴¹⁷ Melnyk, M., Leshchukh, I., Medynska, T., & Rushchysyn, N. (2020). Potential of the sector of financial services in view of the socio-economic growth of Ukrainian regions. *Economic Annals-XXI*, 185(9-10), 144-154; ТОП – 200 найбільших компаній України за сумою сплати податкових платежів за 2020 рік. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/top-200-najbilshykh-kompanij-ukrainy-za-sumoiu-splaty-podatkovykh-platezhiv-za-2020-rik/>

У структурі податкових платежів підприємств сектору фінансових послуг переважали ПДФО та військовий збір, частка яких у 2019 р. становила 38,1% загального обсягу сплачених податків та зборів. Порівняно із 2018 р. зазначений показник знизився на 24,8 в.п. Водночас, за 9 місяців 2018 р. 75 банківських установ України сплатили ПДФО з процентів, нарахованих на депозити, на загальну суму 3,4 млрд грн. З них лідерами за вказаними виплатами були АТ КБ «Приватбанк», ПАТ «Державний ощадний банк України», АТ «Альфа-Банк».

Таблиця 3.7

Податкові платежі підприємств сектору фінансових послуг
у 2018 р.-І кв. 2020 р.

Показники	2018 рік			2019 рік			І квартал 2020 року		
	всього підприємства України, млн грн	підприємства сектору фінансових послуг, млн грн	частка платежу підприємств сектору фінансових послуг в обсязі відповідного платежу по підприємствах України, %	всього підприємства України, млн грн	підприємства сектору фінансових послуг, млн грн	частка платежу підприємств сектору фінансових послуг в обсязі відповідного платежу по підприємствах України, %	всього підприємства України, млн грн	підприємства сектору фінансових послуг, млн грн	частка платежу підприємств сектору фінансових послуг в обсязі відповідного платежу по підприємствах України, %
<i>Всього податкових платежів, т.ч.: у</i>	754957,6	20454,2	2,7	884806,4	39084,7	4,4	дані відсутні	дані відсутні	---
податок на прибуток	106182,3	4067,5	3,8	117316,8	8839,3	7,5	36357,0	1960,2	5,4
ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	210790,3	2156,9	1,0	240828,6	2144,6	0,9	65324,4	583,2	0,9
податки на майно	31272,1	569,6	1,8	37993,9	642,8	1,7	8406,4	165,1	2,0
ПДФО та військовий збір	229900,6	12872,3	5,6	275458,5	14886,9	5,4	68795,5	4837,5	7,0

Джерело: складено за даними⁴¹⁸.

Частка податку на прибуток у структурі податкових платежів підприємств сектору фінансових послуг у 2019 р. щодо базового зросла на 2,7 в.п. та становила 22,6%.

Разом з тим, беручи до уваги розрахований нами рівень тінізації сектору фінансових послуг, можна констатувати, що обсяг додатково акумульованих податкових надходжень від детінізації досліджуваного сектору міг би становити у 2013 р. 8,7 млрд грн, у 2018 р. – 12,9 млрд грн, а у 2019 р. –

⁴¹⁸ Структура податкових надходжень за галузями економіки за 2018 р. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/struktura-podatkovykh-nadkhodzen-za-haluziamy-ekonomiky-za-2018-r/>.

12,3 млрд грн⁴¹⁹ (з них ПДВ – 6,4 млрд грн, податок на прибуток – 4,6 млрд грн, ПДФО – 1,3 млрд грн; табл. М.1, Додаток М). Отже, виведення підприємств сектору фінансових послуг у легальне поле діяльності дозволило б компенсувати, наприклад, 35,7% витрат Зведеного бюджету України на житлово-комунальну сферу.

Якщо ПДВ та податок на прибуток спрямовуються переважно до державного бюджету, то ПДФО є одним із бюджетоутворюючих податків, які формують місцеві бюджети. Додаткові надходження зазначеного податку, акумульовані внаслідок детінізації сектору фінансових послуг, в регіонах України могли б покрити чималу частину витрат місцевих бюджетів, зокрема на соціальну сферу (наприклад, у 2019 р.: у Харківській обл. – майже половину витрат на охорону навколишнього природного середовища; в Одеській обл. – 4,1% витрат на духовний та фізичний розвиток; у Дніпропетровській обл. – 19,5% витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення, а у м. Києві – майже 30% витрат на житлово-комунальне господарство чи майже 14% витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення).

Важливим чинником конкурентоспроможності країни є інвестиції, які не лише слугують «грошовим паливом» для розвитку будь-якої сфери діяльності, а й відображають стан бізнес-середовища в державі, розвиток внутрішнього ринку тощо. Однак у 2019 р. на тлі зниження обсягів залучення прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ) в економіку України майже у півтори рази (-17,9 млрд дол. США) порівняно з 2013 р. відповідний показник у секторі фінансових та страхових послуг знизився майже у три рази (-7,7 млрд дол. США). Отже, частка ПІІ, залучених у досліджуваний сектор, у загальному обсязі ПІІ, залучених в економіку України, у 2019 р. становила 12,7%, тоді як у 2013 р. – 22,8%.

У розрізі країн світу лідерами за обсягом вкладених коштів у сектор фінансових та страхових послуг станом на початок 2020 р. були Кіпр, Російська Федерація та Австрія, на які припадало відповідно 23,8% (1,1 млрд дол. США), 10,8% (0,49 млрд дол. США) та 10,0% (0,46 млрд дол. США) ПІІ, вкладених у досліджуваний сектор (рис. 3.2).

Натомість частка ПІІ з України в сектор фінансових та страхових послуг країн світу впродовж досліджуваного періоду був украй мізерним та становив у 2019 р. лише 1,1% (-2,2 в.п. порівняно із 2013 р.).

Іншим важливим показником, який дозволяє збільшити потенціал цього сектору, є обсяг коштів вітчизняного походження, які надійшли в Україну як прямі іноземні інвестиції. Йдеться про так звані round tripping-інвестиції – явище, яке означає виведення резидентами за кордон коштів, які потім повертаються в країну у вигляді ПІІ (схему-приклад здійснення такої операції відображено на рис. М.1 Додатку М). Зазначена діяльність сьогодні є характерною для більшості країн з економікою, що розвивається, а в

⁴¹⁹ Це становить 0,9% видатків Зведеного бюджету України.

розвинених державах зустрічається рідше. Основними причинами використання подібних операцій є, по-перше, бажання інвестора отримати податкові та фінансові вигоди шляхом оптимізації податкового навантаження на бізнес, а по-друге, намагання уникнути слабких місць в інституціональній та фінансовій системі жорсткого валютного контролю.

Обсяги ПІІ, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент, упродовж 2010-2019 рр. НБУ⁴²⁰ оцінює в 9,4 млрд дол. США, що становить 22,8% загального обсягу ПІІ в Україну за відповідний період (41,3 млрд дол. США). 83,8% round tripping-інвестицій, які надійшли за вказаний період, було спрямовано до підприємств реального сектору, решту – у банківську систему України.

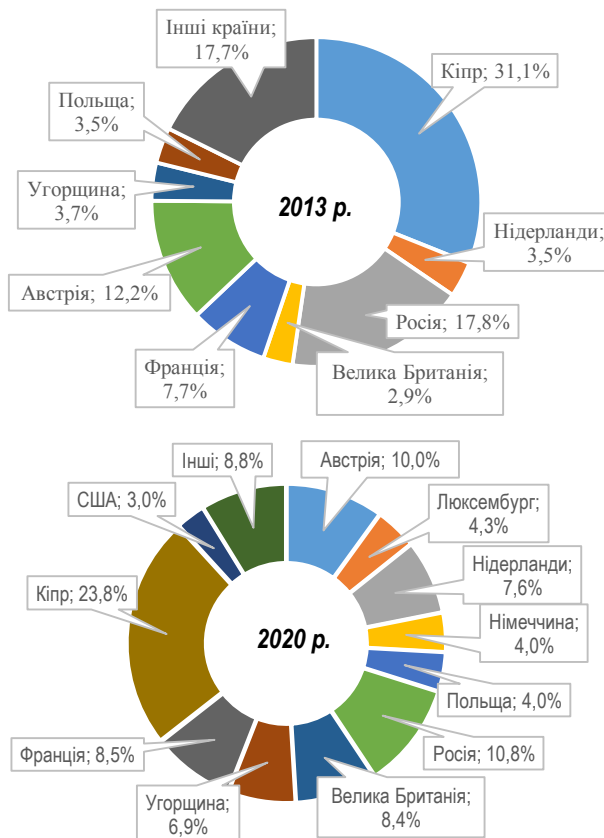

Рис. 3.2. Структура прямих іноземних інвестицій у сектор фінансових та страхових послуг України за країнами світу на початок року, %

Джерело: складено автором за даними⁴²¹.

⁴²⁰ Оцінка обсягів прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент (round tripping) за 2010-2019 рр. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FDI_round_trippling_ICL-DFS.pdf?v=4.

⁴²¹ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2010-2016 роках: статистичний збірник. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/pub110_u.htm

Зазначимо, «піковими» роками надходження *round tripping*-інвестицій в економіку України були 2011-2012 рр. та 2019 р. Зокрема, у 2019 р. зазначені інвестиції забезпечили 18,3% ПП у банківському секторі (усі ці кошти – це інструменти участі в капіталі) та 38,2% ПП в інших секторах економіки (з них 60% – це інструменти участі в капіталі, решта – боргові інструменти).

Основними країнами, через які здійснювалось *round tripping*-інвестування у 2010-2019 рр., були Кіпр (близько половини загального обсягу зазначених інвестицій), Нідерланди, Швейцарія та Австрія.

Загалом, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку, індекс регуляторного обмеження ПП (вимірює встановлені законодавством обмеження на прямі іноземні інвестиції) свідчить про дещо звужені можливості щодо інвестування в Україну, порівняно з іншими країнами ⁴²². Зокрема, у ТОП-3 найбільш значущих перешкод для інвестування у вітчизняну економіку упродовж 2016-2019 рр. входять широко розповсюджена корупція, недовіра до судової влади, монополізація ринків та захоплення влади олігархами. Крім зазначеного, вагомими чинниками обмеження припливу капіталу до нашої держави залишаються збройний конфлікт на Сході України, тиск на незалежні інституції та порушення демократичних принципів державотворення, нестабільність валютного та фінансового ринків.

Отже, сьогодні негайними першочерговими кроками влади, які б позитивно вплинули на бізнес-рішення щодо інвестування в Україну, мають стати боротьба з корупцією та перезапуск судової системи, розмежування політичних та бізнес-інтересів у вітчизняній владі, а також подальша співпраця з висококваліфікованими міжнародними та вітчизняними експертами у напрямі ефективного реформування фінансово-економічної сфери України.

Попри зростання у 2013-2019 рр. обсягу капітальних інвестицій в економіці більшості регіонів України, частка відповідних коштів, яка припадала на сектор фінансових послуг, була вкрай мізерною: у 2019 р. (як і в попередньому році) – менше 1% у всіх регіонах країни, крім Львівської обл. та м. Києва).

Чи не найважливішим рушієм структурних зрушень в економіці, здатним сприяти впровадженню нових технологій виробництва та бізнесу задля істотного підвищення рівня задоволення потреб суспільства, є інноваційна діяльність. Однак, якщо у 2014-2016 рр. в секторі фінансових послуг України інноваційно активними були 21,7% підприємств, а у 2016-2018 рр. – 38,3% підприємств, то у 2018-2020 рр. – лише 6,5% підприємств (лідери – підприємства сфери страхування, перестрахування та недержавного пенсійного забезпечення, крім обов'язкового соціального страхування). У 2020 р. порівняно з 2018 р. суттєво знизився обсяг інноваційних витрат

⁴²² Іноземні інвестиції в Україні: де знайти дані, як читати платіжний баланс, про що говорять останні цифри. URL: <https://expla.bank.gov.ua/expla/src/files/Publication126.pdf>.

підприємств сектору фінансових послуг – з 645,8 млн грн до 24,9 тис грн. У структурі витрат на інновації підприємств досліджуваного сектору, як і підприємств інших видів діяльності, переважали витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення.

У загальній чисельності інноваційних підприємств досліджуваного сектору переважали ті, які впроваджували маркетингові та/або організаційні інновації. Натомість невелика частка інноваційних підприємств із продуктовими та/або процесовими інноваціями результувалася мізерною часткою реалізованих інноваційних послуг, яка становила у 2020 р. лише 0,6% (-3,6 в.п. порівняно з 2018 р.) загального обсягу реалізованих послуг підприємствами фінансового сектору. Водночас, майже вся зазначена вище інноваційна продукція (товари, послуги) була новою лише для відповідних підприємств, а не для ринку загалом.

Важливою передумовою ефективності використання потенціалу сектору фінансових послуг у забезпеченні прискорення темпів економічного зростання регіонів України та свідченням стабільності розвитку фінансово-кредитної системи загалом є активізація кредитно-депозитної активності населення та бізнесу.

Авторське дослідження засвідчило наявність прямої залежності між інтенсивністю зміни потенціалу сектору фінансових послуг регіонів країни та активізацією кредитування економіки цих регіонів ($R=0,47$).

Після фінансово-економічної кризи 2014-2016 р., у 2018 – III кв. 2019 рр. кредитна активність банків та небанківських фінансових установ у контексті кредитування населення та бізнесу поступово почала відновлюватися. Однак вже з листопада 2019 р. динаміка банківського кредитування уповільнилася, причиною чого передусім стали загострення проблем, пов'язаних із пандемією коронавірусу, невизначеність у суспільстві, зниження платоспроможності населення та бізнесу тощо. Зазначені проблеми на тлі невирішених раніше проблеми на Сході України, високої облікової ставки НБУ тощо стали тригерами уповільнення кредитної активності й упродовж 2020 р. – I півріччя 2021 р.

У структурі кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ), упродовж досліджуваного періоду переважали кредити, надані корпоративному сектору. Їхня частка у загальному обсязі наданих кредитів становила на кін. 2018 р. 82,1% (з них в іноземній валюті – 50,1%), а на кінець 2020 р. – 77,7% (з них у національній валюті – 47,2%)⁴²³. Лівову частку коштів було надано депозитними корпораціями м. Києва та Дніпропетровської обл., що є закономірним з огляду як на концентрацію тут значної кількості підприємств сектору фінансових послуг, так і на активний розвиток бізнесу в цих регіонах.

⁴²³ Національний банк України. Дані статистики фінансового сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

Незважаючи на деяке скорочення обсягів кредитів, наданих депозитними корпораціями домашнім господарствам у 2016 р. щодо 2013 р. (-30,2 млрд грн), у 2019 р. відповідний показник зріс порівняно із 2016 р. на 49,2 млрд грн (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Кредити, надані депозитними корпораціями* домашнім господарствам
(за цільовим спрямуванням)

залишок коштів на кін. року

Показники	2013 рік		2016 рік		2019 рік		Зміна, 2019 р. до 2013 р.	
	сума, млн грн	частка, %	сума, млн грн	частка, %	сума, млн грн	частка, %	сума, млн грн	частка, в.п.
Усього кредитів:	193529	---	163333	---	212515	---	18 986	---
споживчі кредити	137346	71,0	101528	62,2	173702	81,7	36 356	10,8
на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	51447	26,6	58549	35,8	32611	15,3	-18 836	-11,2
інші кредити	4736	2,4	3255	2,0	6203	2,9	1 467	0,5
Із загальної суми іпотечні кредити	56270	29,1	60265	36,9	26616	12,5	-29 654	-16,6
Із загальної суми фінансовий лізинг	490	0,3	256	0,2	1313	0,6	823	0,4

Примітка:

* – крім Національного банку України;

Джерело: складено автором за даними⁴²⁴.

Як і в попередні роки, у 2019 р. в структурі кредитування домогосподарств левову частку становили споживчі кредити. Якщо у 2016 р. 53% усіх наданих домогосподарствам кредитів були кошти в іноземній валюті, то у 2019 р. відповідний показник становив лише 17,7%.

Цікавою є статистика іпотечного кредитування населення упродовж досліджуваного періоду. Якщо його частка в загальному обсязі наданих домогосподарствам кредитів у 2016 р. становила 36,9%, то у 2019 р. вона суттєво скоротилася – до 12,5%. В іноземній валюті домогосподарствам було надано у 2013 р. 78% іпотечних кредитів, а у 2019 р. – 60,3%. Зазначене вище свідчить про деяке зниження платоспроможності населення, його невизначеність у довгостроковій перспективі.

Отже, роль іпотечного кредитування населення сьогодні залишається незначною, що насамперед пов'язано із:

⁴²⁴ Національний банк України. Дані статистики фінансового сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

- високою вартістю іпотечного кредиту (відсоткова ставка коливається в межах 17-25% річних). Крім того, депозитні корпорації стягують ще низку комісій та платежів, а позичальник повинний підтвердити свою платоспроможність, тобто наявність високого офіційного заробітку. Але, ураховуючи розвиток тіньової економіки в країні, підтвердити свої доходи на предмет «легальності» можуть небагато домогосподарств;
- комерційні банки часто відмовляють в кредитуванні купівлі житла на стадії будівництва. Вийняток робиться лише для забудовників, з якими банк має спільні програми щодо кредитування житла.

Сектор фінансових послуг не лише вносить вагомий внесок у економічний розвиток, він істотно впливає і на соціальні процеси. Зокрема, інтенсивність зміни потенціалу досліджуваного сектору прямо корелює з темпами зміни зайнятості в регіонах ($R=0,35$).

На підприємствах сектору фінансових послуг України у 2019 р. було зайнято 2,0% працівників сектору послуг (-0,1 в.п. порівняно з 2018 р.). До рейтингу найкращих роботодавців у 2019-2020 рр. (за версією Міжнародного кадрового порталу gcs.ua) увійшли АТ КБ «Приватбанк», ПАТ «Державний ощадний банк України», АТ «Райффайзен банк Аваль», ПАТ «Перший український міжнародний банк», АТ «Альфа-банк», КБ «Укрсиббанк»⁴²⁵.

Упродовж досліджуваного періоду розмір середньомісячної заробітної плати штатних працівників сектору фінансових послуг (у розрахунку на одного штатного працівника) зріс у понад три рази та значно перевищував відповідний середній показник по економіці країни загалом (у 2020 р. 20379,2 грн проти 11596,5 грн). Варто наголосити, упродовж всього досліджуваного періоду сектор фінансових послуг був лідером в країні за розміром середньомісячної заробітної плати штатних працівників (у розрахунку на одного штатного працівника), поступаючись лише сектору авіаційного транспорту. А частка заборгованості із виплати заробітної плати працівникам, які зайняті на підприємствах досліджуваного сектору, на початку 2020 р. становила лише 0,36% загального обсягу заборгованості із виплати зарплати по економіці загалом⁴²⁶.

У регіональному розрізі розмір середньомісячної заробітної плати штатних працівників сектору фінансових послуг (у розрахунку на одного штатного працівника) характеризувався значною варіативністю та коливався у

⁴²⁵ Рейтинг роботодавців України 2019/2020: аналітичне дослідження міжнародного кадрового порталу gcs.ua. URL: <https://hhcdn.ru/file/16886619.pdf>.

⁴²⁶ Заборгованість із виплати заробітної плати (за видами економічної діяльності, по регіонах, за категоріями підприємств, джерелами фінансування, організаційно-правовими формами господарювання) / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdn/svzp/arh_svzp_u_20.htm

2019 р. в межах від 11085 грн у Сумській обл. до 23834 грн у м. Києві. У регіонах з вищим значенням індексу ефективності використання потенціалу сектору фінансових послуг спостерігається і вищий обсяг середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників (у розрахунку на одного працівника). Коефіцієнт кореляції між зазначеними показниками становив у 2013 р. 0,84 п., а у 2019 р. – 0,71 п.

Важливою характеристикою діяльності бізнесу в секторі фінансових послуг була продуктивна зайнятість (тобто така, за якої зростання продуктивності праці дає можливість працівникові отримувати дохід більший, ніж мінімально потрібний для відтворення робочої сили, а роботодавцеві – прибуток), яка супроводжувалася відповідними відрахуваннями ПДФО та військового збору. Наприклад, підприємства досліджуваного сектору загалом у 2019 р. сплатили до бюджету 14,9 млрд грн вище зазначених платежів, що на 2,1 млрд більше, ніж у 2018 р. Частка ПДФО та військового збору, сплачених підприємствами сектору фінансових послуг, у загальній величині сплачених бізнесом відповідних платежів становила 5,6% у 2018 р. та 5,4% у 2019 р. (табл. 3.7).

Упродовж досліджуваного періоду в секторі фінансових послуг України спостерігалася тенденція до зниження кількості зареєстрованих безробітних⁴²⁷: якщо на кінець 2014 р. зазначений показник становив 19,3 тис. осіб, то на кінець 2018 р. – 7,4 тис. осіб⁴²⁸, а на кінець 2019 р. – 1,5 тис. осіб⁴²⁹. Натомість кількість вакансій у досліджуваному секторі була однією із найнижчих у країні (у січні-вересні 2019 р. 0,8 тис. од., що становило лише 0,8% від загального обсягу вакансій в економіці)⁴³⁰, а рівень навантаження на одну вакансію становив 13 осіб⁴³¹, що є найбільшим показником з-поміж видів економічної діяльності, окрім сільського, лісового та рибного господарства.

Одним з найнижчих є і рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних у секторі фінансових послуг – упродовж досліджуваного періоду менше 1%. Зазначене свідчить про наявність високих кваліфікаційних вимог до працівників сектору фінансових послуг.

Зауважимо, сектор фінансових послуг володіє чималим потенціалом збільшення зайнятості в умовах його детінізації. За нашими підрахунками

⁴²⁷ Відповідно до методології Державної служби статистики України розподіл зареєстрованих безробітних за видами економічної діяльності здійснено стосовно осіб, які раніше мали роботу/працювали на підприємствах, установах, організаціях відповідного ВЕД.

⁴²⁸ Праця України у 2018 році: статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_pu2018_pdf.pdf

⁴²⁹ Робоча сила України 2019: стат. збірник/Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf

⁴³⁰ Кількість вакансій за видами економічної діяльності у 2018 році (за даними державної служби зайнятості). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/sz_br/sz_br_u/pp_g_u2018.htm

⁴³¹ Праця України у 2018 році: статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_pu2018_pdf.pdf

виведення підприємств фінансового сектору в легальну економіку дозволило б створити в 2019 р. 58,6 тис. нових робочих місць (а у 2018 р. – 68,7 тис.), що у підсумку дозволило б акумулювати до бюджету майже 1,3 млрд грн ПДФО (табл. М.2, Додаток М).

Отже, нерівномірний просторовий розподіл підприємств сектору фінансових послуг, регіональні диспропорції розвитку суміжних секторів економічної діяльності та потенціалу кредитування суб'єктів бізнесу та населення зумовили високу варіативність індексу ефективності використання потенціалу сектору фінансових послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів із вищим його значенням у м. Києві, а нижчим – у Донецькій обл. Сьогодні спостерігається зростання негативних очікувань підприємств сектору фінансових послуг щодо динаміки їхньої діяльності у найближчій перспективі на тлі пандемії коронавірусу, яка вже спричинила нові коливання як на глобальному, так і на національному фінансовому та валютному ринках. В умовах пандемії COVID в Україні має місце зниження ділової активності на ринку фінансових послуг, що у підсумку загострює проблеми економічного та соціального характеру, які пов'язані зі зниженням купівельної спроможності населення, обмеженнями підприємницької діяльності загалом, перерозподілом фінансових ресурсів на боротьбу та подолання наслідків пандемії⁴³². Тому першочерговим завданням державної та регіональної влади сьогодні має бути формування послідовної та систематизованої «дорожньої карти» для активізації механізмів відновлення (підвищення) економічної активності на фінансовому та суміжних ринках, зокрема шляхом відтермінування сплати окремих податків та зборів, забезпечення доступності кредитного ресурсу, сприяння зниженню рівня безробіття та забезпечення соціальних стандартів тощо.

⁴³² Melnyk M., Leshchukh I., Baranova V. The effect of the COVID-19 pandemic and quarantine restrictions on business and socio-economic dynamic in Ukraine. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 3: 415-429. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2021.38>.

3.2.1. Страхові послуги

Серед різних видів комерційних послуг, які розвиваються в Україні, важливе місце займають страхові послуги, потенціал яких у забезпеченні соціально-економічного розвитку до сьогодні дня не використовується повною мірою. Зазначена проблема особливо гостро актуалізується в сучасних умовах соціально-економічної нестабільності та зростаючих ризиків функціонування економіки та країни загалом. З огляду на це дослідження стану та тенденцій розвитку сектору страхових послуг, оцінювання його ендogenous потенціалу та конкурентоспроможності на світовому фінансовому ринку набуває особливої актуальності.

Порівнюючи частку страхових послуг у комерційних та фінансових послугах (рис. 3.3), бачимо, що частка страхових послуг у загальному обсязі наданих фінансових послуг в Україні у 2020 р. становила майже третину всіх наданих фінансових послуг, а частка страхових послуг у комерційних послугах – всього 3,83%, причому порівняно з 2013 р. відбулося зниження цієї частки майже на 2 в. п. Аналогічно загальноукраїнській тенденції спостерігається зниження частки страхових послуг у комерційних послугах у всіх аналізованих регіонах, крім Запорізької та Харківської обл., що, на нашу думку, пов'язано із різким скороченням у цих регіонах (у 2020 р. порівняно з 2013 р.) кількості підприємств, що надавали страхові послуги, та перенесенням у Запорізьку обл. суб'єктів підприємницької діяльності з окупованих областей.

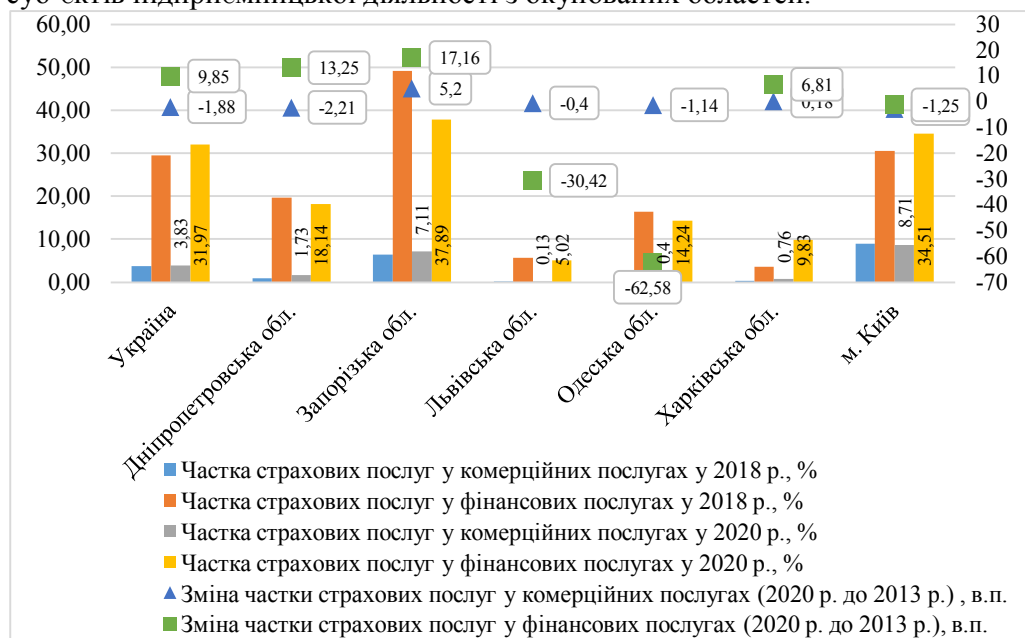

Рис. 3.3. Частка страхових послуг у загальному обсязі наданих комерційних і фінансових послуг (ліва шкала) та її зміна за період 2013-2020 рр. (права шкала)
Джерело: розраховано та побудовано за⁴³³.

⁴³³ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Тенденції у наданні страхових послуг за період 2013-2020 рр. в Україні та її регіонах демонструють результати табл. 3.9. Як бачимо, починаючи з 2015 р. в Україні спостерігаємо поступове, але стабільне зростання обсягів надання страхових послуг, а сумарний приріст обсягів наданих послуг у 2020 р. порівняно з 2013 р. становив понад 70%. У розрізі регіонів України зниження обсягів наданих послуг у 2020 р. порівняно з 2013 р. відбулося у Львівській та Одеській областях, зростання – у Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській областях та м. Києві, причому за інтенсивністю змін та суттєвим збільшенням надання страхових послуг беззаперечним лідером є Запорізька обл. з приростом майже 600%.

Таблиця 3.9

**Тенденції в наданні страхових послуг за період 2013-2020 рр.
в Україні та регіонах**

Області	Обсяг реалізованих послуг, млн грн								Приріст (зниження) за період 2013- 2020 рр., %
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	
Україна	20401,7	15545,7	17041,3	20724,2	24368,2	28772,2	33961,0	35309,5	73,1
Дніпропетровська	811,8	711,8	712,5	1443,6	956	551,8	1098,4	1056,5	30,1
Донецька	2340,1	583	254,8	291,4	1137,9	к	к	к	р/н
Запорізька	129,4	137,4	379,5	494,2	к	1017,7	к	869,3	571,8
Львівська	80,2	66,5	33,6	39,8	к	41	46,4	50,5	-37,0
Одеська	451,1	174,7	147,7	179	211,7	243,3	226,5	276,6	-38,7
Полтавська	341,5	431,5	213,1	78,4	82,3	к	к	к	р/н
Харківська	87,2	378,7	63,4	77,8	к	134,6	211,5	256,8	194,5
м. Київ	15369,8	12815,9	14953,4	17762,3	20702,7	25498,2	30485,4	31990,5	108,1

Примітка. К – інформація конфіденційна; р/н – розрахунок неможливий через відсутність інформації.
Джерело: розраховано та складено за⁴³⁴.

Аналіз часток регіонів України в наданні страхових послуг (табл. 3.10) свідчить, що 90,6% (у 2020 р.) цих послуг реалізується в м. Києві, причому за 2013-2020 рр. спостерігаємо також зростання частки міста на 15,26 в. п. Варто зазначити, що питома вага більшості регіонів України в наданні страхових послуг становить менше 1-2% загального обсягу реалізованих послуг, а в деяких областях, наприклад у Львівській, середня частка за аналізований період була меншою 0,3%. Найбільшими серед областей України в обсягах реалізованих страхових послуг у 2020 р. були частки Дніпропетровської та Запорізької областей.

Отже, можемо стверджувати про значну нерівномірність надання страхових послуг у розрізі регіонів України та їх виняткову концентрацію в

⁴³⁴ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

м. Києві. Це зумовлено передусім тим, що більшість компаній, які надають страхові послуги, зареєстровано саме в м. Києві⁴³⁵.

Таблиця 3.10

Частка регіонів України в загальному обсязі наданих страхових послуг, %

Області	Роки								Зміна частки за період 2013-2020 рр., в. п.
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Дніпропетровська	3,98	4,58	4,18	6,97	3,92	1,92	3,23	2,99	-0,99
Донецька	11,47	3,75	1,5	1,41	4,67	р/н	р/н	р/н	р/н
Запорізька	0,63	0,88	2,23	2,38	р/н	3,54	р/н	2,46	1,83
Львівська	0,39	0,43	0,2	0,19	р/н	0,14	0,14	0,14	-0,25
Одеська	2,21	1,12	0,87	0,86	0,87	0,85	0,67	0,78	-1,43
Полтавська	1,67	2,78	1,25	0,38	0,34	р/н	р/н	р/н	р/н
Харківська	0,43	2,44	0,37	0,38	р/н	0,47	0,62	0,73	0,3
м. Київ	75,34	82,44	87,75	85,71	84,96	88,62	89,77	90,6	15,26
Інші області	3,88	1,58	1,66	1,73	р/н	р/н	р/н	р/н	р/н
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	х

Примітка. Р/н – розрахунок неможливий через відсутність інформації.

Джерело: розраховано та складено за⁴³⁶.

Про зниження ролі сектору страхових послуг в економіці та рівня його впливу на соціально-економічний розвиток держави свідчить величина та динаміка частки страхових послуг у ВВП України, яка є незначною (менше 1%). За винятком м. Києва, в деяких регіонах України ця частка є взагалі мізерною і коливається в середньому в межах від 0,1% до 0,6%⁴³⁷.

Сучасні процеси глобалізації та інтернаціоналізації страхового бізнесу сприяють активізації міжнародної торгівлі страховими послугами, що забезпечує не тільки залучення вітчизняних страхових компаній та страхових посередників до міжнародних операцій купівлі-продажу та їх включення у міжнародні фінансові потоки, але й наповнення державного бюджету валютними надходженнями від експорту страхових послуг.

Проведений аналіз показав, що зовнішня торгівля страховими послугами в Україні протягом 2013-2020 рр. характеризувалась від'ємним сальдо зовнішньоторговельного балансу (рис. 3.4) та нестійким характером тенденцій розвитку (рис. 3.5). За нашими розрахунками, середня частка

⁴³⁵ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

⁴³⁶ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴³⁷ Жабинець О.Й. Регіональні тенденції розвитку сектору страхових послуг. Економіка: реалії часу. 2020. №2 (48). С.30-36. (С.33). Режим доступу до журн.: <https://economics.opu.ua/files/archive/2020/No2/30.pdf>. DOI: 10.15276/ETR.02.2020.4. DOI: 10.5281/zenodo.3976856

експорту послуг зі страхування в загальній величині експорту послуг з України протягом 2013-2020 рр. становила менше 0,5%, середня частка імпорту страхових послуг – 1,77%. Серед позитивних змін у тенденціях експортної діяльності у 2019 р. відзначимо значний приріст в експорті послуг, який був набагато більший за приріст в імпорті. Але уже у 2020 р. (у період пандемії) експорт послуг порівняно з попереднім роком зменшився на 22,88%, а імпорт, навпаки, виріс – на 44,34%.

Рис. 3.4. Основні показники зовнішньої торгівлі страховими послугами в Україні

Джерело: розраховано та побудовано за⁴³⁸.

Зазначимо також, що найбільше зниження в обсягах експортно-імпортних операцій у міжнародній торгівлі страховими послугами в Україні було у 2014 р. (приблизно на одному рівні як в експорті, так і в імпорті – майже 50%), зокрема, внаслідок політико-економічної нестабільності в державі в цей період.

Водночас, порівнюючи обсяги експортно-імпортної діяльності у 2020 р. з 2013 р., спостерігаємо спад як в експорті страхових послуг (на 33,3%), так і в імпорті послуг зі страхування (на 24,3%).

Зазначимо, що в більшості держав світу міжнародна торгівля страховими послугами характеризується⁴³⁹:

1) значним переважанням імпорту страхових послуг над експортом (окрім Ірландії, Бахрейну, Великої Британії та Швеції);

⁴³⁸ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴³⁹ Бунін С.В. Розвиток світового ринку страхових послуг в умовах глобальної конкуренції: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02 – Світове господарство і міжнародні економічні відносини (Економічні науки) / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2019. 218 с. (С.25-27).

2) незначною часткою експортно-імпортних операцій, як правило, менше 10% загальної торгівлі послугами та часткою у ВВП – менше 1% (у середньому 0,23% ВВП);

3) часткою імпорту страхових послуг у загальному імпорті послуг на рівні 1-5%, а експорту – 0-5%.

Рис. 3.5. Тенденції у зовнішній торгівлі страховими послугами в Україні протягом 2013-2020 рр.

Джерело: розраховано та складено за⁴⁴⁰.

З огляду на вищевикладене, можемо стверджувати про відповідність тенденцій та особливостей міжнародної торгівлі страховими послугами в Україні світовій специфіці. Однак за часткою експортно-імпортної діяльності у ВВП Україна дещо відстає від середньосвітового показника із середньою часткою зовнішньої торгівлі страховими послугами у ВВП протягом 2013-2019 рр. на рівні 0,13%.

Аналіз експортної діяльності у сфері страхування в розрізі регіонів України свідчить, що вона концентрується виключно в м. Києві (42,4 млн дол. США у 2013 р. та 72,9 млн дол. США у 2019 р.⁴⁴¹). І якщо у 2013 р. до експортної діяльності у сфері страхових послуг було залучено 10 регіонів України, то у 2019 р. – лише Одеська обл. та м. Київ. Імпортували страхові послуги у 2013 р. практично всі регіони України, за винятком Закарпатської, Кіровоградської, Тернопільської та Чернівецької областей. У 2019 р. активними в операціях імпорту страхових послуг залишилися Дніпропетровська, Запорізька, Луганська,

⁴⁴⁰ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁴¹ Там само.

Одеська, Полтавська, Харківська, Хмельницька області та м. Київ. Беззаперечним лідером за обсягами імпорту страхових послуг (як і експорту) є м. Київ.

Останні наукові дослідження підтверджують⁴⁴², що за показниками імпорту чи експорту страхових послуг національний ринок виявляє закритість і автономність, страхові послуги здебільшого імпортуються в Україну, що призводить до відпливу коштів за межі країни. Незначні обсяги експортної діяльності порівняно з імпортом страхових послуг пов'язані насамперед з низькою капіталізацією вітчизняних страховиків, що ускладнює прийняття на страхування об'єктів із високою ризиковістю, а отже, високою вартістю.

Зокрема, капіталізація страхового ринку України в посткризовий період не перевищувала 4,5%, тоді як капіталізація страхових ринків таких європейських країн, як Велика Британія, Франція та Німеччина, знаходиться на рівні 96,5%, 63% і 45,3%⁴⁴³. Водночас страховий ринок України є привабливим для іноземного капіталу. Засновники великої частки впливових страховиків з іноземним капіталом на страховому ринку України мають європейське походження, серед яких основні – з Австрії, Великої Британії, Нідерландів, але більшість страховиків мають іноземний капітал з Кіпру, а власниками істотної участі та контролерами таких страхових компаній переважно є громадяни України, відомі публічні особи. Однак ці страхові компанії не монополізують ринок, їхній вплив на формування ВВП України є досить незначним – на рівні 0,56%⁴⁴⁴.

Підвищення ефективності та стійкості функціонування національної економіки, зростання рівня її соціально-економічного розвитку є неможливим без нарощення потенціалу сектору страхових послуг.

Нами було розраховано інтегральний показник ефективності використання потенціалу сектору страхових послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України (табл. 3.11). Інтегральне оцінювання здійснювалось за 2013 р., 2018 р. та 2019 р. за допомогою стандартизації значень обраних індикаторів відносно еталонного значення.

Проведені розрахунки свідчать про підвищення ефективності використання потенціалу сектору страхових послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України у 2019 р. порівняно з 2013 р. у Дніпропетровській, Львівській, Харківській обл. та м. Києві, а зниження ефективності використання потенціалу за цей період спостерігаємо лише в Одеській області.

⁴⁴² Шірінян Л.В., Шірінян А.С. Проникнення страховиків з іноземним капіталом на страховий ринок України. Економіка і прогнозування. 2018. №2. С.76-90. (С.86).

⁴⁴³ Бунін С.В. Розвиток світового ринку страхових послуг в умовах глобальної конкуренції: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02 – Світове господарство і міжнародні економічні відносини (Економічні науки) / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2019. 218 с. (С.150).

⁴⁴⁴ Шірінян Л.В., Шірінян А.С. Проникнення страховиків з іноземним капіталом на страховий ринок України. Економіка і прогнозування. 2018. №2. С.76-90. (С.80-81).

Таблиця 3.11

Вихідні дані та результати розрахунку інтегрального показника ефективності використання потенціалу сектору страхових послуг у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів України

Області	Рівень тінізації, %	Частка за обсягом наданих послуг у секторі послуг, %	Частка регіону в загальному обсязі наданих страхових послуг, %	Частка за зайнятістю в секторі послуг, %	Частка регіону за зайнятістю в секторі страхових послуг, %	Частка за капітальними інвестиціями в секторі послуг, %	Частка регіону за капітальними інвестиціями в секторі страхових послуг, %	Фінансовий результат до оподаткування, тис. грн	Частка прибуткових підприємств, %	Обсяг сплачених податків, млн грн.	Частка регіону за сплатою податків у секторі страхових послуг, %	Продуктивність праці, тис. грн на особу	Інтегральний показник ефективності використання потенціалу сектору страхових послуг у забезпеченні соц.-екон. розвитку
2013 р.													
Дніпропетровська	7,64	3,94	3,98	0,04	1,49	0,01	0,16	503520	86,7	50,38	4,02	1951	0,239
Донецька	30,97	10,57	11,47	0,18	7,27	0,07	2,09	226742,5	64	64,27	5,12	1152	0,239
Запорізька	15,61	1,91	0,63	0,14	2,36	0,06	0,36	5737,1	69,2	13,24	1,06	196	0,128
Львівська	25,38	0,53	0,39	0,05	1,12	0,04	0,53	-1766	50	12,1	0,96	257,1	0,084
Одеська	4,56	1,54	2,21	0,03	0,86	0,01	0,2	365739	92,3	34,6	2,76	1888	0,248
Полтавська	16,65	6,44	1,67	0,03	0,36	0,02	0,11	101568,7	71,4	22,51	1,79	3415	0,233
Харківська	4,87	0,58	0,43	0,03	0,86	0,06	0,87	40633	90,5	7,73	0,62	363,5	0,188
м. Київ	16,95	11,45	75,34	1,91	83,4	0,61	94,65	4391201,3	72,3	517,62	41,27	659,7	0,854
2018 р.													
Дніпропетровська	12,83	0,92	1,92	0,02	1,09	0,1	5	319052	77,8	30,98	1,82	2628	0,265
Запорізька	19,82	6,45	3,54	0,2	4,31	0,09	0,86	226782,9	63,6	20,95	1,23	1229	0,247
Одеська	4,62	0,35	0,85	0,03	0,98	0,02	0,59	46207	90,9	26,05	1,53	1294	0,230
Харківська	19,05	0,38	0,47	0,02	0,89	0,01	0,31	-2608	62,5	10,2	0,6	786,9	0,114
м. Київ	17,3	8,91	88,62	1,41	89	0,29	90,61	964298	68,4	739,73	43,48	1490	0,882
2019 р.													
Дніпропетровська	10,49	1,79	3,23	0,02	1,27	-	-	334998	77,8	32,55	1,6	4860,1	0,304
Львівська	20,04	0,12	0,14	0,02	0,6	-	-	-381	60	9,22	0,45	437,5	0,117
Одеська	12,88	0,32	0,67	0,03	1,08	-	-	11327	75	22,49	1,11	1179,7	0,175
Харківська	6,29	0,6	0,62	0,02	1	-	-	21619	85,7	16,16	0,79	1188,4	0,240
м. Київ	11,26	7,97	89,77	1,3	88,55	-	-	2052909,8	79,3	816,8	40,17	1935,2	0,888

Джерело: розраховано та складено за⁴⁴⁵.

⁴⁴⁵ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Можемо стверджувати, що в усіх аналізованих областях України (за винятком м. Києва) значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сектору страхових послуг як у 2013 р., так і 2018 р. та 2019 р. не перевищувало рівня 0,3, на основі чого можемо зробити висновок, що потенціал сектору страхування в регіонах України використовується менш ніж на третину його можливостей.

Здійснюючи оцінювання зміни показників, що характеризують потенціал сектору страхових послуг (табл. 3.12), можемо констатувати, що на зниження ефективності його використання в Одеській області найбільше вплинуло зменшення частки прибуткових підприємств в секторі страхових послуг (на 17,3 в. п.), а також зменшення обсягу сплачених до бюджету податкових платежів та продуктивності праці.

Таблиця 3.12

Зміна показників, що характеризують потенціал сектору страхових послуг в регіонах України за період 2013-2019 рр.

Області	Зміна рівня (частки) за період, в. п.							Фінансовий результат до оподаткування (абсолютна зміна, +/-), тис. грн	Приріст (зниження) за період, %	
	Рівень гінізації	Частка за обсягом наданих послуг у секторі послуг	Частка регіону в загальному обсязі наданих страхових послуг	Частка за зайнятістю у секторі послуг	Частка регіону за зайнятістю у секторі страхових послуг	Частка прибуткових підприємств	Частка регіону за сплатою податків в у секторі страхових послуг		Обсяг сплачених податків	Продуктивність праці
Дніпропетровська	2,85	-2,15	-0,75	-0,02	-0,22	-8,9	-2,42	-168522	-35,39	149,11
Запорізька	4,21	4,54	2,91	0,06	1,95	-5,59	0,17	221045,8	58,23	526,94
Львівська	-5,34	-0,41	-0,25	-0,03	-0,52	10	-0,51	1385	-23,8	70,17
Одеська	8,32	-1,22	-1,54	0	0,22	-17,3	-1,65	-354412	-35	-37,52
Харківська	1,42	0,02	0,19	-0,01	0,14	-4,8	0,17	-19014	109,06	226,93
м. Київ	-5,69	-3,48	14,43	-0,61	5,15	7	-1,1	-2338291,5	57,8	193,35

Примітка. Для Запорізької обл. зміну показників здійснено за період 2013-2018 рр.

Джерело: розраховано та складено за⁴⁴⁶.

Суттєве збільшення обсягів реалізованих послуг у Запорізькій обл. (табл. 3.9) забезпечило їй позитивну динаміку за 8 з 10 показників, що характеризують потенціал сектору страхових послуг у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону. Унаслідок цього фінансовий результат зріс майже в 40 разів, продуктивність праці – більш ніж у 6 разів, що сприяло суттєвому зростанню податкових платежів до бюджету – у 1,6 р. (у грошовому

⁴⁴⁶ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

еквіваленті це майже 8 млн грн) та зростанню зайнятості більш ніж на 25%⁴⁴⁷. Такий вагомий результат було досягнуто завдяки тому, що на ринок страхових послуг Запорізької області прийшла потужна страхова компанія «АСКА», яка розпочала свою роботу на початку 1990-х років як регіональна частина холдингу АСКО з головним офісом у Донецьку. Через події на Сході України (2014-2015 рр.) компанія здійснила релокацію на підконтрольну Україні територію⁴⁴⁸. Місцем державної реєстрації страховика стало м. Запоріжжя. Варто зазначити, що, незважаючи на втрату провідних позицій у галузевих рейтингах, СК «АСКА» змогла зберегти кваліфіковану команду і довіру клієнтів. Улітку 2017 р. компанія здійснює найбільшу виплату в історії українського аграрного страхування – понад 2 000 000 євро за втрату урожаю сої на Буковині через посуху. У 2018 році страхова компанія «АСКА» першою на українському ринку надає послугу КАСКО за принципом «pay as you drive», використовуючи сучасні технологічні рішення⁴⁴⁹.

Про соціально-економічну ефективність сектору страхових послуг у контексті забезпечення надходжень податків до бюджету за період 2013-2020 рр. свідчить аналіз податкових надходжень, які забезпечив цей сектор до Зведеного бюджету України, зокрема в розрахунку на одне підприємство (табл. 3.13). Як бачимо, незважаючи на зменшення кількості підприємств у секторі страхових послуг загалом по Україні і в більшості її регіонів, спостерігаємо як приріст загального обсягу сплачених податків, так і в розрахунку на одне підприємство. Водночас загальний обсяг податкових надходжень від підприємств сектору протягом 2013-2020 рр. скоротився більш ніж 30% в Івано-Франківській та Львівській областях та більш ніж на 60% – у Донецькій, Луганській та Полтавській обл. Загалом по Україні, за нашими розрахунками, за аналізований період сфера страхових послуг забезпечила зростання податкових платежів більш ніж на 90%, що у грошовому вираженні становило більш ніж 1155 млн грн.

Отже, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що **основним фактором зростання соціально-економічної ефективності сектору страхових послуг є збільшення обсягів реалізованих послуг**, яке є неможливим без макроекономічної стабільності в державі та зростання рівня життя населення. Основними перешкодами для ефективного розвитку сектору страхових послуг в Україні залишаються:

⁴⁴⁷ Melnyk M., Zhabynets O., Myshchyshyn I., Orlov V. Efficient use of the insurance sector potential adjusted for its shadowing: case of Ukraine. Insurance Markets and Companies. 2021. №12(1). Pp.16-31. (P.23). [http://dx.doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.02](http://dx.doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.02)

⁴⁴⁸ АСКА: веб-сайт. URL: <https://aska.ua/ua/about/history>

⁴⁴⁹ Там само.

Таблиця 3.13

Аналіз податкових надходжень від підприємств сектору страхових послуг до Зведеного бюджету України
в Україні та її регіонах за період 2013-2020 рр.

Області	Загальний обсяг сплачених податків, млн грн			Приріст (зниження) за період, %	Загальна кількість підприємств, од.			Зміна (+/-) кількості підприємств за період, од.	Обсяг сплачених податків на одне підприємство, млн грн			Приріст (зниження) за період, %
	2013 р.	2018 р.	2020 р.		2013 р.	2018 р.	2020 р.		2013 р.	2018 р.	2020 р.	
Україна	1254,27	1701,36	2409,6	92,1	469	340	308	-161	2,67	5,00	7,82	192,9
Вінницька	3,42	6,24	7,60	122,2	1	1	1	0	3,42	6,24	7,60	122,2
Дніпропетровська	50,38	30,98	40,20	-20,2	17	11	8	-9	2,96	2,82	5,03	69,9
Донецька	64,27	44,50	12,70	-80,2	27	10	10	-17	2,38	4,45	1,27	-46,6
Закарпатська	2,25	6,10	1,70	-24,4	2	1	1	-1	1,13	6,10	1,70	50,4
Запорізька	13,24	20,95	17,90	35,2	13	11	10	-3	1,02	1,90	1,79	75,5
Івано-Франківська	6,15	16,10	4,00	-35,0	3	5	5	2	2,05	3,22	0,80	-61
Київська	13,66	13,59	25,60	87,4	11	5	6	-5	1,24	2,72	4,27	244,4
Луганська	6,86	0,93	0,80	-88,3	4	2	2	-2	1,72	0,47	0,40	-76,7
Львівська	12,10	7,80	8,30	-31,4	8	5	6	-2	1,51	1,56	1,38	-8,6
Миколаївська	2,45	2,65	3,60	46,9	3	2	1	-2	0,82	1,33	3,60	339
Одеська	34,60	26,05	34,40	-0,6	15	11	13	-2	2,31	2,37	2,65	14,7
Полтавська	22,51	8,57	7,50	-66,7	7	3	4	-3	3,22	2,86	1,88	-41,6
Харківська	7,73	10,20	17,90	131,6	21	16	14	-7	0,37	0,64	1,28	245,9
Херсонська	1,62	2,38	2,80	72,8	1	3	2	1	1,62	0,79	1,40	-13,6
Чернігівська	2,04	4,05	4,90	140,2	2	2	2	0	1,02	2,03	2,45	140,2
м. Київ	517,62	739,73	830,60	60,5	321	251	222	-99	1,61	2,95	3,74	132,3

Джерело: розраховано та складено за⁴⁵⁰.

⁴⁵⁰ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Державна податкова служба України: веб-сайт. URL: <https://tax.gov.ua/>

- недовіра до страхових компаній та фінансової системи загалом;
- низька платоспроможність населення, зокрема внаслідок високого рівня інфляції;
- відсутність надійних та прибуткових інструментів для інвестиційних вкладень страхових компаній та нерозвиненість фондового ринку;
- низька прибутковість вітчизняних підприємств;
- відсутність виваженої державної страхової політики.

В умовах глобальних економічних змін світового фінансового ринку та ринку страхування в Україні для активізації продажів страхових послуг та підвищення ефективності використання потенціалу сектору страхових послуг у контексті забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів потрібною є реалізація низки заходів у таких основних напрямках:

- загальне оздоровлення економіки, забезпечення макроекономічної стабільності та низького рівня інфляції;
- посилення страхового нагляду та регулювання, зокрема щодо стандартів ліцензування, формування страхових резервів, структури капіталу, «виходу» страховиків з ринку;
- забезпечення прозорості в діяльності учасників ринку та його привабливості для інвесторів;
- підвищення фінансової, включно зі страховою, грамотності населення та захисту їхніх прав як споживачів страхових послуг.

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що навіть у несприятливих економіко-політичних умовах розвитку національної економіки сектор страхових послуг в Україні за аналізований період показав зростаючу економіко-соціальну віддачу⁴⁵¹, а за умови реалізації запропонованих заходів та більш суттєвого зростання обсягів реалізованих послуг можна очікувати на значне збільшення соціально-економічних ефектів від розвитку цього сектору⁴⁵², зокрема зростання конкурентоспроможності страхових компаній на світовому фінансовому ринку та належне виконання ними не тільки функції захисту населення і підприємницьких структур від непередбачуваних подій (ризиків), але також функції постачальника довгострокових інвестиційних ресурсів для фінансування пріоритетних галузей національної економіки.

⁴⁵¹ За нашими розрахунками в Україні 1% приросту обсягу реалізованих страхових послуг забезпечує збільшення надходжень податкових платежів до бюджету у розмірі майже 12,8 млн грн.

⁴⁵² На регіональному рівні прикладом є Запорізька обл. (див. вище), де приріст обсягу реалізованих страхових послуг у майже 700% за період 2013-2018 рр. забезпечив зростання продуктивності праці більш ніж в 6 разів, податкових платежів до бюджету – в 1,6 р., зайнятості – більш ніж на 25%.

3.3. Сфера транспортних послуг

Потенціал транспортних послуг регіону як сукупність наявних матеріальних, людських і фінансових ресурсів та можливостей подальшого розвитку транспортної системи характеризується відповідними показниками, які визначають стан розвитку підприємницької діяльності, забезпеченість кваліфікованими кадрами, попит і обсяг наданих послуг, інвестиційну привабливість. Ефективність використання потенціалу транспортних послуг доцільно характеризувати за допомогою відносних показників, що дозволяють оцінити рівень віддачі від задіяних чи використаних для надання послуг ресурсів.

Разом із загальними показниками, що характеризують внесок транспортних послуг у створення суспільного блага (частка послуг у загальних обсягах ВДВ регіону, частка послуг у загальному обсязі випуску в регіоні) та їхню роль у формуванні ринку праці (частка зайнятих у сфері транспортних послуг у загальній кількості зайнятих в регіоні), необхідно взяти до уваги показники ефективності діяльності суб'єктів господарювання: рентабельність операційної діяльності підприємств, частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств (додаток Н, табл. Н.1). Частка транспортних послуг у загальних обсягах ВДВ регіонів у 2019 р. не перевищувала 10%, за винятком Закарпатської (10,8%) та Одеської (19,4%) областей, які завдяки географічному розташуванню є потужними транспортно-логістичними осередками відповідно для автомобільних та морських перевезень. Найвища позитивна динаміка зміни цього показника у 2019 р. порівняно з 2013 р. спостерігалася в Закарпатській області (2,4 в. п.) та у м. Києві (3,5 в. п.). Істотне, більше ніж удвічі, зниження частки транспортних послуг в загальних обсягах ВДВ за досліджуваний період спостерігалася в Донецькій та Луганській областях, що обумовлене скороченням пасажирських і вантажних перевезень унаслідок військових дій та окупації частини території цих регіонів, а також зниженням підприємницької активності та промислового виробництва. У більшості регіонів показник частки транспортних послуг у загальних обсягах ВДВ перевищує показник частки цих послуг у загальних обсягах випуску в регіоні, що свідчить про ефективність використання потенціалу цих послуг з огляду на співвідношення проміжного споживання та первинних доходів, створених під час надання послуг.

Частка зайнятих у сфері транспортних послуг є найбільшою в Одеській області і в 2019 р. становила 10,5% загальної чисельності зайнятих у регіоні, що на 0,1 в. п. більше, ніж у 2013 р. Найменший показник частки зайнятих у сфері транспортних послуг спостерігався в Івано-Франківській області, його значення зменшилося з 4,3% у 2013 р. до 4,1% у 2019 р., та у Чернівецькій області – відбулося зменшення цього показника з 4,5% до 4,1% відповідно. Для більшості регіонів характерним є незначне збільшення цього показника за досліджуваний період, що на тлі загальноукраїнського скорочення чисельності зайнятих в економіці (з 20,4 до 16,67 млн осіб) підтверджує вагому роль транспортних, складських та поштових послуг у вирішенні проблем ринку

праці завдяки використанню потенціалу цих послуг, наприклад, через зростання зайнятості населення в малих і середніх підприємствах у цій сфері.

Слід зазначити про позитивну тенденцію збільшення частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у всіх регіонах за досліджуваний період. У середньому по Україні відбулося зростання цього показника на 10,6 в. п. Найбільша частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств у 2019 р. спостерігалася в Черкаській області (79%) за зростання на 14,6 в. п. порівняно з 2013 р. Найменше значення цього показника – у Чернівецькій області (68,2%), що на 2,9 в. п. більше, ніж у 2013 р. Збільшення кількості прибуткових підприємств у досліджуваному періоді супроводжувалося підвищенням ефективності їхньої діяльності в більшості регіонів України. Зокрема, спостерігаємо істотне зростання рівня рентабельності підприємств, що надають транспортні, складські та поштові послуги, у Дніпропетровській (з 1,4% до 12,2%), Запорізькій (з 0,3% до 5,9%), Луганській (з -15,8% до 125,7%) та Одеській (з 9% до 15,0%) областях. Водночас у 2019 р. відбулося істотне зниження рентабельності порівняно з 2013 р. в Житомирській (з -1,9% до -3,5%) та у Тернопільській (з 5,2% до -0,7%) областях, а в окремих регіонах, незважаючи на додатне значення, цей показник залишається на низькому рівні (Херсонська область – 0,2%, м. Київ – 1,2%). Тобто в окремих регіонах невисока ефективність роботи прибуткових підприємств разом із збитковістю інших підприємств обумовлює загалом низький рівень рентабельності цього виду послуг.

Для оцінювання ефективності використання інвестиційного потенціалу проаналізуємо частку транспортних послуг у загальних обсягах ПП регіону (як характеристику інвестиційної привабливості) та відношення капітальних інвестицій до ВДВ транспортних послуг (як показник вкладених інвестицій на одиницю створеної доданої вартості). Як видно з таблиці Н.2 (додаток Н), спостерігається значна диференціація регіонів за часткою транспортних, складських та поштових послуг у загальних обсягах ПП. Високий рівень цього показника спостерігався у 2019 р. в Миколаївській (62,73%) та Одеській (44,63%) областях, а найнижчий – у Запорізькій (0,01%), Полтавській (0,12%) та Чернігівській (0,09%) областях. Найбільший приріст частки транспортних послуг у загальних обсягах ПП у 2019 р. порівняно з 2013 р. відбувся у Миколаївській (23,45 в. п.) та Одеській (18,87 в. п.) областях, а найістотніше зниження – у Донецькій (-6,35 в. п.) та Тернопільській (-7,84 в. п.) областях. Попри високу інвестиційну привабливість транспортних послуг для іноземного інвестора в Миколаївській та Одеській областях, у 2019 р. в цих регіонах спостерігалася істотне зменшення значень показника відношення капітальних інвестицій, вкладених у цю сферу послуг, до створеної ВДВ – з 28% до 11,5% та з 17,3% до 12,5% відповідно.

Порівнюючи темпи приросту обсягів капітальних інвестицій та ВДВ у 2019 р. відносно 2013 р., а також розрахувавши показник відношення ВДВ до капітальних інвестицій за ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», визначимо регіони з найвищою віддачею від

вкладених інвестицій (як обсяг ВДВ, отриманий на одиницю капітальних інвестицій). Згідно з нашими розрахунками (додаток Н, табл. Н.3), найбільша віддача сфери транспортних послуг за досліджуваний період спостерігалася в Житомирській та Закарпатській областях. У Житомирській області за майже однакових темпів зростання обсягів капітальних інвестицій та ВДВ у 2019 р. порівняно з 2013 р. відбулося незначне зниження віддачі інвестицій – з 37,6 грн до 36,6 грн. Натомість у Закарпатській області за аналогічний період темпи зростання ВДВ удвічі перевищували темпи зростання обсягів капітальних інвестицій. Відповідно, відбулося зростання віддачі від інвестицій з – 15,6 грн до 34,2 грн. У Кіровоградській області за досліджуваний період темпи приросту ВДВ у 4 рази були вищими за темпи приросту капітальних інвестицій, що обумовило зростання віддачі від залучених інвестицій з 4,3 грн до 16,5 грн.

З точки зору ефективності використання інвестиційного потенціалу сфери транспортних послуг, варто виділити Харківську область, де обсяги капітальних інвестицій у 2019 р. зменшилися на 25% порівняно з 2013 р., але темпи зростання ВДВ становили 217,7%, а віддача від вкладених інвестицій за досліджуваний період збільшилася з 7,2 грн до 20,9 грн. Протилежна ситуація в Запорізькій області, що характеризується найвищими серед регіонів України темпами приросту капітальних інвестицій у сферу транспортних, складських та поштових послуг у 2018 р. порівняно з 2013 р. (1919,9%) за середніх темпів приросту ВДВ (183,5%) і, одночасним, істотним зниженням віддачі – з 37,8 грн до 3,6 грн валової доданої вартості на одиницю вкладених інвестицій, що може бути пов'язане, зокрема, з інвестуванням у модернізацію та оновлення рухомого складу транспортних підприємств та очікуваним зростанням доданої вартості в довгостроковій перспективі.

У м. Києві за найбільшого серед усіх регіонів України співвідношення обсягів капітальних інвестицій та ВДВ транспортних послуг, відносно високих темпів приросту цих показників у 2019 р. порівняно з 2013 р. спостерігалася найнижча віддача від вкладених інвестицій – 2,76 грн та 4,65 грн створеної доданої вартості відповідно у 2013 р. та 2019 р. Натомість у м. Києві рівень тінізації ринку транспортних послуг є найвищим серед регіонів України.

Важливим показником використання експортного потенціалу сфери транспортних послуг є коефіцієнт покриття експортом імпорту, що розраховується як відношення обсягів експорту послуг до імпорту і характеризує міжнародну конкурентоспроможність вітчизняних перевізників (додаток Н, табл. Н.2). Найвище значення коефіцієнта у 2019 р. спостерігалася в Миколаївській області – 55,35%, що у чотири рази більше порівняно з 2013 р. Така динаміка співвідношення обсягів експорту та імпорту свідчить не лише про експортну орієнтованість, але й про збільшення експортної залежності сфери транспортних послуг унаслідок забезпечення перевезень за межі України, переважно морським транспортом, зернових культур, частка яких у загальних обсягах експорту у 2019 р. становила 45,9%, та продуктів

неорганічної хімії, які у структурі експорту становили 24,2%⁴⁵³. Обсяги імпорту регіону є удвічі меншими, ніж експорту, а у їхній структурі у 2019 р. переважали мінеральні продукти (27,9%), машини, обладнання та механізми (32,4%) і готові харчові продукти (7,4%), доставка яких забезпечується меншою кількістю перевізників і дешевшим автомобільним транспортом.

У більшості регіонів України зовнішньоекономічна діяльність сфери транспортних послуг є збалансованою, оскільки коефіцієнт покриття експортом імпорту є більшим за 1, але не перевищує 10. Лише кілька регіонів мали у 2019 р. негативне сальдо зовнішньої торгівлі транспортними, складськими та поштовими послугами. Наприклад, у Вінницькій області коефіцієнт покриття експортом імпорту за досліджуваний період зменшився з 1,03 до 0,75, у Донецькій – з 3,93 до 0,66, у Луганській – з 2,72 до 0,76, а у Сумській області відбулося незначне зростання цього показника – з 0,23 до 0,65.

Податкові надходження до Зведеного бюджету України від підприємств ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» характеризуються зростаючою динамікою, їхня сума у 2019 р. становила 31,2 млрд грн⁴⁵⁴, що у 3,5 раза більше порівняно з 2013 р. (додаток Н, табл. Н.4, Н.5). Найбільше податків у 2019 р. надійшло від підприємств Одеської (3,9 млрд грн), Київської (2,3 млрд грн), Дніпропетровської (2,6 млрд грн), Харківської (1,6 млрд грн) областей та м. Києва (5,5 млрд грн). Найменша сума податків була перерахована з Луганської (317 млн грн) та Чернівецької (271,8 млн грн) областей. У структурі податкових надходжень до Зведеного бюджету України переважає податок на доходи фізичних осіб (залежно від регіону його частка у 2019 р. становила від 42,1% у м. Києві до 64,8% у Кіровоградській області (додаток Н, табл. Н.6)), що в умовах децентралізації має істотне значення для наповнення місцевих бюджетів (60% суми цього податку залишається в бюджетах ОТГ, районів та міст обласного значення) і визначає зв'язок між ефективністю реалізації потенціалу транспортних послуг та можливостями соціально-економічного розвитку регіону.

З точки зору можливостей та перспектив розвитку самої сфери транспортних послуг та посилення її ролі у формуванні державного та місцевих бюджетів, у нашому дослідженні доцільно використати такі показники структури податкових надходжень до зведеного бюджету від ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»: частка податку на прибуток у загальному обсязі податків, сплачених підприємствами ВЕД регіону; частка податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) у загальному обсязі податків, сплачених підприємствами ВЕД регіону. До показників бюджетної ефективності діяльності підприємств (додаток Н, табл. Н.6) також включимо рівень тінізації транспортних послуг (коефіцієнт

⁴⁵³ Товарна структура зовнішньої торгівлі Миколаївської області у 2019 році. URL: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁵⁴ Відповідь Державної податкової служби України на запит щодо статистичної інформації за обсягами сплачених податків ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2013-2018 р. №892/ЗП/99-00-06-02-02-10 від 21.05.2020 р.

тіньової економіки ВЕД), який характеризує наявність додаткових ресурсів зростання в регіонах – частину прихованого потенціалу транспортних послуг, що активно використовується в межах іллегальної економіки.

Для здійснення порівняння регіонів за ефективністю використання потенціалу транспортних послуг розрахуємо інтегральний показник як суму добутків нормалізованих значень показників, що характеризують ступінь реалізації потенціалу досліджуваного виду послуг (додаток Н, табл. Н.1, Н.2, Н.6), на відповідні вагові коефіцієнти. Вагові коефіцієнти визначаємо для показників кожного регіону окремо, застосовуючи метод головних компонент, який передбачає розрахунок кореляційної матриці, виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень, ідентифікацію головних компонент. Нормалізовані значення показників, зростання яких свідчить про ефективне використання потенціалу транспортних послуг, отримаємо як відношення фактичного значення показника до його максимального значення, яке спостерігалось серед усіх регіонів за досліджуваний період. Для нормування показників, зростання яких свідчить про зниження ефективності використання потенціалу, використаємо відношення мінімального значення (серед усіх регіонів за досліджуваний період) до фактичного значення показника. У нашому дослідженні лише один показник обернено пов'язаний з ефективністю використання потенціалу транспортних послуг – коефіцієнт тіньової економіки, збільшення якого вказує на зменшення ефективності внаслідок приховування доходів, розкрадань та корупційних дій.

За результатами наших розрахунків (додаток Н, табл. Н.7), у більшості регіонів України відбулося збільшення інтегрального показника ефективності використання потенціалу транспортних послуг у 2019 р. порівняно з 2013 р. Винятком були Донецька, Київська, Кіровоградська, Сумська, Тернопільська, Харківська та Черкаська області, де спостерігалось істотне зменшення інтегрального показника. В окремих регіонах (Вінницька, Полтавська, Рівненська області) після збільшення інтегрального показника у 2017-2018 р. відбулося зменшення його значення у 2019 р. до рівня 2013 р. Як видно з рис. 3.6, найвища ефективність використання потенціалу транспортних послуг – в Одеській області, де інтегральний показник збільшився з 0,528 у 2013 р. до 0,545 у 2019 р. Істотне зростання інтегрального показника ефективності використання потенціалу транспортних послуг в Одеській області обумовлене насамперед збільшенням за досліджуваний період таких показників, як частка транспортних послуг у загальних обсягах ВДВ регіону (з 18,7% до 19,4%) та частка послуг у загальному обсязі випуску в регіоні (з 16,8% до 18,0%), значення яких у 2019 р. були найвищими серед регіонів України. Крім цього, варто зазначити про збільшення рентабельності операційної діяльності підприємств (з 9,0% до 15%) та частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД (з 63,2% до 72,1%), а також зниження рівня тінізації ринку транспортних послуг (з 27,6% до 22,1%).

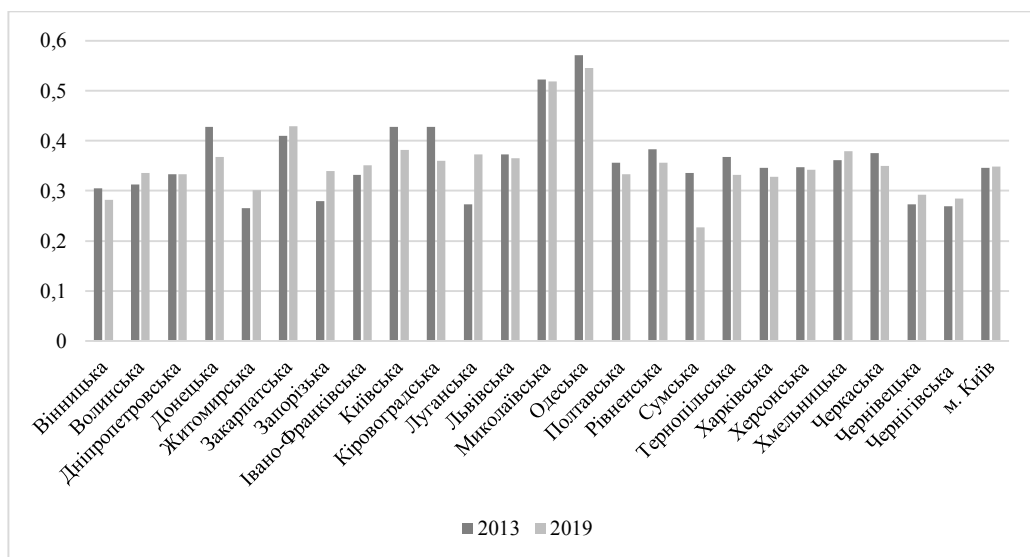

Рис. 3.6. Динаміка інтегрального показника ефективності використання потенціалу транспортних послуг регіонів України у 2013 р. та 2019 р.

Джерело: розраховано автором

На другому місці – Миколаївська область з дещо нижчим значенням інтегрального показника та істотним його зростанням (з 0,427 у 2013 р. до 0,519 у 2019 р.). Водночас сфера транспортних, складських та поштових послуг характеризується найвищим в Україні показником залучення прямих іноземних інвестицій – частка транспортних послуг у загальних обсягах ПІІ регіону у 2019 р. становила 62,7%, а також коефіцієнтом покриття експортом імпорту (55,3%). За досліджуваний період у Миколаївській області відбулося збільшення таких показників, як рентабельність операційної діяльності підприємств, що надають транспортні послуги (з 14,5% до 18,9%), та частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств цього виду економічної діяльності (з 60,3% до 71,2%).

Найнижче значення інтегрального показника ефективності використання потенціалу транспортних послуг у 2019 р. спостерігалось в Сумській області. Зменшення інтегрального показника з 0,322 (2013 р.) до 0,227 (2019 р.) відбулося внаслідок зниження рентабельності підприємств (з 5,5% до 3,6%), частки транспортних послуг у загальних обсягах ПІІ регіону (з 1,57% до 0,93%), частки послуг у загальних обсягах ВДВ регіону (з 6,3% до 5,4%), відношення капітальних інвестицій до ВДВ транспортних послуг (з 8,7% до 4,3%), частки податку на прибуток підприємств (з 8,5% до 2,3%) та частки ПДФО (з 70,1% до 61,5%) у загальному обсязі податків, сплачених ВЕД. Відбулося покращення значень лише таких показників: рівень тінізації ринку транспортних послуг (зменшення з 20,4% до 19,3%), частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД (збільшення з 62,9% до 68,7%), коефіцієнт покриття експортом імпорту (збільшення з 0,23 до 0,65).

Порівняння складеного нами рейтингу регіонів за інтегральним показником ефективності використання потенціалу транспортних послуг з іншими рейтингами (додаток Н, табл. Н.8) дозволяє зробити висновок, що у більшості регіонів, які увійшли до першої десятки за цим показником, також хороші позиції в рейтингу регіонів України за показниками ринку праці, фінансової сфери та якості життя⁴⁵⁵. Зокрема, Одеська область, яка посідає в нашому рейтингу перше місце, посідає друге місце в рейтингу регіонів (праця, фінанси, якість життя), Миколаївська (2 місце), Закарпатська (3 місце), Київська (4 місце) та Львівська (8 місце) області знаходяться в цьому рейтингу на 10-му, 11-му, 3-му та 5-му місцях відповідно, що підтверджує вагому роль транспортних послуг у забезпеченні соціально-економічного розвитку цих регіонів. Рівненська (10 місце), Луганська (6 місце), Донецька (7 місце) та Хмельницька (5 місце) області посідають у рейтингу регіонів (праця, фінанси, якість життя) дещо гірші позиції – 14-те, 25-те, 23-те та 13-те місця відповідно, що свідчить про недостатність транспортного чинника у формуванні сприятливих умов життя населення в цих регіонах. Варто звернути увагу, що м. Київ і такі промислові регіони, як Дніпропетровська, Запорізька та Харківська області, мають невисокі рейтингові оцінки за показником ефективності використання транспортного потенціалу, але в рейтингу регіонів (праця, фінанси, якість життя) займають відносно високі позиції (1-ше, 4-те, 9-те та 8-ме місце відповідно). Це обумовлене традиційним використанням транспортних підприємств для доставки працівників на підприємства та організації і перевезень матеріалів, сировини та готової продукції. Проте, незважаючи на важливу роль транспорту в економіці цих регіонів, приділяється недостатньо уваги розвитку та модернізації транспортної інфраструктури.

Практично відсутня кореляція позицій регіонів у рейтингу за інтегральним показником ефективності використання потенціалу транспортних послуг з їхніми позиціями в рейтингу екологічного стану регіонів, що зумовлене насамперед методичним підходом до складання цього рейтингу, згідно з яким враховані лише показники викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення⁴⁵⁶ (переважно промислових підприємств), а від пересувних об'єктів до уваги не бралися. Серед лідерів екологічного рейтингу опинилися регіони з низьким показником ефективності використання потенціалу транспортної галузі та невисокими оцінками в рейтингу регіонів за показниками праці, фінансів та якості життя – це Чернівецька (1 місце), Чернігівська (5 місце), Волинська (6 місце), Вінницька (7 місце) та Житомирська (8 місце) області. Водночас виділимо регіони, для яких, разом з високою ефективністю використання потенціалу транспортних послуг, характерна хороша якість довкілля. Зокрема,

⁴⁵⁵ Рейтинг регіонів України. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100008442-reyting-regioniv-ukrajini>

⁴⁵⁶ Журнал "Фокус" опублікував рейтинг областей України, в яких найчистіше повітря. URL: <https://nash.live/news/society/zhurnal-fokus-opublikuvav-rejtingh-oblastej-ukrajini-v-jakikh-najchistishe-povitirja.html>

Закарпатська область посідає третє місце в цих двох рейтингах, Рівненська область, яка на 10-му місці за нашим рейтингом, знаходиться на другій позиції в екологічному рейтингу, Київська область посідає відповідно 4-те і 9-те місця.

Розвиненість транспортної інфраструктури є одним з індикаторів економічної складової сталого розвитку регіонів, тому простежується певна відповідність між високими позиціями регіонів у рейтингу за ефективністю використання потенціалу транспортних послуг та в рейтингу за індексом сталого розвитку. Наприклад, більшість регіонів, що увійшли до першої десятки в складеному нами рейтингу, мають високі значення індексу сталого розвитку. Зокрема, виділимо Закарпатську область, яка, посідаючи третє місце в рейтингу ефективності використання потенціалу транспортних послуг, має високий індекс сталого розвитку (1,020, друге місце⁴⁵⁷), Львівська область – 8 місце в нашому рейтингу та 3 місце – за сталим розвитком (1,011) та Хмельницька область – відповідно 5 і 7 (0,991) місця. Натомість, низка регіонів з відносно низьким інтегральним показником ефективності використання потенціалу транспортних послуг мають високий рейтинг за рівнем сталого розвитку (м. Київ, Вінницька, Житомирська, Харківська, Чернівецька області) і, навпаки, з високою ефективністю використання потенціалу мають низький індекс сталого розвитку (Донецька, Кіровоградська, Одеська області), що підтверджує вагомість інших факторів у формуванні сталого розвитку цих територій.

Здійснений вище аналіз динаміки та основних тенденцій зміни складових інтегрального показника ефективності використання потенціалу ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» не дозволяє оцінити ступінь їхнього впливу на інтегральний показник. Для визначення чинників, які найбільше впливають на рівень ефективності використання потенціалу транспортних послуг, визначимо чутливість інтегрального показника до зміни кожного показника, що характеризує сферу транспортних, складських та поштових послуг. Для цього використаємо функціональну залежність інтегрального показника від множини показників діяльності сфери транспортних послуг, отриману після оброблення даних за допомогою моделі головних компонент у програмі «Статистика». Коефіцієнт чутливості (еластичності) розрахуємо за формулою:

$$K_u = \frac{\Delta I_{Ef, nom}}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{I_{Ef, nom}}, \quad (3.3)$$

де: $\Delta I_{Ef, nom}$ – різниця між фактичним значенням інтегрального показника ефективності використання потенціалу і значенням цього показника після зміни на 1% фактичного значення показника, що характеризує сферу транспортних послуг; Δx_i – величина зміни фактичного значення показника, що характеризує сферу транспортних послуг; x_i – фактичне значення показника, що характеризує сферу транспортних послуг, розраховане за

⁴⁵⁷ Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти / Міжнар. рада з науки (ISC) та ін.; наук. кер. проекту М. З. Згуровський. - К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. Ч.2. Україна в індикаторах сталого розвитку (2019). С. 17-18.

статистичними даними; $I_{Ef,not}$ – початкове значення інтегрального показника ефективності використання потенціалу.

За результатами наших розрахунків у більшості регіонів України виявлено істотну чутливість інтегрального показника ефективності використання потенціалу транспортних послуг до зміни рівня тінізації цієї сфери діяльності. Тому доцільно провести групування регіонів саме за цією залежністю та проаналізувати основні характеристики кожної групи (додаток Н, табл. Н.9).

Як видно з таблиці Н.9, групу регіонів з високим коефіцієнтом чутливості інтегрального показника ефективності використання потенціалу транспортних послуг до зміни рівня тінізації склали 9 областей. Найвище значення коефіцієнта чутливості спостерігалось в Черкаській області: зменшення коефіцієнта тіньової економіки на 1% сприяє збільшенню інтегрального показника на 0,267% за інших рівних умов. Тінізація ринку транспортних послуг також є найістотнішим чинником ефективності використання потенціалу цієї сфери діяльності в Чернігівській області. Для регіонів, що увійшли до першої групи, характерна висока чутливість інтегрального показника до зміни частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД. Цей чинник є найбільш вагомим для ефективності використання потенціалу транспортних послуг в Івано-Франківській, Чернівецькій, Хмельницькій, Херсонській та Волинській областях, де збільшення частки прибуткових підприємств на 1% забезпечує зростання інтегрального показника на 0,292%, 0,271%, 0,277%, 0,239% та 0,258% відповідно.

З точки зору значення ефективності використання потенціалу транспортних послуг для державного та місцевих бюджетів, звернемо увагу на відносно високу чутливість інтегрального показника до зміни частки ПДФО у загальній кількості сплачених податків підприємствами ВЕД в Івано-Франківській, Хмельницькій, Черкаській, Волинській, Чернівецькій та Львівській областях. У Черкаській, Чернігівській та Вінницькій областях істотним чинником ефективності використання потенціалу транспортних послуг є частка зайнятих у цій сфері в регіоні. Отже, для регіонів першої групи підвищення ефективності використання потенціалу ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» насамперед залежить від виводу з «тіні» підприємств, що працюють нелегально, приховують доходи та мають неформальну зайнятість. І хоча рівень тінізації ринку транспортних послуг у цих регіонах є одним з найнижчих в Україні, детінізація сфери транспортних послуг є основою підвищення ефективності використання потенціалу цього виду економічної діяльності. Результатом легалізації діяльності перевізників та збільшення задекларованих ними доходів має стати зростання кількості прибуткових підприємств і, відповідно, їхньої частки в загальній кількості підприємств ВЕД, а також збільшення суми сплаченого податку на доходи фізичних осіб завдяки легалізації зайнятості та підвищення заробітної плати.

У регіонах другої групи, де спостерігається середня чутливість інтегрального показника ефективності використання потенціалу транспортних послуг до зміни рівня їхньої тінізації, найбільш впливовим чинником підвищення ефективності є частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД. У Закарпатській, Полтавській, Сумській, Житомирській та Дніпропетровській областях зміна цього показника найбільше впливає на інтегральний показник.

Виняток становлять Сумська та Харківська області, де виявлена висока чутливість інтегрального показника до зміни частки ПДФО у загальній сумі сплачених податків підприємствами ВЕД. Тому навіть незначне підвищення заробітної плати працівникам та зменшення неформальної зайнятості на підприємствах забезпечить істотний позитивний ефект. Зокрема, збільшення частки ПДФО у загальній сумі сплачених податків на 1% сприятиме збільшенню інтегрального показника ефективності використання потенціалу на 0,278% у Харківській та на 0,275% у Сумській областях.

У Житомирській області разом із середнім рівнем чутливості інтегрального показника до рівня тінізації транспортних послуг вагомим чинником підвищення ефективності використання потенціалу є частка зайнятих у цьому секторі від загальної кількості зайнятих у регіоні. У Дніпропетровській області найвагомішим чинником ефективності використання потенціалу транспортних послуг є частка ПДФО у загальній сумі сплачених податків підприємствами ВЕД. Такі результати дослідження свідчать про важливість вирішення проблем неформальної зайнятості та підвищення рівня оплати праці у сфері транспортних, складських і поштових послуг у цих двох регіонах для забезпечення вищої ефективності використання потенціалу з точки зору збільшення надходжень до місцевих бюджетів.

Найвища чутливість інтегрального показника ефективності використання потенціалу транспортних послуг до зміни частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД виявлена в Запорізькій області, що, зважаючи на відносно низький коефіцієнт тіньової економіки ринку транспортних послуг у цьому регіоні, вказує на наявність резервів зростання ефективності цих послуг завдяки підвищенню прибутковості підприємств на основі зниження собівартості послуг та модернізації рухомого складу.

Звернемо увагу, що в розглянутих вище двох групах регіонів виявлена дуже низька чутливість інтегрального показника ефективності використання потенціалу ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» до зміни показників, які характеризують стан залучення інвестицій у цю сферу. Найнижча чутливість інтегрального показника до зміни відношення капітальних інвестицій до ВДВ спостерігалася в Закарпатській області ($K=0,005$), а найвища – у Сумській області ($K=0,143$). Також низький коефіцієнт чутливості інтегрального показника до зміни частки транспортних послуг у загальних обсягах ПП регіону: найнижче його значення ($K=0,0001$)

– у Запорізькій області, а найвище – у Тернопільській області ($K_{\text{ч}}=0,038$). Така неістотна роль інвестицій у формуванні ефективності використання потенціалу транспортних послуг регіонів першої та другої груп обумовлена недостатніми обсягами інвестицій та їх нераціональним використанням.

У третій групі регіонів, для яких характерний низький вплив рівня тінізації на ефективність використання потенціалу транспортних послуг, складно узагальнити характеристики за іншими чинниками впливу на інтегральний показник, але для більшості регіонів, за винятком Миколаївської області, вагомим чинником є частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД. Варто виділити регіони з високою чутливістю інтегрального показника до зміни частки транспортних послуг у загальних обсягах ПП. У Миколаївській області цей показник є найбільш вагомим чинником ефективності використання потенціалу транспортних послуг ($K_{\text{ч}}=0,204$). Дуже низька чутливість інтегрального показника до зміни частки транспортних послуг у загальних обсягах ПП спостерігалася в м. Києві ($K_{\text{ч}}=0,009$) за найвагомішого впливу частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД ($K_{\text{ч}}=0,248$). Особливістю м. Києва є найвища чутливість інтегрального показника до зміни відношення капітальних інвестицій до ВДВ ($K_{\text{ч}}=0,122$), що обумовлено значними обсягами інвестування у сферу транспортних, складських та поштових послуг. Отже, регіони, що належать до третьої групи, мають різні чинники підвищення ефективності використання потенціалу транспортних послуг, а детінізація цієї сфери діяльності не є визначальним резервом зростання.

Грунтуючись на результатах проведеного дослідження, зробимо висновок, що в більшості регіонів України основними чинниками підвищення ефективності використання потенціалу ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» є такі: детінізація діяльності підприємств; збільшення частки зайнятих та частки прибуткових підприємств у ВЕД; збільшення частки податку на доходи фізичних осіб у загальних обсягах сплачених податків підприємствами ВЕД в регіоні. Саме тому заходи щодо підвищення ефективності використання потенціалу транспортних послуг передусім мають бути спрямовані на скорочення обсягів «тіньової» діяльності, збільшення прибутковості підприємств та зниження неформальної зайнятості в цій сфері. Проте розроблення таких заходів в умовах загострення економічної кризи, спричиненої пандемією COVID-19 і впровадженням жорсткого карантину для запобігання її поширенню та досягнення зменшення захворюваності, має враховувати зміни, які відбулися в середовищі підприємницької діяльності, та реальні умови ведення бізнесу в Україні.

Унаслідок запроваджених карантинних обмежень функціонування господарюючих суб'єктів, особливо у сфері послуг, відбулося погіршення фінансового стану великих і середніх підприємств та припинення діяльності малих підприємств, що призвело до зменшення заробітної плати, надання вимушених відпусток або скорочення кількості працівників. За даними

Європейської Бізнес Асоціації, третина підприємств втратили 50-75% доходів за час карантину, 29% компаній скоротили розмір оплати праці, а 33% змушені були звільнити частину працівників⁴⁵⁸. Діяльність малих і середніх підприємств, які формують основу регіонального розвитку, обмежується нечіткими інституціональними нормами та правилами, що призведуть до руйнівних наслідків для підприємницького сектору в довгостроковій перспективі через зниження платоспроможності та накопичення кредитної заборгованості.

Найбільше чутливим до негативних наслідків карантинних обмежень була сфера пасажирських перевезень. За даними Державної служби статистики України⁴⁵⁹, у 2020 р. порівняно з 2019 р. загальна кількість перевезених пасажирів зменшилася на 39,7%; обсяги пасажирських перевезень залізницею скоротилися на 55,9%, автомобільним транспортом – на 40%, авіаційним – на 65%. Вплив кризи, обумовленої пандемією COVID-19, є найбільш відчутним для авіакомпаній, оскільки частка пасажирських перевезень, які повністю припинені, становлять 83% загального обсягу доходів. Наприклад, кількість польотів у повітряному просторі України за квітень 2020 р. досягла близько 10% середньомісячного показника 2019 р., тобто лише 2 рейси на місяць⁴⁶⁰. Крім цього, за оцінками фахівців, реальний вплив від карантинних обмежень на автомобільні перевезення був значно меншим, ніж на залізничні, оскільки значна кількість автомобільних перевезень здійснюється особистим транспортом або перебуває в тіні⁴⁶¹.

Вантажний транспорт хоча і працював без особливих обмежень, проте попит на вантажні перевезення дещо зменшився внаслідок припинення або скорочення обсягів діяльності промислових підприємств і зменшення замовлень від експортерів, що обумовило зменшення вантажопотоків. Експерти прогнозували скорочення обсягів вантажоперевезень на 5% лише в першому півріччі 2020 р. через сповільнення економіки⁴⁶². Реальні зміни дещо відрізняються від прогнозу та обумовлені специфікою роботи перевізників залежно від виду транспорту. За даними статистики⁴⁶³, у 2020 р. порівняно з 2019 р. відбулося зменшення обсягів перевезення вантажів залізничним транспортом на 2,4%, морським транспортом – на 14,5%, авіаційним транспортом – на 4,6%, а обсяги вантажних перевезень автомобільним транспортом збільшилися на 7,4%.

⁴⁵⁸ Наслідки карантину: третина малих підприємств в Україні втратили понад 50% доходів (опитування). URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/karantin-v-ukrajini-tretina-malih-pidpriyemciv-vtratil-ponad-50-dohodiv-novini-ukrajina-11013140.html>.

⁴⁵⁹ Кількість перевезених пасажирів за видами транспорту за 2020 рік. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁶⁰ Наслідки карантину: третина малих підприємств в Україні втратили понад 50% доходів (опитування). URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/karantin-v-ukrajini-tretina-malih-pidpriyemciv-vtratil-ponad-50-dohodiv-novini-ukrajina-11013140.html>.

⁴⁶¹ Реальний сектор економіки України в умовах системних викликів. К.: НІСД, 2021. 53 с., с. 6

⁴⁶² Український транспорт і коронавірус: як впливає карантин на ключову галузь економіки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30498066.html>.

⁴⁶³ Обсяги перевезених вантажів за видами транспорту (1995-2020). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Отже, попередні дані про результати функціонування сфери транспортних послуг у 2020 р. в умовах карантинних обмежень свідчать про загальне зниження обсягу наданих послуг з перевезення пасажирів та вантажів. Відповідно, зробимо висновок про зниження у 2020 р. ефективності використання потенціалу транспортних послуг унаслідок використання не повною мірою рухомого складу через обмеження щодо завантаженості транспортних засобів пасажирами та припинення перевезень за значною кількістю залізничних маршрутів, що істотно зменшило рентабельність транспортних підприємств. Така ситуація негативно вплинула на такі показники ефективності використання потенціалу транспортної сфери, як рівень зайнятості, інвестиційна привабливість та економічна віддача вкладених капітальних інвестицій.

3.4. Сфера туристичних послуг

Для визначення ефективності використання потенціалу сектору туристичних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України нами був застосований підхід, за яким розраховувався інтегральний показник ефективності використання сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування». Складовими інтегрального показника стали попередньо простандартизовані показники рівня тіньової економіки сектору, частки сектору за обсягом наданих послуг, валовою доданою вартістю, зайнятістю, капітальними інвестиціями, експортом, середньомісячною номінальною заробітною платою в секторі послуг та в регіоні, частки прибуткових підприємств сектору, рівня туристичного збору та продуктивності праці в секторі у 2013 і 2019 рр. відповідно. Результати розрахунків наведені в табл. 3.14 та в додатку О (табл. О.1, О.2).

Як видно з даних результатів дослідження, інтегральні показники ефективності використання потенціалу сектору туристичних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів, що перевищували 0,5, у 2019 р. мали лише два регіони: м. Київ (0,539) та Львівська область (0,535). Ще три області наближалися до цього показника: Одеська (0,497), Закарпатська (0,468) та Івано-Франківська (0,442). Ці регіони мають тривалу «історію розвитку», власне, як туристично-рекреаційних і, звісно, досягли певних успіхів у розбудові туристичної інфраструктури, розвитку туристичного бізнесу, формуванні та позиціонуванні регіонального туристичного продукту з відповідною сталою інтеграцією в структуру регіональної сфери послуг та структуру регіональної економіки загалом. Однак навіть у регіонів-лідерів за ефективністю використання потенціалу туристичної сфери в регіональному соціально-економічному зростанні є ще значні резерви, позаяк їхні інтегральні показники коливаються в межах 0,4-0,6.

Таблиця 3.14

**Інтегральні показники ефективності використання потенціалу
сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» у
забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України**

Регіони (області)	2013 р.	2019 р.	Темп росту (2019 р. /2013 р.), рази
Вінницька	0,387	0,209	0,540
Волинська	0,261	0,212	0,812
Дніпропетровська	0,215	0,333	1,549
Донецька	0,327	0,239	0,731
Житомирська	0,161	0,196	1,217
Закарпатська	0,514	0,468	0,911
Запорізька	0,379	0,381	1,005
Івано-Франківська	0,536	0,442	0,825
Київська	0,441	0,354	0,803
Кіровоградська	0,174	0,130	0,747
Луганська	0,322	0,252	0,783
Львівська	0,680	0,535	0,787
Миколаївська	0,264	0,253	0,958
Одеська	0,479	0,497	1,038
Полтавська	0,263	0,278	1,057
Рівненська	0,395	0,243	0,615
Сумська	0,114	0,177	1,553
Тернопільська	0,382	0,272	0,712
Харківська	0,358	0,351	0,980
Херсонська	0,444	0,364	0,820
Хмельницька	0,194	0,174	0,897
Черкаська	0,170	0,202	1,188
Чернівецька	0,431	0,320	0,742
Чернігівська	0,177	0,295	1,667
м. Київ	0,523	0,539	1,031

Джерело: розраховано за даними⁴⁶⁴.

Більшість регіонів (Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області) мають дуже низьку ефективність використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» в забезпеченні соціально-економічного зростання регіону; для них значення інтегрального індексу не перевищує 0,3. У цьому переліку перебувають регіони з різними потенційними можливостями та стратегічними пріоритетами щодо розвитку туристичної

⁴⁶⁴ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014. Ч. 1. 299 с. (С. 70); Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014., Ч. 2. 733 с. (С. 302, 355-358); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. Ч. 1. 276 с. (С. 65); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020., Ч. 2. 640 с. (С. 117-119, 371); Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2018. 157 с. (С. 62); Валовий регіональний продукт у 2019 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 40, 70).

сфери: від регіонів з невисоким туристично-рекреаційним потенціалом і тих, для яких розвиток туризму не є пріоритетом (Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Сумська, Хмельницька області), до регіонів, які активно намагаються розвивати туристичну сферу і мають для цього відповідні стартові позиції та потенційні можливості (Волинська, Донецька, Полтавська, Миколаївська, Черкаська, Чернігівська області).

Повсюдне та значне недовикористання потенціалу туристичної сфери для забезпечення соціально-економічного зростання регіонів може розглядатися як резерв, використання якого позитивно впливатиме на ріст економіки, соціальний розвиток, покращення якості життя в регіоні. Однак динаміка інтегральних показників ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів вказує на те, що за період 2013-2019 рр. регіони не зуміли забезпечити потрібний розвиток відповідного сектору економіки та підвищити ефективність використання його потенціалу (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Розподіл регіонів України за темпами росту (2019 р./ 2013 р.) інтегральних показників ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» у забезпеченні соціально-економічного зростання регіону

Діапазон темпів росту, рази	Регіон (область)
0,5 – 0,80	Вінницька, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька
0,81 – 1,00	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Миколаївська, Харківська, Херсонська, Хмельницька,
1,01–1,20	Запорізька, Одеська, Полтавська, Черкаська, м. Київ
1,21–1,50	Житомирська
1,51–1,70	Дніпропетровська, Сумська, Чернігівська

Джерело: складено на основі показників таблиці 3.14.

Лише для трьох регіонів – Дніпропетровської, Сумської і Чернігівської областей – індекс ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів зріс більш ніж у півтора рази. Для решти регіонів зростання було не таким значним, а в 16 регіонах відбулося відносне зниження ефективності використання туристичного потенціалу. Особливо відчутне падіння цього показника (на третину і більше) відбулося у Вінницькій і Рівненській областях.

Станом на 2019 р. у більшості регіонів цей сектор економіки лише починає виходити на докризовий рівень (демонструє незначний розвиток), спричинений наслідками військової агресії Російської Федерації щодо України у 2014 р. і до сьогодні. Особливо значні негативні наслідки це мало для регіонів, які безпосередньо постраждали (були частково окуповані) – Донецької і Луганської областей. Для решти регіонів цей зовнішній фактор, як і загальна економічна нестабільність держави, чинила потужний негативний вплив на розвиток туристичного сектору.

Потрібно зазначити, що туристична сфера через специфіку свого розвитку (підвищену вразливість до зовнішніх факторів, її продукт не належить до послуг першої необхідності і не може бути «транспортований» до споживача, високий вплив суб'єктивних і психологічних чинників та ін.) у проблемні та мінливі періоди соціально-економічного розвитку одна з перших «приймає удар» і в разі відсутності запасу міцності, зазнає втрат і дуже часто – руйнівних. Саме це можемо спостерігати сьогодні у час загострення економічної кризи, спричиненої COVID-19.

Всесвітньою радою з подорожей та туризму (The World Travel & Tourism Council) (ВРПТ) щорічно здійснюється оцінювання/прогнозування впливу туристичної сфери країн-членів на їхній соціально-економічний розвиток. Одним з найважливіших індикаторів у межах оцінювання значущості туристичної сфери для розвитку національних економічних систем у країнах-членах ВРПТ є її частка у ВВП. Внесок туристичної сфери у ВВП розділяється фахівцями ВРПТ на такі три компоненти⁴⁶⁵:

- прямий внесок (direct contribution), що складається з витрат внутрішніх та іноземних туристів на організацію і здійснення подорожей;
- непрямий внесок (indirect contribution), що містить державні витрати та інвестиції в туристично-рекреаційну сферу, внутрішнє придбання туристичних продуктів і послуг суб'єктами господарювання;
- індукований внесок (induced contribution), що складається з витрат тих суб'єктів господарювання, які одержують прибуток у туристично-рекреаційній сфері прямо чи опосередковано.

Аналіз статистичної інформації, отриманої з щорічних звітів ВРПТ за 2013-2018 рр., свідчить про суттєве зниження внеску туристичної сфери України у ВВП (на 40,33%, або 89,7 млрд грн, менше у 2015 р. порівняно з 2013 р.), що стало наслідком нестабільної суспільно-політичної та фінансово-економічної ситуації в нашій країні у 2014-2015 рр. Серед компонентів внеску туристичної сфери України у ВВП найбільші втрати в означеному періоді спостерігалися в компоненті прямого впливу (на 41,14%, або 24,6 млрд грн., менше у 2015 р. порівняно з 2013 р.), який можна вважати базовим для двох інших. Проте починаючи з 2016 р. внаслідок стабілізації суспільно-політичної та макроекономічної ситуації в Україні саме цей компонент продемонстрував найшвидші темпи відновлення – у середньому +6,77% щорічно (рис. 3.7).

⁴⁶⁵ World travel & tourism council. Travel & Tourism economic impact Ukraine 2018. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/ukraine2018.pdf>.

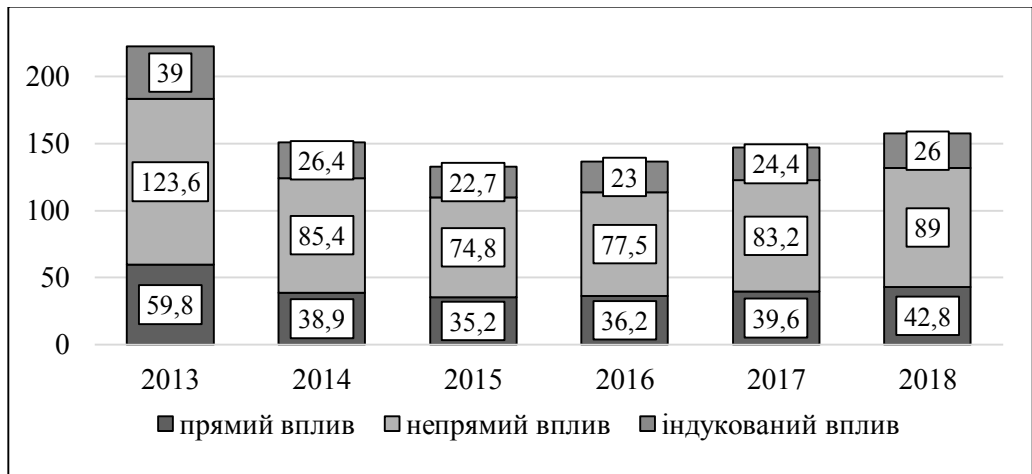

Рис. 3.7. Внесок туристичної сфери у ВВП України у 2013-2018 рр.,
млрд грн

Джерело: складено за даними⁴⁶⁶.

Для непрямого та індукованого впливу загалом були характерні подібні до прямого впливу тенденції розвитку: досить різкий спад (на 40,04%, або на 65,1 млрд грн, у 2014-2015 рр.), а також дещо повільніші темпи відновлення (у середньому +5,4%) у 2016-2018 рр.

Для порівняння вагомості туристичної сфери у ВВП України з аналогічними показниками інших країн нами було розглянуто динаміку загальної частки туристичної сфери у ВВП 12 країн світу (з Україною включно), які знаходяться на чотирьох континентах (Європа, Азія, Північна Америка та Африка) і представляють держави з різними рівнями соціально-економічного розвитку. Середній рівень внеску туристичної сфери України у ВВП (5,7%) у 2014-2018 рр. був одним з найнижчих серед показників усіх розглянутих країн, за винятком Польщі (4,4%). У 2019 р. частка сфери туризму у ВВП України становила 6,3%, однак у наступному кризовому році цей показник становив лише 3,4%. Серед розглянутих країн у 2019 р. найвищим цей показник був у Грузії (26,8%), Іспанії (14,1%), Італії (13,1%). Однак у 2020 р. ці показники різко скоротилися і не перевищували 7-8%⁴⁶⁷.

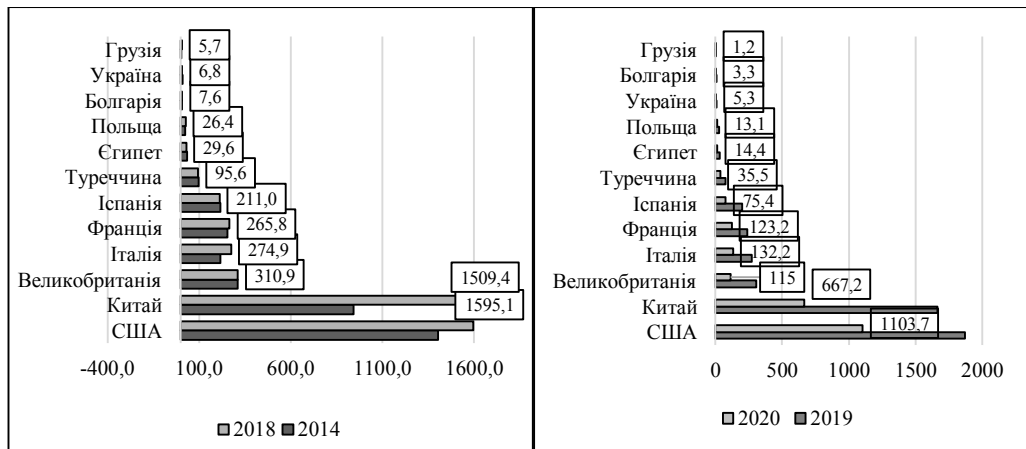
Водночас в абсолютному вимірі (грошовому еквіваленті) рівень внеску туристичної сфери України у ВВП (6,77 млрд дол. США) у 2018 р. поступався аналогічному показнику Польщі (26,38 млрд дол. США) майже в чотири рази, переважаючи тільки показник Грузії на 16%⁴⁶⁸. У 2019-2020 рр. показники України (9,5 і 5,3 млрд дол. США відповідно) були вищими за аналогічні показники в Болгарії та Грузії (в 1,6 і 4,2 раза відповідно). Розрив України між

⁴⁶⁶ World travel & tourism council. Travel & Tourism Economic Impact. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2018/world2018.pdf>.

⁴⁶⁷World travel & tourism council: Travel & Tourism Economic Impact. URL: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>.

⁴⁶⁸ Там само.

Польщею за останні два роки скоротився і становив 3,0 і 2,5 раза відповідно (рис. 3.8).

а) 2014 та 2018 рр.

б) 2019 та 2020 рр.

Рис. 3.8. Внесок туристично-рекреаційної сфери у ВВП окремих країн-членів ВРПТ, млрд дол. США

Джерело: побудовано на основі⁴⁶⁹.

Порівняння України з країнами, які є світовими лідерами за рівнем розвитку туризму, засвідчило, що розміри їхніх внесків у ВВП у грошовому еквіваленті у 2018 р. були ще більш значними: США – у 235,6 раза більше за аналогічний показник нашої країни; Китай – у 223 рази більше; Велика Британія – у 45,9 раза більше; Італія – у 40,6 раза більше; Франція – у 39,3 раза більше; Іспанія – у 31,2 раза більше; Туреччина – у 14,2 раза більше; Єгипет – у 4,4 раза більше⁴⁷⁰. У 2020 р. розрив між Україною та цими країнами дещо скоротився: США – у понад 207 разів, Китай – понад 125 разів, Великобританія, Італія, Франція – понад 21 раз, Іспанія – понад 14 разів, Туреччина – понад 6 разів, Єгипет і Польща – понад 2,5 раза⁴⁷¹.

Головними причинами значного відставання України за рівнем внеску туристичної сфери у ВВП як від країн-лідерів на туристичному ринку, так і від країн, близьких до нашої країни за рівнем розвитку, є негативний вплив суспільно-політичної та фінансово-економічної нестабільності, а також досить низький рівень пріоритетності туристичної сфери в процесі комплексного розвитку національної та регіональних економічних систем.

Аналіз частки зайнятих у туристичній сфері в загальній кількості зайнятих в окремих країнах-членах ВРПТ (країнах-лідерах за рівнем розвитку туризму та країнах, які прагнуть досягти високого рівня в найближчій

⁴⁶⁹World travel & tourism council: Travel & Tourism Economic Impact. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2018/world2018.pdf>.

⁴⁷⁰Смовженко Т.С., Графська О.І. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. Регіональна економіка. 2020. №2 (96). С. 44-57.

⁴⁷¹World travel & tourism council: Travel & Tourism Economic Impact. URL: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>.

перспективі) дозволив визначити ефективність впливу функціонування їхній туристичних комплексів на процес зниження рівня безробіття і створення нових робочих місць у 2014-2020 рр. В Україні та в більшості з обраних для аналізу країн (семи з дванадцяти) у 2018 р. порівняно з 2014 р. спостерігалось зниження частки зайнятих у туристичній сфері в загальній кількості зайнятих. В Україні у 2018 р. частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері знизилася на 0,3 в.п., або на 87,6 тис. осіб, порівняно з 2014 р. Маючи у 2014 р. таку ж, як Польща, частку зайнятих у туристичній сфері (по 1,4%), Україна внаслідок неефективного управління та негативного впливу зовнішніх і внутрішніх суспільно-політичних та фінансово-економічних чинників упродовж 2014-2018 рр. досить стрімко втрачала робочі місця у своїй туристичній сфері. Натомість Польща, завдяки ефективній внутрішній економічній політиці в туристичній сфері разом із широкою підтримкою із структурних фондів ЄС, досягла суттєвого поступу в цьому напрямі – частка зайнятих у туристичній сфері у 2018 р. зросла на 0,4 в.п. (або +64,9 тис. осіб) порівняно з аналогічним показником 2014 р.⁴⁷²

У 2020 р. в усіх аналізованих країнах частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері скоротилася (рис. 3.9). Найвищою частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері була в Грузії (понад 21%). В Україні цей показник був значно меншим (понад 6%). У кризовому 2020 р. кількість зайнятих в Україні скоротилася порівняно з попереднім роком на 137,5 тис. робочих місць, або 11,9%, Польщі – 37,9 тис. робочих місць, або 4,6%.

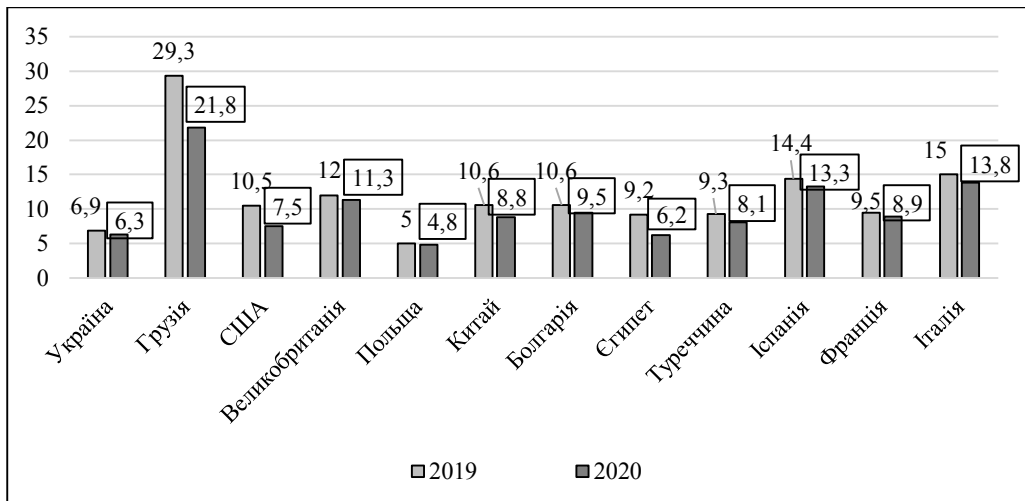

Рис. 3.9. Частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері в загальній кількості зайнятих окремих країн-членів ВРПТ у 2019-2020 рр., %
Джерело: побудовано на основі⁴⁷³.

⁴⁷² Смовженко Т.С., Графська О.І. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. Регіональна економіка. 2020. №2 (96). С. 44-57.

⁴⁷³ World travel & tourism council: Travel & Tourism Economic Impact. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2019/world2019.pdf>.

Сьогодні туристично-рекреаційна сфера є однією з найбільш динамічних і важливих форм міжнародної торгівлі послугами, надходження від якої перетворилися на важливе джерело надходжень іноземної валюти та наповнення національних бюджетів. Зокрема, якщо в Україні протягом 2014-2018 рр. середня частка надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг становила 3,16% (+0,5 в.п. у 2018 р. порівняно з 2014 р.), то в таких країнах, як Грузія, Єгипет, Іспанія, Туреччина та Болгарія, вона сягала 45,5%, 27,3%, 16,6%, 16,4% та 12,3% відповідно. В абсолютному вимірі у 2018 р. туристична сфера України забезпечила 1,98 млрд дол. США надходжень від іноземного туризму (-0,72 млрд дол. США, або -26,67%, порівняно з 2014 р.), що майже у 15,9 раза менше за середній рівень надходжень серед досліджених нами 10 країн (за винятком США та Китаю), а також у 4,49 раза за середній рівень у світі (рис. 3.10). У 2019 р. частка туризму в загальному експорті становила 3,7%, або 2,3 млрд дол. США, однак вже у 2020 р. цей показник істотно скоротився і становив 0,9%, або 557,6 млн дол. США.

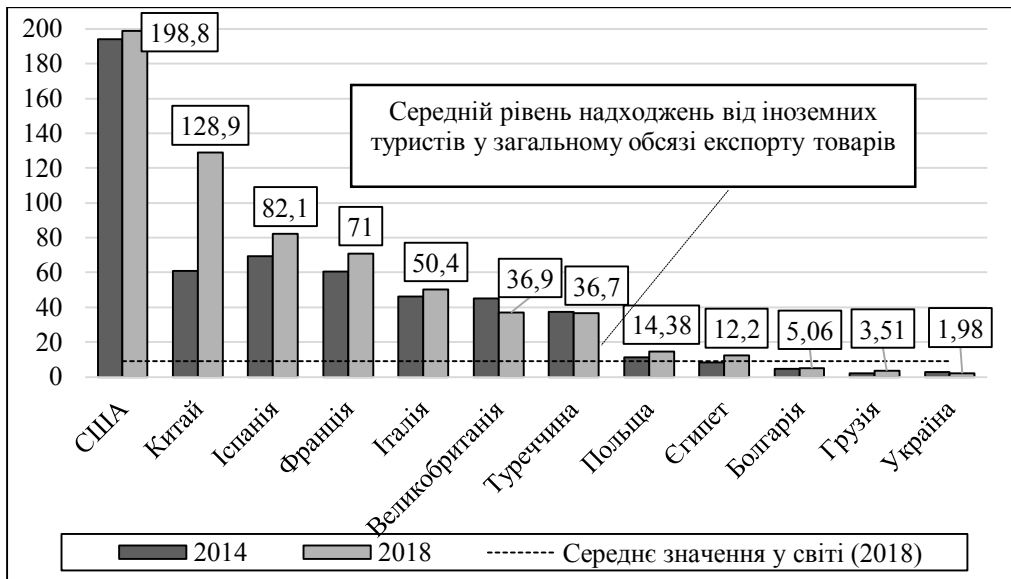

Рис. 3.10. Динаміка надходжень від експорту туристичних послуг у загальному обсязі експорту товарів і послуг окремих країн-членів ВРПТ у 2014 та 2018 рр., %

Джерело: складено на основі⁴⁷⁴.

У 2018 р. туристична сфера України за рівнем надходжень від експорту туристичних послуг у загальному обсязі експорту товарів і послуг поступалася не тільки лідерам туристичного ринку, але й країнам, які активно розвивають туристичну сферу та прагнуть досягнути вищих позицій у глобальному масштабі (Польща, Болгарія, Грузія). Зокрема, у Грузії та Польщі у 2018 р.

⁴⁷⁴ World travel & tourism council. Travel & Tourism economic impact Ukraine 2018. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/ukraine2018.pdf>

спостерігалися одні з найбільших темпів приросту надходжень від експорту туристичних послуг у загальному обсязі експорту товарів і послуг: +75,5% та +27,26% відповідно. У 2020 р. порівняно з 2019 р. в усіх досліджуваних країнах обсяги експорту туристичних послуг скоротилися: у Грузії – на 83,1%, Іспанії – 78,2%, США – 76,7%, Україні – 75,7%, Єгипті – 74,5%, Великій Британії – 71,6%, Китаї – 66,3%, Туреччині – 65,2%, Болгарії – 64,5%, Італії – 62%, Польщі – 56,6%, Франції на – 52,9%.

На нашу думку, основними чинниками, які зумовили зниження обсягу надходжень від експорту туристичних послуг у загальному обсязі експорту товарів і послуг у 2014-2020 рр., були такі: високий рівень суспільно-політичної нестабільності (військовий конфлікт на сході України) та спричинені ним значна девальвація національної валюти й загрозово низький рівень безпекової компоненти, що негативно вплинуло на привабливість туристичної сфери України для іноземних туристів та рівень її доходу в доларовому еквіваленті. Сьогодні в Україні спостерігається повільне відновлення обсягу надходжень від експорту туристичних послуг (+32%, або +480 млн дол. США, у 2018 р. порівняно з 2016 р.) та зростання частки надходжень від експорту туристичних послуг у загальному обсязі експорту товарів і послуг (з 2,9% у 2016 р. до 3,5% у 2018 р.)⁴⁷⁵.

Для виявлення впливів розвитку сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» на загальний соціально-економічний розвиток регіону, а також особливостей їхнього прояву нами розраховані коефіцієнти еластичності між темпами росту потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» та темпами росту основних показників соціально-економічного розвитку та інноваційності: зайнятість, валовий регіональний продукт і експорт послуг регіону. Результати розрахунків представлено в табл. 3.16.

Результати проведених розрахунків коефіцієнтів еластичності відповідних показників засвідчили, що зростання ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» чинило стимулюючий вплив на ріст валового регіонального продукту в усіх регіонах, за винятком лише Луганської області. Також спостерігався позитивний стимулюючий вплив на ріст зайнятості і на ріст експорту послуг більшості регіонів. Однак у цих регіонах у 2013-2019 рр. відбувався не ріст, а спад ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» (табл. 3.14). Для регіонів, в яких спостерігався ріст ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування», це зазвичай не чинило прямого позитивного впливу на загальне зростання соціально-економічного розвитку регіону (особливо на ріст зайнятості в регіоні) (табл. 3.14 і 3.16).

⁴⁷⁵ Смовженко Т.С., Графська О.І. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. Регіональна економіка. 2020. №2 (96). С. 44-57.

Таблиця 3.16

Коефіцієнти еластичності основних показників соціально-економічного розвитку та ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» регіонів України за 2013-2019 роки

Регіони (області)	Співвідношення темпів росту зайнятості у регіоні та темпів росту ефективності використання потенціалу сектору	Співвідношення темпів росту валового регіонального продукту та темпів росту ефективності використання потенціалу сектору	Співвідношення темпів росту експорту послуг регіону та темпів росту ефективності використання потенціалу сектору
Вінницька	1,74	3,43	4,22
Волинська	1,05	3,45	2,36
Дніпропетровська	0,59	2,27	0,19
Донецька	0,52	1,29	0,19
Житомирська	0,77	2,83	1,70
Закарпатська	1,03	3,84	1,21
Запорізька	0,90	2,81	0,87
Івано-Франківська	1,24	3,68	1,26
Київська	1,27	3,29	0,91
Кіровоградська	1,19	4,20	2,02
Луганська	0,38	0,51	0,24
Львівська	1,23	5,48	1,96
Миколаївська	0,97	2,65	0,82
Одеська	0,92	3,67	0,66
Полтавська	0,86	2,81	0,65
Рівненська	1,59	2,57	1,45
Сумська	0,61	2,09	0,39
Тернопільська	1,32	2,87	2,43
Харківська	1,01	3,90	1,15
Херсонська	1,16	3,85	1,17
Хмельницька	1,03	3,78	0,75
Черкаська	0,80	3,13	1,25
Чернівецька	1,36	4,33	3,75
Чернігівська	0,55	2,47	0,86
м. Київ	0,95	4,26	1,01

Джерело: розраховано за даними⁴⁷⁶.

Щодо впливу ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» на експорт послуг регіону виявлено неоднозначність: стимулюючий вплив відбувався як для регіонів із зростаючою ефективністю використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» (Житомирська, Черкаська області, м. Київ), так і для регіонів, де ця ефективність знизилася (Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська,

⁴⁷⁶ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014. Ч. 1. 299 с. (С. 70), Ч. 2. 733 с. (С. 302, 355-358); Регіони України у 2019 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. Ч. 1. 276 с. (С. 65), Ч. 2. 657 с. (С. 118-120, 377); Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2018. 157 с. (С. 62); Валовий регіональний продукт у 2019 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 40,70).

Львівська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Чернівецька області) (табл. 3.14 і 3.16). Це може свідчити про дію певних чинників і/або їх поєднання, які безпосередньо впливають на експортний потенціал та потребують додаткових досліджень.

Підсумовуючи зазначимо, що підвищення ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» зазвичай справляло стимулюючий вплив на зростання соціально-економічного розвитку регіону, насамперед на ріст валового регіонального продукту. Однак вплив росту ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» на зростання зайнятості та експортних послуг регіону був неоднозначним.

Найбільш вірогідними причинами цього, на наше припущення, можуть бути:

- незначна частка цього сектору в загальних обсягах виробництва, зайнятих, експортному потенціалі та інших показниках розвитку економіки;
- більша відносна частка тіньової економіки в секторі «Тимчасове розміщування й організація харчування», ніж в економіці регіону загалом;
- загальна «слабкість» і нерозвиненість сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування», що негативно впливає на загальні обсяги виробництва, якість продукції та експортний потенціал туристичної сфери.

Різний характер впливу росту потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» на соціально-економічне зростання регіонів можна пояснити інерційністю сектору, яка в періоди росту і спаду є різною: і темпи «глибини» спаду є зазвичай вищими, ніж темпи виходу з кризи.

Особливо це притаманне для слаборозвинутої сфери туристичних послуг. В Україні до такої належить більшість регіональних секторів «Тимчасове розміщування й організація харчування».

Очевидно, що позитивний вплив туристичної сфери на соціально-економічний розвиток (ріст зайнятості населення, збільшення відрахувань до бюджетів, збільшення експорту, розширення рекреаційних, культурологічних і просвітницьких впливів) може проявлятися лише за умов достатнього його потенціалу і рівня розвитку.

Регіони України мають різні можливості для розвитку туристичної сфери й ефективної її діяльності. Сьогодні їх можна умовно розділити на три групи:

- регіони, де туристична сфера має непогано розвинену туристичну інфраструктуру і де туризм розвивається та перебуває в стратегічних пріоритетах регіонального розвитку;
- регіони, де туристична сфера розбудовується, має певні перспективи для розвитку та збільшення потенціалу;
- регіони з помірним туристично-рекреаційним потенціалом, де туристична сфера не належить до стратегічних пріоритетів регіонального розвитку.

Підвищення потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» для регіонів з відносно розвинутою туристичною сферою може бути реалізовано насамперед шляхом:

- покращення якості послуг (врахування інклюзивності та особливих потреб певних нечисленних сегментів споживачів туристичного продукту; доповнення пакету послуг послугами, які надаються іншими секторами економіки тощо);

- розширення експортного потенціалу (орієнтація на нові ринки збуту; створення туристичного продукту з використанням ресурсів кількох регіонів, або країн);

- використання новітніх технологій (телекомунікаційних, у будівництві та дизайні; індустрії вражень, а також створенні культурологічного, рекреаційного та лікувального продукту).

Для регіонів, де туристична сфера проходить становлення і перебуває у фазі активного пошуку способів збільшення потенціалу, доцільними будуть:

- розбудова інфраструктурної мережі туристичної сфери різного типу та категорійності;

- створення комплексних туристичних продуктів з особливим «регіональним» акцентом;

- залучення кваліфікованих кадрів туристичної індустрії;

- активна маркетингова політика.

Регіони з недостатньо розвиненим сектором «Тимчасове розміщування й організація харчування» і ті, для яких туризм не є пріоритетом, мають визначитися, із своїм позиціонуванням на ринку туристичних послуг України (в яких сегментах туристичного ринку вони можуть бути представлені через свій регіональний туристичний продукт, на яку частку вітчизняного ринку туристичного продукту можуть претендувати), визначитися із стратегією входу на ринок. Для цих регіонів актуальним залишаються практично всі завдання з розбудови ланок, що забезпечують розвиток туризму: розвиток інфраструктури, підготовка кадрів, ресурсне забезпечення, реалізація маркетингової політики та побудова ефективного менеджменту. За відсутності достатніх ресурсів і перспектив розвитку туризму ці регіони можуть реалізувати свій туристичний і рекреаційний потенціал через включення окремих туристично привабливих об'єктів чи територій в інші туристичні продукти (всеукраїнські та регіональні туристичні маршрути, регіональні туристичні продукти).

У будь-якому разі для підвищення потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» регіони мають керуватися стратегічними підходами, які забезпечуватимуть максимально ефективне використання наявного потенціалу розвитку туристичної сфери та надаватимуть розвитку сектору позитивної динаміки. Лише за таких підходів можна сподіватися на позитивний стимулюючий вплив сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування» на соціально-економічний розвиток регіонів.

3.5. Послуги у сфері операцій з нерухомістю

Сектор операцій з нерухомим майном (далі – операцій з нерухомістю) є одним з найбільш тінізованих секторів національної економіки. Тому особливої актуальності набувають питання щодо виявлення використовуваного в ньому потенціалу та його зміни впродовж 2013-2019 років, визначення на основі розрахунку інтегрального показника використання соціально-економічного потенціалу у секторі операцій з нерухомістю сильних та слабких регіонів (проведення рейтингування регіонів за збільшенням соціально-економічного потенціалу), а також оцінювання впливу сектору операцій з нерухомістю на соціально-економічне зростання регіонів.

Емпіричною базою дослідження були дані Державної служби статистики України.

Аналіз використання соціально-економічного потенціалу в секторі операцій з нерухомістю в регіонах України

У 2019 році найбільший обсяг операцій з нерухомістю припадав на м. Київ, Дніпропетровську, Одеську, Львівську, Київську та Харківську області. Їхня частка в загальному обсязі послуг, наданих сектором операцій з нерухомістю України, становила відповідно 50,0%, 10,3%, 7,8%, 5,5%, 5,0% і 4,6% (додаток П, табл. П.1). Найменшим обсягом операцій з нерухомістю характеризувались Житомирська та Кіровоградська області. Така регіональна диференціація в секторі операцій з нерухомістю обумовлена концентрацією ділової активності в столиці та найбільших обласних центрах України (Дніпрі, Одесі, Львові, Харкові), яка є одним з чинників формування попиту на послуги у сфері нерухомості, як щодо укладання договорів купівлі-продажу житлової та комерційної нерухомості, так і в сегменті її оренди. Підтвердженням цього факту є домінуюча роль м. Києва, Дніпропетровської, Харківської, Київської, Одеської та Львівської областей в обсязі укладених угод про купівлю-продаж житла у 2019 році. Зокрема, у вказаних регіонах було укладено понад половину (52,5%) усіх угод купівлі-продажу житлової нерухомості в країні (рис. 3.11).

Однак за період 2013-2019 років найбільше збільшили свою частку в загальному обсязі послуг, наданих у цьому секторі, м. Київ (на 13,2 відсоткових пунктів у 2019 році порівняно з 2013 роком), Дніпропетровська (на 2,47 в. п.), Львівська (на 1,4 в. п.) та Київська (на 0,9 в. п.) області. Однією з причин стало тимчасове переміщення громадян з Донецької та Луганської областей, які зазнали російської військової агресії. Частка операцій з нерухомістю останніх у загальному обсязі операцій, наданих у секторі, за аналізований період суттєво знизилась (особливо в Донецькій області (на 9,5 в. п.) і становила у 2019 році 1,9% загального обсягу операцій, наданих у секторі, а в Луганській області – на 1,5 в. п. до 0,2% відповідно). Незначне зростання частки операцій з нерухомістю (не більше 0,5 в. п. у 2019 році порівняно з 2013 роком) у загальному обсязі послуг, наданих сектором, простежувалось ще в шести регіонах України (Волинській, Запорізькій, Івано-Франківській, Полтавській, Хмельницькій, Чернігівській

областях). У решті регіонах було зафіксовано зменшення вказаного показника (додаток П, табл. П.2).

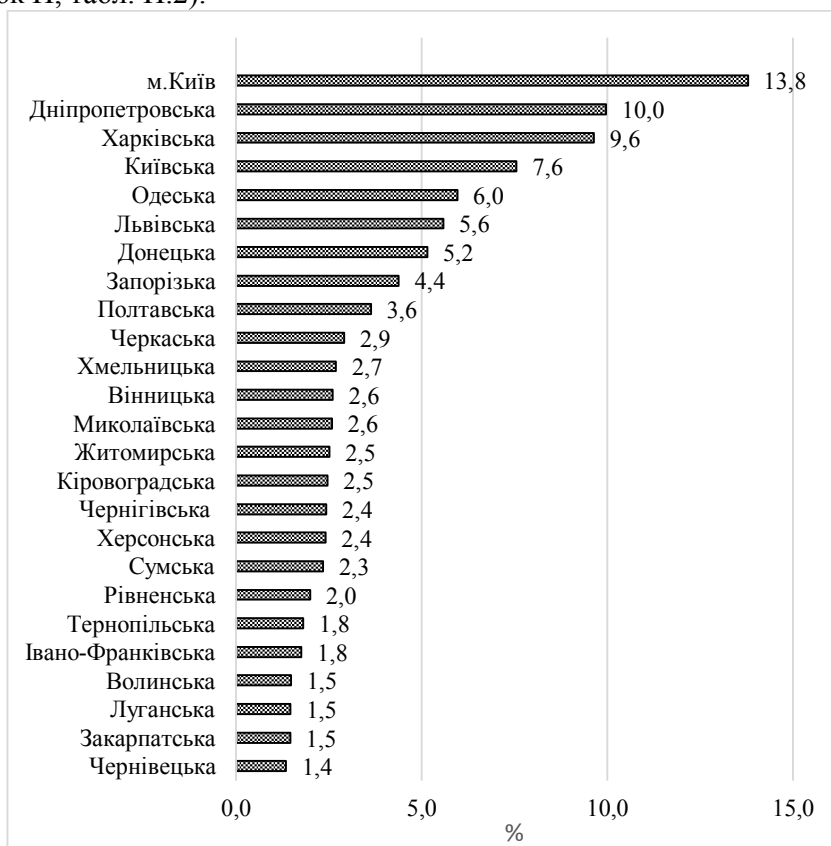

Рис. 3.11. Частка регіонів у загальній кількості угод купівлі-продажу житлової нерухомості, укладених державними та приватними нотаріусами у 2019 році, %

Джерело: розраховано і складено за даними Міністерства юстиції України⁴⁷⁷.

Послуги у сфері нерухомості у 2019 році відігравали вагомий роль для економіки окремих регіонів. Про це свідчить показник частки обсягу операцій з нерухомістю в загальному обсязі послуг, наданих у регіоні (додаток П, табл. П.1). У Волинській області питома вага операцій з нерухомістю в загальному обсязі усіх наданих у регіоні послуг становила 23,9%. Ще у 12 регіонах (Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Львівській, Полтавській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та м. Києві) була в межах 10-15%, у решті регіонах не перевищувала 10%. Однак варто зазначити, що роль операцій з нерухомістю в загальному обсязі наданих у регіоні послуг у 2019 році підвищилась⁴⁷⁸ порівняно з докризовим

⁴⁷⁷ Звіт про роботу державних та приватних нотаріусів. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zvit-pro-robotu-derjavnih-ta-privatnih-notariusiv>

⁴⁷⁸ Без врахування послуг сфери торгівлі, дані про які на момент проведення дослідження – відсутні.

2013 роком у 14 регіонах. Найбільше вона зросла у Волинській (на 6,7 в. п.), Чернігівській (на 6,4 в. п.), Полтавській (на 4,6 в. п.), Черкаській (на 4 в. п.) та Запорізькій (на 3 в. п.) областях. В 11 регіонах роль операцій з нерухомістю в загальному обсязі наданих у регіоні послуг у 2019 році знизилась (додаток П, табл. П.2). Найімовірніше причиною останнього стало зростання ролі інших видів послуг. Наприклад, у Харківській області посилилась роль послуг у сфері транспорту та складського господарства, а також у сфері інформації та телекомунікацій, що й спричинило зниження ролі операцій з нерухомістю у загальному обсязі наданих у регіоні послуг.

У 2019 році регіони – лідери за обсягом операцій з нерухомістю – м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Київська, Одеська та Львівська області –забезпечили і найбільшу валову додану вартість сектору (додаток П, табл. П.1). Сумарно на них припадало 54% ВДВ, виробленої сектором операцій з нерухомістю. Варто зазначити, що всі регіони, крім Донецької та Луганської областей, у 2019 році збільшили свою частку ВДВ в загальному обсязі ВДВ сектору операцій з нерухомістю порівняно з 2013 роком. Найбільше вона зросла в Дніпропетровській (на 1,6 в. п.), Київській (на 1,5 в. п.), та Одеській (на 0,9 в. п.) областях (додаток П, табл. П.2).

У 19 регіонах України (крім столиці, Волинської, Житомирської, Львівської, Миколаївської та Одеської областей) частка виробленої сектором операцій з нерухомістю ВДВ в загальному обсязі ВДВ, виробленої усіма секторами, які надавали послуги у відповідному регіоні, у 2019 році перевищувала 10% і коливалась у регіонах від 10,4% до 13,7% (додаток П, табл. П.1). У Києві цей показник становив 4,8% ВДВ, виробленої усіма секторами послуг. Однак лише в Івано-Франківській області впродовж 2013-2019 років зросла частка ВДВ сектору операцій з нерухомістю в загальному обсязі ВДВ, виробленої усіма секторами послуг у відповідному регіоні (додаток П, табл. П.2). В інших регіонах було зафіксовано її зниження.

Регіони – лідери за обсягами наданих послуг у секторі операцій з нерухомістю відзначались у 2019 році і найбільшою чисельністю осіб, зайнятих у цьому секторі, серед усіх регіонів країни (додаток П, табл. П.1). Наприклад, на Київ припадало 18,5% усіх зайнятих у секторі операцій з нерухомістю в Україні, на Харківську область – 14,4%, на Одеську область – 8,9%, на Дніпропетровську область – 7,6%, на Львівську область – 6,0%. Варто зауважити, що у 2019 році зазначені регіони найбільше з-поміж усіх регіонів України збільшили частку зайнятих у секторі операцій з нерухомістю порівняно з 2013 роком (додаток П, табл. П.2). Аналогічний показник решти регіонів також продемонстрував хоч і незначне, але зростання (за винятком Донецької та Луганської областей, в яких він знизився). Найменша ж частка зайнятих у сфері операцій з нерухомістю в Україні була зафіксована в Тернопільській (1,2% усіх зайнятих у секторі операцій з нерухомістю в Україні) та Рівненській (1,6%) областях. Однак ми вважаємо, що фактична регіональна структура зайнятих у секторі операцій з нерухомістю варіює ще більше. Підставою для такої гіпотези є те, що близько 30% зайнятих у секторі операцій з нерухомістю працюють неофіційно, в «тіні». Тому цілком логічним

є припущення, що більшість неофіційно зайнятих працює в регіонах, де активно функціонує ринок купівлі-продажу та оренди житла, тобто в м. Києві, Дніпропетровській, Одеській, Львівській, Харківській та Київській областях. Отже, фактична частка зайнятих у цих регіонах мала б бути вищою, ніж розрахована нами за даними Державної служби статистики України.

Якщо ж оцінювати на регіональному рівні частку зайнятих у секторі операцій з нерухомістю в загальній чисельності зайнятих у сфері послуг регіону, то у 2019 році лише в м. Києві та Харківській області вона сягнула і перевищила 4% усіх зайнятих у сфері послуг, в Одеській області становила 3,2%, у Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській та Херсонській областях перебувала в межах 2,1-2,9%, а в решті регіонах знаходилася в межах 1,3-2,0% (додаток П, табл. П.1). Доречно зазначити про незначну зміну (як у бік збільшення, так і в сторону зменшення) частки зайнятих у секторі операцій з нерухомістю в загальному обсязі зайнятих у сфері послуг у відповідному регіоні впродовж 2013-2019 років. Збільшення вказаного показника, яке у 2019 році не перевищувало 0,5 в. п. усіх зайнятих у сфері послуг регіону порівняно з 2013 роком, відбулось у Волинській, Житомирській, Запорізькій, Львівській, Луганській, Полтавській та Черкаській областях. У решті регіонах мало місце зменшення частки зайнятих у секторі операцій з нерухомістю в загальному обсязі зайнятих у сфері послуг у відповідному регіоні (найбільше зниження (на 0,9 в. п.) у 2019 році порівняно з 2013 роком було в Київській області) (додаток П, табл. П.2). Причинами такої динаміки могли стати перерозподіл зайнятих між іншими секторами економіки (зокрема і сфери послуг) або неофіційна зайнятість осіб, що працювали в секторі операцій з нерухомістю (зокрема в ріелтерських агентствах).

Найвища заробітна плата в секторі операцій з нерухомістю порівняно із загальною середньомісячною заробітною платою штатного працівника в регіоні у 2019 році була у Львівській (перевищувала середньомісячну заробітну плату штатного працівника в області на 41,1%) області (додаток П, табл. П.1). У решті регіонах вона була нижчою, ніж середньомісячна заробітна плата штатного працівника у відповідному регіоні. У межах 80-100% порівняно загальної середньомісячної заробітної плати штатного працівника в регіон заробітна плата в секторі операцій з нерухомістю була в 7 регіонах України: Івано-Франківській, Одеській, Полтавській, Херсонській, Хмельницькій, Чернівецькій та Чернігівській областях. Варто зазначити, що, незважаючи на зростання номінальної заробітної плати упродовж 2013-2019 років, зумовлене передусім зростанням розміру мінімальної заробітної плати, в регіонах України не простежувалась однакова тенденція щодо зміни співвідношення середньомісячного рівня заробітної плати в секторі операцій з нерухомістю та середньомісячного рівня заробітної плати штатного працівника у відповідному регіоні (додаток П, табл. П.2). Лише у 12 областях цей показник у 2019 році зріс порівняно з 2013 роком. Найбільше його зростання мало місце у Львівській (на 62,2 в. п.), Івано-Франківській (на 20,9 в. п.), Миколаївській (на 20,1 в. п.) областях. В 13 регіонах (Вінницькій,

Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Одеській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській областях та м. Києві) було зафіксовано зниження у 2019 році співвідношення середньомісячного рівня заробітної плати в секторі операцій з нерухомістю та середньомісячного рівня заробітної плати штатного працівника у відповідному регіоні порівняно з 2013 роком. Аналізовані показники дають підстави стверджувати, що лише в окремих регіонах країни роботодавці в секторі операцій з нерухомістю готові виплачувати заробітну плату своїм працівникам на рівні середньомісячного заробітку штатного працівника в регіоні. З іншого боку, вони можуть бути аргументом на користь тіньової економіки, який дозволяє висувати гіпотезу про доплати «у конвертах» за виконану роботу в секторі операцій з нерухомістю (особливо в регіонах, де співвідношення середньомісячного рівня заробітної плати в секторі операцій з нерухомістю та середньомісячного рівня заробітної плати штатного працівника в регіоні є невисоким).

Найбільша питома вага капітальних інвестицій в сектор операцій з нерухомістю в загальному обсязі здійснених капітальних інвестицій в економіку регіону у 2019 році припадала на Дніпропетровську (6,7% усього обсягу капітальних інвестицій, здійснених в економіку регіону), Львівську (5,2%), Одеську (4,6%), Київську (4,4%) області та м. Київ (6,3%) (додаток П, табл. П.1). У решті регіонах цей показник не перевищував 4,0%. Однак за період 2013-2019 років найбільше збільшили частку капітальних інвестицій в сектор операцій з нерухомістю у загальному обсязі здійснених капітальних інвестицій в економіку регіону (окрім Івано-Франківської області, яка збільшила вказаний показник у 2019 році на 2,8 в. п. порівняно з 2013 роком), Тернопільська (на 1,5 в. п.), Чернівецька (на 1,4 в. п.), Чернігівська (на 1,4 в. п.) та Київська області (на 1,1 в. п.) (додаток П, табл. П.2). Це свідчить про зростання інтересу інвесторів до сектору операцій з нерухомістю в зазначених регіонах. У Дніпропетровській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській та Полтавській областях зростання цього показника за аналізований період становило менше, ніж 0,7 в. п., а у решті регіонах відбулося його зменшення (найбільше зменшення у 2019 році порівняно з 2013 роком було зафіксовано у Львівській області – на 4,9 в. п.). Доречно також зазначити, що за період з 2013 по 2019 роки прямі інвестиції (акціонерний капітал) у сектор операцій з нерухомістю України знизились на 5,7%⁴⁷⁹. Це свідчить, що інтерес інвесторів до сектору операцій з нерухомістю досі не відновився до рівня докризового 2013 року. Однією з ймовірних причин може бути зростання у 2014-2015 роках рівня тінізації сектору (у 2014 році він сягнув 50% обсягу офіційного ВДВ сектору операцій з нерухомістю) і надто повільне його зниження (у 2017 році він опустився до

⁴⁷⁹ Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України/з України: за країнами світу; країнами ЄС; видами економічної діяльності; по регіонах (за періоди з початку року, щоквартально). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/inv_zd/pi_ak_ks_reg_kv/pi_ak_ks_reg_kv_u/arh_pi_ak_ksvr_u.html

показника 2013 року – 39% обсягу офіційного ВДВ сектору операцій з нерухомістю).

У 2019 році практично в усіх регіонах України (окрім Івано-Франківської і Сумської областей) підприємства сектору операцій з нерухомістю забезпечили позитивний загальний фінансовий результат (прибуток) діяльності сектору (у 2013 році таких регіонів було лише чотири) (додаток П, табл. П.1). Найвищим фінансовим результатом до оподаткування підприємств сектору операцій з нерухомістю у 2019 році відзначились: м. Київ (28,8 млрд. грн), Дніпропетровська (5,4 млрд. грн), Київська (4,5 млрд. грн), Одеська та Львівська області (2,7 млрд. грн та 1,6 млрд. грн відповідно). В Івано-Франківській, Луганській, Сумській та Хмельницькій областях загальний фінансовий результат діяльності підприємств сектору операцій з нерухомістю у 2019 році був незадовільний (збитковий).

Ще одним фінансовим показником функціонування сектору операцій з нерухомістю є рентабельність операційної діяльності його підприємств. У 2019 році у 21 регіоні операційна діяльність підприємств сектору операцій з нерухомістю була рентабельною, і тільки у чотирьох регіонах (Хмельницькій, Сумській, Луганській та Івано-Франківській областях) – збитковою (додаток П, табл. П.1). У 2013 році рентабельною операційною діяльністю підприємств сектору операцій з нерухомістю характеризувався тільки кожен другий регіон. Найбільш відчутні позитивні зміни рентабельності операційної діяльності підприємств сектору операцій з нерухомістю у 2019 році порівняно з 2013 роком відбулись у Херсонській (зросла на 74,8 в. п.), Донецькій (зросла на 59,3 в. п.), Дніпропетровській (зросла на 54,8 в. п.) та Київській (зросла на 49,8 в. п.) областях (додаток П, табл. П.2). А Луганська, Сумська та Хмельницька області характеризувалися зниженням рентабельності операційної діяльності підприємств сектору операцій з нерухомістю у 2019 році порівняно з 2013 роком (у вказаних регіонах така діяльність стала збитковою).

Отже, результати проведеного аналізу засвідчили, що м. Київ, Дніпропетровська, Одеська, Львівська, Київська та Харківська області є лідерами за багатьма показниками використання соціально-економічного потенціалу в секторі операцій з нерухомістю. Варто відзначити також Івано-Франківську область, яка за окремими показниками наблизилась до регіонів-лідерів за зростанням потенціалу в секторі операцій з нерухомістю упродовж аналізованого періоду.

Рейтингування регіонів України за використанням соціально-економічного потенціалу у секторі операцій з нерухомістю. Для порівняння регіонів України за сукупним потенціалом, використовуваним у секторі операцій з нерухомістю, було застосовано рейтинговий підхід. Він передбачає: 1) формування системи аналітичних показників; 2) нормування аналітичних показників для усунення їх різновимірності та приведення до зіставного вигляду; 3) розрахунок інтегрального показника на основі нормованих аналітичних показників; 4) складання рейтингу регіонів.

Система аналітичних показників включала такі показники: рівень тінізації сектору операцій з нерухомістю (деструктивний показник); частка обсягу операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі наданих послуг сектором операцій з нерухомістю; частка обсягу операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі наданих послуг у регіоні; частка обсягу валової доданої вартості (ВДВ) сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі ВДВ сектору операцій з нерухомістю; частка обсягу ВДВ сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі ВДВ сектору послуг у регіоні; частка кількості зайнятих сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі зайнятості сектору операцій з нерухомістю; частка кількості зайнятих сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі зайнятих сектору послуг у регіоні; частка капітальних інвестицій сектору операцій з нерухомістю в загальному обсязі капітальних інвестицій у регіоні; співвідношення середньомісячного рівня заробітної плати в секторі операцій з нерухомістю та середньомісячного рівня заробітної плати штатного працівника в регіоні; фінансовий результат (сальдо) до оподаткування підприємств сектору операцій з нерухомістю; продуктивність праці в секторі операцій з нерухомістю (ВДВ сектору/кількості зайнятих у секторі); рентабельність (збитковість) операційної діяльності підприємств сектору операцій з нерухомістю регіоні (додаток П, табл. П.1).

Нормування аналітичних показників для усунення їх різновимірності та приведення до зіставного вигляду проводилось, виходячи з того, що наведені показники є або показниками-стимуляторами (зростання їхніх значень позитивно впливає на використання соціально-економічного потенціалу в секторі операцій з нерухомістю), або показниками-дестимуляторами (зростання їхніх значень, відповідно, справляє негативний вплив). У першому випадку ми використовували формулу (3.4), а в другому – формулу (3.5).

$$N_i = \frac{Z_i - Z_{\min}}{Z_{\max} - Z_{\min}}, \quad (3.4)$$

$$N_i = \frac{Z_{\max} - Z_i}{Z_{\max} - Z_{\min}}, \quad (3.5)$$

де: N_i – нормоване значення i -го показника регіону; Z_i – значення i -того показника регіону; $Z_{\max}$ – максимальне значення i -того показника регіону; $Z_{\min}$ – мінімальне значення i -того показника регіону.

Величини нормованих аналітичних показників перебувають у проміжку $[0:1]$.

Розрахунок інтегрального показника використання соціально-економічного потенціалу в секторі операцій з нерухомістю здійснювався на основі нормованих аналітичних показників за формулою (3.6):

$$Пінт_i = \frac{\sum_{i=1}^n N_i}{n}, \quad (3.6)$$

де: Пінт_i – інтегральний показник використання соціально-економічного потенціалу у секторі операцій з нерухомістю *i-того* регіону; N_i – нормовані значення аналітичних показників *i-того* регіону; n – кількість показників у відповідній групі.

Числовий діапазон Пінт_i коливається в межах $[0;1]$.

Результати розрахунків інтегрального показника використання соціально-економічного потенціалу в секторі операцій з нерухомістю (далі – інтегральний показник) у розрізі регіонів (табл. 3.17) вказують на те, що у 2019 році лідерами були м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Львівська, Харківська, Івано-Франківська та Одеська області. Слід зазначити, що порівняно з першою п'ятіркою регіонів у докризовому 2013 році втратила свої позиції Донецька область (через російську військову агресію на сході України), а Дніпропетровська та Івано-Франківська області, навпаки, значно збільшили потенціал у секторі операцій з нерухомістю.

Проте проведене рейтингування регіонів за результатом зміни інтегрального показника використання соціально-економічного потенціалу в секторі операцій з нерухомістю у 2019 році порівняно з 2013 роком (табл. 3.17) показало, що тільки в чотирьох регіонах (м. Києві, Дніпропетровській, Івано-Франківській та Київській областях) відбулось його зростання. У решті регіонах інтегральний показник у 2019 році зменшився порівняно з 2013 роком – від незначного в Кіровоградській та Чернігівській областях до найбільшого в Донецькій, Хмельницькій, Тернопільській та Житомирській областях.

Вплив сектору операцій з нерухомістю на соціально-економічне зростання регіонів. Для оцінювання впливу сектору операцій з нерухомістю на соціально-економічне зростання регіонів ми визначили рівень залежності зміни інтегрального показника ефективності використання соціально-економічного потенціалу сектору операцій з нерухомістю від показника зміни рівня тінізації сектору операцій з нерухомістю, а також встановили рівень залежності показника зміни валового регіонального продукту, валової доданої вартості сфери послуг та валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу⁴⁸⁰ від зміни інтегрального показника ефективності використання соціально-економічного потенціалу сектору операцій з нерухомістю.

Результати розрахунків коефіцієнтів кореляції показали, що між зміною рівня тінізації сектору операцій з нерухомістю та зміною інтегрального показника ефективності використання соціально-економічного потенціалу сектору операцій з нерухомістю існує доволі значний негативний кореляційний зв'язок (коефіцієнт кореляції становить $-0,49$). Із цього випливає, що заходи, скеровані на зменшення рівня тінізації сектору, позитивно відображаються на зростанні ефективності використання соціально-економічного потенціалу в секторі операцій з нерухомістю, зокрема на

⁴⁸⁰ Для здійснення розрахунків використовували дані Державної служби статистики України за 2013 і 2019 роки про валовий регіональний продукт, валовий регіональний продукт в розрахунку на одну особу, зайнятість населення. Для співставності зазначених показників із інтегральним показником ефективності використання соціально-економічного потенціалу сектору операцій з нерухомістю було проведено їх нормування за формулами (3.4, 3.5).

збільшенні кількості зайнятих, збільшенні обсягів операцій, збільшення валової доданої вартості та ін. Іншими словами, виведення з «тіні» потенціалу сектору операцій з нерухомістю сприяє його більш ефективному використанню.

Таблиця 3.17

Інтегральний показник ефективності використання соціально-економічного потенціалу сектору операцій з нерухомістю у 2013-2019 роках

Область	Інтегральний показник ефективності використання потенціалу сектору операцій з нерухомістю				Зміна інтегрального показника ефективності використання потенціалу сектору операцій з нерухомістю (2019 р. – 2013 р.)	
	2013 р.		2019 р.		позиція в рейтингу	значення показника
	позиція в рейтингу	значення показника	позиція в рейтингу	значення показника		
м. Київ	1	0,54608	1	0,62714	1	0,0811
Дніпропетровська	15	0,39869	2	0,46359	2	0,0649
Івано-Франківська	18	0,35497	6	0,36811	3	0,0131
Київська	9	0,42965	3	0,43623	4	0,0066
Кіровоградська	25	0,25850	22	0,21168	5	-0,0468
Чернігівська	16	0,37423	11	0,32507	6	-0,0492
Полтавська	17	0,36841	13	0,30858	7	-0,0598
Запорізька	23	0,32901	19	0,26836	8	-0,0607
Львівська	5	0,48300	4	0,42051	9	-0,0625
Рівненська	22	0,33805	20	0,26411	10	-0,0739
Херсонська	11	0,42489	8	0,35028	11	-0,0746
Черкаська	13	0,41430	10	0,32580	12	-0,0885
Миколаївська	24	0,30096	24	0,19379	13	-0,1072
Одеська	6	0,46898	7	0,35434	14	-0,1146
Закарпатська	14	0,40783	17	0,28077	15	-0,1271
Чернівецька	12	0,41625	16	0,28810	16	-0,1282
Вінницька	10	0,42561	14	0,29514	17	-0,1305
Луганська	19	0,35433	21	0,22023	18	-0,1341
Сумська	20	0,34459	23	0,20933	19	-0,1353
Волинська	4	0,48486	9	0,34918	20	-0,1357
Харківська	3	0,51937	5	0,37858	21	-0,1408
Житомирська	21	0,34269	25	0,19234	22	-0,1503
Тернопільська	7	0,44714	15	0,29002	23	-0,1571
Хмельницька	8	0,44174	18	0,27798	24	-0,1638
Донецька	2	0,53178	12	0,31922	25	-0,2126

Джерело: розраховано і складено за даними Державної служби статистики України.

Позитивний вплив зміни інтегрального показника ефективності використання соціально-економічного потенціалу сектору операцій з нерухомістю чинить і на зміну валового регіонального продукту та валової доданої вартості сфери послуг регіону (коефіцієнти кореляції становлять 0,32 і 0,31 відповідно). З одного боку, це свідчить про вагомий роль сектору операцій з нерухомістю в розвитку економіки регіонів. Проте цей вплив може бути ще

більш значущим, якщо вивести з «тіні» задіяний у ній потенціал сектору операцій з нерухомістю⁴⁸¹. Наприклад, удосконаливши механізм оцінювання нерухомого майна, для запобігання заниженню фактичної вартості угоди купівлі-продажу нерухомості. Тобто дезактивації або хоча б мінімізації одного з елементів «сірої» складової тінізації сектору операцій з нерухомістю. З другого боку, слід зважати, що потенціал сектору операцій з нерухомістю сконцентрований у великих містах (здебільшого в обласних центрах), тому розраховувати, що він справлятиме аналогічний вплив на розвиток економіки невеликих територіальних громад у регіоні не доводиться.

А от вплив соціально-економічного потенціалу сектору операцій на добробут громадян дуже незначний (коефіцієнт кореляції між зміною інтегрального показника ефективності використання соціально-економічного потенціалу сектору операцій та зміною валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу становить 0,08). Це видається доволі очевидним, оскільки послуги сектору операцій з нерухомістю не є повсякденними, на відміну від послуг у секторі торгівлі, громадського харчування, транспортних перевезень і т. п., і потребують володіння щонайменше однією вільною нерухомістю (наприклад, квартирою), яку можна здавати в оренду або продати. До того ж після фінансової кризи 2008 року ціни на нерухомість впали і до 2019 року залишались практично незмінними (варіювали в межах 1-1,5%). Тому використання соціально-економічного потенціалу сектору операцій з нерухомістю не впливає на добробут більшості громадян.

Вплив COVID-19 на потенціал сектору операцій з нерухомим майном. Запроваджений урядом карантин для запобігання поширенню COVID-19 спричинив спад ділової активності у всіх секторах економіки, в тому числі і у сфері операцій з нерухомістю. Зауважимо, спад у секторі операцій з нерухомістю є, так би мовити, похідними від динаміки функціонування і розвитку інших секторів економіки. Адже, зменшення зайнятості в економіці через обмеження пересування працівників, призупинення певних видів діяльності (особливо у сфері послуг), невизначеності щодо подальшого розвитку захворюваності спричинило зменшення доходів громадян. Останнє ж негативно відобразилось на функціонуванні сектора операцій з нерухомістю.

У другому кварталі 2020 року кількість угод купівлі-продажу житла знизилась на 26,8% порівняно з відповідним періодом 2019 року (рис. 3.12). Призвели до такого зниження раптове запровадження карантину, який зумовив загальне падіння економічної активності в країні, та невпевненість домогосподарств у короткостроковій перспективі через зниження/втрату доходів.

Разом з тим варто відзначити зростання цін на житлову нерухомість у 2020 році. На первинному ринку вони зросли на 6,9% порівняно з 2019 роком, а на вторинному ринку – на 9,8%⁴⁸². Причинами зростання стали: відкладений

⁴⁸¹ Рівень тінізації сектора відповідає третині офіційного обсягу ВДВ операцій з нерухомістю.

⁴⁸² Індeksi цін на житло. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/iczhit/iczhit_u/arh_iczhit_vp_u.htm

попит (активізація операцій з купівлі житла після завершення карантину); зростання цін на будівельні матеріали (у четвертому кварталі 2020 року зростання становило 6,4% порівняно з відповідним періодом 2019 року); збереження тенденції до зниження ставок за банківськими депозитами, які є альтернативою інвестування коштів домогосподарств; поживлення іпотечного кредитування на фоні декларування урядом кроків щодо зниження ставок за іпотечними кредитами⁴⁸³.

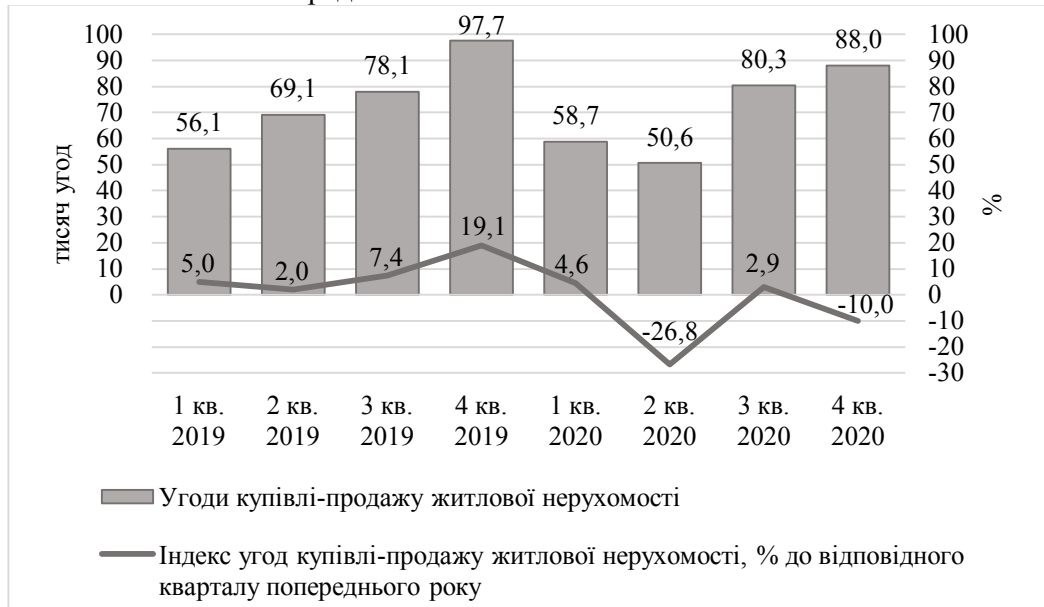

Рис. 3.12. Активність на ринку житлової нерухомості у 2019-2020 роках
Джерело: складено і розраховано авторами за даними Міністерства юстиції України⁴⁸⁴.

Ситуація на ринку нерухомості відобразилась на діяльності підприємства сфери операцій з нерухомим майном. Зокрема, у другому кварталі 2020 року обсяг реалізованих ними послуг знизився на 10,5% порівняно з відповідним періодом 2019 року (рис. 3.13). Головним чином спад був зумовлений зниженням ділової активності в інших секторах економіки та переведенням працівників на дистанційний режим роботи, а відтак зменшення попиту бізнесу на послуги агентств нерухомості. Зокрема, обсяг послуг, які надали агентства нерухомості всім споживачам, зменшився на 19,5% у другому кварталі 2020 року порівняно з відповідним періодом 2019 року. Однак у частині надання агентствами нерухомості населенню посередницьких послуг з купівлі, продажу або надання в оренду нерухомого майна, консультаційних послуг і послуг з оцінювання нерухомого майна, пов'язаних з його купівлею, продажом або наданням в оренду, спостерігалось зростання на 21,1% у другому кварталі 2020 року порівняно з

⁴⁸³ Національний банк України. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2020 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2020-roku>

⁴⁸⁴ Міністерство юстиції України. Звіт про роботу державних та приватних нотаріусів. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zvit-pro-robotu-derjavnih-ta-privatnih-notariusiv>

відповідним періодом попереднього року⁴⁸⁵. Це можна пояснити спадом активності на ринку купівлі/продажу нерухомого майна, а також зверненням орендодавців-фізичних осіб в агентства нерухомості через втрату орендарів унаслідок вивільнення останніх (особливо у сфері розміщування і харчування) у період локдауну. Слід зазначити, що саме активність населення на ринку оренди житла стримала поглиблення загального спаду в обсягах послуг, наданих підприємствами сектору операцій з нерухомістю у другому кварталі 2020 року (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Реалізація послуг підприємствами сектору операцій з нерухомим майном у 2019-2020 роках

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

Зниження загального обсягу реалізації послуг підприємствами сектору операцій з нерухомістю було короткостроковим явищем. Уже у третьому кварталі відбулась активізація діяльності на ринку нерухомості, яка зумовила зростання обсягу наданих підприємствами сектору операцій з нерухомістю послуг на 8,6% порівняно з відповідним періодом попереднього року. У четвертому кварталі 2020 року підприємства сектору операцій з нерухомістю продовжили тенденцію до збільшення обсягу реалізованих послуг (переважно завдяки наданим послугам населенню, а не бізнесовим структурам) (рис. 3.13).

Однак пандемія COVID-19 і карантинні обмеження, запроваджені для запобігання її поширенню, спричинили зростання кількості збиткових

⁴⁸⁵ Державна служба статистики України. Обсяг реалізованих послуг за регіонами за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

підприємств у секторі операцій з нерухомістю, перекресливши позитивну тенденцію, сформовану в попередніх роках. Частка збиткових великих та середніх підприємств сектору операцій з нерухомим майном у 2020 році практично подвоїлась порівняно з 2019 роком (частка збиткових великих та середніх підприємств сектору операцій з нерухомим майном у 2018 році становила 39,4% усіх великих і середніх підприємств сектору, у 2019 році – 28,4%, у 2020 році – 55,6%).⁴⁸⁶ Логічно припустити, що подібна тенденція мала місце у 2020 році і серед малих та мікропідприємств сектору⁴⁸⁷.

Посилила зростання рівня тінізації сектору операцій з нерухомістю і неофіційна оренда житлової нерухомості. За даними Міністерства юстиції України, у 2020 році в межах усієї країни нотаріусами було посвідчено лише 460 договорів оренди житлової нерухомості на строк понад 3 роки⁴⁸⁸ (у 2019 році – 462 договори, у 2018 році – 444 договори)⁴⁸⁹. Проте практика засвідчує, що для уникнення оподаткування договори довгострокової оренди житла укладають здебільшого терміном до трьох років з наступним переукладанням на новий термін.

Офіційні дані свідчать про те, що в Україні в орендованому житлі проживає лише 582,5 тисячі домогосподарств, або лише 3,9% усіх домогосподарств країни⁴⁹⁰.

За даними сервісу флетфай (flatfy) порталу ЛУН⁴⁹¹ (пошуковиком нерухомості на вторинному ринку, який збирає всі актуальні оголошення, групує дублікати та пропонує пропозиції користувачам), станом на 20.05.2021 року в обласних центрах України пропозиція оренди квартир становила 28,1 тисяч квартир (рис. 3.14). І це лише в обласних центрах. Цілком логічно припустити, що значна частина домогосподарств винаймає житло в тіньовому сегменті ринку нерухомості, тобто орендодавців, які не легалізують свою діяльність з надання житла в оренду, а відтак і отриманих від оренди доходів.

Тінізація операцій з оренди нерухомості не лише призводить до втрат бюджетних надходжень, але й супроводжується неврегульованістю відносин між їх учасниками. Практика вказує на те, що орендодавці готові йти на ризик втрати доходу через несплату орендарями належних платежів чи псування останніми майна, а також сплату штрафу в разі виявлення факту ухиляння орендодавцями від оподаткування і не декларувати отриманий від здавання житла в оренду дохід та не сплачувати з нього податок.

⁴⁸⁶ Державна служба статистики України. Фінансові результати діяльності великих та середніх підприємств у 2020 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/04/43.pdf>

⁴⁸⁷ На момент проведення дослідження дані про фінансові результати діяльності малих та мікропідприємств не були оприлюднені.

⁴⁸⁸ Договори оренди нерухомості строком на 3 і більше років підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню.

⁴⁸⁹ Міністерство юстиції України. Звіт про роботу державних та приватних нотаріусів. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zvit-pro-robotu-derjavnih-ta-privatnih-notarijusiv>

⁴⁹⁰ Державна служба статистики України. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁹¹ Оренда квартир – всі міста України. URL: https://flatfy.ua/uk/g/geo_list?geo_type=city§ion_id=2

До тінізації оренди житлової нерухомості частково причетні і ріелтори, які не виконують вимоги законодавства і не надсилають інформацію про укладені за їх посередництвом цивільно-правові договори про оренду нерухомості до контролюючого органу за місцем своєї реєстрації (відповідно до статті 170 Податкового кодексу України).

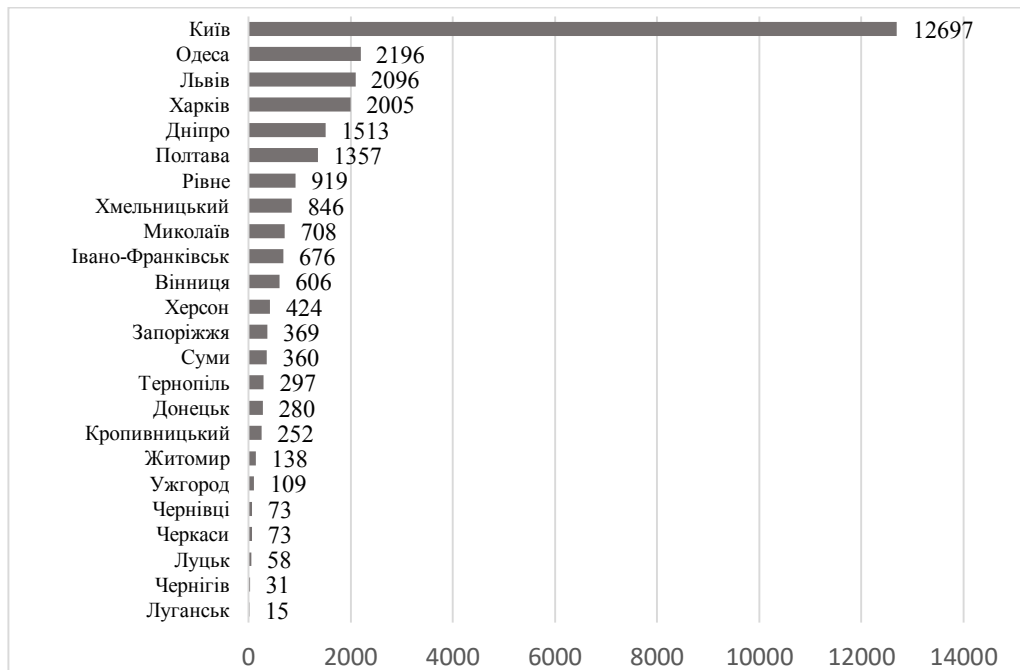

Рис. 3.14. Пропозиція оренди квартир в обласних центрах України (станом на 20.05.2021 року), квартир

Джерело: складено і розраховано авторами за даними сервісу Flatfy.

Однак виявити дійсну кількість об'єктів житлової нерухомості, яку здають в оренду, практично не можливо через відсутність єдиного ресурсу (реєстру) орендної нерухомості та складності доведення в судовому порядку фактів здавання нерухомості в оренду.

Варто відзначити і ще один елемент тінізації сектору операцій з нерухомістю, який, однак, притаманний усім видам економічної діяльності, – незадекларована праця. Серед форм її прояву в секторі операцій з нерухомістю можна назвати такі: наймана праця без оформлення трудових відносин на підприємствах (в агентствах нерухомості); посередницька діяльність на ринку нерухомості без реєстрації у відповідних органах; приховування фактично відпрацьованого робочого часу та заробітної плати (заробітна плата «в конверті»); укладання цивільно-правових договорів з фізичними особами про надання послуг замість працевлаштування за трудовим договором. Наприклад, у секторі операцій з нерухомістю кожен шостий працівник отримує заробітну плату «в конверті», а кожен десятий отримував заробітну плату на рівні мінімальної⁴⁹².

⁴⁹² Незадекларована праця в Україні: характер, масштаби та шляхи її подолання. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf

3.6. Сфера креативних послуг

Незважаючи на недавнє інституційне та термінологічне оформлення креативних індустрій (і креативних послуг) в Україні, вітчизняна культурно-креативна сфера була досить розвинена, а окремі види її діяльності були і залишаються конкурентоспроможними на міжнародному ринку вже тривалий час (низка музичних колективів, дизайнери модної індустрії, кіновиробництво, архітектурна діяльність, театральне, художнє мистецтво та телевізійне виробництво, музейна та бібліотечна справа, ІТ-сфера тощо). Відносно новими та перспективними креативними видами послуг є розроблення комп'ютерних ігор та програмного забезпечення, рекламна та інформаційна діяльність тощо. З огляду на те, що розвиток вітчизняного ІТ-сектору можна віднести до окремої категорії креативних послуг, а специфіка його діяльності наведена в окремому параграфі цього наукового видання, то зосередимо увагу на інших креативних послугах (до переліку показників для аналізу будемо відносити також показники видів економічної діяльності ІТ-сфери).

Попри зростання експорту креативних послуг, збільшення вітчизняного аутсорсингу та ринку фрилансерів є підстави й для окремих висновків про відсутність в Україні креативної економіки⁴⁹³ як цілісної екосистеми. Це зумовлено недостатнім розумінням ролі креативних індустрій, їхнього внеску до соціально-економічного розвитку держави та регіонів, браком дослідницької методології комплексного аналізу розвитку креативних індустрій та їх впливу на економічний розвиток. Адже швидкість, з якою розвивається сфера КП, є вищою за рівень модернізації та наповнення КВЕДів, оновлення класифікатора професій, забезпечення статистичного супроводу, актуалізацію стратегічного планування розвитку регіонів та міст, законодавчих інновацій, ефективного регулювання підприємницької діяльності в умовах глобалізації, цифровізації та транснаціоналізації діяльності, а також значною його тінізацією (зокрема ФОП-оптимізацією).

Забезпеченість природними, людськими, підприємницькими та креативними ресурсами регіонів України є нерівномірною, однак кожна область володіє певним креативним ресурсом – тим людським капіталом, що є в основі будь-якої творчої реалізації і створення креативних товарів та послуг, засадою використання інтелектуальної власності, що забезпечує капіталізацію проривним ідеям, інноваціям. Основними чинниками ефективного становлення, росту й розвитку сфери КП є людський капітал (креативний капітал), внутрішній та зовнішній попит, інновації, інвестиції, технологічна, організаційна та інституційна модернізація. Додатковими чинниками є ефективний інноваційний, інвестиційний, виробничий і соціальний менеджмент⁴⁹⁴.

⁴⁹³ Турський І. Глобальні та регіональні тренди креативних індустрій та перспективи їх розвитку в Україні. *Моделювання регіональної економіки*. №2 (30). 2017. С. 108-127. (С.108).

⁴⁹⁴ Чистякова А.С. Особенности креативной экономики. НТИ. 2016. №1, С.32-38.

URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NTI_2016_1_8.pdf (С. 34).

Внесок сфери КП у соціально-економічний розвиток оцінюється на рівні країни, а також за певними сферами: економічною, соціальною, інноваційною, інвестиційною тощо. Оцінювання впливу сфери культури на розвиток України було здійснено у 2016-2017 рр. за методологією ЮНЕСКО за ініціативи Українського культурного фонду (УКФ) та підтримки Програми ЄС – Східного партнерства» «Культура і креативність» (2015-2018), яка передбачає вимірювання впливу культури за сімома сферами⁴⁹⁵: економіка, освіта, управління, рівень суспільної участі, гендерна рівність, комунікація, культурна спадщина.

За економічними індикаторами (ВВП, зайнятість, витрати на культуру) було виявлено значний внесок культурного сектору у ВВП: 4,04% загального рівня ВВ за 3,17% (573,4 тис. осіб) зайнятих у культурних закладах, низький рівень вітчизняного споживання культурних товарів та послуг – 0,88% загальних витрат на домашнє споживання⁴⁹⁶, що засвідчує про вторинність значення культурних потреб для вітчизняного населення через загальний низький рівень економічного забезпечення і домінування у ментальності споживання доступної масової культури з низьким впливом на ціннісні орієнтації. Адже індивідуальні споживчі витрати на культурну діяльність, товари та послуги формують уявлення про розмір і потенціал національного ринку культури; як наслідок, розмір цього ринку є малим, потенціал – високим⁴⁹⁷, а попит формується переважно за межами України (особливо це стосується аутсорсингу у сфері ІКТ).

Найвагомішими серед основних секторів культурної діяльності України у 2017 р. були архітектурна та інженерна діяльність та пов'язане з ними технічне консультування (15,5%), реклама (13,1%), телевізійна діяльність зі створення програм і мовлення (6,8)⁴⁹⁸. Великим попитом користувалися креативні товари та послуги, пов'язані з дизайном (дизайн інтер'єру, модні товари та іграшки), на них і припадала найбільша частка експорту. За даними CANnual Report 2018, Україна ввійшла до трійки лідерів серед країн Східної і Центральної Європи, у яких рекламна індустрія сильно впливала на економіку країни⁴⁹⁹.

Проте для прискорення розвитку креативних індустрій в Україні потрібно зважати на глобальні тенденції та відповідність їм національних

⁴⁹⁵ Індикатори впливу культури на розвиток ЮНЕСКО (2017). Короткий аналітичний огляд щодо України. 47 с. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Policy%20Briefs/Abr-lv_C&C_photo_UA.pdf (дата звер. 2.09.2020 р.)

⁴⁹⁶ Індикатори впливу культури на розвиток ЮНЕСКО (2017). Короткий аналітичний огляд щодо України. 47 с. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Policy%20Briefs/Abr-lv_C&C_photo_UA.pdf (дата звер. 2.09.2020 р.). (С.4).

⁴⁹⁷ Там само. – С.10.

⁴⁹⁸ Там само. – С.7.

⁴⁹⁹ Пташка О. «Творчіть заразлива. Поширюйте її»: Україна увійшла до Топ-3 експортерів креативних товарів серед країн з перехідною економікою. 21.02.2019 р. URL: <https://business.ua/special/72-eksportnyy-potentsial-ukrayiny-2019/4633-tvorchit-zarazlyva-poshyriuite-ii-ukraina-uvishla-do-top3-eksporteriv-kreatyvnykh-tovariv-sered-krain-z-perekhidnoiu-ekonomikoio>.

особливостей⁵⁰⁰. Зазначимо, що визначені у 2016 р. перспективні сектори, що мали стати локомотивами експорту у 2020 р., не втратили актуальності: сектор інформаційно-комунікаційних технологій (розроблення програмного забезпечення; сфера креативних послуг), послуги з реклами та PR, дизайну, кіноіндустрії, індустрії моди тощо⁵⁰¹. Як зазначають експерти, опосередковано оцінити динаміку зростання світового виробництва креативних товарів і послуг можна на підставі аналізу їхнього світового експорту, а оцінку світового споживання – на основі світового імпорту креативних товарів і послуг⁵⁰².

Розвиток креативних індустрій забезпечить інтеграцію української культури до європейського культурно-креативного простору, а також сприятиме цілісності і згуртованості національного культурного та гуманітарного простору. Підтримка розвитку культурних і креативних індустрій в Україні є важливою складовою політики національної безпеки України та вимагає з боку держави та суспільства належної уваги⁵⁰³.

На світовому рівні у 2017-2019 рр. телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги були тією домінантою, за якою міжнародна торгівля послугами зростала найшвидше, зафіксувавши річне зростання на 14,7%, що приблизно вдвічі перевищило частку транспорту, подорожей, страхування, фінансової, інтелектуальної власності та інших бізнес-послуг. Експорт інших видів послуг, переважно, пов'язаних з товарами, будівництвом, персональними, культурними та рекреаційними послугами, державними послугами, збільшився на 9,1% протягом зазначеного періоду⁵⁰⁴. У структурі країн, що розвиваються, у 2019 р. переважала частка послуг з організації подорожей, транспортних послуг, меншу частку займали страхові, фінансові та бізнес-послуги.

Внесок культурного сектору в працевлаштування населення є недооціненим через те, що робочі місця у видах культурної діяльності або закладах, безпосередньо не пов'язаних з культурою, як і робочі місця, що виникли через потужний зв'язок з культурою (культурний та подієвий туризм, готельно-ресторанний бізнес (ресторани), готельні заклади, розташовані в місцях культурної спадщини або поблизу них), не беруться до уваги в оцінюванні за методологією ЮНЕСКО⁵⁰⁵.

⁵⁰⁰ Киризюк С.В. Міжнародні та вітчизняні тенденції розвитку креативної економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 6. Частина 1. С.68–70. (С.68).

⁵⁰¹ Полевий В. Чому пробуксовує експортна стратегія України. 03 лютого 2020 р. URL: <https://business.ua/economy/8864-chomu-probuksovue-eksportna-strategiya-ukrajini>

⁵⁰² Кодачигов Р. В. Ключевые драйверы развития мирового рынка креативных товаров и услуг. *Управленец*. 2012. №7–8 (35–36), С. 26-32 (С.26).

⁵⁰³ Капих І. Культурні індустрії та політика національної безпеки в Україні. 2017. С. 57-59. URL: https://nakkim.edu.ua/images/Instytut/Instytut_menedgmentu/kafedra_art_management_and_even_tech/materialy-konf-2017-04-24.pdf (С.59).

⁵⁰⁴ The UNCTAD Handbook of Statistics 2019. <http://unctad.org/en/Pages/Publications/Handbook-of-Statistics.aspx>. (Р.39).

⁵⁰⁵ Індикатори впливу культури на розвиток ЮНЕСКО (2017). Короткий аналітичний огляд щодо України. 47 с. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Policy%20Briefs/Abr-lv_C&C_photo_UA.pdf (дата звернення) (С.9).

Як доводять науковці, сфера КП здатна генерувати значну додану вартість за мінімальних вкладень, створювати нові робочі місця, сприяти зростанню випуску нових видів послуг; засновувати нові ринки та сприяти розвитку культурного туризму; відроджувати депресивні міські райони; посилювати конкуренцію на ринку креативних послуг і стимулювати інноваційний розвиток; підвищувати продуктивність праці і кількість висококваліфікованих кадрів⁵⁰⁶, залучати ТНК до інвестування в дослідження та розробки, покращуючи, з одного боку, рівень здійснюваних наукових розробок, з другого – призводити до «відтоку мізків та талантів».

Активізація досліджень впливу креативних індустрій на економіку України протягом останніх трьох років (2019-2021 рр.)⁵⁰⁷. Для аналізу ефективності реалізації потенціалу сфери КП у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України здійснено інтегральне оцінювання за схемою:

- визначення системи показників, що характеризують рівень розвитку сфери КП регіону за 11 критеріями (серед яких дестимуляторами є коефіцієнт тінізації сфери КП (авторський розрахунок) та частка імпорту сфери КП, усі інші показники є стимуляторами (табл. 3.18);
- формування статистичного масиву показників та нормування їх, застосовуючи підхід стандартизації щодо максимального та мінімального значення в ряді показників для стимуляторів та дестимуляторів;
- розрахунок інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП за 2013 р. та 2018-2019 р.;
- групування регіонів за значенням інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП за період 2013-2019 рр.;
- інтерпретація результатів визначення інтегральної оцінки за регіонами.

Потенціал сфери КП у розвитку регіону формується із чинників, які сприяють його реалізації, а також із чинників, які гальмують повноцінне його використання (тінізація сфери, низька платоспроможність споживачів креативних послуг на внутрішньому ринку, несформовані потреби в культурно-креативних послугах через надмірну доступність і популярність масової культури, «сірий» імпорт та контрафакт креативних товарів та послуг).

⁵⁰⁶ Чистякова А.С. Особенности креативной экономики. НТИ. 2016. №1. С.32-38. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NTI_2016_1_8.pdf (С. 34).

⁵⁰⁷ Економічна привабливість української культури. Аналітична доповідь / за ред. Бураковського І. Київ, 2019. 161 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Special_research/m2019_UCF_report_extended.pdf; Креативні індустрії: вплив на розвиток економіки України / Звіт. О. Ніколаєва, А. Онопрієнко, С. Таран, Ю. Шоломицький, П. Яворський. Київ, 2021. 111 с. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/04/KSE-Trade-Kreativni-industriyi-Zvit.pdf>

Таблиця 3.18

Перелік показників для оцінювання інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України (за секціями КВЕД J+M+P+R)

Показники	Характер впливу показника
Рівень тінізації сфери КП у ВДВ, %	Дестимулятор
Частка ВДВ сфери КП у ВДВ регіону, %	Стимулятор
Частка ВДВ сфери КП у ВДВ сфери послуг регіону загалом, %	Стимулятор
Частка обсягу реалізованих креативних послуг до обсягу реалізованих послуг, %	Стимулятор
Частка зайнятих у сфері КП до загальної чисельності зайнятих у регіоні, %	Стимулятор
Частка зайнятих у сфері КП до чисельності зайнятих у сфері послуг регіону, %	Стимулятор
Частка капітальних інвестицій у сфері КП до загального обсягу капітальних інвестицій в економіку регіону, %	Стимулятор
Частка експорту сфери КП до загального експорту послуг у регіоні, %	Стимулятор
Частка імпорту сфери КП до загального імпорту послуг у регіоні, %	Дестимулятор
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, %	Стимулятор
Продуктивність праці працівників, зайнятих у секторі ККП, тис. грн/особу	Стимулятор

Джерело: складено автором.

З огляду на певні особливості формування та відтворення потенціалу сфери КП слід зазначити, що обрана система показників є відкритою для доповнення і потребує відповідного статистичного забезпечення.

Розрахунок інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП (рис. 3.15) показав, що лідерами серед регіонів за рівнем використання потенціалу у 2013 р. та 2019 р. були: м. Київ (0,84 та 0,76 відповідно), Харківська (0,60 та 0,63), Вінницька (0,47 та 0,48), Львівська (0,44 та 0,53) та Запорізька (0,39 та 0,43) області. Аутсайдерами серед регіонів за аналогічний період визнано Донецьку (0,161 та 0,30 відповідно), Кіровоградську (0,23 та 0,22), Київську (0,22 та 0,28), Миколаївську (0,19 та 0,21), Рівненську (0,29 та 0,31) області.

Причому за скорочення значення інтегрального індексу у 2019 р. порівняно з 2013 р. для регіонів-лідерів (м. Київ, Запорізька, Тернопільська, Черкаська обл.) для регіонів-аутсайдерів спостерігалось зростання значення рівня ефективності реалізації потенціалу сфери КП попри стабільно низький його рівень серед інших регіонів. Найбільше зростання інтегрального індексу у 2019 р. порівняно з 2013 р. було зафіксовано для Донецької (0,14 пп.), Львівської (0,09 пп.), Луганської (0,07 пп.), Чернівецької (0,7 пп.) областей. Скорочення значення інтегрального індексу за аналізований період спостерігалось у м. Києві (0,08 пп.), Житомирській (0,13 пп.), Волинській (0,12 пп.), Хмельницькій (0,10 пп.), Запорізькій (0,05 пп.), Закарпатській (0,05 пп.), Одеській (0,04 пп.), Харківській (0,03 пп.), Тернопільській (0,03 пп.) областях.

Групування регіонів за рівнем інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП у соціально-економічному розвитку регіону показало зниження максимального значення з 0,84 у 2013 р. до 0,76 у 2019 р., що призвело до переходу міста Києва з групи регіонів з «високим» значенням до групи регіонів з показником «вище від середнього».

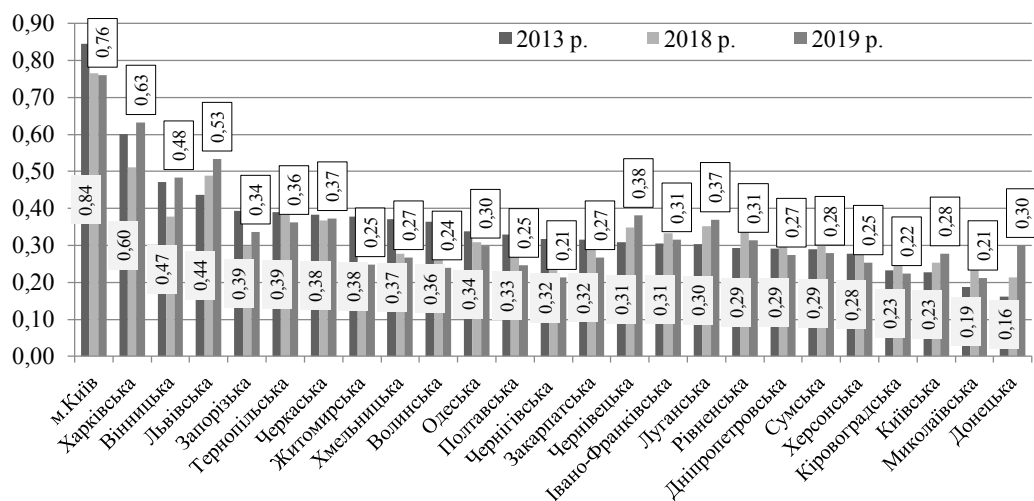

Рис. 3.15. Регіональний розподіл значень інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП, пунктів

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Змінився склад та кількість регіонів у групі із значеннями інтегрального показника «нижче від середнього»: збільшення на три області цієї групи у 2019 р. завдяки переходу до неї Донецької та Миколаївської областей через підвищення значення інтегрального індексу. Місто Київ знизило свій показник у 2019 р. та опинилося у групі регіонів з показниками «вище від середнього» (табл. 3.19).

Оцінюючи результати інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП у соціально-економічному розвитку регіонів у контексті детінізації її діяльності, слід зазначити, що загалом позитивне скорочення рівня тінізації сфери не позначилося зростанням реалізації її потенціалу, що свідчить про низьку пріоритезацію розвитку креативних послуг у більшості регіонів України (21 регіон перебуває у групі значень інтегрального показника нижче від середнього). Сфера КП слабо інституціалізована та схильна до тінізації через високі податки для бізнесу, також для неї характерна ФОП-оптимізація оподаткування внаслідок працевлаштування за цивільно-правовими угодами, неформальна зайнятість, фрилансерство та самозайнятість, приховування прибутків великих ІТ-компаній, приховування обсягів сплат роялті та оподаткування їх резидентами тощо. Високий рівень цифровізації та віртуалізації діяльності є привабливим каналом для реалізації тінювих торговельних угод на креативні послуги, що сприяє цифровому піратству, кіберзлочинності, переводить тінюву економіку з нелегальної у кримінальну сферу. Низька статистична оцінка тінювої діяльності сфери КП, технологічна відсталість механізмів протидії цифровому піратству, хакерству не сприяють повноті розуміння масштабів тінізації та прийняттю рішень щодо детінізації, не завдавши шкоди бізнесу надмірним регулюванням видимої частини економічної діяльності.

Таблиця 3.19

Групування регіонів за значенням інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП у 2013 р. та 2019 р.

2013 р.	Значення інтегрального показника	2019 р.
Донецька, Миколаївська обл. (2)	Низький 0,0-0,20	-
Київська, Кіровоградська, Херсонська, Сумська, Дніпропетровська, Рівненська, Луганська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська, Чернігівська, Полтавська, Одеська, Волинська, Хмельницька, Житомирська, Черкаська, Тернопільська, Запорізька обл. (19)	Нижче від середнього 0,21-0,40	Донецька, Миколаївська, Київська, Кіровоградська, Чернігівська, Хмельницька, Закарпатська, Запорізька, Одеська, Полтавська, Волинська, Херсонська, Івано-Франківська, Сумська, Дніпропетровська, Чернівецька, Луганська, Житомирська, Черкаська, Рівненська, Тернопільська обл. (21)
Львівська, Вінницька обл. (2)	Середній 0,41-0,60	Вінницька, Львівська обл. (2)
Харківська обл.	Вище від середнього 0,61-0,80	Харківська обл., м. Київ (2)
м. Київ	Високий 0,81-1,00	-

Джерело: складено на основі авторських розрахунків.

Зазначимо наявність високої ймовірності щодо існування похибок під час оцінювання інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП у соціально-економічному розвитку регіону, зумовлених недосконалістю вітчизняної статистики та значною кількістю конфіденційних даних. Внесок української культурно-креативної сфери у ВРП враховує тільки діяльність приватних культурних установ. Ураховуючи високий рівень тіньового сектору в економіці України – до 60% ВВП (у культурних та креативних індустріях він, можливо, навіть вищий, на думку авторів звіту⁵⁰⁸) та нелегальну діяльність (фрилансерство тощо), цей індикатор (частка сфери КП у ВРП) може бути і вагомим, більшим за 4% ВВП України.

Для забезпечення позитивних результатів щодо працевлаштування корисно було б оцінити дані щодо «вторинних» робочих місць, які часто практикуються в культурній діяльності, але не оцінюються. Дані, що представляють лише «основні» робочі місця, ймовірно або значною мірою недооцінюють кількість людей, які працюють у сфері культури⁵⁰⁹.

⁵⁰⁸ Індикатори впливу культури на розвиток ЮНЕСКО (2017) Короткий аналітичний огляд щодо України. 47 с. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Policy%20Briefs/Abr-lv_C&C_photo_UA.pdf (дата звернення 02.09.2020) (С.12)

⁵⁰⁹ Там само – С.12.

Резервом підвищення ефективності реалізації потенціалу сфери креативних послуг є також покращення рівня доходів населення та переорієнтація ціннісної матриці на платне споживання якісних креативних послуг. Українська родина витратила у 2018 р. лише 142 грн на місяць на культуру та відпочинок⁵¹⁰ (або неповні 2% загальних витрат домогосподарства), тому вважати, що сфера КП є загальнонаціональним пріоритетом державної політики поки що зарано. Хоча у кризовому 2020 р. було виділено на розвиток культури 20,35 млрд державного бюджету, частину якого через пандемічні витрати скоротили. На 2021 р. було заплановано вже близько 27 млрд грн (зазначимо, що частина витрат спрямована на заходи програм «Велике будівництво» та «Велика реставрація»). Попри зростання щорічних видатків зведеного бюджету на культуру, його частка коливається біля позначки 0,5% ВВП. На 2022 р. заплановано видатки з бюджету на культуру, креативні індустрії та інформаційну політику у розмірі 14,5 млрд грн⁵¹¹ для фінансування потреб Міністерства культури та інформаційної політики України.

Витрати домогосподарств на культуру та дозвілля мають високу волатильність, особливо в кризові періоди. У 2019 р. видатки на культуру та мистецтво в Україні становили 0,5% загальних видатків державного бюджету. Розподіл видатків місцевих бюджетів у 2019 р. показав варіацію питомої ваги видатків на культуру та мистецтво в межах 3,4-1,8% (рис. 3.16). Причому в Чернігівській, Полтавській та Тернопільській областях частка видатків на культуру була найвищою серед регіонів. Слід зазначити, що частка державного фінансування закладів культури в Україні як з державного, так і з місцевих бюджетів щорічно скорочується, особливо у кризові періоди.

Як зазначається в Концепції реформи фінансування системи забезпечення населення культурними послугами⁵¹², згідно із Законом України від 28 грудня 2014 р. № 79-VIII «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» змінилася модель розподілу міжбюджетних трансфертів, яка не передбачає застосування компенсаторних механізмів для сфери культури, а відтак спричиняє зменшення частки видатків для фінансування соціокультурної інфраструктури та надання культурних послуг (рис. 3.16).

Однак саме в кризові періоди потрібна державна підтримка сфери послуг, що було продемонстровано в пандемічний період 2020-2021 рр. Тому слід передбачати компенсаторні механізми фінансування сфери креативних і

⁵¹⁰ Економічна привабливість української культури. Аналітична доповідь / за ред. Бураковського І. Київ, 2019. 161 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Special_research/2019_UCF_report_extended.pdf

⁵¹¹ 14,5 млрд грн передбачили у Державному бюджеті на культуру, креативні індустрії та інформаційну політику. 07.12.2021. *Львівська обласна державна адміністрація*: сайт. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=64075>

⁵¹² Про схвалення Концепції реформи фінансування системи забезпечення населення культурними послугами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2020 р. № 1035-р. *Урядовий портал*: сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-reformi-a1035r>

культурних послуг для збереження культурно-духовного потенціалу держави. Водночас треба враховувати соціально значущий (мериторний) характер низки культурних і креативних послуг, коли окремі види культурної діяльності мають суспільно корисний, соціально значущий характер, однак позбавлені комерційних можливостей, а витрати виробництва об'єктивно перевищують ціни на вироблені послуги. Для розвитку таких видів культурної діяльності потрібне державне субсидування та стимулювання культурного споживання, можливостей участі населення в культурному житті, що зумовлює високий рівень державної відповідальності у галузі культури та мистецтва.

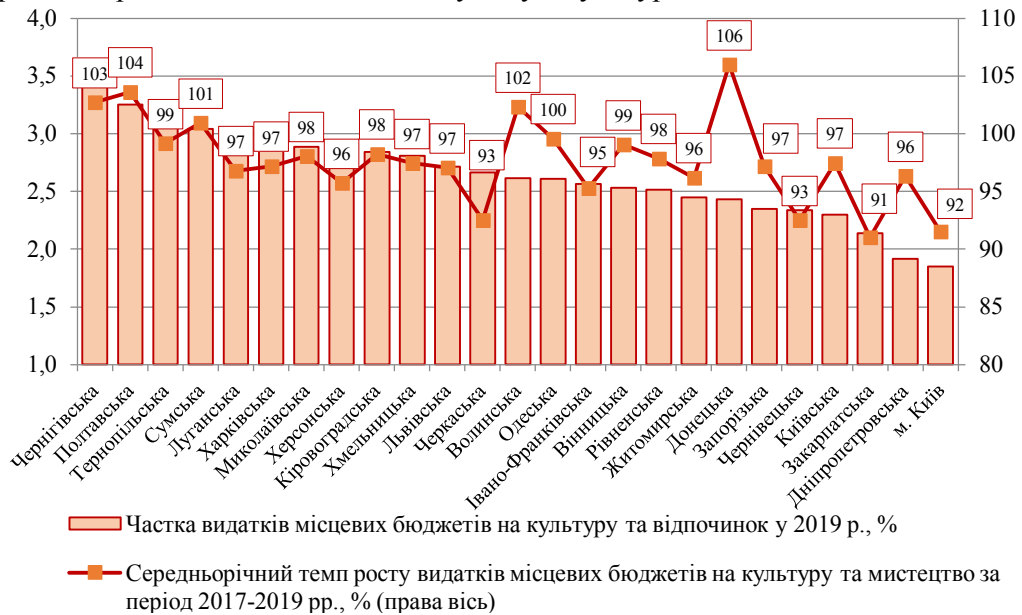

Рис. 3.16. Регіональний розподіл видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво до загального обсягу видатків у 2019 р., %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Для підтримання збереження та розвитку креативних індустрій в Україні з деяким запізненням у карантинний період були прийняті відповідні закони та підзаконні акти:

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19» (№692-IX від 16.06.2020 р.);

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної підтримки культури, туризму та креативних індустрій» (№962-IX від 4.11.2020 р.);

Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (№ 1667-IX від 15.07.2021 р.);

Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» (№329/2020 від 18.08.2020 р.);

Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» (№ 211 від 11.03.2020 р.);

Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 року № 28 і №29» (№ 1106 від 21.10.2021 р.).

Всі ці документи були покликані стимулювати розвиток креативних послуг шляхом створення пільгових умов (передусім для малого та середнього бізнесу) в умовах карантинних обмежень. Жорсткі пандемічні заходи спричинили закриття низки малих підприємств, втрату талановитих осіб, які змінили вид діяльності, перегляд перспектив подальшої роботи у сфері креативних індустрій низки студентів і випускників навчальних закладів вищої освіти тощо. Суттєвим викликом стала цифровізація та віртуалізація для низки субсекторів креативних послуг, що зумовило перехід до електронних форм надання послуг, зміни бізнес-моделі підприємств, перекваліфікацію кадрів тощо.

На думку науковців, перехід до віртуалізації культурних заходів, з одного боку, зробить надання креативних послуг доступнішим, незалежним від платоспроможного попиту сімей, з другого боку, – уповільнить темпи розвитку самої сфери⁵¹³.

Окрім того, тіньовий сектор креативних послуг засобами цифровізації (як нових каналів тінізації) завдає шкоди аналоговим, нецифровим креативним індустріям, оскільки заважає легальним каналам розповсюдження таких послуг та часто виходить за межі офіційного регулювання⁵¹⁴, через що законодавство України не містить спеціальних заходів впливу на них. Слід зазначити, що наявність патерналістських очікувань у споживачів культурних послуг і стійкі установки щодо небажання платити за мистецтво формують національні особливості у споживанні креативних послуг. За структурою витрат домогосподарств у 2019 р. в Україні лише 1,6% загальних витрат припадало на відпочинок та культуру (або 159 грн). Причому у країнах-членах ЄС видатки домогосподарств на культуру та мистецтво становили 8,5%. Розподіл витрат на відпочинок та культуру у 2019 р. показав переважання над загальноукраїнським значенням обсягів витрат лише семи регіонів: м. Києва, Сумської, Черкаської, Дніпропетровської, Тернопільської, Кіровоградської та Запорізької областей (рис. 3.17). Найнижчі рівні видатків на культуру мали Рівненська та Хмельницька області (0,8%). Це додатково підтверджує справедливість дії «закону Енгеля» та показує еластичність попиту щодо доходу домогосподарств.

⁵¹³ Абанкина Т.В., Николаенко Е.А., Романова В.В. Экономический потенциал сферы культуры и досуга в России и странах ОЭСР. *Журнал Новой экономической ассоциации*. 2020. № 2 (46), С. 98-117. (с. 106). DOI: 10.31737/2221-2264-2020-46-2-5.

⁵¹⁴ Skavronska I. Creative Industries and the Informal Sector: Ukraine's Experience. 2020. UNCTAD Illicit Trade Forum, 3rd to 4th February 2020, Geneva. URL: https://unctad.org/system/files/non-official-document/DITC2020_Contribution_UNCTAD%20Illicit%20Trade%20Forum_Skavronska_en.pdf

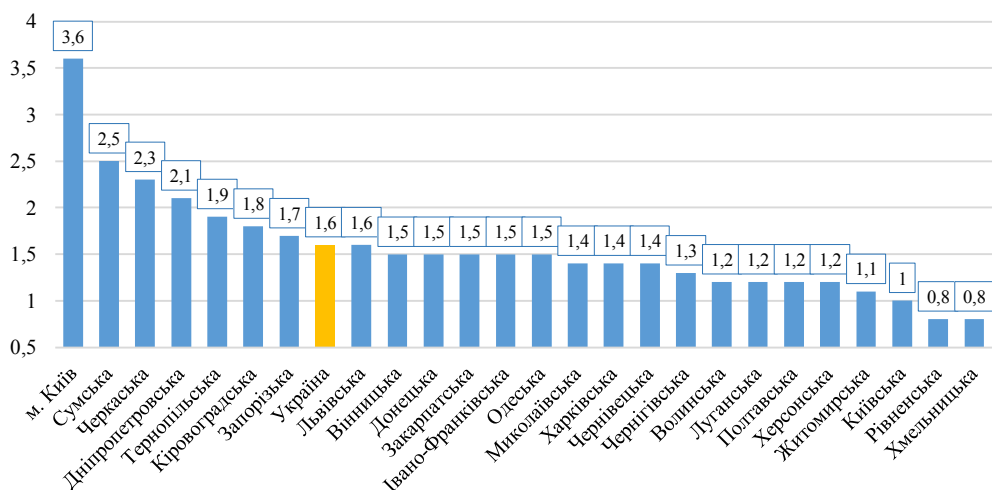

Рис. 3.17. Розподіл питомої ваги видатків домогосподарств на відпочинок та культуру (до загальних витрат одного домогосподарства) у 2019 р., %

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Розраховані значення кореляції між інтегральним індексом ефективності використання потенціалу сфери КП у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону та основними соціально-економічними показниками його розвитку (табл. 3.20) показали високу (0,7-0,9 за шкалою Чеддока) пряму залежність між інтегральним індексом та:

- часткою ВДВ сектору КП у ВДВ регіону у 2013 р. ($R=0,829$) та у 2019 р. ($R=0,852$);
- часткою експорту креативних послуг у 2013 р. ($R=0,753$) та у 2019 р. ($R=0,738$);
- продуктивністю праці у сфері КП у 2013 р. ($R=0,773$) та у 2019 р. ($R=0,755$);
- часткою капітальних інвестицій у сфері КП у загальному обсязі капітальних інвестицій в економіку регіону у 2013 р. ($R=0,775$) та у 2019 р. ($R=0,738$).

Натомість помітна пряма залежність (0,5-0,7) спостерігалася між значеннями коефіцієнта тінізації сфери КП та:

- експортом креативних послуг у 2013 р. ($R=0,592$) та зниженням щільності зв'язку у 2019 р. ($R=0,432$);
- продуктивністю праці у сфері КП у 2013 р. ($R=0,585$) та аналогічним зниженням щільності зв'язку у 2019 р. ($R=0,448$);
- часткою реалізованих креативних послуг у загальному обсязі реалізованих послуг у 2019 р. ($R=0,586$), причому щільність зв'язку зросла порівняно з 2013 р. у чотири рази;
- часткою капітальних інвестицій у сфері КП у загальному обсязі капітальних інвестицій в економіку регіону у 2013 р. ($R=0,501$) та зростанням щільності зв'язку у 2019 р. ($R=0,665$).

Таблиця 3.20

Кореляційні залежності між індикаторами реалізації потенціалу сфери КП, її тінізацією та показниками соціально-економічного розвитку регіонів у 2013 р. та 2019 рр.

Показники соціально-економічного розвитку регіонів та сфери КП	Інтегральний індекс ефективності реалізації потенціалу сфери КП у соціально-економічному розвитку регіону	Коефіцієнт тіншової економіки сфери КП у ВДВ, %		
Коефіцієнти кореляції				
	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.
Індекс регіонального людського розвитку 2017 р.	0,374	0,220	-0,295	-0,601
ВРП на одну особу, грн	0,611	0,574	0,716	0,186
Експорт креативних послуг, тис. дол. США	0,754	0,738	0,592	0,432
Продуктивність праці у сфері КП, тис. грн/особу	0,773	0,755	0,585	0,448
Частка ВДВ сфери КП у ВДВ регіону, %	0,829	0,852	0,159	0,306
Частка реалізованих креативних послуг у обсязі реалізованих послуг, %	0,682	0,660	0,136	0,586
Частка капітальних інвестицій у сфері КП у загальному обсязі капітальних інвестицій в економіку регіону, %	0,775	0,738	0,501	0,665

Джерело: розраховано автором.

Суттєвого скорочення у 2019 р. зазнала залежність між показником ВРП на одну особу та коефіцієнтом тінізації сфери КП, яка знизилася з високої ($R=0,716$) до слабкої ($R=0,186$). Це підтверджує зниження рівня тінізації сфери КП на 7 в.п. з 2013 р. до 2019 р. Однак низка результатів з високою щільністю кореляції між аналізованими показниками одночасно і в групі інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери КП та рівня її тінізації (для прикладу, експорт креативних послуг, продуктивність праці у сфері КП, частки капітальних інвестицій у креативні послуги) свідчить про значний зв'язок розвитку тіншової та білої (легальної) економіки. Водночас деякі вчені стверджують, що дві треті доходів, отриманих у тіншовій економіці, повертаються в легальну.

Запропоновані показники кореляції можуть розглядатися як інструмент пояснення природи економічної поведінки суб'єктів господарювання через сукупність певних екстернальних чинників, що впливають на процес прийняття рішень та укорінені в площині, сформованій культурологічним минулим, шаблонів діяльності тощо. Двократне зростання оберненої залежності між показниками тінізації сфери КП та індексом регіонального людського розвитку (у 2019 р. $R=-0,601$) свідчить про гальмівне значення тіншової сфери КП для розвитку регіону та базових складових людського капіталу (освіта, праця та здоров'я).

Отже, кореляційна залежність показників підтвердила вагомий внесок сфери КП у соціально-економічний розвиток регіону, важливість сприяння їй для забезпечення зростаючої економічної віддачі, особливо у видах діяльності з високою доданою вартістю.

Пошук резервів реалізації недооціненого потенціалу сфери КП дозволив візуалізувати розподіл основних показників розвитку регіонів та інтегрального індексу ефективності реалізації потенціалу сфери креативних послуг (рис. 3.18).

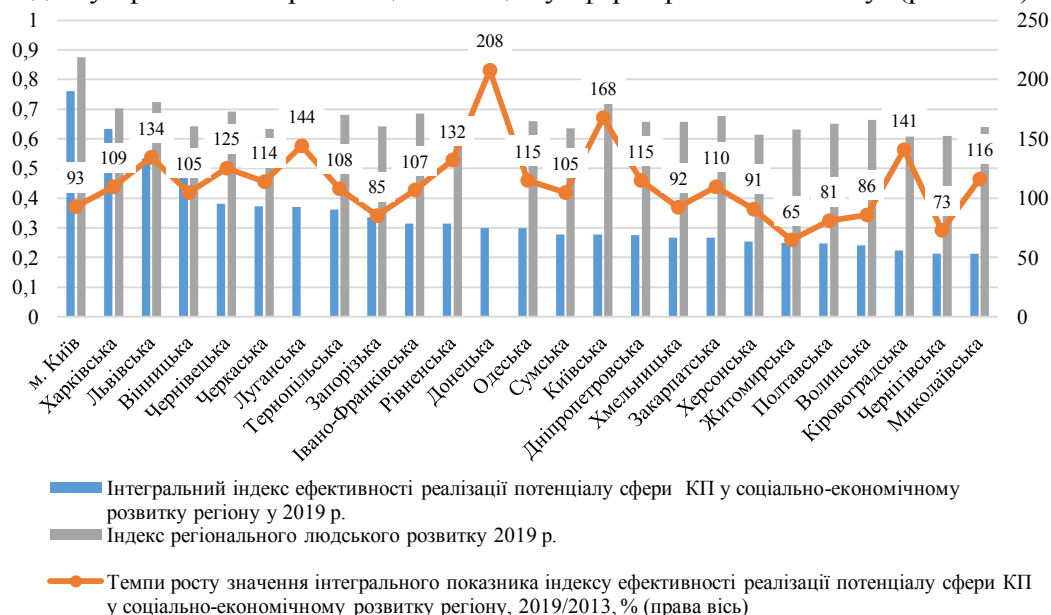

Рис. 3.18. Розподіл основних показників соціально-економічного розвитку регіонів та розвитку сфери КП за регіонами (права шкала), %.

Джерело: розраховано та побудовано на основі даних⁵¹⁵.

Нерівномірність реалізації потенціалу сфери КП за регіонами пов'язана як з людським розвитком, так і з попитом на креативні послуги (рівень грошових витрат на культуру та відпочинок). Переважання значення індексу регіонального розвитку доводить недостатню ефективності реалізації потенціалу та наявність резерву для його підвищення. Відсутність розрахунку індексу регіонального людського розвитку за методикою Міністерства розвитку громад та територій України для Донецької та Луганської областей унеможливорює здійснення аналогічних порівнянь.

Лідерство міста Києва за показником концентрації діяльності сфери КП та вищим демографічним потенціалом підтверджує тезу про те, що розвиток креативних індустрій має чітко виражений урбанізаційний характер. Великі мегаполіси та міста завдяки вищій частці креативного класу притягують

⁵¹⁵ Розрахунок індексу регіонального людського розвитку за 2019 рік. Міністерство громад та територій України: сайт. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/rozrahunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvytku/rozrahunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvytku-za-2019-rik/>

людський капітал для розвитку креативних індустрій, підтвердженням чому є дво-трикратне перевищення рівня креативної зайнятості в мегаполісах порівняно із загальнонаціональними показниками⁵¹⁶.

Отже, потенціал сфери КП в регіонах України використовується неефективно. Однією з причин є тіньова діяльність, яка призводить до недостатнього обліку працівників сектору, обсягів діяльності креативних підприємств, деформує справедливу конкуренції, знижує інституційну спроможність креативних індустрій та ефективність бізнес-середовища, що у підсумку формує недостатній вплив на економіку регіону та добробут суспільства.

Водночас перспективи підвищення ефективності реалізації потенціалу сфери КП в Україні підтверджується такими тенденціями:

1. *Зростанням експорту креативних послуг*⁵¹⁷. Збільшення експорту креативних послуг становило з 3,15 млрд дол. США у 2013 р. до 4,44 млрд дол. США у 2020 р. (середньорічний темп росту за період 2013-2020 рр. був на рівні 106 %). Серед складових креативних послуг найвищий середньорічний темп росту експорту за аналогічний період спостерігався у послугах сфери телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг. При тому, що середньорічний темп росту загального експорту послуг України за період 2013-2020 рр. знизився і становив лише 99%. Водночас частка експорту креативних послуг до загального експорту послуг зросла майже удвічі: з 22,2% у 2013 р. до 38,5% у 2020 р. У структурі зовнішньої торгівлі послугами у 2020 р. позитивне сальдо у 2,36 млрд дол. США спостерігалось у послугах сфери телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг; 219 млн дол. США – у ділових послугах; 11,4 млн дол. США – у послугах приватним особам, культурних та рекреаційних послугах. Негативне сальдо обсягом 445 млн дол. США спостерігалось у послугах з роялті та інших послугах, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності. Загалом позитивне сальдо креативних послуг у 2020 р. становило 2,14 млрд дол. США. Отже, перспективи підвищення обсягів експорту креативних послуг в Україні потребують впровадження виваженої експортної політики та подальшої підтримки в ній позицій креативних індустрій.

2. *Збільшенням кількості суб'єктів підприємницької діяльності*. За період 2012-2020 рр. кількість підприємств сфери креативних послуг зросла утричі та склала 229 698 одиниць. Обсяг сплачених податків і зборів, незважаючи на пандемічну кризу, у 2020 р. також зріс на 16,4% порівняно з 2019 р. і склав 29,4 млрд грн.

3. *Зростанням кількості зайнятих у сфері креативних послуг*. Впродовж 2012-2020 рр. кількість зайнятих у креативній сфері України зросла

⁵¹⁶ Киризиук С.В. Міжнародні та вітчизняні тенденції розвитку креативної економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 6. Частина 1. С.68–70. (С.70).

⁵¹⁷ Експорт креативних послуг визначався як сума експорту послуг згідно з КЗЕП за такими видами: роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності; послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги; ділові послуги; послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги.

у півтора рази – з 203,7 тис. осіб до 325,6 тис. осіб (середньорічний темп росту за період становив 106,4%). У той час, як середньорічний темп росту кількості зайнятих у економіці за аналогічний період становив 98,8%. Відбувається перерозподіл чисельності зайнятих на користь сфери креативних послуг.

4. *Збільшенням обсягів виробленої продукції (товарів та послуг) сферою креативних послуг.* Упродовж 2012-2020 рр. обсяг виробленої продукції креативною сферою зріс у 4 рази і в 2020 р. становив 165,5 млрд грн, у той час, як обсяги виробленої продукції суб'єктами господарювання в економіці України зросли лише в 2,5 рази.

Попри позитивні зрушення у діяльності сфери креативних послуг, реалізація потенціалу розвитку цієї сфери стримується перешкодами, які властиві для ІТ-сфери⁵¹⁸ як динамічної складової КП, та водночас мають певні відмінності залежно від специфіки діяльності креативних субсекторів:

1. *Розвиток тіньового ринку фрилансу.* Відсутність обліку фрилансерів (та само зайнятих) вітчизняною службою статистики не дає можливості оцінити їхню кількість, обсяги доходів та можливість залучення до легальної діяльності креативних послуг. Орієнтація діяльності фрилансерів на зовнішній ринок послуг та приховування інформації про валютні доходи та сплату податків. Пандемічна ситуація прискорила зміни у видах зайнятості, сприяла переходу до дистанційної праці, неповної зайнятості, конкуренції на ринку праці та незахищеності (прекарності) осіб, які працевлаштовані через цифрові платформи (для креативних фрилансерів – біржі Upwork, Fiverr, Torral та інші), а також призвела до формування цифрового розриву між видами діяльності за їхньою здатністю до цифрової трансформації.

2. *Низька купівельна спроможність українців та неплатоспроможний попит на креативні послуги на вітчизняному ринку.* Відсутність у ціннісній матриці більшості вітчизняних споживачів потреби плати за інформаційні послуги, за контент (музичний, аудіальний та аудіовізуальний тощо). Недобросовісні умови конкуренції з боку Росії на креативний контент (телевізійні серіали, книговидавання, інтернет-сайти, які частково блокуються Україною тощо).

3. *Недостатній рівень захисту прав об'єктів інтелектуальної власності та неефективні механізми подолання он-лайн піратства.* Згідно з Спеціальним звітом 301 (The Special 301 Report), Україна у 2020 р. посіла 8 місце рейтингу та перебуває серед групи з дев'яти держав, які перебувають у Списку пріоритетного спостереження. За даними Спеціального звіту 301 така позиція України ґрунтується на трьох давніх проблемах: (1) несправедливе, непрозоре адміністрування системи для організацій колективного управління (СМО), які відповідають за збір і розподіл роялті власникам прав; (2) широке використання неліцензійного програмного забезпечення українськими

⁵¹⁸ Волошин В. І, Шехлович А. М. Фінансово-економічні інструменти стимулювання розвитку ІТ-сфери України. Аналітична записка. Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові. 2017. 16 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/IT_sfera-9b344.pdf

державними органами; і (3) нездатність запровадити ефективні засоби боротьби з поширеним онлайн-порушенням авторських прав⁵¹⁹. Дослідники також фіксують таке негативне явище як «патентна міграція»⁵²⁰.

4. *Фрагментарність сфери креативних послуг, їхня роздробленість у цілях та завданнях стратегічних документів, несформованість вітчизняної екосистеми креативного підприємництва.* Попри законодавче затвердження переліку видів економічної діяльності, що належать до креативних індустрій, досі зустрічається поділ на культурні та креативні види діяльності (чи сектори). Така роздільність не сприяє формуванню єдиної сфери креативних послуг та знецінення потенціалу окремих видів економічної діяльності, які не знаходяться у переліку креативних індустрій, хоча за змістом повинні там бути (народні художні промисли, збереження історико-культурної спадщини тощо).

5. *Посилення інтелектуальної міграції та неефективні механізми залучення та збереження талантів.* За даними Глобального індексу конкурентоспроможності талантів⁵²¹ у 2020 р. Україна займала лише 61 місце серед 134 країн світу, що підтверджує неефективну політику держави з формування та реалізації кадрового забезпечення для сфери креативних послуг. Дослідники оцінюють економіки країн світу за 68 показниками, об'єднаних у шість груп. За однією з шести складових індексу – утримання талантів, Україна займала 59 місце, а за критерієм утримання мізків – 119. Водночас Україна визнана найефективнішою країною серед країн з рівнем доходів нижче середнього та єдиною економікою у своїй групі за доходами, яка розташована у верхній половині рейтингу Глобальної конкурентоспроможності талантів 2021 р. Насамперед це пов'язано з позитивним впливом навичок високого рівня (24 місце) на показник глобальних навичок знань (39-е). Формальна освіта в країні (46-е місце) покращує її здатність розвивати таланти (57-е), чому заважає слабе навчання протягом усього життя (60-е) та менший доступ до можливостей для зростання (72-е). Україна має міцний бізнес і трудовий ландшафт (52-е місце), але для подальшого зміцнення сприятливого середовища для талантів (85-е), необхідно заохочувати більшу конкуренцію на ринку (75-е) і, перш за все, вживати заходів для покращення нормативного ландшафту (109-е місце)⁵²². За іншим Світовим рейтингом талантів⁵²³ у 2021 р. Україна посіла 46 місце, серед

⁵¹⁹ 2020 Special 301 Report. United States Trade Representative. 94 p. (P. 58). URL: https://ustr.gov/sites/default/files/2020_Special_301_Report.pdf/

⁵²⁰ Волошин В. І, Шехлович А. М. Фінансово-економічні інструменти стимулювання розвитку ІТ-сфери України. Аналітична записка. Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові. 2017. 16 с. (С.4). URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/IT_sfera-9b344.pdf

⁵²¹ The Global Talent Competitiveness Index 2021. Talent Competitiveness in Times of COVID. 328 p. URL: <https://www.insead.edu/newsroom/2021-global-talent-competitiveness-index-fostering-green-and-digital-jobs-and-skills-crucial-for-talent-competitiveness-in-times-of-covid-19>

⁵²² The Global Talent Competitiveness Index 2021. Talent Competitiveness in Times of COVID. 328 p. (P. 33). URL: <https://www.insead.edu/newsroom/2021-global-talent-competitiveness-index-fostering-green-and-digital-jobs-and-skills-crucial-for-talent-competitiveness-in-times-of-covid-19>

⁵²³ IMD World Talent Ranking 2021. Switzerland. 2021. 117 p. URL: www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/

64 держав світу, розмістилася поряд з Польщею (45 місце) та Росією (47 місце). У 2020 р. Україна посідала за цим рейтингом 42 місце серед 63 держав. Стан креативної економіки оцінюється за трьома основними критеріями: «інвестиції та розвиток» (те, як країна заохочує місцеві таланти), «привабливість» (наскільки ефективно економіка утримує внутрішні таланти та залучає міжнародні) і «готовність» (якість наявних навичок і компетенцій). Водночас за субіндексом привабливості талантів Україна у 2021 р. посіла 63 місце. Такі низькі позиції повинні спонукати до впровадження ефективних інструментів залучення та утримання талантів на національному, регіональному та місцевому рівнях. Для прикладу, у м. Львові у 2019 р. була затверджена Стратегія прориву 2027 р.⁵²⁴ (20.06.2019 р.), яка містить чотири стратегічні цілі щодо розвитку креативного капіталу міста та його впливу на туризм.

Чинниками стримування розвитку сфери КП до та після коронакризи 2020-2021 рр. в Україні залишаються:

1. Повільна модернізація мистецьких навчальних програм, невідповідність підготовки кадрів потребам ринку, повільна реакція вищої освіти на потреби ринку, недостатнє визнання якості неформальної освіти у підготовці компетенцій сучасних працівників сфери КП.

2. Обмежена купівельна спроможність та низький попит на креативні послуги на внутрішньому ринку. У зв'язку з низьким рівнем конкуренції на внутрішньому ринку, відповідно якість залишається на невисокому рівні. Водночас через недостатню поінформованість про вітчизняні креативні послуги, вітчизняні споживачі не підтримують власним вибором українських виробників.

3. Низький захист авторських прав та об'єктів інтелектуальної власності.

4. Тінізація сфери КП внаслідок значного податкового навантаження на підприємств.

5. Низький рівень державної підтримки та фінансового забезпечення. Через нерозуміння бізнес-моделей креативних підприємств працівниками фінансово-кредитних установ достатньо утруднений доступ до кредитування. Тому слід сприяти диверсифікації каналів фінансування діяльності креативного підприємництва: краудфандинг, меценатство тощо.

6. Недостатній рівень цифровізації культурно-креативних послуг. Несформовані цифрові реєстри об'єктів національної культурної спадщини, робіт авторів та реєстри авторів. Розробка національних реєстрів та захист креативних робіт авторів дасть змогу популяризувати креативні товари та послуги, створити надійний реєстр на засадах блокчейну.

7. Незавершеність процесу секторальної децентралізації у сфері культури. Недостатність коштів у територіальній громаді на утримання комунальних закладів культури. Потреба у врегулюванні питання

⁵²⁴ У Львівській міській раді презентували нову стратегію міста. 2019. *Інформаційний портал депутатів Львівської міської ради*: сайт. URL: <https://www.lvivrada.gov.ua/trybuna-deputata/item/8096-u-lyvivskyiy-misykiy-radi-prezentuvaly-strategiyu-proryvu>

територіального співробітництва у сфері культури та креативних послуг між кількома громадами.

Резерви щодо підвищення ефективності реалізації потенціалу сфери КП знаходяться в можливостях кластеризації та зміцнення креативної екосистеми регіонів. Розосередження діяльності сфери КП із столиці до великих, середніх та малих міст сприятиме активізації місцевого потенціалу розвитку територіальних громад. Особливо це важливо в сучасних умовах децентралізації, підвищення рівня доступу до культурних і креативних послуг (як транспортної, так і цінової доступності), диджиталізації тощо.

Окрім того, протягом останніх років став помітним зсув від централізованої моделі управління культурою до децентралізованої, за якої місцеві територіальні громади можуть визначати пріоритети розвитку культурного сектору самостійно, і це підтримується відповідними можливостями бюджету⁵²⁵. Водночас для деяких територіальних громад стало надто обтяжливо утримувати неефективні комунальні заклади культури, які раніше були на балансі районних рад (дороге опалення, брак кваліфікованих кадрів та низька заробітна плата працівників культури тощо). Спостерігалось явище масової реорганізації або ліквідації закладів культури. Для вирішення такої ситуації розроблено Концепцію реформування системи забезпечення населення культурними послугами, якою передбачено створення центрів культурних послуг (ЦКП). Ці багатофункціональні публічні простори забезпечать доступність населенню базового набору культурних послуг, створять можливість в одному місці зібрати дорослих, дітей, молодь і людей старшого покоління, аби всі охочі могли навчитися новому та вільно спілкуватися⁵²⁶. Доцільність створення ЦКП підтримана такими документами державної політики, як План заходів щодо реалізації Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами (2019 р.), Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 рр. (2020 р.) та Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» № 329/2020 від 18.08.2020 р.

Додатковим стимулом для ефективної реалізації потенціалу креативних послуг є ініціатива Міністерства розвитку громад та територій України зі створення центрів креативної економіки⁵²⁷. Офіційним переможцем першого

⁵²⁵ Індикатори впливу культури на розвиток ЮНЕСКО (2017) Короткий аналітичний огляд щодо України. 47 с. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Policy%20Briefs/Abr-lv_C&C_photo_UA.pdf (дата звернення 02.09.2020) (С.23).

⁵²⁶ Про схвалення Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами : розпорядження Кабінету Міністрів України № 27-р від 23 січня 2019 р. № 27-р. *Законодавство України* : сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-2019-%D1%80#Text>.

⁵²⁷ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для створення центрів креативної економіки: постанова Кабінету Міністрів України № 208 від 17 березня 2021 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2021-%D0%BF#Text/>

конкурсу у квітні 2021 р. стало лише місто Кривий Ріг, в якому реалізуються два проекти вартістю 110,167 млн грн. Для інших громад у вересні 2021 р. було оголошено додатковий конкурс на відбір проєктів зі створення центрів креативної економіки, результати якого станом на листопад 2021 р. невідомі. Зазначимо, що подані на конкурс проєкти повинні відповідати пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. та відповідних регіональних стратегіях розвитку.

Ще одним вагомим чинником підвищення рівня ефективності реалізації потенціалу сфери КП є формування попиту на вітчизняні креативні послуги, яке відбувається у двох площинах: духовній та матеріальній. Попри низький рівень відвідуваності вітчизняних закладів культури місцевими мешканцями через брак коштів та відсутність інтересу через несформованість потреби у «прекрасному», українські митці не поступаються за якістю культурного та креативного продукту зарубіжним. Особам літнього віку та людям з обмеженими можливостями в Україні доцільно пропонувати пільгові ціни на відвідини фестивалів, ярмарок, концертів та адаптовувати такі заклади для людей з інвалідністю тощо. Затвердження Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року⁵²⁸ дозволить реалізувати зміни у плануванні, організації культурних подій та покращить рівень залучення населення до сфери креативних послуг загалом. Активізація ендogenous потенціалу та підтримка конкурентних переваг є головними чинниками інновацій у сфері креативних послуг. Критичний огляд змісту стратегічних документів та пропозиції щодо їх узгодження для активізації розвитку сфери КП наведено у Додатку С.

Однак через пандемію COVID-19 можливості для розвитку креативних індустрій, відвідин масових заходів, які полюбляють українці, з березня 2020 р. були суттєво обмеженими. Карантинні умови призвели до закриття низки креативних бізнесів, переорієнтації фахівців на інші види діяльності (з можливою втратою у подальшому кваліфікації), тривала невизначеність державної підтримки (суттєві рішення щодо підтримки сфери КП були застосовані лише у липні 2020 р., на четвертому місяці дії обмежень) зумовила відтік фахівців за кордон, а відсутність туристів суттєво зменшила попит на окремі послуги різних видів креативної діяльності (музична діяльність, театральна діяльність тощо), практично призупинився розвиток і супутніх видів діяльності, тісно пов'язаних зі сферою КП. Навіть найбільш стійкий сектор ІКТ зазнав тимчасових втрат, однак зумів збільшити свій потенціал завдяки дистанційній роботі та приросту кількості фрилансерів, нових замовлень, пов'язаних із диджиталізацією традиційних бізнесів тощо.

⁵²⁸ Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України № 366-р від 14 квітня 2021 р. № 366-р. *Урядовий портал*: сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-nacionalnoyi-strategiyi-iz-stvorenniya-bezbaryernogo-prostoru-v-ukrayini-na-period-do-t140421>

Коронакриза загострила всі проблеми розвитку сфери КП і цим самим викликала увагу як суспільства, так і державних інституцій щодо надання підтримки та потреби у зміні регулювання мобільних бізнесів, схильних до тінізації та релокації, діяльність яких дещо ускладнилася в умовах пандемії. Однак на прикладі релокації до України білоруських програмістів, інших працівників сфери ІТ переконуємося у високій чутливості креативного бізнесу до політичних, економічних та соціальних рішень.

Вагомого значення набуває цифровізація сфери КП та стратегування розвитку креативних індустрій як на державному, так і на регіональному рівнях, а також координація секторальних політик з регіональними, місцевими, міськими та національними. Якщо у 2017 р. потенціал цифрових технологій у доступі до культурної продукції та послуг, на думку К. Фаріньї⁵²⁹, був недооцінений, то у 2020 р. під час карантину багато видів сфери КП перейшли в онлайн, хоча деякі залишилися працювати офлайн.

Креативні індустрії та креативні послуги мають значний стратегічний потенціал сприяння досягненню розумного, сталого й інклюзивного зростання регіонів і міст. Використання креативних технологій капіталізує людський потенціал міст і прилеглих територій. Депресивні регіони мають розглядати сферу КП через збереження і використання історичної культурної спадщини та культурного туризму як джерела розвитку⁵³⁰. Інтеграція окремих пам'яток культурної спадщини в національну туристичну мережу стимулює затвердження програм реставрації, створення нових іміджевих музеїв, скансенів, ресторанів традиційних страв, обладнання місцевими жителями гостьових кімнат для туристів тощо.

Можливості розвитку креативних індустрій полягають в їхній спроможності до ревіталізації депресивних старопромислових районів не лише в містах, а й в територіальних громадах. На підтримку проєктів, які сприятимуть розкриттю потенціалу сфери КП, передбачено у 2021 р. фінансування коштом Державного фонду регіонального розвитку, а також державним коштом – у межах реалізації програми «Велике будівництво» («Велика реставрація») планується реставрація низки історичних об'єктів. На виконання Указу Президента України під час розроблення та затвердження у складі генеральних планів населених пунктів слід враховувати об'єкти культурної спадщини, внесені до Списку історичних населених місць України, для яких реалізовуватимуться проєкти ремонтно-реставраційних і консерваційних робіт⁵³¹ тощо.

⁵²⁹ Фарінья К. Розвиток культурних і креативних індустрій. Програма ЄС та Східного партнерства «Культура і креативність». 2017. 59 с. (С.15).

⁵³⁰ Культурна економіка – розумна стратегія розвитку громад. 13.07.2017. Міністерство культури України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245258775&cat_id=245184021

⁵³¹ Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму: Указ Президента України №329/2020 від 18.08.2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3292020-34717>

Розгорнутий аналіз сучасного стану та можливостей розвитку сфери КП показав, що недостатня ефективність реалізації потенціалу креативних послуг за регіонами полягає у значній тінізації, вторинній пріоритезації сфери серед інших домінант регіонального розвитку, орієнтованості на зовнішні ринки, низького платоспроможного попиту на внутрішньому ринку креативних послуг, ускладненій доступності та несформованості потреб споживачів у креативних послугах та готовності легально за них сплачувати.

Зазначимо, що в умовах невизначеності економічного розвитку та пандемічних обмежень відновлення розвитку креативних послуг має відбуватися в умовах короткострокової та довгострокової пріоритезації. Оскільки сфера креативних послуг є неоднорідною та складається з 31 виду економічної діяльності, то слід розглядати їх в агрегованому вигляді за 10 субсекторами: архітектура та урбаністика, аудіальне мистецтво, аудіовізуальне мистецтво, бібліотеки та пам'ятки культури (архіви, музеї), візуальне мистецтво, дизайн, література, видавнича справа, друковані ЗМІ, ІТ та нові медіа, реклама, маркетинг, PR; сценічне мистецтво.

Основними драйверами розвитку сфери креативних послуг є ті види діяльності, які володіють ефектом зростаючої віддачі. Як відомо, у економічній науці розглядають кілька видів ефекту зростаючої віддачі: віддачу від масштабу, ефект різноманіття, ефект впровадження інновацій, мережеві ефекти (екосистемні)⁵³². Головна суть зростаючої віддачі полягає у тому, що темпи зростання виробництва товарів чи послуг перевищують темпи збільшення витрат на їх виробництво у довгостроковому періоді. Збільшення обсягу випуску супроводжується зниженням витрат за рахунок поглиблення спеціалізації праці, кооперації, застосування нових технологій, ефективного використання відходів. Отже, чинниками зростаючої віддачі (у різних її формах як ефекту від масштабу, так і мережевих ефектів) є: спеціалізація, ефективний капітал (устаткування), постійне навчання персоналу та удосконалення організації виробництва (удосконалення інституційного середовища), зростання якості людського капіталу, підвищення продуктивності праці, залежність від попереднього розвитку (ефект колії), просторові особливості (агломераційний ефект як здатність до концентрації, різноманіття послуг на одній території)⁵³³. Стосовно креативного капіталу, який є невичерпним чинником виробництва, спроможним генерувати інновації, існує один ризик – його висока мобільність та чутливість до інституційних змін. Тому державна політика детінізації сфери креативних послуг повинна враховувати соціальні та економічні наслідки від жорстких механізмів

⁵³² Орехова С.В., Мисюра А.В., Кислицын Е.В. Управление возрастающей отдачей высокотехнологичной бизнес-модели в промышленности: классические и экосистемные эффекты. Управленец. 2020. Том 11. № 4. С. 43-58. DOI: 10.29141/2218-5003-2020-11-4-4

⁵³³ Кирдина С. Г., Шаталова Т. Ю. Возрастающая отдача в современной экономической литературе: контент-анализ российских и зарубежных источников. Феномен возрастающей отдачи в экономике и политике: сб. ст. СПб.: Алетейя. 2014. С.18-54.

регулювання діяльності креативної економіки та зосередитися на формуванні умов для гідної зайнятості працівників креативного сектору. Доведено, що ефективний економічний розвиток держави потребує підтримки тих видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які мають зростаючу соціально-економічну віддачу⁵³⁴.

Змістом діяльності креативних індустрій є використання знань, талантів та ідей втілених у бізнес моделях і технологіях для отримання прибутку. Вони формують найдинамічнішу економічну сферу щодо створення нових робочих місць, генерування доходів і розвитку експорту. Найбільшою конкурентною перевагою та необмеженим ресурсом розвитку креативних індустрій в Україні є талант та творчий хист населення⁵³⁵.

У економічній науці досягнення видами економічної діяльності ефекту зростаючої віддачі обґрунтовується побудовою виробничої функції. Альтернативно підтвердити наявність ефекту зростаючої віддачі (ефекту віддачі від масштабу) можна шляхом розрахунку коефіцієнтів еластичності темпів випуску продукції до темпів витрат на її виготовлення. Вона розраховується шляхом відношення відсоткової зміни вартості обсягів виробництва продукції (товарів чи послуг) на відсоткову зміну витрат. Якщо значення еластичності обсягів виробництва понад 1, це означає, що наявний ефект масштабу. Еластичність обсягів виробництва (E_Q) розраховується шляхом поділу процентної зміни обсягу виробництва ($\Delta Q/Q$) на відсоткову зміну загальних витрат ($\Delta C/C$):

$$E_Q = (\Delta Q/Q) / (\Delta C/C) = (Q/\Delta Q) \times (\Delta C/C), \quad (3.7)$$

де ΔC – зміна загальних витрат,

$\Delta C/C$ – відсоткова зміна загальних витрат,

$\Delta Q/Q$ – відсоткова зміна обсягу виробництва.

Вважається, що виробничий процес демонструє ефект масштабу, якщо еластичність обсягів виробництва більша за 1, і негативний ефект масштабу, коли еластичність обсягів виробництва менша за 1. Якщо еластичність обсягів виробництва до витрат точно дорівнює 1 (або наближена до неї), то ні позитивного, ні негативного ефекту масштабу не відбувається.

Отже, у тих видах креативної діяльності, у яких збільшення обсягів витрат ресурсів на виробництво на 1% спричиняє збільшення загального обсягу продукції (послуг) понад 1% – спостерігається збільшення віддачі від масштабу завдяки впровадженню нових технологій та мінімізації витрат під час тиражування креативних послуг. Здатність до масштабування та зростання цінності послуги завдяки збільшенню кількості користувачів (для прикладу користувачі цифрових платформ, соціальних мереж тощо) дає можливість

⁵³⁴ Мельник М.І., Синюра-Ростун Н.Р. Потенціал сектору комерційних послуг України в контексті соціально-економічної віддачі. Економіка України. 2021. №3. С.41-60. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.03.041>

⁵³⁵ Карасьова Н. А. Креативні індустрії як елемент стратегії постіндустріального розвитку. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. Випуск 3. С.110-120.

розвивати креативні послуги за мінімальних витрат.

Такі розрахунки здійснені нами на підставі даних Державної служби статистики України за видами економічної діяльності, що належать до 10 груп (субсекторів) креативних послуг (архітектура та урбаністика; аудіальне мистецтво; аудіовізуальне мистецтво; візуальне мистецтво; література, видавнича справа, друковані ЗМІ; реклама, маркетинг, PR; сценічне мистецтво; ІТ та нові медіа; бібліотеки та пам'ятки культури (архіви, музеї); дизайн). Наукова гіпотеза стосувалася підтвердження позиції Б. Артура⁵³⁶ щодо наявності у сфері високих технологій (у нашому варіанті сфери ІТ (як частини креативних послуг) та дизайну) ефекту зростаючої віддачі, а також виявлення перспективних субсекторів креативних послуг, які володіють ефектом зростаючої віддачі та високою конкурентоспроможністю.

Так, визначення залежності між темпом росту зайнятих у сфері КП за суб'єктами господарювання та темпом росту обсягів продукції у сфері КП показало помітну щільність зв'язку між групами креативних послуг та прояв зростаючої віддачі у дизайні, ІТ та нових медіа, які суттєво відрізняються від інших креативних послуг (рис. 3.19).

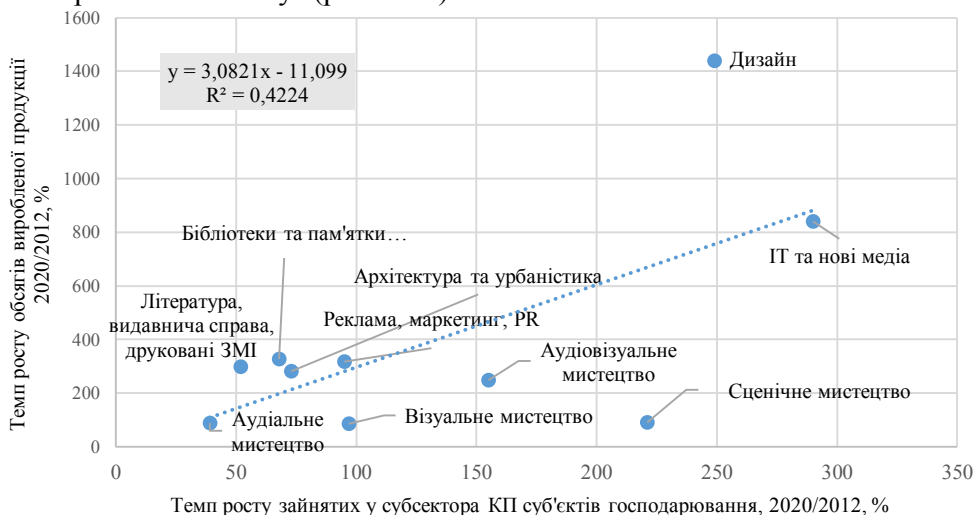

Рис. 3.19. Залежність між темпом росту зайнятих у сфері КП за суб'єктами господарювання та темпом росту обсягів продукції у сфері КП
Джерело: побудовано автором за даними⁵³⁷

Зростаюча віддача передбачає виконання умови: за збільшення обсягів вироблених або реалізованих послуг витрати скорочуються. Так, яскравим ефектом зростаючої віддачі володіють такі групи КП: дизайн, ІТ та нові медіа, візуальне мистецтво, архітектура та урбаністика (рис. 3.20).

⁵³⁶ Arthur, W. B. Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-In by Historical Events. The Economic Journal. 1989. Vol. 99, № 394.

⁵³⁷ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua

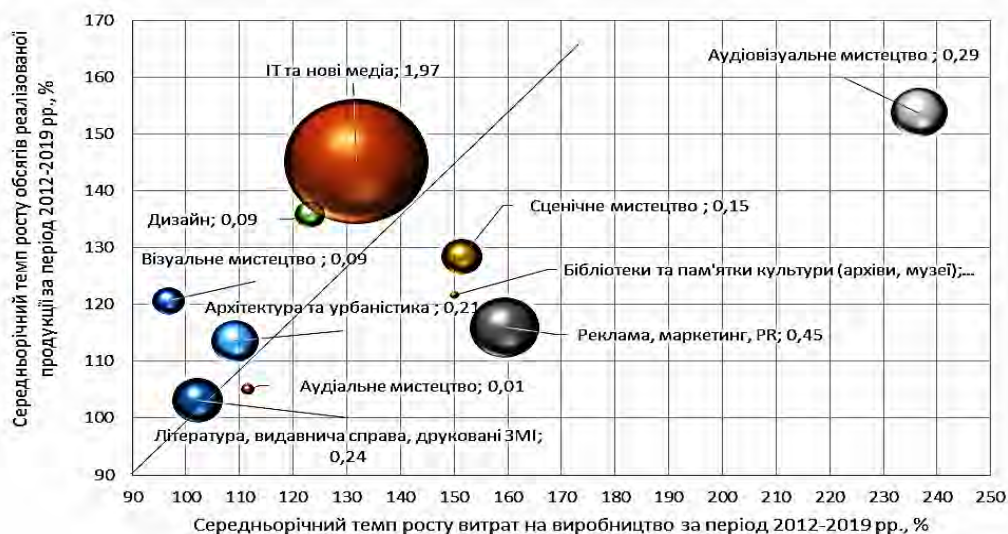

Рис. 3.20. Зміна ролі субсекторів креативних послуг в економіці України за період 2012-2019 рр.

Розмір бульбашки – частка зайнятих у підсекторах КІ у економіці України
Джерело: побудовано автором за даними⁵³⁸

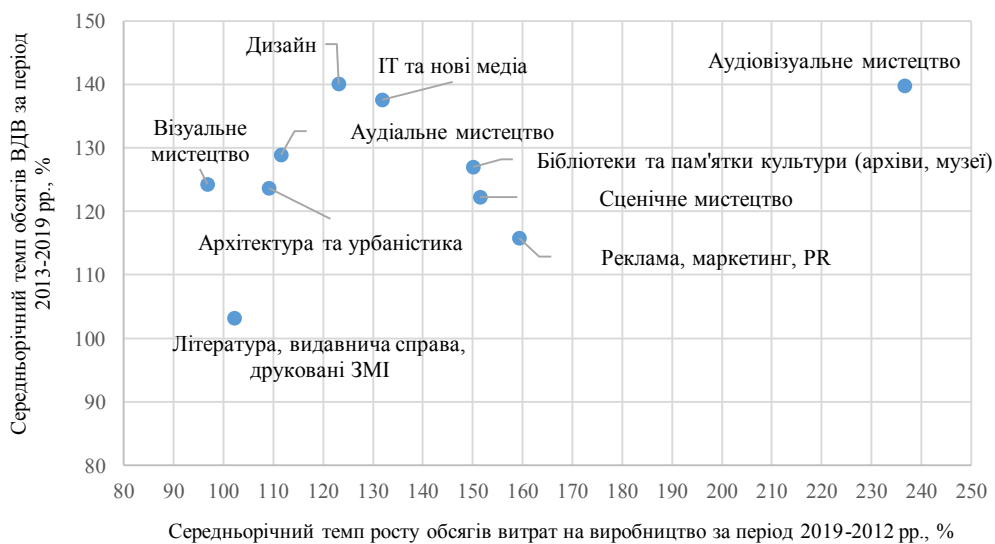

Рис. 3.21. Співвідношення між темпами росту обсягів витрат на виробництво та темпами росту ВДВ у сфері креативних послуг
Джерело: побудовано автором за даними⁵³⁹

Серед креативних послуг, для яких виявлена зростаюча віддача за темпами витрат на виробництво та темпами росту ВДВ сфери КП, були дизайн,

⁵³⁸ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua

⁵³⁹ Там само.

ІТ та нові медіа, візуальне та аудіальне мистецтво, архітектура та урбаністика, значення розрахованих коефіцієнтів еластичності яких становили понад 1. Для літератури та видавничої діяльності характерна постійна віддача, коефіцієнт еластичності становив близько 1. Нижче під рискою справа локалізовані ті групи креативних послуг, які характеризуються ефектом постійної (література та видавнича діяльність) та спадної віддачі (аудіовізуальне, сценічне мистецтво, бібліотеки, реклама та маркетинг, що повинно формувати певну політику щодо підвищення ефективності їхньої діяльності, розуміючи специфіку формування ланцюга доданої вартості у кожній з них. Водночас у кожному окремому випадку тих креативних послуг, які продемонстрували ефект спадної віддачі за обраними показниками слід досліджувати рівень їхньої тінізації, яка і може давати такий викривлений результат, особливо в рекламній діяльності.

Окрім яскраво вираженого ефекту зростаючої віддачі, динамічні види креативних послуг є ще значними платниками податків, незважаючи на численні звинувачення вітчизняних ІТ-компаній у ФОП-оптимізації діяльності та недостатній сплаті податків (рис. 3.22). У 2019 р. субсектор ІТ та нові медіа сплатили 12,4 млрд грн податків, субсектор реклами, маркетингу та PR – 5,6 млрд грн, субсектор аудіовізуального мистецтва – 4,3 млрд грн.

Рис. 3.22. Зміна ролі субсекторів креативних послуг в економіці України за період 2012-2019 рр.

Розмір бульбашки – обсяг податкових надходжень у 2019 р., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними⁵⁴⁰

Реакція ринку праці на потреби у працівниках перспективних субсекторів креативних послуг виражається у збільшенні частки зайнятих в

⁵⁴⁰ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua

економіці та зростанні темпів ВДВ сфери КП. Водночас ефект зростаючої віддачі за темпами зайнятості та темпами ВДВ властиві дизайну, ІТ та новим медіа, сценічному мистецтву, рекламі та маркетингу. Постійна віддача властива аудіовізуальному сектору (рис. 3.23). Слід зазначити, що низка процесів у креативних послугах не потребує прямого залучення людини, більшість з них автоматизовані та цифровізовані (наприклад, у видавничій діяльності, аудіальному мистецтві). Водночас на вітчизняному ринку праці бракує фахівців у субсекторі ІТ та нових медіа, про що засвідчує значна кількість оголошень з вакансій для відповідних фахівців.

Рис. 3.23. Зміна ролі субсекторів креативних послуг в економіці України за період 2012-2019 рр.

Розмір кульки – частка валової доданої вартості субсекторів креативних послуг у економіці України у 2019 р., %

Джерело: побудовано автором за даними⁵⁴¹

Якщо розглядати залежність між часткою зайнятих у субсекторах креативних послуг та темпом їх росту, то найдинамічнішим за аналізований період були аудіовізуальне мистецтво (120%), ІТ та нові медіа (119%), сценічне мистецтво (115%), дизайн (112%) (рис. 3.24). У аудіальному субсекторі спостерігалось значене скорочення темпів (89%), а також у літературі та видавничій справі (93%). Таке скорочення темпів чисельності населення зумовлене цифровізацією багатьох процесів, які вивільняють людину від рутинної роботи, дають змогу концентруватися на творчих завданнях.

Технологічна та інноваційна неоднорідність сфери креативних послуг у досягненні ефекту зростаючої віддачі потребує селективної виваженої політики підтримки розвитку окремих субсекторів, так і комплексного розвитку креативних індустрій. Міністерством культури та інформаційної політики України у проєкті Стратегії та Дорожньої карти розвитку креативних індустрій

⁵⁴¹ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua

до 2025 р. було визнано п'ять пріоритетних субсекторів: дизайн, мода, народні художні промисли, концертна та музична індустрія, книговидавництво⁵⁴². Водночас слід взяти до уваги, що серед тих субсекторів, які володіють зростаючою віддачею серед пріоритетних є дизайн та мода (за одним кодом за КВЕД 2010). Решта ж субсекторів належать до тих, які постраждали від пандемічних обмежень діяльності та потребують державної підтримки.

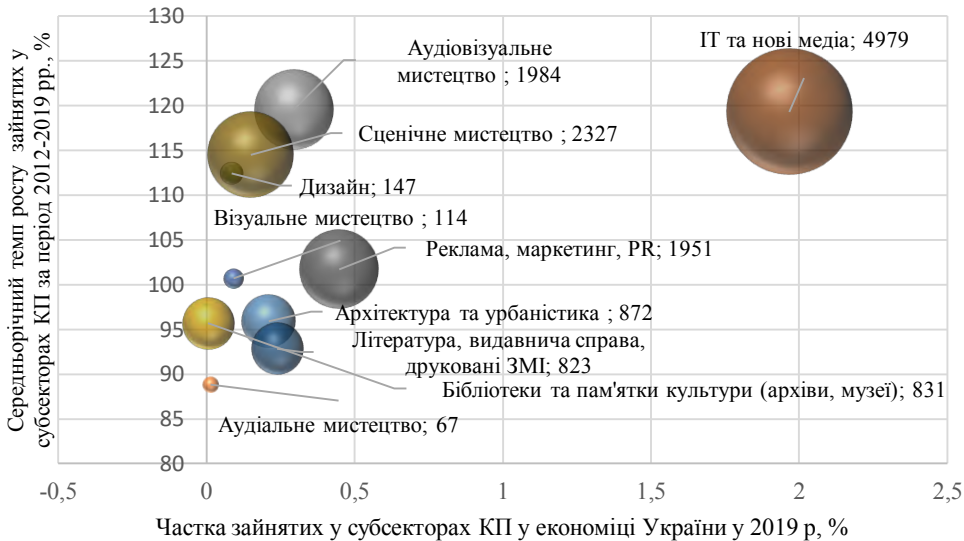

Рис. 3.24. Зміна ролі субсекторів креативних послуг в економіці України за період 2012-2019 рр.

Розмір бульбашки - обсяг сплачених податків (ПДФО та ЄВ) у 2019 р., млн грн
Джерело: побудовано автором за даними⁵⁴³

Резерви підвищення потенціалу сфери КП містяться в низці площин: від кластеризації сектору та посилення рівня конкурентоспроможності креативних послуг до покращення законодавчої бази й розроблення адекватних механізмів регулювання діяльності креативних підприємств і детінізації ринку праці. Слід розуміти, що впровадження особливих механізмів детінізації як ринку праці, такі підприємницької діяльності, які стосуватимуться виключно сфери креативних послуг будуть носити короткостроковий та точковий характер, що викривлюватиме конкуренцію у суміжних сферах послуг. А тому більш дієвим засобом буде розроблення комплексної стратегії детінізації сфери послуг, реформування податкової сфери у частині зниження оподаткування на фонд оплати праці, розроблення заходів щодо покращення оплати праці у креативних секторах, які характеризуються створенням високої частки доданої вартості, ефективна боротьба з піратством та захист прав інтелектуальної власності.

⁵⁴² МКІП запрошує долучитися до тендеру на розробку проєкту Стратегії та Дорожньої карти розвитку креативних індустрій. 10.11.2021 р. Міністерство культури та інформаційної політики України: сайт. URL: <https://mkip.gov.ua/news/6407.html>

⁵⁴³ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua

3.7. Послуги у сфері інформаційно-комунікаційних технологій

У сучасних умовах сфера ІКТ-послуг в Україні володіє не лише одним з найвищих потенціалів розвитку та позитивно впливає на процес функціонування суміжних видів економічної діяльності та зростання кількості високооплачуваних робочих місць, але є потужним каталізатором підвищення ефективності та конкурентоспроможності багатьох важливих секторів національної економіки та суспільної життєдіяльності через активне впровадження інформаційних технологій у процеси їхнього функціонування. Як свідчать численні позитивні приклади технологічного розвитку різноманітних країн світу, впровадження ефективної політики розвитку сфери ІКТ-послуг дозволяє в найближчій перспективі забезпечити сприятливі умови для формування конкурентоспроможної економічної системи на національному та регіональному рівнях, посилити експортний потенціал, активізувати розвиток людського потенціалу, підвищити ефективність функціонування системи державного управління та стимулювати зростання якості життя громадян⁵⁴⁴.

Для оцінювання ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України нами було проведено розрахунок інтегрального показника за 2013-2019 рр. (рис. 3.25). Зокрема, аналіз за 2013 та 2019 роки було проведено на основі статистичних даних 24 регіонів України та м. Київ (Додаток Т, табл. Т.1, Т.2), що дозволило здійснити ретроспективне порівняльне оцінювання рівня та зміни ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання в регіональному масштабі. Стандартизовані значення всіх базових індикаторів було сформовано та розраховано на основі двох множин – множини показників-стимуляторів і множини показників-дестимуляторів.

Щоб зробити більш ретельний статистичний аналіз, ми використали матричний метод для проведення типологізації регіонів України відповідно до рівня їхнього інтегрального індексу. Всі регіони України були розподілені на чотири групи: 1) регіони-лідери; 2) регіони-переслідувачі; 3) регіони з низьким рівнем ефективності; 4) регіони-аутсайтери з найнижчим рівнем ефективності. Виділення кількісних меж цих груп було проведено за допомогою розрахунку середнього арифметичного 25 досліджених регіонів з подальшою його корекцією на розмір середньоквадратичних відхилень значень інтегрального індексу для груп регіонів, чиї значення більші та менші за середнє значення.

Серед регіонів України, відповідно до використаної нами методики типологізації, безумовним лідером стало м. Київ (табл. 3.21), яке, продемонструвавши найвищий рівень інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сектору ІКТ-послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів як у 2013 р., так і у 2019 р., переважало середнє

⁵⁴⁴ Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми регулювання: монографія у 2-х томах. Т.2 / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2019. 330 с.

значення цього показника для всіх українських регіонів у майже 2,3 раза за результатами 2019 р. та в 3,3 раза за результатами 2013 р. Його незаперечне домінування не тільки за рівнем інтегрального індексу ефективності використання потенціалу ІКТ-сектору серед регіонів України, але й за десятима із 16 його основних розрахункових показників свідчить про наявність у м. Києві збалансованого та розвинутого комплексу конкурентних переваг, які дозволяють йому найбільш ефективно в Україні використовувати людський, фінансово-економічний та інноваційний потенціал, активно приваблюючи та концентруючи найбільш здібних і кваліфікованих спеціалістів у столичних ІКТ-компаніях.

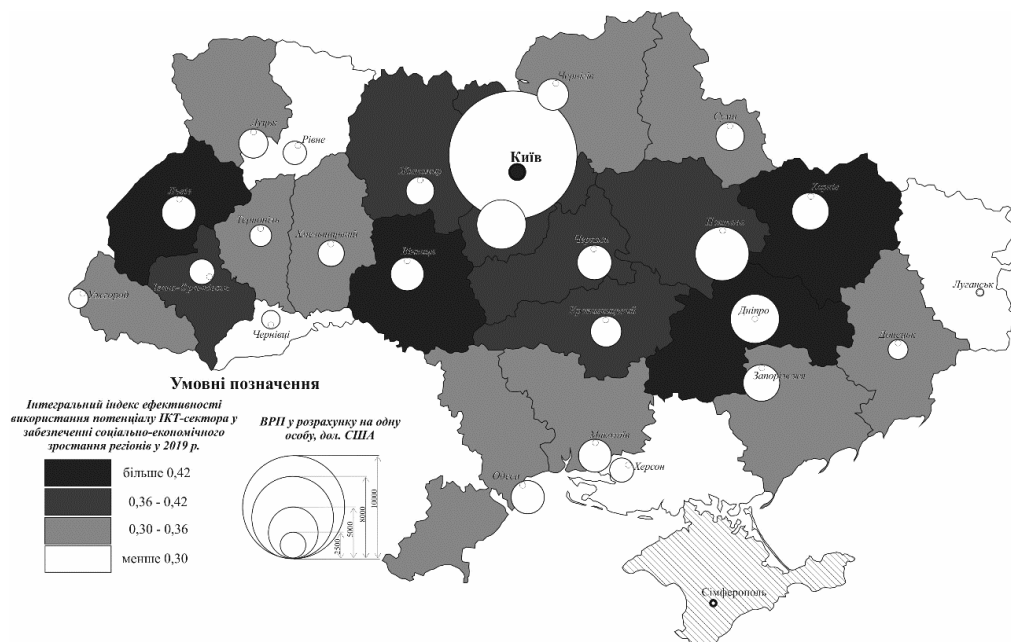

Рис. 3.25. Інтегральний індекс ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання у регіонах України у 2019 р.

Джерело: розраховано та складено за даними⁵⁴⁵.

Незважаючи на високий рівень тіньової економіки та неформальної зайнятості у сфері ІКТ-послуг м. Києва серед інших регіонів України в аналізованому періоді, у столиці спостерігався переважно найвищий рівень як основних параметрів розвитку сфери ІКТ-послуг (частки цієї сфери за зайнятістю, за капітальними та прямими іноземними інвестиціями, за експортом ІКТ-послуг у регіоні, продуктивністю праці у сфері ІКТ-послуг), так і параметрів соціально-економічного розвитку регіону загалом (середнього рівня заробітної плати та наявного доходу на одну особу в регіоні, інноваційної

⁵⁴⁵ Економічна активність населення України 2018: Стат.збірник/Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN_2018.pdf; Валовий регіональний продукт у 2018 році: Стат. збірник. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/04/zb_vrp_2018.pdf

активності підприємств). З іншого боку, структурні зміни під час перерозподілу потенціалу сфери ІКТ-послуг на користь регіонів-переслідувачів зумовили незначне зростання рівня ефективності його використання у м. Києві в аналізованому періоді (на 0,038 б.п.).

Розгортання системних кризових явищ у соціально-економічній системі України в 2014 р. (анексія Криму та початок військової агресії Російської Федерації на території України, соціально-політична та фінансово-економічна нестабільність) негативно вплинули на процес функціонування сфери ІКТ-послуг, значно сповільнивши темпи її зростання та розвитку. Посткризове відновлення сфери ІКТ-послуг України починаючи з 2016 р. призвело до переформатування в структурі матриці розподілу регіонів України за рівнем інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг у 2019 р. порівняно з докризовим 2013 р.

Таблиця 3.21

Динаміка інтегрального індексу ефективності використання потенціалу ІКТ-сектору в забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України за 2013 та 2019 рр.

№	Регіон	Значення інтегрального індексу		Відхилення, +/-
		2013	2019	
1	Вінницька	0,332	0,449	0,027
2	Волинська	0,270	0,318	-0,029
3	Дніпропетровська	0,227	0,431	0,109
4	Донецька	0,154	0,357	0,094
5	Житомирська	0,292	0,371	-0,026
6	Закарпатська	0,190	0,318	0,005
7	Запорізька	0,200	0,356	0,010
8	Івано-Франківська	0,209	0,362	-0,019
9	Київська	0,216	0,396	0,063
10	Кіровоградська	0,150	0,379	0,084
11	Луганська	0,209	0,293	-0,037
12	Львівська	0,310	0,466	0,040
13	Миколаївська	0,205	0,340	0,010
14	Одеська	0,196	0,309	-0,034
15	Полтавська	0,204	0,386	0,116
16	Рівненська	0,106	0,248	-0,114
17	Сумська	0,160	0,320	0,050
18	Тернопільська	0,191	0,353	0,020
19	Харківська	0,296	0,527	0,077
20	Херсонська	0,159	0,289	-0,004
21	Хмельницька	0,210	0,324	0,037
22	Черкаська	0,214	0,406	0,104
23	Чернівецька	0,169	0,294	-0,062
24	Чернігівська	0,268	0,334	-0,040
25	м. Київ	0,784	0,822	0,069

Джерело: розраховано за даними⁵⁴⁶.

⁵⁴⁶ Економічна активність населення України 2018: Стат.збірник/Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN_2018.pdf; Валовий регіональний продукт у 2018 році: Стат. збірник. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/04/zb_vrp_2018.pdf

Однією із характерних особливостей матриць розподілу регіонів України за рівнем інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг у 2013-2019 рр. є висока нерівномірність представництва регіонів у квадрантах даних матриць, що пов'язано з відносно високими середніми значеннями інтегрального індексу, які зумовлені значною перевагою рівня інтегрального індексу м. Києва над рівнями всіх регіонів в аналізованому періоді. Зокрема, група регіонів-лідерів з найвищим рівнем інтегрального індексу у 2019 р. включала лише два регіони: – м. Київ і Харківську область, а у 2013 р. – тільки один (м. Київ). Незважаючи на суттєве домінування м. Києва як в цій групі регіонів, так і в межах загальнодержавного розподілу як найбільш розвинутого та потужного центру сфери ІКТ-послуг України за основними кількісними та якісними індикаторами, на тлі помітного зростання рівня інтегрального індексу більшості регіонів України в посткризовий період відставання інших регіонів від лідера почало поступово скорочуватися. Перевага м. Києва за значенням інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг над найближчим за значенням цього показника регіоном (Вінницькою областю) у 2013 р. становила майже 2,4 раза, тоді як за результатами 2019 р. його перевага над найближчим переслідувачем (Харківською областю) становила тільки 1,6 раза. У розрізі окремих компонентів цього інтегрального індексу найбільша перевага м. Києва спостерігалася за:

- *рівнем продуктивності праці у сфері ІКТ-послуг*. У 2019 р. в м. Києві рівень продуктивності праці у сфері ІКТ-послуг перевищував у 2,6 раза середній рівень аналогічного показника серед регіонів України (без врахування м. Києва), його перевага над найближчим регіоном-переслідувачем (Львівською обл.) становила +33,9%, а над регіоном з найнижчим рівнем цього показника (Кіровоградською обл.) – 4,7 раза. Активне зростання провідних центрів цієї сфери разом із зростанням рівня продуктивності праці у сфері ІКТ-послуг у більшості регіонів України протягом 2013-2019 рр. (у середньому в 4,4 раза, а також майже в 1,5 раза в доларовому еквіваленті) зумовили значне скорочення переваги м. Києва над іншими регіонами порівняно з 2013 р. (з 5,25 раза у 2013 р. до 2,60 раза у 2019 р.);

- *обсягом ВДВ сфери ІКТ-послуг*. Загальний обсяг ВДВ сфери ІКТ-послуг у м. Києві у 2019 р. перевищував у 29,5 раза середній рівень аналогічного показника серед регіонів України (без врахування м. Києва), рівень найближчого регіону-переслідувача (Харківської обл.) – у 6,2 раза, рівень регіону з найнижчим значенням цього показника (Луганської обл.) – у 154,5 раза. Порівняно з результатами 2013 р., в аналізованому періоді спостерігалася незначне скорочення переваги столиці над середнім рівнем цього показника серед регіонів України (з 39,67 раза до 27,95 раза), що підтверджує збереження домінування сфери ІКТ-послуг м. Києва в умовах загострення конкуренції на ринку ІКТ-послуг України;

– *часткою сфери ІКТ-послуг у зайнятості регіону.* Частка сфери ІКТ-послуг у зайнятості м. Києві у 2019 р. перевищувала в 6,2 раза середній рівень аналогічного показника серед регіонів України (без м. Києва), рівень найближчих регіонів-переслідувачів (Харківської та Дніпропетровської обл.) – у 3,3 раза, рівень регіону із найнижчим значенням зазначеного показника (Закарпатської обл.) – у 11,5 раза. Порівняно з результатами 2013 р., в аналізованому періоді спостерігалось зростання переваги частки м. Києва над середнім рівнем частки сфери ІКТ-послуг у зайнятості серед регіонів України (з 5,27 раза до 6,20 раза). Домінування сфери ІКТ-послуг м. Києва серед регіонів України, на нашу думку, ґрунтується на найбільш сприятливих умовах для залучення найкращих ІТ-спеціалістів та їх подальшого професійного розвитку в Україні, що, враховуючи специфіку цієї сфери економічної діяльності, створює для столиці значні конкурентні переваги над іншими регіонами як у напрямі підвищення продуктивності праці у сфері ІКТ-послуг, так і в збільшенні обсягу ВДВ та його частки в економіці міста;

– *за часткою сфери ІКТ-послуг у ІІІ регіону.* Частка сфери ІКТ-послуг у ІІІ м. Києві у 2019 р. перевищувала в 49,8 раза середній рівень аналогічного показника серед регіонів України (без м. Києва), рівень найближчого регіону-переслідувача (Волинської обл.) – у 4,9 раза, рівень провідних центрів української сфери ІКТ-послуг (Харківської, Львівської, Дніпропетровської та Одеської обл.) – у 7,7 раза, 35,2 раза, 87,0 раза та 66,8 раза відповідно. Порівняно з результатами 2013 р., в аналізованому періоді спостерігалось зростання переваги м. Києва над середнім рівнем цього показника серед регіонів України (з 11,69 раза до 49,8 раза). Найбільш сприятливі умови для розвитку та активного зростання сфери ІКТ-послуг у м. Києві порівняно з іншими регіонами України, безумовно, приваблюють найбільшу кількість потенційних іноземних інвесторів, які, враховуючи позитивну ринкову кон'юнктуру глобального ІКТ-ринку, готові інвестувати в столичні ІКТ-компанії, незважаючи на численні системні ризики фінансово-економічного та соціально-політичного характеру;

– *за часткою сфери ІКТ-послуг у загальному обсязі капітальних інвестицій регіону.* Частка сфери ІКТ-послуг у загальному обсязі капітальних інвестицій м. Києві у 2019 р. перевищувала в 16,2 раза середній рівень аналогічного показника серед регіонів України (без м. Києва), рівень найближчого регіону-переслідувача (Донецької обл.) – у 1,7 раза, рівень регіону з найнижчим значенням даного показника (Чернігівської обл.) – у 850 разів. Порівняно з результатами 2013 р., в аналізованому періоді спостерігалось зниження переваги м. Києва над середнім рівнем цього показника серед регіонів України (з 24,81 раза до 16,21 раза), що зумовлено зростанням частки капітальних інвестицій, здійснених у сфері ІКТ-послуг, у більшості регіонів України (у середньому на 0,6 в.п.), що свідчить про активізацію процесу розвитку та вдосконалення їхньої ІКТ-інфраструктури та інноваційних екосистем для підвищення ефективності використання

потенціалу цієї сфери та отримання конкурентних переваг на національному та глобальному ринках ІКТ-послуг.

У докризовому 2013 р. більше половини регіонів (14) опинилися в останньому квадранті матриці розподілу (Додаток Т, табл. Т.3, Т.4) – регіонів-аутсайдерів з найнижчим рівнем інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг, що пов'язано не лише з низькими значеннями більшості компонентів у розрахунку цього інтегрального індексу для цих регіонів, але й невисоким середньоквадратичним відхиленням від його середнього рівня. За результатами посткризового 2019 р., тільки 11 регіонів опинилися в останньому квадранті матриці розподілу (Додаток Т, табл. Т.4), групу регіонів-аутсайдерів покинули шість областей (Полтавська, Кіровоградська, Івано-Франківська, Запорізька, Тернопільська та Донецька), натомість із вищих квадрантів до неї перейшли два регіони (Чернігівська та Волинська області). Зауважимо, у 2019 р. спостерігалось на 0,1272 б.п. вище середнє значення інтегрального індексу регіонів-аутсайдерів (0,3080 б.п. проти 0,1808 б.п.), що свідчить про те, що, незважаючи на значний негативний вплив кризових факторів, навіть у найменш розвинених регіонах спостерігалися позитивні тенденції до підвищення рівня ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг. Ефективна співпраця органів місцевої влади, ІКТ-бізнесу та освітніх установ багатьох регіональних центрів дозволяє створювати сприятливі умови (поступове покращення телекомунікаційної та соціальної інфраструктури, розвиток нових освітніх напрямів, сконцентрованих на здобутті актуальних на сучасному ІКТ-ринку знань та навичок, а також активні промоції сфери ІКТ-послуг як серед потенційних співробітників, так і серед замовників) для розвитку сфери ІКТ-послуг, що безпосередньо впливає на зміну рівня ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг.

Найнижчі значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг у 2019 р., що зафіксовані в Рівненській та Херсонській областях, поступалися максимальному рівню цього інтегрального індексу (м. Києва) в 3,3 та 2,9 раза відповідно, середньому рівню індексу регіонів України – в 1,5 та 1,3 раза відповідно, а середньому рівню індексу регіонів-лідерів (без м. Києва) – в майже 1,9 та 1,6 раза відповідно. Такі результати свідчать про значні диспропорції ефективності використання потенціалу ІКТ-сектору в розвитку регіонів України.

Група регіонів-переслідувачів з високим рівнем інтегрального індексу ефективності використання потенціалу ІКТ-сектору за результатами 2013 р. включала шість областей, зокрема два потужні центри ІКТ-сектору України (Харківську та Львівську області) з найбільш розвинутими в національному масштабі сферами ІКТ після столиці, а також перспективні в цій сфері регіони – Вінницьку, Чернігівську, Житомирську та Волинську області. За результатами посткризового 2019 р., серед представників цієї групи регіонів спостерігалися найбільш динамічні зміни їхніх значень інтегрального індексу серед усіх груп та регіонів.

Зокрема, у 2019 р. найбільшого прогресу як серед представників цієї групи, так і серед усіх чотирьох груп регіонів у підвищенні рівня ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг досягла Харківська область, значення інтегрального індексу якої зросло на 0,231 б.п. і дозволило їй перейти в групу регіонів-лідерів з найвищим рівнем цього індикатора. Успіхи Харківської області пов'язані переважно з високим темпом зростання продуктивності праці у сфері ІКТ-послуг регіону та його частки в експорті послуг, а також найнижчими рівнями тіньової економіки та неформальної зайнятості серед провідних центрів ІКТ-сектору України в аналізованому періоді. Серед інших регіонів із значним підвищенням рівня цього інтегрального індексу у 2019 р. варто відзначити Полтавську, Дніпропетровську та Черкаську області (+0,116 б.п., +0,109 та +0,104 б.п. відповідно), що дозволило їм перейти з нижчих квадрантів матриці розподілу на вищий рівень – у групу регіонів-переслідувачів з високим рівнем ефективності використання потенціалу ІКТ-сектору. З іншого боку, за результатами 2019 р., рівень цього інтегрального індексу Рівненської та Чернівецької областей знизився на -0,114 б.п. і -0,062 б.п. відповідно, що стало найбільшим спадом серед всіх регіонів України в аналізованому періоді та зумовило погіршення їхнього становища в групі регіонів-аутсайдерів.

Таблиця 3.22

Вплив зміни ефективності використання потенціалу ІКТ-сектору на
забезпечення соціально-економічного зростання регіонів України
в 2013-2019 рр.

Показник	Рівняння регресії	R ²
Зміна рівня тінізації сфери ІКТ-послуг ($\Delta 2013-2019$ рр.), в.п.	$Y = -301,000 \cdot x^2 - 13,613 \cdot x - 6,442$	0,1662
Зміна рівня неформальної зайнятості у сфері ІКТ-послуг, в.п.	$Y = 3,189 \cdot x^2 - 0,131 \cdot x - 0,024$	0,0157
Зміна рівня продуктивності праці у сфері ІКТ-послуг, %	$Y = -491,310 \cdot x^2 - 94,835 \cdot x + 583,220$	0,0024
Зміна частки сфери ІКТ-послуг в експорті послуг регіону, в.п.	$Y = 732,940 \cdot x^2 + 122,920 \cdot x + 13,716$	0,1794
Темп зростання обсягу ВДВ у сфері ІКТ-послуг, %	$Y = -1294,300 \cdot x^2 + 145,820 \cdot x + 162,630$	0,0104
Темп приросту обсягу податкових платежів до зведеного бюджету, %	$Y = -6129,100 \cdot x^2 - 371,450 \cdot x + 272,690$	0,1414
Темп зростання індексу людського розвитку, б.п.	$Y = -229,650 \cdot x^2 - 5,999 \cdot x + 1,578$	0,0529

Джерело: розраховано за даними⁵⁴⁷.

⁵⁴⁷ Економічна активність населення України 2019: Стат.збірник/Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_EAN_2019.pdf; Валовий регіональний продукт у 2018 році: Стат. збірник. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2021/zb/04/zb_vrp_2019.pdf; Структура податкових надходжень за галузями економіки за 2019 рік. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/struktura-podatkovykh-nadkhodzen-za-haluziamy-ekonomiky-za-2019-r/>

Аналіз ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг регіонів України дозволив виділити такі характерні особливості впливу компонентів розвитку сфери ІКТ-послуг на соціально-економічне зростання регіонів України у 2013 і 2019 рр. (табл. 3.22):

1) підвищення ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг у більшості регіонів України в аналізованому періоді супроводжувалося зниженням рівня тінізації (Додаток Т, рис. Т.1) та неформальної зайнятості (рис. 3.26) у цій сфері (коефіцієнти кореляції $R_1 = -0,305$ і $R_2 = -0,017$ відповідно).

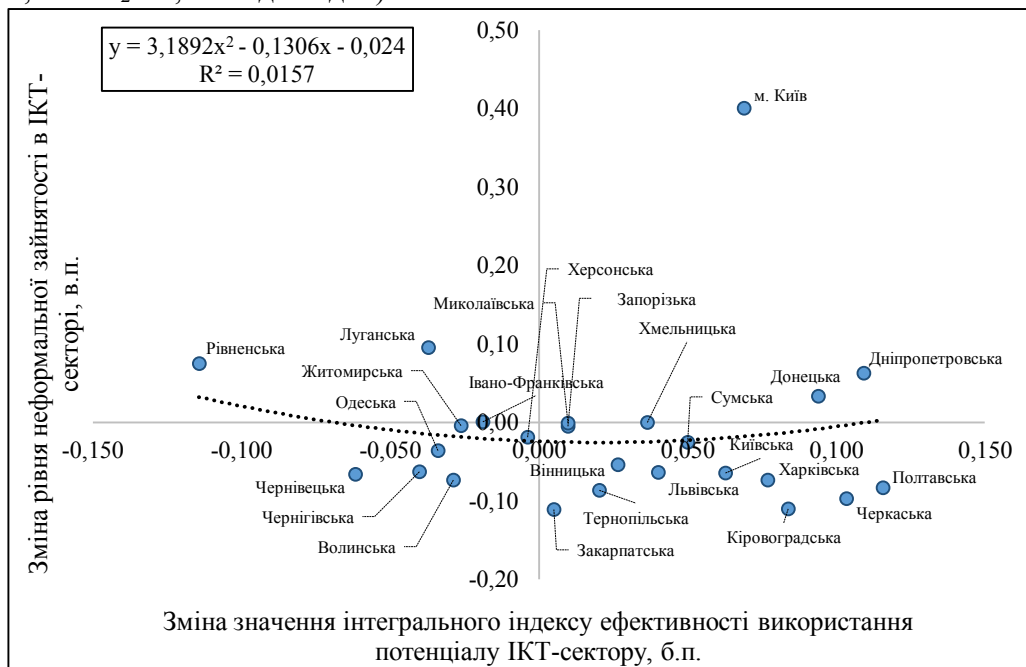

Рис. 3.26. Залежність між зміною значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг та зміною рівня неформальної зайнятості в сфері ІКТ-послуг у регіонах України в 2013-2019 рр.

Джерело: розраховано та складено за даними^{548,549}.

2) зростання середнього рівня інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг, а також зниження середнього рівня тінізації та неформальної зайнятості у сфері ІКТ-послуг регіонів України у 2019 р. порівняно з 2013 р. пов'язане зі сприятливою кон'юктурою глобального ІКТ-ринку, відносною стабільністю чинного податкового режиму для ІКТ-компаній та поступовим вдосконаленням нормативно-правового

⁵⁴⁸ Економічна активність населення України 2018: Стат.збірник/Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN_2018.pdf

⁵⁴⁹ Валовий регіональний продукт у 2018 році: Стат. збірник. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/04/zb_vrp_2018.pdf

забезпечення у сфері валютного контролю, експортно-імпортних операцій і фіскального регулювання, які посприяли активному росту та підвищенню ефективності використання потенціалу ІКТ-сектору регіонів України, що створює стимули для легальної діяльності ІКТ-компаній;

3) підвищення ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг у більшості регіонів України у 2013-2019 рр. пояснюється позитивною динамікою основних структурних параметрів його розвитку, які позитивно позначилися на процесі соціально-економічного зростання регіонів. Зокрема, це підтверджується як зростанням продуктивності праці працівників сфери ІКТ-послуг у середньому у понад 3 рази в гривневому еквіваленті та на 27% у доларовому еквіваленті, підвищенням частки ІКТ-сектору в загальному обсязі експорту послуг у 21 із 25 регіонів – у середньому на 5,86 в.п., підвищенням частки ІКТ-сектору в структурі валової доданої вартості 15 з 25 регіонів – у середньому на 0,40 в.п., так і досить тісною прямою залежністю між зміною значень інтегрального індексу ефективності використання потенціалу ІКТ-сектору та зміною частки ІКТ-сектору в загальному обсязі експорту послуг (рис. 3.27) (Додаток Т, рис. Т.2), а також зміною частки сфери ІКТ за обсягом наданих послуг у регіоні (коефіцієнти кореляції $R_3=0,401$, $R_4=0,405$);

Рис. 3.27. Залежність між зміною значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг та зміною частки сфери ІКТ за експортом послуг у регіонах України в 2013-2019 р.

Джерело: розраховано та складено за даними⁵⁵⁰.

⁵⁵⁰ Економічна активність населення України 2019: Стат.збірник/Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_EAN_2019.pdf; Валовий регіональний продукт у 2019 році: Стат. збірник. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2021/zb/04/zb_vrp_2019.pdf

4) незважаючи на численні позитивні ефекти для економік регіонів, які формуються внаслідок активного зростання та ефективного функціонування сфери ІКТ-послуг, її прямий вплив і роль у соціально-економічному розвитку регіонів поки що є досить обмеженими. Про це свідчить головню невисока, порівняно з іншими видами економічної діяльності, питома вага цієї сфери в структурі податкових надходжень до Зведеного бюджету України, яка за результатами 2019 р. становила лише 4,35% загального обсягу податкових надходжень, що відчутно нижче за рівень трьох провідних за цим показником сфер (енергетики (22,43%), виробництва споживчих товарів і послуг (19,64%) та промисловості (14,49%)⁵⁵¹) і не дозволяє розглядати її як значного бюджетоформуючого платника податків. Також цей факт підтверджується відсутністю чіткої позитивної залежності між зміною значень інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг та темпом приросту обсягу податкових платежів до зведеного бюджету (рис. 3.28), а також темпом зростання обсягу ВДВ (Додаток Т, рис. Т.3) у цій сфері в аналізованому періоді (коефіцієнти кореляції $R_5 = -0,303$, $R_6 = 0,077$);

Рис. 3.28. Залежність між зміною значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг та темпом приросту обсягу податкових платежів ІКТ-компаній до зведеного бюджету в регіонах України в 2013-2019 р.

Джерело: розраховано та складено за даними⁵⁵².

⁵⁵¹ Злети і падіння. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/zlety-i-padinnia>

⁵⁵² Там само; Структура податкових надходжень за галузями економіки за 2019 рік. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/struktura-podatkovykh-nadkhodzen-za-haluziamy-ekonomiky-za-2019-r/>

5) нееластичність темпів приросту обсягу експорту сфери ІКТ-послуг і чисельності зайнятих у цій сфері як одних з основних індикаторів ефективності використання його потенціалу щодо темпів приросту обсягу податкових платежів до зведеного та місцевих бюджетів може свідчити про наявність тіньових доходів ІКТ-компаній, що через заниження бази оподаткування зумовлює зменшення їхнього податкового та бюджетоутворюючого результату. Використання низки оптимізаційних механізмів у сфері оподаткування (нецільове використання спрощеної системи оподаткування) та трудових відносин ІКТ-компаніями (фіктивне дроблення великого бізнесу в малий, приховане працевлаштування, використання послуг фрілансерів) в Україні призводить до значного недоотримання податкових надходжень до бюджетів різних рівнів. А це безпосередньо відображається на темпах їхнього зростання та можливостях держави повноцінно забезпечувати виконання своєї соціальної функції та стимулювати соціально-економічний розвиток України;

6) численні приклади позитивного впливу ІКТ-компаній на систему забезпечення людського розвитку в регіонах України, особливо в містах з найвищою концентрацією сфери ІКТ-послуг у соціально-економічних системах, безумовно сприяють вдосконаленню її основних компонентів (системи освіти та професійної підготовки населення, соціальної та інформаційної інфраструктури, реальних доходів населення і попиту/пропозиції на висококваліфіковані робочі місця на регіональних ринках праці, системи охорони здоров'я тощо). Проте обмежений масштаб такого впливу в сучасних умовах через порівняно незначний розмір цієї сфери в масштабах економіки країни та її зосередженні виключно в найбільших міських центрах України не дозволяє йому системно сприяти процесу підвищення рівня людського розвитку на національному рівні. Це підтверджується низькою еластичністю приросту продуктивності праці у сфері ІКТ-послуг (Додаток Т, рис. Т.5) та зміни рівня ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг (рис. 3.29) до темпів приросту індексу людського розвитку в регіонах України, а також дуже слабкою залежністю між цими показниками ($R_7 = -0,0466$ та $R_8 = 0,0529$ відповідно).

Хоча розвиток сфери ІКТ-послуг, найбільш інноваційного та динамічного сектора української економіки, не позбавлений численних системних недоліків притаманних усій національній соціально-економічній системі, на нашу думку, саме ця сфера за умови зваженого підходу до її підтримки з боку органів державної влади володіє високим потенціалом розвитку та зростаючої економічної віддачі не тільки для продовження активного росту та підвищення міжнародної конкурентоспроможності, але й для розширення масштабів її позитивного впливу в забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України.

Рис. 3.29. Залежність між зміною значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг та темпом зростання індексу людського розвитку в регіонах України у 2013-2019 р.

Джерело: розраховано та складено за даними⁵⁵³.

Негативний вплив пандемії COVID-19, що позначається на функціонуванні та розвитку всіх без винятку сфер суспільної життєдіяльності в Україні, поки що не спричинив значних руйнівних наслідків для сфери ІКТ-послуг, проте її подальше поширення в найближчій перспективі може призвести до уповільнення зростання цієї сфери. Численні негативні наслідки впливу карантинних обмежень на економічну активність вітчизняних і закордонних клієнтів ІКТ-компаній стали одними з основних сучасних загроз для подальшого розвитку сфери ІКТ-послуг в Україні, що стимулює більшість ІКТ-компаній до активного переформатування своєї діяльності в напрямі дистанційної роботи та взаємодії між співробітниками, а також переорієнтації на бізнес-напрямки зі зростаючим попитом в умовах пандемії (кібербезпека; розроблення рішень з оптимізації процесів закупівлі, продажу та виробництва; розроблення CRM-систем для малого бізнесу; розроблення хмарних рішень та надання хмарних сервісів; технології безготівкової оплати та мобільні рішення для бізнесу). Успішність адаптації української сфери ІКТ-послуг до нових соціально-економічних умов і збереження позитивної динаміки зростання, вважаємо, значною мірою буде залежати від ефективності співпраці між органами державної влади та представниками цієї сфери щодо подолання негативних наслідків, зумовлених пандемією COVID-19, своєчасності та обґрунтованості заходів державної підтримки, а також від якості трансформації бізнес-процесів ІКТ-компаній до нових умов.

⁵⁵³ Економічна активність населення України 2019: Стат. збірник/Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_EAN_2019.pdf; Валовий регіональний продукт у 2019 році: Стат. збірник. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2021/zb/04/zb_vrp_2019.pdf; Регіональний людський розвиток у 2019 році: Стат. зб. Держстат. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_rlr2019_pdf.pdf

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ТА МЕХАНІЗМИ СИСТЕМНОЇ ДЕТІНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН У СЕКТОРІ КОМЕРЦІЙНИХ ПОСЛУГ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

4.1. Організаційно-економічні механізми детінізації послуг у сфері оптової та роздрібної торгівлі

До організаційно-економічних механізмів, спроможних забезпечити ефективне вирішення наявних проблем у секторі комерційних послуг, слід насамперед віднести: інституційний (орієнтований на зміну інституційно-правових меж, що регулюють операційну та фінансову діяльність відповідних суб'єктів господарювання); адміністративно-управлінський (пов'язаний зі зміною системи управління вказаною сферою та її окремими ланками); фінансовий (охоплює бюджетну, фіскальну, фінансово-кредитну та валютно-фінансову сфери); ринковий (ґрунтується на впровадженні сучасних інструментів стимулювання конкуренції та інновацій у секторі комерційних послуг); інформаційний (спирається на такі важелі економічного впливу, як формування статистичних баз даних, діджиталізація процесів обміну інформацією, проведення комунікаційних і навчально-освітніх заходів, здійснення консультативної діяльності, створення ресурсів з відкритими даними тощо); соціальний (забезпечує підвищення якості людського та соціального капіталу за допомогою таких організаційних важелів, як міжсекторне і державно-приватне партнерство, впровадження демократичних практик публічного управління, формування бюджетів участі, діяльність громадських рад при органах державної влади і місцевого самоврядування, громадський контроль за діяльністю бізнесу та ін.).

Під самим терміном «механізм», на відміну від технічної сфери, в економіці зазвичай прийнято розуміти налагоджену систему взаємодій між суб'єктами господарювання, яка регулюється відповідними правилами. Залежно від характеру та особливостей застосування цих правил, а також від суб'єкта їх встановлення і контролю за їх дотриманням визначається суть механізму та його назва.

Отже, у широкому розумінні «економічний механізм» – це певна система, простір, спосіб діяльності, що охоплює сукупність взаємопов'язаних господарських ланок та елементів, а також регуляторних важелів та інструментів впливу, завдяки яким відбувається підвищення ефективності функціонування економіки, або ж внутрішню будову та системну сукупність процесів, з яких складається відповідне економічне явище⁵⁵⁴.

⁵⁵⁴ Літвінов О., Капталан С. Сутність та види механізмів в економіці. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 6 (11). С. 147.

Зважаючи на специфіку функціонування підприємств торговельної сфери, а також беручи до уваги чинники та основні способи укорінення в ній тіньових явищ і процесів, до пріоритетних механізмів детінізації оптової та роздрібною торгівлі в Україні, на нашу думку, доцільно віднести ринковий, інституційний, фінансовий і соціальний.

Зокрема, першочергового значення у цьому контексті слід надати інституційному механізму детінізації, який охоплює набір формальних і неформальних правил та інституцій, що регулюють взаємовідносини між суб'єктами підприємницької діяльності у сфері оптової та роздрібною торгівлі, а також регламентують їхні взаємозв'язки з покупцями товарів. Особливістю застосування цього механізму детінізації є потреба врахування великої кількості неформальних інституційних процесів, якими супроводжується поширення іллегальних торговельних операцій в сучасній Україні. Часто ці процеси породжують небажані мутації в роботі тих інститутів, якими регулюється торговельна сфера, надаючи їх функціонуванню деструктивного характеру.

Наприклад, інститут контролю, який мав би забезпечувати належну фінансову дисципліну торговельних підприємств та захищати споживачів від несумлінних продавців товарів, сьогодні часто піддається соціально-психологічним і фінансовим викривленням, мутуючи в бік перетворення на інструмент нездорового тиску на законослухняних суб'єктів торгівлі, що зазвичай змушує їх «ховатися» у тінь.

Передусім це стосується свавілля працівників перевірчих органів, які часто змушені виконувати планові завдання зі збору штрафів, що спонукає їх проявляти «нездорову активність» під час перевірок закладів оптової та роздрібною торгівлі. Це актуалізує проблему зміни самої філософії функціонування перевірчих органів: з карального інструменту, який виконує функцію мобілізації до державного бюджету додаткових фінансових ресурсів через систему різного роду штрафів, такі інституції мають перетворитися на допоміжні в роботі підприємницьких структур, виявляючи та караючи лише тих із них, які свідомо порушують умови чесної конкуренції шляхом уникнення частини податків і зборів.

Не можна оминати увагою також «інституційних мутацій», зокрема тих, які полягають у зловживаннях споживачами своїм правом на захист власних інтересів. У цьому контексті окремі дослідники навіть констатують факт поширення в Україні феномена «несумлінних споживачів», схильних до шантажування надавачів торговельних послуг. Причина такого явища вбачається насамперед у прогалинах інституційно-правового характеру. Зокрема, низка нових законодавчих норм та ініціатив, які мають на меті імплементувати в Україні подібну до західноєвропейської систему захисту прав споживачів, через доволі непослідовне та безсистемне впровадження, спричиняють зворотній ефект. Як наслідок, на тлі появи таких нових для українського торговельного бізнесу понять, як «кешбек» чи «фіскалізація готівкових розрахунків», неочікувано з'явилася практика шахрайства з боку споживачів стосовно підприємців, долучених до сфери оптової та роздрібною

торгівлі, а також посилюються зловживання працівниками перевірчих органів своїм службовим становищем. Адже у вітчизняному законодавстві відсутні будь-які серйозні санкції за поширення неправдивої інформації чи псування ділової репутації. Це породило таку інституційну мутацію, як «хейтерство бренду в соціальних мережах», тобто навмисне, безпідставне псування репутації певних торговельних мереж⁵⁵⁵.

Іншим прикладом інституційних мутацій у перевірчій сфері, які посилюють тінізацію оптової та роздрібною торгівлі, є вихолощення природи перевірчих інституцій, покликаних забезпечувати детінізацію економіки. Адже сьогодні навіть на найвищому державному рівні України розбудова системи антикорупційних органів стикається з численними деформаціями, не кажучи вже про інституційні збої у забезпеченні прав власності, свободи підприємництва, захисту інвестицій, які поки що не відповідають ані запитам суспільства, ані стандартам, напрацьованим розвинутими державами світу⁵⁵⁶.

Часто інституційні мутації переростають у фетишизацію окремих інститутів, як це мало, наприклад, місце з практикою використання інституту фізичних осіб-підприємців у торговельній сфері України. Тобто, замість заохочення індивідуальних підприємців, готових розпочинати свій бізнес у торговельній сфері (що для такого виду підприємництва є одним з найпростіших варіантів започаткування своєї діяльності), з'явився феномен квазі-ФОПів, через яких відбувалася масова втеча великих торговельних мереж від багатьох видів оподаткування. Це, своєю чергою, призвело до посилення фіскальних та інших обмежень для ФОПів, що зрештою завершилося цілковитим вихолощенням суті цього інституту та його перетворення на фактичний «інституційний фетиш».

Ще однією інституційною проблемою, яка спричиняє тінізацію оптової та роздрібною торгівлі в нашій державі і може бути вирішена за допомогою інституційного механізму детінізації, є опортуністична поведінка (як з боку торговельних підприємств, так і з боку покупців товарів). У першому випадку вона полягає у приховуванні правдивої інформації про походження та якість товарів, реалізації контрафактної та контрабандної продукції, поширенні маніпулятивної реклами тощо. У другому – в підвищеному попиті на дешеві товари низької якості, що продаються на стихійних ринках; готовності купувати продукцію за заниженою ціною у тих продавців, які свідомо ухиляються від сплати податків чи митних зборів; намаганні отримати компенсацію за товар, що був зіпсований з вини покупця тощо.

Зважаючи на описані інституційні проблеми та специфіку їхнього походження, основними складовими інституційного механізму детінізації послуг у сфері оптової та роздрібною торгівлі мають стати: 1) заповнення інституційно-правових прогалин у регулюванні діяльності фізичних осіб –

⁵⁵⁵ Радтке О. Як захистити бізнес від зловживань із боку споживачів. *Юрист & закон*: електронне видання. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014582/

⁵⁵⁶ Статівка Н., Кучерява К. Основні складники комплексного механізму детінізації економіки України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3 (22). С. 126.

підприємств, зокрема щодо унеможливлення їхньої участі в роботі великих торговельних мереж і закладів оптової торгівлі; 2) унормування діяльності перевірчих інстанцій у частині захисту ними прав суб'єктів оптової та роздрібною торгівлі перед несумлінними покупцями та за поширення заздалегідь неправдивої інформації, що завдає шкоди діловій репутації; 3) розширення мережі та повноважень недержавних інституцій, які можуть виконувати перевірчі функції у торговельній сфері, зокрема щодо державних перевірчих інстанцій; 4) передавання органам місцевого самоврядування (насамперед у сільській місцевості) частини функцій з контролю за повнотою сплати торговельними підприємствами податків та захисту прав споживачів.

Зокрема, дослідники зазначають, що попри наявність в українській законодавчій базі численних нормативних актів, які регулюють торговельну сферу, відсутня чітка стратегія її розвитку на довгострокову перспективу. Тому було б доцільно розробити такий документ, врахуючи актуальні проблеми та потреби, включаючи пріоритетність детінізації. Крім того, ця стратегія мала би передбачати окреслення:

- пріоритетних напрямів розвитку оптової та роздрібною торгівлі;
- основних інструментів державної політики стимулювання підприємств та фізичних осіб підприємців, які працюють у сфері торгівлі та впроваджують інновації у торговельну діяльність;
- механізмів зменшення податкового навантаження (тиску) на суб'єктів торговельної діяльності;
- засобів приведення української роздрібною торгівлі у відповідність до міжнародних стандартів;
- першочергових завдань щодо захисту прав споживачів;
- регуляторних важелів запобігання практиці недобросовісної конкуренції на товарних ринках;
- алгоритму передавання територіальним громадам функції контролю за дотриманням норм внутрішньої торгівлі⁵⁵⁷.

Паралельно з інституційним механізмом детінізації оптової та роздрібною торгівлі зменшенню обсягу іллегальних торговельних операцій сприятиме ефективне застосування економічних інструментів, що належать до фінансового механізму. Передусім це стосується зменшення рівня фіскального навантаження на торговельний бізнес завдяки запровадженню трирівневої ставки ПДВ (за прикладом країн-членів ЄС). У цьому разі переважна частина споживчих товарів потрапить під найнижчу ставку оподаткування, унаслідок чого ціни на них знизяться на 10-20%, а відповідно зменшиться і мотивація торговельних мереж до пошуку тіньових способів мінімізації цін через уникнення оподаткування.

Крім того, важливим засобом детінізації торговельної сфери за допомогою фінансового механізму може стати зниження ставки ПДФО з

⁵⁵⁷ Карнаушенко А. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку роздрібного товарообороту в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/53.pdf.

одночасною зміною податкового агента: замість торговельного підприємства за місцем його реєстрації таким агентом має стати фізична особа – платник за місцем її фактичного проживання. Це дасть змогу платникам відстежувати ефективність використання органами місцевого самоврядування зібраних коштів, одночасно створюючи додаткові мотиви для посилення податкової дисципліни.

Дієвість цих заходів посилюватиметься в разі їх поєднання із застосуванням ринкового механізму детінізації торгівлі. Зокрема, це стосується таких його інструментів, як: демонополізація та створення рівних умов конкуренції для всіх суб'єктів торгівлі (наприклад, через зближення ставок ПДФО для торговельних підприємств і єдиного податку для ФОПів), діджиталізація торговельних операцій і впровадження електронного документообігу в торгівлі, розширення сфери безготівкових розрахунків з одночасним запровадженням сучасних засобів контролю за їх проведенням.

Дієвість ринкового механізму детінізації визначатиметься також спроможністю органів місцевого самоврядування забезпечувати якісний розвиток інфраструктури торгівлі, передусім у частині ліквідації стихійних ринків і МАФів, їх заміни сучасними мережами торговельних центрів і торгових домів, забезпечення доступу до них не лише великих рітейлерів, але і малих підприємств, зокрема ФОПів, фермерів тощо. Водночас, має бути налагоджене ефективне муніципально-приватне партнерство між місцевою владою та підприємцями, що працюють у сфері оптової та роздрібно торгівлі.

Проте детінізацію торгівлі не варто зводити лише до посилення контролю за малим бізнесом, надто офіційно зареєстрованим, як це собі нерідко уявляють люди, поверхнево знайомі із ситуацією. Щобільше, такий підхід може бути контрпродуктивним, якщо застосовується сам по собі, окремо від загальної стратегії податкової реформи та, ширше, суспільної модернізації країни. Насправді послідовність, яка впливає з науково обгрунтованого підходу до реформ, є протилежною: починати треба зі схем ухиляння від податків, які використовуються великим бізнесом; потім переходити до середнього, на останок залишати поширені, але відносно дрібні зловживання. Це узгоджується і з міжнародним досвідом, який найчастіше передбачає:

- скорочення витрат на адміністрування податкової системи завдяки впровадженню спрощених режимів обчислення податків;
- зниження реєстраційних витрат і зменшення тривалості дозвільних процедур, розширення доступу до послуг (інформаційних та комунікаційних технологій) широкого кола підприємств;
- сприяння доступу до державних закупівель, керуючись національним законодавством, включно з трудовим законодавством, за допомогою таких заходів, як адаптація процедур та обсягів закупівель, надання послуг з професійної підготовки та консультування з питань участі в державних тендерах і встановлення квот для малого та мікробізнесу;

- надання рівних можливостей у доступі до фінансових послуг, таких як кредити і власний капітал, платіжні системи, страхування, гарантійні схеми;
- сприяння доступності систем навчання підприємництву, розвитку професійних навичок та адресних послуг у сфері розвитку бізнесу;
- розширення доступу до систем соціального забезпечення підприємців⁵⁵⁸.

Завершальною ланкою в системі механізмів детінізації послуг у сфері оптової та роздрібної торгівлі покликаний стати соціальний механізм. Дослідники зазначають, що сутність цього механізму визначається специфікою суспільних взаємодій, які домінують у певних соціальних системах і культурних середовищах. Під його впливом індивіди виробляють власне ставлення до тих чи інших суспільних процесів і цінностей, формують свої оцінювальні судження щодо них, визначають прихильність чи антагоністичне сприйняття поширених у соціумі явищ⁵⁵⁹.

Тобто за допомогою соціального механізму можна змінювати ставлення індивідів до тіньової економіки. А позаяк фактично кожен член суспільства у той чи інший спосіб є учасником ринку торговельних послуг (у ролі продавця або ж покупця товарів), вплив соціального механізму на детінізацію оптової та роздрібної торгівлі важко переоцінити. Передусім це стосується таких його аспектів, як підвищення рівня податкової культури та фінансової грамотності населення, мінімізація виявів опортуністичної поведінки, підвищення якості соціального капіталу тощо.

Емпіричні дослідження вчених виявили, що зниження податків далеко не завжди призводить до детінізації економіки. Адже коли люди сприймають існування економічної нерівності як підтвердження того, що держава зайнята обслуговуванням інтересів найбільш заможних верств суспільства, відбувається їх масовий відтік у неформальну сферу. Це підриває мораль і призводить до подальшої переорієнтації з формального сектору на неформальний⁵⁶⁰.

Ситуація ще більше ускладнюється тоді, коли заходи з боротьби з тіньовою економікою мають вибірковий характер або ж сприймаються значною частиною населення як непослідовні та нелогічні (а подекуди і відверто спрямовані на усунення з ринку конкурентів). У цьому разі соціальний механізм починає функціонувати під впливом посилення опортуністичної поведінки, замість детінізації відбувається ще більший відтік

⁵⁵⁸ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Як зменшити можливості для ухилення від сплати податків при імпорті та продажі товарів, зокрема через зловживання спрощеною системою оподаткування? URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Yak-zmenshyty-mozhlyvosti-dlya-uhylennya-vid-splaty-podatkov-pry-importi-ta-prodazhi-tovariv-zokrema-cherez-zlovzhyvannya-sproshchenoyu-systemoju-opodatkuvannya.pdf>.

⁵⁵⁹ Шандор Ф., Яковенко Ю. Секуляризація як соціальний механізм розвитку соціальних систем. *Психологія і суспільство*. 2006. № 4. С. 59

⁵⁶⁰ Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: Масштаби, динаміка, наслідки. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Zaynat.pdf. С. 44-47.

фінансових ресурсів у сферу іллегальної торгівлі. Щоб цього не допустити, будь-які заходи політики детінізації слід розробляти враховуючи три основні вимоги: 1) простота для розуміння пересічними громадянами потреби в них; 2) легкість виконання тих інституційних обмежень, що ними встановлюються; 3) рівність усіх суб'єктів господарювання, яких стосуються вказані заходи, перед законом.

Пріоритетними інструментами, покликаними забезпечити достатню ефективність виконання цих та інших завдань у руслі реалізації соціального механізму детінізації торговельної сфери України, доцільно визнати: активізацію міжсекторних взаємодій та розвиток муніципально-приватного партнерства; залучення інститутів громадянського суспільства до захисту прав споживачів та передання їм низки контрольних функцій в оптовій та роздрібній торгівлі; налагодження безперебійного зворотного зв'язку між продавцями товарів, їх покупцями та перевірчими інстанціями; інтенсифікацію навчально-освітніх процесів, спрямованих на підвищення якості людського та соціального капіталу, а також впровадження соціально орієнтованого навчання у закладах вищої освіти, які готують фахівців для торговельної сфери тощо.

В узагальненому вигляді описані системні взаємозв'язки між основними механізмами детінізації послуг у сфері оптової та роздрібної торгівлі можна зобразити у вигляді відповідної схеми (рис. 4.1).

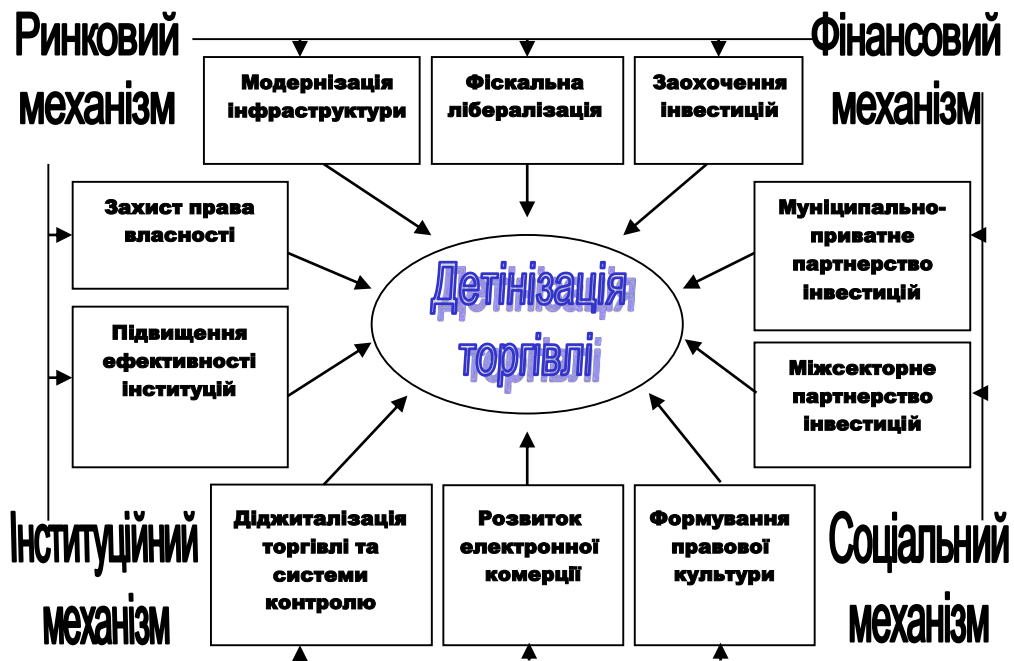

Рис. 4.1. Системні взаємозв'язки між механізмами детінізації послуг у сфері оптової та роздрібної торгівлі

Джерело: Складено автором

На нашу думку, своєрідною «базовою віссю» детінізації послуг у сфері оптової та роздрібної торгівлі має стати взаємне підсилення інституційного та соціального механізмів завдяки синергетичному ефекту, що виникає у процесі використання таких важливих економічних інструментів детінізації, як впровадження цифрових технологій, розвиток і поширення електронної комерції, підвищення рівня правової культури населення тощо.

Зауважимо, важливого значення слід надавати поєднанню інструментів детінізації, які використовуються в межах соціального та фінансового механізмів (насамперед у частині активізації міжсекторного та муніципально-приватного партнерства), а також є спільними для інституційного та ринкового механізмів, зокрема – підвищення ефективності перевірчих і регуляційних інституцій і забезпечення захисту приватної власності та прав інвесторів.

За висновками фахівців Інституту соціально-економічної трансформації, основними напрямками детінізації торгівлі в Україні є:

1) покращення якості інституцій, зокрема перенабір співробітників перевірчих органів на відкритих конкурсах, забезпечення для них гідної заробітної плати, автоматизація процесів обліку та контролю;

2) розроблення та затвердження комплексної стратегії у сфері протидії контрабанді, незаконному виробництву та обігу підакцизних товарів;

3) включення до Програми діяльності Кабінету міністрів України на 2021-2024 роки заходів з впровадження електронної акцизної марки, завершення формування нормативної бази для застосування NCTS, забезпечення громадського контролю за порушеннями касової дисципліни тощо;

4) вжиття заходів щодо запровадження обміну в режимі реального часу інформацією з іншими державами щодо митного оформлення товарів (на виконання пп. 3 п. 1 Указу Президента України № 505/2019);

5) прийняття законопроекту, який забезпечує приєднання України до Протоколу про ліквідацію незаконної торгівлі тютюновими виробами;

6) реалізація Концепції створення та впровадження автоматизованої системи контролю за обігом підакцизних товарів (алкогольних напоїв та тютюнових виробів) «Електронна акцизна марка». Створення аналітичної системи для забезпечення здійснення громадського контролю шляхом зчитування QR-коду на марках акцизного податку за допомогою мобільного застосунку для перевірки акцизної марки, запровадження системи мотивації громадського контролю (фонд/гарантована оплата за виявлення нелегальної продукції/лотерея/ відсоток від штрафу);

7) посилення відповідальності для повністю нелегальних торговців, які не оформлюють жодних дозвільних документів на торгівлю, користуючись «дахом» правоохоронних органів, а також посилення ліцензійних вимог до роздрібної торгівлі тютюновими виробами, за аналогією з алкогольною продукцією;

8) мінімізація схеми з ухилення від сплати податків через магазини безмитної торгівлі, використовуючи міжнародний досвід обмеження продажу підакцизних тютюнових виробів через магазини дьюті-фрі.⁵⁶¹

Слід наголосити, що ті інструменти детінізації оптової та роздрібною торгівлі, які у нас найчастіше заведено вважати першочерговими (наприклад: зниження податків, збільшення інвестицій в інноваційний розвиток торговельного бізнесу, розбудова його транспортно-логістичної, маркетингової та фінансової інфраструктури тощо), є радше «верхівкою айсберга», знаходячись на перетині ринкового та фінансового механізмів детінізації. Отже, вони переважно відіграють роль своєрідної «надбудови» на тлі вищеописаних базових інструментів соціального та інституційного характеру.

Наприклад, детінізація стрімко прогресуючої торгівлі в інтернеті тісно пов'язана з урегулюванням діяльності маркетплейсів та прайсагрегаторів. Адже інтернет-магазини часто наражають споживача на небезпеку саме через те, що правила регулювання електронної комерції застаріли. Одним з варіантів вирішення проблеми може стати фіскальний чек, який фіксує факт договору купівлі-продажу. Це допоможе реалізувати свої права в мережі сервісних центрів. Крім того, дослідники акцентують увагу на тому, що прозорості цього сегмента торгівлі сприятиме запровадження відповідного електронного додатку, який дасть можливість споживачам захистити свої права. В ідеалі такий додаток має містити максимально повну інформацію про продавця, його реквізити, адресу, ділову репутацію тощо. До речі, соціологічна група Рейтинг, опитавши у листопаді 2020 року 2000 респондентів, навела цифру, що 68% користувачів платформи «Дія» хотіли б мати сторінку «Споживач+», де будуть зібрані електронні фіскальні чеки, гарантійні талони та список підприємців без проблем з ідентифікацією суб'єкта підприємництва⁵⁶².

Дієвим засобом детінізації онлайн-торгівлі може стати запровадження податкових канікул для новостворених суб'єктів електронної комерції, що знизить їхню мотивацію до приховування частини доходів, а також стимулюватиме створення нових робочих місць, сприяючи тим самим зменшенню кількості безробітних в Україні та її окремих регіонах. Зокрема, суттєвому послабленню впливу кризи, спричиненої пандемією COVID-19, на суб'єктів електронної комерції може стати зниження ставки ПДВ на окремі види діяльності у сфері ІТ-технологій, які на сучасному етапі є найбільш затребуваними (наприклад, розроблення програмного забезпечення для надання послуг онлайн (онлайн-освіта, онлайн-медицина, онлайн-зайнятість тощо). Державною підтримкою може стати й збільшення (до 50 %) частки

⁵⁶¹ Гетман О. Тіньова торгівля та контрабанда - найбільші схеми по ухиленню від сплати податків в Україні. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/tinova-torgivlya-ta-kontrabanda-naybilshishemy-po-uhylennyu-vid-splaty-podatktiv-v>.

⁵⁶² Бізнес-форум «Детінізація – цивілізація» вимагає розширення фіскалізації торгівлі. URL: <https://eba.com.ua/biznes-forum-detinizatsiya-tsyvilizatsiya-vymagaye-rozshyrennya-fiskalizatsiyi-torgivli>.

авансових платежів для суб'єктів електронної комерції, що беруть участь у забезпеченні постачання товарів (робіт, послуг) для потреб держави на період подолання наслідків пандемії.⁵⁶³

Крім того, доцільно активізувати роботу з повсюдного впровадження систем багаторівневої верифікації електронних платежів. Тоді в разі здійснення покупки в глобальній мережі Інтернет платіж за товар або послугу може бути «замороженим» на рахунку банку, доки покупець не підтвердить отримання товару. Це дозволить зробити платежі в мережі більш безпечними, знизивши рівень шахрайства під час покупок онлайн. Одночасно слід збільшувати швидкість мобільного інтернет-зв'язку по всій території України, що дасть змогу активніше застосовувати сучасні цифрові технології у сфері контролю послуг електронної комерції, а також здійснювати стимулювання її розвитку шляхом збільшення покупок за допомогою телефонів і планшетів. Великі надії у цьому сенсі покладаються на повсюдне впровадження 4G⁵⁶⁴.

4.2. Інструментарій детінізації відносин у сфері фінансових послуг

У вересні 2020 р. Указом Президента України № 392/2020 було уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України». У п. 53 зазначеного документа регламентовано, що «для гарантування достатку й безпеки громадян потрібні ресурси, які при залученні та ефективному використанні зовнішніх джерел можуть забезпечити стале і динамічне економічне зростання. Для цього необхідно розвивати ринкову конкуренцію, забезпечити демонополізацію економіки та детінізацію господарських відносин...»⁵⁶⁵. Однак у прийнятій в серпні 2021 р. на виконання вище зазначеного документа «Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року» жодним чином не відображені напрями реалізації державної політики із системної детінізації економіки України.

Тінізація діяльності на ринку фінансових послуг чинить низку загроз та ризиків соціально-економічному розвитку держави, її фінансовій безпеці. Отже, актуальним завданням фінансової політики є аналіз і визначення напрямів детінізації фінансового сектору шляхом мінімізації протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, удосконалення засобів моніторингу та нагляду за грошовими потоками банків та небанківських фінансових установ, запровадження жорсткіших правил щодо готівкових трансакцій тощо (рис. 4.2).

⁵⁶³ Напрями підтримки суб'єктів господарювання у сфері електронної комерції в умовах економічної кризи, спричиненої пандемією Covid-19. URL: <https://www.ndifp.com/1487>.

⁵⁶⁴ Як уряду України розбудувати державну політику у сфері e-торгівлі. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/web_E-commerce_civic_synergy_ua_2018.pdf.

⁵⁶⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

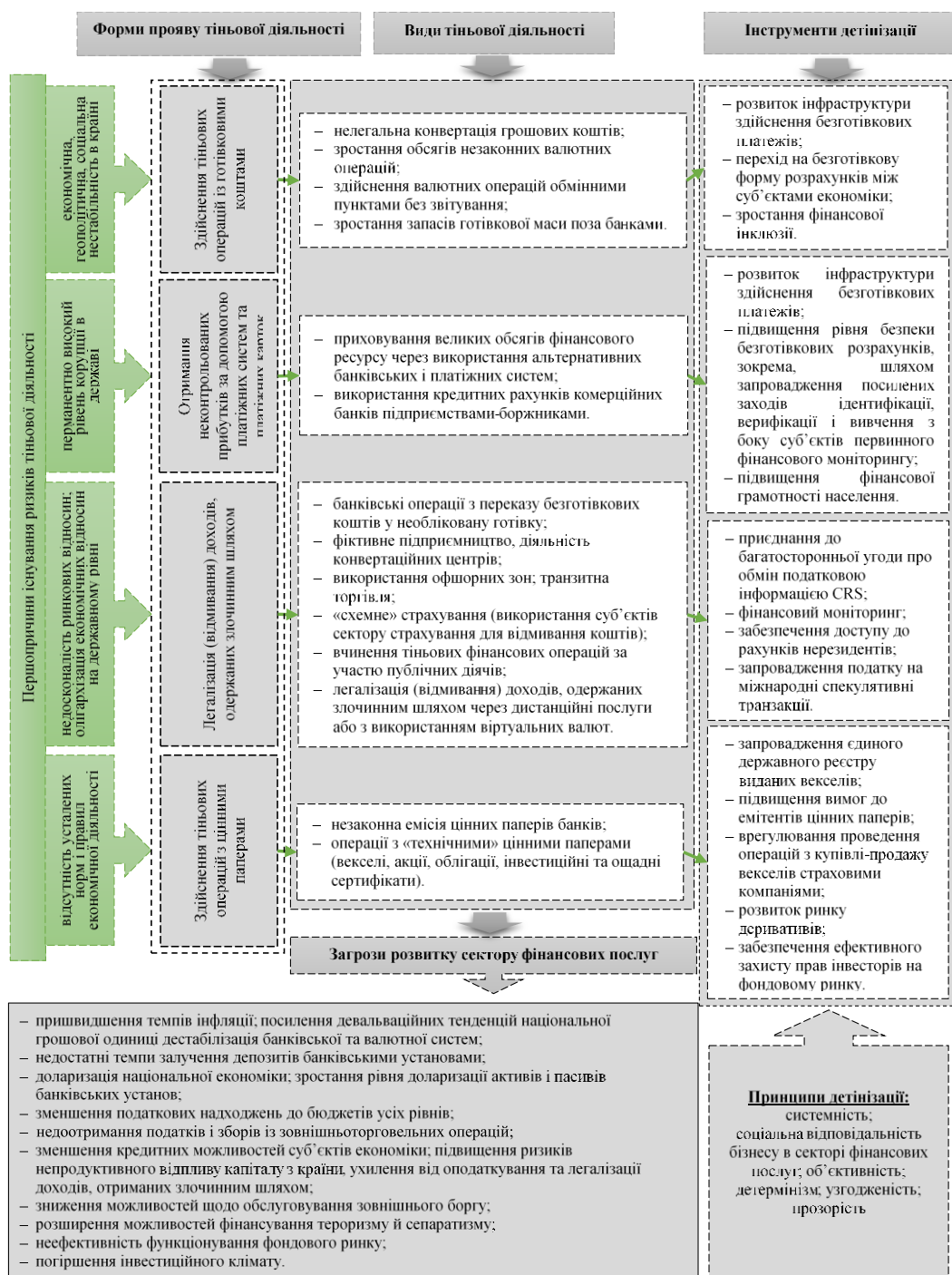

Рис. 4.2. Форми прояву і ризики тіньової діяльності у секторі фінансових послуг та інструменти його детінізації

Джерело: складено автором.

Основним принципом детінізації відносин у фінансовому секторі має стати принцип системності. До інших принципів ми відносимо:

1) принцип соціальної відповідальності бізнесу в секторі фінансових послуг;

2) об'єктивність – врахування під час розроблення найважливіших напрямів державної політики детінізації усіх можливих аспектів, які впливають на кількісні та якісні показники економічної діяльності на ринку фінансових послуг;

3) принцип детермінізму, тобто встановлення та врахування причинно-наслідкових зв'язків під час вироблення напрямів детінізації діяльності в секторі фінансових послуг;

4) принцип узгодженості. Рішення, які стосуються проблем детінізації сектору фінансових послуг, мають бути узгоджені з ширшим у державному масштабі комплексом принципів і рішень, що є основою сталого соціально-економічного розвитку держави, координуватися із положеннями Стратегії національної безпеки України та відповідати єдиній меті – покращення добробуту громадян країни, підвищення рівня їхньої життєдіяльності;

5) принцип прозорості – полягає в нормативному врегулюванні процедур діяльності органів державної влади та дотриманні цих процедур у повсякденній діяльності.

Одним з найважливіших інструментів детінізації відносин на ринку фінансових послуг є *фінансовий моніторинг* – сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу⁵⁶⁶. Діючи відповідно до Міжнародних стандартів з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення (так звані Стандарти FATF), банки та небанківські фінансові установи при здійсненні фінансового моніторингу перевіряють клієнтів та аналізують їхні фінансові операції. У разі виявлення підозрілих операцій – інформують Державну службу фінансового моніторингу та відповідні правоохоронні органи України.

У квітні 2020 р. набув чинності Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (так званий «Закон про фінмоніторинг»). Новий закон значно удосконалює процедуру фінансового моніторингу та приводить її у відповідність до стандартів фінансового моніторингу, враховує актуальні світові та європейські норми. Утім, він все ж не позбавлений певних дискусійних аспектів, зокрема, щодо:

⁵⁶⁶ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

1. Підходів до роботи із публічними діячами. Згідно з чинним законом статус «публічного діяча» є позитивним і не обмежується трьома роками, як це регламентувалося відповідним попереднім законом. Проте, чинним законом встановлено високий ступінь ризику виключно щодо фінансових операцій з іноземними публічними діячами. Однак, в сучасних умовах симбіозу тіньової діяльності в секторі фінансових послуг з владними структурами⁵⁶⁷ вважаємо доцільним внести зміни до п. 5 ст. 7 закону та зобов'язати суб'єктів первинного фінансового моніторингу встановлювати високий ступінь ризику ділових відносин стосовно клієнтів, що є національними публічними діячами.

2. Фінансового моніторингу операцій з віртуальними активами. Відповідно до закону під перевірку будуть підпадати суб'єкти, що здійснюють платежі у криптовалютах на суму понад 30 тис. грн в еквіваленті. Вони мають одноразово надати вичерпну інформацію про походження і призначення своїх віртуальних активів біржі, обміннику, банку або компанії, через яку регулярно здійснюють операції. Якщо у процесі здійснення моніторингу будуть встановлені незаконно здобуті кошти, криптогаманці підлягають блокуванню, а незаконно здобуті кошти – вилученню. Проте, законом не передбачений механізм зупинення незаконних операцій із криптовалютою. Щобільше, сьогодні в Україні взагалі не визначена правова природа віртуальних активів, адже законодавство у сфері регулювання обігу віртуальних активів досі відсутнє. Перші кроки в його формуванні були здійснені у II кв. 2020 р., проте через наявність в ньому значної кількості концептуальних зауважень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку станом на початок II кв. 2021 р. законопроект так і не був прийнятим.

Загалом в Україні ринок віртуальних активів фактично вже є сформованим та існує, за різними оцінками, протягом приблизно п'яти років. Однак він досі повністю знаходиться поза межами правового поля держави. Подальший розвиток крипторинку без належного правового регулювання може підвищити рівень тінізації сектору фінансових послуг. Тому, ми вважаємо, прийняття законодавства у сфері регулювання обігу віртуальних активів є надважливим кроком для української економіки. Учасники вітчизняного ринку криптовалюти мають отримати можливість користуватися банківськими послугами, сплачувати податки з отриманих доходів та розраховувати на юридичний захист у судах у разі порушення їхніх прав.

3. Відповідальності суб'єкта первинного фінансового моніторингу перед клієнтом. Закон про фінмоніторинг регламентує, що суб'єкти фінансового моніторингу, їх посадові особи та інші працівники не несуть відповідальності за шкоду, заподіяну юридичним і фізичним особам у зв'язку

⁵⁶⁷ За даними Держаної служби фінансового моніторингу України у 2018 р. із 420 матеріалів щодо протиправних фінансових операцій, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних» центрів та підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фігурантами 53,6% матеріалів були державні службовці різного рангу, 18,6% – члени уряду, 6,7% – депутати Парламенту (Джерело: Лещух І. В. Діагностика передумов та рівня тінізації сектору фінансових послуг регіонів України. *Регіональна економіка*. 2020. №2(96). С. 72-84. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-6>).

з виконанням ними службових обов'язків під час проведення фінансового моніторингу, якщо вони діяли в межах завдань, обов'язків та у спосіб, що передбачені вищезгаданим законом (п. 3 статті 35 закону). Водночас, далі (п. 4 статті 35 закону) зазначається, що шкода, заподіяна юридичній або фізичній особі незаконними діями державних органів внаслідок здійснення ними державного фінансового моніторингу, відшкодовується з державного бюджету в установленому законом порядку. Отже, вважаємо потрібним доопрацювати закон у частині чіткої регламентації відповідальності за порушення вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу, процедури відновлення прав і законних інтересів власників коштів, зокрема шляхом чіткої регламентації дій контролюючого органу, які вважаються перевищенням службових повноважень. Це дозволить сформувати для клієнтів фінансових установ юридичні основи для захисту їхніх прав у судах в разі виникнення спірних питань у відносинах «суб'єкт первинного фінансового моніторингу – клієнт».

Натомість однозначно прогресивним у контексті детінізації дрібних фінансових операцій, на наш погляд, є положення закону щодо грошових переказів фізичних осіб поза системою онлайн-банкінгу. Зокрема, фінансова операція без ідентифікації особи розміром понад 5 тис. грн буде неможлива, наприклад, для переказів грошей українцями з-за кордону. З одного боку, це дозволить знизити обсяги готівки «поза банками»⁵⁶⁸, а з іншого – поповнити дохідну частину державного бюджету, адже у разі ідентифікації особи для здійснення переказів потрібно сплатити відповідні податки.

Важливим інструментом детінізації ринку фінансових послуг в Україні є *імплементація міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією CRS (Common Reporting Standards; станом на 01.01.2020р. до нього приєдналися 110 юрисдикцій, у т.ч. й країни-сусіди: Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина*⁵⁶⁹). Зазначений Стандарт регламентує процедуру міжнародного автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки в податкових цілях, тобто зобов'язує банки, інші фінансові установи (кредитні спілки, мікрофінансові організації, інвестиційні структури, деякі види страхових компаній, брокерів, депозитаріїв цінних паперів) передавати податковим органам інформацію⁵⁷⁰:

- про рахунки фізичних осіб країн-учасниць, якщо власник рахунку є податковим резидентом юрисдикції, з якої здійснюється автоматичний обмін інформацією (так звані підзвітні особи – Reportable Person);

- про рахунки компаній, фондів, трастів, якщо компанія контролюється одним чи кількома підзвітними особами або оперує доходами з пасивних джерел (роялті, дивіденди, відсотки) або контролюється так званою пасивною нефінансовою структурою (Passive Non-Financial Entity).

⁵⁶⁸ За даними Національного банку України, у 2018 р. готівкова тіньова економіка в Україні становила 19,7% від обсягу ВВП (702 млрд грн).

⁵⁶⁹ List of CRS MCAA signatories. URL: <https://www.oecd.org/tax/automatic-exchange/international-framework-for-the-crs/crs-mcaa-signatories.pdf>

⁵⁷⁰ Закордонні рахунки українців: коли податкова дізнається всю правду? URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100023157-zakordonni-rakhunki-ukrayintiv-siv-koli-podatкова-diznayetsya-vsya-pravdu>

Зауважимо, головним індикатором для обміну податковою інформацією є саме резидентність підзвітної особи, а не його громадянство (для фізичних осіб).

Імплементація Україною міжнародного стандарту CRS дозволить вітчизняним податковим органами отримувати та опрацьовувати інформацію про залишки на рахунках в іноземних банках і отримані доходи (зокрема, відсотки за депозитами) фізичними особами – податковими резидентами України задля належного декларування зазначених коштів і їх оподаткування в Україні. Однак, аби Україна приєдналася до міжнародної мережі багатостороннього автоматичного обміну інформацією, слід:

1) удосконалити нормативно-правове забезпечення щодо:

- спрощення порядку розкриття банківської таємниці (для розширення можливостей податковим органам отримати доступ до рахунків фізичних осіб);
- форми та порядку подання звітності, переліку підзвітних фінансових установ і правил ідентифікації підзвітних рахунків.

2) подбати про організаційно-технічний супровід процедури автоматичного обміну інформацією, зокрема в частині забезпечення стандартів конфіденційності, захисту та належного використання даних у процесі обміну інформацією з компетентними органами зарубіжних країн.

Детінізація сектору фінансових послуг значною мірою пов'язана з *деофшоризацією оподаткування суб'єктів великого бізнесу на фінансовому ринку*⁵⁷¹, запровадженням рівних «умов гри» та дистанційного електронного контролю за основними індикаторами бази оподаткування і сплаченими податковими платежами великих підприємств, унеможливленням використання особистих зв'язків керівників підприємств з представниками фіскальних служб для отримання преференцій і вигод в адмініструванні та сплаті податків⁵⁷².

Сьогодні, в епоху цифрових технологій, будь-яка юридична чи фізична особа, знаходячись у будь-якому куточку планети, може зареєструвати⁵⁷³ офшорну компанію у будь-якій офшорній юрисдикції. Тому органам державного управління слід активізувати зусилля в напрямі протидії використанню офшорних зон підприємствами сектору фінансових послуг. Для цього слід реалізувати низку заходів організаційно-інформаційного, бюджетно-фіскального та фінансово-економічного характеру (рис. 4.3).

⁵⁷¹ Застосовувати офшори для виведення капіталів з держави об'єктивно не можуть суб'єкти вітчизняного МСБ у зв'язку із значно меншими обсягами фінансового ресурсу, яким вони розпоряджаються.

⁵⁷² Августин Р.Р., Демків І.О. Стимули та інструменти детінізації підприємництва: секторальний аспект. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. № 1 (53). С. 36-45. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2019-53-36-45>.

⁵⁷³ За інформацією порталу Nexus, процедура реєстрації офшорної компанії може зайняти, залежно від юрисдикції – до 10 днів (Великобританія, Сейшельські острови, Канада, Панама), 10-15 днів (Кіпр, ОАЕ, Угорщина, Мальта, Болгарія, Гонконг), 15-30 днів (Сінгапур, Ірландія, Шотландія), а в окремих офшорних зонах – до 40 днів (Швейцарія). Вартість реєстрації офшорної компанії, включаючи збір за перший рік її утримання, може коливатися приблизно від 1000\$ (наприклад, у Белізі) до 7000\$ (Канада). Джерело: Офіційний сайт порталу Nexus. URL: <https://www.nexus.ua/offshornyie-kompanii>.

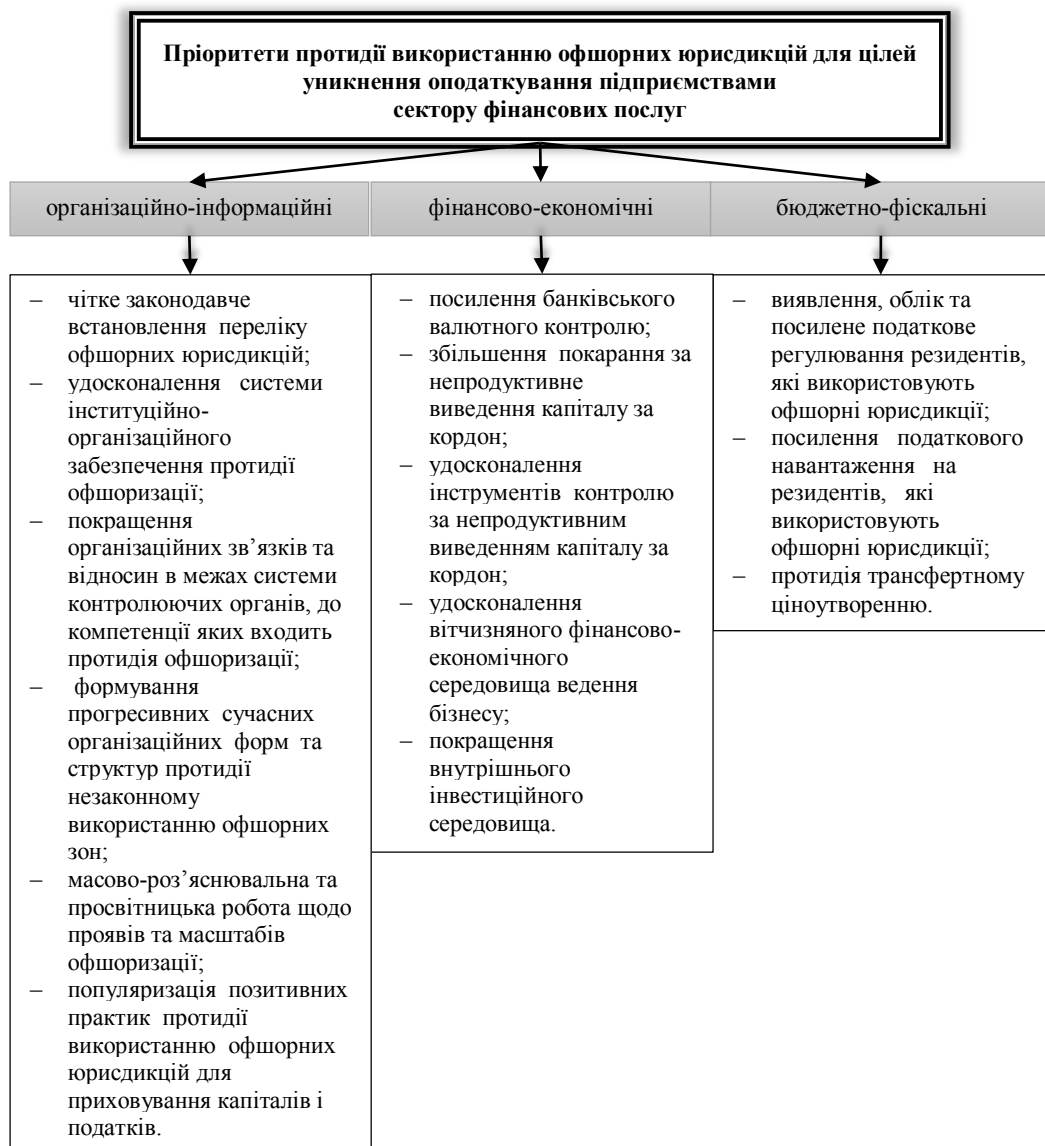

Рис. 4.3. Пріоритети протидії використанню офшорних юрисдикцій для цілей уникнення від оподаткування підприємствами сектору фінансових послуг

Джерело: удосконалено автором за⁵⁷⁴.

⁵⁷⁴ Августин Р.Р., Демків І.О. Стимули та інструменти детінізації підприємництва: секторальний аспект. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. № 1 (53). С. 36-45.; Савич О.В., Савич І.В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827>; Теоретико-методологічні засади та прикладні інструменти державної політики системної детінізації економічних відносин в Україні: [монографія] / Августин Р. Р. Тернопіль: Крок, 2017. 309 с.; Задворних С. С. Фінансова політика держави у забезпеченні детінізації економіки України: дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / Сергій Сергійович Задворних. Черкаси, 2015. 176 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_zadvorhyh.pdf

Важливими інструментами детінізації діяльності в секторі фінансових послуг є перехід на безготівкову форму розрахунків між суб'єктами економіки і, відповідно, розвиток інфраструктури здійснення безготівкових платежів. Адже дослідження в європейських країнах підтверджують, що збільшення частки безготівкових платежів на 100% сприяє зменшенню рівня тіньової економіки на 0,6-3,7% ВВП, а доходи державного бюджету можуть зрости на 0,1-0,8% ВВП⁵⁷⁵. Отже, завдяки зниженню обсягів тіньової економіки, для функціонування якої потрібен виключно готівковий ресурс, зростатиме і загальний рівень економіки нашої країни. Адже безготівкові кошти залишатимуться в економіці, а отже, будуть працювати на її розвиток.

Зокрема, опосередковано це сприятиме зниженню вартості кредитування населення та бізнесу, подальшому прогресу валютної лібералізації. Від прозорого ведення бізнесу зростатиме також база оподаткування, тобто відбудеться зростання надходжень до державного бюджету. Як зазначають експерти⁵⁷⁶, найбільший потенціал у розвитку безготівкових платежів наразі криється в заохоченні до них суб'єктів господарювання, насамперед малого та мікропідприємництва, зокрема через здешевлення для них платіжної інфраструктури.

Згідно з дослідженнями Mastercard SME Monitor⁵⁷⁷, сьогодні лише 38% МСБ в Україні надають можливість безготівкової оплати клієнтам (відповідний середній показник в ЄС – 62%), а решта 62% підприємств працюють лише з готівкою. До того ж 40% респондентів-представників МСБ, які мають платіжні термінали, зазначають, що переважна частка розрахунків (понад 80%) все ж здійснюється в готівковій формі. Для порівняння, лідерами за рівнем терміналізації МСБ є Чехія, Греція, Польща та Словаччина, де у середньому 75% підприємств мають опцію безготівкових розрахунків. У Греції, зокрема, високі показники пояснюються тим, що терміналізація МСБ є обов'язковою згідно з вимогами місцевого законодавства⁵⁷⁸.

За даними Європейського центрального банку, у 2019 р. в Україні на 1 млн громадян припадало 6,2 тис. POS-терміналів, тоді як, наприклад, на Кіпрі – 32,6 тис. од., у Польщі – 23,6 тис. од., у Чехії – 19,7 тис. од., а в Австрії – 17,8 тис. од. Відповідний середній показник для країн Центральної та Східної Європи – 17,9 тис. POS-терміналів⁵⁷⁹. Отже, важливим завданням для Національного банку України в контексті розвитку інфраструктури для безготівкових розрахунків має стати розширення сфери застосування таких розрахунків та поліпшення платіжної інфраструктури. Вважаємо, в Україні найперше зазначені заходи мають торкнутися малих містечок та селищ.

⁵⁷⁵ Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП - або 846 млрд гривень - перебуває в тіні. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini>

⁵⁷⁶ Там само.

⁵⁷⁷ Mastercard Ukraine: офіційний сайт. URL: <https://www.mastercard.com>.

⁵⁷⁸ Лише 38% малих та середніх підприємств в Україні приймають безготівкові платежі: дослідження компанії Mastercard Ukraine. URL: <https://www.mastercard.com/news/europe/uk-ua>.

⁵⁷⁹ Payments and Settlement Systems Statistics. Statistical Data Warehouse from the European Central Bank. URL: <https://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=9691546>.

Чинником детінізації в секторі фінансових послуг є також *підвищення рівня фінансової інклюзії та фінансової грамотності населення*. На наявність залежності між зазначеними категоріями вказують дослідження низки іноземних науковців. Зокрема, Д. Н. Енсте (2018) емпірично довів, що зростання доступу та використання фінансових продуктів та послуг, сприяння участі населення в прийнятті державних рішень, розширення елементів прямої демократії є вагомими чинниками зменшення тіньової економіки в країні.

Результати низки досліджень рівня фінансової інклюзії та фінансової грамотності населення України засвідчили⁵⁸⁰:

- за рівнем фінансової грамотності Україна відстає від провідних країн – Індекс фінансової грамотності, обчислений за методикою ОЕСР, в Україні у 2018 р. становить 11,6 п., а, наприклад, у Франції – 14,9 п. (лідер рейтингу), Норвегії – 14,6 п., Фінляндія – 14,8 п.;

- більшість українців орієнтовані на витрачання грошей у поточному періоді, схильні більше витратити, ніж заощаджувати;

- в Україні спостерігається низький рівень користування фінансовими послугами та продуктами: 40% населення за останні два роки не користувались жодними фінансовими послугами або продуктами;

- існує високий суспільний запит на підвищення фінансової грамотності.

Ураховуючи результати досліджень⁵⁸¹, згідно з якими менш фінансово грамотним є молоді люди віком 18-24 р., а також особи з нижчим доходом, без вищої освіти, а також ті, що проживають у селах та малих містечках, вважаємо, саме ці категорії населення варто першочергово залучати до заходів з підвищення фінансової грамотності. Найбільш перспективними сегментами в цьому контексті є студенти та молоді сім'ї.

Водночас, слід пам'ятати, що основним національним ризиком України, передумовою і наслідком функціонування тіньової економіки в країні є *корупція*. На це, зокрема, вказують у Комітеті експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (Moneyval)⁵⁸². Суб'єкти корупційних діянь – одні з основних споживачів послуг з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і водночас неодмінні учасники більшості схем «відмивання». Отже, без радикального зниження рівня корупції заходи щодо детінізації

⁵⁸⁰ Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні: результати дослідження Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору». URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf?fbclid=IwAR2AlpnGNn8big9d0_v6YEhNBwL69ErT0ToDVmY5Rq8dIJqSvLVndCm5ueM; Стратегія фінансової грамотності: версія 1.0. Аналітичні матеріали Національного банку України. URL: https://fininclusion.bank.gov.ua/src/files/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F%20%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20Strategy_fingramotnist%D1%96_NBU_pr.pdf

⁵⁸¹ Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні: результати дослідження Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору». URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf?fbclid=IwAR2AlpnGNn8big9d0_v6YEhNBwL69ErT0ToDVmY5Rq8dIJqSvLVndCm5ueM

⁵⁸² Ризики небанківських фінансових установ в сфері ПВК/ФТ. Аналітичні матеріали Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/1_pr_2019-06-19.pdf?v=4.

національної економіки, запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, не дадуть очікуваного ефекту.

Реальна детінізація відносин у секторі фінансових послуг може відбутися за умови, по-перше, зменшення витратності та зростання ефективності легальної діяльності як у досліджуваному секторі, так і в економіці загалом, а по-друге, створення рівних та прозорих умов для функціонування різноманітних форм бізнесу у фінансовій сфері. Першочерговим завданням у цьому контексті має стати послаблення фіскального тиску на легальну економіку як мотиву для переведення тіньових операцій у легальне/правове поле. Вітчизняні реформи в секторі фінансових послуг мають всебічно мотивувати бізнес до легальної діяльності шляхом підвищення ефективності фінансового моніторингу; розвитку інфраструктури здійснення безготівкових платежів; запровадження єдиного державного реєстру виданих векселів; посилення контролю над витоком капіталів за межі України, а також унеможливлення або принаймні підвищення ризиків і витрат здійснення тіньової діяльності.

Крім того, Україна повинна віднайти механізми стимулювання усвідомлення всіма суб'єктами фінансового ринку наслідків тінізації своєї діяльності для національної економічної системи загалом.

4.2.1. Пріоритети розвитку та основні шляхи детінізації сектору страхових послуг

Сьогодні сектор страхових послуг розвивається як в умовах глобальної пандемії коронавірусу, так і в нових регулятивних умовах, які пов'язані із зміною органу державного нагляду за страховою діяльністю⁵⁸³. Сучасні умови функціонування вимагають від страхових компаній не тільки гнучкості та вміння пристосуватись до реалій сьогодення, але й виважених стратегічних рішень, які мають забезпечити виконання основних пріоритетів їхнього розвитку як у поточних кризових умовах, так і в майбутньому. Зміна регулятора та карантинні обмеження в економіці внаслідок пандемії COVID-19 є не лише показниками стійкості страхової системи нашої держави та «викривачами» проблем її розвитку, але також відкривають нові можливості та перспективи як у напрямі взаємодії страхових компаній з новим регулятором (новий регулятор – нові правила – побудова ефективної взаємодії з учасниками ринку страхових послуг), так і щодо вдосконалення діяльності самих страховиків, зокрема в напрямі більш активнішого впровадження в їхню діяльність інноваційних технологій.

⁵⁸³ Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» від 12.09.2019 №79-IX (далі – Закон) визначено перерозподіл та консолідацію функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг. Пунктом 7 розділу II Закону встановлено, що Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку з 1 липня 2020 року є правонаступниками Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, у здійсненні повноважень та виконанні функцій з державного регулювання та нагляду у сфері ринків фінансових послуг у межах повноважень, встановлених Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Незважаючи на погіршення фінансово-економічної ситуації та складні пандемічні умови, страхові компанії в Україні продовжують працювати, пропонуючи нові страхові послуги (зокрема страхування від COVID-19) та переходячи на новий рівень обслуговування клієнтів (продажі та врегулювання збитків онлайн тощо). Як наслідок, знаковою тенденцією 2020 року був перегляд бізнес-стратегій практично у всіх без винятку страхових компаніях, а дистанційний продаж і врегулювання збитків за допомогою інтернет-технологій – головними стратегічними завданнями цифровізації страхового ринку України⁵⁸⁴. Можливості дистанційної взаємодії страхових компаній з клієнтами (дистанційно укласти або переукласти договір страхування, внести в договір зміни чи надати документи страховику, що підтверджують страховий випадок тощо) є сьогодні основними чинниками конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості вітчизняних страховиків. Однак чинні правова база і технології дистанційного обслуговування клієнтів страхових компаній істотно відстають від потреб і вимагають вдосконалення.

Зазначена проблема властива не тільки страховому ринку України. Незважаючи на зростання світових інвестицій у цифровізацію страхових процесів (InsurTech) з 1,467 млрд дол. США у 2016 р. до 5,54 млрд дол. США у 2019 р., тобто майже в 4 рази⁵⁸⁵, навіть на таких високорозвинених страхових ринках, як США, Велика Британія, Франція та Німеччина, страховики не виправдали очікувань споживачів страхових послуг щодо наданих їм цифрових можливостей⁵⁸⁶. Результати проведеного опитування клієнтів страхових компаній дозволяють стверджувати, що в умовах глобальної діджиталізації основними чинниками, які в сьогоднішніх реаліях спонукатимуть споживачів до купівлі страхового захисту, є⁵⁸⁷:

- можливість придбати страхову послугу в інтернеті (44%);
- індивідуальні тарифи для кожного споживача, що базуються на їх конкретних потребах (42%);
- наявність простого у використанні мобільного додатку (32%).

Крім того, дослідження компанії EIS⁵⁸⁸ вказують на зростаючу вимогу страхувальників щодо налагодження такої взаємодії між страховиком та клієнтом, яка полягає не стільки в наданні можливості швидко придбати страхову послугу, скільки в забезпеченні таких його трьох основних потреб:

⁵⁸⁴ Залетов А. Знаковой тенденцией 2020 года стал пересмотр бизнес-стратегий страховых компаний. URL: <https://forinsurer.com/public/21/02/10/4927>

⁵⁸⁵ Volosovych S., Zelenitsa I., Kondratenko D., Szymla W., Mamchur R. Transformation of insurance technologies in the context of a pandemic. Insurance Markets and Companies. 2021. №12(1). Pp.1-13. (P. 7). doi:10.21511/ins.12(1).2021.01

⁵⁸⁶ Чего хотят страхователи и почему они не доверяют страховщикам, несмотря на огромные инвестиции в улучшение качества страхового сервиса? URL: <https://forinsurer.com/news/20/11/20/38767>

⁵⁸⁷ Там само.

⁵⁸⁸ The Customer Compass: Navigating the Future of Insurance. 2020. URL: <https://forinsurer.com/files/file00690.pdf>

1. Персоналізоване страхування, яке полягає у швидкому реагуванні страхової компанії на зміну потреб клієнтів і взаємодію з ними через обраний ними канал.

2. Підписка (доступ до послуг через бізнес-модель підписки) та страхування на основі використання (наприклад, укладення договору страхування не на рік, а щомісячно), які роблять витрати прозорими та усувають страх клієнтів бути прив'язаними до не вигідних умов договору.

3. Комплексне страхування (всі види страхового захисту в одному полісі), яке усуває незручності, що пов'язані з потребою укласти декілька договорів страхування для різних сфер життя.

Отже, страхові компанії, які зможуть швидко реорганізувати свою IT-інфраструктуру, щоб спростити доступ клієнтів до страхових послуг, забезпечивши найбільш зручний спосіб (канал) взаємодії, та запропонувати продукти, що найкраще відповідають їхньому способу життя і потребам, будуть зміцнювати довіру споживачів і розвивати свій бізнес у межах тих споживчих екосистем, які формуються в сьогоденних турбулентних умовах розвитку.

Незважаючи на певні досягнення в напрямі діджиталізації, розвиток страхування в Україні стримується сьогодні недосконалим регулюванням, яке в багатьох аспектах не узгоджується з Принципами страхового нагляду (Insurance Core Principles) Міжнародної асоціації органів страхового нагляду (IAIS) та європейським законодавством Solvency. НБУ ініціює зміну правил регулювання страхового ринку, зокрема законодавства. Оновлені правила гри мають забезпечити сприятливі умови для розвитку платоспроможних і добросовісних страхових компаній, захистити їх від проявів недобросовісної конкуренції. Споживачі мають отримати додаткові гарантії того, що їхні права будуть захищені, і вони вчасно та повністю отримуватимуть страхові відшкодування. Пріоритетом для НБУ буде посилення фінансової стійкості страхових компаній, впровадження кращих практик корпоративного управління та систем внутрішнього контролю, завчасне реагування на появу фінансових проблем та порушень захисту прав споживачів фінансових послуг⁵⁸⁹.

Однак поза увагою регулятора залишаються питання детінізації у страховій діяльності. Низький рівень виявлення фінансових схем та оцінювання масштабів відмивання коштів у секторі страхових послуг порівняно з масштабами галузі робить страховий ринок дуже привабливим для суб'єктів відмивання⁵⁹⁰, а специфіка страхових операцій ускладнює впровадження та використання ефективних методів боротьби із цими правопорушеннями. Ситуація ускладнюється також тим, що практично всі великі бізнес-групи мають власні страхові компанії, які працюють на користь

⁵⁸⁹ Звіт про фінансову стабільність. НБУ, червень 2020 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H1.pdf?v=4

⁵⁹⁰ Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму. Державна служба фінансового моніторингу України, 2012. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/%D0%A2%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%20%D0%94%D0%A1%D0%A4%D0%9C%D0%A3/2012%2027%2012_2012.pdf

та в інтересах своїх власників, унаслідок чого на загальнодержавному рівні відбувається лобіювання основних фінансових інтересів зацікавлених осіб. Особливості законодавства створили величезні стимули використання страхових компаній для уникнення оподаткування⁵⁹¹.

На нашу думку, *механізм детінізації сектору страхових послуг* має бути направлений на усунення головних причин тінізації і включати реалізацію низки інституційних та організаційно-економічних інструментів як на загальнодержавному, так регіональному рівнях у таких основних напрямках:

1. Зниження рівня корумпованості владних структур та мінімізація бюджетних втрат, які виникають унаслідок використання підприємствами механізму ухилення від оподаткування за допомогою страхування.

Корупція є однією з наймасштабніших проблем сучасності. Незважаючи на низку позитивних зрушень у напрямі протидії корупції в Україні (запровадження системи електронного декларування; створення системи антикорупційних органів та ін.), корупція настільки проникла в апарат держави, що до кримінальної відповідальності притягнути корупціонера-високопосадовця практично неможливо (на кошти, одержані корупційним шляхом, можна або просто відкупитися від корумпованих правоохоронців чи суддів, або ж у гіршому випадку – забезпечити себе кваліфікованою юридичною допомогою захисників, які, використовуючи системні прогалини в законодавстві та відповідні законодавчі перешкоди ефективного досудового розслідування, доб'ються якщо не закриття кримінального провадження, то принаймні винесення виправдувального вироку)⁵⁹². Адже частина законів в Україні приймається не на користь справі протидії злочинам, а, навпаки, для легалізації певних злочинних схем, створення труднощів у діяльності правоохоронних органів та інших можливостей, щоб не притягнути до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення⁵⁹³. Щобільше, спираючись на підтримку зарубіжних «інвесторів» (зокрема фінансово-корупційну), через парламент проводять закони, які явно суперечать не лише Конституції, а й національним інтересам України⁵⁹⁴. Серед останніх прийнятих Верховною Радою України законодавчих актів таким, що суперечить національним інтересам України, на нашу думку, є Закон України від 31 березня 2020 року № 552-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». Відповідно до цього Закону в Україні

⁵⁹¹ Звіт про фінансову стабільність. НБУ, червень 2020 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H1.pdf?v=4

⁵⁹² Вознюк А. А. Реальні причини топ-корупції в Україні та нереальні способи протидії їй. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). НАВС, 2019. Ч. 1. С. 45–48. (С.47).

⁵⁹³ Там само. (С.45).

⁵⁹⁴ Глібов М.Л. Причини корупції в Україні: міжнародний вимір. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.): у 2 ч. / Редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. / Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С.81-87. (С.83).

стає можливим купівля-продаж земель сільськогосподарського призначення, а великі агрохолдингові компанії, більшість власників яких зареєстровано в офшорах та є іноземцями, зараз орендують такі землі та будуть мати пріоритетне право для їх придбання.

Однак зменшення рівня тінізації є неможливим без реалізації **системних заходів у сфері протидії корупції, які, зокрема, мають передбачати**⁵⁹⁵:

- приведення антикорупційного законодавства у відповідність з вимогами ООН і Європейського Союзу;

- подальший розвиток системи спеціальних антикорупційних органів, більш чітке визначення їхніх повноважень та принципів взаємодії;

- здійснення технічної модернізації інформаційно-телекомунікаційної системи «Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» для підвищення ефективності аналізу декларацій посадовців, своєчасності їх подання та оперативного моніторингу повідомлень про суттєві зміни у майновому стані;

- створення єдиної ІТ-системи для приймання повідомлень від викривачів корупції (в «одному вікні» на одному сайті, з уніфікованим підходом до розгляду та надійністю захисту від несанкціонованого доступу);

- своєчасне реагування компетентних органів на повідомлення громадян, засобів масової інформації, результати соціологічних досліджень про корупційні діяння та інші протиправні дії посадових осіб, поширеність корупції в окремих відомствах;

- формування та розвиток антикорупційної культури (зокрема крайньої нетерпимості до явища корупції);

- створення умов для діджиталізації більшості соціально-економічних процесів (отримання державних послуг, ліцензій, дозволів та ін.), які б обмежували безпосередній контакт між державними службовцями та економічними агентами (громадянами, представниками бізнесу тощо);

- використання успішного міжнародного досвіду протидії корупції.

Використання підприємствами механізму ухилення від оподаткування за допомогою страхування обумовлене саме корупційною складовою тіньової економіки, зокрема потребою підприємств у вільних готівкових коштах для отримання, наприклад, дозвільних документів на ведення бізнесу (давання хабарів), а також оплатою праці найманих працівників (зарплата в «конвертах») як складової тінізації ринку праці. «Штучне» збільшення валових витрат, зокрема віднесення на валові витрати страхових платежів за

⁵⁹⁵ КМУ: сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeyu/borotba-z-korupciyeyu>; НАЗК: сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/verhovna-rada-uhvalyla-v-pershomu-chytanni-proyekt-zakonu-zavdyaky-yakomu-gromadyanam-stane-legshe-povidomlyaty-pro-koruptsiyu/>; Однолько І.В. Шляхи протидії корупції в Україні (механізм реагування). Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Випуск 4 (29). Том 1. С. 135-139. (С.137-138). DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4\(29\).410](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4(29).410); Тимків Н.І. Корупція в Україні та шляхи її подолання. URL: <http://svalyava-vlada.gov.ua/filelib/sou/061015%20%D0%9D%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%9A%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf>.

договорами страхування, що мають ознаки фіктивності, для відшкодування ПДВ та мінімізації сплати податку на прибуток як інструменти тінізації економічних відносин є найбільш характерними для малих та середніх вітчизняних підприємств. Ця проблема доволі масштабна, через неї державний бюджет щороку недоотримує значні обсяги коштів у вигляді податку на прибуток та ПДВ⁵⁹⁶.

3 метою мінімізації зазначених бюджетних витрат Державній фінансовій та Державній податковій службам України слід активізувати роботу в таких напрямках⁵⁹⁷:

- здійснення т. зв. дзеркальних перевірок сумнівних контрагентів;
- формування бази даних суб'єктів господарювання, що мали зловживання, пов'язані з наданням послуг іншим представникам бізнесу щодо необгрунтованого збільшення витрат;
- розроблення і використання програмного забезпечення для складання народногосподарських балансів реальних та фіктивних економічних і фінансово-господарських операцій.

2. Забезпечення системного контролю за операціями страхових компаній з цінними паперами та сприяння захисту їхніх прав як інституційних інвесторів.

Використання страховими компаніями⁵⁹⁸ «технічних» цінних паперів для виведення грошових коштів за межі України або їх переведення в готівку значною мірою обумовлюється неефективністю функціонування вітчизняного фондового ринку, адже порівняно з фондовими ринками, наприклад Франції та Німеччини⁵⁹⁹, фондовий ринок України займає низькі позиції, зокрема в контексті його капіталізації (капіталізація фондового ринку в Україні становить лише 25,6 млрд дол. США, в той час як у Франції – 1568,7 млрд дол. США, Німеччині – 1184,5 млрд дол. США⁶⁰⁰). Крім того, наявність в Україні значної кількості фондових бірж для здійснення торгів призводить до децентралізації попиту та пропозиції на цінні папери та встановлення різних принципів та правил укладення і виконання біржових контрактів, а також провокує процес маніпуляцій з цінами на ринку, що своєю чергою ускладнює контроль над проведенням операцій з цінними паперами, сприяючи процесам зловживань з їхньою вартістю на ринку. Щобільше, в Україні спостерігається диспропорційність розвитку фондового ринку, яка полягає в переважанні

⁵⁹⁶ Августин Р. Р., Демків І. О. Стимули та інструменти детінізації підприємництва: секторальний аспект. Вчені записки Університету «КРОК». 2019. №1 (53). С.41.

⁵⁹⁷ Там само.

⁵⁹⁸ За даними НКЦПФР частка ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» у структурі емітентів цінних паперів за видами економічної діяльності складає майже 10% і є на третьому місці після переробної промисловості (33,9%) та операцій із нерухомим майном (11,5%). URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10684299>

⁵⁹⁹ модель розвитку вітчизняного фондового ринку відповідає моделі розвитку ринків Франції та Німеччини.

⁶⁰⁰ Урбан О.А., Дзямулич М.І., Чиж Н.М. Особливості функціонування фондового ринку України в контексті євроінтеграції. Економічний форум. 2021. № 1(2). 13-18. (С. 17). DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-2-2>

позабіржового ринку над біржовим. Низька диверсифікація торгів з переважанням ОВДП (майже 70% структури обсягів торгів у 2018 р.⁶⁰¹) над іншими видами цінних паперів свідчить про нерозвиненість корпоративного сегмента фондового ринку та фактичне невиконання фондовим ринком України своїх основних функцій – інвестиційної та перерозподільної⁶⁰². Відповідно, страхові компанії як інституційні інвестори не в змозі ефективно інвестувати кошти для отримання прибутку від інвестиційної діяльності (щоб перекрити збитки від страхових операцій) та використовують цінні папери здебільшого як інструменти тінізації.

Інвестування страховиків у неліквідні активи, реальну ринкову вартість яких встановити неможливо – капітал підприємств, акції та інвестиційні сертифікати, визначає незадовільну якість їхніх активів. Заявлені у фінансовій звітності доходи від таких активів (їх практично неможливо перетворити на ліквідні кошти) у середньому менше 5% на рік, що значно нижче за поточну дохідність депозитів або ОВДП, які є менш ризикованими для вкладень. Деякі з цінних паперів арештовано або ж їхній обіг зупинено. Водночас близько третини страхових премій передано страховикам (через механізм перестрахування), платоспроможність яких є непевною, а отже ймовірність отримання відшкодування невелика. Усі вищезазначені проблеми призводять до того, що заявлений багатьма страховими компаніями рівень капіталу є завищеним, а показники фінансової стійкості не відповідають дійсності⁶⁰³.

Останні дослідження підтверджують⁶⁰⁴, що страхування фінансових ризиків та здійснення операцій з цінними паперами, включно з так званими технічними («сміттєвими») акціями, які не забезпечені реальними активами, залишаються й надалі інструментами тінізації.

Для підвищення ефективності вітчизняного фондового ринку та зменшення можливостей використання страховими компаніями цінних паперів у тіньових операціях потрібно:

Верховні Раді України прийняти Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках», в якому передбачити:

1. Створення ефективної системи протидії зловживанням на таких ринках, забезпечення інституційної та фінансової незалежності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) шляхом розширення її повноважень (зокрема замороження чи секвестрації активів, отримання записів електронної комунікації учасників ринку цінних паперів

⁶⁰¹ Річний звіт НКЦПФР за 2018 р. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10684299>

⁶⁰² Вергелюк Ю.Ю., Вишневська Л.В., Табаченко Я.Ю. Сучасні тренди розвитку ринку цінних паперів в Україні. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2019. № 23. С. 586-592. (С.591).

⁶⁰³ Звіт про фінансову стабільність. НБУ, червень 2020 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H1.pdf?v=4

⁶⁰⁴ Відмивання доходів від податкових злочинів. Типологічне дослідження Державної служби фінансового моніторингу України. 2020. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411>

тощо), належного фінансування діяльності (поєднання державного фінансування з використанням додаткових джерел, таких як адміністративні доходи (консультаційні, інформаційні тощо) та платежі нагляду, зокрема штрафи), заборорою втручатися в діяльність НКЦПФР політичним силам та державним органам, самостійністю у прийнятті рішень.

2. Розбудову торговельної інфраструктури ринку цінних паперів (зокрема депозитаріїв, реєстраторів, розрахунково-клірингових банків, торговельно-інформаційних систем тощо) на основі уніфікованих підходів, що дозволить знизити ризики невиконання угод, отримати прозорі ціни на активи, які будуть допущені до торгів на ринках капіталу та організованих товарних ринках, та репрезентативні біржові цінові індикатори, що сприятиме покращенню управління ціновими ризиками.

3. Надання НКЦПФР повноважень проводити перевірки в межах міжнародного співробітництва під час надання допомоги регуляторами фондового ринку інших держав, зокрема через підписання Меморандуму Міжнародної організації комісій з цінних паперів (International Organisation of Securities Commissions - IOSCO⁶⁰⁵).

3. Посилення нагляду та контролю за діяльністю страхових компаній, зокрема за укладенням договорів страхування фінансових ризиків та договорів внутрішнього перестрахування (зі страховиками-резидентами).

Оскільки більшість видів майнового страхування, включно зі страхуванням фінансових ризиків, мають добровільний характер і здійснюються на підставі Правил, які розробляються страховими компаніями самостійно та затверджуються державним регулятивним органом, коли видаються ліцензії на здійснення певного виду страхування⁶⁰⁶, то вкрай важко без детального аналізу кожного з укладених договорів за цими видами страхування (а їх може бути значна кількість) довести їх використання в тіньових фінансових схемах.

Для запобігання використанню страхування фінансових ризиків та інших видів добровільного майнового страхування в тіньових фінансових схемах Національному банку України під час здійснення виїзних планових та позапланових перевірок страхових компаній слід детально аналізувати договори добровільного майнового страхування/перестрахування і особливо – договори страхування/перестрахування фінансових ризиків на предмет наявності ознак, що можуть свідчити про їх використання в тіньових операціях. Під час проведення перевірок використовувати такі критерії

⁶⁰⁵ Міжнародна організація комісій з цінних паперів об'єднує понад 100 національних органів регулювання ринків цінних паперів зі всього світу. НКЦПФР є членом Міжнародної організації комісій з цінних паперів з 1996 року, проте НКЦПФР й досі не приєдналась до Багатостороннього меморандуму про взаєморозуміння щодо консультування та співробітництва і обміну інформацією Міжнародної організації комісій з цінних паперів та не набула статусу повноцінного членства у цій організації.

⁶⁰⁶ Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. зі змінами на 01.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>

визначення тіньових оборудок (з наявного переліку Додатку 20 до Положення про здійснення банками фінансового моніторингу у групі II. Індикатори, що стосуються фінансових операцій клієнта⁶⁰⁷):

- 1) укладання договорів страхування/перестрахування із страховими сумами, розмір яких не відповідає потенційному страховому ризику;
- 2) здійснення страховиком операцій з перестрахування ризиків у перестраховика, фінансовий стан якого не дає змоги виконати такі зобов'язання, використовуючи власні активи;
- 3) проведення фінансової (их) операції (й) за договорами перестрахування за умови, що обсяг таких операцій значно перевищує обсяги руху коштів за рахунками страховика за попередні періоди;
- 4) укладання договорів страхування за нехарактерними або неможливими ризиками для об'єкта страхування;
- 5) сплата страхових внесків та/або премій у розмірах, що перевищують розміри страхових внесків та/або премій, визначених договором страхування;
- 6) страхування майна, загальна вартість якого не відповідає фінансовому стану клієнта;
- 7) використання значних сум готівки під час оплати страхової (их) премії (й) та для виплати страхового відшкодування;
- 8) документи, що є підставою для оплати страхових премій/внесків та/або здійснення страхових виплат, мають ознаки підробки;
- 9) дострокове розірвання договору страхування з перерахуванням коштів на користь третьої особи;
- 10) проведення страховиком/страховим посередником операцій зі страхування фінансових ризиків з обмеженим переліком підтвердних документів для виплати страхового відшкодування.

На жаль, зазначені критерії сьогодні використовуються лише для виявлення недобросовісних страховиків у межах здійснення банками фінансового моніторингу операцій своїх клієнтів для запобігання використанню *банківської системи* для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення. Вважаємо, що вказані критерії визначення тіньових оборудок більш ефективно можуть бути використані саме *в страховому нагляді*, безпосередньо під час здійснення перевірок страхових компаній, оскільки можливість їх виявлення безпосередньо пов'язана з потребою аналізу укладених договорів страхування/перестрахування, про що згадувалось вище.

Для запобігання використанню внутрішнього перестрахування в тіньових фінансових схемах слід:

Верховні Раді України затвердити зміни до Закону України «Про страхування», зокрема щодо:

⁶⁰⁷ Індикатори підозрілості фінансових операцій. Додаток 20 до Положення про здійснення банками фінансового моніторингу. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_19052020_65

- запровадження ліцензування страховика як професійного перестраховика (ліцензування діяльності з вхідного перестрахування);
- обов'язковості створення в страховій компанії системи внутрішнього контролю та підрозділу контролю за дотриманням норм компласенс;
- оновлення процедур нагляду, зокрема запровадження ризик-орієнтованого пруденційного нагляду⁶⁰⁸ (оцінювання поточної та майбутньої платоспроможності страхових компаній і виявлення наявних та потенційних ризиків платоспроможності на ранніх етапах).

Кабінету Міністрів України розробити та затвердити «Вимоги щодо здійснення операцій внутрішнього перестрахування», в яких, зокрема, передбачити таке:

1) досвід безперервної перестрахової діяльності страховика/перестраховика-резидента має становити не менше десяти років до дати укладення договору перестрахування;

2) у діяльності перестраховика мають бути відсутні порушення законодавства як у сфері страхування, так і у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Національному банку України розробити та затвердити:

- порядок реєстрації договорів внутрішнього перестрахування;
- відкрити систему рейтингування (з прозорістю критеріїв) для оцінювання фінансової надійності страховика/перестраховика-резидента;
- вимоги до диверсифікації перестрахового портфеля страховика.

Зазначимо також, що сфера перестрахової діяльності в Україні вимагає повної модернізації та приведення до європейських стандартів, а отже, прийняття окремого законодавчого акта (Закону України «Про перестрахову діяльність в Україні»), який би регламентував здійснення операцій перестрахування як окремого виду підприємницької діяльності. Адже світовий досвід підтверджує⁶⁰⁹, що для професійних перестраховиків встановлюються підвищені вимоги до запасу платоспроможності, більш високі кваліфікаційні вимоги для керівників перестрахових організацій (це пов'язується з тим, що діяльність з перестрахування є вузькопрофільною і передбачає вимогу до керівників мати спеціальні знання та стаж роботи в цій сфері, характеризується високою відповідальністю та кваліфікацією), державний нагляд за перестраховиками здійснюється окремо, не в межах нагляду за страховими компаніями тощо.

⁶⁰⁸ Такий нагляд уже діє для банківських установ.

⁶⁰⁹ Пацурія Н.Б. Окремі теоретико-практичні проблеми регулювання правовідносин у сфері здійснення перестрахової діяльності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. №90. С. 38-43. (С.42-43).

4.3. Інституційні механізми детінізації ринку транспортних послуг в Україні: національний і регіональний аспект

Однією з основних причин значної «тінізації» сектору транспортних послуг є недосконалість інституцій та механізмів реалізації законодавчих актів, невідповідність реальних адміністративно-правових умов діяльності підприємств визначеним у законодавстві нормам в умовах недієвої системи судочинства. Тому актуальним завданням є вирішення проблеми неефективності інструментів регулювання ринку транспортних послуг, зокрема на регіональному рівні, де значна роль у формуванні інституціонального середовища діяльності транспортних підприємств належить місцевим органам влади.

У Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року для розв'язання проблем інституційного характеру, які наявні у сфері транспортних послуг, визначено низку завдань, зокрема такі: запровадження механізму дієвого контролю за наданням звітності на транспорті всіма суб'єктами господарювання та підвищення їх відповідальності за надання недостовірних даних; протидія нелегальним перевезенням, створення умов для виходу перевізників з «тіні» та забезпечення легалізації доходів автомобільних перевізників; забезпечення ефективного державного нагляду (контролю) за якістю надання транспортних послуг з перевезення пасажирів; вироблення прозорого механізму визначення пріоритетів публічних закупівель, їх обґрунтованої технічної та економічної доцільності, аналізу витрат і доходів; розроблення та впровадження механізму заохочення та компенсації інвестицій в стратегічні інвестиційні та інноваційні проєкти⁶¹⁰.

Реалізація зазначених завдань потребує удосконалення наявних інституційних інструментів регулювання ринку транспортних послуг та впровадження дієвих важелів, спрямованих на обмеження тіньової діяльності підприємств транспортної сфери. Відповідно до сутності тіньових операцій на ринку транспортних послуг запропонуємо модель детінізації ринку транспортних послуг (рис. 4.4).

Пропонована модель ґрунтується на системному підході, згідно з яким тіньовий сектор розглядаємо як підсистему регіонального ринку транспортних послуг. Ринок транспортних послуг є системою з «входом» і «виходом». На «вході» системи відбувається залучення трудових, технічних, фінансових ресурсів для забезпечення пасажирських і вантажних перевезень різними видами транспорту. Якість ресурсів, відібраних у результаті конкурсів, укладання торговельних угод, договорів про співробітництво та трудових контрактів, істотно впливає на ефективність функціонування ринку транспортних послуг.

⁶¹⁰ Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#n13>

Рис. 4.4. Модель детінізації ринку транспортних послуг
Джерело: розроблено автором

У середині системи, якою є ринок транспортних послуг, відбувається використання залучених ресурсів, а отримання максимального ефекту від поєднання ресурсів різної якості залежить від ефективності нормативно-правового регулювання транспортних послуг, рівня конкуренції, дотримання законодавчих норм та забезпечення невідворотності покарання за їх порушення. Відповідно, в умовах недосконалого законодавства та неефективних механізмів його виконання суб'єкти господарювання для максимізації прибутку застосовують різні способи зниження собівартості надання послуг, до яких належать і незаконні методи. Тому всередині системи співіснують дві взаємопов'язані складові: легальна та тіньова. Взаємозв'язок між ними обумовлений тим, що частина легальних ресурсів (трудових, фінансових) бере участь у формуванні тіньової складової і навпаки частина тіньових ресурсів, переважно фінансових, потрапляє в легальну економіку (наприклад, у разі закупівлі паливно-мастильних матеріалів чи оплати ремонтних робіт).

Отже, тіньова складова ринку транспортних послуг формується під дією таких чинників «входу» системи, як: (1) неефективне функціонування інститутів влади, що обмежують використання транспортного потенціалу регіону як базового ресурсу функціонування системи; (2) недосконалі правила гри на ринку транспортних послуг, що спотворюють конкурентні відносини між суб'єктами господарювання. Тому скорочення тіньового сегмента цього ринку можливе за умови покращення якості інституційного середовища.

Удосконалення інституційного середовища функціонування ринку транспортних послуг насамперед має передбачати розроблення і впровадження таких інструментів детінізації сфери транспортних послуг, які через застосування організаційних, економічних та технічних важелів покращать якісні характеристики «входу» системи. З огляду на зазначене пропонуємо такі заходи щодо удосконалення інституційних інструментів детінізації ринку транспортних послуг.

1. Забезпечення місцевими органами влади проведення прозорих конкурсних процедур з перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування, що сприятиме не лише розвитку конкуренції на ринку, скороченню витрат на перевезення та підвищенню якості послуг, але й зменшить корупційну складову в цьому виді діяльності та збільшить прибутковість автотранспортних підприємств, оскільки частина доходу не буде передаватися як «винагорода» посадовим особам за їхнє лояльне ставлення до перевізників.

Запровадження електронної системи ProZorro держзакупівлі стали відкритими для всіх перевізників. Отримати право на здійснення перевезень на прибутковому маршруті може будь-яке транспортне підприємство, вигравши в тендері на пасажирські перевезення та виконавши усі вимоги. Проте недобросовісні перевізники подають на конкурс неправдиву інформацію про транспортні засоби, за допомогою яких будуть здійснюватися перевезення, а після отримання права працювати на певному міському чи міжміському маршруті використовують транспортні засоби нижчої якості. Це може свідчити про наявність корупційної складової під час проведення тендерних процедур і призначення чиновниками переможця після отримання неправомірної вигоди.

Для виявлення таких фактів регіональним відділенням Державної аудиторської служби України слід забезпечити не лише перевірку прозорості тендерних процедур з точки зору відповідності техніко-економічних показників перевізника умовам конкурсних пропозицій, а здійснювати моніторинг подальшої роботи перевізника, що отримав право на обслуговування маршруту, і перевіряти відповідність використовуваних транспортних засобів та цінових умов перевезень, зазначеним у конкурсних вимогах.

2. Посилення контролю за діяльністю перевізників та виявлення транспортних засобів, які надають послуги без відповідних документів чи з

порушенням умов договору. Відповідальність за таке порушення повинен нести не лише керівник транспортного підприємства чи власник транспортних засобів, що обслуговують пасажирський маршрут, але й безпосередньо водій автобуса, який порушує умови надання послуг за відповідним маршрутом, не видає квитки пасажирам, працює без відповідних дозвільних документів. Посилення відповідальності водіїв (позбавлення посвідчення водія, що дає право на управління транспортним засобом, на термін від одного до трьох років залежно від виду порушення) знизить привабливість сфери пасажирських автотранспортних перевезень для осіб, які прагнуть одержувати тіньові доходи.

Для реалізації вказаних заходів потрібно:

1) Укртрансбезпеки – запровадити проведення комплексних періодичних перевірок транспортних засобів, які поєднують контроль технічного стану транспортних засобів під час їх експлуатації на дорозі (придорожній контроль) та контроль дотримання правил ліцензійної діяльності (наявність ліцензії на здійснення відповідного виду перевезень, відповідність виду та класу транспортного засобу заявленим у ліцензії характеристикам);

2) Верховній Раді України ухвалити Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення» у частині доповнення статті 121-2 «Порушення правил перевезення пасажирів при наданні послуг з перевезення пасажирів» такою нормою: надання послуг з пасажирських перевезень водіями транспортних засобів, що працюють у режимі маршрутних таксі, водіями транспортних засобів, що здійснюють міжміські чи міжнародні перевезення, а також водіями таксі без державної реєстрації як суб'єкта господарювання або без отримання ліцензії на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, або у період зупинення дії ліцензії, у разі якщо законодавством не передбачені умови провадження ліцензійної діяльності у період зупинення дії ліцензії, – тягне за собою позбавлення права керування транспортними засобами на строк від одного до трьох років.

3. З огляду на переважання автомобільних перевезень у загальних обсягах транспортних послуг та враховуючи значний сегмент тіньового ринку таксі, який формується переважно завдяки необлікованим грошовим потокам фізичних осіб-підприємців, вважаємо основним інструментом детінізації діяльності у сфері транспортних послуг удосконалення податкової політики в частині зниження ставки оподаткування доходів фізичних осіб (для зменшення тіньової зайнятості та збільшення легальної заробітної плати), зменшення податку на прибуток для юридичних осіб як стимул легалізації діяльності підприємств, запровадження пільгових ставок оподаткування для новостворених підприємств.

Для проведення таких змін Верховна Рада України має ухвалити:

1) Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України», які стосуються статті 167 «Ставки податку» частини 1 – зменшити ставку податку на доходи фізичних осіб (заробітна плата) до 16% зі збереженням чинної ставки 18% щодо оподаткування усіх інших доходів (заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами);

2) Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», яким у статті 7 «База нарахування єдиного соціального внеску» передбачити зменшення бази нарахування на суму щомісячних страхових платежів для працівників, які сплачують такі внески відповідно до укладеного договору про страхування життя і здоров'я зі страховою компанією на території України;

3) Закон України «Про внесення змін до податкового кодексу України» які стосуються статті 136 «Ставки податку» – встановити для новостворених підприємств ставку податку на прибуток у розмірі 8% у податковому році, в якому розпочато господарську діяльність.

Варто зауважити, що жодні податкові стимули не будуть ефективними без удосконалення податкової системи, що має передбачати посилення податкової дисципліни та контролю за її дотриманням і забезпечуватися одночасним впровадженням інституціональних, технічних та організаційних інновацій. Разом зі зменшенням податкового тиску на підприємства жорсткішими мають бути санкції за ухиляння від сплати податків, порушення порядку здійснення підприємницької діяльності (надання послуг без дозволів чи ліцензій) та документування готівкових надходжень.

Водночас потрібно забезпечити невідворотність покарання для всіх без винятку порушників, незалежно від їхнього місця в ієрархічній структурі підприємства чи державного органу, а також посилити відповідальність (збільшити розмір штрафів за діяльність без ліцензій чи дозволів, несплату податків у повному обсязі, приховування доходів тощо). Очевидно, що удосконалення фіскальних інструментів можливе лише за умови впровадження технічних інновацій (електронний документообіг, електронний сервіс та здійснення електронних перевірок), які забезпечать дієвий контроль за процесом сплати податків та сприятимуть виявленню порушень у цій сфері.

4. Посилення контролю за процесом надання послуг та документування готівкових операцій. Особливо це важливо для автобусних міських і приміських та залізничних перевезень пасажирів. Зменшенню нелегального готівкового обігу на ринку транспортних послуг у сегменті пасажирських автобусних міських і міжміських перевезень сприятиме обов'язкова видача кожному пасажиру квитка, що підтверджує факт оплати проїзду та дозволяє

здійснити контроль як для виявлення пасажирів, які не оплатили проїзд, так і встановлення фактів отримання неправомірної вигоди водієм.

Ефективними інструментами для вирішення проблеми безквиткового проїзду та, відповідно, необлікованих обсягів наданих послуг вважаємо запровадження електронного квитка, єдиного квитка на проїзд кількома видами транспорту упродовж певного періоду часу, а також продаж паперових квитків для проїзду в міському транспорті. Водночас обов'язковим має стати погашення як електронного, так і паперового квитка із вказанням дати і часу компостирування, для чого доцільно встановити в громадському транспорті відповідні прилади (білетомати). Це дозволить проводити контроль за оплатою проїзду, обліком і документуванням готівки, виявляти безквиткових пасажирів та стягувати з них штрафи, а також практично унеможливить привласнення водієм частини необлікованої виручки. Проте впровадження таких заходів можливе за умови повної ліквідації парку застарілих невеликих автобусів («маршруток») та надання дозволів на обслуговування пасажирських перевезень компаніям, які забезпечать пасажирів сучасними автобусами.

Реалізація цих завдань знаходиться в компетенції місцевих органів влади, а тому кожна міська рада повинна забезпечити:

- 1) розроблення, ухвалення і реалізацію п'ятирічних програм розвитку громадського транспорту з відповідним кошторисом фінансування і планом реалізації основних завдань з покращення якості транспортних послуг (оптимізація транспортних маршрутів, запровадження єдиного квитка на декілька видів транспорту, оновлення рухомого складу транспортних підприємств; обладнання транспортних засобів відповідними технічними засобами для оплати проїзду та «погашення» квитка);

- 2) організацію працівниками управління транспорту міської ради проведення контролю оплати проїзду, обліку та документування готівки, виявлення безквиткових пасажирів та стягнення штрафів;

- 3) проведення спільно з відповідним регіональним відділенням Державної аудиторської служби України перевірки відповідності технічного стану транспортних засобів та економічних умов надання транспортних послуг перевізником вимогам, зазначеним у тендерній документації та договорі на обслуговування маршруту.

5. Перевезення пасажирів залізничним транспортом характеризуються меншими обсягами незадокументованого отримання оплати за проїзд, оскільки перевезення здійснюються на більшу відстань і проводиться контроль квитків на вході до вагонів. Але спільною проблемою приміських залізничних та міських автобусних перевезень залишаються пільги, що надані державою певним категоріям пасажирів, які не компенсуються належним чином з бюджету.

У межах децентралізації виплата компенсацій перевізникам за надання послуг пільговим категоріям пасажирів передбачена з місцевих бюджетів, причому з Бюджетного кодексу України виключено положення про

перерахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на зазначені цілі. Одним з недоліків такого компенсаційного механізму є те, що виплати відбуваються на підставі прогнозних розрахунків на наступний календарний рік та компенсують суму, яка визначається не по факту наданих послуг, а розрахунково (за допомогою коефіцієнта співвідношення кількості безоплатно перевезених пасажирів до кількості платних перевезень, затвердженого рішенням органу місцевої влади). Відповідно, кількість пасажирів, які скористалися пільгами, точно невідома, оскільки відсутні підтверджуючі документи.

Отже, поширеною є практика недоотримання компенсації перевізниками, внаслідок чого збільшуються їхні витрати, що призводить до підвищення ціни за проїзд. Також, у разі затримки таких виплат через нестачу коштів у місцевому бюджеті, перевізникам доводиться «домовлятися» із посадовими особами щодо виплати компенсацій, за що частину цієї суми передають чиновнику як подяку.

Вирішення цієї проблеми вбачаємо в запровадженні пільгового платного проїзду (наприклад, 50% повної вартості квитка) для всіх громадян, які користуються пільгами з надання транспортних послуг. Для цього щомісячну суму пенсії чи іншого виду соціальної допомоги потрібно збільшити на розрахункову суму витрат на проїзд за місяць. Такі зміни дозволять привести у відповідність кількість наданих послуг та кількість спожитих (оплачених) послуг з перевезення пасажирів, зменшити збитки транспортних підприємств, ліквідувати «тіньову» складову в частині виплати компенсацій з місцевих бюджетів транспортним підприємствам та послабити соціальну напругу, яка виникає за сьогоднішніх правил перевезення через відмову водіїв у наданні безоплатної послуги пенсіонерам та ветеранам.

Для реалізації зазначених заходів доцільно:

1) Верховній Раді України ухвалити Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 06.12.1991 р. №1931-ХІІ, в якому у статті 21 «Надбавки до пенсії за віком» та статті 33 «Надбавки до пенсії по інвалідності» передбачити надбавку для компенсації проїзду в громадському транспорті, яка визначатиметься з розрахунку вартості однієї поїздки на кожен робочий день, або як 50% вартості місячного проїзного квитка в певному регіоні чи місті;

2) Верховній Раді України вилучити з Бюджетного кодексу України пункт «г» статті 91 «Видатки місцевих бюджетів, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів», який передбачає компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;

3) припинити дію постанови Кабінету Міністрів України «Про безплатний проїзд пенсіонерів на транспорті загального користування» від 17 травня 1993 р. № 354 та розробити й ухвалити постанову Кабінету Міністрів України «Про пільговий проїзд пенсіонерів на транспорті загального користування», якою:

- запровадити пільговий проїзд для пенсіонерів за віком на міському пасажирському транспорті загального користування (крім метрополітену і таксі) та приміських маршрутах з оплатою 50% вартості проїзду;

- установити, що право на пільговий проїзд надається за наявності посвідчення встановленого зразка чи довідки, а також квитка чи електронного квитка, який видається за умови оплати 50% вартості загального квитка;

4) Верховній Раді України внести зміни до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ та змінити формулювання статті 12.7 так: пільговий проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, включно з внутрішньорайонними, внутрішньо- та міжобласними, незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка та квитка (електронного квитка), який видається за умови оплати 50% вартості проїзду;

6) Верховній Раді України внести зміни до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 р. № 876-ХІІ та змінити формулювання статті 38.1 так: особи з інвалідністю І та ІІ групи, діти з інвалідністю та особи, які супроводжують осіб з інвалідністю І групи або дітей з інвалідністю (не більше однієї особи, яка супроводжує особу з інвалідністю І групи або дитину з інвалідністю), мають право на пільговий проїзд у пасажирському міському транспорті (крім таксі) за наявності посвідчення чи довідки, зазначених у цьому Законі, квитка чи електронного квитка, який видається за умови оплати 50% вартості проїзду.

6. Запровадження механізму пільгового кредитування транспортних підприємств для оновлення та модернізації рухомого складу вантажного та пасажирського автотранспорту відповідно до вимог міжнародних технічних стандартів. Хоча ступінь зносу основних засобів підприємств ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2019 р. становив 54,1%, що менше порівняно з 2018 р. (62,9%), цей показник все ще не відповідає критеріям економічної безпеки (не більше 35%). Тому актуальною є фінансова підтримка з державного та міських бюджетів перевізників у вигляді компенсації відсотків за кредит на придбання нових транспортних засобів вітчизняного виробництва (автобусів, тролейбусів, трамваїв, локомотивів і пасажирських та вантажних вагонів), що не лише сприятиме підвищенню якості та безпеки перевезень, але й запустить масштабне виробництво та активізує інноваційну діяльність машинобудівних підприємств в Україні. З цієї точки зору важливим є забезпечення прозорого та раціонального процесу державних закупівель, зокрема в проєктах, що стосуються заміни низькоефективних автобусів малого та особливо малого класу автобусами середнього та великого класу на міських маршрутах пасажирських перевезень.

Для забезпечення дієвості цього механізму потрібно:

1) Верховній Раді України, розробляючи щорічний проєкт Закону України «Про державний бюджет України», передбачати статтю видатків на компенсацію відсотків за кредитами транспортних підприємств, які вони отримали в банку для закупівлі нових транспортних засобів вітчизняного виробництва, подавши водночас інвестиційний проєкт, який відповідає критеріям проєкту зі значними інвестиціями згідно зі статтями 1, 7 та 8 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» від 17.20.2020 р. № 1116-IX;

2) міським радам під час складання проєктів бюджету на наступний календарний рік передбачати статті видатків на компенсацію транспортним підприємствам відсотків за кредитами для закупівлі нових транспортних засобів вітчизняного виробництва перевізникам, які обслуговують міські маршрути пасажирських перевезень, не порушують умов договору та ліцензійної діяльності, а також подали відповідні пропозиції щодо покращення обслуговування пасажирів завдяки підвищенню якості тих транспортних засобів, які були включені до відповідної п'ятирічної програми розвитку громадського транспорту, затвердженої міською радою;

7. Державна фінансова підтримка оновлення рухомого складу автотранспортних підприємств, які здійснюють вантажні перевезення на середні та далекі відстані (включно з міжнародними), в умовах відсутності вітчизняного виробництва вантажних автомобілів, які відповідають стандарту Євро-4 і вище, насамперед має передбачати удосконалення і застосування таких фіскальних інструментів: (1) податкові канікули для підприємств, що працюють за спрощеною системою оподаткування у разі придбання транспортного засобу класу Євро-6; (2) пільги зі сплати податку на прибуток для підприємств, що придбали нові транспортні засоби. Водночас на законодавчому рівні може бути встановлена мінімальна кількість та вартість цих транспортних засобів та вимоги щодо їхніх технічних характеристик.

Для забезпечення дії вищенаведених технічних важелів детінізації ринку транспортних послуг пропонуємо:

1) Верховній Раді України ухвалити Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» які стосуються:

1.1) статті 136 «Ставки податку»:

- встановити ставку податку на прибуток у розмірі 10% на ту частину прибутку, яка реінвестується для придбання нових транспортних засобів;
- встановити для підприємства, яке придбало нові транспортні засоби для вантажних перевезень, пільгову ставку податку на прибуток у розмірі 13% (термін її дії визначається часом, за який амортизується 50% вартості придбаного транспортного засобу);

1.2) статті 293 «Ставки єдиного податку»: надати податкові канікули для підприємств, що працюють за спрощеною системою оподаткування, у разі

придбання транспортного засобу класу Євро-6, термін дії яких визначається часом, за який амортизується 50% вартості придбаного транспортного засобу.

Оптимізація структури парку транспортних засобів для міських та міжміських перевезень, а також технічне оновлення рухомого складу транспортних підприємств сприятиме зменшенню кількості одиниць пасажирського транспорту в містах, скороченню витрат на паливе, ремонт і обслуговування транспортних засобів, що збільшить прибутковість підприємств. Також важливими є такі екологічні ефекти від заміни застарілих автотранспортних засобів на засоби класу Євро-5 і вище, як зниження шкідливих викидів в атмосферне повітря та зменшення споживання енергоресурсів.

В умовах економічної нестабільності в Україні та сповільнення господарської активності внаслідок карантинних обмежень щодо поширення пандемії COVID-19 відбувається поглиблення проблем тінізації ринку транспортних послуг. Одним з головних напрямів детінізації сфери транспортних послуг вважаємо удосконалення інституціонального середовища, в якому функціонують перевізники. Зважаючи на переважання автотранспорту в загальних обсягах пасажирських і вантажних перевезень, інституціональні інструменти детінізації транспортних послуг мають бути спрямовані саме на цей сегмент ринку і передбачати низку організаційних, економічних та технічних важелів.

Організаційні важелі мають передбачати заходи із забезпечення рівних умов участі усіх перевізників у конкурсах на право обслуговувати міські та приміські маршрути, здійснення ефективного контролю за діяльністю перевізників та невідворотність покарання правопорушників. Економічні важелі, спрямовані на легалізацію тіньових грошових потоків, мають передбачати заходи щодо зменшення податкового тиску на підприємства, удосконалення механізму перевезень пільгових категорій пасажирів та обліку пасажирів і готівки. Реалізація зазначених заходів можлива за умови застосування таких технічних важелів: державна підтримка підприємств, що оновлюють парк транспортних засобів; впровадження електронного документообігу; створення комфортних і зручних умов як для оплати за проїзд, так і для контролю її здійснення пасажирями. У результаті запровадження пропонованих інструментів детінізації ринку транспортних послуг очікується підвищення ефективності використання потенціалу транспортних послуг у регіонах України, а також отримання економічного, соціального та екологічного ефектів для регіонального розвитку.

4.4. Засоби та інструменти детінізації туристично-рекреаційної сфери в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів України

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення сталого розвитку регіонів є створення системних та комплексних передумов для сталого розвитку туризму. Водночас базовим принципом сталого туризму є «забезпечити життєздатні, довгострокові економічні операції, створюючи справедливо розподілені соціально-економічні вигоди для усіх стейкхолдерів, включаючи стабільну зайнятість та можливості отримання прибутку, соціальні послуги для приймаючих громад та сприяючи зменшенню бідності»⁶¹¹. Однак, коли значна частина прибутку від туризму отримується нелегально і суспільство недоотримує можливі ресурси для сталого розвитку територій, виникає актуальна потреба в пошуку способів протидії тінізації бізнесу в цій сфері.

Останніми роками рівень тіньової економіки становить понад чверть ВВП України (24 і 27% у 2019 і 2020 рр. відповідно). На початку пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (січень-березень 2020 р.), цей показник досягнув 38%⁶¹². Збільшення рівня тінізації у нових умовах та тотальної невизначеності є цілком природним явищем для бізнесу, який прагнув у будь-який спосіб мінімізувати втрати своїх ресурсів.

З початку пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19 туристична сфера в Україні та світі зазнала значних втрат. Згідно з прогнозами Світової організації туризму⁶¹³, міжнародному туризму знадобиться мінімум 2,5-4 роки для повернення до показників 2019 р. Водночас порівняно з іншими країнами в Україні частка внутрішнього та виїзного туризму значно перевищує показники вхідного потоку, що дещо згладило руйнівний вплив протиепідемологічних заходів на сферу туризму. За час пандемії найбільш різке скорочення обсягів реалізованих послуг у туристично-рекреаційній сфері в Україні відбувся у II кварталі 2020 року (рис. 4.5). Фактично більшість готелів до середини травня залишались зачиненими. До прикладу, якщо в суб'єктів, що здійснювали тимчасове розміщування й організацію харчування в усіх кварталах 2019 р. порівняно з попереднім роком відбувався стабільний приріст обсягів реалізованих послуг у межах 13-19%, то під час пандемії у I-IV кварталах 2020 р., порівняно з попереднім роком, відбувався спад у межах 23-74%. Однак це цілком відповідає загальним світовим тенденціям у сфері туризму: падіння обсягу міжнародних туристичних прибутків було в межах 58-78% порівняно з 2019 р.

⁶¹¹ Sustainable development. World Tourism Organization. URL: <https://www.unwto.org/sustainable-development>

⁶¹² Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2021 року Мінекономіки. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

⁶¹³ International tourism and COVID-19. World Tourism Organization. URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>

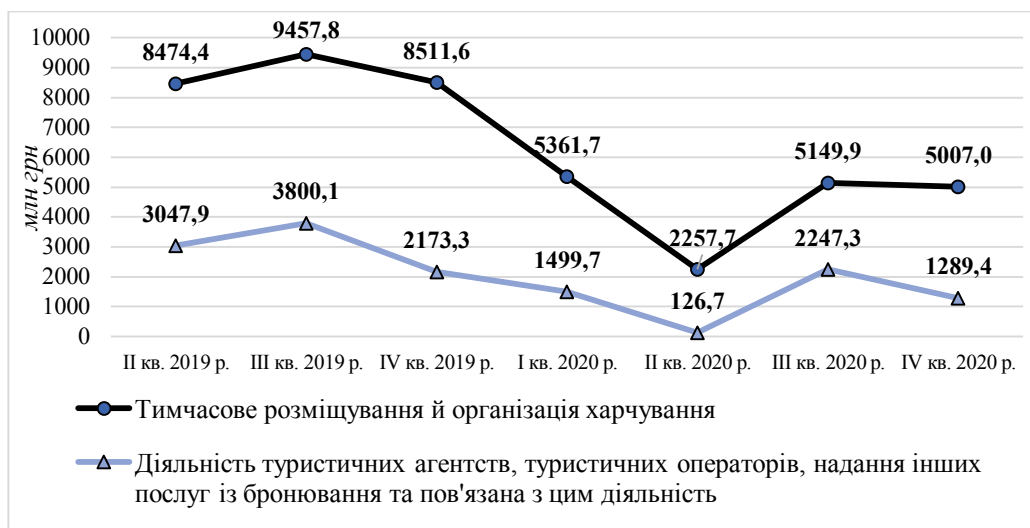

Рис. 4.5. Динаміка обсягів реалізованих послуг у туристично-рекреаційній сфері в Україні у 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано на основі даних⁶¹⁴.

Міжнародні та вітчизняні експерти⁶¹⁵ зазначають, що туризм належить до тих сфер, в яких рівень тінізації є перманентно високим. Зі слів голови Державного агентства розвитку туризму України М. Олесків, в Україні цей показник становить понад 50%⁶¹⁶. Наші розрахунки рівня тіньової економіки за методом збиткових підприємств⁶¹⁷ лише однієї з сфер туризму – «Тимчасове розміщування й організація харчування», наведені вище у п. 2.4, показали, що кожне п'яте підприємство цієї сфери здійснює свою діяльність нелегально. Водночас у 2019 р. порівняно з 2018 р. рівень тінізації зріс у 12 областях (серед них є лідери за кількістю туристів в Україні: Одеська, Львівська, Івано-Франківська, Миколаївська області). Можна припустити, що в нових кризових умовах кількість таких регіонів зростатиме.

До основних проявів тінізації в туристично-рекреаційній сфері регіонів України можна віднести:

- часткове ухиляння від сплати податків та зборів шляхом встановлення заробітної плати офіційно працевлаштованим працівникам на рівні мінімальної зарплати з доплатою «у конвертах», заниження обсягів

⁶¹⁴ Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності. Державний комітет статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu_u/sze_20.htm

⁶¹⁵ International tourism and COVID-19. World Tourism Organization. URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>

⁶¹⁶ Олесків М. Чотири кити українського туризму. Як допомогти галузі. НВ погляди. URL: <https://opinion.nv.ua/ukr/turizm-v-ukrajini-yak-zminitsya-galuz-pislya-pandemiji-novini-ukrajini-50099937.html>

⁶¹⁷ Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки / Міністерство економіки України / Наказ від 18 лютого 2009 р. №123. URL : <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

реалізації власних товарів та послуг, порушення порядку проведення безготівкових розрахунків за договорами на туристичне обслуговування між суб'єктами туристичної діяльності;

- повне ухиляння від сплати податків та зборів шляхом здійснення діяльності суб'єктами господарювання без реєстрації, відповідних ліцензій про провадження туристичної діяльності або на основі анульованих ліцензій, незаконне виробництво та реалізація в туристичній сфері товарів, робіт та послуг, неофіційне працевлаштування найманих працівників тощо;
- недотримання туристичними операторами вимог законодавства щодо своєчасності та повноти подання звітності та ін.

Шукаючи шляхи детінізації сфери туризму в Україні, насамперед необхідно визначити ключові причини, які її спричинили та продовжують стимулювати. Для кращого вирішення цієї проблеми розглянемо її комплексно: від суб'єкта, який здійснює свою діяльність у сфері туризму до державної політики. Однак обмежимося причинами детінізації, які є притаманними виключно для сфери туризму, оминаючи такі причини національного масштабу як складна політична, соціально-економічна ситуація у країні, корупція тощо.

В Україні станом на 2019 р. нараховувалося понад 4,6 тис. суб'єктів туристичної діяльності, які обслуговували понад 6,1 млн. туристів. У кризовий період кількість туристів скоротилася у 2,7 раза і становила понад 2,3 млн. туристів. Згідно із Законом України «Про туризм»⁶¹⁸, суб'єктами, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність, є: туристичні оператори (юридичні особи); туристичні агенти (юридичні, а також фізичні особи); інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; гіді-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування; фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо. Серед усіх суб'єктів господарювання сфери туризму 88,7%⁶¹⁹ – це малі підприємства, які особливо чутливі до умов бізнес середовища і зазвичай формують тіньовий сектор. Узагальнюючи портрет тих, хто здійснює туристичну діяльність в Україні за даними Державної служби статистики, встановлено, що це жінки, ФОП, часто без вищої чи середньої спеціальної освіти у сфері туризму, віком старше 30 років.

⁶¹⁸ Закон України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶¹⁹ Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2019 році. Державний комітет статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/ksg/ksg_u/arch_ksg_u.htm

Досягнення сталого туризму є безперервним процесом, який вимагає постійного моніторингу загроз, наслідків та за потреби запровадження необхідних запобіжних та/або коригувальних заходів. Серед множини чинників, які спонукають суб'єкти господарювання туристично-рекреаційної сфери в регіонах здійснювати свою діяльність за межами правового поля, можна виділити такі:

- недооцінювання значення туристично-рекреаційної сфери у структурі пріоритетів розвитку держави загалом⁶²⁰ та відсутність системності в наданні підтримки з її боку. Зокрема, реагування держави на нові виклики в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, було неоперативним та не задовольняло повною мірою потреби суб'єктів господарювання сфери⁶²¹ порівняно з тим, що відбувалося у сусідніх країнах та країнах-членах ЄС;

- нормативно-правова база регулювання діяльності туристично-рекреаційної сфери потребує удосконалення з огляду на відповідність сучасним вимогам та європейським стандартам. Зокрема, базовий Закон України «Про туризм» потребує комплексного оновлення; гостро стоїть питання про встановлення чітких правил на туристичному ринку, розроблення ефективної системи контролю та санкцій з боку держави за неофіційне працевлаштування, несплату податків, порушення норм щодо обігу готівки та її неопритуткування, невідповідності задекларованих у ліцензії видів діяльності тим, що реалізуються на практиці, тощо. Контроль за здійсненням діяльності суб'єктів господарювання туристично-рекреаційної сфери виконується неякісно, а передбачені покарання не виконують повною мірою своєї функції і потребують корекції;

- складність оподаткування та ведення обліку суб'єктами господарювання через специфічність операцій з надання туристичних послуг, що передбачають широке використання посередницьких схем та залучення суб'єктів різних форм господарювання. Звідси під час здійснення бухгалтерського обліку та формування фінансового результату виникає потреба враховувати специфіку договірних відносин та особливості системи оподаткування, що використовує той чи інший суб'єкт господарювання туристично-рекреаційної сфери;

- низька якість кооперації щодо розвитку та детінізації туристично-рекреаційної сфери між органами місцевого самоврядування, профільними туристичними організаціями, представниками бізнесу та громадськості в регіонах України. Зокрема, органи місцевого самоврядування є доволі пасивними щодо співпраці з національними туристичними організаціями, не використовуються повною мірою можливості державно-приватного партнерства та кластерних ініціатив;

⁶²⁰ Олеськів М. Чотири кити українського туризму. Як допомогти галузі. НВ погляди. URL: <https://opinion.nv.ua/ukr/turizm-v-ukrajini-yak-zminitsya-galuz-pislya-pandemiji-novini-ukrajini-50099937.html>

⁶²¹ Туристичний бізнес під час пандемії: висновки та ключові інсайти. Європейська бізнес асоціація URL: <https://eba.com.ua/turystychnyj-biznes-pid-chas-pandemiji-vysnovky-ta-klyuchovi-insajty/>

- низький рівень платіжної дисципліни суб'єктів господарювання, що спричинений, з одного боку, їхнім небажанням обліковувати свої доходи, пошуком легких шляхів оптимізації доходів та бажанням уникнути відповідальності за свої дії, з іншого боку, значною недовірою до державних інституцій, спричиненою неефективним перерозподілом коштів платників податків через систему розподілу державних фінансів;

- низький рівень професійної підготовки фахівців у туристично-рекреаційній сфері. Наприклад, вищу чи середню спеціальну освіту у сфері туризму мають 40,1% штатних працівників юридичних осіб і 21,2% – фізичних осіб-підприємців⁶²². Досить часто брак потрібних навичок та компетенцій для діяльності в туристично-рекреаційній сфері стає на заваді як тим, хто планує розпочати власну справу, так і тим, хто нею вже займається легально або нелегально.

Для забезпечення системності та скоординованості дій влади, профільних туристичних організацій, бізнесу та громадськості щодо поліпшення розвитку туристично-рекреаційної сфери та зниження рівня її тінізації рекомендуємо:

Державному агентству розвитку туризму України

1. Задля вдосконалення нормативно-правової бази у сфері туризму підготувати пропозиції *Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України* щодо:

- урегулювання ринку туристичних послуг: запровадити національний реєстр туристичних агентів (для підвищення безпеки туристів та якості наданих послуг турагентами розробити відповідні критерії, за якими турагент може бути включений до цього реєстру і здійснювати свою діяльність в Україні); проводити обов'язкову сертифікацію для гідів-перекладачів, екскурсіводів, спортивних інструкторів, провідників та інших фахівців туристичного супроводу (видавати для екскурсіводів, гідів-перекладачів сертифікат, бейдж міжнародного зразка, які надають додаткові преференції за кордоном, наприклад безкоштовне відвідування музеїв, виставок); національний реєстр суб'єктів підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання) (готелів, мотелів, хостелів, санаторіїв, кемпінгів та ін.) (внесення відповідних змін до Закону України «Про туризм»);

- посилення відповідальності суб'єктів господарювання за порушення вимог законодавства у сфері туризму (підготувати пропозиції щодо доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення: положенням про порушення вимог законодавства у сфері туризму та встановити розміри штрафів, зокрема щодо здійснення туристичної діяльності без ліцензії про провадження туристичної діяльності, незаконне використання категорії об'єкта туристичної інфраструктури; удвічі збільшити розміри штрафів з посадових осіб та приватних підприємців за фактичний допуск

⁶²² Туристична діяльність в Україні. Державна служба статистики України URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_ty_r_dil.htm

працівника до роботи без оформлення трудового договору (від 1000 до 2000 нмдг (від 17000 до 34000 грн) і 2000 - до 4000 нмдг (від 34000 до 68000 грн); внести положення про порушення порядку проведення безготівкових розрахунків за договорами на туристичне обслуговування між суб'єктами туристичної діяльності до адміністративних правопорушень та передбачити відповідні штрафні санкції (доповнити статтю 163));

- задекларування цільового спрямування туристичного збору (доповнити та продовжити статтю 268.1 Податкового кодексу України положенням «...та спрямовуються виключно на розвиток туристичної сфери території»);

- запровадження податкових канікул для нових малих підприємств сфери туризму або здійснення оподаткування за зниженими ставками терміном до одного року (внесення відповідних змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про туризм»).

2. Для розширення національної системи туристичної статистики рекомендувати Національній туристичній організації України (НТОУ) здійснювати оцінювання та рейтингування регіонів України за рівнем тінізації туристично-рекреаційної сфери. Інтерактивну карту рівня тінізації туристично-рекреаційної сфери регіонів України представляти на офіційному сайті НТОУ. У подальшому із збільшенням статистичної бази таке оцінювання варто поглибити до рівня ОТГ.

3. Для підняття рівня платіжної дисципліни населення та підкреслення значущості туристичної сфери в економіці країни проводити пропагування здійснення туристичного бізнесу в правовому полі. Для цього слід використовувати такі інструменти: соціальна реклама на телебаченні, радіо, у соціальних мережах, зовнішня реклама; поширення інформаційних листівок у відділеннях Податкової служби України, ЦНАПах.

4. Задля впровадження інновацій в туризмі запровадити автоматизовану систему «e-hotel» (з відповідним мобільним додатком), яка слугуватиме для суб'єктів господарювання засобом просування діяльності, для туристів – джерелом інформації у виборі можливого місця проживання, а для органів влади – системою збирання, оброблення та аналізування інформації про засоби тимчасового розміщення (проживання).

Податковій службі України:

- для полегшення автоматизованого стягування туристичного збору, використовуючи міжнародну практику⁶²³, налагодити співпрацю з великими спільними платформами постачальників (наприклад, таких як Airbnb та HomeAway). Такі платформи знімають тягар з провайдерів розміщення, які або не мають потрібних знань та компетенцій щодо ведення обліку та оподаткування, або ж просто не бажають цим займатись і делегують це таким платформам. Ті також збирають відповідні податки з туриста під час оплати, а

⁶²³ The Impact of Taxes on the Competitiveness of European Tourism. Final Report . European Commission. PricewaterhouseCoopers LLP, Brussels, 192 p.

потім повертають їх назад до податкового органу, без будь-якої прямої участі з боку самого провайдера розміщення;

- розробити мобільний додаток для підприємців «e-tax», який серед множини функцій пропонуватиме використання податкового калькулятора, нагадування основних дат зі сплати податків, подання декларацій тощо.

Національному банку України:

- знизити граничну суму розрахунків готівкою суб'єктів господарювання з фізичними особами з 50 тис грн до 30 тис грн, а між собою – з 10 тис грн до поступового повного скасування (внести відповідні зміни у п. 6 розд. II «Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні», затвердженого постановою Правління НБУ від 29.12.2017 року № 148).

Регіональним органам влади:

- посилити співпрацю та скоординованість дій щодо детінізації сфери не лише між представниками державних органів влади (до яких довіра населення невисока), бізнесу, але й комунікаторами, яким довіряють (професійним об'єднанням у сфері туризму, представникам громади та ін.) та сприяти створенню відповідних платформ для комунікації у регіонах;

- розробити та впровадити навчальні програми (курси, онлайн-навчання) з підготовки працівників туристичної сфери щодо застосування технологій господарювання та управління, поліпшення доступу до фінансів, інвестицій, а також розвитку нових навичок для перепрофілювання та отримання навичок та компетенцій, потрібних для започаткування власної справи, зокрема шляхом впровадження безкоштовної онлайн-освіти в партнерстві з університетами та іншими навчальними закладами;

- для активізації державно-приватного партнерства: розробити пакет пропозицій з об'єктів туристичної інфраструктури, які є привабливими та посилюються з точки зору фінансових вкладень та терміну окупності для суб'єктів господарювання; підвищити якість перевірки спроможності приватного партнера виконати свої майбутні зобов'язання; провести курси з підвищення фахової підготовки працівників регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, які здійснюють підготовку й супровід договорів державно-приватного партнерства.

Місцевим органам влади:

- здійснювати активнішу діяльність щодо своєї участі та співпраці з питань розвитку, детінізації туристичного сектору з профільними організаціями національного рівня (Національною туристичною організацією України, Українською асоціацією активного та екологічного туризму, Всеукраїнською громадською організацією Туристична асоціація України);

- забезпечити прозоре та цільове спрямування надходжень місцевих податків та зборів від суб'єктів туристично-рекреаційної сфери виключно на стимулювання розвитку сталого туризму, відновлення та захист історичної спадщини, фінансування наукових досліджень, інновацій в туризмі, розвиток інфраструктури. Зокрема, рекомендуємо на постійній основі здійснювати

обговорення та звітування перед громадськістю про напрями та ефективність залучення надходжень місцевих податків та зборів від суб'єктів туристично-рекреаційної сфери;

- доцільно ставки туристичного збору диференціювати залежно від вартості доби проживання (чим вища вартість проживання, тим більша ставка туристичного збору) та зробити їх однаковими як для внутрішніх, так і для в'їзних туристів;

- використовувати ваучери на знижки на екскурсії, крафтові товари та послуги місцевих виробників тощо як одне з додаткових заохочень туристів обирати для тимчасового розміщення (проживання) житло в суб'єктів господарювання, які працюють легально;

- надавати інформаційну підтримку учасникам туристичного ринку з питань відкриття власного бізнесу, особливостей ведення обліку та оподаткування, можливостей підвищення професійних компетенцій, участі в державно-приватному партнерстві, профільних туристичних організаціях тощо;

- активніше використовувати можливості державно-приватного партнерства, кластерних ініціатив для налагодження діалогу з бізнесом та створення сприятливого бізнес-середовища.

4.5. Оптимізація і вдосконалення інституційно-організаційних механізмів детінізації відносин у сфері операцій з нерухомістю

Високий показник рівня тінізації у сфері операцій з нерухомістю (35% обсягу ВДВ сектору – у 2018 році і 24% обсягу ВДВ сектору – у 2019 році) можна пояснити низкою податкових аспектів. У неформальному та частково «сірому» сегментах сфери операцій з нерухомістю у разі офіційного здавання фізичною особою житла для отримання пасивного доходу вона зобов'язана задекларувати отримані доходи та сплатити ПДФО (18% отриманого доходу) та військовий збір (1,5% отриманого доходу) або ж реєструватися як фізична особа-підприємець II або III групи спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності і сплачувати єдиний податок і ЄСВ (який, до речі, слід сплачувати незалежно від того, є доходи чи немає). До того ж, при здаванні житла в оренду власник втрачає право на пільгу при його оподаткуванні податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (частину бази оподаткування, з якої не справляють податок: 60 квадратних метрів – для квартир, 120 квадратних метрів – для будинків, 180 квадратних метрів – у разі володіння квартирою і будинком). А у разі здійснення підприємницької діяльності в «сірому» сегменті сфери операцій з нерухомістю суб'єкт господарювання несе ще й витрати, пов'язані зі сплатою ПДФО та ЄСВ за найманих працівників, що часто спонукає їх до неофіційного працевлаштування працівників.

Стрибок рівня тінізації сектору операцій з нерухомістю до 41% обсягу ВДВ сектору у 2020 році, окрім вказаних причин, був зумовлений ще й впливом пандемії та запроваджених для запобігання її поширенню заходів.

Тінізація сфери операцій з нерухомістю, як і будь-якої іншої сфери економіки, спричиняє втрати бюджетних надходжень від податків та зборів. Проте це не єдина негативна сторона «тіні». Операції з нерухомістю, які мають тіньовий характер, в абсолютній більшості супроводжуються неврегульованістю відносин між суб'єктами, які беруть у них участь. Наприклад, у разі оренди житла в «сірому» сегменті сфери операцій з нерухомістю як орендодавець, так і орендар піддаються чималим ризикам (раптовим виселенням із житла, несвоєчасною оплатою за оренду та ін.), оскільки відсутність належно оформлених відносин (договору, який би відображав фактичні домовленості між сторонами) призводить до неможливості довести свою правоту в суді в разі виникнення конфліктних ситуацій чи порушення усних домовленостей. Однак практика засвідчує, що орендарі переважно не наполягають на укладанні офіційного договору оренди, оскільки побоюються підняття вартості орендної плати на суму податку, яку доведеться сплачувати орендодавцю за умови офіційного оформлення відносин оренди⁶²⁴.

За останні роки було зроблено чимало спроб у напрямі детінізації сектору операцій з нерухомим майном. На окремих з них зупинимось детальніше.

У червні 2020 року було зареєстровано законопроект №3618 «Про ріелторську діяльність в Україні» (далі – законопроект №3618). Законопроект №3618 скерований на детінізацію сфери надання ріелторських послуг через забезпечення єдиної державної політики у сфері регулювання ріелторської діяльності в Україні. Зокрема, закон «Про ріелторську діяльність в Україні», окрім визначення правових засад регулювання ріелторської діяльності, покликаний регулювати правовідносини, що виникають між споживачами ріелторських послуг та суб'єктами ріелторської діяльності, під час здійснення операцій з купівлі, продажу, оренди нерухомого майна, проведення інших операцій з нерухомістю, пов'язаних з набуттям, зміною, припиненням речових прав на нерухоме майно (крім операцій з дарування та спадкування нерухомого майна)⁶²⁵. Важливість прийняття закону, який би регулював ріелторську діяльність, обумовлена відсутністю сьогодні окремого законодавчого акта, який би регулював діяльність ріелторів, ураховуючи специфіку функціонування сектору операцій з нерухомістю. Основними законодавчими актами, на основі яких ріелтори сьогодні провадять свою діяльність, є Закон України «Про підприємництво» (визначає права та обов'язки суб'єктів підприємницької діяльності, умови, форми, обмеження і принципи ведення підприємництва і т. п.) та Податковий кодекс України (регламентує можливість та умови вибору фізичною та юридичною особами спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, розмір і порядок сплати

⁶²⁴ Арендодатели и налоги: что об этом думают арендаторы. URL: <http://domik.ua/novosti/appleNewsPage-237578.html>

⁶²⁵ Верховна Рада України. Проект Закону про ріелторську діяльність в Україні. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69071

податків та зборів, терміни та форму подання податкової звітності та ін.). Проте в наведених документах відсутня чітка законодавча регламентація порядку роботи саме ріелторів⁶²⁶.

За прийняття закону, який би регулював ріелторську діяльність, виступає більшість як споживачів ріелторських послуг, так і самих ріелторів⁶²⁷. Однак не у вигляді законопроекту №3618, оскільки викладені в ньому положення можуть ще більше спричинити зростання рівня тінізації сектору операцій з нерухомістю. Зокрема, законопроект №3618 містить чималу низку «тінегенеруючих» факторів⁶²⁸:

- обов'язковість здійснення операцій з нерухомістю за посередництвом ріелтора порушує конституційне право громадян на власність, тобто вільне володіння, користування та розпорядження своїм нерухомим майном на власний розсуд;

- покладення функцій контролю за діяльністю ріелторів та дотримання ними законодавства про рекламу на Національну федерацію фахівців у сфері ріелторської діяльності генерує ризик появи корупційних схем;

- формування Єдиної інформаційної бази даних у сфері ріелторської діяльності (до якої з-поміж іншого будуть вноситись персональні дані споживачів ріелторських послуг), власником, адміністратором та держателем якої буде Національна федерація фахівців у сфері ріелторської діяльності, породжує ризик незаконного розпорядження та використання баз персональних даних;

- вимога отримання дозвільного документа для ведення ріелторської діяльності (сертифікат суб'єкта ріелторської діяльності, кваліфікаційне свідоцтво брокера, кваліфікаційне свідоцтво фахівця у сфері ріелторської діяльності) за відсутності визначеної процедури його отримання може призвести до появи корупційних ризиків, а також ускладнює ведення бізнесу через зростання часових і грошових витрат, що можна розцінювати як чинники для переходу ріелторів у «тінь»;

- відсутність чіткого та невичерпного переліку прав та обов'язків суб'єктів ріелторської діяльності формує загрозу прийняття того чи іншого управлінського рішення (зокрема, і органами ріелторського самоврядування) залежно від суб'єктивної оцінки щодо суб'єктів господарювання тощо.

Унаслідок означених недоліків закон «Про ріелторську діяльність в Україні» досі не прийнятий.

Ще одним кроком у напрямі детінізації сектору операцій з нерухомістю, зокрема його орендного сегмента, є законопроект №3928-1 «Про

⁶²⁶ Конференція DOM.RIA: закони, що регулюють ріелторську діяльність. URL: <https://dom.ria.com/uk/news/konferenciya-dom-ria-zakony-reguliruyuschie-rieltorskuyu-deyatelnos-240629.html>

⁶²⁷ Там само.

⁶²⁸ Національне агентство з питань запобігання корупції. Висновок антикорупційної експертизи проєкту Закону України «Про ріелторську діяльність в Україні». URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/27640/?hilitе=>

внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання детінізації доходів від здачі в оренду нерухомого майна»⁶²⁹. Він передбачає встановлення пониженої ставки податку на доходи фізичних осіб для громадян України, які надають нерухомість в оренду (5% (до 2022 року – 2,5% розміру орендної плати, зазначеної в договорі оренди, замість чинних 18%), та підвищення штрафів для ріелторів за порушення порядку та/або строків подання інформації про укладені цивільно-правові договори про оренду нерухомості за їх посередництвом у півтора рази (до 1020 грн у разі першого порушення та до 2040 грн – повторного). Варто зазначити, що сьогодні фізичні особи, які надають житло в оренду, можуть мінімізувати податкові платежі шляхом реєстрації як приватні підприємці (наприклад, як платник третьої групи єдиного податку, ставка якого – 5% доходу за умови включення ПДВ до складу єдиного податку). Проте фізичні особи-підприємці зобов'язані ще сплачувати єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Отже, запропонована у законопроекті №3928-1 ставка оподаткування доходу від надання нерухомості в оренду (5% розміру орендної плати, зазначеної в договорі оренди) не лише зменшить величину податкових зобов'язань орендодавців – фізичних осіб перед бюджетом порівняно з чинною, але й знівелює альтернативу мінімізації податкових платежів з послуг оренди через реєстрацію орендодавця як приватного підприємця.

Станом на початок травня 2021 року законопроект №3928-1 не прийнятий. Однак закладені в ньому положення, на нашу думку, є цілком раціональними і за умови їх одночасного впровадження з іншими заходами з детінізації сектору операцій з нерухомістю (наприклад, інформаційно-роз'яснювальною кампанією щодо переваг легальної діяльності з оренди житлової нерухомості) можуть позитивно вплинути на зниження рівня тінізації орендних операцій.

Доцільно зупинитись і на окремих механізмах, функціонування яких чинить позитивний вплив на зниження «тіні» в секторі операцій з нерухомим майном, а відтак сприяє бюджетним надходженням від операцій з нерухомістю. Одним з таких механізмів є Єдина база даних звітів про оцінку (далі – Єдина база) з модулем електронного визначення оціночної вартості в Україні. Вона забезпечує електронне визначення оціночної вартості об'єктів нерухомого майна на основі інформаційних джерел з відкритим доступом, зокрема даних ресурсів інтернету, які системно публікують оголошення, щодо пропозицій з продажу нерухомого майна, даних про ціни, зазначені в договорах купівлі/продажу об'єктів нерухомості, внесених нотаріусами до Єдиної бази, даних про ринкову вартість об'єктів нерухомості, внесених до Єдиної бази на підставі звітів про оцінку, та формує на запит фізичних і юридичних осіб в автоматичному режимі електронні довідки про оціночну

⁶²⁹ Верховна Рада України. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання детінізації доходів від здачі в оренду нерухомого майна, №3928-1 від 06.08.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69644

вартість об'єктів нерухомості⁶³⁰. Отже, вплив людського фактору на оцінювання нерухомого майна мінімізується. Власником Єдиної бази є держава в особі Фонду державного майна України, який є держателем, розпорядником та адміністратором Єдиної бази, а також власником всієї інформації, що міститься в ній, та забезпечує її функціонування та захист наявної в ній інформації⁶³¹. Запровадження Єдиної бази дозволило частково усунути заниження в угодах купівлі/продажу нерухомості її вартості, яка є базою оподаткування доходу, отриманого від таких операцій. Своєю чергою, це має забезпечити збільшення податкових надходжень до державного бюджету на 2-3 млрд грн щорічно⁶³².

Ще одним кроком детінізації операцій з нерухомістю, зокрема в напрямі запобігання афер під час купівлі/продажу (перепродажу, переуступки права вимоги на об'єкт будівництва) нерухомості в новобудовах, є запуск порталів у мережі «Інтернет» з вичерпною інформацією про законність новобудов, інструментарієм оцінювання ризиків придбання нерухомості в новобудовах тощо. Прикладами таких порталів є «Інтерактивна мапа забудов» та «BildControl». «Інтерактивна мапа забудов» розроблена Асоціацією західноукраїнських забудовників для підвищення поінформованості населення про ризики придбання нерухомості на первинному ринку, шляхи їхньої мінімізації та способи захисту прав інвесторів на нерухомість. Цей портал дозволяє отримати інформацію про об'єкти новобудов у Західному регіоні України з поділом на законні, ризикові, незаконні (на основі оприлюднених дозвільних документів) та про компанії, які здійснюють забудову цих об'єктів⁶³³.

Більш скрупульозну інформацію про новобудови можна отримати на порталі «BildControl». Незаангажовані експерти порталу аналізують реєстр судових рішень, наявність ліцензії генпідрядника, податковий борг учасників будівництва, інформацію про партнерів будівництва, затримки здачі об'єктів в експлуатацію тощо. За результатами аналізу фахівці порталу готують детальний індивідуальний актуальний звіт про відповідну новобудову, підкріплений витягами з державних реєстрів та іншими документами з відкритих джерел про забудовника та об'єкт новобудови, розраховують індекс надійності новобудови, який включає 42 параметри⁶³⁴.

Активізація діяльності податкових органів у напрямі виявлення тіньових операцій на ринку оренди житлової нерухомості також може стати дієвим кроком детінізації сектору операцій з нерухомим майном. Подібний

⁶³⁰ Наказ Фонду державного майна України 17.05.2018 року №658 «Про затвердження Порядку ведення єдиної бази даних звітів про оцінку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0677-18#top>

⁶³¹ Податковий кодекс України, від 02.12.2010 року, №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

⁶³² З введенням у дію Єдиної бази звітів про оцінку відбувається детінізація доходів від продажу нерухомого майна. URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/news/z-vvedennyam-u-diu-edinoi-bazi-zvitiv-pro-ocinku-vidbuvaetsya-detinizaciya-dohodiv-vid-prodazhu-neruhomogo-majna-4433.html>

⁶³³ Асоціація західноукраїнських забудовників. Інтерактивна мапа забудов. URL: https://azuz.org.ua/lviv-interactive-map/?action=get_map_data&fn_region=0&fn_builder=0

⁶³⁴ Первый проект по оценке надёжности новостроек Украины. URL: <https://bildcontrol.ua/about>

прецедент мав місце в столиці у 2012 році. Працівники податкової служби на основі інформації мережі «Інтернет» про оренду житла та у співпраці з органами місцевого самоврядування і комунальними підприємствами проводили перевірки об'єктів житлової нерухомості, яку здавали в оренду. За результатами проведених перевірок було виявлено понад одну тисячу орендодавців, які здавали в оренду житло, не сплачуючи податку з отриманого доходу, та накладено штрафів на суму понад 5 млн грн⁶³⁵. Така практика може стати одним з дієвих елементів детінізації сектору операцій з нерухомістю за умови встановлення розміру штрафу за несплату податку з доходу, отриманого від здавання житла в оренду, який би перевищував затрати, пов'язані з проведенням працівниками податкової служби роботи з виявлення тіньової оренди житлової нерухомості.

Вивести з «тіні» сектор операцій з нерухомим майном (особливо в його найбільш тінізованому сегменті – операціях з оренди житлової нерухомості) у коротко- та навіть в середньостроковій перспективі практично неможливо, однак можна спробувати зменшити розмір його тіньової складової. Головним інструментом у цьому напрямі, на нашу думку, повинна стати потужна інформаційно-роз'яснювальна робота щодо переваг легальної діяльності на ринку оренди нерухомості, зокрема щодо захисту прав орендаря та орендодавця у відносинах найму житла. Тобто заходи з детінізації мають здійснюватися на засадах заохочення, а не примусу: орендодавці мають усвідомлювати переваги легалізації операцій з оренди нерухомості (наприклад, можливість отримати додатковий захист від шахраїв чи недобросовісних орендарів, які можуть пошкодити нерухомість чи не оплатити орендну плату), а орендарі – бути впевнені, що їх не ошукають у разі сплати за оренду та не виселять без попередження.

Перед започаткуванням інформаційно-роз'яснювальної кампанії слід на державному рівні внести зміни до Податкового кодексу України, які б спонукали орендодавців легалізувати свою діяльність, а відтак отримані від неї доходи. Зокрема доцільно:

1) знизити ставку податку з доходу від надання нерухомості в оренду. Оптимальним варіантом, на нашу думку, є ставка податку в розмірі 5% доходу, отриманого від здавання нерухомості в оренду, яка запропонована у законопроекті №3928-1 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання детінізації доходів від здачі в оренду нерухомого майна»⁶³⁶. За такого розміру податку орендодавцям не потрібно буде реєструватися як фізична особа – підприємець і переходити на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності та нести пов'язані з цим витрати (сплачувати єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, подавати податкову звітність тощо);

⁶³⁵ Налоговая ищет в интернете тех, кто сдает квартиры в аренду. URL: https://lb.ua/economics/2013/01/18/186133_nalogovaya_ishchet_internete_teh.html

⁶³⁶ Верховна Рада України. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання детінізації доходів від здачі в оренду нерухомого майна, №3928-1 від 06.08.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69644

2) запровадити мораторій на зміну ставки оподаткування доходу від надання нерухомості в оренду на довготривалий період (наприклад, 10 років). Такий крок має на меті забезпечити впевненість орендодавців у податковій політиці держави в секторі операцій з нерухомим майном у довгостроковій перспективі;

3) підвищити розмір штрафів для орендодавців за несплату/несвоєчасну сплату податку з доходу від надання нерухомості в оренду, а також для ріелторів, які є посередниками в операціях з оренди нерухомості, за неповідомлення/несвоєчасне повідомлення про укладені за їх посередництвом цивільно-правові договори про оренду нерухомості відповідного контролюючого органу. Розмір штрафу доцільно встановити високий, наприклад 50% місячного розміру отриманої орендної плати, з якої не було або було несвоєчасно сплачено податок.

Після проведення інформаційно-роз'яснювальної кампанії доцільно активізувати діяльність податкової служби у співпраці з комунальними підприємствами, скерованої на виявлення нелегальних операцій на ринку оренди житла. Такі заходи мають бути запроваджені після (а не паралельно) проведення інформаційно-роз'яснювальної кампанії (наприклад, через рік після її завершення), щоб орендодавці мали час на легалізацію своєї діяльності.

Потребує також законодавчого врегулювання і професійна посередницька (ріелторська) діяльність на ринку нерухомості (в зокрема на його орендному сегменті). Для цього варто розробити і прийняти закон «Про ріелторську діяльність», який би чітко визначив коло осіб, які можуть займатися ріелторською діяльністю, окреслював права, обов'язки та відповідальність ріелторів, механізм їх сертифікації, визначив орган контролю за діяльністю ріелторів та його функції і т. д. У вказаному законі варто також задекларувати створення саморегулювальної організації у сфері операцій з нерухомим майном, визначити вимоги до її учасників, порядку функціонування, звітності та контролю за її діяльністю. До обговорення законопроекту про ріелторську діяльність обов'язково слід залучити представників професійних об'єднань у сфері нерухомості (наприклад, Асоціації фахівців з нерухомості України), представників провідних порталів з нерухомості в Україні (ЛУН (lun.ua)⁶³⁷, ДомРіа (dom.ria.com), Домік.уа (domik.ua)), юристів та громадськість. Головною метою закону «Про ріелторську діяльність» має бути врегулювання відносин між покупцями/продавцями нерухомості (орендарями/орендодавцями нерухомості) та посередниками ринку нерухомості (ріелторами), захист прав та інтересів кожної з сторін.

Вагомим елементом детінізації операцій з нерухомістю (передусім операцій оренди) може стати впровадження порталу «Легальна оренда». Портал міститиме лише ті об'єкти нерухомості, які власники здають в оренду легально, і буде своєрідним інструментом захисту орендарів від можливості натрапити на недоброзичливих орендодавців чи шахраїв, орендуючи нерухомість. Ініціатива створення порталу «Легальна оренда» має виходити

⁶³⁷ Національний банк України використовує дані порталу ЛУН при підготовці звітів про фінансову стабільність.

від профільних державних органів, але функціонування та обслуговування порталу мають забезпечувати провідні пошукові та рекламні портали у сфері нерухомості (ЛУН, ДомРіа, Домік.уа) у співпраці з Асоціацією фахівців з нерухомості України та агентствами нерухомості. Варто зазначити, що сьогодні вже існують окремі елементи для захисту учасників ринку нерухомості (зокрема його орендного сегмента). Наприклад, портал ЛУН збирає, перевіряє та оприлюднює інформацію про всі новобудови та житлові комплекси в Україні; портал ДомРіа публікує рейтинг «перевічених ріелторів та агентств нерухомості» (тих ріелтори, які надали документи, що посвідчують особу, та агентства, які юридично підтвердили ведення своєї діяльності) та відзначає в оголошеннях об'єкти нерухомості, які пропонують «перевічені ріелтори та агентства нерухомості». Окрім того, служба модерації DOM.RIA миттєво реагує на скаргу на ріелтора, унаслідок чого останній може втратити статус або ж бути заблокованим⁶³⁸.

Функціонування порталу «Легальна оренда» не дасть швидкого результату в напрямі збільшення легалізації доходів від оренди нерухомості, але за потужної піар-кампанії поступово може стати головним пошуковим ресурсом на ринку оренди нерухомості.

Окрім вищезазначеного, у короткостроковій перспективі для підвищення достовірності показника рівня тіньової економіки сектору операцій з нерухомістю, окрім юридичних осіб, діяльність яких у цьому секторі була збитковою, доцільно:

- 1) врахувати для його обчислення чисельність фізичних осіб-підприємців, які надають послуги у сфері операцій з нерухомістю і виплачують заробітну плату найманим працівникам на мінімальному рівні;

- 2) налагодити співпрацю з ріелтерськими агентствами для оцінювання кількості операцій з оренди житла, які здійснюють фізичні особи, з подальшим його врахуванням для обчислення показника тінізації сектору;

- 3) урахувати невідшкодовану частину збитків, завданих протиправною (кримінальною) діяльністю у сфері операцій з нерухомістю в обчисленні рівня тіньової економіки сектору операцій з нерухомістю.

Отже, подальші кроки в напрямі детінізації сектору операцій з нерухомим майном ми вбачаємо у:

- 1) проведенні інформаційно-роз'яснювальної роботи, скерованої на заохочення орендодавців до легалізації доходів, отриманих від здавання нерухомості в оренду. Зокрема, слід акцентувати увагу на захисті прав орендаря та орендодавця у відносинах найму житла;

- 2) внесенні змін до Податкового кодексу України, зокрема: знизити ставку податку на доходи, отримані від здавання житла в оренду; ввести мораторій на зміну ставки цього податку в довгостроковій перспективі; підвищити розмір штрафів для орендодавців за несплату/несвоєчасну сплату податку з доходу від надання нерухомості в оренду, а також для ріелторів, які

⁶³⁸ Статус «Перевічений ріелтор» і «Перевічене агентство». URL: <https://dom.ria.com/uk/verified-seller.html>

є посередниками в операціях з оренди нерухомості, за неповідомлення/несвоєчасне повідомлення про укладені за їх посередництвом цивільно-правові договори про оренду нерухомості відповідного контролюючого органу;

3) активізації діяльності податкової служби у співпраці з комунальними підприємствами в напрямі виявлення тіньових орендних операцій;

4) розробці за участю представників професійних об'єднань у сфері нерухомості, представників провідних порталів з нерухомості, юристів та громадськості і прийнятті закону «Про ріелторську діяльність в Україні» для врегулювання відносин на ринку нерухомості;

5) створенні portalу «Легальна оренда», який може стати інструментом захисту орендарів від ризиків, пов'язаних з орендою нерухомості.

4.6. Стратегічні пріоритети розвитку та інструментарій детінізації сфери креативних послуг на національному та регіональному рівнях

Протягом усього періоду незалежності України на національному рівні неодноразово приймалися різні політичні рішення стосовно подолання тіньової економіки. Однак їхня ефективність була низькою та нетривалою в часі через періодичну зміну економічного курсу, непослідовні реформи в підприємницькому секторі, вплив світової економічної кризи 2008-2009 рр., військову агресію Росії на Сході України та анексію Криму у 2014 р., а також пандемію COVID-19 у 2020-2021 рр. та постпандемічні наслідки. Як відомо, рівень тіньової економіки зростає у кризові періоди розвитку економіки через відсутність належної контрциклічної політики держави та підтримки бізнес-середовища й особливо вразливих категорій зайнятих осіб (жінок і молоді), зокрема й неформально зайнятих, які працевлаштовані в легальних секторах економіки.

Механізми та інструменти боротьби з тіньовою економікою, на думку науковців, мають стосуватися причин її формування, а стратегія та тактика дій – спрямована на зниження руйнівного впливу з боку нелегальної економічної діяльності, використовувати дієві методи унеможливлення розвитку тіньового бізнесу, які є основою сучасної політики детінізації економіки⁶³⁹.

Дієва система детінізації креативної економіки, включно зі сферою креативних послуг (СКП), має комплексний характер впливу, що полягає у створенні стійких основ для унеможливлення існування тих переваг, які є наразі в тіньовому секторі, та забезпечення належних умов для досягнення перспектив економічного зростання.

⁶³⁹ Павленко Н. В., Виганяйло С. М., Пилипенко Н. М. Детінізація економіки України як чинник економічного зростання. *Економіка та держава*. 2021. № 7, С. 21-28. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.7.21>

Під детінізацією економіки розуміють «складний мультикомпонентний процес, що передбачає використання сукупності специфічних методів боротьби із тіньовим сектором, вибір яких залежить від рівня тінізації, особливостей організації виробничо-господарського сектору, нормативно-правового і інституційного середовища, а також причин виникнення тіньової економіки»⁶⁴⁰.

Зазначимо, що процес детінізації економіки у 2021 р. набув нового значення в контексті подолання наслідків пандемії, рецесії світової економіки, загострення внутрішніх економічних проблем СКП унаслідок непрогнозованості перспектив її розвитку, особливо тих підсекторів креативної сфери, які найбільше постраждали через впровадження карантинних обмежувальних заходів.

У серпні 2021 р. була створена урядово-громадська Міжвідомча робоча група з детінізації економіки України (далі – Міжвідомча робоча група). До завдань Міжвідомчої робочої групи було віднесено: 1) сприяння забезпеченню координації дій центральних органів виконавчої влади з питань детінізації економіки та розвитку добросовісної конкуренції; 2) визначення шляхів, механізму і способів вирішення проблемних питань, що стримують процеси детінізації економіки в Україні; 3) створення розробок для детінізації економіки, які спрямовані на розвиток добросовісної конкуренції, удосконалення відповідної нормативно-правової бази⁶⁴¹. Перше засідання цієї Міжвідомчої робочої групи відбулося у вересні 2021 р., його результатами стало розроблення трирічного плану заходів щодо зменшення тінізації економіки до 25% до 2024 р⁶⁴².

Зазначимо, що створення Міжвідомчої робочої групи передбачено планом заходів (завданням) Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, яка введена в дію Указом Президента⁶⁴³, стосується нагальної потреби розв'язання проблем тінізації економіки. Окреслимо низку цілей та завдань, спрямованих на досягнення результатів зниження рівня тінізації вітчизняної економіки. У Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року визначено завдання у сфері макроекономічної безпеки: створення умов для підвищення стандартів гідної праці як основи для легалізації трудових відносин та заробітної плати, а індикатором є рівень тіньової

⁶⁴⁰ Павленко Н. В., Виганійло С. М., Пилипенко Н. М. Детінізація економіки України як чинник економічного зростання. *Економіка та держава*. 2021. № 7, С. 21-28. (С. 22). DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.7.21>

⁶⁴¹ Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань детінізації економіки та розвитку добросовісної конкуренції : Постанова Кабінету Міністрів України № 878 від 18.08.2021 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2021-%D0%BF#Text>

⁶⁴² Наша мета – за наступні три роки зменшити частку тіньової економіки України до 25%, – Олексій Любченко. 17.09.2021 р. *Укрінформ*: сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3317434-given-tinovo-ekonomiki-za-tri-roki-mae-skorotitis-na-25-minekonomiki.html>

⁶⁴³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України № 347/2021 від 11.08.2021 р. *Офіційне інтернет-представництво*: сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>

економіки не вище 25% ВВП. У Стратегії людського розвитку задекларовано стратегічну ціль 3. Формування всебічно розвиненої людини, патріота України, сприяння духовному розвитку та створення можливостей для творчого самовираження і самореалізації в культурному та спортивному напрямі, також стратегічну ціль 4. Підвищення рівня життя, активізація зайнятості та забезпечення соціальної підтримки населення (індикатором досягнення цілі визначено доведення питомої ваги неформально зайнятого в Україні до 15%)⁶⁴⁴. У *Стратегії інформаційної безпеки* на детінізацію спрямовані заходи стратегічної цілі 2. Забезпечення всебічного розвитку української культури та утвердження української громадянської ідентичності⁶⁴⁵. Зазначимо, що всі ці стратегії розроблені внаслідок виконання положень Стратегії національної безпеки України⁶⁴⁶ та є важливими додатковими інструментами її реалізації.

Вищенаведені стратегічні документи містять низку завдань, спрямованих на детінізацію економіки України (зниження рівня неформальної зайнятості, рівня тіньової економіки), а також дозволяють вирішувати проблеми сфери КП, які спрямовані на усунення причин існування тіньової економіки у креативному секторі. Вважаємо, що координаційна діяльність центральних органів влади та залучення громадянського суспільства спроможні забезпечити позитивні результати такої спільної роботи.

Натомість на регіональному рівні не передбачено окремих заходів з узгодження розвитку секторальної та регіональної політик у напрямі детінізації економіки. Тому вважаємо, що було б доцільним утворити при обласних державних адміністраціях регіональні міжвідомчі робочі групи з детінізації економіки України, які б діяли спільно та координовано з Міжвідомчою робочою групою на національному рівні. Визначаючи всю складність узгодження дій на рівні центральних органів влади та органів регіональної влади й місцевого самоврядування, погоджуємося із висновками досліджень вітчизняних науковців⁶⁴⁷, які стверджують, що пріоритетними завданнями є створення сприятливих умов для підприємництва, в яких наявність корупції стала б невігідною (детінізація економічних процесів), а всі заходи мають корелюватися з реальними структурними та інституційними

⁶⁴⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. «Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України № 225/2021 від 2.06.2021 р. *Офіційне інтернет-представництво*: сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2252021-39073>

⁶⁴⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 р. «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України № 685/2021 від 28.12.2021 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

⁶⁴⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. *Офіційне інтернет-представництво*: сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

⁶⁴⁷ Мазур І.І., Шишак А. Соціально-економічна природа тіньової економіки та причини її розвитку в підприємстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2017. № 1 (190). С. 13-20. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2017/190-1/2>; Мордас І.В. Детінізація економіки як чинник забезпечення економічної безпеки держави. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2014. № 2 (10). С. 98-103

перетвореннями у країні (зокрема й з легалізацією ринку праці, усуненням репресивного характеру Трудового кодексу щодо діяльності ФОПів тощо).

Секторальні особливості детінізації сфери креативних послуг, віртуальний (цифровий) характер надання таких послуг, стрімка цифровізація традиційних креативних індустрій вимагають нових підходів і розроблення ефективних заходів регулювання їхнього розвитку в постпандемічних умовах розвитку економіки та сучасних глобалізаційних викликів (трансформація ринків праці, дистанційна зайнятість, віртуалізація послуг, світова конкуренція за таланти та креатив, демографічне постаріння населення, зниження якості людського капіталу та його незахищеність від різного виду загроз, зайнятість на цифрових платформах, роботизація, впровадження алгоритмів штучного інтелекту, вразливість фрилансерства до змін і загострення геополітичних ризиків в Україні, низький рівень кіберзахисту, поява нових видів цифрового шахрайства, непередбачувані наслідки дистанційної освіти пандемічного періоду, тотальної цифровізації в економіці і державному управлінні). Все це можливо реалізувати за умови дотримання єдиної виваженої стратегії розвитку національної економіки, ураховуючи низку заходів прийнятих секторальних і територіальних стратегій розвитку держави та, залучаючи тіньову частину економіки до їх втілення, зважаючи на тісний взаємозв'язок її з білою економікою, що було доведено у параграфі 3.6.

Резерви підвищення стану розвитку потенціалу СКП містяться в низці площин: від кластеризації субсектору та посилення рівня конкурентоспроможності креативних послуг до покращення законодавчої бази й розроблення адекватних механізмів регулювання діяльності і детінізації.

Політика детінізації має базуватися передусім на засадах заохочення до ведення легального бізнесу, усунення першопричин, що зумовлюють перехід економічних агентів у тінь, створення державою стабільних сприятливих умов для збільшення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці, поліпшення інвестиційного та підприємницького клімату в країні, а також попередження застосування економічними агентами недобросовісних дій, які мають злочинний та/або антисоціальний характер.

Тому в умовах неповноти офіційної інформації варто поєднувати розрахунки тінізації сфери КП за регіонами з детальнішим аналізом розвитку бізнес-середовища та результатами діяльності сфери, з даними соціологічних опитувань і звітів про діяльність окремих видів КП для отримання результатів комплексного оцінювання тіньової діяльності.

Водночас проблеми розвитку СКП пов'язані з кризовою ситуацією в економіці, з відносно недавньою інституціоналізацією сфери креативних індустрій України, її початковою стадією формування та недостатньою інвестиційною привабливістю, високою ризиковістю інвестицій, відсутністю венчурних фондів, несформованою стартап-екосистемою, недосконалою вітчизняною судовою системою в захисті прав інтелектуальної власності, недостатньою забезпеченістю статистичними даними та їхньою зіставністю з міжнародними показниками. Та навіть за таких умов спостерігається

поступове зростання ролі та значення сфери креативних послуг у сфері послуг та економіці держави загалом.

Резервом активізації збільшення потенціалу сфери КП є детінізація діяльності на внутрішньому національному та регіональному ринках креативних послуг: створення умов для легального працевлаштування, оптимізації оподаткування доходів підприємців, застосування ефективних бізнес-моделей, збереження робочих місць і підвищення компетенцій фахівців для подолання наслідків впливу пандемії COVID-19 на креативну економіку.

Для покращення якості бізнес-середовища креативних індустрій та сприяння «лагідній легалізації» *рекомендуємо*: ухвалити Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощення ведення господарської діяльності, підвищення її прозорості та створення умов для розвитку малого бізнесу»⁶⁴⁸ про відтермінування запровадження обов'язкових (реєстраторів розрахункових операцій) РРО для підприємців. Адже окремі підсектори креативних послуг ще не відновилися після коронакризи, а тому потребують відтермінування таких рішень або стимулювання підприємців до впровадження РРО в окремих секторах креативних індустрій.

Для врегулювання неформальної зайнятості, зокрема й діяльності фрилансерів, самозайнятих осіб, слід:

- законодавчо затвердити поняття «фриланс» як окремої форми господарської діяльності та надати фрилансерам пільгові умови, які б спирались на специфіку ведення господарської діяльності у віртуальному середовищі⁶⁴⁹;

- сприяти залученню фрилансерів-працівників креативних індустрій до онлайн-екосистеми стартапів Дія City з особливим податковим та правовим режимом для резидентів на інших, ніж для IT-фахівців, засадах. Адже на початку формування середовища Дія City йшлося про залучення працівників різних секторів креативних послуг.

Для підвищення рівня потенціалу та стимулювання конкурентоспроможності сфери КП слід:

- сприяти розробці й прийняттю Закону України «Про національний культурно-креативний продукт», який повинен врахувати існуючі нововведення у креативних індустріях, забезпечити просування такого продукту як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Це дасть можливість виходу з тіні та захисту діяльності низки народних майстрів, митців, креативних працівників тощо;

- внести зміни до Розпорядження КМУ № 265-р від 24.04.2020 р. у

⁶⁴⁸ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощення ведення господарської діяльності, підвищення її прозорості та створення умов для розвитку малого бізнесу : проект Закону України № 5866-І від 10.09.2021. *Законодавство України*: сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72746

⁶⁴⁹ Вітко О.Ю., Черняхівський А.В. Правові аспекти детінізації фрилансу в Україні. *Dictum factum*. 2019. №3. С. 48-54. С. 54. URL: <http://df.duit.edu.ua/index.php/dictum/article/view/56/47>

частині *розширення переліку видів економічної діяльності*, які належать до креативних індустрій шляхом введення до нього виду діяльності «91.03 Діяльність із охорони та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток культури», який відноситься до культурної спадщини, що дозволить комплексно вирішувати поставлені стратегічні завдання у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. та у Національній економічній стратегії на період до 2030 р.; розширити також перелік, додавши ремесла, види економічної діяльності класів за КВЕД: «16.29 Виробництво інших виробів з деревини; виготовлення виробів з корка, соломки та рослинних матеріалів для плетіння»; «14.19 Виробництво іншого одягу й аксесуарів», які належать до категорії «народні художні промисли».

– розширити перелік *видів економічної діяльності* розділу 85.52 «Мистецька освіта» класами: 85.10 «Дошкільна освіта», 85.31 «Загальна середня освіта», 85.42 «Вища освіта», які включають підготовку та надання освітніх послуг для здобуття знань у сфері культури (мистецтва) та креативних індустрій. Такий підхід узгоджуватиметься із світовими практиками, які розглядають ланцюг формування додаткової вартості креативного продукту чи послуги ширше, аніж етап «створення» (до якого належить затверджений Кабінетом Міністрів України перелік з 34 креативних видів економічної діяльності). Тісний зв'язок між наявністю та охороною культурної спадщини з розвитком культури та креативу, культурним туризмом передбачає внесення виду економічної діяльності 91.03 «Діяльність із охорони та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток культури» до переліку видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій для належного його представлення та формування цілісної креативної екосистеми України. А тому, наявний перелік креативних індустрій потребує доповнення запропонованими видами діяльності з метою формування цілісної екосистеми та підготовки до інвентаризації та цифровізації об'єктів культурних пам'яток як це передбачено виконання національних завдань Цілі сталого розвитку № 11.3 (UN SDG);

– актуалізувати стратегічні та операційні цілі Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ, модернізувати зміст культурної політики в контексті розвитку та підтримки креативних індустрій; розробити відповідний план заходів та узгодити завдання із секторальними стратегіями, програмами, планами, доповнити переліком відповідних показників для моніторингу та оцінювання. Доцільно доповнити Стратегію розвитку культури чітким часовим горизонтом, просторовими аспектами реалізації культурних ініціатив (культурні простори, креативні міста та регіони) та механізмами узгодження стратегічного, програмного та бюджетного планування;

– розробити Стратегію розвитку креативних індустрій України до 2027 року, яку доцільно узгодити із Національною економічною стратегією на період до 2030 р., Державною стратегією регіонального розвитку України на 2021-2027 рр., Стратегією розвитку культури, Експортною стратегією України;

– запровадити комплексну програму державної підтримки,

спрямованої на розвиток креативної екосистеми: центрів креативної економіки, центрів культурних послуг, коворкінгів, креативних хабів, мейкерспейсів тощо;

- сприяти розробці програм визнання діяльності та досягнень у креативних індустріях на вітчизняному рівні, запровадження державних конкурсів та нагород для всіх напрямів креативних індустрій;

- сприяти створенню на основі УКФ (або на основі Директорату креативних індустрій) наукового центру для впровадження культурно-креативної аналітики за стандартами CDIS ЮНЕСКО та Євростату;

- запровадити спільно з Державною службою статистики України моніторинг розвитку креативних індустрій з вільним доступом до даних. Для покращення існуючої статистичної бази креативних індустрій слід забезпечити збір та доступ до даних а рівні розділів видів економічної діяльності (а не лише на рівні секцій за КВЕД) за економічними показниками як ВРП, ВДВ, зайнятість населення;

- розробити політику брендингу національної культурної спадщини та дизайну привабливих для культурного туризму територій;

- актуалізувати методику оцінки рівня тінізації економіки України, включити до методичного підходу оцінки тінізації за методом збитковості підприємств ФОПи та самозайнятих осіб, частка яких у креативних індустріях є високою, здійснювати оцінку тінізації ключових видів діяльності, у тому числі й креативних індустрій;

- розробити привабливі умови для детінізації діяльності самозайнятих осіб та фрилансерів в креативних індустріях;

- сприяти зниженню неформальної зайнятості шляхом створення нових робочих місць у креативних індустріях через оновлення й розширення переліку видів професій, які не мають відповідників в Україні, але широко застосовуються у світі, та розробити рекомендації з відповідності віднесення нових професій видам економічної діяльності, які здійснюються підприємствами та ФОПами, самозайнятими особами;

- внести зміни до національного класифікатора професій ДК 003:2010 у зв'язку з утворенням нових назв професій та посад, зумовлених розвитком нових видів економічної діяльності та технологій (культурний менеджер, контент-креатор, шоуранер, менеджер соціальних мереж тощо), а також узгодити національний класифікатор з Міжнародною стандартною класифікацією занять (ISCO-08);

- стимулювати різні форми фінансування культурних проектів, окрім грантів УКФ шляхом запровадження меценатства у сфері КП, надання податкових пільг спонсорам, донорам, інвесторам культурних та креативних проектів, сприяти залученню венчурного капіталу;

- розробити та прийняти Державну цільову програму щодо детінізації зайнятості у сфері послуг;

- під час розробки Експортної стратегії України на наступний період (з 2022 р.) включити пріоритетні напрями стимулювання експорту креативних послуг, сприяти їх цифровізації та захисту авторського права за міжнародними

стандартами. До переліку креативних послуг слід залучити інші сектори, які не були залучені у попередньому програмному періоді. Більше уваги слід також приділити захисту прав інтелектуальної власності на українські креативні продукти та послуги;

- сприяти підвищенню уваги та обізнаності щодо захисту прав інтелектуальної власності у контексті Угоди з ЄС, дотримання авторського права для сфери КП;

- впроваджувати сучасні навчальні програми з мистецької освіти; сприяти міжнародним обмінам студентів мистецьких програм, студентів-культурологів тощо;

- впровадити у навчальні програми підприємницькі курси для зміцнення ділових компетенцій, необхідних для участі в міжнародній торгівлі тощо;

- сприяти інтеграції формальної та неформальної мистецької освіти, впровадження STEAM-освіти у вітчизняних школах, модернізувати університетські програми тощо;

- забезпечити підтримку та визнання «неформальної освіти» у сфері креативних індустрій, яка є відповіддю на запит ринку щодо актуальних знань, бажання самоосвіти та відповідає інклюзивному характеру організації креативної економіки. Це сприятиме кращій зайнятості у СКП, кадровій підготовці, підтримці талантів та їх збереженню у креативній екосистемі;

- розробити локальні детермінанти та критерії для формування креативних регіонів та креативних міст;

- сприяти забезпеченню територіальної доступності надання базових культурних послуг в контексті децентралізації;

- сприяти формуванню креативної екосистеми та арт-кластерів, креативних просторів, хабів, центрів креативної економіки особливо тим, які мають найбільший потенціал для розвитку, стимулювати співпрацю між ними у реалізації спільних освітніх, професійних проєктів, сприяти мобільності для фахівців на національному та міжнародному рівнях із врахуванням обмежень, зумовлених пандемією COVID-19;

- сприяти на місцевому рівні розвитку центрів надання культурних послуг шляхом залучення громад до мікрогрантів, кредитування проєктів тощо;

- сприяти інтеграції цифрових технологій та сфери креативних послуг: оцифруванню культурної спадщини, створенню реєстрів цих об'єктів із відповідним рівнем кіберзахисту, сформувати цифрові реєстри авторів та їхніх виробів (картин, музичних творів, народних художніх промислів тощо);

- сприяти інтеграції цифрових технологій у креативні індустрії, у тому числі підтримувати розвиток цифрового мистецтва (поширення інвестування в NFT, розвиток технологій блокчейну тощо);

- стимулювати прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання деяких нестандартних

форм зайнятості»⁶⁵⁰, положення якого стосуються запровадження форми трудового договору з нефіксованим робочим часом, гарантування мінімальної зайнятості працедавцем (32 год.), соціального пакету, сплати ЄСВ за фактично відпрацьовані години та осучаснення державної політики у сфері трудових відносин. Станом на сьогодні усталеною практикою є взаємодія між роботодавцем та фрилансером на підставі укладання господарсько-правових договорів як з ФОП. Вважаємо за доцільне доповнити законопроект №5161 відповідними положеннями щодо мотивування роботодавців переходити до укладення трудових договорів з нефіксованим робочим часом з фрилансерами, оскільки у теперішній редакції таких переваг для роботодавця не передбачено. Водночас більшість фрилансерів працюють на іноземного працедавця, тож для вітчизняного працедавця слід розробити мотиваційні переваги. Також слід узгодити між собою особливості функціонування форми «трудоного договору з нефіксованим робочим часом» та гібридної формою трудового договору і цивільно-правової угоди – «гіг-контракту», який передбачено Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки»⁶⁵¹ у середовищі Дія City;

Подальша ефективність розвитку сфери КП полягає у **спільній координованій діяльності** Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства економіки України та Міністерства освіти і науки України, Міністерства цифрової трансформації України. Оскільки **Рада з розвитку креативної економіки** займатиметься розробленням Стратегії креативних індустрій спільно з експертами, то рекомендуємо їй достатньо уваги приділити питанню детінізації креативних індустрій, формуванню нового переліку професій (особливо у сфері креативних індустрій), забезпечити координацію цілей та заходів, спрямованих на розвиток сфери креативних послуг, у аналізованих стратегіях розвитку економіки національного й регіонального рівнів (параграф 3.6), удосконалення статистичного супроводу та покращення якості й доступності культурно-креативної аналітики.

Отже, детінізація сфери КП полягає в комплексі регуляторних дій держави, спрямованих на усунення причин і передумов наявності тіньового сектору економіки (шляхом удосконалення нормативно-правового регулювання бізнес-середовища, враховуючи переважання в цій сфері ФОПів, поліпшення інституційної складової державної економічної політики), а також у впровадженні процесу транспарентності в публічному управлінні та моніторингу державної політики⁶⁵², залучення громадськості до розроблення стратегій розвитку економіки та окремих її секторів. Інший аспект детінізації економіки полягає у впровадженні справедливого покарання за свідому тіньову

⁶⁵⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання деяких нестандартних форм зайнятості : проект Закону України № 5161 від 25.02.2021 р. *Законодавство України*: сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71242

⁶⁵¹ Про стимулювання розвитку цифрової економіки :Закон України № 1667-IX від 15.07.2021 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-IX#Text>

⁶⁵² Павленко Н. В., Виганійло С. М., Пилипенко Н. М. Детінізація економіки України як чинник економічного зростання. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 21-28. (С. 24). DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.7.21>

діяльність, нелегальну зайнятість, як це прийнято в цивілізованих державах.

Зазначимо, що в контексті секторальної (за видами економічної діяльності) не розробляється окремих спеціалізованих заходів, оскільки вони спроможні дати ефект у короткостроковому періоді, а у середньо- і довгостроковому – викривити конкуренційне поле та створити нові умови для корупційних зловживань. Однак це не означає, що слід нехтувати секторальною специфікою взагалі. Науковці пропонують розробити структуровану, ефективну політику детінізації вітчизняної економіки⁶⁵³, адже спостерігається тривала диференціація секторальної тінізації в Україні зі сталими видами економічної діяльності – «лідерами» з тінізації, а вплив новітніх глобалізаційних чинників на зразок пандемії COVID-19 спроможний активувати трансформацію серед секторів економіки на предмет їхньої тінізації.

Через вплив обмежувальних заходів до закладів сфери КП та нераціональну державну політику підтримки креативної економіки, окремі підсектори креативних послуг перейшли на тіньовий бік діяльності, щоб вижити. Наслідком такої політики стала часткова втрата зайнятих, зниження їхніх компетенцій через перехід в інші сектори економічної діяльності та закордонну трудову міграцію представників креативного класу. Окрім глобалізаційних чинників і причин кризового стану вітчизняної економіки дієвих, а не декларативних заходів потребують подолання вітчизняних засад тіньової економіки: корупція, недосконала судова система, низька ефективність механізмів захисту прав власності (зокрема й інтелектуальної), а у регіональному вимірі – наявність невідконтрольованих України територій, що підтримує контрабанду, нелегальний кримінальний бізнес (торгівлю людьми, поширення зброї, наркотиків).

Усунення цих причин тінізації економіки України, включно з тінізацією сфери КП, можливе за умови впровадження таких способів подолання корупції:

1) створення сучасного інституційного середовища та раціоналізації державного управління у сфері антикорупційної діяльності (зокрема, зниження тиску на антикорупційні інституції);

2) імплементація повноцінної судової реформи;

3) використання сучасних інструментів взаємодії влади, суб'єктів господарювання і громадськості (шляхом поширення методів електронного урядування та електронного документообігу); у контексті реалізації реформи децентралізації доцільним є розвиток практики застосування електронних інструментів як методів забезпечення участі громадськості в управлінських процесах – проведення громадських слухань та обговорень за допомогою відеозв'язку, надання можливостей дистанційної постановки питань напередодні засідань органів місцевого самоврядування тощо;

4) дотримання основ добросовісної конкуренції на ринку;

⁶⁵³ Павленко Н. В., Виганайло С. М., Пилипенко Н. М. Детінізація економіки України як чинник економічного зростання. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 21-28. (С. 25). DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.7.21>

5) проведення незалежного аудиту в секторі безпеки й оборони за напрямками: статті державного бюджету, річні плани державних закупівель, інформація про проведення закупівель та укладені контракти⁶⁵⁴.

Ефективне реформування вітчизняної судової системи потребує впровадження низки заходів:

1) повернення довіри до судової влади шляхом викорінення корупційних зв'язків та практики впливів на судові рішення;

2) вдосконалення стратегії і тактики подальшої реформи судової системи;

3) узгодження кадрової політики у сфері судової діяльності із суспільними інтересами;

4) участь громадськості та міжнародних експертів у контексті забезпечення довіри до процесу реформи та її результатів;

5) удосконалення механізму забезпечення підзвітності судової системи шляхом перманентного моніторингу доброчесності суддів і прокурорів;

6) дебюрократизація судового процесу шляхом розвитку концепції електронного суду⁶⁵⁵;

7) вдосконалення нормативно-правового поля щодо судового захисту прав власності, зокрема й інтелектуальної власності, авторського та суміжних прав (спрямованих на адаптацію законодавства України у сфері авторського права і суміжних прав до стандартів Європейського Союзу згідно з положеннями Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом) шляхом підтримки парламентом законопроектів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності»⁶⁵⁶, «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності»⁶⁵⁷ та інших законопроектів щодо вдосконалення механізмів протидії інтернет-піратству в частині посилення юридичної відповідальності за такі злочини, а також належного дотримання положень законів України щодо виплату роялті та захисту прав інтелектуальної власності: Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» щодо забезпечення збору доходу від прав організаціями колективного управління»⁶⁵⁸, положення якого спрямовані на розблокування діяльності

⁶⁵⁴ Павленко Н. В., Виганяйло С. М., Пилипенко Н. М. Детінізація економіки України як чинник економічного зростання. *Економіка та держава*. 2021. № 7, С. 21-28. (С. 26-27). DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.7.21>.

⁶⁵⁵ Там само.

⁶⁵⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності : проект Закону України № 6464 від 24.12.2021 р. *Законодавство України*: сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73513

⁶⁵⁷ Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності: проект Закону України № 6487 від 29.12.2021 р. *Законодавство України*: сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73513

⁶⁵⁸ Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» щодо забезпечення збору доходу від прав організаціями колективного управління : Закон України № 2415 від 15.05.2018 р. (зі змінами від 2020 р.). *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text>

організацій колективного управління (ОКУ) у сферах публічного виконання та публічного сповіщення музичних недраматичних творів, уникнення негативних наслідків припинення сплати роялті для українських митців і світової авторської спільноти, що є суттєвою перемогою для музичної спільноти України та виконавців. Наступним логічним кроком у реформуванні має бути удосконалення Стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності, проєкт якої розроблено у 2019 р.⁶⁵⁹, але після законодавчих нововведень 2021 р. потребуватиме актуалізації відповідних завдань і заходів. Адже інтелектуальна власність може стати фундаментальним інструментом у створенні сприятливого середовища для інновацій, інвестицій, винахідництва та розвитку креативних галузей⁶⁶⁰.

Отже, у контексті детінізації економіки сфери КП слід удосконалити нормативно-правове забезпечення ведення господарської діяльності, порядок досудового/судового вирішення спорів щодо прав власності, чітко розмежувати права та обов'язки кожного із суб'єктів економічних правовідносин, а також створити сприятливе середовище для розвитку бізнесу за умови дотримання автономії та незалежності підприємств на ринку.

4.7. Формування механізмів детінізації ринку ІКТ послуг у регіонах України

В умовах сьогодення сфера ІКТ-послуг з одним із небагатьох секторів української економіки, який є конкурентоспроможним у глобальній економіці. На тлі розширення присутності українських ІКТ-компаній на світовому ринку, Україна поступово прямує до світового визнання як потужної технологічної та інноваційної локації, що створює високий рівень доданої вартості та активно нарощує свої доходи від діяльності сфери ІКТ-послуг. Проте, зважаючи на незначну актуальну частку української сфери ІКТ-послуг у світовому ринку, за повноцінне визнання українських компаній у глобальному масштабі доведеться поборотися.

Динамічний розвиток ринку ІКТ-послуг у регіонах України на тлі соціально-політичної та фінансово-економічної нестабільності володіє значним потенціалом для пом'якшення цих явищ, а також для активізації та забезпечення функціонування багатьох суміжних сфер економічної діяльності. Проте, незважаючи на вагомість сфери ІКТ-послуг у експорті послуг і численні позитивні ефекти, які вона генерує в результаті свого функціонування, це сфера не позбавлена багатьох проблем, характерних для української соціально-

⁶⁵⁹ Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020-2025 роки : проєкт від 06.11.2019 р. URL: https://drive.google.com/file/d/1oqjabxZiTempwJjaZsO1NoL17fvP_qxj/view.

⁶⁶⁰ Олексій Любченко: в Україні вперше буде затверджено стратегію розвитку сфери інтелектуальної власності. 19.10.2021 р. *Міністерство економіки України*: сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fcdc7381-fa96-4072-a4cf-a47869117166&title=OleksiiLiubchenko-VUkrainiVpersheBudeZatverdzhenoStrategiiuRozvitkuSferiIntelektualnoiVlasnosti>

економічної системи в цілому, зокрема, тінізації економічної діяльності. Збереження високого рівня тінізації сфери ІКТ-послуг призводить не тільки до погіршення перспектив її зростання та зниження ефективності використання її потенціалу для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України, але й до втрати ряду конкурентних переваг у глобальному масштабі.

В умовах сьогодення активізація процесу детінізації економічної системи входить до переліку стратегічних засад державної політики в Україні. Основною метою детінізації сфери ІКТ-послуг в Україні повинно стати істотне зниження рівня її тінізації завдяки створенню сприятливих умов для залучення тіньових ресурсів у легальну економіку та підвищення ефективності використання її потенціалу для інтенсифікації соціально-економічного розвитку регіонів України. Проте, досі не створено ефективного системного механізму детінізації цієї сфери, який б інтегрував усі наявні ресурси спеціалізованих державних органів, бізнесу, наукової спільноти та громадянського суспільства для вирішення означеної проблеми.

Характерні особливості розвитку сфери ІКТ-послуг в Україні від початку її становлення до сучасного стану здебільшого сформувалися в умовах незначної уваги та підтримки з боку української держави, що дозволило цій сфері активно зростати впродовж останнього десятиліття, використовуючи сприятливі можливості української фіскальної та регуляторної систем, а також оминати їхні численні обмеження та перешкоди. Проте збільшення вагомості сфери ІКТ-послуг у експорті послуг і її активне зростання за останніх років привертає все більше уваги органів державної влади до цієї сфери, що не тільки актуалізує існуючі проблеми її розвитку та ініціює спільний пошук шляхів їх вирішення, але й створює потенційні загрози погіршення поточних умов функціонування та перспектив розвитку. Попри те, що за останнє десятиліття позитивна динаміка зростання обсягу експорту ІКТ-послуг дозволила утвердитись цій сфері в позиції одного з найбільш динамічних суб'єктів економіки за обсягом сплачених податкових платежів в Україні, формування 54% загального обороту сфери ІКТ-послуг⁶⁶¹, що відбувається за рахунок фізичних осіб-підприємців (ФОП), які працюють на умовах спрощеної системи оподаткування (здебільшого третя група), викликає в державних фіскальних та контролюючих органів цілком обґрунтовані підозри з приводу непрозорої оптимізації податкового навантаження та порушення трудового законодавства представниками цієї сфери. Зокрема, за результатами 2019 р. спостерігається значна невідповідність між офіційно задекларованим у звітах ДПС фондом оплати праці штатних працівників у сфері ІКТ-послуг (10,6 млрд грн.) та розрахунковим значенням його реального обсягу з врахуванням актуальних ринкових ставок (75 млрд грн.), що свідчить про те, що близько 2/3 реального фонду оплати праці штатних працівників цієї сфери знаходиться в тіні⁶⁶².

⁶⁶¹ Моделювання ефективного податкового навантаження резидентів Дія City за різними сценаріями фіскальних умов. Ukraine Economic Outlook. URL: <https://drive.google.com/file/d/19R4ferfTFeC0BEOKGAIX07aEV6wH9YNy/view>

⁶⁶² Зарплати українських розробників – грудень 2019. Спільнота програмістів DOU. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/salary-report-devs-dec-2019/>

Загострення конкурентної боротьби на глобальному ринку ІКТ-послуг, спонукає ІКТ-компанії в Україні до застосування різноманітних моделей оптимізації витрат легального та нелегального характеру. При повній сплаті всіх податкових платежів за існуючого рівня податкових ставок, фіскальне навантаження на сферу ІКТ-послуг складало б 25% від її обороту або майже 50% від доданої вартості, що враховується при розрахунку ВВП цієї сфери. Саме чинні на сьогодні можливості податкової оптимізації (використання спрощеної системи оподаткування та системою штучного дроблення через ФОП) є одним із основних факторів збереження існуючого темпу розвитку української сфери ІКТ-послуг, а також конкурентною перевагою у боротьбі за кваліфікованих спеціалістів із країнами з кращими інституційними та фіскальними умовами.

Згадані вище можливості податкової оптимізації, виступають чи не єдиним ефективним неофіційним методом стимулювання сфери ІКТ-послуг в Україні, що дозволяє українським ІКТ-компаніям активно конкурувати на глобальному ринку з іноземними компаніями, які використовують різноманітні легальні методи податкового та регуляторного стимулювання, прийняті в країнах їхньої реєстрації (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Ставки податкових платежів і зборів у сфері ІКТ-послуг в окремих країнах світу

Назва податкового платежу чи збору	Країна					
	Україна	Польща	Білорусь	Естонія	Індія	Ізраїль
Податок на прибуток	18	0	0	0	22%	5% і 9% для резидентів спеціальних зон, 8% і 16% для інших ІТ-компаній
Податок на виведений капітал	9%	від 10% до 25% (мін. 2000 дол США)	-	20%	-	-
Податок на репатріацію	15%	-	5%	-	-	15%(для резидентів спеціальних зон) та 20%
ПДФО	0%	32%	13%	20%	5%	від 10% до 50%
Соціальні внески	22% від мінімальної з/п + 1,5% військовий збір	27% від реального доходу	35% від середньої з/п	35% від реального доходу	4% від реального доходу	від 3,5% до 12% + 6% пенсійні внески
Єдиний податок	5% або 3% + ПДВ	-	-	-	-	-

Джерело: складено за даними⁶⁶³

⁶⁶³ Аліна Гусейнова. Стимулювання ІТ сектору: Міжнародний досвід. Deloitte Ukraine. 2016. URL: <https://uba.ua/documents/events/IT/%D0%93%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>

Зокрема, резиденти Парку високих технологій у Білорусі користуються спеціальним податковим режимом, у межах якого діють наступні ставки окремих податків: 0% - податок на прибуток; 0% - ПДВ; 0% - податок на нерухомість; 0% - митні збори (у випадку ввезення на територію країни технологічного обладнання); 9% - ПДФО (13% до 2023 р. на період пандемії COVID-19); 5% - податок на репатріацію. У Польщі застосовуються податкові вирахування з доходу до оподаткування при розробленні ІТ-продуктів у межах країни у розмірі 100% для цільових R&D витратах, 50% для придбання «ноу-хау» у формі нематеріальних активів, а також 30% заробітних плат фахівців, що залучені до R&D діяльності. В Ізраїлі для ІКТ-компаній, які займаються розробленням ІТ-продуктів у межах країни діють пільгові ставки оподаткування: 8% - податок на прибуток для пріоритетних підприємств, 16% - податок на прибуток для затверджених підприємств, 20% - податок на репатріацію, а такою фінансова підтримка в розмірі 10%-32% вартості придбаного устаткування. Крім того, в Ізраїлі створено пріоритетні зони, в межах яких для ІКТ-компаній передбачені знижені ставки пільгового оподаткування: 5% - податок на прибуток для пріоритетних підприємств, 9% - податок на прибуток для затверджених підприємств, 15% - податок на репатріацію.

Проте, на відміну від багатьох іноземних країн (Індія, Китай, Сінгапур, Ізраїль, Польща, Чехія, Словаччина, Ірландія та Білорусь)⁶⁶⁴, де прийняті та впровадженні на державному рівні механізми стимулювання розвитку сфери ІКТ-послуг, в Україні починаючи з 2010 р. представники органів влади виступали з численними ініціативами щодо зміни чинних умов оподаткування сфери ІКТ-послуг у напрямку значного підвищення фіскального навантаження та обмеження практики співпраці ІКТ-компаній із ІТ-ФОПами, що разом із частими несприятливими змінами регуляторних норм у фінансово-економічній сфері, зумовлюють високий рівень нестабільності в українському бізнес-середовищі, наслідки якої важко передбачити для ІКТ-компаній. Така невизначеність негативно позначається на процесі перспективного планування розвитку ІКТ-компаній в Україні та провокує додаткові витрати для забезпечення виконання їх довгострокових зобов'язань перед своїми клієнтами, що призводить до сповільнення темпів розвитку сфери ІКТ-послуг. Сучасні умови функціонування і розвитку сфери ІКТ-послуг значно ускладнені відсутністю привабливого інвестиційного клімату та валютно-фінансовими обмеженнями для залучення капіталу в легальну економіку без застосування тіньових схем, низькою ефективністю системи правового захисту прав інтелектуальної власності та недосконалою системою захисту прав інвесторів, що суттєво звужує їхні легальні перспективи для прискорення зростання та виходу на якісно вищий рівень розвитку.

Важливою проблемою, яка підштовхує ІКТ-компанії до використання системи штучного дроблення через ФОП можна назвати неадаптоване до

⁶⁶⁴ Аліна Гусейнова. Стимулювання ІТ сектору: Міжнародний досвід. Deloitte Ukraine. 2016. URL: <https://uba.ua/documents/events/IT/%D0%93%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>.

сучасних умов господарювання трудове законодавство, що включає значну кількість обмежень і регуляторних норм, які не враховує актуальні потреби економіки погодинної оплати (гігноміки), притаманної для сфери ІКТ-послуг. Функціонування у відповідності до великої кількості застарілих правил трудового законодавства, призводить до ускладнення системи управління ризиками, що відволікає ресурси ІКТ-компаній з перспективних напрямків активізації їхнього розвитку на полегшення системи управління. Згадані несприятливі фактори бізнес-середовища в Україні роблять вигідним і цілком економічно виправданим для більшості ІКТ-компаній використання всіх доступних напівлегальних і тіньових фінансово-економічних інструментів (тіньова зайнятість у формі масової співпраці ІКТ-компаній з ІТ-ФОПами, штучне дроблення через ФОП, використання низькоподаткових юрисдикцій та ін.) для збереження та посилення своїх конкурентних позицій на глобальному та регіональних ринках ІКТ-послуг. З другого боку, застосування податкової оптимізації ІКТ-компаніями призводить до того, що державний бюджет України недоотримує значні обсяги податкових надходжень від тіньового обороту сфери ІКТ-послуг, який за розрахунками експертів Незалежної групи економічного макроаналізу та прогнозування «Ukraine Economic Outlook»⁶⁶⁵ у 2019 р. становив 39,5 млрд грн, а в 2021 р., за умови збереження сучасних тенденцій розвитку, він може зрости до 57,9 млрд грн. або 22% від реального обороту цієї сфери⁶⁶⁶.

Попри те, що вже понад два десятки років більшість працівників і компаній сфери ІКТ-послуг користуються перевагами спрощеної системи оподаткування, а кількість ІТ-ФОПів синхронно зростає із зростанням чисельності зайнятих у ній, органи державної влади в Україні не полишають спроб запровадити оптимальний фіскальний режим з метою збалансованого регулювання цієї сфери економічної діяльності та виведення з тіні значної частини її обороту. Починаючи з 2010 р. проводилися активні обговорення різноманітних ініціатив із створення сприятливої системи оподаткування для сфери ІКТ-послуг: від створення спеціального режиму оподаткування та привабливих умов ведення бізнесу (зниження ставок податку на прибуток, зменшення єдиного соціального внеску, звільнення представників цієї сфери від сплати ПДВ)⁶⁶⁷, до запровадження ФОП V групи спеціально для працівників сфери ІКТ-послуг відповідно до профільних КВЕДів⁶⁶⁸, а також переведення на трудові відносини будь-яку регулярну співпрацю, яка підпадає під один із семи визначених Міністерством соціальної політики ознак наявності трудових

⁶⁶⁵ Ukraine Economic Outlook. Незалежної групи економічного макроаналізу та прогнозування. Офіційний веб-сайт: URL: <https://www.ukraine-economic-outlook.com/>

⁶⁶⁶ Моделювання ефективного податкового навантаження резидентів Дія City за різними сценаріями фіскальних умов. Ukraine Economic Outlook. URL: <https://drive.google.com/file/d/19R4ferfTFeC0BEOKGAIX07aEV6wH9YNy/view>

⁶⁶⁷ Закон України «Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування суб'єктів індустрії програмної продукції» № 5091-VI, прийнятий 5 липня 2012р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, С. 406

⁶⁶⁸ Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо розвитку креативних індустрій в Україні). № 10094 від 26 лютого 2019 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=65564&pf35401=477629>

відносин⁶⁶⁹. Останньою на сьогодні урядовою ініціативою у цьому напрямку стало створення спеціального режиму Дія Сіті, середовища (еко-системи), яке покликане стимулювати розвиток цифрової економіки, формування економіки знань і розробок у сфері передових технологій. Цей режим впроваджує низку спеціальних заходів із питань оподаткування, набуття статусу резидента та взаємовідносин з ІТ-фахівцями. Набуття статусу резидента Дія Сіті надає низку переваг для компаній та фахівців, які працюють у сфері ІКТ-послуг, зокрема: у 5 разів нижче за рівень загальної системи податкове навантаження, що закріплюється на 25 років; спеціальний режим не обмежується територіально, а діятиме по всій території країни; спеціальний статус у кримінальному процесі; запровадження нової форми співпраці між компаніями та фахівцями — «гіг-контрактів», як альтернативи чинним моделям. Законодавча база Дія Сіті складається з трьох частин: 1) загальної, у якій окреслені основні принципи роботи цього спеціального режиму та механізми його функціонування (профільний закон⁶⁷⁰ і численні зміни до низки пов'язаних законів із інших галузей права); 2) податкової, яка закріплює нові спеціальні режими оподаткування як для ІКТ-компаній, так і для ІКТ-фахівців (внесення змін до Податкового кодексу України); 3) правоохоронної, яка визначає нову процедуру взаємодії правоохоронних органів із резидентами Дія Сіті (прийняття закону та правок до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів, спрямованих на захист ІКТ-спільноти від тиску та свавілля з боку правоохоронних органів). Повноцінне функціонування та практична оцінка ефективності спеціального режиму Дія Сіті стане можливим тільки у випадку запровадження всіх передбачених у базовому законі інструментів, в т.ч. передбачених в податковій та правоохоронній частинах. Наразі проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні⁶⁷¹, після прийняття в першому читанні 02.06.2012 р., підготовлений до другого читання у Верховній Раді України, натомість правоохоронний законопроект знаходиться у процесі підготовки.

На наш погляд, впровадження Дія Сіті, як альтернативного до поточного податкового режиму, є позитивним сигналом для сфери ІКТ-послуг, особливо в аспекті її детінізації, оскільки з'являється добровільний, цілком легальний, довгостроковий і економічно привабливий режим функціонування, що може бути вигідним для певної частини цієї сфери, зокрема для великих і середніх гравців ринку ІКТ-послуг. Натомість, ті компанії, які не відповідають критеріям для отримання статусу резидента Дія Сіті та компанії, для яких цей режим є не вигідним, зможуть продовжувати працювати в поточному податковому режимі.

⁶⁶⁹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників та протидії застосуванню незадекларованої праці. № 5266, прийнятий за основу 21 вересня 2021р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=71455&pf35401=544847>

⁶⁷⁰ Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 р., № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-IX#Text>

⁶⁷¹ Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні). №5376 від 14.04.2021. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=71663&pf35401=546027>

У той же час, на думку профільних експертів і представників сфери ІКТ-послуг, до основних ризиків від запровадження цього режиму можна віднести: отримання Міністерством цифрової трансформації, як головним державним профільним регулятором надмірних кваліфікаційних повноважень і контролю над процесом присвоєння та втратою статусу резидента Дія Сіті, що може призвести до зловживань з боку чиновників; недосконалість окремих норм базового закону (набуття та припинення статусу резидента, гіг-контракти, звітність, угоди про неконкуренцію (NCA) та про непереманювання (NSA)) та можливі негативні наслідки від їх практичного застосування. Серед можливих негативних наслідків варто відзначити наступні: а) не визнання контролюючими та правоохоронними органами, у випадку втрати статусу резидента Дія Сіті та його судового оскарження, раніше погоджених податкових зобов'язань ІКТ-компанії за умовами спеціального режиму оподаткування, що загрожує донарахуванням податкових платежів у відповідності до загальної системи оподаткування; б) отримання роботодавцями – резидентами Дія Сіті юридичних важелів для схиляння потенційних гіг-спеціалістів до вигідних роботодавцям умов співпраці – можливість укладання гіг-договорів на тривалий час, відсутність права дострокового розривання та можливість утримання роботодавцем штрафу за дострокове розірвання; в) не відповідність правового статусу гіг-спеціаліста чинним правовим засадам, оскільки гіг-контракт, як особливий вид цивільно-правового договору містить ознаки трудового договору, що може легко оскаржуватися в суді; г) укладаючи NCA та NSA угоди ІТ-фахівець або гіг-фахівець за певну плату та на певний період відмовляється від права на працю та утримання від конкуренції, що суперечить Конституції України та сповільнює розвиток конкуренції у сфері ІКТ-послуг.

Впровадження цілком легального спеціального правового та фіскального режиму для компаній сфери ІКТ-послуг є важливим кроком у активізації ринкових механізмів детінізації цієї сфери, оскільки дозволить компаніям-резидентам Дія Сіті більше концентруватися на своїй профільній діяльності та не витрачати свої ресурси на складний процес оптимізації податкового навантаження та розв'язання спорів з приводу необґрунтованих дій правоохоронних і контролюючих органів.

Поява спеціального податкового режиму, що буде застосовуватися на добровільній основі паралельно з діючим на сьогодні, дозволить в перспективі провести порівняльне оцінювання їхньої практичної ефективності і, враховуючи їхні позитивні та негативні якості, сформулювати максимально адаптований для українських фінансово-економічних умов режим оподаткування із наближенням до оптимального на ринку рівня податкового навантаження, яке буде вигідним більшості гравців українського ІКТ-ринку та сприятиме виведенню більшої частини їх обороту з тіні.

Зниження податкового навантаження на заробітну плату ІКТ-фахівців до оптимального, згідно з розрахунками фахівців Ukraine Economic Outlook та гравців ІКТ-ринку, рівня (близько 10%) та його закріплення на довгострокову перспективу в межах спеціального режиму оподаткування або поза його межами повинно стати одним із основних інструментів у механізмі детінізації

сфери ІКТ-послуг⁶⁷², що стимулюватиме приріст податкової бази та зростання обсягу надходжень до державного бюджету. Так, відповідно до результатів масштабних досліджень та опитування ІКТ-компаній від DOU⁶⁷³, обсяг реального фонду оплати праці в сфері ІКТ-послуг у 2019 р. становив 29,8 млрд грн., що майже в 3,4 рази перевищує офіційно задекларований (8,9 млрд грн.). Зважаючи на те, що в 2019 р. 46% цієї сфери складали ІКТ-компанії юридичні особи, податкове навантаження на заробітну плату в яких становить 41,5% (ПДФО+ВЗ та ЄСВ), орієнтовні втрати податкових надходжень (без врахування ІКТ-ФОПів) в наслідок тінізації склали 8,67 млрд грн. при 667 млн грн. офіційно сплачених до бюджету. Відповідно, за умови зниження номінального податкового навантаження на заробітну плату до рівня ставки в 10%, як це запропоновано для резидентів Дія Сіті, приріст податкової бази міг скласти більше 20,8 млрд грн. при виведенні з тіні повного обсягу заробітної плати поточних штатних працівників ІКТ-компаній через легальне оформлення їх трудових відносин. Оскільки повна детінізація заробітної плати поточних штатних працівників ІКТ-компаній в умовах сьогодення є маловірогідною, навіть незначні позитивні зрушення на початковому етапі впровадження спеціального податкового режиму можна вважати позитивним сигналом, що здатний в перспективі покращити як динаміку податкових надходжень сфери ІКТ-послуг, так і стимулювати ІКТ-компанії до поступової легалізації трудових відносин з ІКТ-фахівцями.

Другим важливим інструментом у механізмі детінізації сфери ІКТ-послуг повинно стати послаблення та поступове руйнування системи штучного дроблення ІКТ-компаній через створення численних ІТ-ФОПів і оформлення таких працівників у штат. Використання цього інструменту стане можливим тільки у випадку наявності не менш вигідного альтернативного чинному офіційно затвердженого податкового режиму, яким може стати Дія Сіті або подібний спеціальний довгостроковий режим оподаткування, вдосконалений відповідно до чинних ринкових умов і запитів ІКТ-спільноти. На наш погляд, основні параметри Дія Сіті, яка передбачає встановлення 6,5% податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), 1,5% Військового збору в комбінації з ставкою єдиного соціального внеску (ЄСВ) на рівні 22% від мінімальної заробітної плати (МЗП) – можуть посприяти виходу з тіні значної частини штату ІТ-ФОПів, рівень податкового навантаження яких на сьогодні в середньому становить 7,5% від їхнього доходу. Перехід до цілком легальної діяльності без необхідності ведення сірої бухгалтерії, очищення фінансової звітності та розширення можливостей по залученню капіталу можуть стати цілком прийнятною компенсацією для ІКТ-компаній за зростання на 2 – 2,5% загального рівня податкового навантаження.

Третім важливим інструментом у механізмі детінізації сфери ІКТ-послуг повинна стати реформування оподаткування прибутку ІКТ-компаній. Виходячи з ринкового та офіційно задекларованого рівня оплати праці ІКТ-

⁶⁷² Ukraine Economic Outlook. Незалежної групи економічного макроаналізу та прогнозування. Офіційний веб-сайт: URL: <https://www.ukraine-economic-outlook.com/>

⁶⁷³ Зарплати українських розробників — грудень 2019. Спільнота програмістів DOU. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/salary-report-devs-dec-2019/>

спеціалістів, а також типової структури витрат ІКТ-компаній в Україні, наданої Міністерством цифрової трансформації⁶⁷⁴, відповідно до наших розрахунків, можна стверджувати, що близько 40% обороту ІКТ-компаній не надходять в Україну. Ефективне функціонування спеціального режиму оподаткування для сфери ІКТ-послуг за рахунок суттєвого зниження трансакційних та операційних витрат може збільшити привабливість оформлення українських ІКТ-компаній в Україні, а не в численних низько-податкових юрисдикціях (штаті Делавер (США), країнах Прибалтики, Ірландії, Кіпру та ін.). Ведення легальної діяльності на території України в умовах Дія Сіті чи іншого спеціального режиму може стати ефективною альтернативою для багатьох ІКТ-компаній, які в статусі резидентів низько-податкових юрисдикцій, уникаючи транзиту коштів через юридичну особу в Україні, приймають основні платежі на рахунок поза межами нашої країни та здійснюють розрахунки з пов'язаними ФОПами (фактично штатними працівниками), що реєструють свої трудові відносини, як експорт ІКТ-послуг. На наш погляд, привабливий рівень оподаткування прибутку в межах Дія Сіті цілком може стимулювати частину ІКТ-компаній до структурування виключно в Україні як резидентів цього спеціального режиму, що сприятиме зростанню податкової бази за рахунок надходження обороту цих компаній в Україну та оформлення в штат пов'язаних ІТ-ФОПів.

Основною метою застосування згаданих трьох основних інструментів механізму детінізації сфери ІКТ-послуг є приведення номінального рівня податкового навантаження ІКТ-компаній (41,5%) до такого оптимального рівня (9-10%), який дозволить їм зростати та підвищувати свою конкурентоспроможність без застосування тіньових механізмів оптимізації оподаткування, нараховуючи надходження до державного бюджету. Виведення з тіні та низько-податкових юрисдикцій оборотів, фонду заробітної плати та прибутків у результаті переходу на Дія Сіті чи інший спеціальний режим оподаткування повинно стати достатнім балансуючим фактором для цього. З другого боку, альтернативним до умов запропонованих для резидентів Дія Сіті могло б стати офіційно затверджене зниження ставок ПДФО та ЄСВ до оптимального ринкового рівня для сфери ІКТ-послуг, як пріоритетної для розвитку української економіки, що дозволило б подолати основну причину її тінізації – високе податкове навантаження на фонд оплати праці, а також стати цілком достатнім аргументом для офіційного працевлаштування більшістю компаній своїх ІКТ-фахівців. Натомість, питання вибору між трудовим договором і цивільно-правовим договором залежало б від реальних умов співпраці, на постійній чи проектній (короткостроковій) основі.

Зважаючи на те, що проблеми тінізації сфери ІКТ-послуг в Україні не обмежуються тільки фіскальними та регуляторними аспектами, варто звернути увагу на інші інструменти, застосування яких дозволить активізувати їх більш комплексне вирішення. Зокрема, дуже важливим аспектом у механізмі детінізації сфери ІКТ-послуг в Україні є проведення комплексу заходів щодо

⁶⁷⁴ The Ukrainian IT Sector: An Overview of Publicly Available Data and Gaps in Market Knowledge. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Офіційний веб-сайт: URL: <https://bit.ly/31VmQ1E>

захисту ІКТ-компаній від незаконного втручання правоохоронних органів у їх діяльність. Правоохоронна частина в межах спеціального режиму Дія Сіті є спробою державних органів врегулювати на законодавчому рівні цю проблему. Виключення на законодавчому рівні можливості зловживань представниками державних органів під час кримінальних розслідувань чи фіскальних перевірок за рахунок прийняття спеціального закону чи правок до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів, як для майбутніх резидентів спеціального режиму Дія Сіті, так і для всіх інших представників сфери ІКТ-послуг, є необхідною умовою покращення бізнес-середовища в Україні, що сприятиме активізації їхнього переходу до цілком легальних моделей ведення своєї діяльності та підвищення її ефективності.

Оскільки, недосконалість судової системи та слабкість охорони прав інтелектуальної власності заохочують ІКТ-компанії реєструватися, створювати та реєструвати права інтелектуальної власності за межами України, що сприяє розширенню тіньового сегмента сфери ІКТ-послуг, критично важливо підвищити ефективність роботи судової системи та правозастосування, а також посилити всі елементи інфраструктури інтелектуальної власності, для забезпечення сприятливих умов для створення та охорони об'єктів інтелектуальної власності на території України. Приведення судової системи та системи охорони прав інтелектуальної власності у відповідність до ефективних світових стандартів (зокрема, завершення формування складу суддів і початок роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності) стимулюватиме ІКТ-компанії до легального структурування та масштабування в Україні, що позитивно відобразиться на динаміці зростання надходжень до державного бюджету.

Продовження процесу лібералізації норм валютного регулювання у напрямку відміни тотального валютного контролю за всіма валютними операціями з метою усунення валютних обмежень та забезпечення вільного грошового потоку є ще одним інструментом, який, у поєднанні з вище переліченими інструментами, разом із підвищенням інвестиційної привабливості України та умов ведення бізнесу для ІКТ-компаній, дозволить підвищити привабливість легальної моделі функціонування у сфері ІКТ-послуг та суттєво знизити вигоди від застосування сучасних напівлегальних методів оптимізації податкового навантаження.

Збереження високого рівня зростання сфери ІКТ-послуг, підвищення її конкурентоспроможності та розширення позитивного впливу на інші важливі структурні елементи української економіки потребує системної державної підтримки та забезпечення сприятливих умов розвитку. В умовах сьогодення, коли успіх і інтенсивність процесу детінізації сфери ІКТ-послуг в Україні безпосередньо залежить від політичної волі органів державного управління та ефективності їх взаємодії з основними гравцями ІКТ-ринку, розроблення комплексної стратегії розвитку сфери ІКТ-послуг із врахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін, а також її послідовна реалізація у поєднанні з спеціалізованими інструментами детінізації здатні значно скоротити рівень тіньової економіки в цій сфері та активізувати її розвиток у довгостроковій перспективі.

4.8. Актуалізація пріоритетних напрямів системної детінізації сфери комерційних послуг в Україні

Сучасні дослідження ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»⁶⁷⁵ засвідчують, що результати за багатьма методиками оцінювання рівня тіньової економіки показують загрозові масштаби рівня та обсягу тіні в національній економіці. Ураховуючи, що у 2020 р. світ потерпав від глобальної кризи, спричиненої наслідками COVID-19, рівень тіньової економіки матиме тенденцію до зростання, що вже є прямою загрозою для економічної системи держави та національної безпеки загалом.

Затвердженою Президентом України 11 серпня 2021 р. Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року⁶⁷⁶ констатовано, що впродовж 2010 – 2019 років середнє значення рівня економічної безпеки становило 40%, у 2019 р. рівень економічної безпеки України досяг 43%, а за підсумками першого півріччя 2020 р. – 41%. Звернемо увагу, що відповідно до пункту 6.2 додатку 2 до розділу V Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України⁶⁷⁷, характеристичні значення індикатора «Рівень «тінізації» економіки» у 25% ВВП є ознакою небезпечного рівня економічної безпеки, а величина цього індикатора в 30% указує на критичний рівень економічної безпеки.

Також, за офіційними даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України⁶⁷⁸, у січні-березні 2020 р. рівень тіньової економіки сягнув 31% обсягу офіційного ВВП внаслідок впливу досі неподоланих системних чинників, серед яких варто виділити такі:

- низький рівень захисту прав власності. За рівнем захисту прав власності в рейтингу «Глобальний індекс конкурентоспроможності 2019» Україна знаходиться на 128 місці серед 141 країни; за рівнем захисту прав інтелектуальної власності – на 118 місці відповідно;
- недосконалість судової системи. Експерти рейтингу «Глобальний індекс конкурентоспроможності 2019» оцінили незалежність судової влади в

⁶⁷⁵ Тінізація сектору комерційних послуг: національний та регіональний вимір: наукова доповідь / наук. редактор М. І. Мельник. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2021. 149 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»): С.113.

⁶⁷⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року": Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.

⁶⁷⁷ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.

⁶⁷⁸ Тенденції тіньової економіки в Україні у січні – березні 2020 року. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: сайт. 23.09.2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

Україні на рівні, що відповідає 105 місцю серед 141 країни, а ефективність правової системи в арбітражному врегулюванні – на рівні 103 місця;

– високий рівень корупції в країні: експерти рейтингу «Індекс сприйняття корупції 2019» оцінили рівень корупції в Україні у 30 балів, що на 2 бали менше, ніж у рейтингу 2018 р. (за шкалою від 0 до 100, де 0 означає найвищий рівень корупції відповідно до сприйняття респондентів, а 100 – найнижчий), що відповідає 126 місцю серед 180 країн, які увійшли до рейтингу (120 місце серед 180 країн у рейтингу 2018 р.);

– збереження викликів забезпеченню стабільного функціонування фінансової системи країни. Станом на 01.04.2020 р. частка непрацюючих кредитів у загальному обсязі кредитування становила 54,09% (станом на 01.01.2020 р. – 53,83%).

Тобто можемо стверджувати, що на сучасному етапі зберігається затяжне перевищення граничного рівня тінізації економіки України, яке висвітлює наявність реальної загрози її національній безпеці.

Підкреслимо, що єдиним ефективним шляхом детінізації економіки країни в сучасних умовах міністерство вважає створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів ринку в легальному секторі завдяки поліпшенню інвестиційного клімату в країні та створенню такого інституційного середовища, для якого тіньова економіка стала б неефективною⁶⁷⁹.

Водночас в Аналітичній доповіді до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України⁶⁸⁰ зміцнення інституційної основи національної економіки, її декриміналізацію та детінізацію визначено власне елементами головного напрямку щодо прозорого розвитку внутрішнього ринку як основи стійкого економічного зростання.

Тому, з огляду на потребу повноцінної реалізації державної політики детінізації економіки як реальної альтернативи активізації тіньової діяльності, на сучасному етапі важливого значення набуває актуалізація економіко-правових передумов та визначення пріоритетних напрямів системної детінізації сфери комерційних послуг в Україні.

Зауважимо, що до 8.07.2018 р., у період чинності Закону України «Про основи національної безпеки», «тінізація» національної економіки офіційно значилась у переліку основних реальних і потенційних загроз національній безпеці України в економічній сфері, визначеному статтею 7 цього закону.

На сучасному етапі, відповідно до норм пункту 2 частини другої статті 26 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р.

⁶⁷⁹ Тенденції тіньової економіки в Україні у січні – березні 2020 року. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: сайт. 23.09.2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki..>

⁶⁸⁰ Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. К.: НІСД, 2020. 58 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichno-poslannya-prezidenta-4>.

№ 2469-VIII⁶⁸¹, поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних і внутрішніх умов визначаються Стратегією національної безпеки України, яка є виключно підзаконним актом.

Доводиться констатувати, що означеною стратегією, затвердженою Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020⁶⁸², проблему «тінізації» економіки держави не зафіксовано серед поточних і прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України.

Натомість пунктами 24-25 цього акта констатовано що:

- непослідовність і незавершеність реформ і корупція перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможлиблюють її стале та динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище;

- недостатній захист права власності, повільний розвиток ринкових відносин у ключових сферах, зокрема в користуванні землею і надрами, значна роль державного сектору в економіці, недосконалість і фрагментарність законодавства стримують економічне зростання, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій.

Водночас у контексті забезпечення сталого й динамічного економічного зростання пунктом 53 згаданої стратегії визначено за потрібне розвивати ринкову конкуренцію, забезпечити демонополізацію економіки та детінізацію господарських відносин, тобто пріоритетність детінізації та її формат окреслюються сферою господарських відносин.

Підкреслимо також, що новітньою Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року⁶⁸³ високий рівень тінізації економіки віднесено до основних викликів та загроз у сфері фінансової безпеки.

Однак статтею 4 Господарського кодексу України⁶⁸⁴ регламентовано розмежування відносин у сфері господарювання за такими видами відносин, які не є предметом регулювання цього Кодексу:

- майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України;

- земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;

- трудові відносини;

⁶⁸¹ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

⁶⁸² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.

⁶⁸³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року": Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.

⁶⁸⁴ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

– фінансові відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;

– адміністративні та інші відносини управління за участю суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання;

– відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі виконання вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Очевидно, що задеклароване чинною Стратегією національної безпеки України фокусування на детінізації господарських відносин априорі залишає поза увагою, наприклад, сферу трудових відносин як основу тіньового ринку праці, що є своєрідним джерелом тіньової економіки щодо постачання трудових ресурсів, зокрема шляхом приховування трудових відносин, трансформації прихованого безробіття в приховану зайнятість.

З іншого боку, відповідно до частини четвертої статті 3 Господарського кодексу України⁶⁸⁵, сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньо-господарські відносини.

На нашу думку, розроблення та законодавче затвердження алгоритму ідентифікації, детінізації та моніторингу цих відносин є малоймовірними з огляду на пріоритетність політики дерегуляції щодо спрощення дозвільних, реєстраційних і наглядових функцій у сфері виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт чи надання послуг.

Крім того, спектр сфери послуг, пов'язаних з різноманітними видами економічної діяльності, теж динамічно змінюється, впливаючи на класифікацію та структуру послуг, ідентифікацію обсягів основної та другорядної діяльності економічних одиниць, що априорі обумовлює проблематичність ефективного функціонування механізму детінізації власне господарських відносин, зокрема у сфері послуг.

З позиції обґрунтування напрямів і засобів детінізації економічних відносин на субрегіональному рівні в Україні Т. Васильців та О. Порошко слушно наголошують, що для удосконалення державної політики протидії тінізації економічних відносин передусім потрібна відмова від ситуаційних підходів до вирішення проблем детінізації економіки⁶⁸⁶.

⁶⁸⁵ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

⁶⁸⁶ Васильців Т. Г., Порошко О. Ю. Напрями і засоби детінізації економіки на субрегіональному рівні. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2018. Вип. 1(129). С.83.

Представники вітчизняної академічної спільноти⁶⁸⁷ обґрунтовано акцентують, що надзвичайно небезпечними є утворення і діяльність тіньових і корупційних ринків послуг і благ під прикриттям державних органів влади. Саме там діють ринкові відносини з конкретними розмірами неофіційних плат і тарифів замість безоплатної основи та державних гарантій. Ідеться про тіньовий внутрішній ринок товарів і послуг, ринок судових, адміністративних, управлінських і господарських рішень, ринок керівних посад, де відбувається «боротьба» за «розставлення на дохідні посади» людей у виконавчій владі, правоохоронних і фіскальних структурах, ринок освіти, медичних послуг і наукових досліджень, ринок для задоволення деструктивного попиту (наркотичні засоби, зброя тощо). На їхню думку, легалізація і декриміналізація бізнесу потребують реалізації програми, кінцевою метою якої є виконання взаємовигідної угоди між державою і бізнесом, де сторони беруть на себе та суворо виконують взаємні зобов'язання. До цих зобов'язань слід включити те, що бізнес розширює суспільно корисну економічну діяльність, не ухиляючись від фіскальних зобов'язань. Держава забезпечує підприємствам розумну ціну діяльності на ринку, захист прав власності, достойне соціальне забезпечення громадян. Ефективність дії такого механізму залежатиме від чіткості й однозначності дії законів, принципової можливості виявлення правопорушень і забезпечення застосування санкцій до всіх учасників правопорушень незалежно від їхнього статусу й матеріального стану.

Зважаючи на складність проблеми тінізації економіки, підтримуємо ініціативу щодо обмеження її масштабів застосуванням заходів, наведених у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Пріоритетні заходи щодо зниження рівня тіньового сектору економіки*

№ п / п	Назва заходу	Сутність заходу
1	2	3
1	Забезпечення чіткості та однозначності дії законів	Ліквідація законів непрямої дії, які призводять до чиновницького свавілля, корупції, порушення законодавства. Актуалізація норм істотної кримінальної відповідальності посадових осіб усіх рангів за фактами порушення законів під час управління державною та комунальною власністю, витрачання бюджетних коштів, у разі незаконного надання податкових, митних або інших пільг, якщо такими діями нанесено збитки державі і суспільству
2	Імплементация механізму детінізації економічної діяльності	Декриміналізація економічних відносин; протидія корупції; усунення проявів нелегальної господарської діяльності; виведення з «тіні» необліковуваних операцій, ресурсів та активів

⁶⁸⁷ Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь /ред. В. М. Гєєць та ін. К.: НВЦ НБУВ, 2010. 232 с.: С.160-161.

1	2	3
3	Підвищення якості бізнес-клімату	Проведення ефективної судової реформи, метою якої має стати забезпечення ефективного захисту прав власності; створення незалежної системи контролю якості судових рішень та інструментів їх виконання; реалізація програми захисту суддів, потерпілих, свідків та викривачів правопорушень. Спрощення дозвоільної системи та підвищення ефективності регуляторної політики
4	Формування соціально орієнтованого бізнес-середовища	Ієрархічне визначення та структурування формальних (закони, різні офіційно закріплені норми права, судові прецеденти, адміністративні акти) правил дотримання соціальної спрямованості, згуртованості та відповідальності суб'єктів бізнесу, а також норм соціально орієнтованого становлення бізнес-середовища. Закріплення неформальних чи конвенційних (договірна культура, системи цінностей, добровільно взяті норми поведінки, кодекси честі, професійної самовідданості, традиції, звичаї, менталітет) соціально орієнтованих норм поведінки між суб'єктами бізнесу. Розроблення механізмів, які б забезпечили виконання правил соціально спрямованої діяльності та норм соціально відповідальної поведінки в господарських взаємовідносинах. Поширення світоглядних уявлень щодо побудови економічних відносин на соціальній орієнтації (зокрема соціальній відповідальності) бізнесу з доведенням необхідності та переваг його становлення
5	Здійснення масштабної податкової реформи діяльності	Оптимізація кількості податків і зборів, зниження їх ставок і вдосконалення предмета оподаткування. Оподаткування надприбутків, які отримують фінансово-промислові групи та монополісти від експлуатації корисних копалин, природних ресурсів, державної власності, недосконалих бюджетних пільг і дотацій. Приведення правил визначення доходів і видатків суб'єктів господарювання у відповідність із загальноновизначеними принципами уніфікованого обліку, на якому ґрунтується фінансова, податкова, статистична та інші види звітності. Законодавча ліквідація можливості підприємств використовувати фіктивні операції з приховуванням доходів і збільшенням валових витрат, ухилення від сплати податків
6	Системна детінізація ринку праці	Легалізація та усунення фіктивної зайнятості, зниження рівня трудової міграції; забезпечення прозорого попиту на робочу силу; детінізація зайнятості; забезпечення повної та прозорої оплати праці; розвиток інфраструктури ринку праці та протидії його тінізації

1	2	3
7	Створення механізмів надійного захисту прав усіх учасників економічного життя	Установлення прозорості в діяльності підприємств для акціонерів: забезпечення процедури зміни власників в умовах прозорих та оперативних судових процедур; ліквідація схем мінімізації оподаткування, виведення ліквідних активів з компаній та грошових коштів за межі країни. Імплементация обов'язкового аудиту річної та консолідованої звітності. Системне стимулювання безготівкових розрахунків включно зі сферою послуг, зокрема як засобу мінімізації ризиків пандемії COVID-19 тощо. Створення національної інформаційно-аналітичної платформи реєстрації надавачів сертифікованих послуг, видів цих послуг та їхньої вартості
8	Ліквідація інституційних та адміністративних перешкод веденню бізнесу	Істотні корективи регуляторної політики держави щодо перегляду і спрощення дозвільних, реєстраційних і наглядових функцій, встановлення обґрунтованих прогресивних розмірів тарифів за надані послуги. Запровадження електронної ідентифікації товарів за принципом електронної акцизної марки для забезпечення можливості прослідковування шляху товару до прилавку (для фіскальних органів) і доведення легальності походження товару (для споживача)
9	Розвиток системи контролюючих служб та якісного кадрового забезпечення	Створення принципово нової системи взаємодії фінансового, фіскального, банківського контролю, ураховуючи повноваження Рахункової палати, Бюро економічної безпеки України, Державного бюро розслідувань, НАБУ та підвищивши їхню відповідальність за стан і якість контролю. Критерієм оцінювання діяльності контролюючих і правоохоронних органів має бути реальне повернення коштів і майна державі та усунення правопорушень

Джерело: складено за даними⁶⁸⁸.

Реалізація наведених заходів щодо протидії тіньовій економіці об'єктивно обумовлює залучення всіх можливих стейкхолдерів, зокрема й тих, які є в самій тіньовій економіці. Наприклад, добросовісні надавачі якісних доступних комерційних послуг апріорі зацікавлені в їх популяризації та як споживачі інших видів послуг мають мати можливість сприяти

⁶⁸⁸ Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь /ред. В. М. Гесць та ін. К.: НВЦ НБУВ, 2010. 232 с.; Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій. Львів: ІРД НАН України, 2012. 568 с.; Августин Р. Р. Пріоритети та механізми системної детінізації економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 / Львівський торговельно-економічний університет. Львів, 2018. 40 с.; Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми регулювання: монографія у 2-х томах. Т.1 / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2019. 377 с.

неупередженому усуненню ризиків отримання недоброякісних послуг від інших надавачів.

На нашу думку, позаяк, відповідно до частини першої статті 42 Конституції України⁶⁸⁹, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, у сучасних умовах алгоритм запровадження будь-якої прозорої моделі економічного розвитку чи її окремих пріоритетів має базуватися на повноцінній реалізації усіх елементів принципу економічної свободи (економічній самостійності, економічній рівноправності та економічній відповідальності), забезпечуючи тим самим якість бізнес-клімату та легальність і прозорість бізнес-середовища.

Підтримуємо позицію, що для системної детінізації сфери комерційних послуг важливим є формування сприятливого бізнес-середовища, яке розглядається як сукупність окремих суб'єктів економіки (з їхніми взаємозв'язками та взаємовідносинами) і чинників зовнішнього середовища, які впливають на них, характерними особливостями якого є:

- бізнес-середовище є частиною суспільного середовища та в ідеалі слугує підвищенню національного багатства й добробуту;
- функцією якості бізнес-середовища є ефективність економічних процесів у країні;
- бізнес-середовище має властивості територіальної цілісності, у межах якої формується діловими людьми, нацією та інститутами (державними, фінансово-кредитними та ін.) з їхніми взаємозв'язками та взаємовідносинами;
- бізнес-середовище формується чинниками (правового, політичного, соціального, економічного характеру), сукупність яких створює умови для функціонування бізнесу економічних суб'єктів конкретного суспільства, здійснення ділових відносин і функцій⁶⁹⁰.

З позицій стимулювання підприємницької ініціативи в країні та формування соціально відповідального бізнес-середовища, першочергове значення має системне викоренення таких інституційних деформацій бізнес-середовища, як корупція, рейдерство, тінізація, економічна злочинність і дискримінація тощо.

Слід ураховувати вимоги статті 23 Конституції України, згідно з якими кожна людина, маючи право на вільний розвиток своєї особистості і не порушуючи водночас права та свободи інших людей, має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Важливо зважати, що саме положеннями статей 42 та 67 Основного Закону України визначено:

- заборону зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції;

⁶⁸⁹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶⁹⁰ Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій. Львів: ІРД НАН України, 2012. 568 с.: С.63, С.72-73.

- захист державою конкуренції у підприємницькій діяльності та прав споживачів;
- здійснення державою контролю за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт;
- обов'язок кожного сплачувати податки та збори в порядку та розмірах, установлених законом⁶⁹¹.

Доводиться констатувати, що саме в результаті недоброякісного виконання або інституційного блокування реалізації цих приписів Основного Закону як норм прямої дії в Україні домінує стереотип тіньової діяльності, що суттєво загрожує національній безпеці України, одним з фундаментальних національних інтересів якої є сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства та держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення.

Варто згадати, що всупереч зазначеним приписам із серпня 2014 р. по 30.06.2015 р. в Україні діяв введений бюджетним законодавством мораторій на проведення перевірок підприємств контролюючими органами, що мало негативні наслідки як для суспільства, так і для держави. Повна заборона перевірки суб'єктів господарювання контролюючими органами призвела до:

- суттєвого збільшення кількості звернень громадян щодо недотримань суб'єктами господарювання законодавства у сфері захисту прав споживачів унаслідок порушення конституційних норм, вимог резолюції ООН та директив ЄС;
- збільшення випадків недобросовісного ведення бізнесу окремими суб'єктами господарювання;
- негативної реакції ЄС та виникнення ризику обмеження експорту вітчизняної продукції на зовнішні ринки.

Примітно також, що замість реформування системи державного нагляду (контролю) виключно на засадах запровадження в цій сфері регламентованих законом адміністративних процедур в Україні окремим законом⁶⁹² було пролонговано до 01.01.2019 р. практику колізійного мораторію на здійснення заходів державного нагляду (контролю) суб'єктів господарювання, яка так і не призвела до істотного зниження рівня тінізації національної економіки. Потреба в розробленні та впровадженні законодавства про адміністративну процедуру, що відповідає принципам SIGMA/OECD, укотре залишена поза увагою.

Підкреслимо, що серед пріоритетів згаданого закону⁶⁹³ було розроблення і затвердження Кабінетом Міністрів України стратегії та програми реформування системи державного нагляду (контролю), зокрема в

⁶⁹¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶⁹² Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 03.11.2016 р. № 1728-VIII. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1728-19#Text>.

⁶⁹³ Там само.

частині перегляду контрольних функцій держави для їх оптимізації та відповідного скорочення кількості органів державного нагляду (контролю) і чисельності їх працівників.

У подальшому фокус перенесено на розроблення і затвердження до 1.07.2018 р. концепції та плану заходів з реформування системи державного нагляду (контролю) для впровадження ризик-орієнтованого підходу до здійснення заходів державного нагляду (контролю) у всіх сферах господарської діяльності. Примітно, що урядом було схвалено:

- Концепцію реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища⁶⁹⁴, яка не отримала правового розвитку в частині утворення єдиного інтегрованого державного органу природоохоронного моніторингу та нагляду (контролю);

- Стратегію реформування системи державного нагляду (контролю)⁶⁹⁵, для здійснення якої Кабінету Міністрів України належало надалі затвердити окрему програму реформування системи державного нагляду (контролю), що теж дотепер не реалізовано.

Очевидним підтвердженням інституційного блокування конституційних засад системної протидії тіньовій економіці в Україні є перманентне зволікання із законодавчою імплементацією порядку щорічного подання громадянами декларації про свій майновий стан і доходи за минулий рік. Наприклад, частиною другою статті 67 Конституції України⁶⁹⁶ встановлено, що усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

Однак доводиться констатувати, що в Україні дотепер не впроваджено в практику реалізацію усіма громадянами конституційного обов'язку щодо щорічного декларування свого майнового стану та доходів з дотриманням конституційного принципу рівності усіх перед законом, зокрема всіма представниками бізнес-спільноти. Зауважимо також, що чинним Законом України «Про захист прав споживачів» від 2.05.1991 р. № 1023-ХІІ⁶⁹⁷ термін «послуга» визначено як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб. Проте жодним чином не врегульовано поширену

⁶⁹⁴ Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616-р. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80#Text>.

⁶⁹⁵ Про схвалення Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю): розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2017 р. № 1020-р. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1020-2017-%D1%80#Text>.

⁶⁹⁶ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶⁹⁷ Про захист прав споживачів: Закон України від 02.05.1991 р. № 1023-ХІІ. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.

позадоговірну практику реалізації комерційних послуг, забезпечуючи моніторинг їхніх обсягів, якості та безпечності.

Тому законодавче розблокування процесу загальнонаціонального щорічного декларування майнового стану та доходів громадян, на наше переконання, варто розглядати як:

- найважливіший пріоритет національної політики щодо запобігання та протидії тінізації економіки, забезпечення безальтернативності процесів детінізації та нівелювання впливу на них різних політичних сил і деструктивних економічних інтересів;

- економіко-правовий інструмент зміцнення економіки та безпеки України в умовах збройної агресії з боку Росії, детінізації національної економіки з безпосередньою консолідованою участю громадян держави та їх рівності перед законом;

- унікальний засіб поєднання економічної самостійності, економічної рівноправності та економічної відповідальності для всіх учасників економічних відносин, позаяк кожна юридична особа має кінцевих бенефіціарних власників, якими є конкретні фізичні особи як потенційні суб'єкти щорічного декларування;

- дієвий аргумент щодо системного переходу до повної легітимації економічного життя країни шляхом запровадження електронних безготівкових розрахунків.

У сфері послуг загальнонаціональним пріоритетом слід визнати реалізацію конституційної вимоги щодо забезпечення державою здійснення контролю за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, що означатиме запровадження тим самим механізму детінізації у цій сфері.

В основу сучасного механізму системного функціонування та моніторингу всього спектру комерційних послуг варто покласти на рівні законодавчого акта алгоритми імплементації таких пріоритетних напрямів:

- законодавче запровадження процедури незалежної сертифікації всіх послуг, які мають бути зафіксовані єдиним базовим національним класифікатором;

- документальне підтвердження незалежної сертифікації конкретних послуг, що надаються чи надаватимуться суб'єктом підприємницької діяльності;

- функціонування національної інформаційно-аналітичної онлайн-платформи надавачів сертифікованих комерційних послуг і вартості цих послуг; фіксації оцінки, відгуків, скарг і пропозицій споживачів щодо якості і безпечності послуг;

- системне запровадження електронних безготівкових розрахунків для надання комерційних послуг.

Доцільним, на нашу думку, є системне впровадження незалежного оцінювання сучасних законопроектних і нормативно-розпорядчих ініціатив новоствореними правоохоронними органами: Бюро економічної безпеки України, Державним бюро розслідувань, НАБУ тощо, – на предмет імовірного

збільшення рівня тінізації економіки та поширення корупції внаслідок їх впровадження. Особливої уваги потребує розроблення та імплементація суспільно прийнятного алгоритму легалізації тіньового капіталу та його залучення до легальної економіки.

Також важливим є системний розвиток зацікавленості та активності громадян щодо відкритості та доступності інформації про власність і результати економічної діяльності як економічної основи повноцінного вирішення своїх власних і суспільних проблем. У сім'ї, школі, інших спільнотах, засобах масової інформації, креативних продуктах потрібний акцент на усвідомлення обов'язку та суспільної ролі щорічного декларування – першооснови формування раціональної економічної поведінки людини, її суспільної відповідальності за своє майбутнє, свою діяльність та її результати.

Формування пріоритетів сучасної політики детінізації сектору комерційних послуг має передбачати поступову відмову від патерналістських інструментів прямої підтримки окремих видів економічної діяльності чи господарюючих суб'єктів на користь використання горизонтальних інструментів, дія яких спрямована на формування ефективного середовища взаємодії між бізнесом, владою та суспільством для формування конкурентного ринку послуг, адекватного внутрішнім і зовнішнім викликам. Для кожного регіону важливо підтримати ті види економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які базуються на їхніх самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах розвитку, мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку регіонів у майбутньому, а також забезпечать високу якість наданих послуг населенню⁶⁹⁸.

Отже, політика детінізації економіки в Україні, включно зі сферою послуг, має конституційне підґрунтя, яке апіорі є консенсусною основою цієї політики та визначає такі стратегічні пріоритети її реалізації: розблокування процесу загальнонаціонального щорічного декларування майнового стану та доходів усіх громадян України; забезпечення державою здійснення контролю за якістю і безпечністю усіх видів послуг і робіт. Реалізація заходів щодо протидії тіньовій економіці об'єктивно обумовлює залучення всіх членів суспільства, сприяючи неупередженому усуненню ризиків отримання недоброякісних послуг від недобросовісних надавачів.

На фоні сучасного запровадження в Україні міжнародних стандартів податкового контролю для всіх учасників міжнародної торгівлі та імплементації норм, передбачених Планом протидії практикам розмивання оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування (антиофшорні закони BEPS (Base Erosion and Profit Shifting)), реформування інституту фінансової відповідальності та удосконалення процедури

⁶⁹⁸ Тінізація сектору комерційних послуг: національний та регіональний вимір: наукова доповідь / наук. редактор М. І. Мельник. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2021. 149 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»): С.5.

адміністрування податків та зборів⁶⁹⁹ для законодавчої імплементації пропонованих підходів доцільним є розроблення проблемно-орієнтованого законопроекту «Про засади запобігання та протидії тінізації економіки», реалізація якого сприяла б формуванню такого інституційного середовища, для якого тіньова економіка стала б неефективною та недоступною.

Реалізація означених пропозицій сприятиме забезпеченню логічної завершеності дієвого економіко-правового механізму детінізації підприємницької діяльності як одного з критеріїв оцінювання ефективності впроваджуваних реформ і прийняття їх суспільством.

4.9. Механізми та інструменти детінізації ринку комерційних послуг України

Тіньова економіка існує в усіх країнах світу та відрізняється за структурою та прояву. Масштаби та особливості тіньової економіки пов'язані з національними господарськими моделями та ступенем зрілості ринкових відносин. Боротьба з тіньовою економікою в Україні декларується від початку проголошення незалежності, однак тіньовий сектор продовжує зростати, особливо в періоди економічних та суспільно-політичних криз, що обумовлено негативними очікуваннями бізнесу та швидким виведенням коштів у тінь.

Надмірна зарегульованість та адміністративний тиск сприяють зростанню обсягів тіньової економіки, крім того, *основними причинами високого рівня тінізації економіки України стали:*

- високий рівень корупції;
- недосконалість судової системи, що породжує неможливість підприємцями захистити свої права;
- низький рівень ефективності механізму захисту прав власності;
- суспільно-політична нестабільність та військові дії на східному кордоні України;
- високі податкові ставки та непрозорі правила в податковій сфері;
- адміністративний тиск збоку перевіряючих органів державного та місцевого рівня⁷⁰⁰ (на Інспекційному порталі⁷⁰¹ присутня інформація про 447 органів, які можуть перевіряти діяльність бізнесу, з них 405 – територіальні та регіональні органи влади та 33 державні контролюючі органи).

⁶⁹⁹ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: закон України від 16 січня 2020 року № 466-IX. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text>

⁷⁰⁰ Тимчасово припинено перевірки на період встановлення карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19). На які перевірки в 2021 році поширюється мораторій — роз'яснення Мінсоцполітики. URL: <https://www.sop.com.ua/news/2886-na-yak-perevrki-pd-chas-karantinu-moratory-d-roz'yasnennya-mnsotspoltiki>.

⁷⁰¹ Інспекційний портал. URL: <https://inspections.gov.ua/regulator/index?tab=central>.

Основними причинами відходу бізнесу в тінь також стають зростання рівня податків, зокрема на соціальне забезпечення; якість державних інститутів; трансферти та регулювання ринку праці; державні послуги та морально-психологічні установки платника податків тощо⁷⁰².

Податкові та адміністративні обмеження, а також корупційні ризики породжують низку схем для повного або часткового ухиляння від оподаткування. Основними схемами для ухиляння від сплати податків в Україні стали⁷⁰³:

- здійснення «транзитних» операцій в значних обсягах з мінімізацією залишків на рахунках підприємства на кінець робочого дня;
- невідповідність задекларованих фізичними особами доходів обсягам проведених ними фінансових операцій;
- отримання не облікованого доходу та вивезення його готівкою за межі митного кордону України та інші;
- використання криптоактивів для уникнення оподаткування доходів;
- здійснення фінансових операцій з оплати послуг, які мають ознаки підприємницької діяльності, через систему миттєвих платежів на особисті рахунки фізичних осіб;
- надання підроблених документів для підтвердження джерел походження готівкових коштів; збільшення витрат, збільшення податкового кредиту шляхом здійснення операцій без фактичного постачання товару та надання послуг (фіктивні операції).

Детінізація економіки потребує зменшення впливу факторів, що змушують підприємців ухилятися від сплати податків. К. Вільямс виділяє три концепції державної політики щодо тіньової економіки: прямий контроль – заходи стримування; прямий контроль – заохочення; непрямий контроль. Основною метою державної політики детінізації є транзит тіньової економіки в легальне русло⁷⁰⁴.

Основний комплекс заходів та механізмів з детінізації економіки слід розробляти та реалізовувати на державному рівні, де сконцентровано усю повноту законодавчого та адміністративного ресурсу, створення передумов для якісного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності. Механізми детінізації економіки України та секторів комерційних послуг можна умовно розділити на кілька груп:

⁷⁰² Гримін А. Детінізація економіки: від традиційних схем і декларацій до цивілізованого підходу і рішучих дій. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/07/29/663486/>.

⁷⁰³ Типологічне дослідження відмивання доходів від податкових злочинів. Державна служба фінансового моніторингу України. К. 2021. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/publicczvit/2020/%D0%A2%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202020.pdf>.

⁷⁰⁴ Williams C. C. Tackling Europe's undeclared economy. ADAPT Bulletin. 2015. URL: http://eprints.whiterose.ac.uk/88092/1/Williams_ADAPT_article.pdf

УПРАВЛІНСЬКИЙ – спрямований на зменшення рівня тінізації економіки шляхом покарання або стимулювання транзиту в легальний сектор економіки. Як інструменти можна застосовувати спрощення процедури реєстрації та ліцензування бізнесу, посилення моніторингу за діяльністю суб'єктів підприємництва в секторах з високим ризиком несплати податків, додаткові штрафи для платників податків, які раніше вже були викриті в ухилянні від сплати податків, примусове використання сертифікованих касових апаратів тощо.

ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВИЙ – спрямований на впровадження та використання інформаційно-комп'ютерних технологій, інтернет-зв'язку, діджиталізацію економічних процесів, що максимально полегшують функціонування бізнесу та сприяють переходу з тіньової в легальну економіку. Блокчейн, електронна реєстрація бізнесу, електронне декларування податків та інших платежів до бюджету, впровадження загальнообов'язкових режимів електронного податкового адміністрування, використання електронних технологій оплати праці тощо⁷⁰⁵, дозволяють збільшити прозорість у системі управління, адміністрування, звітності та спростити ведення бізнесу.

СОЦІАЛЬНИЙ – заходи спрямовані на підвищення фінансової та правової грамотності, обізнаності у функціонуванні фінансової системи, переваг та стимулів для роботи в легальному секторі економіки, а також відповідальності за ухиляння від сплати податків тощо.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ – основний механізм системної детінізації економіки, оскільки визначає якість та ефективність реалізації реформ, спрямованих на зниження рівня тінізації економіки та подолання негативних наслідків. Детально глибина та актуальність інституційних механізмів подолання тінізації описана⁷⁰⁶ Я. Жаліло, який зазначає, що «розвиток корупції та тіньової економіки як об'єктивний наслідок диспропорційності інституційних змін на початку реформ у подальшому стає чинником зниження ефективності політики реформ, яка мала б досягти необхідних інституційних змін та подолання інституційного підґрунтя тінізації». Здійснення необхідних інституційних змін для реалізації політики детінізації спрощується поширенням мережевої економіки, зниженням трансакційних витрат, необхідних для переходу в легальну економіку, зростанням рівня довіри в суспільстві та прозорістю регуляторних, податкових, контрольних процедур. Отже, інституційними інструментами зниження рівня тінізації стають⁷⁰⁷:

- деперсоналізація інституційних змін шляхом використання автоматизації в процесах управління з мінімальною корупційною складовою;

⁷⁰⁵ Кіржецька М.; Кіржецький Ю. Діджиталізація економічних процесів як напрям детінізації економіки України. *Галицький економічний вісник* 1 (62). 2020. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/31689/2/GEB_2020v62n1_Kirzhetska_M-Digitization_of_economic_64-70.pdf. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu.

⁷⁰⁶ Жаліло, Я. Тіньова економіка як "інституційна пастка" на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. Київ, 2018. № 2. С. 22-40.

⁷⁰⁷ Там само. С. 36-37.

- спрощення регуляторних та податкових процедур, розвиток прозорості;
- посилення контролю на реальними доходами громадян та обґрунтованістю надання різного роду соціальних пільг та субсидій;
- пріоритетність структурної модернізації грошово-кредитного сектору;
- підтримка та стимулювання виходу малого та середнього бізнесу на міжнародні ринки, що сприятиме руйнуванню монополії олігархічних структур та сприятиме поширенню міжнародно визнаних моделей легального ведення бізнесу.

- створення та ефективне функціонування органів протидії тіньовій економіці. *Підвищення ефективності та прозорості функціонування податкових органів*⁷⁰⁸⁷⁰⁹. Податкове навантаження в Україні знаходиться на середньому для Європи рівні, проте оцінюється підприємцями та суспільством як високе за низької ефективності діяльності державних органів, оскільки податкові надходження не забезпечують достатній рівень забезпечення громадських потреб. Вирішення проблеми податкового навантаження вимагає підвищення ефективності та прозорості віддачі фіскального ресурсу. Необхідністю стає реформування податкової системи шляхом створення єдиного податкового органу для контролю у сфері податкового законодавства із загальною інформаційною системою на основі big data (шляхом об'єднання Державної податкової служби, Державної служби фінансового моніторингу, Державної аудиторської служби України, Державної митної служби України, Державної фіскальної служби України);

- *антикорупційна політика є невід’ємною складовою інституційного інструменту боротьби з тіньовою економікою. За Міжнародним індексом*

⁷⁰⁹ Гримін А. Детінізація економіки: від традиційних схем і декларацій до цивілізованого підходу і рішучих дій. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/07/29/663486/>.

сприяння корупції у 2020 р.⁷¹¹ Україна опинилася на 117 місці серед 180 країн з результатом у 33 бали (100 балів максимальний результат) поруч з такими державами, як Замбія, Нігер, Сієра-Леоне. Хоча показник України збільшився на 3 бали порівняно з 2019 р., він продовжує залишатися низьким, а корупція і надалі має системний характер. 41% опитаних керівників великих компаній стикалися з корупцією у професійній діяльності за останній рік⁷¹². За Індексом економічної свободи у 2021 р. Україна опинилася на останньому місці в Європі (45 місце, «переважно не вільна») залишаючись найменш економічно вільною у регіоні та на 127 місці у світі (серед 178 держав)⁷¹³, зокрема через високу корумпованість та політичний тиск на судову систему, що не спроможна захисти права власності.

В Україні антикорупційна політика формується та реалізовується шляхом побудови інституційної системи запобігання та протидії корупції, до якої входять спеціалізовані органи, законодавство, формування спеціальних механізмів для запобігання та протидії корупції тощо. В Україні створені та працюють такі органи, як Національне агентство запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Вищий антикорупційний суд України, а також певні завдання в сфері протидії корупції виконують органи прокуратури та Національної поліції. У 2021 р. створено Бюро економічної безпеки (БЕБ), яке займатиметься розслідуванням економічних злочинів. Таке розпорошення виконавців та покладених на них функцій не сприяє швидкому зниженню рівня корупційних злочинів, що негативно позначається на міжнародному іміджі держави та знижує рівень довіри до органів влади в суспільстві. Іншою проблемою є відсутність політичної волі здійснювати докорінне реформування економічної системи. Моніторинг прогресу реформ в Україні за 2020-21 роки⁷¹⁴ показав, що у сфері економіки виконано лише 14% рекомендацій, не виконано – 43%, частково виконано – 43%. Відсутність політичної волі (небажання позбавлятися ручного контролю над інститутами) та практичного впровадження заходів, що покликані стимулювати розвиток економічної сфери негативно позначається і на динаміці детінізаційних процесів у державі.

Серед заходів, спрямованих на подолання корупції та підвищення прозорості органів влади на усіх ієрархічних рівнях, слід відзначити:

⁷¹¹ Corruption perceptions index 2020. URL: https://images.transparencycdn.org/images/CPI2020_Report_EN_0802-WEB-1_2021-02-08-103053.pdf.

⁷¹² Стан корупції в Україні за оцінками населення, бізнесу та експертів. Національне антикорупційне бюро України: *веб-сайт*. URL: <https://nabu.gov.ua/open-office/biblio/sociologiya/stan-korupciyi-v-ukrayini-za-ocinkami-naselennya-biznesu-ta-ekspertiv>.

⁷¹³ Miller T., Kim A., Roberts J. 2021 Index of Economic Freedom. URL: https://www.heritage.org/index/pdf/2021/book/2021_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf.

⁷¹⁴ Моніторинг прогресу реформ в Україні за 2020-21 роки: *веб-сайт*. URL: <https://uareforms.org/monitoring>.

- формування прозорості судової та правоохоронної системи для забезпечення гарантій справедливих судових процесів, зокрема шляхом⁷¹⁵:

- ✓ повернення довіри до судової влади, передусім шляхом викорінення корупційних зв'язків та практики впливів на судові рішення;
- ✓ вдосконалення та структурування стратегії і тактики подальшої реформи судової системи;
- ✓ узгодження кадрової політики у сфері судової діяльності із суспільними інтересами;
- ✓ участі громадськості та міжнародних експертів у контексті забезпечення довіри до процесу реформи та її результатів;
- ✓ вдосконалення механізму забезпечення підзвітності судової системи шляхом перманентного моніторингу доброчесності суддів і прокурорів;
- ✓ дебіюрократизації судового процесу шляхом розвитку концепції електронного суду;

- обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів під час купівлі товарів, вартість яких вища за визначену;

- антикорупційна освіта, привернення уваги населення до проблеми корупції, покарання не лише тих, що беруть хабарі, але і тих, що їх пропонують є базовими принципами антикорупційної політики;

- підвищення рівня захисту прав власності.

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ – механізм детінізації формується на основі використання широкого інструментарію, зокрема програм фінансового заохочення, податкових пільги та зниження ставок податків для малого та мікробізнесу, податкових канікул, cashback, сучасних та доступних електронних способів оплати, відкриття рахунків «єдиний стандарт платежу» тощо.

Важливим інструментом фінансово-економічного механізму, що використовувався багатьма державами світу для переведення бізнесу з тіньового в легальне русло, є амністія тіньових капіталів (крім корупційного походження), насамперед тих, що скеровуються в інноваційно-креативні сектори економіки. Одноразове добровільне декларування активів фізичних осіб запроваджено в Україні на період з 1.09.2021 р. по 01.09.2022 р. та передбачає одноразову сплату податку в розмірі 2,5% (у разі придбання облігацій внутрішніх державних позик), 5% (для валютних цінностей та майна в Україні), 9% (для валютних цінностей та майна за межами України)⁷¹⁶. Активи в розмірі до 400 тис грн декларувати не потрібно. Цільовою аудиторією податкової амністії мають стати підприємці (ФОПи та самозайняті особи), які

⁷¹⁵ Павленко Н. В., Виганяйло С.М., Пилипенко Н.М. Детінізація економіки України як чинник економічного зростання. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 21-28. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10870?show=full> DOI: 10.32702/23066806.2021.7.21.

⁷¹⁶ Одноразове добровільне декларування. *Міністерство фінансів України: веб-сайт*. URL: https://mof.gov.ua/uk/one-time_voluntary_declaration-530.

в минулому занижували розмір податкових зобов'язань, ухилялися від сплати ЄСВ або працювали без державної реєстрації. За задумом, податкова амністія може вивести з тіні до 20 млрд дол., з яких державний бюджет поповниться на 1 млрд грн⁷¹⁷. Ефективність реалізації податкової амністії визначається рівнем довіри в суспільстві, зокрема громадян до владних інституцій, що визначає готовність показати незадекларовані доходи. Рівень довіри до органів влади та правосуддя в Україні є низьким: судам не довіряють 59% опитаних громадян (станом на 2021 р.), Кабінету Міністрів України – 63%, Верховній Раді України – 68%, Національному агентству з питань запобігання корупції – 57%⁷¹⁸. За такого високого рівня недовіри не варто очікувати високого рівня активності серед бажаючих амністувати тіньовий капітал, винятки можуть становити чиновники та політики, в яких накопичились кошти в офшорах, якщо вони не зможуть ними скористатися. Податкова амністія в такому вигляді здебільшого спрямована на середній клас, який в Україні ще не є сформованим та за відсутності довіри до влади не дасть очікуваного позитивного ефекту. Для отримання очікуваного позитивного ефекту амністія тіньових коштів повинна проводитися разом з іншими заходами з детінізації економіки, інакше за певний період часу капітал знову «тікатиме» у тінь. Крім того, потрібні чітко визначені умови щодо покарання чи санкцій після закінчення пільгового періоду для тих суб'єктів, що нею не скористалися. Не зовсім зрозуміло, які заходи будуть застосовуватися до тих хто не скористався амністією, а також, чи будуть достатньо захищені ті суб'єкти, які нею скористалися.

Обмеження використання готівкових коштів, законодавче розширення безготівкових розрахунків та зменшення обігу готівки. Обмеження використання готівкових коштів забезпечить значний позитивний ефект на зниження рівня тіньової економіки країни, простежується чітка обернена залежність між показником використання цифрових платежів країни та рівнем тіні в економіці. Прикладом є країни члени ЄС, в яких ліміт із сумою, дозволеною для готівкових платежів за товари та послуги, коливається в діапазоні від 2500 євро в Іспанії до 500 євро в Греції. В Україні значення цього показника становить близько 6000 євро, що на 58% більше, ніж максимальний ліміт у ЄС⁷¹⁹.

Найбільше можливостей для приховування доходів у видах підприємницької діяльності, де активно використовується готівка, є роздрібна торгівля, надання різних видів послуг населенню тощо. Легалізація готівкових операцій в усіх країнах відбувається шляхом використання реєстраторів розрахункових операцій (РРО). У 2019 р. Верховною Радою України прийнято

⁷¹⁷ Податкова амністія 2021. URL: <https://detinizaciya.org.ua/podatкова-amnistiya>.

⁷¹⁸ Опитування населення України стосовно довіри до судової та інших гілок влади, суддівської незалежності та підзвітності, сприйняття корупції та готовності повідомляти про її прояви 16 с. С. 7. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/2021_Survey_Population_Report_UKR.pdf/.

⁷¹⁹ Кіржецька М.; Кіржецький Ю. Діджиталізація економічних процесів як напрям детінізації економіки України. *Галицький економічний вісник* 1 (62). 2020. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/31689/2/GEB_2020v62n1_Kirzhetska_M-Digitization_of_economic_64-70.pdf. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu.

закони⁷²⁰ щодо детінізації готівкових розрахунків, які покликані сприяти виведенню їх з тіні, захистити бізнес від недобросовісної конкуренції, спростити податкове адміністрування та державний контроль за розрахунковими операціями. З 2020 р. запроваджено безкоштовні програмні рішення для підприємців при реєстрації розрахункових операцій (ПРРО). Станом на 1.04.2021 р. ПРРО використовують 16 тис. суб'єктів господарювання, зареєстровано 83,7 тис. ПРРО, фіскалізовано 218 млн документів⁷²¹. За інформацією Державної податкової служби України, понад 120 тис. суб'єктів господарювання зареєстрували понад 380 тис. РРО/ПРРО, а загальна сума виторгів, проведених через РРО, у 1 півріччі 2021 року становила понад 700 млрд гривень, що на 18,4% більше аналогічного періоду попереднього року. Така позитивна динаміка спостерігалася, незважаючи на обмеження, пов'язані з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)⁷²². З 1.01.2022 р. застосування РРО або ПРРО ФОПами стає обов'язковим (окрім платників єдиного податку першої групи). Крім того, затверджено новий порядок обліку товарних запасів⁷²³ і надалі підприємцям необхідно буде оформляти товарні та транспортні накладні, митні декларації, вести повний бухгалтерський облік, що значно ускладнить функціонування та рентабельність малого бізнесу, а відтак негативно впливатиме на процеси детінізації.

Зниження податкового тиску на суб'єкти підприємництва та лібералізація податкових платежів, формування оптимальної системи оподаткування. Повне або часткове ухилення від оподаткування зумовлює недоотримання державою фінансових ресурсів, збільшує податковий тиск на підприємців, що працюють у легальному секторі економіки, викривлює конкурентне середовище, стимулюючи інших підприємців до «відходу» в тінь.

Як зазначають дослідники⁷²⁴, в усіх економічних моделях є сектори, отримання доходів в яких є неконтрольованими (зокрема, це послуги нянь, доглядальників, побутові послуги, приватні перевезення та ін.). Посилення контролю над цими видами діяльності не виправдано, оскільки навіть за умови забезпечення тотального контролю над транзакціями витрати на

⁷²⁰ Про внесення змін до Закону України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг" щодо детінізації розрахунків в сфері торгівлі і послуг : Закон України від 20 вересня 2019 року № 128-IX. Дата оновлення: 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-20#Text>.

Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо детінізації розрахунків в сфері торгівлі і послуг : Закон України від 20.09. 2019 року № 129-IX. Дата оновлення: 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-20#Text>.

⁷²¹ РРО/ПРРО. Міністерство фінансів України: веб-сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/ppro>.

⁷²² Сума задекларованих виторгів, проведених через РРО, зросла на 109 млрд гривень. *Державна податкова служба України: веб-сайт*. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/488529.html>.

⁷²³ Про затвердження Порядку ведення обліку товарних запасів для фізичних осіб - підприємців, у тому числі платників єдиного податку. Наказ МФУ від 03.09.2021 № 496. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE37033.html

⁷²⁴ Томнюк Т. Л. Фіскальний інструментарій детінізації економіки України. *Економіка та управління національним господарством*. В. І-ІІ (77-78). 2020. URL: http://chtei-knteu.cv.ua/herald_en/content/download/archive/2020/v1_2/6.pdf.

адміністрування такого контролю будуть перевищувати податкові надходження; в умовах значної кількості малозабезпечених домогосподарств можливість заробітку без сплати податків певною мірою дозволяє державі вирішувати проблеми крайньої бідності, економлячи державні кошти.

Трансформація податкової системи. Експертами пропонується замінити ПДВ (податок на додану вартість) на податок з продажів⁷²⁵, оскільки ПДВ є висококорупційним податком і одним із факторів створення тіні, щорічні втрати бюджету через «скрутки» і схеми становлять 5-6% ВВП (250-200 млрд грн). Крім того, він складний в адмініструванні, утворює 3% ВВП заморожених оборотних коштів підприємств, 0,2% ВВП (7-8 млрд грн на рік) становить корупційна рента при відшкодуванні (10% суми відшкодування), і такий спосіб отримання відшкодування використовують 50% учасників. Податок з продажів активно використовується у США та Канаді. Основними його переваги для застосування в Україні, на думку експертів, є⁷²⁶:

- здешевлення капітальних інвестицій на 20% при імпорті та 10-15% при внутрішньому виробництві, що фактично сприятиме збільшенню капітальних інвестицій на 15-20%;
- мінімізація тіньової економіки внаслідок зникнення контрабанди на митниці. З продажів на імпорті перестає збиратися ПДВ, зникає потреба в оптимізації і використанні контрабандних каналів. Скасування ПДВ збільшить пропозиції легального товару на споживчому та оптовому ринках, оскільки будь-яка реалізація продукції в роздріб буде обкладатися податком. Оскільки ФОПи офіційно не платять податок з реалізації, то ланцюг продажів дозволяє мінімізувати ПДВ. При збільшенні частки офіційного товару в економіці роздріб буде змушений продавати більше офіційного товару, що сприятиме також легалізації процесів у торгівлі, що сприятиме детінізації економіки (від 40 до 13% за п'ять років);
- скасування ПДВ усуває перешкоди в роботі бізнесу, пов'язані з блокуванням податкових накладних, особливо для підприємств, що ведуть діяльність у напівлегальному полі (реалізують частку виробленої продукції у «білу», а частину в тіньову економіку);
- збільшення надходжень до бюджету та спрощення ведення бізнесу, падіння рівня тіні. Застосування ставки ПДВ 20% до споживчих витрат (без застосування пільг та знижених ставок) має становити у структурі ВВП від 14,2 до 15,6%. Водночас збори ПДВ ураховуючи відшкодування, становлять 9,5-10,5% ВВП. У 2020 р. збори ПДВ становили 9,53% ВВП. Різниця між потенційними зборами ПДВ і реальними зборами становить 5-6% ВВП, або 250-300 млрд гривень, у 2021 році. Із застосуванням податку на продаж прогноз зборів оцінюється на рівні 6,6-7,3% ВВП за рівня споживання у розмірі 90% ВВП, який очікується найближчими роками. Прогноз зборів з

⁷²⁵ Податок з продажів як альтернатива ПДВ. Аналітична записка. Український інститут майбутнього. 2021. 72 с. С. 45. URL: <https://drive.google.com/file/d/19VUXPjc-9WJS3QexobZc1tLaOlshLP/view>.

⁷²⁶ Там само. С. 51-52.

податку з роздрібних продажів – 7,0-7,1% ВВП, за ставки 10% (0,7% ВВП на 1% ставки податку з продажів), відтак падіння тіні очікується на 70%. Сьогодні різниця між реальними зборами ПДВ та потенційно можливими зборами становить 50%, а у разі застосування податку з продажів на старті цей показник оцінюють на рівні 15%;

- платниками податку стають юридичні особи (резиденти і нерезиденти), фізичні особи підприємці, зареєстровані на території України, які здійснюють продаж товарів і послуг кінцевим споживачам у сегменті B2C (Business to Customer);

- стимулювання розвитку сервісної економіки. Для виведення з тіні ринку житла пропонується орендодавців вивести зпід дії норм податку з доходів фізичних осіб і за спрощеною процедурою зарахувати до платників податку з продажів;

- податок з продажів може працювати як:
 - ✓ місцевий, коли адміністрування податку здійснюється в кожному регіоні окремо;

- ✓ національний державний податок – з єдиною ставкою по всій країні, що зараховується повністю до місцевих бюджетів або у пропорції до державного. Такий підхід не дає сформувати конкуренцію регіонів, однак створює єдині правила гри і спрощує процес переходу з державного податку ПДВ;

- ✓ комбінований (ставка ПДВ знижується до рівня 5-7%), який зараховується до державного бюджету, а податок з роздрібних продажів перераховується виключно до місцевих бюджетів.

Переваги та недліки ПДВ та податку з продажів систематизовано в табл. 4.3.

Таблиця 4.3

Сильні та слабкі сторони ПДВ та податку з продажів	
ПДВ	Податок з продажів
<i>Переваги</i>	
Джерело та регулятор доходної частини бюджету	Простота адміністрування та автоматизації
Зрозумілий і звичний для бухгалтерів і чиновників	Нівелює вплив бюрократичних органів на бізнес, зменшує корупційні ризики
Узгоджено з ЄС – Інтеграція з ЄС	Можливість запуску регіональної конкуренції (на різних ставках податку), децентралізація державних фінансів
Рівномірне навантаження на ланцюг підприємства-поставок товарів	Зниження фіскального навантаження на бізнес, скорочення витрат на функціонування бізнесу
Адміністративно налагоджена (у т.ч. корупційна)	Покращення умов для приходу інвесторів, безподаткове виробництво
Податкове навантаження з ПДВ на кінцевий товар не залежить від числа оборотів і стадій створення вартості	Нараховується один раз на етапі продажу товарів (послуг) кінцевому споживачеві
Немає дискримінації платників залежно від їх ролі та місця в господарському процесі	Зменшення корупційних ризиків, ліквідація вилучень грошей для функціонування, зростання оборотного капіталу
	Сприятиме скороченню тіньової економіки

Недоліки	
Вимивання обігових коштів з економіки. Високі корупційні ризики (генерація податкового кредиту + відшкодування) Складне і витратне адміністрування (з урахуванням 1-ї події) і різних ставок Централізований характер податку (тільки державний податок) Високий рівень контрабанди при ставці 20% Проблеми з відшкодуванням Велика кількість пілг та операцій, звільнених від оподаткування Можливість ухиляння від сплати податку, через неузгодженість законодавчих актів з оподаткування, недосконалу систему бухгалтерського та податкового обліку розрахунків за ПДВ	Відсутність практики застосування в українській податковій системі та необхідність адаптації законодавства Обов'язкова наявність РРО в усіх суб'єктів господарської діяльності Складнощі з онлайн-торгівлею Імовірні проблеми з ЄС + МВФ (МФО) Імпорттери, виробники та проміжні споживачі оподаткованого товару (послуг) отримують сертифікат про звільнення від сплати роздрібного продажу, що сприяє ухиляння від сплати податку
Обсяг податкових надходжень	
5-6% ПДВ, або 250-300 млрд грн (2021 р.)	7-7,1 % ВВП (0,7% ВВП на 1% ставки податку) (прогноз)
Базова ставка – 20%	Базова ставка – 10% (пропонована)

Джерело: доповнено за⁷²⁷.

Ефективне адміністрування та використання ПДВ потребує низки удосконалень, серед яких експертами пропонується⁷²⁸:

- по перше, модернізувати автоматичну систему моніторингу шляхом збільшення комфортності та ефективності для платників податків. Зокрема, часове обмеження механізму позасудового блокування податкової накладної/розрахунку корегування в Єдиному реєстрі податкових накладних не може перевищувати 30 робочих днів; під процедури моніторингу в реальному часі мають підпадати не лише вартісні характеристики господарських операцій, що є об'єктом оподаткування податком, а і кількісні характеристики (аналіз даних залишків товару за кодом УКТЗЕД) та будь-які значні відхилення в товарному обліку платників, що мають великі накопичення підтвердженого податкового кредиту, повинні підлягати заходам податкового контролю. Станом на сьогодні система моніторингу передбачає наявність «привілейованого» класу платників, що мають так звану позитивну податкову історію (у більшості випадків це великі компанії), податкова

⁷²⁷ Юрченко О. А., Петраковська О. В. Замінники податку на додану вартість: вимога часу. URL: http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/5236/10-11-%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba%202020_0218-0220.pdf?sequence=1;

Податок з продажів як альтернатива ПДВ. Аналітична записка. Український інститут майбутнього. 2021. 72 с. С. 45. URL: <https://drive.google.com/file/d/19VUXPjc-9WJS3QexobZcltlLaOlshLP/view>.

⁷²⁸ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: 2021 С. 55-56. <http://www.iset-ua.org/images/Doslidzennya-shem-2021-final.pdf?fbclid=IwAR0yi1Q9Qm0drYuXWili5K3pbqIS66xYVe3A0YQ6gQe1V8RGnUHN0IodXA>

накладна/розрахунок, корегування яких за розрахунками контролюючого органу не підлягають блокуванню в будь-якому разі, хоча саме цей прошарок платників більш схильний до уникнення оподаткування;

- по друге, зафіксувати організаційну модель боротьби з податковими злочинами та зосередитися над її удосконаленням і розвитком, забезпечити проходження і прийняття в парламенті проекту Закону про внесення змін до адміністративного і кримінального законодавства із запуску діяльності БЕБ (Бюро економічної безпеки), надавши йому відповідний діапазон повноважень.

Детінізація підприємництва має свої особливості, оскільки схеми, які використовує бізнес для уникнення або зменшення обсягів оподаткування, залежать від розміру суб'єкта підприємницької діяльності (великий, середній, малий). Органам влади слід урахувати особливості тінізації економічних відносин за розміром підприємницької діяльності, оскільки різними є масштаби проблеми, а отже, і заходи, що мають скеровуватися на їх розв'язання.

Група суб'єктів господарювання (малий бізнес) на спрощеній системі оподаткування має різні ставки оподаткування⁷²⁹:

- фізичні особи підприємці I групи сплачують єдиний соціальний внесок (ЄСВ) у розмірі 22% мінімальної заробітної плати та єдиний податок (розмір встановлює місцева влада) не вище 10% прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

- фізичні особи підприємці II групи сплачують 22% мінімальної заробітної плати та єдиний податок (розмір встановлює місцева влада) не вище 20% мінімальної зарплати;

- фізичні особи підприємці III групи сплачують 22% мінімальної заробітної плати, єдиний податок – 5% доходу (якщо підприємець не зареєстрований платником ПДВ) або 3% податку з доходу та ПДВ (для тих хто зареєстрований платником ПДВ);

- фізичні особи підприємці на загальній системі оподаткування сплачують податок на доходи фізичних осіб – 18%, військовий збір – 1,8%, ЄСВ – 22%, а також податки за найманих працівників.

Необхідною умовою збереження перебування на спрощеній системі оподаткування є збереження обсягу доходів у межах певних лімітів: 1 млн 2 тис грн – для першої групи, 5 млн 4 тис грн – для другої, 7 млн 2 тис грн – для третьої (з 1.01.2021 р.).

Особливості функціонування малого підприємництва разом із низкою переваг створило умови для використання схем для зниження оподаткування. Зниження доходів дозволяє підприємцям зменшити розмір податку, залишаючись у групах I чи II спрощеної системи оподаткування, знизити оподаткування з обороту в третій групі порівняно із загальною системою чи платити менший пропорційний податок від зниження податкової бази.

⁷²⁹ ЄСВ та єдиний податок-2021: розрахунки для ФОПів. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2021/01/14/58514962/>.

Особливості функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в цій групі породжують шляхи тінізації економічних відносин, зокрема: *приховування частини доходів при наближенні до граничної межі доходу, напівлегальне розподілення доходів на рахунки інших компаній*. У другій групі видами діяльності, які найбільше вказують на зниження обороту у поєднанні з великим розміром сектору є роздрібна торгівля, готельно-ресторанний бізнес та виробництво. Податкові втрати, які завдають підприємства роздрібною торгівлі, що належать до другої групи, пов'язані із зниженням доходів у звітності, продажем “сірого” контрабандного імпорту, на який не було сплачено мита чи ПДВ, а втрати, пов'язані з митними операціями, оцінюються у 96 млрд грн на рік.

Серед, заходів, що пропонують експерти для зменшення фіскальних втрат внаслідок зниження обороту, є⁷³⁰:

- переорієнтація фізичних-осіб підприємців у I та II груп на діяльність у галузях, які не надаються для пропорційного оподаткування – дрібні та персональні послуги, мікропідприємства в готельно-ресторанному бізнесі, продаж домашньої, ручної чи сільськогосподарської продукції. Розроблення точних критеріїв діяльності та лімітів обороту, що дозволятимуть усім справжнім мікропідприємствам вписатися у цю групу. З цих груп мають бути виключені великі ринкові кіоски та підставні індивідуальні підприємці у великих ресторанах чи готелях;

- посилення контролю та відповідальності за афілюваність, наявність родинних та з ознаками родинності зв'язків між співпрацюючими юридичними особами та фізичними особами – підприємцями, що перебувають у першій групі спрощеної системи оподаткування, звітності та обліку. Поширеним є співробітництво суб'єктів малого бізнесу на спрощеній системі оподаткування, з юридичними особами на загальній системі оподаткування, які використовують спрощенців як напівлегальні конвертаційні центри для переведення в тіньову готівку частини робочого капіталу. Такого роду злочини, по-перше, інколи перебувають на межі злочину та, по-друге, можуть передбачати, структурування і подрібнення фінансових операцій більших суб'єктів бізнесу. Для цієї діяльності підприємницькі структури також спеціально створюють і використовують у своїй фінансово-господарській діяльності афілюваних суб'єктів – спрощенців;

- фіскалізація в повному обсязі та без відтермінувань III-ї групи в спрощеній системі оподаткування для того, щоб підприємства, що входять до цієї групи, не могли приховувати грошові доходи;

⁷³⁰ Гайдай Ю., Горюнов Д., Заха Д., Репко М. (2021) Боротьба із зниженням оподаткованого прибутку при спрощеній системі оподаткування: Аналіз та рекомендації. URL: <https://ces.org.ua/simplified-tax-system-paper/>; Августин, Р. Р., Демків, І. О. Стимули та інструменти детінізації підприємництва: секторальний аспект. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2019, 1 (53): 36-45. URL: <http://snku.krok.edu.ua/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/143>; Melnyk Mariana, Syniura-Rostun Nadia, Lysiak Nataliia, Dzyubina Andriy. Business environment of regions in Ukraine: Peculiarities of structuralinstitutional changes. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. Issue 1, Volume 19. P. 456-469. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19\(1\).2021.38](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19(1).2021.38)

- запровадження обов'язкового ПДВ для підприємств роздрібної торгівлі 3 групи спрощеної системи оподаткування. Для боротьби з проблемою продажу контрабандних товарів підприємствами роздрібної торгівлі необхідно, щоб торгові підприємства офіційно документували закупівлі. Це не призведе до надмірного адміністративного навантаження на роздрібні компанії та зрівняє умови між роздрібними підприємствами на спрощеній та на звичайній системі оподаткування (які часто є прямими конкурентами). На мікробізнес, який підпадає під обмежувальні критерії для першої групи спрощеної системи оподаткування ця вимога не має поширюватися;

- використання спрощеної системи оподаткування для розвитку самозайнятості, зокрема шляхом: надання податкових канікул (не менше одного року) та пільгового кредитування на відкриття власної справи; уніфікації всіх податкових, зокрема соціальних платежів, їх нарахування, адміністрування та сплати єдиним платежем; запровадження єдиної форми звітності для суб'єктів, що перебувають на спрощеній системі оподаткування, звітності та обліку.

- запровадження регресивної шкали оподаткування (для детінізації в разі зростання масштабів діяльності суб'єктів бізнесу) за збільшення чисельності зайнятих суб'єктами господарювання;

- інвентаризація активів суб'єктів вітчизняного бізнесу. Тіньовий ринок купівлі-продажу активів чи бізнесу є значним, що призводить до тінізації фінансових ресурсів і капіталів. Інвентаризація дасть змогу оцінити активи та вирівняти їхню ринкову та балансову вартість, що в подальшому унеможливить такого роду трансакції.

З 11.2021 р. відбулося зростання штрафних санкцій за ухилення від сплати податків штраф становить від п'яти до десяти тисяч неоподаткованого мінімуму доходів громадян (85 тис. грн - 170 тис.грн), з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого (був штраф від 51 тис. грн до 85 тис грн)⁷³¹. Водночас вводити додаткові заходи щодо адміністрування для малого бізнесу слід досить виважено, оскільки це зумовлює як дороге адміністрування діяльності, так і стимулює пошук шляхів відходу в неформальний сектор.

Великий бізнес. Для великих підприємств найпоширенішими формами тінізації економічних відносин стали⁷³²:

- приховування податкових платежів та виведення капіталу за кордон в офшори. Переміщення прибутків за кордон до низькоподаткових юрисдикцій

⁷³¹ Штрафи за ухилення від сплати податків зростають. URL: https://biz.ligazakon.net/news/207724_shtrafi-za-ukhilennya-vd-splati-podatkv-zrostut-zakon-nabrav-chinnost.

⁷³² Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: 2021. 55 с. С. 6. URL: <http://www.iset-ua.org/images/Doslidzennya-shem-2021-final.pdf?fbclid=IwAR0yi1Q9Qm0drYuXWili5K3pbqIS66xYVe3A0YQ6gQe1V8RGnUHN0IOdXA>; Августин, Р. Р., Демків, І. О. Стимули та інструменти детінізації підприємництва: секторальний аспект. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2019, 1 (53): 36-45. URL: <http://snku.krok.edu.ua/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/143>.

оцінюється в діапазоні 120-200 млрд грн на рік (за 2020-2021 рр.), що має наслідком недонадходження податків до бюджету в розмірі від 15 до 35 млрд грн на рік, сюди входять кошти виведені переважно через трансфертне ціноутворення;

- незаконні дії, часто з ознаками корупції, підкупу державних службовців чи надання їм різного роду неофіційних послуг для відшкодування значних сум податку на додану вартість. потрібне запровадження дистанційного електронного контролю за ключовими індикаторами бази оподаткування і сплаченими податковими платежами великих підприємств, що унеможливило використання особистих зв'язків керівників підприємств з представниками фіскальних служб для отримання преференцій і вигод при адмініструванні та сплаті податків.

Одним з напрямів виведення з тіні великого бізнесу є антиолігархічна політика, яка є невід'ємною частиною боротьби з тіньовою економікою в Україні. Тривалий час в Україні бракує політичної волі, щоб реалізувати пакет реформ, спрямованих на детінізацію економіки та боротьбу з олігархічними кланами. Черговим кроком у цьому напрямі стало розроблення урядом у 2021 р. Плану боротьби з олігархами⁷³³, що зокрема передбачає: створення реєстру олігархів, обов'язковість держреєстрації лобіювання та держреєстр лобістів; посилення контролю за фінансовими операціями; покращення механізму перевірки інформації про кінцевих бенефіціарів компаній, які належать олігархам; посилення інституційної спроможності Антимонопольного комітету України (АМКУ) шляхом ухвалення двох законів про АМКУ; забезпечення справедливого та ефективного правосуддя (Верховний Суд, Вища рада правосуддя, Конституційний Суд України). Міжнародно-правові інструменти захисту не поширюються на інвестиції українських бенефіціарних власників компаній, зареєстрованих в іноземних юрисдикціях протягом 2022-2023 рр., а реалізація запланованих заходів залежатиме від політичної волі та кон'юнктури.

Таблиця 4.4

Напрями і засоби протидії офшоризації

Міжнародно-правовий	Фінансово-економічний	Управлінсько-інформаційний
Використання режимів податкового регулювання резидентів, які використовують офшорні юрисдикції. Посилення податкового навантаження на нерезидентів, які використовують офшорні зони	Використання інструментів банківського валютного контролю Збільшення покарання та удосконалення інструментів контролю за виведенням за кордон капіталу Посилення механізмів	Удосконалення системи інституційно-організаційного забезпечення протидії офшоризації – обов'язкове розкриття інформацію про кінцевих бенефіціарних власників Покращення організаційних зв'язків та відносин у межах

⁷³³ Уряд розробив план боротьби з "олігархами" на 20 кроків: що в ньому. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/11/24/680082/>

Чітке законодавче встановлення переліку офшорних юрисдикцій. Протидія трансферному ціноутворенню Додаткове оподаткування діяльності суб'єктів, які використовують офшорні юрисдикції – податок на виведений капітал Приєднання до міжнародних програм з боротьби з економічною злочинністю та відмивання коштів, імплементація необхідних заходів	валютної безпеки держави Удосконалення фінансово-економічного середовища для функціонування бізнесу Усунення подвійного оподаткування	системи органів з протидії офшоризації Формування сучасних організаційних форм та структур протидії незаконному використанню офшорних зон Розвиток інформаційного середовища поінформовання державних та суспільних структур про прояви та масштаби офшоризації Дотримання принципу взаємності надання та отримання інформації про дані рахунків українців за кордоном / іноземців в Україні
--	--	--

Джерело: систематизовано за ⁷³⁴.

Ефективність боротьби з офшорами залежить від доброякісності управлінсько-правового та політичного середовища України, а також від якості міжнародного співробітництва, іміджу держави на міжнародній арені, що визначає готовність інших країн йти на співпрацю в питаннях протидії офшоризації (табл. 4.4). Серед основних заходів по боротьбі з офшорами експертами пропонується ⁷³⁵ активізувати міжнародне співробітництво з питань захисту національної податкової бази від транснаціональних схем уникнення сплати податків, а саме:

- переглянути умови угоди від 7 лютого 2017 року між Україною та США для поліпшення виконання податкових правил і застосування положень Закону США "Про податкові вимоги до іноземних рахунків" (FATCA). Країна повинна не лише надавати урядові США інформацію про рахунки громадян США в Україні та отримувати дані щодо рахунків українців в США;
- продовження політики перегляду двосторонніх угод про усунення подвійного оподаткування, що передбачають податкові ставки, що стимулюють «агресивне податкове планування» і схеми уникнення від оподаткування (насамперед Нідерланди, Швейцарія, США);
- завершити приєднання до процедури автоматичного обміну фінансової інформації за міжнародним стандартом Common Reporting Standard

⁷³⁴ Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/povidomlennya/498662.html>.

Августин, Р. Р., Демків, І. О. Стимули та інструменти детінізації підприємництва: секторальний аспект. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2019, 1 (53): 36-45. URL: <http://snku.krok.edu.ua/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/143>;

⁷³⁵ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: 2021 С. 55-56. URL: <http://www.iset-ua.org/images/Doslidzennya-shem-2021-final.pdf?fbclid=IwAR0yi1Q9Qm0drYuXWili5K3pbqIS66xYVe3A0YQ6gQe1V8RGnUHN0IodXA>.

ОЕСР (CRS). Метою Common Reporting Standard⁷³⁶ є розкриття реальних власників бізнесу, підвищення прозорості грошових потоків, мінімізація можливостей ухиляння від сплати податків. Запровадження Common Reporting Standard створить умови для приєднання держави до міжнародних систем обміну податковою інформацією шляхом приєднання до Багатосторонньої угоди між компетентними органами щодо автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки. Що дозволить забезпечити прозоре податкове середовище та сприятиме протидії використанню схем агресивного податкового планування, а також підвищити рівень дотримання вимог податкового законодавства та запобігти ухилянню від сплати податків. Україна планує здійснити перші обміни інформацією у вересні 2023 р. за звітний 2022 р. За інформацією Організації економічного співробітництва та розвитку, у 2019 р. 100 податкових адміністрацій здійснили обмін інформацією про 84 млн фінансових рахунків, у 2020 р. мережа збільшилася до 105 країн;

- запровадження посиленої фінансової відповідальності за приховування доходів (переміщення прибутків) саме до офшорних (низькоподаткових) юрисдикцій з одночасним проведенням справжньої амністії капіталів;

- сконцентрувати міжнародний інструментарій захисту національної податкової бази від транснаціональних схем уникнення сплати податків (контроль трансфертного ціноутворення, План BEPS⁷³⁷, MLI⁷³⁸, контрольовані іноземні компанії, CRS та інші) в окремих підрозділах Міністерства фінансів, податкової служби, митної служби з належним фінансуванням, чисельністю та компетенцією персоналу.

Активна тіньова діяльність суб'єктів підприємницької діяльності проявляється у сфері зайнятості, що може бути ініційована як роботодавцем, так і зайнятим. *Основними проблемами тіньової економіки у сфері зайнятості є:*

- використання персоналу без офіційного працевлаштування із виплатою тіньової заробітної плати. У 2020 р. 36% зайнятих усю або частину заробітної плати отримували неофіційно⁷³⁹. Річні втрати від виплати заробітної

⁷³⁶ Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/povidomlennya/498662.html>.

⁷³⁷ BEPS (від англ. «Base erosion and Profit Shifting») – це міжнародний проект Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та країн G20 з розробки заходів протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування. Україна приєдналася з 2017 р. *План дій BEPS: ключові аспекти для України*. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/2020_BEPS.pdf.

⁷³⁸ MLI – Багатостороння міжнародна конвенція, яка дозволяє удосконалити механізми боротьби зі штучним використанням податкових переваг міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування та уніфікує окремі положення цих договорів. Для України набрала чинності з грудня 2019 р. *План дій BEPS: ключові аспекти для України*. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/2020_BEPS.pdf.

⁷³⁹ Майже половину зарплати в Україні платять у конвертах. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/polovinu-zarplat-ukraine-platyat-konvertah-1570790233.html>.

плати в конвертах оцінюються від 130 млрд грн умовних втрат надходжень до бюджету⁷⁴⁰ до 200 – 300 млрд грн на рік⁷⁴¹;

- використання МСП для уникнення податків на працю за "сірих" схема працевлаштування. Юридичні особи не оформлюють працівників, а співпрацюють з ФОП III групи єдиного податку (без найманих працівників) за цивільно-правовими договорами, що надають професійні, адміністративні послуги та послуги у сфері ІКТ. Водночас ФОПи 3-ї групи сплачують єдиний податок у розмірі 5% та мінімальний єдиний соціальний внесок. У цьому разі за найманого працівника юридичній особі потрібно заплатити 18% податку на доходи фізичних осіб, 1,5% військового податку та 22% ЄСВ, нарахованих на всю суму, включно з податками. Загалом річні втрати від такої схеми працевлаштування становлять від 23 до 53 млрд грн на рік⁷⁴².

Основними рекомендаціями щодо зниження рівня тіні у сфері працевлаштування залишаються:

- зниження навантаження на фонд оплати праці до 20% сукупно (замість поточних 34%), компенсуючи недонадходження до бюджету за шляхом скорочення неефективних видатків бюджету та модифікацією податків на землю та майно (збільшуючи їхню частку у ВВП);

- удосконалення системи соціального забезпечення. Існує прямий зв'язок між небажанням офіційного працевлаштування та можливістю отримувати субсидію на житлово-комунальні послуги. Слід прибрати цю залежність, визнавши всіх громадян, які не працюють як такими, що отримують середню заробітну плату;

- наближення умов роботи загальної податкової системи до таких, які існують для спрощеної, скасування ЄСВ і зниження ПДФО до 15-20%.

Завданням держави у сфері детінізації економіки є формування ефективної інституційної системи та законодавчого забезпечення реалізації заходів зі зниження рівня тіньової економіки. У цьому процесі не менш важлива роль органів управління регіонального та локального рівня.

Основним компонентом протидії тіньовій економіці у секторах комерційних послуг на регіональному рівні стає моніторинг діяльності суб'єктів підприємництва, а саме визначення масштабів тінізації, аналіз якісних та кількісних змін діяльності суб'єктів підприємництва. Важливого значення набуває формування правових передумов для створення політики протидії тіньовій діяльності та розроблення аналітично-організаційного забезпечення, яке передбачає:

⁷⁴⁰ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фінансового ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: 2021 С. 39. URL: <http://www.iset-ua.org/images/Doslidzennya-shem-2021-final.pdf?fbclid=IwAR0yi1Q9Qm0drYuXWili15K3pbqIS66xYVe3A0YQ6gQe1V8RGnUHN0IOdXA>.

⁷⁴¹ Порівняльний аналіз фінансового ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні (2021). URL: <http://www.iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/185-shemi-2021?fbclid=IwAR0eu7vnJuGvEtT5nO3otwB5ApT3b-vG7aRM11tpkKo391KUYcvpUA8uybc>.

⁷⁴² Там само.

- аналіз рівня та причин, що сприяють зростанню тіньової економіки у секторах комерційних послуг регіону, розроблення концепції протидії тіньовій економіці;

- формування сприятливого інвестиційного клімату, підвищення конкурентоспроможності та інституційної прозорості економіки регіону⁷⁴³;

- розроблення та реалізація освітніх заходів у навчальних закладах регіону для формування економіко-правової культури, нівелювання психології всездозволеності та домінування тіньової моралі;

- впровадження нових форм і підходів надання інформаційної підтримки суб'єктам підприємницької діяльності задля підвищення їхньої поінформованості щодо переваг функціонування в легальній економіці, оперативного відстеження усіх проблемних питань, які виникають у підприємців їх корегування тощо;

- для стимулювання інвестиційної активності в економіку регіону місцевим органам влади слід підтримувати підприємства за диференційованим принципом, передусім залежно від розміру внеску інвестора у статутний фонд, суми інвестованих коштів, пріоритетності виду економічної діяльності, в який спрямовуються інвестиції (розвиток смарт-спеціалізації, інноваційної діяльності, циркулярної економіки), створення нових робочих місць тощо.

В умовах децентралізації владних повноважень важливого значення в боротьбі з тіньовою економікою набувають органи місцевого самоврядування. Для повноцінної реалізації владних повноважень органам місцевого самоврядування слід надати можливості самостійного адміністрування місцевих податків. Передання адміністрування місцевих податків громадам посилить загалом спроможність самоврядування та збільшить надходження до місцевих бюджетів, а також стимулюватиме роботу з тіньовим сегментом у бізнесі. До інструментів детінізації економіки на місцевому рівні також належать:

- заходи із детінізації економіки у програми місцевого соціально-економічного розвитку, формування сприятливого інвестиційного клімату у громаді;

- інформаційно-просвітницька робота з мешканцями громади (соціальна реклама про шкоду та втрати місцевої громади від тіньової підприємницької діяльності), допомога в започаткуванні та веденні легального бізнесу тощо;

- підвищення мотивації у підприємців для переходу в офіційну економічну діяльність шляхом удосконалення роботи місцевих органів влади, підвищення прозорості та підзвітності місцевого управління, впровадження антикорупційних заходів та цифрової трансформації, формування сприятливого регуляторного клімату, що спрощує отримання дозвільних та погоджувальних документів;

⁷⁴³ Melnyk Mariana, Syniura-Rostun Nadia, Lysiak Nataliia, Dzyubina Andriy. Business environment of regions in Ukraine: Peculiarities of structural-institutional changes. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. Issue 1, Volume 19. P. 456-469.

- посилення прозорості та підзвітності у сфері використання земельних відносин та отримання в оренду комунального майна для ведення підприємницької діяльності;

- посилення антикорупційних заходів та відповідальності місцевих посадовців за незаконні дії чи бездіяльність, що завдали шкоду місцевому бізнесу шляхом активізації діяльності розвитку громадянського суспільства.

- стимулювання прозорості діяльності місцевого бізнесу (що працює на умовах спрощеного оподаткування та обліку) шляхом оснащення місць надання послуг засобами безготівкових розрахунків, надання каналів якісного інтернет-зв'язку. Серед мешканців громад проведення просвітницької роботи про обов'язковість надання клієнту розрахункових документів, стимулювання використання безготівкових розрахунків тощо;

- легалізація працівників із якими не оформлені трудові відносини.

Основною метою заходів, спрямованих на детінізацію, є зниження податкового та регуляторного тиску на підприємницьку діяльність, захист прав власності та трудових відносин, створення сприятливого інвестиційного клімату, що стимулюватиме підприємницьку активність та виведення бізнесу з тіні. Детінізація економіки та сфери послуг потребує поетапного та системного впровадження, враховуючи особливості функціонування не лише кожного із секторів економіки, а також розмір суб'єкта господарювання та особливості ведення господарської діяльності. Загалом усі механізми та інструменти детінізації ринку комерційних послуг можна розділити на дві окремі групи стимулів та санкцій. Вибір та застосування інструментів із цих груп органами влади залежить від того, якого результату та у який термін хочуть досягнути. Зокрема, до стимулів належать: амністія тіньових капіталів (крім корупційного походження), насамперед тих, що скеровуються в інноваційно-креативні сектори економіки; законодавчий захист осіб, які скористалися податковою амністією; пільгові податкові умови для інвесторів з амністованим капіталом; додаткові преференції для вивезеного капіталу у разі повернення його в країну; лібералізація системи оподаткування; прозоре адміністрування бізнесу з мінімальним впливом людського фактору; законодавче розширення безготівкових розрахунків тощо; до санкцій: податок на виведений капітал, штрафи та додаткові податкові нарахування тощо. Ефективність використання механізмів та інструментів залежить від політичної та соціально-економічної стабільності в державі, рівня прозорості та відповідальності органів влади на державному та місцевому рівнях.

ПІСЛЯМОВА

✓ Ретроспективним аналізом природи правового врегулювання терміну "послуга" доведено наявність різноманітних варіантів сучасного трактування змісту цієї категорії в актах законодавства України. Дотепер жодним актом не регулюється сутність терміну "комерційна послуга". Утворення тіньової економіки в Україні офіційно аргументується причинами обліково-статистичного характеру. Результати офіційної інтегральної оцінки рівня тіньової економіки не відображають її реальний стан і тенденції розвитку за видами економічної діяльності диференційовано щодо окремих сфер та видів послуг.

✓ Було встановлено проблемні площини економіко-правового регулювання ідентифікації та класифікації послуг в контексті детінізації національної економіки, а саме, щодо спільного використання різних класифікаторів у сфері послуг (ДКПП, КВЕД, ЄЗС, КЗЕП, СКП-2011, НПСГ, НПРА, ОНП-2020), які вказують на явище "конфлікту класифікаторів" на фоні стагнації національної системи класифікації, консервацію ризиків посилення "тінізації" в сфері обліку та закупівель послуг; блокування потенціалу повноцінної прозорої комерціалізації послуг та їх кумулятивного впливу на забезпечення соціально-економічного зростання за різними видами економічної діяльності.

✓ Розроблено інституційний інструментарій детінізації економіки на основі модернізації національної системи класифікації та розвитку національної статистики України, який містить комплекс законодавчих змін до Господарського кодексу України, Податкового кодексу України, різних класифікаторів у сфері послуг з метою їх гармонізації між собою та з міжнародним або європейським класифікатором.

✓ Визначено основні критерії та чинники забезпечення зростаючої віддачі сектору комерційних послуг (економія від масштабу; інвестування в освіту та якість людського капіталу як базису для зростання продуктивності праці, розвитку інновацій, розширення інформаційних мереж для обміну інформацією; впровадження інноваційних технологій як чинника вищої віддачі на основі зниження граничних витрат; створення підтримуючих інститутів і розвиток менеджменту; мережеві ефекти; залежність від попереднього шляху розвитку; просторові особливості, де простір виступає джерелом зростаючої віддачі від масштабу і позитивних екстерналій у формі економії від агломерації та локалізації), які дадуть змогу обґрунтовано підійти до формування векторів нарощення економічного потенціалу сектору комерційних послуг на національному і регіональному рівнях.

✓ Розроблено методичні підходи до визначення видів економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які мають вищий потенціал у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України, зростаючу економічну і соціальну віддачу та стратегічну конкурентоспроможність. А саме розроблено комплекс індикаторів оцінювання ефективності використання потенціалу певної сфери комерційних послуг у забезпеченні

соціально-економічного зростання регіону, який включає індикатори: загального внеску комерційних послуг у створення суспільного блага, ефективності діяльності суб'єктів господарювання, інвестиційної привабливості, бюджетної ефективності, інноваційної активності та впровадження інноваційних технологій, зростання потенціалу (масштабності) та розширення ринків збуту певного сектору комерційних послуг. Дана методика апробована на прикладі окремих секторів комерційних послуг на національному та регіональному рівнях.

✓ Виявлено закономірності та причинно-наслідкові зв'язки між інституційними особливостями розвитку та тінізації ринків оптової та роздрібною торгівлі в регіонах України. Зокрема доведено, що тіньові торговельні операції частіше поширюються в межах потужних товарних ринків, локалізованих насамперед у великих містах і прикордонних регіонах держави. Крім того, вагомий вплив на тінізацію торговельної сфери має практика оптимізації податків за допомогою інституту фізичних осіб-підприємців, яка поширюється в умовах кризи, спричиненої пандемією COVID-19. Виявлено втрачений потенціал податкових платежів до бюджетів різних рівнів у розмірі 40 млрд грн. в умовах тінізації оптової та роздрібною торгівлі.

✓ Пріоритетними засобами детінізації послуг у сфері оптової та роздрібною торгівлі сьогодні виступають: підвищення ефективності контролю за діяльністю суб'єктів торгівлі та забезпечення максимальної прозорості торговельних операцій (інституційний механізм), фіскальна лібералізація та стимулювання інвесторів вкладати кошти у торговельну сферу (фінансовий механізм), модернізація ринкової інфраструктури та діджиталізація торгівлі (ринковий механізм), підвищення рівня правосвідомості споживачів та формування сучасної правової культури в середовищі суб'єктів оптової та роздрібною торгівлі (соціальний механізм).

✓ Однією з найсуттєвіших загроз для розвитку фінансового сектору України залишається тіньова економіка, яка є як причиною, так і наслідком фіктивного підприємництва, корупції, організованої злочинності тощо. Тіньову діяльність у секторі фінансових послуг умовно можна поділити на три види: *прихована* (ухиляння від оподаткування, внаслідок чого бюджет щорічно недоотримує понад третини трильйона грн; тіньовий обіг готівки, який використовується кожним шостим підприємством сектору), *неформальна* (неформальна зайнятість та оплата праці, характерні для кожного десятого підприємства; використання неофіційних каналів передачі грошових коштів та матеріальних цінностей, що становило у звітному році половину усіх приватних переказів) і *нелегальна* (симбіоз тіньової діяльності у секторі із владними структурами; заснування «фінансових пірамід», розмір матеріальних збитків від яких становить майже 3/4 млрд грн; непродуктивний вплив капіталу; діяльність транзитно-конвертаційних груп).

✓ Першопричинами існування ризиків тіньової діяльності у секторі фінансових послуг є: економічна, геополітична, соціальна нестабільність в країні; перманентно високий рівень корупції в державі; недосконалість

ринкових відносин; олігархізація економічних відносин на державному рівні; відсутність усталених норм і правил економічної діяльності. Інтегральне оцінювання та кореляційно-регресійне моделювання дозволило виявити зниження потенціалу сектору в умовах його високої тінізації та чутливості до макроекономічних дисбалансів, коливань на світових фінансових та валютних ринках, внутрішніх політичних криз; зниження прямих іноземних та капітальних інвестицій, експортно-імпоротної активності, рентабельності. Проте найвищою бюджетною ефективністю характеризувався потенціал банківського сектору, а основними умовами зростання потенціалу фінансового сектору визначено подальшу діджиталізацію, інклюзію, впровадження інноваційних технологій. Зважаючи на це основними інструментами детінізації зазначеного сектору мають бути: розвиток інфраструктури здійснення безготівкових платежів; перехід на безготівкову форму розрахунків між суб'єктами економіки, а також підвищення рівня безпеки безготівкових розрахунків, зокрема, шляхом запровадження посилених заходів ідентифікації, верифікації і вивчення з боку суб'єктів первинного фінансового моніторингу; запровадження податку на міжнародні спекулятивні транзакції зростання фінансової інклюзії та грамотності тощо.

✓ Детінізація діяльності у секторі фінансових послуг в контексті запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, включає дві площини – *інституційну* (удосконалення відповідного законодавства України шляхом: зобов'язання суб'єктів первинного фінансового моніторингу встановлювати високий ступінь ризику ділових відносин стосовно клієнтів, що є національними публічними діячами; чіткої регламентації відповідальності за порушення вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу, процедури відновлення прав і законних інтересів власників коштів, а також регламентації дій контролюючого органу, які вважаються перевищенням службових повноважень; інституційного забезпечення здійснення операцій з віртуальними активами) та *організаційну* (імплементация міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією CRS; протидія використанню офшорних зон підприємствами сектору фінансових послуг; *підвищення рівня фінансової інклюзії та фінансової грамотності населення*).

✓ Сектор страхових послуг відіграє важливу роль в економіці, забезпечуючи захист і безпеку держави та впливаючи на рівень її соціально-економічного розвитку. Разом з тим у даному секторі наявними є різноманітні тіньові фінансові схеми, які сприяють тінізації як самої сфери страхування, так і реального сектору економіки України (надання послуг податкової оптимізації для бізнесу, використання страховими компаніями внутрішнього вхідного перестрахування для зменшення своїх податкових зобов'язань, виведення страховиками грошових коштів за межі України за допомогою «технічних» цінних паперів та ін.). Це зумовлено наступними основними причинами: кризові явища в економіці; високий рівень корупції; несприятлива податково-регулятивна політика у підприємницькій діяльності; специфіка оподаткування страхових компаній у порівнянні із підприємствами інших сфер діяльності;

значні обсяги операцій страхових компаній з цінними паперами в умовах слабого розвитку вітчизняного фондового ринку. Проте основними чинниками конкурентоспроможності вітчизняних страхових компаній в умовах пандемії Covid-19 є: дистанційний продаж та врегулювання збитків за допомогою інтернет-технологій; купівля страхового захисту в умовах діджиталізації (можливість придбання страхової послуги в інтернеті; індивідуальні тарифи для кожного споживача, що базуються на їх конкретних потребах; наявність простого у використанні мобільного додатку; швидке придбання страхової послуги).

✓ Для зниження рівня тінізації в секторі страхових послуг та мінімізації можливостей використання підприємствами реального сектору економіки механізму ухилення від оподаткування за допомогою страхування необхідним є реалізація низки інституційних та організаційно-економічних інструментів, направлених на зниження рівня корупції, забезпечення системного контролю за операціями страхових компаній з цінними паперами та посилення нагляду за діяльністю страхових організацій, зокрема за укладенням договорів страхування фінансових ризиків та договорів внутрішнього перестрахування.

✓ Оцінюючи рівень тінізації у сфері транспортних послуг встановлено, що в умовах дії карантину збитковість транспортних підприємств вже не можемо розглядати як безпосередню ознаку існування тіньового сектору, оскільки збитки переважно обумовлені об'єктивними змінами в глобальному середовищі. Саме тому, необхідно застосовувати підхід, який дозволить оцінити рівень тінізації транспортних послуг, виходячи з реальної ситуації, що склалася в цій сфері. З точки зору системного підходу, транспортна галузь є системою з входом і виходом. На вході споживаються ресурси (робочий час, пальне), а на виході отримуємо обсяг наданих послуг (вартість послуг, валову додану вартість). Грунтуючись на такому підході, доцільно порівнювати інтенсивність споживання палива транспортними підприємствами з темпами зростання обсягів наданих ними послуг. Вищі темпи збільшення використання пального порівняно з темпами зростання наданих послуг свідчать про наявність тіньової складової в діяльності транспортних підприємств.

Саме тому, запропоновано застосовувати метод «розбіжностей», який ґрунтується на визначенні різниці між обсягом спожитих послуг, розрахованим на основі офіційних статистичних даних, та обсягом наданих послуг з урахуванням індексу фізичного обсягу наданих послуг, індексу цін на послуги, індексу споживання пального транспортними підприємствами. Порівняння обсягів наданих і спожитих послуг дозволяє визначити обсяг нелегальних послуг як різницю між ними, а частка цієї різниці від загального обсягу наданих послуг – відповідно визначає рівень тінізації ринку транспортних послуг.

✓ Скорочення тіньової складової ринку транспортних послуг можливе за умови покращення якості інституційного середовища через застосування інструментів детінізації як системи заходів, що реалізуються за допомогою організаційних, економічних, технічних важелів, спрямованих на

підвищення ефективності використання потенціалу транспортних послуг за рахунок зменшення обсягів тіньового сектору і одержання економічного, соціального та екологічного ефектів.

✓ Запропоновано інструменти детінізації ринку транспортних послуг як систему організаційних (прозорі тендерні процедури та контроль за виконанням перевізниками умов договору, посилення відповідальності правопорушників), економічних (податкові стимули, монетизація пільг на проїзд у громадському транспорті, контроль за оплатою проїзду) і технічних (пільгові кредити на придбання нових транспортних засобів, державні закупівлі, електронний квиток, білетомати) важелів, цільовою функцією впровадження яких є підвищення ефективності використання потенціалу транспортних послуг за рахунок зменшення обсягів тіньового сектору і одержання економічного (збільшення надходжень до бюджету, зниження інфляції), соціального (оптимізація маршрутів, зручні і комфортні перевезення) та екологічного (зменшення шкідливих викидів, покращення якості повітря) ефектів.

✓ Розроблено та апробовано методичний підхід до виявлення способів і проявів тінізації господарської діяльності у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» на основі виявлення «розбіжності» та еластичності динаміки основних кількісних та якісних показників розвитку даної сфери як загалом, так і в розрізі підприємств та фізичних осіб-підприємців, що дозволило виявити основні способи тінізації послуг суб'єктів даної сфери щодо найму працівників (способи оформлення трудових відносин, оплата праці), формування доходу і прибутку, способів виведення з-під оподаткування їх частин. Аналіз показав, що тіньові схеми зумовили зниження потенціалу даного сектору у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів країни.

✓ Виявлено основні форми проявів тінізації у туристично-рекреаційній сфері регіонів України, які суб'єкти господарювання використовуються як для часткового ухилення від сплати податків та зборів (встановлення заробітної плати офіційно працевлаштованим працівникам на рівні мінімальної зарплати з доплатою «у конвертах», заниження обсягів реалізації власних товарів та послуг, порушення порядку проведення безготівкових розрахунків за договорами на туристичне обслуговування між суб'єктами туристичної діяльності тощо), так і для її повного ухилення (здійснення діяльності без реєстрації, відповідних ліцензій або на основі анульованих ліцензій, незаконне виробництво та реалізація в туристичній сфері товарів, робіт та послуг, неофіційне працевлаштування найманих працівників тощо).

✓ Визначено основні чинники, які спонукають суб'єкти господарювання туристично-рекреаційної сфери в регіонах України здійснювати діяльність за межами правового поля, серед яких: недооцінювання значення туристично-рекреаційної сфери у структурі пріоритетів розвитку держави та відсутність системності в наданні підтримки з її боку; невідповідність сучасним вимогам та європейським стандартам

нормативно-правової бази регулювання діяльності сфери; низький рівень платіжної дисципліни суб'єктів господарювання; складність ведення обліку та оподаткування суб'єктами господарювання через специфічність операцій з надання туристичних послуг; низький рівень професійної підготовки фахівців у туристично-рекреаційній сфері та ін.

✓ Набули подальшого розвитку організаційно-економічні та інституційні інструменти детінізації туристично-рекреаційної сфери в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів України, використання яких сприятиме вдосконаленню нормативно-правової бази у сфері туризму (зокрема в частині врегулювання ринку туристичних послуг, посилення відповідальності суб'єктів господарювання за порушення вимог законодавства у сфері туризму, забезпечення цільового спрямування туристичного збору), впровадженню інновацій в туризмі (зокрема завдяки створенню автоматизованої системи «e-hotel», мобільного додатку зі сплати податків для підприємців «e-tax», залучення міжнародних платформ для автоматизованого стягування туристичного збору), розширенню національної системи туристичної статистики, поліпшенню співпраці між стейкхолдерами ринку туристичних послуг, підвищенню професійної підготовки фахівців сфери тощо.

✓ Проведено ідентифікацію тіньової діяльності в сфері операцій з нерухомістю в контексті її неформальної, прихованої («сіра») та протизаконної (кримінальної або «чорної») складових на основі використання прямих і непрямих методів дослідження. Запропоновано критерії підвищення достовірності показника рівня тіньової економіки (методика Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України) сектору операцій з нерухомістю шляхом додаткового врахування при його обчисленні обсягів наданих послуг фізичними особами-підприємцями, які надають послуги у сфері операцій з нерухомістю; обсягів операцій із здавання житла в оренду фізичними особами, які не реєструються та не декларують отримані доходи; обсягів невідшкодованих збитків, завданих протиправною (кримінальною) діяльністю у сфері операцій з нерухомістю.

✓ Здійснено рейтингування регіонів України за використанням соціально-економічного потенціалу у секторі операцій з нерухомістю. Проведено аналіз впливу сектору операцій з нерухомістю на соціально-економічне зростання регіонів. Оцінено наслідки запровадження карантину для запобігання поширенню COVID-19 на потенціал сектору операцій з нерухомим майном. Розглянуто перспективи відновлення потенціалу сектору операцій з нерухомістю в коротко- та середньостроковій перспективі.

✓ Встановлено, що операції з нерухомим майном були і залишаються одним з найбільш тінізованих секторів національної економіки. За результатами аналізу зміни рівня тінізації сектору операцій з нерухомим майном у 2020 році встановлено, що карантинні обмеження, запроваджені у 2020 році для запобігання поширенню пандемії COVID-19, спричинили короткостроковий, але сильний негативний вплив на активність на ринку нерухомості. Вони стали драйвером зростання рівня тінізації сектору операцій

з нерухомим майном, перекресливши позитивну тенденцію попередніх років. Акцентовано увагу на оренді житлової нерухомості, як одному з найбільш тінізованих сегментів сектору операцій з нерухомим майном.

✓ Висвітлено і критично оцінено прогалини у здійснених в останні роки заходах із детінізації сектору операцій з нерухомим майном, зокрема: законопроект №3618 «Про ріелторську діяльність в Україні»; законопроект №3928-1 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання детінізації доходів від здачі в оренду нерухомого майна»; запровадження єдиної бази даних звітів про оцінку нерухомості; діяльності податкових органів в напрямі виявлення тіньових операцій на ринку оренди житлової нерухомості.

✓ Запропоновано для мінімізації рівня тіньової складової сектору операцій з нерухомим майном наступне: 1) провести інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо переваг легальної діяльності на ринку оренди нерухомості, зокрема, щодо захисту прав орендаря та орендодавця у відносинах найму житла; 2) внести зміни до Податкового кодексу України, зокрема: знизити ставку податку на доходи, отримані від здавання житла в оренду; ввести мораторій на зміну ставки цього податку в довгостроковій перспективі; підвищити розмір штрафів для орендодавців за несплату/не своєчасну сплату податку з доходу від надання нерухомості в оренду, а також для ріелторів, які виступають посередниками в операціях з оренди нерухомості, за неповідомлення/не своєчасне повідомлення про укладені за їх посередництвом цивільно-правові договори про оренду нерухомості відповідного контролюючого органу; 3) активізувати діяльність податкової служби у співпраці з комунальними підприємствами в напрямі виявлення тіньових орендних операцій; 4) з метою врегулювання відносин на ринку нерухомості розробити за участю представників професійних об'єднань у сфері нерухомості, представників провідних порталів з нерухомості, юристів та громадськості і прийняти закон «Про ріелторську діяльність в Україні»; 5) створити портал «Легальна оренда», який може стати інструментом захисту орендарів від ризиків, пов'язаних з орендою нерухомості.

✓ Позитивне скорочення рівня тінізації сектору креативних послуг не позначилося на підвищенні реалізації його потенціалу (за даними інтегральної оцінки ефективності реалізації потенціалу), що свідчить про те, що розвиток креативних послуг не є пріоритетом у більшості регіонів України (21 регіон перебуває у групі значень інтегрального показника нижче середнього), сектор слабо інституціоналізований та схильний до тінізації через необґрунтованість оподаткування для ФОПів, яких є переважна більшість, нелегалізовану працю та прибутки фрілансерів, приховування прибутків і використання практики спрощеного оподаткування великих ІТ-компаній через укладання цивільно-правових угод з працівниками, приховування обсягів сплат роялті та їх оподаткування резидентами тощо. Високий рівень цифровізації та віртуалізації діяльності є привабливим каналом для здійснення тіньових торговельних угод на креативні послуги, що сприяє цифровому піратству, кіберзлочинності, переводить тіньову економіку із нелегальної у кримінальну

сферу. Низька статистична оцінка тіньової діяльності субсектору, технологічна відсталість механізмів протидії цифровому піратству, хакерству не сприяють повноті розуміння масштабів тінізації, прийняття рішень щодо детінізації, не завдавши шкоди бізнесу надмірним регулюванням видимої частини економічної діяльності.

✓ Характерні особливості розвитку сфери ІКТ-послуг в Україні від початку її становлення до сучасного стану здебільшого сформувалися в умовах незначної уваги та підтримки з боку української держави, що дозволило цій сфері активно зростати впродовж останнього десятиліття, використовуючи сприятливі можливості української фіскальної та регуляторної систем, а також оминати їхні численні обмеження та перешкоди. Проте збільшення вагомості сфери ІКТ-послуг у експорті послуг і її активне зростання за останніх років привертає все більше уваги органів державної влади до цієї сфери, що не тільки актуалізує існуючі проблеми її розвитку та ініціює спільний пошук шляхів їх вирішення, але й створює потенційні загрози погіршення поточних умов функціонування та перспектив розвитку.

✓ Динамічний розвиток ринку ІКТ-послуг у регіонах України на тлі соціально-політичної та фінансово-економічної нестабільності володіє значним потенціалом для пом'якшення цих явищ, а також для активізації та забезпечення функціонування багатьох суміжних сфер економічної діяльності. Проте, незважаючи на вагомість сфери ІКТ-послуг у експорті послуг і численні позитивні ефекти, які вона генерує в результаті свого функціонування, це сфера не позбавлена багатьох проблем, характерних для української соціально-економічної системи в цілому, зокрема, тінізації економічної діяльності. В умовах сьогодення активізація процесу детінізації економічної системи входить до переліку стратегічних засад державної політики в Україні. Основною метою детінізації сфери ІКТ-послуг в Україні є істотне зниження рівня її тінізації завдяки створенню сприятливих умов для залучення тіньових ресурсів у легальну економіку та підвищення ефективності використання її потенціалу для інтенсифікації соціально-економічного розвитку регіонів України. Проте, досі не створено ефективного системного механізму детінізації цієї сфери, який б інтегрував усі наявні ресурси спеціалізованих державних органів, бізнесу, наукової спільноти та громадянського суспільства для вирішення означеної проблеми.

✓ Запропоновано перелік спеціалізованих інструментів у механізмі детінізації сфери ІКТ-послуг (зниження податкового навантаження на заробітну плату ІКТ-фахівців та його закріплення на довгострокову перспективу в межах спеціального режиму оподаткування; послаблення та поступове руйнування системи штучного дроблення ІКТ-компаній через створення численних ІТ-ФОПів і оформлення таких працівників у штат; реформування оподаткування прибутку ІКТ-компаній; захист ІКТ-компаній від незаконного втручання правоохоронних органів у їх діяльність; приведення судової системи та системи охорони прав інтелектуальної власності у відповідність до ефективних світових стандартів; продовження процесу лібералізації норм валютного регулювання), основною метою застосування

яких є приведення номінального рівня податкового навантаження ІКТ-компаній до такого оптимального рівня, який дозволить їм зростати та підвищувати свою конкурентоспроможність без застосування тіньових механізмів оптимізації оподаткування, нарощуючи надходження до державного бюджету.

✓ Забезпечення високого рівня зростання сфери ІКТ-послуг, підвищення її конкурентоспроможності та розширення позитивного впливу на інші важливі структурні елементи української економіки потребує системної державної підтримки та забезпечення сприятливих умов розвитку. На нашу думку, успіх і інтенсивність процесу детінізації сфери ІКТ-послуг в Україні безпосередньо залежить від політичної волі органів державного управління та ефективності їх взаємодії з основними гравцями ІКТ-ринку, розроблення комплексної стратегії розвитку сфери ІКТ-послуг із врахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін, а також її послідовна реалізація у поєднанні з спеціалізованими інструментами детінізації здатні значно скоротити рівень тіньової економіки в цій сфері та активізувати її розвиток у довгостроковій перспективі.

✓ Національна політика детінізації економіки як економіки послуг має фокусуватись на повноцінній імплементації конституційних норм в контексті розблокування процесу загальнонаціонального щорічного декларування майнового стану і доходів усіх громадян України загалом, а також забезпечення державою здійснення системного контролю за якістю та безпечністю усіх видів послуг і робіт.

✓ Детермінантою легальності в сфері підприємницької діяльності, прозорості бізнес-середовища та якості бізнес-клімату повинна є повноцінна реалізація усіх елементів принципу економічної свободи: економічної самостійності, економічної рівноправності та економічної відповідальності.

✓ В основу сучасного механізму функціонування та моніторингу всього спектру комерційних послуг варто покласти реалізацію таких пріоритетних напрямків:

- законодавча імплементація процедури незалежної сертифікації всіх послуг, які мають бути зафіксовані єдиним базовим національним класифікатором;

- документальне підтвердження незалежної сертифікації конкретних послуг, що надаються чи надаватимуться суб'єктом підприємницької діяльності;

- функціонування національної інформаційно-аналітичної онлайн-платформи надавачів сертифікованих комерційних послуг та вартості цих послуг; фіксації оцінки, відгуків, скарг та пропозицій споживачів щодо якості і безпечності послуг;

- системне запровадження електронних безготівкових розрахунків при наданні комерційних послуг.

✓ Доцільно законодавчо впровадити превентивне оцінювання новоствореними правоохоронними органами Бюро економічної безпеки

України, Державним бюро розслідувань, НАБУ сучасних законопроектних і нормативно-розпорядчих ініціатив на предмет виявлення ризиків імовірного збільшення рівня тінізації економіки та поширення корупції.

✓ Визначено основний комплекс заходів та механізмів із детінізації економіки України на основі їх систематизації, що дозволило запропонувати актуальні групи заходів на державному (інституційні, адміністративні, інформаційно-цифрові, соціальні), регіональному та місцевому рівні. Реалізація визначених заходів дасть змогу мінімізувати частку тіньового сегменту в економіці держави, підвищити інвестиційну та підприємницьку активність, стимулювати соціально-економічний розвиток держави загалом.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.І

Зміст терміна «послуга» та окремих його видів в актах законодавства України*

№ п/п	Зміст терміна	Назва правового акта
1	2	3
1.	<i>Послуга</i> – діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб	Закон України «Про захист прав споживачів» від 2 травня 1991 р. № 1023-XII : пункт 17 статті 1
2.	<i>Послуга</i> – результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій.	Закон України «Про технічні регламенти та процедури відповідності» від 1 грудня 2005 р. №3164-IV: абзац 12 статті 1. Втратив чинність з 11.02.2015 р.
3.	<i>Послуги</i> – будь-який предмет закупівлі (крім товарів і робіт), зокрема транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-технічні (експериментальні) розробки, медичне та побутове обслуговування, лізинг, найм (оренда), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт	Закон України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 р. №1197-VII: пункт 20 частини першої статті 1 Втратив чинність з 19.02.2016 р.
4.	<i>Послуги</i> – будь-який предмет закупівлі, крім товарів і робіт, зокрема транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, лізинг, найм (оренда), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт	Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року №922-VIII: пункт 21 частини першої статті 1
5.	<i>Послуги</i> – будь-які послуги в будь-якому секторі, крім тих послуг, що надаються під час здійснення владних повноважень. <i>Послуги</i> та інші дії, що виконуються під час здійснення владних повноважень, включають послуги або діяльність, які не здійснюється ні на комерційній основі, ні в умовах конкуренції з одним або декількома суб'єктами господарської діяльності	Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 р. № 1678-VII: пункти 13-14 статті 86 Угоди

1	2	3
6.	<i>Послуги</i> – це результат економічної діяльності, відносно якого не можна встановити права власності. Послуги не підлягають продажу окремо від процесу їх виробництва. Момент завершення виробництва послуги збігається з моментом надання її споживачеві.	Національний класифікатор України ДК 009:2010 Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД), затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 457 (v0457609-10) від 11.10 2010 р.: Частина 24 параграфу 4 «Терміни та визначення понять»
7.	<i>Послуги</i> – заходи, спрямовані на забезпечення об'єднаних сил продовольством, створення належних побутових умов для їх особового складу під час розміщення в районі виконання спільного завдання	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, право охоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, розвідувальних органів, військової прокуратури, Державної служби з надзвичайних ситуацій, працівників закладів охорони здоров'я необхідними засобами та ресурсами під час їх залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» від 26 вересня 2018 р. № 772: абзац 4 пункту 2 Порядку
8.	<i>Послуги</i> – будь-який предмет закупівлі (крім товарів), включаючи діяльність з переробки давальницької сировини та послуги виробничого характеру сторонніх організацій з утримання та експлуатації виробничого устаткування та обладнання, що використовується в технологічному процесі з розроблення дизайну, виготовлення захищеного паперу, банкнот, монет і державних нагород України, їх зберігання, транспортування та обліку, науково-дослідна чи консультативна діяльність, включаючи нові технології, системи захисту, експертизи, оцінки, підготовки висновків, а також навчання працівників тощо	Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження нормативно-правового акта з питань здійснення закупівель товарів і послуг» від 07.11.2013 р. № 440 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 28.11.2013 р. за № 2039/24571): Абзац двадцятий пункту 3 розділу I із змінами, внесеними згідно з постановою Національного банку України № 119 від 13.11.2018 р.

1	2	3
9.	<i>Послуга (service) – вихід (3.7.5) організації (3.2.1) за обов'язкового виконання принаймні одного виду роботи між організацією та замовником (3.2.4).</i> <i>Примітка 1. Домінантні елементи послуги, зазвичай, нематеріальні.</i> <i>Примітка 2. Послуга часто охоплює діяльність на межі взаємодії із замовником, щоб установлювати вимоги (3.6.4) замовника, а також під час надавання послуги та може передбачити підтримання постійного зв'язку, наприклад, з фінансовими установами, бюро бухгалтерської експертизи чи державними організаціями, як-от школи чи лікарні.</i> <i>Примітка 3. Надання послуги може охоплювати, наприклад, таке:</i> – роботу, виконану з матеріальною продукцією (3.7.6), поданою замовником (наприклад, з автомобілем, що підлягав ремонту); – роботу, виконану з нематеріальною продукцією, поданою замовником (наприклад, з декларацією про доходи, необхідною для обчислення розміру податку); – подання нематеріальної продукції (наприклад, подання інформації (3.8.2) в контексті передавання знань); – створення сприятливих умов для замовника (наприклад, у готелях і ресторанах). <i>Примітка 4. Послугу, зазвичай, відчуває замовник.</i>	Національний стандарт України. ДСТУ ISO 9000:2015 (Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів): пункт 3.7.7. Чинний з 1 липня 2016 р.
10.	<i>Інформаційні електронні послуги – платні або безоплатні послуги щодо оброблення та зберігання інформації, що надаються дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем за індивідуальним запитом їх одержувача</i>	Закон України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 року № 675-VIII: Пункт 9 частини першої статті 3
11.	<i>Електронна послуга – будь-яка послуга, що надається через інформаційно-телекомунікаційну систему</i>	Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII: Пункт 11 частини першої статті 1
12	<i>Електронна довірча послуга – послуга, яка надається для забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів, які довіряють надавачу електронних довірчих послуг щодо надання такої послуги.</i>	Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII: Пункт 7 частини першої статті 1

1	2	3
13	<i>Маркетингові послуги (маркетинг)</i> – послуги, що забезпечують функціонування діяльності платника податків у сфері вивчення ринку, стимулювання збуту продукції (робіт, послуг), політики цін, організації та управлінні руху продукції (робіт, послуг) до споживача та післяпродажного обслуговування споживача в межах господарської діяльності такого платника податків. До маркетингових послуг належать, у тому числі: послуги з розміщення продукції платника податку в місцях продажу, послуги з вивчення, дослідження та аналізу споживчого попиту, внесення продукції (робіт, послуг) платника податку до інформаційних баз продажу, послуги зі збору та розповсюдження інформації про продукцію (роботи, послуги)	Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI: Підпункт 14.1.108 пункту 14.1 статті 14

Джерело: *Складено за даними:*⁷⁴⁴

⁷⁴⁴ Про захист прав споживачів: закон України від 2 травня 1991 року № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>; Про технічні регламенти та процедури відповідності: закон України від 1 грудня 2005 року №3164-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3164-15>; Про здійснення державних закупівель: закон України від 10 квітня 2014 року №1197-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3164-15>; Про публічні закупівлі: закон України від 25 грудня 2015 року №922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>; Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>; Національний класифікатор України ДК 009:2010 Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД), затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 457 (v0457609-10) від 11.10 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>; Національний стандарт України. ДСТУ ISO 9000:2015 (Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів). URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf>; Про затвердження Порядку забезпечення Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, право охоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, розвідувальних органів, військової прокуратури, Державної служби з надзвичайних ситуацій, працівників закладів охорони здоров'я необхідними засобами та ресурсами під час їх залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях: постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 року № 772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2018-%D0%BF>; Про затвердження нормативно-правового акта з питань здійснення закупівель товарів і послуг: постанова Правління Національного банку України від 7 листопада 2013 року № 440 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 28.11.2013 р. за № 2039/24571). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2039-13>; Про електронну комерцію: закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>; Про електронні довірчі послуги: закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>; Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Таблиця А.2

Розходження назв та структури послуг між Державним класифікатором продукції та послуг (ДКПП) та класифікатором Основної номенклатури продукції-2020 (ОНП-2020) на прикладі послуг з наукових досліджень та розробок (Розділ 72 СЕКЦІЇ М)

Державний класифікатор продукції та послуг (ДКПП)			Класифікатор Основної номенклатури продукції-2020 (ОНП-2020)		
№ п/п	Код	Назва послуги	№ п/п	Код	Назва послуги
1	2	3	4	5	6
СЕКЦІЯ М. ПОСЛУГИ ЩОДО ПРОФЕСІЙНОЇ, НАУКОВОЇ ТА ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ			СЕКЦІЯ М. ПОСЛУГИ ПРОФЕСІЙНІ, НАУКОВІ ТА ТЕХНІЧНІ		
Розділ 72		Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення	Розділ 72		Послуги з наукових досліджень і розробок
			1	72.00.11	Послуги з міждисциплінарних фундаментальних досліджень
			2	72.00.12	Послуги з міждисциплінарних прикладних досліджень
			3	72.00.13	Послуги з міждисциплінарних експериментальних розробок
			4	72.00.20	Оригінали міждисциплінарних наукових досліджень і розробок
1	72.11.11	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення біотехнологій у сфері охорони здоров'я	5	72.11.11	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері біотехнологій здоров'я
2	72.11.12	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення біотехнологій у сфері охорони довкілля та промисловості	6	72.11.12	Послуги з прикладних досліджень у сфері біотехнологій здоров'я
3	72.11.13	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення біотехнологій у сфері с/г	7	72.11.13	Послуги з експериментальних розробок у сфері біотехнологій здоров'я
4	72.11.20	Результати наукового досліджування та експериментального розроблення біотехнологій		-	-

1	2	3	4	5	6
			8	72.11.21	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері екологічних та промислових біотехнологій
			9	72.11.22	Послуги з прикладних досліджень у сфері екологічних та промислових біотехнологій
			10	72.11.23	Послуги з експериментальних розробок у сфері екологічних та промислових біотехнологій
			11	72.11.40	Оригінали наукових досліджень та експериментальних розробок у сфері біотехнологій
5	72.19.11	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері математичних наук	12	72.19.11	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері фізики
6	72.19.12	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері комп'ютерної техніки та інформатики	13	72.19.12	Послуги з прикладних досліджень у сфері фізики
7	72.19.13	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері фізичних наук	14	72.19.13	Послуги з експериментальних розробок у сфері фізики
8	72.19.14	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері хімії		-	-
9	72.19.15	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері землезнавства та суміжних досліджень навколишнього середовища		-	-
10	72.19.16	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері біологічних наук		-	-
11	72.19.19	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері інших природничих наук		-	-

1	2	3	4	5	6
12	72.19.21	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері нанотехнологій	15	72.19.21	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері хімії та біології
			16	72.19.22	Послуги з прикладних досліджень у сфері хімії та біології
			17	72.19.23	Послуги з експериментальних розробок у сфері хімії та біології
			18	72.19.31	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері технічних наук і технологій, крім біотехнологій
			19	72.19.32	Послуги з прикладних досліджень у сфері технічних наук і технологій, крім біотехнологій
			20	72.19.33	Послуги з експериментальних розробок у сфері технічних наук і технологій, крім біотехнологій
15	72.19.40	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері сільськогосподарських наук		-	-
			21	72.19.41	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері медичних наук та фармацевтики
			22	72.19.42	Послуги з прикладних досліджень у сфері медичних наук та фармацевтики
			23	72.19.43	Послуги з експериментальних розробок у сфері медичних наук та фармацевтики
16	72.19.50	Результати наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері природничих наук та інженерії, крім біотехн.		-	-
			24	72.19.51	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері сільськогосподарських наук
			25	72.19.52	Послуги з прикладних досліджень у сфері сільськогосподарських наук
			26	72.19.53	Послуги з експериментальних розробок у сфері сільськогосподарських наук
			27	72.19.61	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері інших природничих наук

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5	6
			28	72.19.62	Послуги з прикладних досліджень у сфері інших природничих наук
			29	72.19.63	Послуги з експериментальних розробок у сфері інших природничих наук
			30	72.19.70	Оригінали наукових досліджень та експериментальних розробок у сфері природничих і технічних наук
17	72.20.11	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері економіки та підприємництва	31	72.20.11	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері психології
18	72.20.12	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері психології	32	72.20.12	Послуги з прикладних досліджень у сфері психології
19	72.20.13	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері права	33	72.20.13	Послуги з експериментальних розробок у сфері психології
20	72.20.19	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері інших суспільних наук		-	-
21	72.20.21	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері мовознавства та літературознавства	34	72.20.21	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері права
			35	72.20.22	Послуги з прикладних досліджень у сфері права
			36	72.20.23	Послуги з експериментальних розробок у сфері права
22	72.20.29	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері гуманітарних наук, інші		-	-
23	72.20.30	Результати наукового досліджування та розроблення у сфері суспільних і гуманітарних наук		-	-

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5	6
			37	72.20.31	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері мовознавства та літератури
			38	72.20.32	Послуги з прикладних досліджень у сфері мовознавства та літератури
			39	72.20.33	Послуги з експериментальних розробок у сфері мовознавства та літератури
			40	72.20.41	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері інших суспільних і гуманітарних наук
			41	72.20.42	Послуги з прикладних досліджень у сфері інших суспільних і гуманітарних наук
			42	72.20.43	Послуги з експериментальних розробок у сфері інших суспільних і гуманітарних наук
			43	72.20.51	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері економіки та підприємництва
			44	72.20.52	Послуги з прикладних досліджень у сфері економіки
			45	72.20.53	Послуги з експериментальних розробок у сфері економіки
			46	72.20.60	Оригінали наукових досліджень та експериментальних розробок у сфері суспільних і гуманітарних наук

Джерело: складено за даними.⁷⁴⁵

⁷⁴⁵ Про затвердження та скасування національних класифікаторів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>; Про затвердження Основної номенклатури продукції: наказ Державної служби статистики України від 8 січня 2020 року № 31. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/31/31_2020.htm

Додаток Б

Таблиця Б.1

Темп росту обсягу реалізованих послуг за період 2013-2018 рр., %

Області	Темп росту обсягу реалізованих послуг у сфері послуг	Транспорт, складське господарство	Тимчасове розміщування й організація харчування	Інформація та телекомунікації	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Україна	85,9	102,7	184,2	77,1	73,3	68,3	72,1	230,9	86,9	18,6	45,6
Вінницька	83,2	85,2	1000,2	59,8	46,3	145,3	85,9	478,0	88,7	122,0	62,6
Волинська	91,5	99,0	254,8	79,0	107,0	41,1	70,6	242,4	127,9	71,2	69,5
Дніпропетровська	115,8	132,9	509,3	80,2	130,9	88,6	93,2	249,4	153,9	53,3	54,7
Донецька	31,8	29,3	28,2	75,4	21,1	27,3	19,3	49,7	24,2	6,0	15,6
Житомирська	89,4	175,3	1318,3	47,6	54,5	70,1	73,8	226,9	121,3	25,6	56,3
Закарпатська	124,4	167,5	148,9	81,4	85,6	88,1	107,3	284,8	92,6	22,5	105,3
Запорізька	92,5	90,8	176,3	83,4	93,9	84,4	72,9	278,4	97,5	99,7	77,1
Івано-Франківська	112,1	143,0	156,1	85,7	119,0	124,0	51,5	374,5	141,4	233,2	54,7
Київська	109,3	137,0	1827,2	40,2	106,8	53,6	138,5	156,8	130,4	35,7	91,6
Кіровоградська	79,6	76,4	82,5	107,6	69,3	59,5	63,1	144,4	307,1	264,1	52,0
Луганська	24,7	10,2	47,8	77,8	8,4	19,4	12,1	74,2	35,4	11,5	8,0
Львівська	106,6	81,8	208,9	140,1	134,0	132,6	101,9	216,0	71,8	141,5	76,2
Миколаївська	100,4	110,2	195,2	78,0	79,8	60,1	92,4	142,4	64,9	83,2	74,9
Одеська	94,8	102,6	238,3	57,6	73,0	56,2	111,0	362,1	154,3	152,2	69,2
Полтавська	134,5	163,7	362,5	103,1	92,4	101,8	119,0	68,4	128,1	93,2	84,9
Рівненська	104,9	82,1	199,4	72,6	157,0	506,9	85,2	128,1	98,1	18,0	71,7
Сумська	95,8	82,1	362,5	98,5	124,0	78,9	59,4	731,7	191,4	125,2	75,6
Тернопільська	124,6	213,3	222,9	78,5	72,2	79,3	22,1	683,9	101,3	187,1	90,4
Харківська	93,9	98,2	520,2	126,6	57,6	56,4	70,5	661,3	115,2	28,5	75,1
Херсонська	87,8	85,6	136,3	93,3	69,4	92,0	55,0	344,8	83,0	114,2	38,4
Хмельницька	87,9	92,7	241,1	66,3	108,6	83,2	102,9	187,1	83,7	14,0	44,2
Черкаська	74,3	87,8	510,7	46,7	89,9	49,3	58,0	267,8	114,3	442,0	33,6
Чернівецька	90,7	77,1	250,7	87,5	66,2	78,1	59,1	326,5	137,6	121,7	23,6
Чернігівська	74,7	107,0	550,7	40,3	53,1	65,9	104,0	95,7	120,8	120,7	57,0
м. Київ	84,6	118,5	237,0	78,3	73,7	72,5	87,5	196,2	132,4	14,6	38,6

Дані таблиці унормовано відповідно до індексу інфляції за відповідний період (грудень 2013 до 2018 р.) – 252,1%.

Джерело: складено автором за даними⁷⁴⁶.

⁷⁴⁶Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Калькулятор інфляції. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/dw_infl_uk/calc_pld.asp?ter=00000000000&month=12&year=2018&year_b=2013&month_b=&to=1&kat=4&Submit.x=48&Submit.y=17.

Таблиця Б.2

Темп росту обсягу реалізованих послуг за період 2013-2019 рр., %* **

Області	Темп росту обсягу реалізованих послуг у сфері послуг	Транспорт, складське господарство	Імчасове розміщування й організації харчування	Інформація та телекомунікації	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Україна	94,0	105,2	197,6	82,2	90,8	80,0	91,4	234,2	101,9	21,1	52,8
Вінницька	87,7	94,1	1053,6	52,8	52,4	149,5	125,7	488,2	101,8	173,5	64,3
Волинська	81,7	95,4	256,8	20,7	111,9	43,2	69,8	248,1	149,9	74,8	68,0
Дніпропетровська	109,7	138,0	520,5	45,9	122,9	65,2	94,8	266,4	176,5	50,1	46,3
Донецька	33,5	31,5	36,8	27,1	15,6	109,4	13,4	47,3	20,7	2,3	14,4
Житомирська	63,5	133,5	1293,9	17,1	8,1	93,8	93,4	237,3	125,1	24,9	51,7
Закарпатська	116,3	182,3	148,7	20,0	74,1	90,7	105,4	285,4	90,7	51,1	90,3
Запорізька	84,6	88,6	184,2	31,3	109,4	90,8	65,4	256,1	98,4	89,6	75,2
Івано-Франківська	96,2	144,4	150,3	29,0	123,1	112,5	36,8	364,5	152,8	180,0	54,5
Київська	107,2	140,5	1163,9	20,5	114,7	56,3	141,5	192,1	116,5	75,5	110,8
Кіровоградська	75,0	76,1	127,1	30,8	85,3	51,9	105,6	148,6	372,1	501,5	58,2
Луганська	11,8	10,3	62,3	5,4	9,8	12,9	14,5	95,2	38,7	11,5	7,7
Львівська	96,9	75,3	181,0	110,6	124,2	121,3	105,4	208,6	73,0	152,9	64,9
Миколаївська	94,7	111,7	177,9	29,3	60,3	56,8	82,2	145,5	107,4	79,8	67,3
Одеська	87,9	99,8	238,1	24,1	76,8	50,3	94,8	294,8	187,0	105,5	45,6
Полтавська	83,3	66,2	340,0	40,1	131,1	85,6	150,0	65,2	131,1	113,0	85,0
Рівненська	62,9	72,9	187,6	16,8	65,1	52,7	70,6	121,2	81,6	18,3	184,3
Сумська	81,8	95,5	310,8	24,4	83,2	56,4	65,4	734,4	144,6	142,9	56,6
Тернопільська	95,4	162,9	322,6	36,1	60,6	57,7	20,9	709,3	90,7	191,7	81,3
Харківська	85,7	115,0	510,3	89,5	47,2	50,4	68,5	617,1	119,3	37,4	67,8
Херсонська	69,0	84,1	113,3	21,9	57,8	61,9	56,2	259,8	70,2	102,5	19,0
Хмельницька	80,5	100,0	214,6	18,9	105,8	84,9	136,7	178,0	89,0	18,4	45,2
Черкаська	74,7	93,2	556,5	24,2	120,3	47,8	83,6	307,9	125,1	645,4	35,2
Чернівецька	78,1	82,4	233,2	35,0	69,9	71,1	77,3	303,2	191,1	135,4	28,2
Чернігівська	78,1	109,4	976,8	15,9	155,2	75,0	142,3	78,4	172,1	132,7	68,7
м. Київ	104,7	150,8	297,2	69,8	126,9	90,7	135,2	232,7	181,6	17,2	61,5

*Дані таблиці унормовано відповідно до індексу інфляції за відповідний період (грудень 2013 до 2019 р.) – 262,4%.

**Джерело: складено автором за даними⁷⁴⁷.

⁷⁴⁷Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Калькулятор інфляції. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/dw_infl_uk/calc_pld.asp?ter=000000000000&month=12&year=2018&year_b=2013&month_b=&to=1&kat=4&Submit.x=48&Submit.y=17.

Таблиця Б.3

Обсяг і частка реалізованих послуг за видами послуг у регіонах України у 2018 р.

Області	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність		Тимчасове розміщування й організація харчування		Інформація та телекомунікації		Операції з нерухомим майном		Професійна, наукова та технічна діяльність		Діяльність у сфері адміністративного обслуговування		Освіта		Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок		Інші види послуг	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Україна	351639,4	45,5	28748,4	3,7	141287,8	18,3	64184,5	8,3	84580,6	10,9	54503,7	7	19175,8	2,5	20699,8	2,7	5518,0	0,7	2803,8	0,4
Вінницька	3998,0	37,9	345,3	3,3	2909,9	27,6	396,5	3,8	998,5	9,5	447,9	4,2	772,9	7,3	617,6	5,8	26,9	0,3	46,1	0,4
Волинська	3502,3	46,4	158,9	2,1	1191,2	15,8	1522,9	20,2	343,9	4,6	322,2	4,3	249,3	3,3	200,1	2,7	21,8	0,3	28,3	0,4
Дніпропетровська	27089,7	45,1	2212,6	3,7	5890,8	9,8	8669,5	14,4	6910,0	11,5	6005,8	10	1076,0	1,8	1638,1	2,7	238,2	0,4	386,3	0,6
Донецька	4876,4	27,4	347,2	2	6152,8	34,6	2034,8	11,5	1811,9	10,2	1821,3	10,2	255,4	1,4	334,1	1,9	77,5	0,4	59,7	0,3
Житомирська	3328,9	46,8	291,8	4,1	1819,7	25,6	397,2	5,6	302,3	4,2	350,2	4,9	262,5	3,7	296,1	4,2	23,5	0,3	44,6	0,6
Закарпатська	5009,2	56,4	277,2	3,1	1349,6	15,2	513,6	5,8	215,6	2,4	289,1	3,3	408,2	4,6	742,1	8,4	42,0	0,5	32,5	0,4
Запорізька	4894,3	31	968,6	6,1	2630,1	16,7	1605,2	10,2	2508,5	15,9	1234,4	7,8	841,0	5,3	896,0	5,7	87,9	0,6	116,2	0,7
Івано-Франківська	3838,0	44,4	436,1	5	1480,5	17,1	547,6	6,3	516,1	6	875,5	10,1	607,3	7	277,2	3,2	31,8	0,4	27,2	0,3
Київська	18810,1	58,5	2240,2	7	2580,8	8	3700,5	11,5	1341,1	4,2	2380,7	7,4	225,0	0,7	771,8	2,4	42,4	0,1	74,9	0,2
Кіровоградська	5974,3	71,8	47,7	0,6	1132,4	13,6	256,5	3,1	251,6	3	316,0	3,8	132,2	1,6	159,7	1,9	25,9	0,3	20,9	0,3
Луганська	686,0	17,8	54,5	1,4	2137,8	55,3	115,9	3	461,7	12	166,7	4,3	98,9	2,6	98,3	2,5	33,4	0,9	9,5	0,2
Львівська	14351,3	35,5	2932,6	7,3	8968,6	22,2	4743,2	11,7	2991,8	7,4	2916,4	7,2	1103,6	2,7	1972,1	4,9	330,6	0,8	128,1	0,3
Миколаївська	13262,0	72,9	434,6	2,4	1717,6	9,4	599,1	3,3	839,8	4,6	771,6	4,2	285,6	1,6	148,4	0,8	83,9	0,5	39,5	0,2
Одеська	45137,0	64,6	2169,9	3,1	5579,0	8	5918,5	8,5	2943,0	4,2	3578,0	5,1	2038,6	2,9	1910,2	2,7	300,6	0,4	275,8	0,4
Полтавська	10553,4	58,7	475,3	2,6	2043,9	11,4	974,9	5,4	1247,8	6,9	1450,0	8,1	257,6	1,4	887,4	4,9	38,8	0,2	59,2	0,3
Рівненська	3427,6	43,1	147,5	1,9	1065,1	13,4	906,4	11,4	1579,3	19,9	334,8	4,2	275,9	3,5	149,9	1,9	23,0	0,3	34,8	0,4
Сумська	2657,7	41	216,7	3,3	1307,6	20,2	627,9	9,7	490,6	7,6	419,1	6,5	408,2	6,3	287,1	4,4	11,3	0,2	53,3	0,8
Тернопільська	4365,3	58,7	92,9	1,2	1185,7	15,9	426,2	5,7	241,2	3,2	252,8	3,4	662,1	8,9	163,3	2,2	20,3	0,3	30,6	0,4
Харківська	7686,8	21,6	1868,8	5,2	10724,5	30,1	4433,3	12,4	3880,7	10,9	2862,6	8	2700,4	7,6	1020,1	2,9	286,2	0,8	178,7	0,5
Херсонська	3249,8	46,4	427,7	6,1	1359,5	19,4	648,3	9,2	320,2	4,6	278,5	4	367,7	5,2	284,3	4,1	39,5	0,6	36,0	0,5
Хмельницька	2200,3	39,7	145,9	2,6	1144,4	20,6	633,1	11,4	353,1	6,4	507,9	9,2	318,7	5,7	199,8	3,6	22,4	0,4	20,6	0,4
Черкаська	5252,5	54,6	212,8	2,2	1780,3	18,5	759,8	7,9	487,7	5,1	467,6	4,9	379,7	3,9	202,5	2,1	42,6	0,4	39,1	0,4
Чернівецька	1001,9	27	150,7	4,1	1117,4	30,1	400,8	10,8	174,1	4,7	135,9	3,7	518,7	14	164,5	4,4	27,8	0,7	18,4	0,5
Чернігівська	2775,3	47,7	338,4	5,8	1371,3	23,6	264,4	4,5	237,9	4,1	494,4	8,5	159,4	2,7	82,9	1,4	39,2	0,7	53,8	0,9
м. Київ	83229,8	29,1	11754,6	4,1	72647,4	25,4	23088,2	8,1	53132,4	18,6	25824,4	9	4770,8	1,7	7196,2	2,5	3600,3	1,3	989,8	0,3

Джерело: складено за даними⁷⁴⁸. Загальний обсяг реалізованих послуг в регіоні – 100%.⁷⁴⁸ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця Б.4

Середньозважений темп росту ВДВ за секторами послуг за період 2013 – 2018 рр.

	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	Транспорт, складське господарство, поштова діяльність	Тимчасове розміщування й організація харчування	Інформація та телекомунікації	Фінансова та страхова діяльність	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Діяльність у сфері адміністративного обслуговування	Державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Україна	116,44	116,48	118,21	123,43	108,33	116,09	119,05	114,73	124,15	115,63	108,98	109,55	115,86
Вінницька	123,08	128,53	112,31	140,76	108,76	119,35	123,99	125,20	122,74	118,09	110,46	117,57	112,30
Волинська	138,76	120,78	121,38	130,16	111,83	119,28	110,87	126,45	127,32	119,38	111,19	116,48	117,41
Дніпропетровська	113,41	115,09	121,44	123,69	109,94	119,44	117,02	121,38	128,91	118,73	109,68	118,67	117,92
Донецька	90,22	90,49	99,78	111,64	88,12	101,47	110,39	101,24	120,77	103,36	94,61	101,40	102,72
Житомирська	122,31	130,48	123,05	132,11	128,09	119,50	127,26	121,20	128,46	118,55	109,80	112,45	119,36
Закарпатська	117,88	126,96	127,28	129,39	121,11	119,15	126,72	122,32	122,69	121,28	112,04	120,97	122,29
Запорізька	117,18	112,68	118,64	130,51	129,53	118,20	115,37	119,30	125,67	120,28	112,22	112,59	116,39
Івано-Франківська	111,51	121,35	121,44	130,82	122,62	121,94	99,69	122,15	121,62	121,00	111,66	115,38	120,54
Київська	117,54	117,95	119,84	137,63	119,17	121,95	118,45	126,75	139,85	122,45	111,95	124,18	120,17
Кіровоградська	117,59	114,51	121,06	132,45	114,28	118,82	126,46	113,61	127,35	120,31	111,24	113,18	114,94
Луганська	99,06	80,85	90,94	101,20	98,58	98,58	95,58	111,77	115,73	99,46	95,77	114,59	102,23
Львівська	121,91	117,82	128,95	128,72	111,64	119,63	126,68	128,03	127,26	118,03	112,25	113,28	122,21
Миколаївська	119,30	117,85	115,13	134,34	119,83	117,93	106,95	132,80	131,49	118,38	109,74	116,18	117,25
Одеська	117,52	120,32	128,29	117,49	108,41	120,06	115,12	125,02	125,84	118,74	116,26	112,15	117,29
Полтавська	122,47	117,20	118,98	128,91	115,47	120,64	113,68	122,63	125,10	121,46	112,11	115,50	115,23
Рівненська	125,68	115,16	107,85	131,73	117,40	120,55	126,77	118,98	125,76	122,02	108,97	114,56	123,53
Сумська	110,54	117,94	118,90	137,29	114,25	119,52	120,64	118,32	128,71	118,70	111,67	117,08	116,69
Тернопільська	117,42	128,31	113,71	128,59	120,57	120,36	127,91	113,24	123,62	121,24	110,49	115,00	120,01
Харківська	115,00	117,17	123,41	135,38	105,64	117,70	111,34	118,81	127,61	113,53	111,94	114,22	117,68
Херсонська	119,52	122,29	119,45	130,41	118,79	119,94	123,32	117,99	126,38	118,58	109,17	114,51	112,97
Хмельницька	125,40	124,72	121,50	138,65	113,97	120,08	126,93	128,08	124,94	114,47	111,95	113,03	116,07
Черкаська	126,52	122,97	125,02	143,49	117,54	120,44	122,08	115,71	123,72	117,04	113,03	112,06	117,38
Чернівецька	123,28	118,23	122,87	131,59	118,09	119,45	122,88	107,25	118,53	119,92	112,01	111,04	118,53
Чернігівська	116,74	129,65	124,27	136,13	119,26	119,60	122,37	120,80	125,94	117,74	110,45	115,10	115,30
м.Київ	123,21	128,07	125,44	120,84	107,78	117,29	123,46	129,95	123,22	115,83	115,98	107,52	121,17

Джерело: складено автором за даними⁷⁴⁹.⁷⁴⁹Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця Б.5

Середньозважений темп росту ВДВ за секторами послуг за період 2013 – 2019 рр.

	Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	Транспорт, складське господарство, поштова діяльність	Тимчасове розмішування й організація замішування	Інформація та телекомунікації	Фінансова та страхова діяльність	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Діяльність у сфері адміністративного обслуговування	Державне управління й оборона, обов'язкове соціальне	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Україна	115,63	116,49	121,95	124,79	109,81	116,27	120,02	124,86	124,35	114,50	111,44	110,97	118,86
Вінницька	122,87	123,43	115,36	140,33	120,75	120,47	126,66	127,37	124,07	116,33	109,35	117,99	117,99
Волинська	140,29	118,49	121,69	131,93	116,47	119,21	114,27	127,58	126,52	117,90	110,40	116,84	116,20
Дніпропетровська	115,10	113,44	124,29	124,73	110,59	119,65	118,74	121,87	127,66	117,18	109,88	119,30	120,71
Донецька	93,93	92,83	109,96	116,75	92,36	104,09	131,42	108,71	120,74	104,44	102,68	101,15	110,73
Житомирська	121,72	127,06	125,47	131,87	126,00	117,25	130,93	126,56	127,00	116,50	111,41	113,18	118,63
Закарпатська	115,48	124,11	124,83	131,78	122,54	119,34	127,92	122,51	122,97	119,45	112,62	120,90	122,44
Запорізька	119,64	111,53	121,91	131,67	128,28	118,74	118,80	119,71	124,53	118,00	110,99	113,91	116,91
Івано-Франківська	110,79	117,94	124,08	132,94	121,32	121,31	106,99	122,90	121,83	119,15	110,02	115,34	123,16
Київська	115,90	116,45	122,54	139,24	120,94	121,55	121,92	126,75	136,97	120,58	116,21	125,18	125,35
Кіровоградська	118,02	113,55	123,28	132,12	126,43	118,97	131,85	117,40	127,69	117,92	109,81	114,66	117,34
Луганська	106,23	87,77	99,99	106,60	112,40	101,94	98,87	116,94	116,24	100,92	97,74	112,74	104,12
Львівська	120,26	117,67	130,29	129,78	113,60	119,44	129,30	129,18	128,08	116,27	118,57	117,19	129,32
Миколаївська	119,06	117,15	119,53	134,54	123,12	117,78	111,76	132,26	130,67	116,52	115,29	116,85	116,40
Одеська	115,96	120,16	127,54	119,04	109,07	119,14	119,18	126,06	126,93	116,75	116,44	114,17	119,50
Полтавська	123,88	114,53	122,63	131,36	117,05	121,28	118,00	125,55	124,98	119,75	114,72	116,15	116,95
Рівненська	124,71	114,21	112,15	134,80	124,74	120,83	126,98	121,50	125,67	119,84	107,71	114,31	126,23
Сумська	111,17	116,44	122,68	137,34	119,94	119,20	121,07	120,30	127,41	116,86	111,07	117,20	117,96
Тернопільська	118,67	125,42	116,15	131,16	127,79	120,04	129,94	113,75	123,71	118,99	109,59	115,17	121,15
Харківська	114,32	114,73	126,93	134,70	108,92	117,62	114,74	120,25	128,73	112,13	110,88	117,87	118,82
Херсонська	118,66	118,65	121,82	131,26	126,56	119,99	123,89	119,62	125,09	116,75	108,64	115,42	117,29
Хмельницька	122,62	121,86	123,97	138,65	121,91	120,57	131,22	131,29	125,46	113,37	111,90	114,30	119,21
Черкаська	125,17	119,48	126,91	143,60	124,78	119,77	123,79	118,10	123,23	115,53	113,32	112,96	116,84
Чернівецька	120,79	118,02	122,63	131,61	133,04	119,02	122,98	116,68	119,63	117,99	115,60	110,94	118,75
Чернігівська	115,40	124,84	129,12	136,46	125,61	120,91	125,13	126,10	126,49	115,89	108,17	116,05	115,67
м.Київ	120,04	129,69	130,04	122,10	106,94	116,06	122,39	128,98	123,63	115,47	120,75	108,38	123,88

Джерело: складено автором за даними⁷⁵⁰.⁷⁵⁰ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця Б.6

Структура зайнятості за секторами послуг і регіонами у 2013, 2018, 2019 рр.

Регіони	Оптова та роздрібна торгівля;			Транспорт, поштова та кур'єрська діяльність			Тимчасове розміщування й організація харчування			Інформація та телекомунікації			Фінансова та страхова діяльність			Операції з нерухомим майном			Професійна, наукова та технічна діяльність		
Роки	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Україна	22,3	22,3	22,9	6,0	6,1	6,0	1,8	1,7	1,8	1,5	1,7	1,7	1,6	1,3	1,3	1,6	1,6	1,6	2,6	2,7	2,5
Вінницька	18,5	18,8	19,2	5,7	6,3	6,1	0,9	0,6	0,6	0,9	1,0	0,9	1,0	0,8	0,8	0,9	0,9	0,8	1,6	1,5	1,5
Волинська	21,4	23,3	23,2	4,9	5,5	5,4	1,3	1,6	1,6	0,8	0,8	0,8	1,3	1,0	0,9	1,1	1,2	1,2	1,4	1,5	1,4
Дніпропетровська	25,6	25,7	26,4	6,1	6,2	6,0	1,5	1,6	1,6	1,8	1,9	2,1	1,9	1,6	1,6	1,5	1,4	1,4	2,5	2,9	2,5
Донецька	23,7	23,2	24,9	6,8	7,8	7,6	1,4	1,3	1,4	0,9	1,2	1,2	1,1	0,6	0,5	1,5	1,1	1,2	1,8	1,9	1,8
Житомирська	24,3	24,8	25,4	7,3	7,6	7,6	1,4	1,4	1,3	1,4	1,5	1,5	0,9	0,9	0,8	0,9	0,9	1,0	1,7	1,5	1,6
Закарпатська	17,9	17,2	17,5	5,2	4,7	4,7	3,0	2,8	2,8	0,7	0,6	0,6	0,8	0,6	0,6	1,1	0,9	0,9	1,1	0,9	0,9
Запорізька	22,4	21,7	22,2	4,8	4,9	4,8	1,9	1,9	2,0	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	1,5	1,5	1,5	2,5	2,3	2,2
Івано-Франківська	18,6	19,1	19,5	4,3	4,1	4,1	1,5	1,6	1,9	0,7	0,6	0,6	0,9	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7	1,4	1,4	1,4
Київська	21,0	22,3	23,1	9,2	9,0	8,8	2,1	2,0	2,1	1,6	1,9	2,0	2,3	1,6	1,5	2,5	1,9	1,9	3,9	4,2	4,1
Кіровоградська	17,6	16,1	16,6	6,3	6,4	6,1	1,2	1,4	1,4	1,1	1,1	1,1	0,7	0,6	0,5	1,6	1,5	1,6	1,1	1,3	1,3
Луганська	26,8	26,5	28,2	6,1	5,7	6,2	1,6	1,8	1,8	0,9	0,7	0,8	0,8	0,4	0,4	0,8	0,9	1,1	1,6	2,9	2,8
Львівська	18,4	19,2	20,1	6,0	5,9	5,6	2,2	2,3	2,7	1,7	1,7	1,7	1,2	1,1	1,0	1,1	1,5	1,4	2,0	2,2	2,1
Миколаївська	21,6	18,8	19,4	6,2	5,9	6,1	1,6	1,5	1,6	0,7	0,7	0,7	0,9	0,6	0,6	1,2	1,0	1,0	1,3	1,4	1,4
Одеська	23,7	23,9	24,6	10,4	10,7	10,6	2,3	2,5	2,5	1,7	1,5	1,5	1,5	1,1	1,1	2,5	2,4	2,3	2,3	2,0	2,0
Полтавська	21,3	21,5	22,4	6,1	6,2	5,9	1,6	1,6	1,6	1,0	0,9	0,9	1,1	0,8	0,8	1,2	1,3	1,2	1,7	1,8	1,7
Рівненська	25,5	26,3	27,1	5,4	5,5	5,6	2,2	2,1	2,2	1,1	1,1	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	1,4	1,4	1,4
Сумська	20,7	20,3	20,8	5,6	5,5	5,4	0,9	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	1,0	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9	1,7	1,5	1,4
Тернопільська	16,5	19,0	18,7	4,3	4,8	4,9	1,9	1,6	1,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	1,4	1,6	1,5
Харківська	23,6	24,4	24,5	5,7	5,7	5,6	1,4	1,6	1,7	2,2	2,0	2,1	1,3	0,8	0,8	3,0	2,9	3,0	3,5	3,2	3,1
Херсонська	21,4	22,1	23,4	4,7	5,1	5,0	1,5	1,3	1,3	0,8	0,8	0,7	0,9	0,8	0,7	1,3	1,3	1,3	1,7	1,7	1,8
Хмельницька	22,5	22,3	22,8	5,1	4,8	4,8	1,1	0,9	1,0	0,7	0,7	0,7	0,9	0,7	0,7	1,0	0,9	0,9	1,3	1,3	1,4
Черкаська	18,0	18,3	19,2	5,4	5,4	5,4	1,0	1,1	1,1	0,9	0,9	0,9	1,2	1,0	1,0	0,9	0,8	0,9	1,7	2,0	1,9
Чернівецька	19,2	18,5	20,2	4,5	4,2	4,2	2,2	2,3	2,5	1,0	0,9	0,9	0,9	0,7	0,9	1,1	1,0	1,1	1,2	1,2	1,2
Чернігівська	21,8	22,8	23,1	4,3	4,5	4,6	1,0	1,1	1,2	1,0	1,0	1,1	1,4	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	1,7	1,8	1,7
м.Київ	23,4	27,3	27,2	4,7	4,8	5,2	2,5	2,5	2,8	5,8	6,8	6,9	6,5	5,2	5,1	4,0	3,7	3,5	9,9	9,3	8,5

Джерело: складено автором за даними⁷⁵¹.⁷⁵¹ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

продовження таблиці Б.6

Регіони	Діяльність у сфері адміністративного обслуговування			Державне управління й оборона;			Освіта			Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги			Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок			Інші види послуг		
Роки	2019	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Україна	1,8	1,9	1,9	5,0	5,7	5,3	8,3	8,7	8,4	6,2	6,1	5,9	1,2	1,2	1,2	2,2	2,2	2,2
Вінницька	1,5	0,9	0,9	5,4	5,7	5,2	9,0	9,1	8,4	6,8	6,4	6,1	0,6	0,9	0,9	1,0	1,0	1,1
Волинська	1,1	1,1	1,2	5,5	6,6	5,7	10,6	12,0	11,7	6,4	7,1	6,7	1,1	1,1	1,1	1,1	1,3	1,2
Дніпропетровська	2,1	2,2	2,1	4,1	4,7	4,7	7,6	8,0	7,4	5,5	5,8	5,4	0,8	0,8	0,8	2,0	1,9	2,0
Донецька	2,2	2,1	2,0	3,8	6,2	5,3	6,3	6,9	6,6	5,6	5,8	5,4	1,2	1,2	1,2	2,4	2,2	2,2
Житомирська	1,4	1,1	1,3	6,8	7,7	7,0	9,1	8,7	8,6	6,4	6,2	6,1	1,3	1,1	1,1	2,7	2,7	2,7
Закарпатська	0,8	0,7	0,7	4,7	4,5	3,9	9,1	9,5	9,4	5,3	5,6	5,5	1,1	0,8	0,8	7,2	7,7	8,0
Запорізька	1,4	1,7	1,8	4,0	5,0	4,1	7,3	7,3	7,0	6,0	6,2	6,0	1,1	1,2	1,1	1,4	1,2	1,3
Івано-Франківська	1,4	1,4	1,4	4,0	3,8	3,4	9,8	9,4	9,2	6,8	6,4	6,3	1,4	1,3	1,3	3,0	3,0	3,0
Київська	2,5	3,1	3,2	6,7	7,3	6,3	8,1	8,2	8,1	7,7	7,6	7,4	1,6	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5
Кіровоградська	0,7	1,0	1,2	5,1	6,6	5,4	8,7	9,4	8,8	6,3	6,9	6,8	1,4	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5
Луганська	1,3	1,2	1,2	4,3	8,6	6,7	6,8	6,0	5,9	5,6	5,0	4,9	0,9	0,9	0,9	1,7	1,8	2,0
Львівська	1,5	1,8	1,8	5,0	5,3	5,5	9,4	9,3	9,0	7,2	6,8	6,5	1,0	1,2	1,1	2,1	2,3	2,4
Миколаївська	1,2	1,1	1,1	5,6	7,3	6,5	8,3	8,1	8,0	5,3	5,2	5,0	1,0	1,0	0,9	2,0	1,8	1,8
Одеська	2,4	2,5	2,5	5,1	5,9	5,7	8,7	8,9	8,6	5,9	5,7	5,6	1,2	1,2	1,2	2,8	2,7	2,9
Полтавська	1,6	1,4	1,6	5,1	5,7	4,8	8,2	8,1	7,7	6,5	6,8	6,4	1,0	1,1	1,1	1,6	1,7	1,7
Рівненська	1,0	0,9	0,9	4,5	4,5	4,0	9,8	10,1	9,5	6,6	6,6	6,3	1,4	1,4	1,4	2,5	2,5	2,5
Сумська	1,5	1,5	1,7	5,4	5,4	5,7	8,6	8,5	8,2	6,3	6,2	5,8	1,1	1,0	1,1	3,0	3,2	3,2
Тернопільська	1,0	1,1	1,1	4,8	4,5	3,8	10,6	10,8	10,3	6,6	6,7	6,5	1,5	1,5	1,4	2,6	2,7	2,8
Харківська	1,5	1,6	1,7	4,3	4,6	4,1	8,3	8,4	8,3	5,6	5,5	5,4	0,9	1,2	1,2	1,5	1,5	1,6
Херсонська	0,9	0,8	0,9	5,1	6,3	5,6	8,7	8,6	8,3	5,6	5,5	5,2	1,7	1,7	1,7	2,0	2,0	2,1
Хмельницька	1,0	1,2	1,2	5,4	6,1	5,6	9,2	9,3	9,1	6,0	6,2	6,1	1,1	1,0	0,9	1,2	1,2	1,2
Черкаська	1,3	1,6	1,5	4,6	4,5	3,8	8,5	8,6	8,0	6,6	6,8	6,6	1,0	1,0	0,9	1,6	1,6	1,8
Чернівецька	0,8	0,8	0,8	4,3	4,5	3,7	9,2	9,2	8,9	6,3	6,0	5,6	1,1	1,0	0,9	5,8	5,2	5,3
Чернігівська	1,4	1,3	1,4	6,5	7,6	7,5	8,3	8,1	8,1	7,3	7,5	7,1	1,4	1,6	1,5	1,2	1,1	1,1
м.Київ	4,5	4,9	5,1	7,2	7,2	6,9	8,5	8,8	8,7	4,9	4,7	4,7	1,9	1,8	1,8	2,2	1,8	1,8

Таблиця Б.7

Структура експорту послуг видами і регіонами за 2013, 2018, 2019 рр., %*

Регіони	Послуги з переробки матеріальних ресурсів			Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій			Транспортні послуги			Послуги, пов'язані з подорожами			Послуги з будівництва			Послуги зі страхування		
	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Роки	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Україна	15,0	19,0	10,5	3,7	3,2	1,7	38,3	27,0	58,3	3,7	3,9	2,1	2,4	2,0	0,8	0,5	0,5	0,5
Вінницька	20,9	21,1	79,2	0,5	1,1	1,2	4,1	1,7	1,5	11,9	10,5	9,3	0,0	к	к	0,0	0,0	0,0
Волинська	77,8	79,6	3,0	0,4	0,9	0,0	14,6	12,7	14,6	2,3	0,4	0,5	1,1	2,2	2,0	0,0	0,0	0,0
Дніпропетровська	5,6	3,2	1,1	1,5	6,5	1,7	11,4	35,0	25,5	1,7	6,2	7,1	0,3	1,2	1,1	0,0	0,0	0,0
Донецька	13,7	0,6	64,8	1,4	0,2	0,8	48,2	36,0	40,9	2,4	1,5	2,6	3,6	52,9	36,6	0,5	0,0	0,0
Житомирська	35,6	70,1	79,0	0,7	0,2	0,4	21,3	7,3	10,8	0,8	0,1	0,2	1,3	1,1	1,7	0,0	0,0	0,0
Закарпатська	74,9	80,7	4,0	0,4	к	к	22,2	10,1	10,1	0,8	2,0	2,2	0,0	0,6	0,9	0,0	0,0	0,0
Запорізька	1,4	3,1	59,8	58,5	46,7	43,7	7,6	6,5	7,0	3,7	1,2	5,4	2,0	к	к	0,0	0,0	к
Івано-Франківська	45,1	64,3	12,3	0,1	к	0,3	40,6	13,4	15,0	9,3	11,4	10,7	0,1	1,8	1,8	0,0	0,0	0,0
Київська	4,8	14,3	к	0,9	3,0	5,4	85,1	50,8	53,1	0,2	2,1	1,8	1,8	4,2	1,3	0,0	0,0	0,0
Кіровоградська	12,4	9,4	0,0	0,0	0,0	0,0	81,5	52,3	59,7	2,0	3,0	0,6	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Луганська	20,7	0,0	37,1	0,1	2,4	к	42,2	7,3	1,7	8,6	1,0	1,5	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Львівська	35,3	46,4	63,2	1,0	0,1	0,2	18,1	11,5	11,4	12,5	4,2	4,4	0,6	0,4	0,2	0,0	0,0	0,0
Миколаївська	64,8	68,4	0,3	5,0	5,4	5,2	25,2	21,2	25,4	0,6	0,2	0,4	1,0	0,7	0,7	0,0	0,0	0,0
Одеська	1,1	0,6	28,0	1,5	2,6	2,2	86,4	79,7	79,5	2,8	4,4	4,1	1,1	0,5	0,5	0,1	0,1	0,1
Полтавська	7,6	27,2	49,9	3,0	1,3	2,0	23,1	15,5	14,7	9,6	13,3	17,1	2,8	1,7	1,3	0,0	0,0	0,0
Рівненська	31,0	49,6	13,5	0,3	0,0	0,0	63,7	44,8	38,5	0,7	0,8	0,6	0,2	2,1	1,6	0,0	0,0	0,0
Сумська	13,1	17,1	75,1	9,7	2,0	1,4	5,1	9,0	10,2	6,2	20,1	21,6	38,6	7,7	2,4	0,0	0,0	0,0
Тернопільська	71,4	72,1	к	0,0	к	к	16,6	11,3	9,4	9,5	11,5	10,3	0,0	к	1,1	0,0	0,0	0,0
Харківська	1,3	1,5	0,0	3,5	5,9	4,1	7,1	5,3	5,6	18,0	13,6	11,7	2,6	0,7	0,4	0,0	0,0	0,0
Херсонська	3,8	к	39,2	37,2	25,9	21,5	41,2	55,5	64,1	1,3	6,1	2,0	8,4	к	0,1	0,0	0,0	0,0
Хмельницька	54,7	53,7	10,0	1,0	0,0	к	38,7	39,9	37,0	0,3	0,2	0,5	2,8	0,0	7,2	0,0	0,0	0,0
Черкаська	12,3	10,6	48,9	11,3	7,6	6,0	21,8	12,1	14,3	2,6	3,9	3,5	4,6	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0
Чернівецька	38,7	38,5	37,1	0,9	0,0	0,0	22,9	17,2	12,6	19,7	18,0	14,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Чернігівська	39,9	46,3	4,3	0,2	1,5	к	29,9	31,2	34,2	3,8	0,5	0,6	9,7	к	0,6	0,0	0,0	0,0
м. Київ	6,2	5,2	79,2	2,5	1,6	1,9	31,8	23,1	21,5	3,0	3,1	3,1	3,0	0,8	1,4	1,1	1,1	1,7

продовження таблиці Б.7

Регіони	Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності			Послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги			Ділові послуги			Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги			Державні та урядові послуги			Всього		
	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019	2013	2018	2019
Роки																		
Україна	1,0	0,6	0,4	14,9	27,9	16,5	16,2	14,1	8,2	0,4	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	100	100	100
Вінницька	1,0	0,0	к	56,7	62,0	65,1	0,7	3,5	3,1	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Волинська	0,1	0,0	0,0	0,7	2,3	2,0	2,8	1,8	1,7	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Дніпропетровська	0,1	0,2	0,3	13,8	36,1	47,0	9,5	10,3	11,5	0,1	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Донецька	1,8	0,1	к	1,0	2,8	3,1	25,9	6,0	14,9	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Житомирська	0,1	0,0	к	32,2	19,6	19,8	7,1	1,4	1,9	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Закарпатська	0,0	0,0	0,0	0,1	1,3	2,5	1,2	4,9	5,0	0,5	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Запорізька	1,0	0,6	0,2	6,5	12,7	14,1	19,1	21,8	24,8	0,0	0,0	к	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Івано-Франківська	0,0	0,0	0,0	1,6	7,4	8,5	3,1	1,7	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Київська	0,0	0,1	0,1	1,9	4,5	6,8	5,2	20,6	18,9	0,0	к	0,2	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Кіровоградська	0,0	0,0	0,0	1,9	13,9	14,2	0,9	21,4	14,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Луганська	0,0	0,0	0,0	4,1	1,2	2,9	23,3	74,3	76,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Львівська	0,0	к	0,0	25,5	33,3	41,6	6,8	3,9	4,8	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Миколаївська	0,0	0,0	0,0	0,1	1,1	1,1	3,3	3,0	3,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Одеська	0,1	0,0	0,0	1,4	3,5	1,8	5,3	8,5	11,4	0,2	0,1	0,1	0,0	к	0,0	100	100	100
Полтавська	0,0	0,3	к	2,3	9,0	13,1	51,1	31,6	23,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Рівненська	0,1	0,0	0,0	0,3	1,8	8,2	3,7	0,8	0,8	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Сумська	0,7	0,0	0,0	3,9	8,6	8,2	22,7	35,3	42,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Тернопільська	0,0	0,0	0,0	2,2	4,1	3,1	0,4	0,2	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Харківська	1,3	0,3	2,3	27,9	63,0	64,2	27,0	9,4	10,1	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Херсонська	0,0	к	к	1,1	1,7	2,8	7,0	5,9	4,7	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Хмельницька	0,0	0,0	0,0	1,7	2,7	3,2	0,7	2,4	12,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Черкаська	24,3	2,3	0,0	6,5	53,9	59,1	8,9	7,8	4,9	6,5	1,8	1,6	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Чернівецька	0,0	0,0	0,0	11,7	22,4	21,4	5,3	1,7	1,7	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
Чернігівська	0,0	0,0	0,0	14,0	17,3	20,4	2,5	2,3	5,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100
м. Київ	1,7	1,1	1,0	25,8	40,6	41,1	23,5	20,1	20,4	0,6	0,4	0,4	0,1	0,0	0,0	100	100	100

Джерело: складено автором за даними⁷⁵². к – інформація не оприлюднюється з метою забезпечення вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

⁷⁵² Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця Б.8

Темп росту експорту послуг за секторами послуг за період 2013 – 2018 рр.

	Темп росту експорту	Послуги з переробки матеріальних ресурсів	Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	Транспортні послуги	Послуги, пов'язані з подорожами	Послуги з будівництва	Послуги зі страхування	Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	Ділові послуги	Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	Державні та урядові послуги
Україна	78,9	100,3	69,3	55,5	81,5	65,4	84,9	31,0	42,9	147,5	68,7	49,8	0
Вінницька	172,2	174,5	389,7	70,5	152,2	0	0	0	0	188,3	848,2	0	0
Волинська	146,2	149,5	305,2	127,3	26,7	291,6	0	0	0	455,5	95,4	0	0
Дніпропетровська	25,3	14,6	109,8	77,8	95,2	110	0	0	45,6	66,2	27,4	0	0
Донецька	23,9	1,0	3,1	17,9	14,7	352,9	0	0	0,9	64,7	5,5	0	0
Житомирська	184,3	362,5	41,6	63,0	29,8	164,8	0	0	0	112,0	35,2	0	0
Закарпатська	105,7	113,9	0	48,2	280	3290,3	0	0	0	1321,1	450	51,1	0
Запорізька	79,7	176,3	63,7	68,9	25,0	0	0	0	51,2	156,0	91,1	0	0
Івано-Франківська	89,3	127,3	0	29,4	109,7	1502,2	0	0	0	403,5	49,2	0	0
Київська	67,0	198,0	216,5	40	586,9	160,3	0	0	554,5	159,6	263,8	0	0
Кіровоградська	122,4	93,1	0	78,6	178,8	0	0	0	0	913,8	2983,4	0	0
Луганська	18,3	0	735,1	3,2	2,2	0	0	0	0	5,6	58,3	0	0
Львівська	144,2	189,5	15,3	91,4	48,1	84,0	0	0	0	188,3	83,7	484,5	0
Миколаївська	80,3	84,8	85,9	67,4	34,8	57,3	0	15,3	0	851,8	71,7	362,5	3,3
Одеська	62,2	32,5	105,8	57,4	96,7	27,6	85,2	0	13,1	159,0	99,3	31,0	0
Полтавська	75,3	269,4	31,4	50,6	104,5	45,4	0	0	495,1	300	46,5	0	0
Рівненська	75,0	120	0	52,7	94,7	704,9	0	0	0	460,9	16,3	0	0
Сумська	51,6	67,4	10,4	90	168,5	10,3	0	0	0	113,5	80,4	0	0
Тернопільська	127,9	129,3	0	87,7	154,3	0	0	0	0	240,8	70,9	0	0
Харківська	98,5	114,8	163,8	72,8	74,2	27,9	0	0	25,3	222,1	34,3	0	0
Херсонська	74,3	0	51,6	100,1	360,3	0	0	0	0	113,1	63,2	0	0
Хмельницька	67,8	66,6	0	69,9	45,6	0	0	0	0	107,1	218,4	0	0
Черкаська	110,3	95,0	74,1	61,3	164,5	0	0	0	10,3	918,3	96,8	31,0	0
Чернівецька	229,6	228,4	0	172,6	209,1	0	0	0	0	440,1	75,1	0	0
Чернігівська	127,0	147,4	892,7	132,5	15,6	0	0	0	0	156,8	119,8	0	0
м.Київ	88,4	73,1	57,4	64,1	90,7	24,0	92,2	448,8	54,2	138,8	75,7	61,4	0

Джерело: складено автором за даними⁷⁵³.⁷⁵³ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця Б.9

Темп росту експорту послуг за секторами послуг за період 2013 – 2019 рр.*

	Темп росту експорту	Послуги з переробки матеріальних ресурсів	Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	Транспортні послуги	Послуги, пов'язані з подорожами	Послуги з будівництва	Послуги зі страхування	Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	Послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги	Ділові послуги	Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	Державні та урядові послуги
Україна	1,4	7,7	45,9	2,5	23,6	143,2	424,0	21,2	356,3	1,9	1,6	1695,1	0
Вінницька	228,1	212,7	571,4	85,0	178,4	к	0	0	к	261,9	1019,9	1,4	0
Волинська	191,6	195,0	8,9	191,4	38,9	352,6	0	0,0	0,0	519,4	114,8	0,0	0
Дніпропетровська	30,4	16,1	34,9	68,1	130,1	125,8	0	к	106,8	103,6	36,5	61,6	0
Донецька	14,3	1,1	8,3	12,1	15,3	145,7	0	к	к	42,8	8,2	0,0	0
Житомирська	207,5	377,3	127,9	104,9	60,5	285,2	0	0	к	127,9	54,9	0,0	0
Закарпатська	110,1	116,2	к	50,1	323,9	5010,4	0	0,0	0	2624,5	469,1	43,2	0
Запорізька	87,2	246,9	65,1	81,0	126,7	к	к	2,2	17,2	190,0	113,4	к	0
Івано-Франківська	104,4	138,4	264,3	38,7	120,2	1847,2	0	0	0	542,0	127,7	0	0
Київська	72,7	184,2	427,6	45,4	537,0	54,0	0	0	556,3	264,5	263,1	680,2	0
Кіровоградська	150,6	к	0	110,3	46,6	0,0	0	0	0	1150,8	2545,3	0	0
Луганська	18,9	0,0	к	0,7	3,4	0,0	0	0,0	0	13,7	62,4	0,0	0
Львівська	154,2	162,0	26,2	97,6	54,0	54,7	0,0	392,5	212,8	250,9	109,8	943,3	0
Миколаївська	78,6	76,8	80,6	79,3	59,0	58,1	0,0	к	0	821,6	92,2	0	3,1
Одеська	69,3	21,0	97,2	63,8	100,8	29,8	134,4	к	16,8	90,7	148,7	40,0	0
Полтавська	68,6	252,2	46,3	43,6	122,4	32,3	0,0	0,0	к	395,2	31,1	0	0
Рівненська	88,5	142,6	0,0	53,6	83,5	661,7	0	0	0,0	2547,7	19,2	0	0
Сумська	60,2	62,3	8,6	119,4	210,9	3,8	0,0	0	0,0	125,4	113,5	0	0
Тернопільська	173,4	182,5	к	98,0	188,4	0	0	0	0	252,4	384,4	0	0
Харківська	112,9	к	130,2	88,5	73,7	15,4	0	к	200,3	259,3	42,0	837,7	0
Херсонська	95,8	0,0	55,3	149,2	151,0	1,2	0	0	к	243,0	64,2	0,0	0
Хмельницька	67,1	48,1	к	64,2	104,6	171,5	0	0	0	128,5	1100,0	0,0	0
Черкаська	149,0	121,2	79,3	97,4	198,8	0,0	0	0	0	1361,0	82,2	35,4	0
Чернівецька	278,0	351,4	0,0	152,1	197,8	0,0	0	0	0	509,5	87,4	0,0	0
Чернігівська	142,9	132,7	к	163,5	21,4	9,0	0	0	0,0	208,0	326,8	0	0
м.Київ	104,4	72,0	81,2	70,6	108,0	49,5	172,0	538,6	61,8	166,0	90,8	65,3	0

к – не оприлюднюється з метою забезпечення вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації
Джерело: складено автором за даними⁷⁵⁴

⁷⁵⁴ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток В

Таблиця В.1

Розрахунок коефіцієнта тіньової економіки в секторі підприємств оптової та роздрібної торгівлі у 2013 році

Регіон (область)	Кількість підприємств			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП
	Всього	Прибуткових	Збиткових									
Вінницька	2454	1760	694	0,4	246,8	563,4	98,7	662,1	3384	19,6	28,3	24,0
Волинська	1629	1025	604	0,6	176,2	614,8	105,7	720,5	3035	23,7	37,1	30,4
Дніпропетровська	9681	6235	3446	0,6	3067,5	9257,7	1840,5	11098,2	16661	66,6	35,6	51,1
Донецька	10274	7192	3082	0,4	3407,5	2660,9	1363,0	4023,9	23047	17,5	30,0	23,8
Житомирська	1555	1065	490	0,5	202,0	146,2	101,0	247,2	2497	9,9	31,5	20,7
Закарпатська	1362	966	396	0,4	252,7	270,3	101,1	371,4	3153	11,8	29,1	20,5
Запорізька	4238	2848	1390	0,5	519,6	440,4	259,8	700,2	5492	12,7	32,8	22,8
Івано-Франківська	2198	1642	556	0,3	177,6	573,0	53,3	626,3	4465	14,0	25,3	19,7
Київська	5359	3858	1501	0,4	3334,5	1419,5	1333,8	2753,3	12604	21,8	28,0	24,9
Кіровоградська	1502	1020	482	0,5	176,2	314,2	88,1	402,3	2662	15,1	32,1	23,6
Луганська	3215	2189	1026	0,5	468,4	408,1	232,2	640,3	4953	12,9	31,9	22,4
Львівська	5295	3532	1763	0,5	897,0	708,0	448,5	1156,5	9527	12,1	33,3	22,7
Миколаївська	2221	1548	673	0,4	365,9	174,5	146,4	320,9	3678	8,7	30,3	19,5
Одеська	6070	4085	1985	0,5	853,9	1010,6	427,0	1437,6	9620	14,9	32,7	23,8
Полтавська	2639	1850	789	0,4	499,1	546,1	199,6	745,7	4075	18,3	29,9	24,1
Рівненська	1330	855	475	0,6	179,4	346,9	107,6	454,5	2273	20,0	35,7	27,9
Сумська	1599	1041	558	0,5	146,0	429,6	73,0	502,6	3504	14,3	34,9	24,6
Тернопільська	1133	750	383	0,5	1307,5	664,1	653,8	1317,9	2123	62,1	33,8	48,0
Харківська	7865	5159	2706	0,5	1110,9	1502,2	555,5	2057,7	10559	19,5	34,4	27,0
Херсонська	1945	1383	562	0,4	199,4	297,0	79,8	376,8	2202	17,1	28,9	23,0
Хмельницька	1652	1165	487	0,4	219,9	553,3	88,0	641,3	2439	26,3	29,5	27,9
Черкаська	1929	1372	557	0,4	310,1	257,3	124,0	381,3	3521	10,8	28,9	19,9
Чернівецька	987	609	378	0,6	99,2	242,5	59,5	302,0	1578	19,1	38,3	28,7
Чернігівська	1694	1203	491	0,4	141,5	304,2	56,6	360,8	2445	14,8	30,0	22,4
місто Київ	26889	17317	9572	0,6	17714,4	18123,6	10628,6	28752,2	72593	39,6	35,5	37,6
Україна										20,9	31,9	26,4

Таблиця В.2

Розрахунок коефіцієнта тіньової економіки в секторі підприємств оптової та роздрібно́ї торгівлі у 2018 році

Регіон (область)	Кількість підприємств			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП
	Всього	Прибуткових	Збиткових									
Вінницька	2188	1702	486	0,3	1072,9	300,0	321,9	621,9	9319	6,7	22,2	14,5
Волинська	1649	1273	376	0,3	2380,8	524,7	714,2	1238,9	12342	10,0	22,8	16,4
Дніпропетровська	8924	6880	2044	0,3	12285,1	4183,4	3685,5	7868,9	30592	25,7	22,9	24,3
Донецька	2684	2230	454	0,2	1334,2	1678,7	266,8	1945,5	10715	18,2	16,9	17,6
Житомирська	1518	1214	304	0,3	693,8	419,9	208,1	628,0	6763	9,3	20,0	14,7
Закарпатська	1431	1136	295	0,3	419,3	287,1	125,8	412,9	6597	6,3	20,6	13,5
Запорізька	3978	3194	784	0,2	1618,1	452,7	323,6	776,3	12066	6,4	19,7	13,1
Івано-Франківська	2030	1719	311	0,2	524,1	510,7	104,8	615,5	7637	8,1	15,3	11,7
Київська	5417	4442	975	0,2	11126,2	2073,3	2225,2	4298,5	27782	15,5	18,0	16,8
Кіровоградська	1583	1295	288	0,2	560,7	761,6	112,1	873,7	5757	15,2	18,2	16,7
Луганська	724	571	153	0,3	199,9	30,2	60,0	90,2	2460	3,7	21,1	12,4
Львівська	5003	3957	1046	0,3	4511,0	754,6	1353,0	2107,6	24124	8,7	20,9	14,8
Миколаївська	2446	1903	543	0,3	1594,4	122,3	478,3	600,6	8813	6,8	22,2	14,5
Одеська	5072	3997	1075	0,3	3190,8	616,1	957,2	1573,3	21121	7,4	21,2	14,3
Полтавська	2616	2001	615	0,3	838,7	739,2	251,6	990,8	11002	9,0	23,5	16,3
Рівненська	1337	967	370	0,4	541,9	147,0	216,8	363,8	5345	6,8	27,7	17,3
Сумська	1438	1048	390	0,4	1064,5	165,1	425,8	590,9	5720	10,3	27,1	18,7
Тернопільська	945	764	181	0,2	486,2	814,9	97,2	912,1	4706	19,4	19,2	19,3
Харківська	6538	4982	1556	0,3	4107,5	1779,2	1232,3	3011,5	20962	14,4	23,8	19,1
Херсонська	1700	1338	362	0,3	535,7	119,6	160,7	280,3	5290	5,3	21,3	13,3
Хмельницька	1644	1328	316	0,2	799,5	177,4	159,9	337,3	7380	4,6	19,2	11,9
Черкаська	2035	1646	389	0,2	991,8	864,2	198,4	1062,2	11023	9,6	19,1	14,4
Чернівецька	857	605	252	0,4	250,0	99,4	100,0	199,4	4238	4,7	29,4	17,1
Чернігівська	1483	1148	335	0,3	531,3	203,6	159,4	363,0	5281	6,9	22,6	14,8
місто Київ	28350	20922	7428	0,4	64983,2	12526,2	25993,3	38519,5	204809	18,8	26,2	22,5
Україна										10,3	21,6	16,0

Таблиця В.3

Розрахунок коефіцієнта тіньової економіки в секторі підприємств оптової та роздрібної торгівлі у 2019 році

Регіон (область)	Кількість підприємств			Співвідношення збиткових підприємств до підприємств з прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП
	Всього	Прибуткових	Збиткових									
Вінницька	2257	1684	573	0,3	1494,6	792,4	448,4	1240,8	11352	10,9	25,4	18,2
Волинська	1776	1327	449	0,3	1367,6	2033,3	410,3	2443,6	18259	13,4	25,3	19,4
Дніпропетровська	9673	7497	2176	0,3	21396,8	2121,3	6419,0	8540,3	37800	22,5	22,6	22,6
Донецька	2744	2261	483	0,2	1513,3	2611,0	302,7	2913,7	12053	24,2	17,6	20,9
Житомирська	1553	1186	367	0,3	1039,7	93,3	311,9	405,2	8034	5,0	23,6	14,3
Закарпатська	1425	1130	295	0,3	611,5	111,6	183,5	295,1	6825	4,3	20,7	12,5
Запорізька	4125	3242	883	0,3	1849,0	515,6	554,7	1070,3	15920	6,7	21,4	14,1
Івано-Франківська	2059	1728	331	0,2	737,5	826,5	147,5	974,0	8189	11,9	16,1	14,0
Київська	5692	4622	1070	0,2	13995,2	922,2	2799,0	3721,2	29927	12,4	18,8	15,6
Кіровоградська	1845	1493	352	0,2	690,9	284,2	138,2	422,4	6916	6,1	19,1	12,6
Луганська	715	583	132	0,2	325,9	27,9	65,2	93,1	3495	2,7	18,5	10,6
Львівська	5229	4115	1114	0,3	5140,4	840,4	1542,1	2382,5	27013	8,8	21,3	15,1
Миколаївська	3070	2401	669	0,3	2781,7	193,2	834,5	1027,7	10389	9,9	21,8	15,9
Одеська	5462	4217	1245	0,3	5808,7	527,7	1742,6	2270,3	22850	9,9	22,8	16,4
Полтавська	2730	2088	642	0,3	2442,1	2191,0	732,6	2923,6	14407	20,3	23,5	21,9
Рівненська	1409	1057	352	0,3	583,5	247,5	175,1	422,6	6406	6,6	25,0	15,8
Сумська	1496	1103	393	0,4	691,6	272,9	276,6	549,5	6541	8,4	26,3	17,4
Тернопільська	953	741	212	0,3	570,2	80,7	171,1	251,8	5878	4,3	22,2	13,3
Харківська	6915	5207	1708	0,3	4022,7	1258,1	1206,8	2464,9	23251	10,6	24,7	17,7
Херсонська	1763	1451	312	0,2	546,5	170,7	109,3	280,0	6052	4,6	17,7	11,2
Хмельницька	1711	1364	347	0,3	890,4	94,4	267,1	361,5	8023	4,5	20,3	12,4
Черкаська	2125	1672	453	0,3	909,9	675,7	273,0	948,7	13054	7,3	21,3	14,3
Чернівецька	921	623	298	0,5	289,1	80,6	144,6	225,2	4592	4,9	32,4	18,7
Чернігівська	1562	1223	339	0,3	616,2	152,8	184,9	337,7	5740	5,9	21,7	13,8
місто Київ	32217	24098	8119	0,3	89822,7	12910,5	26946,8	39857,3	213333	18,7	25,2	22,0
Україна										9,8	22,1	16,0

Додаток Г

Таблиця Г.1

Вихідна статистична інформація для оцінювання рівня тіньової економіки
в секторі фінансових послуг, 2013 рік

(статистична інформація наведена для підприємств за ВЕД «Фінансова та страхова діяльність»)

Показники Регіон/область	Кількість підприємств					Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	ВДВ сектору фінансових послуг, млн грн
	всього, од.	з них						
		кількість збиткових підприємств, од.	частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	кількість прибуткових підприємств, од.	частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, %			
Україна	4996	2018	40,4	2978	59,6	13885,1	7791,4	65537
Вінницька	50	14	28,6	36	71,4	17,6	8,4	695
Волинська	38	13	34,4	25	65,6	1,1	17,3	707
Дніпропетровська	341	108	31,7	233	68,3	653,4	785,8	4917
Донецька	313	129	41,2	184	58,8	1160,1	1390,5	4673
Житомирська	28	14	50,0	14	50,0	2,5	0,6	641
Закарпатська	32	11	35,5	21	64,5	17,0	11,6	474
Запорізька	103	44	42,6	59	57,4	39,3	93,3	1389
Івано- Франківська	72	23	31,9	49	68,1	116,5	105,2	729
Київська	122	38	30,8	84	69,2	474,4	111,7	870
Кіровоградська	32	17	53,6	15	46,4	0,6	1,2	383
Луганська	107	36	34,0	71	66,0	17,7	15,5	1188
Львівська	155	60	38,6	95	61,4	43,5	22,5	2138
Миколаївська	48	26	53,7	22	46,3	19,3	7,7	569
Одеська	185	69	37,0	116	63,0	399,8	55,1	2130
Полтавська	57	19	34,0	38	66,0	119,6	10,5	1081
Рівненська	31	10	33,3	21	66,7	0,8	0,6	534
Сумська	26	11	43,3	15	56,7	5,1	66,1	641
Тернопільська	39	15	38,9	24	61,1	2,5	0,9	494
Харківська	323	121	37,5	202	62,5	122,8	830,5	3340
Херсонська	51	22	43,1	29	56,9	3,4	3,0	467
Хмельницька	45	12	26,7	33	73,3	7,9	1,9	602
Черкаська	57	12	21,4	45	78,6	30,1	1,2	695
Чернівецька	23	7	30,4	16	69,6	6,6	1,7	370
Чернігівська	37	8	21,9	29	78,1	7,7	0,3	578
м. Київ	2496	1103	44,2	1393	55,8	10571,7	4240,3	35927

Складено за даними Державної служби статистики України на основі відповідей на публічні запити.

Таблиця Г.2

**Вихідна статистична інформація для оцінювання рівня тіньової економіки
в секторі фінансових послуг, 2017 рік**

(статистична інформація наведена для підприємств за ВЕД «Фінансова та страхова діяльність»)

Показники Регіон/область	Кількість підприємств					Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	ВДВ сектору фінансових послуг, млн грн
	всього, од.	з них						
		кількість збиткових підприємств, од.	частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	кількість прибуткових підприємств, од.	частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, %			
Україна	3981	1425	35,8	2556	64,2	33293,0	8543,0	95621
Вінницька	46	15	33,3	31	66,7	56,5	5,2	1044
Волинська	38	25	64,9	13	35,1	1,3	61,3	1142
Дніпропетровська	236	75	31,7	161	68,3	1220,4	559,1	7604
Донецька	64	28	43,5	36	56,5	74,4	7,4	1822
Житомирська	18	4	21,4	14	78,6	1,3	0,1	2039
Закарпатська	30	13	43,3	17	56,7	19,6	2,0	1211
Запорізька	86	31	36,3	55	63,8	256,6	94,7	4187
Івано- Франківська	75	21	28,4	54	71,6	60,5	24,8	1986
Київська	103	16	15,1	87	84,9	190,3	1,7	2078
Кіровоградська	30	11	38,2	19	61,8	0,6	1,2	735
Луганська	27	16	60,0	11	40,0	0,8	30,0	736
Львівська	141	52	36,9	89	63,1	420,8	42,6	3620
Миколаївська	41	14	35,1	27	64,9	17,4	8,0	1344
Одеська	161	49	30,5	112	69,5	249,8	23,9	3070
Полтавська	50	20	40,4	30	59,6	80,6	28,2	1672
Рівненська	25	10	38,5	15	61,5	1,0	0,8	1044
Сумська	29	14	48,3	15	51,7	2,1	0,6	1165
Тернопільська	34	10	30,3	24	69,7	0,9	1,7	1212
Харківська	231	82	35,3	149	64,7	394,4	254,7	3984
Херсонська	39	6	16,1	33	83,9	8,8	0,9	1041
Хмельницька	41	13	32,6	28	67,4	8,4	1,6	1102
Черкаська	50	11	22,9	39	77,1	7,4	1,4	1545
Чернівецька	23	12	52,4	11	47,6	0,7	0,7	834
Чернігівська	34	13	37,5	21	62,5	9,1	0,4	1313
м. Київ	2328	857	36,8	1471	63,2	30232,1	7189,4	50277

Складено за даними Державної служби статистики України на основі відповідей на публічні запити

Таблиця Г.3

**Вихідна статистична інформація для оцінювання рівня тіньової економіки
в секторі фінансових послуг, 2018 рік**

(статистична інформація наведена для підприємств за ВЕД «Фінансова та страхова діяльність»)

Показники	Кількість підприємств					Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	ВДВ сектору фінансових послуг, млн грн
	всього, од.	з них						
		кількість збиткових підприємств, од.	частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	кількість прибуткових підприємств, од.	частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, %			
Регіон/область								
Україна	4058	1452	35,8	2606	64,2	33293,0	8543,0	97807
Вінницька	40	13	33,3	27	66,7	56,5	5,2	1044
Волинська	38	25	64,9	13	35,1	1,3	61,3	1142
Дніпропетровська	232	73	31,7	159	68,3	1220,4	559,1	7604
Донецька	64	20	31,7	44	68,3	74,4	7,4	1822
Житомирська	17	4	21,4	13	78,6	1,3	0,1	2039
Закарпатська	31	13	43,3	18	56,7	19,6	2,0	1211
Запорізька	84	30	36,3	54	63,8	256,6	94,7	4187
Івано-Франківська	77	22	28,4	55	71,6	60,5	24,8	1986
Київська	109	16	15,1	93	84,9	190,3	1,7	2078
Кіровоградська	36	14	38,2	22	61,8	0,6	1,2	735
Луганська	26	16	60,0	10	40,0	0,8	30,0	736
Львівська	142	52	36,9	90	63,1	420,8	42,6	3620
Миколаївська	41	14	35,1	27	64,9	17,4	8,0	1344
Одеська	153	47	30,5	106	69,5	249,8	23,9	3070
Полтавська	53	21	40,4	32	59,6	80,6	28,2	1672
Рівненська	27	10	38,5	17	61,5	1,0	0,8	1044
Сумська	30	14	48,3	16	51,7	2,1	0,6	1165
Тернопільська	34	10	30,3	24	69,7	0,9	1,7	1212
Харківська	231	82	35,3	149	64,7	394,4	254,7	3984
Херсонська	36	6	16,1	30	83,9	8,8	0,9	1041
Хмельницька	43	14	32,6	29	67,4	8,4	1,6	1102
Черкаська	49	11	22,9	38	77,1	7,4	1,4	1545
Чернівецька	20	11	55,0	9	45,0	5,9	0,6	834
Чернігівська	29	11	37,5	18	62,5	9,1	0,4	1313
м. Київ	2416	890	36,8	1526	63,2	30232,1	7189,4	50277

Складено за даними Державної служби статистики України на основі відповідей на публічні запити

Таблиця Г.4

**Вихідна статистична інформація для оцінювання рівня тіньової економіки
в секторі фінансових послуг, 2019 рік**

(статистична інформація наведена для підприємств за ВЕД «Фінансова та страхова діяльність»)

Показники Регіон/область	Кількість підприємств					Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	ВДВ сектору фінансових послуг, млн грн
	всього, од.	з них						
		кількість збиткових підприємств, од.	частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	кількість прибуткових підприємств, од.	частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, %			
Україна	4129	1357	32,9	2772	67,1	29115,0	11594,2	11465 8
Вінницька	42	14	33,3	28	66,7	60,6	56,5	1886
Волинська	38	18	48,5	20	51,5	23,7	53,3	1595
Дніпропетровська	247	64	25,9	183	74,1	1159,4	71,7	8656
Донецька	64	21	33,3	43	66,7	69,7	63,8	2069
Житомирська	16	2	14,3	14	85,7	1,5	0,1	2356
Закарпатська	30	8	27,6	22	72,4	17,0	1,3	1571
Запорізька	89	35	39,3	54	60,7	231,4	29,7	5108
Івано- Франківська	81	24	29,2	57	70,8	75,1	18,3	2280
Київська	94	27	28,6	67	71,4	33,0	327,6	2697
Кіровоградська	36	14	38,2	22	61,8	0,6	1,2	1376
Луганська	24	14	57,9	10	42,1	0,3	1,6	1336
Львівська	149	49	32,6	100	67,4	906,6	8,1	4467
Миколаївська	42	11	26,5	31	73,5	26,5	9,6	1876
Одеська	154	44	28,6	110	71,4	284,2	34,4	3450
Полтавська	48	19	40,0	29	60,0	101,6	117,9	2089
Рівненська	26	8	29,2	18	70,8	1,7	1,2	1685
Сумська	30	14	46,4	16	53,6	2,1	0,8	1729
Тернопільська	33	10	29,0	23	71,0	0,4	1,3	1986
Харківська	217	74	34,3	143	65,7	404,1	326,7	4992
Херсонська	34	7	21,4	27	78,6	8,0	0,7	1722
Хмельницька	42	14	34,2	28	65,8	9,4	4,9	1781
Черкаська	50	9	17,8	41	82,2	8,8	0,5	2487
Чернівецька	22	10	44,4	12	55,6	7,8	1,9	1733
Чернігівська	28	11	39,1	17	60,9	11039,0	0,7	2066
м. Київ	2513	841	33,5	1672	66,5	25583,0	10460,9	51665

Складено за даними Державної служби статистики України на основі відповідей на публічні запити

Таблиця Г.5

Фігуранти фінансових операцій, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних» центрів та підприємств з ознаками фіктивності, причетних до легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, 2018 рік

Показник	Направлено до правоохоронних органів матеріалів	
	од.	частка, %
Всього, <i>з них матеріалів щодо протиправної діяльності:</i>	420	---
екс-Президента (В. Янукович)	26	6,2
екс-Прем'єр-міністрів	7	1,7
членів Уряду	78	18,6
керівників центральних органів виконавчої влади	6	1,4
депутатів Парламенту	28	6,7
екс-голови НБУ та членів Правління НБУ	7	1,7
суддів	4	1,0
членів Вищої ради правосуддя, кваліфікаційної комісії суддів та кваліфікаційної комісії прокурорів	1	0,2
прокурорів	4	1,0
державних службовців	225	53,6
керівників державних підприємств	34	8,1

Джерело: складено за даними ⁷⁵⁵.

⁷⁵⁵ Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2018 рік. URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/SDFM_AnnualReport_2018.pdf

Додаток Д

Таблиця Д.І

Вихідні дані та результати розрахунку рівня тінізації сектору страхових послуг в Україні та її регіонах

Області	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств та прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), тис. грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), тис. грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, тис. грн	Тіньовий прибуток, тис. грн	ВДВ*, тис. грн	Граничний мінімальний рівень тіньової економіки, %	Граничний максимальний рівень тіньової економіки, %	Рівень тіньової економіки (середнє значення), %
	всього	збиткових	прибуткових									
2013 р.												
Україна	469	123	346	0,4	7344875,5	1182336,7	2605507,9	3787844,6	67531000	5,61	26,19	15,90
Дніпропетровська	17	2	15	0,2	519711,0	16191,0	79953,2	96144,2	4917000	1,96	13,33	7,64
Донецька	27	10	17	0,6	920762,1	694019,6	517928,7	1211948,3	4673000	25,94	36,00	30,97
Запорізька	13	4	9	0,4	8238,5	2501,4	3661,5	6162,9	1389000	0,44	30,77	15,61
Луганська	4	1	3	0,3	12769,0	3196,0	4256,3	7452,3	1188000	0,63	25,00	12,81
Львівська	8	4	4	1,0	7297,0	9063,0	7297,0	16360,0	2138000	0,77	50,00	25,38
Одеська	15	1	14	0,1	365747,0	8,0	30477,6	30485,6	2130000	1,43	7,69	4,56
Полтавська	7	2	5	0,4	109060,0	7491,3	43623,1	51114,4	1081000	4,73	28,57	16,65
Харківська	21	2	19	0,1	43200,0	2567,0	4547,5	7114,5	3340000	0,21	9,52	4,87
м. Київ	321	89	232	0,4	4776029,2	384827,9	1831922,4	2216750,3	35927000	6,17	27,72	16,95
2018 р.												
Україна	340	106	234	0,5	2520792,2	954129,4	1135492,0	2089621,4	95621000	2,19	31,06	16,62
Дніпропетровська	11	2	9	0,3	451153,0	132101,0	128900,9	261001,9	7604000	3,43	22,22	12,83
Запорізька	11	4	7	0,6	231682,9	4900,0	132390,2	137290,2	4187000	3,28	36,36	19,82
Львівська	5	3	2	1,5	1431,0	1168,0	2146,5	3314,5	3620000	0,09	60,00	30,05

Продовження таблиці Д.1

Одеська	11	1	10	0,1	46372,0	165,0	4637,2	4802,2	3070000	0,16	9,09	4,62
Харківська	16	6	10	0,6	13156,0	15764,0	7893,6	23657,6	3984000	0,59	37,50	19,05
м. Київ	251	79	172	0,5	1675561,4	711263,4	775722,9	1486986,3	50277000	2,96	31,65	17,30
2019 р.												
Україна	333	78	255	0,3	2975194,2	500633,4	910059,4	1410692,8	114658000	1,23	23,42	12,33
Дніпропетровська	10	2	8	0,3	335383,0	385,0	83845,8	84230,8	8656000	0,97	20,00	10,49
Львівська	5	2	3	0,7	1926,0	2307,0	1284,0	3591,0	4467000	0,08	40,00	20,04
Одеська	12	3	9	0,3	28346,0	17019,0	9448,7	26467,7	3450000	0,77	25,00	12,88
Харківська	16	2	14	0,1	22218,0	599,0	3174,0	3773,0	4992000	0,08	12,50	6,29
м. Київ	243	50	193	0,3	2429222,2	376312,4	629332,2	1005644,6	51665000	1,95	20,58	11,26

Примітка. * – для розрахунків взято ВДВ ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» за відповідні роки.

Джерело: власні розрахунки.

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Вихідні дані для розрахунку коефіцієнта тіньової економіки ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2013 р.

Region	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств і прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств,	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств, млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВДВ
	всього	збиткових	прибуткових									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Вінницька область	419	154	265	0,6	101,2	28,5	58,8	87,3	1820	4,8	36,8	20,8
Волинська область	333	134	199	0,7	41,7	31,8	28,1	59,9	1615	3,7	40,2	22,0
Дніпропетровська	1498	590	908	0,6	441,3	907,6	286,7	1194,3	8920	13,4	39,4	26,4
Донецька область	1415	521	894	0,6	1219,3	323,2	710,6	1033,8	14240	7,3	36,8	22,0
Житомирська обл.	367	149	218	0,7	33,4	55,6	22,8	78,4	1287	6,1	40,6	23,3
Закарпатська обл.	390	108	282	0,4	37,4	29,4	14,3	43,7	1670	2,6	27,7	15,2
Запорізька обл.	776	280	496	0,6	62,5	79,9	35,3	115,2	2169	5,3	36,1	20,7
Івано-Франківська	311	105	206	0,5	22,8	191	11,6	202,6	1559	13,0	33,8	23,4
Київська область	1142	402	740	0,5	926,2	984	503,2	1487,2	6720	22,1	35,2	28,7
Кіровоградська обл	355	117	238	0,5	37	59,4	18,2	77,6	2118	3,7	33,0	18,3
Луганська область	764	269	495	0,5	85,7	1099,2	46,6	1145,8	3614	31,7	35,2	33,5

Продовження таблиці Ж.1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>
Львівська область	1006	382	624	0,6	277,9	203,50	170,1	373,6	5377	6,9	38,0	22,5
Миколаївська обл.	637	253	384	0,7	467,4	164,1	307,9	472,0	3033	15,6	39,7	27,6
Одеська область	2553	939	1614	0,6	2030,8	981,2	1181,5	2162,7	11703	18,5	36,8	27,6
Полтавська область	595	211	384	0,5	336,9	135,3	185,1	320,4	3895	8,2	35,5	21,8
Рівненська область	406	157	249	0,6	67,1	37,9	42,3	80,2	1513	5,3	38,7	22,0
Сумська область	306	113	193	0,6	53,6	27	31,4	58,4	1503	3,9	36,9	20,4
Тернопільська обл.	244	85	159	0,5	64,9	109,1	34,7	143,8	1230	11,7	34,8	23,3
Харківська область	965	398	567	0,7	203,3	260,2	142,7	402,9	6238	6,5	41,2	23,9
Херсонська область	478	179	299	0,6	52,8	62,4	31,6	94,0	1155	8,1	37,4	22,8
Хмельницька обл.	452	155	297	0,5	56,3	92,5	29,4	121,9	1299	9,4	34,3	21,8
Черкаська область	473	164	309	0,5	47,1	125,6	25,0	150,6	2073	7,3	34,7	21,0
Чернівецька область	227	79	148	0,5	12,9	32,4	6,9	39,3	820	4,8	34,8	19,8
Чернігівська область	443	175	268	0,7	23,1	47,8	15,1	62,9	1293	4,9	39,5	22,2
м. Київ	4212	1533	2679	0,6	2434,4	2174,2	1393,0	3567,2	17619	20,2	36,4	28,3

Джерело: складено і розраховано за даними Державної служби статистики України⁷⁵⁶.

⁷⁵⁶ Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с., С. 153-156; Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с., С. 115-117; Валовий регіональний продукт у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 159 с., С. 61; Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., С. 68.

Таблиця Ж.2

Вихідні дані для розрахунку коефіцієнта тіньової економіки ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2019 р.

Region	Частка підприємств у загальній кількості, %		Співвідношення збиткових підприємств і прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств, млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств, млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % у ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % у ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % у ВРП
	збиткових	прибуткових									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Вінницька область	28,4	71,6	0,4	471,5	228,6	187,0	415,6	5947	7,0	28,4	17,7
Волинська область	25,1	74,9	0,3	358,3	23,1	120,1	143,2	4244	3,4	25,1	14,2
Дніпропетровська	23	77	0,3	3671,2	385,7	1096,6	1482,3	17691	8,4	23	15,7
Донецька область	23,9	76,1	0,3	825,5	307,9	259,3	567,2	8242	6,9	23,9	15,4
Житомирська обл.	27	73	0,4	99,5	210,3	36,8	247,1	5097	4,8	27	15,9
Закарпатська обл.	23,6	76,4	0,3	137,5	53,4	42,5	95,9	5742	1,7	23,6	12,6
Запорізька обл.	25,3	74,7	0,3	325,6	146,2	110,3	256,5	3980	6,4	25,3	15,9
Івано-Франківська	21,1	78,9	0,3	154,5	130,9	41,3	172,2	3825	4,5	21,1	12,8
Київська область	21,6	78,4	0,3	3106,1	1808	855,8	2663,8	15747	16,9	21,6	19,3
Кіровоградська обл.	25	75	0,3	174,3	94,1	58,1	152,2	4351	3,5	25	14,2
Луганська область	24,5	75,5	0,3	772,5	18,9	250,7	269,6	1144	23,6	24,5	24,0

Продовження таблиці Ж.2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>
Львівська область	23,3	76,7	0,3	784,4	794,1	238,3	1032,4	13669	7,6	23,3	15,4
Миколаївська обл.	28,8	71,2	0,4	2020,2	1049	817,2	1866,2	7206	25,9	28,8	27,3
Одеська область	27,9	72,1	0,4	10701,1	1257,9	4140,9	5398,8	33290	16,2	27,9	22,1
Полтавська область	26,7	73,3	0,4	995,2	150,4	362,5	512,9	8247	6,2	26,7	16,5
Рівненська область	28,2	71,8	0,4	181,7	94,4	71,4	165,8	3255	5,1	28,2	16,6
Сумська область	31,3	68,7	0,5	446,1	51,3	203,2	254,5	3531	7,2	31,3	19,3
Тернопільська обл.	31,5	68,5	0,5	166,5	104,1	76,6	180,7	4567	4,0	31,5	17,7
Харківська область	26,8	73,2	0,4	771,9	435,5	282,6	718,1	13579	5,3	26,8	16,0
Херсонська область	27,2	72,8	0,4	128,8	135,5	48,1	183,6	2918	6,3	27,2	16,7
Хмельницька обл.	22,1	77,9	0,3	345,8	83,6	98,1	181,7	4158	4,4	22,1	13,2
Черкаська область	21	79	0,3	263,9	93,5	70,2	163,7	5432	3,0	21	12,0
Чернівецька область	31,8	68,2	0,5	47,5	32	22,1	54,1	2132	2,5	31,8	17,2
Чернігівська область	24,9	75,1	0,3	241,7	89,1	80,1	169,2	4069	4,2	24,9	14,5
м. Київ	28,6	71,4	0,4	17200,2	22199,2	6889,7	29088,9	82803	35,1	28,6	31,9

Джерело: складено і розраховано за даними Державної служби статистики України⁷⁵⁷.

⁷⁵⁷ Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с., С. 153-156; Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с., С. 115-117; Валовий регіональний продукт у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 159 с., С. 61; Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., С. 68.

Таблиця Ж.3

Вихідні дані для оцінювання впливу рівня тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» на соціально-економічний розвиток регіонів України

Рік	Показники соціально-економічного розвитку (залежна змінна)		Показники діяльності сфери транспортних послуг (незалежні змінні)					
	Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств регіону, %	Індекс споживчих цін, %	Рівень тінізації, % у ВДВ	Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	Частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	Частка послуг у загальних обсягах ВДВ регіону, %	Частка послуг у загальному обсязі випуску в регіоні, %	Відношення капітальних інвестицій до ВДВ транспортних послуг, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вінницька область								
2013	94,1	99,7	20,78	7,9	63,2	5,6	4,8	6
2014	94,5	123,3	35,42	-6,5	60,7	4,8	4	4
2015	95,0	138,8	24,85	-7,1	77,6	5,5	4,5	11,5
2016	94,3	110,0	19,08	0,9	79,2	5,1	4,1	5,6
2017	94,8	113,0	19,91	1,9	77,3	6,1	5	8
2018	94,4	109,0	16,11	5,5	72,8	6,5	5,4	6,4
2019	94,0	102,4	17,69	5,5	76,1	5,4	4,5	7,3
Волинська область								
2013	94,1	99,7	21,97	3,5	59,8	8,6	7,6	4,2
2014	94,5	125,9	28,00	-4,4	60,4	7,1	6,4	3,1
2015	94,7	143,3	15,62	3,2	74,5	7,8	7	4
2016	93,9	111,8	13,65	9	74,1	7,7	6,9	5,6
2017	94,6	114,6	11,62	8,2	72,7	6,5	6	6,4
2018	94,5	109,9	15,78	6	75,4	7,5	7,0	6,1
2019	93,8	104,9	14,24	9,5	74,9	6,5	6,4	5,6
Дніпропетровська область								
2013	94,5	100,4	26,39	1,4	60,6	6,9	5,5	21,1
2014	94,7	125,7	46,57	-7,9	60,1	5,2	4,1	14,8
2015	95,3	142,6	27,76	-2,0	74,2	6,3	4,6	6
2016	95,1	112,7	21,45	2,8	73,4	6,4	4,8	5,9
2017	95,4	112,8	18,14	4,6	73,1	5,4	4,1	11,4
2018	95,4	109,2	26,87	7,5	76,1	5,7	4,3	13,3
2019	95,2	103,7	15,69	12,2	77,0	5,4	4,3	12,9

Продовження таблиці Ж...3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Донецька область								
2013	94,1	101,3	22,04	4,7	63,2	10,4	8,1	11,7
2014	92,7	122,0	24,21	4,7	63,3	11,9	9,1	8,2
2015	92,3	146,9	19,76	1	73,5	12,6	9,8	7,7
2016	94,4	111,6	15,61	3,9	76,0	12,0	9,1	3,6
2017	94,8	115,9	15,17	2,5	76,7	9,7	6,6	13,5
2018	94,5	112,3	20,96	3,7	73,7	5,3	3,6	22,9
2019	94,1	106,0	15,39	6,0	76,1	4,8	3,5	6,1
Житомирська область								
2013	93,4	99,4	23,35	-1,9	59,4	5,5	5,2	2,6
2014	93,8	125,2	26,12	-1,5	56,6	4,8	4,4	4,6
2015	94,3	143,7	18,11	-0,8	73,0	4,9	4,4	6,8
2016	93,5	112,6	19,84	-2,1	72,2	5,1	4,5	6,6
2017	94,1	113,0	17,26	-3,4	71,2	6,3	5,9	3
2018	94,0	109,1	17,92	-2,6	71,1	6,9	6,5	4,3
2019	93,9	103,6	15,92	-3,5	73,0	6,9	6,9	2,7
Закарпатська область								
2013	95,3	99,7	15,16	2,2	72,3	8,4	7,9	6,4
2014	95,5	125,7	20,80	-0,5	71,7	7,7	7,3	3,9
2015	95,8	144,0	22,07	-6,6	79,2	9,2	9,0	14,4
2016	94,9	111,7	14,34	30,1	78,0	9,3	9,0	10,7
2017	95,8	113,9	9,52	2,3	76,1	10,9	11,1	8,7
2018	96,1	112,2	12,23	1,9	79,3	11,0	11,4	6,7
2019	95,4	104,3	12,63	1,7	76,4	10,8	11,4	2,9
Запорізька область								
2013	95,5	100,3	20,70	0,3	63,9	4,7	3,4	2,6
2014	95,7	125,7	23,81	2,2	63,8	3,8	2,8	2,7
2015	95,8	142,1	20,32	9,7	77,3	4,2	2,9	4,5
2016	95,6	112,3	17,68	11,4	77,3	4,0	2,8	6,4
2017	95,9	114,1	12,95	3,4	77,6	3,6	2,4	9,4
2018	95,9	109,2	16,18	3,6	78,6	3,3	2,3	18,8
2019	95,7	103,2	15,87	5,9	74,7	3,1	2,4	27,6
Івано-Франківська область								
2013	95,9	100,0	23,38	0,4	66,3	5,2	4,7	11,5
2014	96,3	125,0	40,76	-23,6	62,3	4,7	4,7	12,3
2015	96,4	143,4	13,40	0,7	80,4	6,5	5,7	65,6
2016	95,7	110,9	13,34	0,4	78,9	6,4	5,6	5,4

Продовження таблиці Ж.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2017	96,1	113,7	14,20	-1,7	78,9	6,4	5,8	18,8
2018	96,0	109,1	11,57	0,3	81,5	5,6	5,1	11,6
2019	96,0	104,5	12,80	-0,7	78,9	5,1	4,8	10,4
Київська область								
2013	94,4	99,9	28,67	5,6	64,8	11,2	9,3	21,3
2014	94,4	124,7	44,00	-2,2	63,3	9,7	7,8	12,5
2015	94,5	144,3	41,44	-12,3	74,3	11,8	9,7	3,1
2016	94,6	112,2	20,20	18,5	76,4	10,3	7,9	7,6
2017	95,1	113,8	20,04	20,3	75,4	9,1	7	9,1
2018	95,0	110,0	17,07	14,8	76,9	8,7	6,9	10,7
2019	94,9	104,4	12,26	6,8	78,4	8,4	7,0	11,0
Кіровоградська область								
2013	95,0	100,1	18,31	-0,4	66,9	9,4	8,2	23,1
2014	95,3	124,4	20,20	-4,3	68,9	8,8	7,7	5,7
2015	95,5	141,3	14,81	-0,9	83,7	9,6	8,7	5,9
2016	95,2	112,3	14,67	4,0	83,5	8,9	7,6	7,0
2017	95,8	113,8	63,10	-54,1	80,6	8,1	7,3	11,6
2018	95,7	109,0	14,35	3,5	76,6	7,1	6,4	9,7
2019	95,1	103,6	14,25	2,6	75,0	6,9	6,1	6,0
Луганська область								
2013	94,0	101,3	33,46	-15,8	64,8	7,7	5,9	4,2
2014	91,9	125,2	21,46	4,3	59,8	7,2	6,0	10,4
2015	92,6	138,8	25,92	-19,0	76,1	5,1	4,1	2,7
2016	93,7	110,7	16,34	1,9	79,5	4,8	4,1	1,7
2017	94,1	114,9	15,88	4,7	78,9	3,5	3,2	4,8
2018	93,9	109,3	56,28	12,0	73,0	3,0	2,8	5,2
2019	94,4	104,3	24,03	125,7	75,5	3,2	2,9	7,1
Львівська область								
2013	95,2	100,2	22,46	3,2	62,0	9,4	9,0	13,9
2014	95,4	126,7	28,81	0,6	60,7	8,3	7,8	13,4
2015	95,6	145,2	19,71	3,2	74,5	9,4	8,9	10,6
2016	94,6	111,9	17,53	-6,7	73,7	10,0	9,6	11,4
2017	95,1	113,0	16,28	0,2	72,1	8,4	8,1	10,9
2018	94,8	110,1	14,71	2,8	76,7	7,6	7,3	20,1
2019	94,7	104,2	15,43	-0,6	76,7	7,4	7,3	12,6
Миколаївська область								
2013	96,6	100,7	27,64	14,5	60,3	10,6	8,9	28,0

Продовження таблиці Ж.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2014	96,7	124,9	55,59	9,4	60,1	9,0	8,1	26,9
2015	96,8	143,5	40,99	16,2	79,8	10,8	10,1	32,8
2016	96,6	112,2	33,03	17,6	80,0	9,9	8,7	16,4
2017	96,8	113,5	24,67	24,0	78,2	9,6	8,5	23,7
2018	96,9	109,4	27,82	23,1	68,6	9,2	8,3	11,6
2019	96,7	103,8	27,35	18,9	71,2	9,0	8,2	11,5
Одеська область								
2013	96,2	100,9	27,63	9,0	63,2	18,7	16,8	17,3
2014	96,3	127,2	63,85	-10,1	65,1	16,8	16,0	22,1
2015	96,5	144,6	49,02	3,2	75,6	19,7	18,5	11,6
2016	96,1	113,6	30,13	14,9	76,1	20,1	18,4	17,1
2017	96,6	114,6	22,65	16,9	75,6	19,9	18,4	14,9
2018	96,3	109,3	21,85	13,2	72,5	18,4	17,0	16,6
2019	96,2	103,9	22,06	15,0	72,1	19,4	18,0	12,5
Полтавська область								
2013	94,0	99,6	21,84	8,2	64,6	7,7	6	13,6
2014	94,2	123,8	38,42	-10,1	65,4	6	4,9	14,1
2015	94,6	145,0	24,41	-7,7	76,6	6,1	5,5	10,3
2016	93,8	114,2	24,62	2,1	76,4	5,1	4,7	12,7
2017	94,3	113,1	18,61	7	74,9	5,3	4,9	14
2018	94,4	109,3	16,41	4,9	74,5	5,6	5,2	15,3
2019	94,0	104,5	16,46	5,8	73,3	5,2	4,9	17,7
Рівненська область								
2013	94,1	99,3	21,99	5,6	61,3	7,6	6,9	7,6
2014	94,4	127,0	33,49	-10,9	59	5,9	5,4	6,7
2015	94,7	144,9	26,32	0,8	71,8	5,5	5	4,4
2016	93,9	112,3	18,58	11,9	71,5	5,1	4,8	8,1
2017	94,6	115,0	18,92	6,2	69,8	5,9	5,6	7,7
2018	94,0	109,3	19,33	6,4	68,4	5,9	5,6	11,9
2019	93,7	104,4	16,65	7,4	71,8	5,6	5,1	6,8
Сумська область								
2013	93,3	99,5	20,41	5,5	62,9	6,3	5,1	8,7
2014	93,6	124,7	30,10	7,2	65	5,9	4,9	9,4
2015	93,8	145,5	24,65	6,8	73,9	4,7	4,1	4,9
2016	93,0	114,2	20,74	3,3	74,3	4,3	3,7	11,4
2017	93,3	113,6	15,30	2,8	72,7	5,4	4,8	6,4
2018	93,5	109,7	20,93	1,1	66,7	5,5	4,9	13,4

Продовження таблиці Ж.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2019	93,2	104,8	19,25	3,6	68,7	5,4	4,8	4,3
Тернопільська область								
2013	93,8	99,2	23,26	5,2	65,1	7,3	6,5	11,5
2014	94,4	125,4	46,38	-23	58	8	7	26,9
2015	95,3	145,1	37,16	-15,1	77,7	7,5	6,4	4,6
2016	94,6	111,6	19,09	1,7	76,7	7,6	6,4	4,7
2017	95,1	113,3	19,97	-3,2	77	7,3	6,4	1,6
2018	94,7	109,7	19,60	1,6	70,3	9,4	8,6	10,4
2019	93,9	104,2	17,73	-0,7	68,5	9,2	8,8	3,2
Харківська область								
2013	95,4	99,6	23,85	2,3	58,8	8,3	7,2	13,9
2014	95,6	125,3	29,97	-3	61,5	7,1	6,3	10,7
2015	95,5	144,2	24,42	-5,1	72,3	7,8	7,1	7,4
2016	94,6	114,1	22,50	-4,8	70,4	6,8	6,2	2,9
2017	95,0	113,8	16,25	2,4	70	6,5	6	4,9
2018	94,8	111,2	16,82	0,5	73,2	6,7	6,1	4,6
2019	94,8	104,8	16,04	3,5	73,2	6,4	5,9	4,8
Херсонська область								
2013	96,3	100,5	22,79	-2,2	62,6	6,1	5,9	3,6
2014	96,5	124,1	29,35	-2,6	63,5	5,2	5	5,5
2015	96,6	145,8	21,01	6,3	77,7	5,8	5,5	8
2016	96,0	112,8	20,09	4,5	77,1	5,9	5,5	9,3
2017	96,5	114,4	18,77	2,5	76,7	4,9	4,6	9
2018	96,5	109,5	19,85	-0,8	68,7	6,0	5,7	5,2
2019	96,4	103,3	16,75	0,2	72,8	5,4	5,3	3,2
Хмельницька область								
2013	94,2	100,0	21,84	3,3	65,8	5,4	4,6	12,2
2014	94,6	123,7	31,56	-7,6	61,7	5	4	7,7
2015	94,8	142,5	20,05	-0,4	77,4	4,9	4,4	7,5
2016	94,2	111,4	14,77	6,1	76,5	5	4,3	10,9
2017	94,6	113,8	14,87	5,4	76,7	5,3	4,8	12,5
2018	94,7	109,2	14,29	3,9	75,4	5,9	5,4	8,2
2019	94,3	104,4	13,23	4,2	77,9	5,8	5,6	9,9
Черкаська область								
2013	93,6	100,3	20,97	-2,7	65,3	7,1	5,7	2,8
2014	94,3	124,2	24,21	-0,2	64,5	5,5	4,4	7,3
2015	94,5	143,8	18,35	-2,7	79,3	5,8	4,6	3,7

Продовження таблиці Ж.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2016	94,5	112,7	13,88	1,6	80,3	5,3	4,2	3,2
2017	94,9	114,6	11,66	0,8	77,7	6,2	5,2	9
2018	94,7	109,7	12,58	1,8	80	6,8	5,7	7,1
2019	94,5	103,2	12,01	2,4	79	6,2	5,4	3,5
Чернівецька область								
2013	95,4	99,9	19,80	-4,3	65,3	6,3	6,2	2,3
2014	95,9	123,5	25,06	-11,6	62,6	6,2	6,1	1,7
2015	96,3	142,0	20,55	-2,4	71,6	6,1	6,2	4,6
2016	95,6	111,0	22,25	-3,1	69,3	5,4	5,7	6,8
2017	95,8	112,4	19,30	1,4	69,9	6	6,4	4,6
2018	95,5	108,7	16,07	-1	73,5	5,8	6,4	5,1
2019	95,1	103,8	17,17	2,0	68,2	5,8	6,4	3,4
Чернігівська область								
2013	93,8	99,4	22,18	0,2	60,5	5,9	5,3	10,4
2014	93,8	126,7	32,29	-12,9	63,1	4,2	3,8	8,7
2015	94,3	145,6	24,34	-7	75,2	4,1	3,9	2,9
2016	93,3	112,8	16,97	2	74,9	4,1	3,9	7,1
2017	94,2	113,9	17,11	3,4	73,6	5,8	5,5	8,6
2018	93,6	109,6	17,30	4,4	71	6,6	6,2	5,8
2019	93,1	104,3	14,53	4,0	75,1	6,0	5,4	6,2
м. Київ								
2013	95,5	101,5	28,32	2,7	63,6	6,4	6,9	36,2
2014	95,7	125,8	50,49	3,6	62,2	6,5	6,9	26,9
2015	96,1	138,6	41,58	3,3	67,4	7	7	28,4
2016	95,6	114,0	28,38	3	66,1	7	6,9	41,8
2017	95,9	113,4	55,68	-6,4	66,6	7,6	7,7	46,8
2018	95,9	108,8	55,14	-7,3	73,5	8,4	8,4	49,3
2019	95,9	103,9	31,87	1,2	71,4	9,9	9,4	21,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Додаток 3

Таблиця 3.1

Розрахунок рівня тіньової економіки у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» у 2013 році

Регіони (області)	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових п-в та прибуткових	Фін. результат до оподат. прибуткових п-в (прибуток), млн грн	Фін. результат до оподат. збиткових п-в (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових п-в, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП
	усього	збиткових	прибуткових									
Україна	10441	4229	6212	0,7	788,3	2058,8	536,7	2595,5	11540,0	22,5	40,5	31,5
Вінницька	142	51	91	0,6	1,6	13,5	0,9	14,4	288,0	5,0	35,9	20,5
Волинська	134	48	86	0,5	4,9	9,7	2,5	12,2	148,0	8,2	35,8	22,0
Дніпропетровська	495	252	243	1,0	17,5	96,7	18,1	114,8	638,0	18,0	50,9	34,5
Донецька	663	254	409	0,6	16,7	184,2	10,4	194,6	799,0	24,4	38,3	31,3
Житомирська	118	46	72	0,6	2,4	12,6	1,5	14,1	126,0	11,2	39,0	25,1
Закарпатська	261	73	188	0,4	10,1	12,0	3,9	15,9	239,0	6,7	28,0	17,3
Запорізька	390	155	235	0,7	14,3	66,4	9,4	75,8	378,0	20,1	39,7	29,9
Івано-Франківська	248	62	186	0,3	3,6	31,0	1,2	32,2	308,0	10,5	25,0	17,7
Київська	479	187	292	0,6	33,2	79,3	21,3	100,6	709,0	14,2	39,0	26,6
Кіровоградська	96	27	69	0,4	1,2	3,4	0,5	3,9	78,0	5,0	28,1	16,5
Луганська	161	54	107	0,5	4,0	10,7	2,0	12,7	346,0	3,7	33,5	18,6
Львівська	877	351	526	0,7	24,3	133,5	16,2	149,7	672,0	22,3	40,0	31,2
Миколаївська	240	117	123	1,0	6,6	21,1	6,3	27,4	203,0	13,5	48,8	31,1
Одеська	920	336	584	0,6	37,4	64,9	21,5	86,4	709,0	12,2	36,5	24,4
Полтавська	201	82	119	0,7	3,0	10,7	2,1	12,8	220,0	5,8	40,8	23,3
Рівненська	108	30	78	0,4	3,5	6,4	1,3	7,7	206,0	3,8	27,8	15,8
Сумська	102	59	43	1,4	1,7	10,3	2,3	12,6	114,0	11,1	57,8	34,5
Тернопільська	105	37	68	0,5	1,3	5,5	0,7	6,2	173,0	3,6	35,2	19,4
Харківська	622	284	338	0,8	10,3	111,8	8,7	120,5	552,0	21,8	45,7	33,7
Херсонська	195	65	130	0,5	6,1	16,5	3,1	19,6	180,0	10,9	33,3	22,1
Хмельницька	161	56	105	0,5	2,9	8,8	1,5	10,3	137,0	7,6	34,8	21,2
Черкаська	131	48	83	0,6	1,6	10,4	0,9	11,3	131,0	8,6	36,6	22,6
Чернівецька	138	65	73	0,9	3,0	5,3	2,7	8,0	119,0	6,7	47,1	26,9
Чернігівська	158	82	76	1,1	2,6	19,5	2,8	22,3	122,0	18,3	51,9	35,1
м. Київ	1955	909	1046	0,9	425,8	888,2	370,0	1258,2	2555,0	49,2	46,5	47,9

Джерело: складено і розраховано за даними: 1. Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014, Ч. 2. 733 с. (С. 355-358); 2. Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2018. 157 с. (С. 62).

Таблиця 3.2

Розрахунок рівня тіньової економіки у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» у 2018 році

Регіони (області)	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових п-в та прибуткових	Фін. результат до оподат. прибуткових п-в (прибуток),	Фін. результат до оподат. збиткових п-в (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових п-в,	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП
	усього	збиткових	прибуткових									
Україна	15062	4308	10754	0,4	4393,3	1506,8	1759,9	3266,7	25112,0	13,0	28,6	20,8
Вінницька	222	67	155	0,4	5,7	5,3	2,5	7,8	447,0	1,7	30,2	16,0
Волинська	178	42	136	0,5	30,4	5,2	15,2	20,4	366,0	5,6	23,6	14,6
Дніпропетровська	818	229	589	0,4	49,3	56,1	19,2	75,3	1647,0	4,6	28,0	16,3
Донецька	736	164	572	0,3	12,8	21,4	3,7	25,1	496,0	5,1	22,3	13,7
Житомирська	177	55	122	0,5	4,3	11,1	1,9	13,0	354,0	3,7	31,1	17,4
Закарпатська	393	85	308	0,3	14,6	59,7	4,0	63,7	794,0	8,0	21,6	14,8
Запорізька	806	255	551	0,5	35,8	101,9	16,6	118,5	865,0	13,7	31,6	22,7
Івано-Франківська	368	57	311	0,2	9,3	46,4	1,7	48,1	777,0	6,2	15,5	10,8
Київська	799	230	569	0,4	146,2	73,6	59,1	132,7	1472,0	9,0	28,8	18,9
Кіровоградська	143	34	109	0,3	1,6	1,4	0,5	1,9	195,0	1,0	23,8	12,4
Луганська	186	50	136	0,4	0,7	18,1	0,3	18,4	104,0	17,7	26,9	22,3
Львівська	1309	343	966	0,4	128,2	86,0	45,5	131,5	2339,0	5,6	26,2	15,9
Миколаївська	398	102	296	0,3	16,3	6,9	5,6	12,5	407,0	3,1	25,6	14,4
Одеська	1400	349	1051	0,3	101,4	131,8	33,7	165,5	2404,0	6,9	24,9	15,9
Полтавська	301	95	206	0,5	14,5	15,0	6,7	21,7	516,0	4,2	31,6	17,9
Рівненська	154	45	109	0,4	4,6	2,1	1,9	4,0	282,0	1,4	29,2	15,3
Сумська	176	74	102	0,7	1,9	18,5	1,4	19,9	262,0	7,6	42,0	24,8
Тернопільська	159	37	122	0,3	4,8	3,2	1,5	4,7	303,0	1,5	23,3	12,4
Харківська	854	229	625	0,4	36,8	163,0	13,5	176,5	1531,0	11,5	26,8	19,2
Херсонська	354	83	271	0,3	9,2	10,5	2,8	13,3	431,0	3,1	23,4	13,3
Хмельницька	235	57	178	0,3	5,8	5,6	1,9	7,5	358,0	2,1	24,3	13,2
Черкаська	219	51	168	0,3	2,9	9,4	0,9	10,3	396,0	2,6	23,3	12,9
Чернівецька	179	74	105	0,7	2,5	7,1	1,8	8,9	331,0	2,7	41,3	22,0
Чернігівська	239	81	158	0,5	10,0	15,8	5,1	20,9	339,0	6,2	33,9	20,0
м. Київ	4259	1461	2798	0,5	3743,7	631,7	1954,8	2586,5	7696,0	33,6	34,3	34,0

Джерело: складено і розраховано за даними: 1. Регіони України за 2018 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019., Ч. 2. 657 с. (С. 118-120); 2. Валовий регіональний продукт у 2018 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 70).

Таблиця 3.3

Розрахунок рівня тіньової економіки у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» у 2019 році

Регіони (області)	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових п-в та прибуткових	Фін. результат до оподат. прибуткових п-в (прибуток),	Фін. результат до оподат. збиткових п-в (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових п-в, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП
	усього	збиткових	прибуткових									
Україна	16323	4750	11573	0,4	6205,9	1557,9	2547,1	4105,0	35311	11,6	29,1	20,4
Вінницька	234	67	167	0,4	6,2	6,1	2,5	8,6	584	1,5	28,6	15,1
Волинська	190	38	152	0,5	31,4	8,9	15,7	24,6	451	5,5	20,0	12,7
Дніпропетровська	864	252	612	0,4	75,5	52,9	31,1	84,0	2282	3,7	29,2	16,4
Донецька	755	124	631	0,2	351,3	19,1	69,0	88,1	798	11,0	16,4	13,7
Житомирська	181	60	121	0,5	4,0	12,3	2,0	14,3	487	2,9	33,1	18,0
Закарпатська	408	94	314	0,3	19,5	38,7	5,8	44,5	894	5,0	23,0	14,0
Запорізька	854	255	599	0,4	244,0	44,8	103,9	148,7	1196	12,4	29,9	21,1
Івано-Франківська	388	63	325	0,2	459,0	2,9	89,0	91,9	1067	8,6	16,2	12,4
Київська	846	278	568	0,5	308,9	58,6	151,2	209,8	2002	10,5	32,9	21,7
Кіровоградська	152	45	107	0,4	1,6	4,7	0,7	5,4	262	2,1	29,6	15,8
Луганська	184	20	164	0,1	19,5	0,6	2,4	3,0	151	2,0	10,9	6,4
Львівська	1401	385	1016	0,4	287,2	75,8	108,8	184,6	3205	5,8	27,5	16,6
Миколаївська	414	110	304	0,4	37,4	11,4	13,5	24,9	576	4,3	26,6	15,4
Одеська	1493	405	1088	0,4	105,7	107,6	39,3	146,9	2976	4,9	27,1	16,0
Полтавська	313	101	212	0,5	28,1	34,2	13,4	47,6	727	6,5	32,3	19,4
Рівненська	156	35	121	0,3	5,3	1,6	1,5	3,1	377	0,8	22,4	11,6
Сумська	198	89	109	0,8	2,7	12,8	2,2	15,0	371	4,0	44,9	24,5
Тернопільська	172	44	128	0,3	2,4	3,7	0,8	4,5	389	1,2	25,6	13,4
Харківська	921	293	648	0,5	119,6	107,4	54,1	161,5	2213	7,3	31,8	19,6
Херсонська	397	63	334	0,2	15,5	11,2	2,9	14,1	576	2,5	15,9	9,2
Хмельницька	251	63	188	0,3	11,2	4,1	3,8	7,9	488	1,6	25,1	13,4
Черкаська	230	62	168	0,4	5,5	15,1	2,0	17,1	540	3,2	27,0	15,1
Чернівецька	194	75	119	0,6	1,9	15,8	1,2	17,0	402	4,2	38,7	21,4
Чернігівська	255	75	180	0,4	9,3	10,7	3,9	14,6	520	2,8	29,4	16,1
м. Київ	4872	1679	3193	0,5	4053,2	896,9	2131,3	3028,2	11777	25,7	34,5	30,1

Джерело: складено і розраховано за даними: 1. Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020., Ч. 2. 640 с. (С. 118-120, 371); 2. Валовий регіональний продукт у 2019 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 70).

Додаток І

Таблиця І.1.

Перелік видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій та видів діяльності, які входять до секцій КВЕД 2010 J, M, P, R

Секція, розділ, код згідно з КВЕД ДК 009:2010		Назва виду економічної діяльності
С Переробна промисловість. 32.Виробництво іншої продукції*		
1	32.12	Виробництво ювелірних і подібних виробів
2	32.13	Виробництво біжутерії та подібних виробів
3	32.20	Виробництво музичних інструментів
J Інформація та телекомунікації. 58. Видавнича діяльність		
4	J 58.11	Видання книг
5	58.12.	Видання довідників і каталогів
6	58.13	Видання газет
7	58.14	Видання журналів і періодичних видань
8	58.19	Інші види видавничої діяльності
9	58.21	Видання комп'ютерних ігор
10	58.29	Видання іншого програмного забезпечення
59. Виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів		
11	59.11	Виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм
12	59.12	Компонування кіно- та відеофільмів, телевізійних програм
13	59.13	Розповсюдження кіно- та відеофільмів, телевізійних програм
14	59.14	Демонстрація кінофільмів
15	59.20	Видання звукозаписів
60. Діяльність у сфері радіомовлення та телевізійного мовлення		
16	60.10	Діяльність у сфері радіомовлення
17	60.20	Діяльність у сфері телевізійного мовлення
61. Телекомунікації (електрозв'язок)		
18	61.1	Діяльність у сфері проводового електрозв'язку
19	61.2	Діяльність у сфері безпроводового електрозв'язку
20	61.3	Діяльність у сфері супутникового електрозв'язку
21	61.4	Інша діяльність у сфері електрозв'язку
62. Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність		
22	62.01	Комп'ютерне програмування
23	62.02	Консультування з питань інформатизації
24	62.03	Діяльність із керування інформації
25	62.09	Інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем
63. Надання інформаційних послуг		
26	63.1.	Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність; веб-портали
27	63.91	Діяльність інформаційних агентств
28	63.99	Надання інших інформаційних послуг
М Професійна, наукова та технічна діяльність 69. Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку		
29	69.1	Діяльність у сфері права
30	69.2	Діяльність у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування
70. Діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування		
31	70.1.	Діяльність головних управлінь (хед-офісів)
32	70.21	Діяльність у сфері зв'язків із громадськістю
33	70.22.	Консультування з питань комерційної діяльності й керування
71. Діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження		
34	71.11	Діяльність у сфері архітектури
35	71.12	Діяльність у сфері інжинірингу, геології та геодезії, надання послуг технічного консультування в цих сферах
36	71.20	Технічні випробування та дослідження

Секція, розділ, код згідно з КВЕД ДК 009:2010		Назва виду економічної діяльності
72. Наукові дослідження та розробки		
37	72.11.	Дослідження й експериментальні розробки у сфері біотехнологій
38	72.19	Дослідження й експериментальні розробки у сфері інших природничих і технічних наук
39	72.20	Дослідження і експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук
73. Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку		
40	73.11	Рекламні агентства
41	73.12	Посередництво в розміщенні реклами в засобах масової інформації
42	73.20.	Дослідження кон'юнктури ринку та виявлення громадської думки
74. Інша професійна, наукова та технічна діяльність		
43	74.10	Спеціалізована діяльність із дизайну
44	74.20	Діяльність у сфері фотографії
45	74.30	Надання послуг з перекладу
46	74.90.	Інша професійна, наукова та технічна діяльність
75. Ветеринарна діяльність		
47	75.0	Ветеринарна діяльність
R Освіта		
85. Освіта		
48	85.1	Дошкільна освіта
49	85.2	Початкова освіта
50	85.31	Загальна середня освіта
51	85.32	Професійно-технічна освіта
52	85.41	Професійно-технічна освіта на рівні вищого професійно-технічного навчального закладу
53	85.42	Вища освіта
54	85.51.	Освіта у сфері спорту та відпочинку
55	85.52	Освіта у сфері культури
56	85.53	Діяльність шкіл підготовки водіїв транспортних засобів
57	85.59	Інші види освіти
58	85.6	Допоміжна діяльність у сфері освіти
R Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок		
90. Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг		
59	90.01	Театральна та концертна діяльність
60	90.02	Діяльність щодо підтримання театральних і концертних заходів
61	90.03	Індивідуальна мистецька діяльність
62	90.04	Функціонування театральних і концертних залів
91. Функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури		
63	91.01	Функціонування бібліотек і архівів
64	91.02	Функціонування музеїв
65	91.03	Діяльність із охорони та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток культури
66	91.04.	Функціонування ботанічних садів, зоопарків і природних заповідників
92. Організування азартних ігор		
67	92.0	Організування азартних ігор
93. Діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг		
68	93.1	Діяльність у сфері спорту
69	93.2	Організування відпочинку та розваг
Всього ВЕД: 69		Всього ВЕД, які входять до КІ: 34
		Всього ВЕД, які входять до КП: 31

Примітка. *Види економічної діяльності не належать до сфери послуг. Тлом виділено види діяльності, які не входять до переліку КІ України.

Джерело: складено за ⁷⁵⁸.

⁷⁵⁸ Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій : розпорядження Кабінету Міністрів України № 265-р від 24 квітня 2019 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>; КВЕД – 2010. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html

Таблиця І.2

Позиції України в рейтингу Глобального індексу інноваційності (ГІІ)

Рік	Ранг за ГІІ	Місце за креативною складовою індексу (creative output)	Переваги за креативною складовою (місце у рейтингу)	Недоліки розвитку креативної складової (місце у рейтингу)	Експорт культурних та творчих послуг, % від загальної торгівлі	Кількість країн у рейтингу
2013	71	81	Торгові марки(20)	ІКТ та створення бізнес-моделі (101), національні художні фільми (102)	Н.д.	142
2015	64	75	Торгові марки(19), завантаження відео на YouTube (37)	ІКТ та створення бізнес-моделі (108), національні художні фільми (99)	0,0	141
2017	50	49	Торгові марки(12), промисловий дизайн (11)	ІКТ та створення бізнес-моделі (112), національні художні фільми (102)	0,1	127
2018	43	45	Торгові марки(5), промисловий дизайн (7), створення мобільних застосунків (19)	ІКТ та створення бізнес-моделі (106), національні художні фільми (101)	0,1	126
2019	47	42	Торгові марки(6), промисловий дизайн (8), створення мобільних застосунків (19)	ІКТ та створення бізнес-моделі (109), національні художні фільми (94)	0,4	129
2020	45	44	Торгові марки(5), промисловий дизайн (8), нематеріальні активи (23), створення мобільних застосунків (15)	ІКТ та створення бізнес-моделі (58), національні художні фільми (99)	0,2	131

Джерело: складено автором за ⁷⁵⁹.

⁷⁵⁹ Cornell University, INSEAD, and WIPO (2013): The Global Innovation Index 2013: Innovation Feeding the World, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/gii/gii_2013.pdf; Cornell University, INSEAD, and WIPO (2015): The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development, Fontainebleau, Ithaca, and Geneva. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf; Cornell University, INSEAD, and WIPO (2017): The Global Innovation Index 2017: Innovation Feeding the World, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf; *The Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation?* Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization, 2020. Cornell University, INSEAD, and WIPO (2020). URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf.

Таблиця І.3

Структура креативних індустрій України за напрямками (у контексті визначення креативних послуг)

Народні художні промисли ВЕД (базові (4) та допоміжні (5): M 72.20 Дослідження і експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук C** 32.12 Виробництво ювелірних виробів, біжутерії та подібних виробів C 32.13 Виробництво біжутерії C 32.2 Виробництво музичних інструментів C 13 Текстильне виробництво C.14 Виробництво одягу C.16 Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння C 17 Виробництво паперу та паперових виробів C 32.4 Виробництво ігор та іграшок	Візуальне мистецтво: живопис, графіка, скульптура, фотографія тощо ВЕД (базові (1): 74.20 Діяльність у сфері фотографії	Сценічне мистецтво: жива музика, театр, танець, опера, цирк, ляльковий театр тощо; ВЕД (базові (5): 90.01 Театральна та концертна діяльність 90.02 Діяльність щодо підтримання театральних і концертних заходів 90.03 Індивідуальна мистецька діяльність 90.04 Функціонування театральних і концертних залів 85.52 Освіта у сфері культури
Література, видавнича діяльність та друківні засоби масової інформації ВЕД (базові (5) та додаткові (1)): 58.11 Видання книг 58.13 Видання газет 58.14 Видання журналів і періодичних видань 58.19 Інші види видавничої діяльності 74.30 Надання послуг перекладу 58.12 Видання довідників і каталогів	Аудіальне мистецтво ВЕД (базові (2) та додаткові (3**)): 59.20 Видання звукозаписів 60.10 Діяльність у сфері радіомовлення 46.43 Оптова торгівля побутовими електротоварами й електронною апаратурою побутового призначення для приймання, записування, відтворення звуку й зображення 47.43 Роздрібна торгівля в спеціалізованих магазинах електронною апаратурою побутового призначення для приймання, записування, відтворення звуку й зображення 47.63 Роздрібна торгівля аудіо- та відеозаписами в спеціалізованих магазинах	Аудіовізуальне мистецтво: кіно, телебачення, відео, анімація, мультиміплікація тощо ВЕД (базові (5) та додаткові (3**)): 59.11 Виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм 59.12 Компонування кіно- та відеофільмів, телевізійних програм 59.13 Розповсюдження кіно- та відеофільмів, телевізійних програм 59.14 Демонстрація кінофільмів 60.20 Діяльність у сфері телевізійного мовлення 46.43 Оптова торгівля побутовими електротоварами й електронною апаратурою побутового призначення для приймання, записування, відтворення звуку й зображення 47.43 Роздрібна торгівля в спеціалізованих магазинах електронною апаратурою побутового призначення для приймання, записування, відтворення звуку й зображення 47.63 Роздрібна торгівля аудіо- та відеозаписами в спеціалізованих магазинах
Дизайн ВЕД (базові (1) 74.10* Спеціалізована діяльність із дизайну	Мода ВЕД (базові (1) 74.10* Спеціалізована діяльність із дизайну	Нові медіа та інформаційно-комунікаційні технології: програмне забезпечення, відеогри, цифрові технології в мистецтві (3D-друк; віртуальна, доповнена, змішана реальність) ВЕД (базові (5) та додаткові (1)): 58.21 Видання комп'ютерних ігор 58.29 Видання іншого програмного забезпечення 62.01 Комп'ютерне програмування 62.02 Консультування з питань інформатизації 63.91 Діяльність інформаційних агентств 46.51 Оптова торгівля комп'ютерами, периферійним устаткуванням і деталями до нього 47.41 Роздрібна торгівля телекомунікаційним устаткуванням у спеціалізованих магазинах 61.10 Діяльність у сфері провідного електров'язу 61.20 Діяльність у сфері безпроводового електров'язу 61.30 Діяльність у сфері супутникового електров'язу 62.03 Діяльність із керування комп'ютерним устаткуванням 62.09 Інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем 63.11 Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність 63.12 Веб-портали 95.11 Ремонт комп'ютерів і периферійного устаткування 95.12 Ремонт обладнання зв'язу
Архітектура й урбаністика ВЕД (базові (1) та додаткові (1): 71.11 Діяльність у сфері архітектури 81.30 Надання ландшафтних послуг	Реклама, маркетинг, зв'язки з громадськістю та інші креативні послуги ВЕД (базові (3): 70.21 Діяльність у сфері зв'язків із громадськістю 73.11 Рекламні агентства 73.12 Посередництво в розміщенні реклами в засобах масової інформації	Бібліотеки, архіви та музеї. ВЕД (базові (2) та додаткові (3): 91.01 Функціонування бібліотек і архівів 91.02 Функціонування музеїв 91.03 Діяльність з охорони та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток культури 79.11 Діяльність туристичних агентств 79.12 Діяльність туристичних операторів

Примітка. * Дублюються за неможливістю відділення. Під час загальної оцінки КІ за додатковими ВЕД дублювання усуваються. ** Секція С належить до переробної промисловості, а не до сфери послуг

Джерело: базові види діяльності складено за*760

⁷⁶⁰ Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій : розпорядження Кабінету Міністрів України № 265-р від 24 квітня 2019 р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>; КВЕД – 2010. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html

Таблиця І.4

**Вихідні показники для оцінювання рівня тінізації сфери КП
(J+M+P+R) України у 2013 р. за методом збитковості підприємств**

Області	Кількість підприємств в КП, од.			Співвідношення збиткових підприємств та прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ КП (J+M+P+R), млн грн	Граничний мінімальний рівень тіньової економіки у ВДВ сфери КП, %	Граничний максимальний рівень тіньової економіки у ВДВ сфери КП, %	Рівень тіньової економіки у ВДВ сфери КП, %
	Всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	779	293	486	0,6	76,4	45,5	45,9	91,4	3 901	2,3	37,6	19,9
Волинська	523	174	349	0,5	30,2	165,3	15,0	180,3	2 632	6,9	33,2	20,0
Дніпропетровська	3 108	1 152	1 956	0,6	539	1772,9	317,2	2090,1	10 935	19,1	37,1	28,1
Донецька	3 452	1 164	2 288	0,5	5977,5	2195,9	3041,7	5237,6	10 862	48,2	33,7	41,0
Житомирська	605	204	401	0,5	46,3	13,9	23,5	37,4	2 837	1,3	33,7	17,5
Закарпатська	581	185	396	0,5	15,8	11,7	7,4	19,1	2 528	0,8	31,8	16,3
Запорізька	1 477	537	940	0,6	142	128	81,1	209,1	4 668	4,5	36,4	20,4
Івано-Франківська	719	171	548	0,3	24,5	28,7	7,6	36,3	3 519	1,0	23,8	12,4
Київська	1 973	748	1 225	0,6	2222,7	162,6	1358,0	1520,6	5 517	27,6	37,9	32,7
Кіровоградська	453	194	259	0,8	20,2	34,7	15,2	49,9	1 984	2,5	42,9	22,7
Луганська	1 172	453	719	0,6	150	59	94,4	153,4	4 705	3,3	38,6	20,9
Львівська	2 358	805	1 553	0,5	195,1	272	101,2	373,2	9 593	3,9	34,2	19,0
Миколаївська	913	373	540	0,7	75,9	41,3	52,5	93,8	3 180	3,0	40,9	21,9
Одеська	3 012	1 170	1 842	0,6	255,7	400,8	162,5	563,3	8 704	6,5	38,9	22,7
Полтавська	950	325	625	0,5	54,6	68,3	28,4	96,7	3 565	2,7	34,2	18,5
Рівненська	513	195	318	0,6	37,1	21,9	22,7	44,6	2 305	1,9	38,0	19,9
Сумська	548	189	359	0,5	49,1	47,1	25,8	72,9	2 458	3,0	34,5	18,7
Тернопільська	448	110	338	0,3	38,2	27,4	12,4	39,8	2 207	1,8	24,5	13,2
Харківська	3 537	1 220	2 317	0,5	650,7	274,1	342,7	616,8	13 768	4,5	34,5	19,5
Херсонська	631	207	424	0,5	31,2	21,8	15,2	37,0	2 442	1,5	32,8	17,1
Хмельницька	580	219	361	0,6	30,9	18,8	18,8	37,6	3 245	1,2	37,8	19,5
Черкаська	734	253	481	0,5	46,7	20,5	24,5	45,0	3 092	1,5	34,4	17,9
Чернівецька	467	191	276	0,7	13,9	7,7	9,6	17,3	1 906	0,9	41,0	20,9
Чернігівська	553	222	331	0,7	33,7	14	22,6	36,6	2 418	1,5	40,2	20,8
м.Київ	20 562	7 891	12 671	0,6	14 548	20 540	9 060	29 599	73 803	40,1	38,4	39,2
Україна	53 539	19 542	33 997	0,6	25 471	26 618	14 641	41 258	107 987	38,2	36,5	37,4

Джерело: розраховано за даними ДССУ.

Таблиця І.5

**Вихідні показники для оцінювання рівня тінізації сфери КП
(J+M+P+R) України у 2018 р. за методом збитковості підприємств**

Області	Кількість підприємств в КП, од.			Співвідношення збиткових підприємств та прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ КП (J+M+P+R), млн грн	Граничний мінімальний рівень тіньової економіки у ВДВ сфери КП, %	Граничний максимальний рівень тіньової економіки у ВДВ сфери КП, %	Рівень тіньової економіки у ВДВ сфери КП, %
	Всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	874	281	593	0,5	298	59,2	141,0	200,2	10 513	1,9	32,1	17,0
Волинська	550	170	380	0,4	61,4	93,7	27,4	121,1	5 891	2,1	30,9	16,5
Дніпропетровська	3 159	896	2 263	0,4	1 065,4	530,7	421,6	952,3	25 778	3,7	28,4	16,0
Донецька	961	234	727	0,3	2 749,4	520,8	882,6	1403,4	10 802	13,0	24,3	18,6
Житомирська	612	172	440	0,4	72,4	39,2	28,4	67,6	7 005	1,0	28,2	14,6
Закарпатська	655	204	451	0,5	46,5	27,8	21,1	48,9	6 592	0,7	31,2	16,0
Запорізька	1 465	444	1 021	0,4	344	367,5	149,7	517,2	11 415	4,5	30,3	17,4
Івано-Франківська	813	166	647	0,3	87,1	24,4	22,3	46,7	7 517	0,6	20,4	10,5
Київська	2 046	559	1 487	0,4	1 749,8	244,7	657,9	902,6	1 5631	5,8	27,3	16,5
Кіровоградська	475	140	335	0,4	169,1	37,4	70,5	107,9	5 021	2,1	29,4	15,8
Луганська	295	76	219	0,3	125,8	19,4	43,9	63,3	3 511	1,8	25,9	13,8
Львівська	2 507	775	1 732	0,4	846,2	624,8	378,4	1 003	2 5644	3,9	30,9	17,4
Миколаївська	844	209	635	0,3	186,1	40,5	61,3	101,8	7 030	1,4	24,8	13,1
Одеська	2 776	841	1 935	0,4	796	492	346,0	838,0	18 530	4,5	30,3	17,4
Полтавська	991	278	713	0,4	237	90,1	92,3	182,4	8 569	2,1	28,0	15,1
Рівненська	584	198	386	0,5	41	15,4	21,1	36,5	6 142	0,6	34,0	17,3
Сумська	575	196	379	0,5	133,9	38,3	69,3	107,6	6 079	1,8	34,1	17,9
Тернопільська	452	61	391	0,2	52,2	53,1	8,1	61,2	5 704	1,1	13,4	7,2
Харківська	3 197	1 106	2 091	0,5	1 127,7	231,4	596,6	828,0	31 246	2,6	34,6	18,6
Херсонська	656	211	445	0,5	53,3	28,4	25,2	53,6	5 765	0,9	32,1	16,5
Хмельницька	598	177	421	0,4	59,1	81,3	24,8	106,1	6 810	1,6	29,6	15,6
Черкаська	847	188	659	0,3	160	34	45,5	79,5	7 683	1,0	22,2	11,6
Чернівецька	411	157	254	0,6	43,4	12,1	26,8	38,9	4 733	0,8	38,2	19,5
Чернігівська	536	159	377	0,4	72,7	30,6	30,5	61,1	5 884	1,0	29,6	15,3
м.Київ	20 825	7 159	13 666	0,5	48 857	11 414	25 592	37005,2	181 682	20,4	34,4	27,4
Україна	47 677	15 257	32 420	0,5	59 457	15 446	27 980	43425,6	431 177	10,1	32,0	21,0

Джерело: розраховано за даними ДССУ.

Таблиця І.6

**Вихідні показники для оцінювання рівня тінізації сфери КП
(J+M+P+R) України у 2019 р. за методом збитковості підприємств**

Області	Кількість підприємств в КП, од.			Співвідношення збиткових підприємств та прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ КП (J+M+P+R), млн грн	Граничний мінімальний рівень тіньової економіки у ВДВ сфери КП, %	Граничний максимальний рівень тіньової економіки у ВДВ сфери КП, %	Рівень тіньової економіки у ВДВ сфери КП, %
	всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	917	293	624	0,5	429,6	41,5	202,2	243,7	12654	1,9	32,0	17,0
Волинська	577	161	416	0,4	88,7	30,6	34,2	64,8	6920	0,9	27,8	14,4
Дніпропетровська	3381	953	2428	0,4	2573	1277	1011	2288	30714	7,4	28,2	17,8
Донецька	1037	647	390	0,3	819	41	270,8	311,8	14914	2,1	62,4	32,3
Житомирська	642	145	497	0,3	75,4	31,2	21,9	53,1	8131	0,7	22,5	11,6
Закарпатська	638	205	433	0,5	55,3	29,9	26,2	56,1	7719	0,7	32,1	16,4
Запорізька	1544	476	1068	0,4	453,4	213	202,0	414,6	13545	3,1	30,8	16,9
Івано-Франківська	867	251	616	0,4	112,4	26,4	45,8	72,2	8937	0,8	29,0	14,9
Київська	2173	624	1549	0,4	688	132	276,9	408,6	20062	2,0	28,7	15,4
Кіровоградська	511	222	289	0,3	435,1	20,2	141,4	161,6	5821	2,8	43,4	23,1
Луганська	325	219	106	0,5	12,9	4,3	6,9	11,2	3935	0,3	67,5	33,9
Львівська	2712	847	1865	0,5	1001,3	481	454,6	935,8	31975	2,9	31,2	17,1
Миколаївська	882	226	656	0,3	275,8	38,4	95,0	133,4	8284	1,6	25,6	13,6
Одеська	2965	848	2117	0,4	2242,7	194	898,3	1093	21946	5,0	28,6	16,8
Полтавська	1039	268	771	0,3	253,6	58,2	88,1	146,3	10405	1,4	25,8	13,6
Рівненська	644	194	450	0,4	67,9	19,7	29,2	48,9	7130	0,7	30,1	15,4
Сумська	584	175	409	0,4	141,9	56,7	60,6	117,3	6977	1,7	29,9	15,8
Тернопільська	465	140	325	0,4	269,9	35,9	116,1	152,0	6632	2,3	30,1	16,2
Харківська	3455	1085	2370	0,5	1209,9	301	553,8	855,1	37792	2,3	31,4	16,8
Херсонська	713	214	499	0,4	72,4	36	31,0	67,0	6595	1,0	30,0	15,5
Хмельницька	638	162	476	0,3	93,2	80,3	31,6	111,9	7975	1,4	25,3	13,4
Черкаська	865	253	612	0,4	248,6	37,4	102,8	140,2	9236	1,5	29,3	15,4
Чернівецька	413	205	208	0,5	37,6	9,9	18,3	28,2	5365	0,5	49,6	25,0
Чернігівська	558	172	386	0,4	95	48,6	42,3	90,9	6950	1,3	30,8	16,1
м.Київ	23069	7763	15306	0,5	108 089	8519	54818	63 337	220274	29	33,7	31,2
Україна	51614	16065	35549	0,5	121 884	12522	55 080	67 602	520888	13	31,1	22,1

Джерело: розраховано за даними ДССУ.

Додаток К

Таблиця К.1

Розрахунок рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг України в 2013 р. за методом збитковості підприємств

	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн*	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВДВ
	всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	224	90	134	0,7	33,8	16,3	22,6	38,9	574,0	6,8	40,1	23,4
Волинська	121	44	77	0,6	4,7	15,3	2,7	18,0	192,0	9,4	36,4	22,9
Дніпропетровська	835	316	519	0,6	97,7	367,2	59,4	426,6	2514,0	17,0	37,8	27,4
Донецька	920	317	603	0,5	91,6	716,6	48,2	764,8	1431,0	53,4	34,5	44,0
Житомирська	253	90	163	0,5	22,9	4,9	12,5	17,4	352,0	5,0	35,4	20,2
Закарпатська	184	55	129	0,4	5,6	2,2	2,4	4,6	207,0	2,2	30,1	16,2
Запорізька	377	146	231	0,6	25,8	18,9	16,4	35,3	625,0	5,6	38,8	22,2
Івано-Франківська	183	52	131	0,4	7,6	3,9	3,0	6,9	316,0	2,2	28,5	15,3
Київська	499	189	310	0,6	51,1	55,1	31,1	86,2	889,0	9,7	37,8	23,7
Кіровоградська	156	62	94	0,7	4,6	6,9	3,1	10,0	178,0	5,6	39,9	22,7
Луганська	336	106	230	0,5	13,0	18,0	6,0	24,0	474,0	5,1	31,5	18,3
Львівська	730	260	470	0,6	76,6	51,0	42,3	93,3	3046,0	3,1	35,6	19,3
Миколаївська	203	62	141	0,4	11,0	2,7	4,9	7,6	355,0	2,1	30,6	16,4
Одеська	759	299	460	0,7	66,7	237,5	43,4	280,9	2143,0	13,1	39,4	26,3
Полтавська	281	93	188	0,5	16,7	6,8	8,3	15,1	403,0	3,7	33,1	18,4
Рівненська	128	51	77	0,7	24,3	2,8	16,0	18,8	202,0	9,3	39,7	24,5
Сумська	185	82	103	0,8	9,2	4,2	7,3	11,5	197,0	5,9	44,4	25,1
Тернопільська	143	44	99	0,4	23,4	8,2	10,4	18,6	239,0	7,8	30,7	19,2
Харківська	1018	363	655	0,6	192,3	77,0	106,8	183,8	2735,0	6,7	35,7	21,2
Херсонська	208	83	125	0,7	4,7	4,9	3,1	8,0	213,0	3,8	40,1	21,9
Хмельницька	173	62	111	0,6	7,4	8,3	4,2	12,5	192,0	6,5	36,0	21,2
Черкаська	202	79	123	0,6	8,7	3,7	5,6	9,3	296,0	3,1	39,1	21,1
Чернівецька	151	60	91	0,7	4,5	3,2	3,0	6,2	185,0	3,4	40,0	21,7
Чернігівська	155	56	99	0,6	6,0	6,0	3,4	9,4	274,0	3,4	36,1	19,8
м. Київ	5907	2209	3698	0,6	10800,6	3193,4	6452,8	9646,2	30140,0	32,0	37,4	34,7

Таблиця К.2

Розрахунок рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг України в 2019 р. за методом збитковості підприємств

	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн*	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки <u>(середнє значення)</u> , % від ВДВ
	всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	329	87	242	0,4	277,30	15,60	100,0	115,6	3055,0	3,8	26,5	15,1
Волинська	168	53	115	0,5	16,24	10,76	7,5	18,3	706,0	2,6	31,6	17,1
Дніпропетровськ	976	237	739	0,3	496,00	121,11	159,2	280,3	7147,0	3,9	24,3	14,1
Донецька	326	81	245	0,3	741,88	40,28	243,4	283,6	2280,0	12,4	24,7	18,6
Житомирська	224	43	181	0,2	32,30	6,17	7,6	13,8	1403,0	1,0	19,1	10,0
Закарпатська	251	66	185	0,4	26,58	8,73	9,4	18,2	721,0	2,5	26,2	14,4
Запорізька	534	144	390	0,4	98,04	40,00	36,3	76,3	2355,0	3,2	27,0	15,1
Івано-	296	50	246	0,2	44,79	8,27	9,0	17,3	1162,0	1,5	16,8	9,1
Київська	675	179	496	0,4	144,43	20,82	52,1	72,9	4138,0	1,8	26,5	14,1
Кіровоградська	183	45	138	0,3	43,26	8,02	14,0	22,1	712,0	3,1	24,5	13,8
Луганська	107	21	86	0,2	11,32	4,13	2,8	6,9	476,0	1,5	19,8	10,6
Львівська	989	294	695	0,4	568,27	164,29	240,1	404,4	10358,0	3,9	29,7	16,8
Миколаївська	261	56	205	0,3	87,84	8,57	24,2	32,8	1529,0	2,1	21,6	11,9
Одеська	873	243	630	0,4	1512,03	51,04	582,2	633,2	4706,0	13,5	27,8	20,6
Полтавська	332	70	262	0,3	81,35	12,72	21,8	34,5	1394,0	2,5	21,1	11,8
Рівненська	167	50	117	0,4	22,63	5,00	9,7	14,7	796,0	1,8	29,9	15,9
Сумська	208	58	150	0,4	21,62	7,57	8,4	16,0	953,0	1,7	28,0	14,8
Тернопільська	193	48	145	0,3	88,36	23,42	29,5	52,9	825,0	6,4	25,0	15,7
Харківська	115	329	825	0,4	554,29	84,53	220,9	305,5	12077,0	2,5	28,5	15,5
Херсонська	212	55	157	0,4	27,80	5,68	9,8	15,5	795,0	1,9	26,0	14,0
Хмельницька	186	39	147	0,3	19,94	2,88	5,3	8,2	973,0	0,8	20,9	10,9
Черкаська	337	92	245	0,4	153,69	7,99	57,4	65,4	1742,0	3,8	27,2	15,5
Чернівецька	159	45	114	0,4	27,80	6,13	11,1	17,3	726,0	2,4	28,6	15,5
Чернігівська	176	42	134	0,3	30,77	4,34	9,8	14,1	1254,0	1,1	24,1	12,6
м. Київ	746	236	510	0,5	24673,06	4368,96	11398,7	15767,6	76454,0	20,6	31,6	26,1

Додаток Л

Таблиця Л.1

Розрахунок потенціалу додаткового надходження ПДФО від детінізації торговельної сфери регіонів України

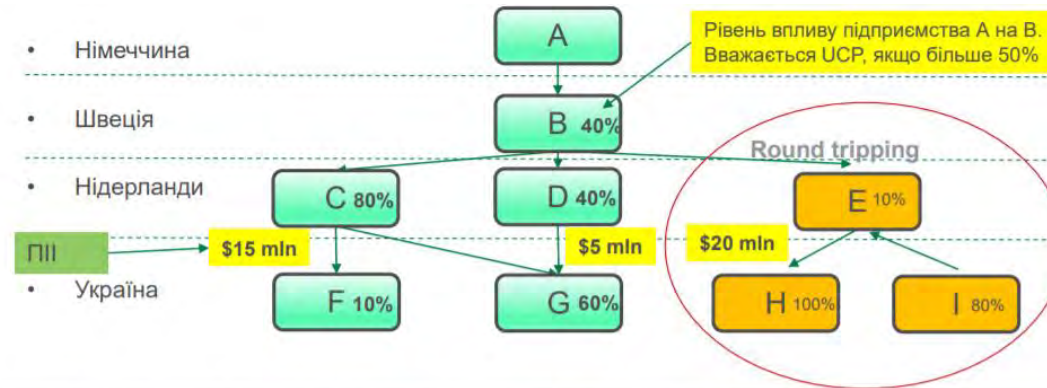
Регіон (область)	Розрахункова тіньова зайнятість у торгівлі, тис осіб			Середньомісячна зарплата (ЗП) штатних працівників торгівлі, грн			Потенційна додаткова ЗП від детінізації торгівлі, млн грн/міс.			Потенційний додатковий річний фонд ЗП від детінізації торгівлі, млн грн/рік			Потенційний додатковий ПДФО від оподаткування ЗП працівників торгівлі (15% у 2013 р. і 18% у 2018 і 2019 рр.), млн грн		
	2013р.	2018р.	2019р.	2013р.	2018р.	2019р.	2013р.	2018р.	2019р.	2013р.	2018р.	2019р.	2013р.	2018р.	2019р.
Вінницька	31,2	17,8	23,1	2146	7980	8446	67,0	142,0	195,1	804,0	1704,0	2341,2	120,6	306,7	421,4
Волинська	28,9	14,3	17,1	1918	5828	7050	55,4	83,3	120,6	664,8	999,6	1447,2	99,7	179,9	260,5
Дніпропетровська	199,8	87,5	84,3	2269	7388	9102	453,3	646,5	767,3	5439,6	7758,0	9207,6	815,9	1396,4	1657,4
Донецька	110,9	30,3	38,9	3337	12459	14053	370,1	377,5	546,7	4441,2	4530,0	6560,4	666,2	815,4	1180,9
Житомирська	27,7	18,8	18,9	1965	6937	7578	54,4	130,4	143,2	652,8	1564,8	1718,4	97,9	281,7	309,3
Закарпатська	19,9	11,6	11,1	2182	6729	7910	43,4	78,1	87,8	520,8	937,2	1053,6	78,1	168,7	189,6
Запорізька	42,0	20,8	23,2	1916	6509	7633	80,5	135,4	177,1	966,0	1624,8	2125,2	144,9	292,5	382,5
Івано-Франківська	20,7	12,6	15,7	1979	6251	7203	41,0	78,8	113,1	492,0	945,6	1357,2	73,8	170,2	244,3
Київська	39,6	28,2	27,8	3438	12551	14334	136,1	353,9	398,5	1633,2	4246,8	4782,0	245,0	764,4	860,8
Кіровоградська	17,9	10,2	8,0	1980	6310	7483	35,4	64,4	59,9	424,8	772,8	718,8	63,6	139,1	129,4
Луганська	60,9	9,8	9,1	1937	5046	6441	118,0	49,5	58,6	1416,0	594,0	703,2	212,4	106,9	126,6
Львівська	46,1	30,0	32,6	2461	6969	8254	113,5	209,1	269,1	1362,0	2509,2	3229,2	204,3	451,7	581,3
Миколаївська	22,4	13,5	15,4	2207	7954	9587	49,4	107,4	147,6	592,8	1288,8	1771,2	88,9	232,0	318,8
Одеська	60,0	34,2	41,1	2534	6390	7433	152,0	218,5	305,5	1824,0	2622,0	3666,0	273,6	472,0	659,9
Полтавська	33,3	20,4	29,0	2233	6478	7388	74,4	132,2	214,3	892,8	1586,4	2571,6	133,9	285,6	462,9
Рівненська	35,2	21,6	20,8	2122	5452	6686	74,7	117,8	139,1	896,4	1413,6	1669,2	134,5	254,4	300,5
Сумська	26,3	18,5	17,7	1810	6384	8321	47,6	118,1	147,3	571,2	1417,2	1767,6	85,7	255,1	318,2
Тернопільська	35,0	15,1	10,4	2112	6686	8532	73,9	101,0	88,7	886,8	1212,0	1064,4	133,0	218,2	191,6
Харківська	81,8	58,8	54,7	2074	6030	7020	169,7	354,6	384,0	2036,4	4255,2	4608,0	305,5	765,9	829,4
Херсонська	23,7	13,2	11,9	1912	6024	7475	45,3	79,5	89,0	543,6	954,0	1068,0	81,5	171,7	192,2
Хмельницька	36,0	13,9	15,0	2055	6704	7810	74,0	93,2	117,2	888,0	1118,4	1406,4	133,2	201,3	253,2
Черкаська	20,1	13,8	14,6	2067	6187	7300	41,5	85,4	106,6	498,0	1024,8	1279,2	74,7	184,5	230,3
Чернівецька	21,5	12,1	14,9	2021	6786	7587	43,5	82,1	113,0	522,0	985,2	1356,0	78,3	177,3	245,7
Чернігівська	23,1	14,5	13,9	1990	5684	6788	46,0	82,4	94,4	552,0	988,8	1132,8	82,8	178,0	203,9
місто Київ	124,5	84,2	82,5	4896	14318	15917	609,6	1205,6	1313,2	7315,2	14467,2	15758,4	1097,3	2604,1	2836,5
Україна	1188,5	625,7	608,2	3049	9404	10795	3069,7	5126,7	6565,5	36836,4	61520,4	78786,0	5525,3	11073,7	14181,5

Таблиця Л.2

Розрахунок потенціалу додаткових податкових надходжень від детінізації торговельної сфери регіонів України

Регіон (область)	Потенціал зростання податкових надходжень, млн грн			Потенціал зростання податкових платежів, млн. грн								
				Податок на додану вартість			Податок на прибуток			ПДФО		
	2013 р.	2018 р.	2019 р.	2013 р.	2018 р.	2019 р.	2013 р.	2018 р.	2019 р.	2013 р.	2018 р.	2019 р.
Вінницька	408,8	688,9	1057,9	162,4	270,3	413,2	125,8	111,9	223,3	120,6	306,7	421,4
Волинська	421,1	807,7	1408,8	184,5	404,8	708,5	136,9	223,0	439,8	99,7	179,9	260,5
Дніпропетровська	4627,4	4299,6	4903,3	1702,8	1486,8	1708,6	2108,7	1416,4	1537,3	815,9	1396,4	1657,4
Донецька	2524,7	1542,8	2209,2	1094,0	377,2	503,8	764,5	350,2	524,5	666,2	815,4	1180,9
Житомирська	248,3	593,5	612,0	103,4	198,8	229,8	47,0	113,0	72,9	97,9	281,7	309,3
Закарпатська	274,3	421,1	413,3	129,3	178,1	170,6	66,9	74,3	53,1	78,1	168,7	189,6
Запорізька	528,3	748,3	1024,1	250,4	316,1	448,9	133,0	139,7	192,7	144,9	292,5	382,5
Івано-Франківська	368,7	459,7	648,9	175,9	178,7	229,3	119,0	110,8	175,3	73,8	170,2	244,3
Київська	1395,8	2471,6	2464,3	627,7	933,5	933,7	523,1	773,7	669,8	245,0	764,4	860,8
Кіровоградська	265,6	488,7	379,7	125,6	192,3	174,3	76,4	157,3	76,0	63,6	139,1	129,4
Луганська	556,0	184,1	217,5	221,9	61,0	74,1	121,7	16,2	16,8	212,4	106,9	126,6
Львівська	856,5	1545,2	1826,0	432,5	714,1	815,8	219,7	379,4	428,9	204,3	451,7	581,3
Миколаївська	293,3	595,7	834,2	143,4	255,6	330,4	61,0	108,1	185,0	88,9	232,0	318,8
Одеська	1004,6	1359,3	1818,1	457,9	604,1	749,5	273,1	283,2	408,7	273,6	472,0	659,9
Полтавська	472,0	822,6	1620,1	196,4	358,7	631,0	141,7	178,3	526,2	133,9	285,6	462,9
Рівненська	347,7	504,8	579,0	126,8	184,9	202,4	86,4	65,5	76,1	134,5	254,4	300,5
Сумська	353,6	575,4	644,7	172,4	213,9	227,6	95,5	106,4	98,9	85,7	255,1	318,2
Тернопільська	587,2	564,1	393,3	203,8	181,7	156,4	250,4	164,2	45,3	133,0	218,2	191,6
Харківська	1266,7	2108,7	2096,2	570,2	800,7	823,1	391,0	542,1	443,7	305,5	765,9	829,4
Херсонська	254,4	362,9	378,2	101,3	140,7	135,6	71,6	50,5	50,4	81,5	171,7	192,2
Хмельницька	391,1	437,6	517,3	136,1	175,6	199,0	121,8	60,7	65,1	133,2	201,3	253,2
Черкаська	287,2	693,2	774,4	140,1	317,5	373,3	72,4	191,2	170,8	74,7	184,5	230,3
Чернівецька	226,3	358,1	457,9	90,6	144,9	171,7	57,4	35,9	40,5	78,3	177,3	245,7
Чернігівська	260,9	399,6	423,1	109,5	156,3	158,4	68,6	65,3	60,8	82,8	178,0	203,9
місто Київ	12019,2	18754,0	19397,5	5459,0	9216,4	9386,7	5462,9	6933,5	7174,3	1097,3	2604,1	2836,5
Україна	30239,7	41787,2	47893,4	13117,9	18062,7	19955,7	11596,5	12650,8	13756,2	5525,3	11073,7	14181,5

Додаток М

В Україну надійшло \$40 mln (15+5+20) прямих інвестицій (ПІ) з Нідерландів. За концепцією UCP:

\$15 mln інвестицій мають бути перерозподілені до Швеції, оскільки підприємство В є кінцевим інвестором для підприємства Ф (UCP для підприємства С);

\$5 mln інвестицій залишаться без перерозподілу в Нідерландах, оскільки підприємство Д є кінцевим інвестором для підприємства Г (жодне з підприємств не здійснює контроль над підприємством Д і, таким чином, воно є UCP для самого себе);

\$20 mln інвестицій мають бути перерозподілені до України, оскільки підприємство І є кінцевим інвестором для підприємства Н (UCP для підприємства Е). Ці інвестиції визначаються як **Round tripping**.

Перерозподіл інвестицій за країнами UCP не призводить до зміни загального обсягу ПІІ.

Рис. М.1. Приклад перерозподілу прямих іноземних інвестицій відповідно до країни кінцевого контролюючого інвестора

Джерело: ⁷⁶¹.

⁷⁶¹ Оцінка обсягів прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент (round tripping) за 2010-2019 рр. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FDI_round_trippling_ICL-DFS.pdf?v=4.

Таблиця М.1

Потенціал додаткових податкових надходжень від детінізації
сектору фінансових послуг у регіонах України, млн грн

Області	ПДВ		Податок на прибуток		ПДФО		Всього податкових платежів	
	роки							
	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019
Вінницька	21,4	71,5	2,9	15,6	8,0	21,6	32,3	108,8
Волинська	26,1	84,9	3,4	13,6	9,6	20,7	39,0	119,2
Дніпропетровська	264,7	272,0	206,9	85,9	79,5	117,2	551,1	475,0
Донецька	412,7	78,8	418,5	17,8	98,6	16,8	929,8	113,4
Житомирська	32,4	33,7	0,6	0,1	9,7	6,9	42,7	40,7
Закарпатська	18,9	44,1	4,0	1,4	5,7	8,5	28,5	54,0
Запорізька	71,3	218,6	23,2	32,3	18,5	29,6	113,1	280,5
Івано-Франківська	39,3	71,4	30,4	8,9	10,0	12,1	79,7	92,4
Київська	59,0	111,1	61,3	61,3	37,1	65,8	157,4	238,3
Кіровоградська	20,7	52,8	0,4	0,3	5,6	8,0	26,7	61,1
Луганська	42,9	77,5	4,7	0,4	12,1	7,9	59,6	85,8
Львівська	87,4	190,3	9,5	80,4	24,8	64,5	121,7	335,3
Миколаївська	33,5	51,6	5,7	3,4	10,8	8,4	50,0	63,4
Одеська	107,9	113,4	55,2	26,7	32,7	48,9	195,8	189,0
Полтавська	43,9	102,1	13,7	33,4	10,3	20,8	67,9	156,4
Рівненська	17,9	49,3	0,2	0,4	5,3	13,5	23,4	63,2
Сумська	34,8	80,5	13,3	0,5	9,9	13,1	58,0	94,1
Тернопільська	19,5	57,8	0,5	0,3	4,9	8,0	24,9	66,1
Харківська	215,7	225,2	171,8	96,8	56,1	49,6	443,5	371,6
Херсонська	20,7	37,2	1,1	0,5	6,4	6,9	28,1	44,6
Хмельницька	16,5	61,9	0,9	1,8	6,0	13,5	23,4	77,2
Черкаська	15,8	44,5	1,8	0,4	5,6	9,1	23,2	54,0
Чернівецька	11,7	77,8	0,9	1,5	3,7	15,1	16,3	94,4
Чернігівська	12,9	81,0	0,5	0,3	4,8	18,0	18,1	99,3
м. Київ	2847,8	4062,3	2395,2	4199,6	569,7	1133,3	5812,7	9395,3
Україна	4411,1	6352,1	3426,3	4651,5	855,0	1305,6	8692,3	12309,1

Джерело: розраховано автором.

Таблиця М.2

**Потенціал зростання зайнятості
в секторі фінансових послуг України в умовах його детінізації**

Області	Рівень тінізації сектору, %		Кількість працівників, зайнятих у секторі, тис. ос.		Потенціал зростання зайнятості, тис. ос.		Обсяг недоотриманого ПДФО, млн грн/рік	
	роки							
	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019
Вінницька	15,4	19,0	7,2	5,4	1,1	1,0	8,0	21,6
Волинська	18,4	26,6	5,7	3,6	1,1	1,0	9,6	20,7
Дніпропетровська	26,9	15,7	29,7	22,8	8,0	3,6	79,5	117,2
Донецька	44,2	19,1	22,2	4,0	9,8	0,8	98,6	16,8
Житомирська	25,2	7,1	5,1	4,4	1,3	0,3	9,7	6,9
Закарпатська	19,9	14,0	4,2	3,0	0,8	0,4	5,7	8,5
Запорізька	25,7	21,4	9,3	7,3	2,4	1,6	18,5	29,6
Івано-Франківська	26,9	15,7	5,2	4,0	1,4	0,6	10,0	12,1
Київська	33,9	20,6	17,7	11,8	6,0	2,4	37,1	65,8
Кіровоградська	27,0	19,2	2,9	2,1	0,8	0,4	5,6	8,0
Луганська	18,0	29,0	8,5	1,2	1,5	0,3	12,1	7,9
Львівська	20,5	21,3	13,1	11,1	2,7	2,4	24,8	64,5
Миколаївська	29,5	13,7	4,8	3,2	1,4	0,4	10,8	8,4
Одеська	25,3	16,4	16,1	11,6	4,1	1,9	32,7	48,9
Полтавська	20,3	24,4	7,0	4,5	1,4	1,1	10,3	20,8
Рівненська	16,8	14,6	4,5	4,3	0,8	0,6	5,3	13,5
Сумська	27,1	23,3	5,2	3,2	1,4	0,7	9,9	13,1
Тернопільська	19,7	14,6	3,7	2,8	0,7	0,4	4,9	8,0
Харківська	32,3	22,6	16,1	10,2	5,2	2,3	56,1	49,6
Херсонська	22,2	10,8	4,4	3,4	1,0	0,4	6,4	6,9
Хмельницька	13,7	17,4	5,1	3,6	0,7	0,6	6,0	13,5
Черкаська	11,4	8,9	6,8	5,3	0,8	0,5	5,6	9,1
Чернівецька	15,8	22,4	3,4	3,5	0,5	0,8	3,7	15,1
Чернігівська	11,1	19,6	6,6	5,1	0,7	1,0	4,8	18,0
м. Київ	39,6	39,3	91,7	70,2	36,3	27,6	569,7	1133,3
Україна	33,3	27,7	318,1	211,6	105,9	58,6	855,0	1305,6

Джерело: розраховано автором.

Додаток Н

Таблиця Н.1

Загальні показники ефективності використання потенціалу ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у регіонах України у 2013 та 2019 роках

Регіон	Частка послуг у загальних обсягах ВДВ регіону, %		Частка послуг у загальному обсязі випуску в регіоні, %		Частка зайнятих у сфері транспортних послуг у загальній кількості зайнятих в регіоні, %		Частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, %		Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	
	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019
Вінницька область	5,6	5,4	4,8	4,5	5,7	6,1	63,2	71,6	7,9	5,5
Волинська область	8,6	6,5	7,6	6,4	4,9	5,4	59,8	74,9	3,5	9,5
Дніпропетровська область	6,9	5,4	5,5	4,3	6,1	5,9	60,6	77	1,4	12,2
Донецька область	10,4	4,8	8,1	3,5	6,8	7,6	63,2	76,1	4,7	6,0
Житомирська область	5,5	6,9	5,2	6,9	7,3	7,6	59,4	73	-1,9	-3,5
Закарпатська область	8,4	10,8	7,9	11,4	5,2	4,6	72,3	76,4	2,2	1,7
Запорізька область	4,7	3,1	3,4	2,4	4,8	4,8	63,9	74,7	0,3	5,9
Івано-Франківська область	5,2	5,1	4,7	4,8	4,3	4,1	66,3	78,9	0,4	-0,7
Київська область	11,2	8,4	9,3	7,0	9,2	8,8	64,8	78,4	5,6	6,8
Кіровоградська область	9,4	6,9	8,2	6,1	6,3	6,1	66,9	75	-0,4	2,6
Луганська область	7,7	3,2	5,9	2,9	6,1	6,1	64,8	75,5	-15,8	125,7
Львівська область	9,4	7,4	9	7,3	61	5,6	62	76,7	3,2	-0,6
Миколаївська область	10,6	9	8,9	8,2	6,2	6,1	60,3	71,2	14,5	18,9
Одеська область	18,7	19,4	16,8	18,0	10,4	10,5	63,2	72,1	9	15,0
Полтавська область	7,7	5,2	6	4,9	6,1	5,8	64,6	73,3	8,2	5,8
Рівненська область	7,6	6,3	6,9	5,1	5,4	5,6	61,3	71,8	5,6	7,4
Сумська область	6,3	5,4	5,1	4,8	5,6	5,4	62,9	68,7	5,5	3,6
Тернопільська область	7,3	9,2	6,5	8,8	4,3	4,8	65,1	68,5	5,2	-0,7
Харківська область	8,3	6,4	7,2	5,9	5,7	5,5	58,8	73,2	2,3	3,5
Херсонська область	6,1	5,4	5,9	5,3	4,7	4,9	62,6	72,8	-2,2	0,2
Хмельницька область	5,4	5,8	4,6	5,6	5,1	4,7	65,8	77,9	3,3	4,2
Черкаська область	7,1	6,2	5,7	5,4	5,4	5,3	65,3	79	-2,7	2,4
Чернівецька область	6,3	5,8	6,2	6,4	4,5	4,1	65,3	68,2	-4,3	2,0
Чернігівська область	5,9	6,0	5,3	5,4	4,3	4,5	60,5	75,1	0,2	4,0
м. Київ	6,4	9,9	6,9	9,4	4,7	5,2	63,6	71,4	2,7	1,2

Джерело: розраховано за даними⁷⁶².

⁷⁶² Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с., С. 153-156; Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с., С. 115-117; Валовий регіональний продукт у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 159 с., С. 61; Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., С. 68.

Таблиця Н.2

**Інвестиційні та зовнішньоекономічні показники ефективності
використання потенціалу ВЕД «Транспорт, складське господарство,
поштова та кур'єрська діяльність» у регіонах України у 2013 та 2019 роках**

Регіон	Частка транспортних послуг у загальних обсягах ПІІ регіону, %		Відношення капітальних інвестицій до ВДВ транспортних послуг, %		Коефіцієнт покриття експортом імпорту	
	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.
Вінницька область	1,78	2,38	6	7,3	1,03	0,75
Волинська область	1,08	0,71	4,2	5,6	0,43	4,04
Дніпропетровська область	0,87	2,32	21,1	12,9	0,92	0,88
Донецька область	6,91	0,56	11,7	6,1	3,93	0,66
Житомирська область	0,49	0,17	2,6	2,7	4,74	3,48
Закарпатська область	7,43	4,72	6,4	2,9	3,34	2,60
Запорізька область	0,36	0,01	2,6	27,6	0,91	2,37
Івано-Франківська область	0,19	0,28	11,5	10,4	4,53	1,00
Київська область	3,36	5,04	21,3	11,0	8,41	3,96
Кіровоградська область	8,7	2,10	23,1	6,0	6,08	6,33
Луганська область	1,74	1,07	4,2	7,1	2,72	0,76
Львівська область	2,09	4,22	13,9	12,6	2,28	3,31
Миколаївська область	39,28	62,73	28	11,5	14,47	55,35
Одеська область	25,76	44,63	17,3	12,5	8,04	3,22
Полтавська область	0,55	0,12	13,6	17,7	2,29	1,18
Рівненська область	13,88	7,93	7,6	6,8	7,87	5,87
Сумська область	1,58	0,93	8,7	4,3	0,23	0,65
Тернопільська область	14,85	7,01	11,5	3,2	2,51	2,26
Харківська область	0,22	0,38	13,9	4,8	0,76	2,33
Херсонська область	7,87	7,17	3,6	3,2	23,65	13,93
Хмельницька область	1,52	5,42	12,2	9,9	12,03	1,33
Черкаська область	0,51	0,28	2,8	3,5	0,72	1,21
Чернівецька область	0,46	0,16	2,3	3,4	6,02	5,98
Чернігівська область	0,12	0,09	10,4	6,2	7,37	5,44
м. Київ	1,39	1,79	36,2	21,5	1,98	1,80

Джерело: розраховано за даними⁷⁶³.

⁷⁶³ Транспорт і зв'язок України 2013. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2014. – 222 с., с. 17, 22-23; Регіони України 2019. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2020. – 640 с., с. 563-577; Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції". Залишки прямих іноземних інвестицій за регіонами за видами діяльності. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>

Таблиця Н.3

**Показники ефективності капітальних інвестицій ВЕД «Транспорт,
складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у регіонах
України у 2013 та 2019 роках**

Регіон	Капітальні інвестиції, млн грн			ВДВ, млн грн			Відношення обсягів ВДВ до капітальних інвестицій	
	2013 р.	2019 р.	Темпи приросту, %	2013 р.	2019 р.	Темпи приросту, %	2013 р.	2019 р.
Вінницька область	110,2	435,2	394,9	1820	5947	326,8	16,52	13,66
Волинська область	68	237,1	348,7	1615	4244	262,8	23,75	17,89
Дніпропетровська область	1886,1	2285,4	121,2	8920	17691	198,3	4,73	7,74
Донецька область	1662,7	505,3	30,4	14240	8242	57,9	8,56	16,31
Житомирська область	34,2	139,1	406,7	1287	5097	396,0	37,63	36,64
Закарпатська область	107	167,6	156,6	1670	5742	343,8	15,61	34,26
Запорізька область	57,3	1100,1	1919,9	2169	3980	183,5	37,85	3,61
Івано-Франківська область	179,4	399,3	222,6	1559	3825	245,3	8,69	9,57
Київська область	1430,3	1736,3	121,4	6720	15747	234,3	4,70	9,06
Кіровоградська область	489,6	263,1	53,7	2118	4351	205,4	4,33	16,53
Луганська область	153,5	81,5	53,1	3614	1144	31,7	23,54	14,03
Львівська область	749,8	1725,8	230,2	5377	13669	254,2	7,17	7,92
Миколаївська область	850,6	826,9	97,2	3033	7206	237,6	3,57	8,71
Одеська область	2020,3	4158,9	205,9	11703	33290	284,5	5,79	8,00
Полтавська область	537,6	1459,1	271,4	3895	8247	211,7	7,25	5,65
Рівненська область	114,6	220,4	192,3	1513	3255	215,1	13,20	14,76
Сумська область	130,5	151,2	115,9	1503	3531	234,9	11,52	23,35
Тернопільська область	141,1	145,9	103,4	1230	4567	371,3	8,72	31,30
Харківська область	865,3	647,9	74,9	6238	13579	217,7	7,21	20,95
Херсонська область	41,9	93,6	223,4	1155	2918	252,6	27,57	31,17
Хмельницька область	249,3	414,1	166,1	1299	4158	320,1	5,21	10,04
Черкаська область	58,9	190,6	323,6	2073	5432	262,0	35,20	28,49
Чернівецька область	18,5	73,0	394,6	820	2132	260,0	44,32	29,20
Чернігівська область	134,9	254,6	188,7	1293	4069	314,7	9,58	15,98
м. Київ	6381,1	17770,9	278,5	17619	82803	470,0	2,76	4,65

Джерело: розраховано за даними ⁷⁶⁴.

⁷⁶⁴ Транспорт і зв'язок України 2013. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2014. – 222 с., с. 17, 22-23; Регіони України у 2019 р. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2020. – 640 с., с. 161, 171.

Таблиця Н.4

**Структура податкових надходжень до Зведеного бюджету України
від ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська
діяльність» у регіонах України у 2013 р., тис. грн**

Регіон	Сплачено податкових платежів до Зведеного бюджету України, всього	Податок на прибуток підприємств	Податок на додану вартість	Податок на доходи фізичних осіб	Єдиний податок
Вінницька область	223356,28	19523,14	30215,06	158398,9	3236,87
Волинська область	63506,43	7569,12	10727,97	37406,19	2348,23
Дніпропетровська область	508877,66	98318,66	100624,77	244826,07	7305,06
Донецька область	893459,04	144770,1	146710,24	527512,65	8304,17
Житомирська область	108710,5	7186,48	19253,18	70285,62	2788,61
Закарпатська область	119442,02	8521,26	22084,3	78510,06	3144,18
Запорізька область	230417,41	25775,26	68827,1	105094,29	4122,1
Івано-Франківська область	217 691,23	123 115,26	13 080,70	69 445,00	1992,38
Київська область	800 626,35	211 469,45	202 843,21	275 593,70	6199,03
Кіровоградська область	168 813,25	17 041,95	17 304,05	122 798,95	1070,99
Луганська область	291 858,26	24 319,36	51 619,01	189 021,91	2661,21
Львівська область	394 789,10	53 324,79	70 889,66	225 210,48	3594,66
Миколаївська область	250 237,23	41 828,22	53 788,18	120 749,95	4086,56
Одеська область	1 116 070,23	267 717,70	293 073,40	436 836,10	10714,91
Полтавська область	374 995,60	63 648,10	113 826,80	163 734,10	3091,66
Рівненська область	108 440,14	7 344,28	24 070,05	60 208,49	2431,17
Сумська область	134 453,10	11 464,00	15 716,70	94 243,10	1381,33
Тернопільська область	68 604,52	10 696,15	11 434,19	38 130,56	1055,25
Харківська область	277 812,96	20 454,54	50 997,23	171 750,70	7376,23
Херсонська область	139 760,13	12 478,19	37 068,92	71 141,40	2863,2
Хмельницька область	120 736,06	11 168,15	28 954,47	63 871,29	2382,7
Черкаська область	257 057,24	138 579,55	18 095,24	86 379,67	1991,06
Чернівецька область	49 210,45	3 215,46	13 661,38	23 643,50	2385,58
Чернігівська область	91 710,79	7 302,61	14 206,93	57 555,50	2340,8
м. Київ	1 843 863,99	523 425,78	518 745,43	545 904,90	16858,08

Джерело: складено за даними⁷⁶⁵.

⁷⁶⁵ Відповідь Державної податкової служби України на запит щодо статистичної інформації за обсягами сплачених податків ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2013-2018 р. №892/ЗП/99-00-06-02-02-10 від 21.05.2020 р.

Таблиця Н.5

**Структура податкових надходжень до Зведеного бюджету України
від ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська
діяльність» у регіонах України у 2019 р., тис. грн**

Регіон	Сплачено податкових платежів до Зведеного бюджету України, всього	Податок на прибуток підприємств	Податок на додану вартість	Податок на доходи фізичних осіб	Єдиний податок
Вінницька область	1 113 717,7	28 879,5	203 878,4	638 441,6	115 801,7
Волинська область	584 460,3	40 939,0	86 288,2	292 428,9	69 264,6
Дніпропетровська область	2 609 822,1	160 569,9	582 868,3	1 354 894,3	191 023,1
Донецька область	1 527 931,2	30 428,3	223 585,5	982 156,6	66 954,9
Житомирська область	609 049,0	10 617,4	62 312,1	309 457,3	77 950,2
Закарпатська область	710 793,2	16 919,9	55 235,0	385 668,9	94 564,5
Запорізька область	882 590,7	56 123,3	158 310,8	471 693,8	57 467,5
Івано-Франківська область	557 139,7	22 610,7	47 207,2	318 214,2	48 781,3
Київська область	2 324 827,5	88 233,8	480 031,4	1 270 935,3	177 501,8
Кіровоградська область	681 182,7	18 849,1	85 861,7	441 170,1	40 632,1
Луганська область	317 400,3	8 551,8	37 458,4	175 496,0	23 067,1
Львівська область	1 509 196,2	60 352,8	218 110,6	814 286,9	174 898,7
Миколаївська область	1 066 878,3	64 490,2	223 821,5	577 784,0	49 943,8
Одеська область	3 897 888,1	284 930,9	652 605,3	1 751 299,7	137 046,8
Полтавська область	1 281 384,5	53 258,3	193 807,0	716 662,3	84 392,2
Рівненська область	503 459,3	12 343,4	43 990,0	287 889,9	73 365,4
Сумська область	667 545,0	15 228,5	60 570,1	410 655,1	56 981,6
Тернопільська область	458 888,8	16 555,6	70 272,2	247 325,7	59 747,9
Харківська область	1 635 423,8	70 656,6	209 350,9	932 734,9	133 272,7
Херсонська область	542 084,5	11 308,2	121 995,4	305 902,2	46 015,2
Хмельницька область	623 895,6	21 177,3	111 989,1	307 198,0	68 657,0
Черкаська область	757 935,5	35 836,8	134 836,0	362 223,1	85 956,8
Чернівецька область	271 820,0	6 863,7	28 678,2	153 767,4	32 704,0
Чернігівська область	599 615,8	10 400,9	48 368,0	269 737,9	74 690,7
м. Київ	5 483 498,0	757 908,3	1 921 378,0	2 311 689,1	231 393,4

Джерело: складено за даними⁷⁶⁶.

⁷⁶⁶ Відповідь Державної податкової служби України на запит щодо статистичної інформації за обсягами сплачених податків ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2019 р. №1952/ЗПП/99-00-12-09-02-10 від 27.09.2021 р.

Таблиця Н.6

Показники, що характеризують бюджетну ефективність використання потенціалу ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у регіонах України у 2013 та 2019 роках

Регіон	Рівень тінізації, % у ВДВ		Частка податку на прибуток у загальному обсязі податків, сплачених підприємствами ВЕД, %		Частка податку на доходи фізичних осіб у загальному обсязі сплачених податків підприємствами ВЕД, %	
	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.
Вінницька область	20,78	17,7	8,74	2,59	70,92	57,33
Волинська область	21,97	14,2	11,92	7,00	58,90	50,03
Дніпропетровська область	26,39	15,7	19,32	6,15	48,11	51,92
Донецька область	22,04	15,4	16,20	1,99	59,04	64,28
Житомирська область	23,35	15,9	6,61	1,74	64,65	50,81
Закарпатська область	15,15	12,6	7,13	2,38	65,73	54,26
Запорізька область	20,69	15,9	11,19	6,36	45,61	53,44
Івано-Франківська область	23,38	12,8	56,55	4,06	31,90	57,12
Київська область	28,67	19,3	26,41	3,80	34,42	54,67
Кіровоградська область	18,31	14,2	10,10	2,77	72,74	64,77
Луганська область	33,46	24,0	8,33	2,69	64,76	55,29
Львівська область	22,46	15,4	13,51	4,00	57,05	53,96
Миколаївська область	27,64	27,3	16,72	6,04	48,25	54,16
Одеська область	27,63	22,1	23,99	7,31	39,14	44,93
Полтавська область	21,84	16,5	16,97	4,16	43,66	55,93
Рівненська область	21,99	16,6	6,77	2,45	55,52	57,18
Сумська область	20,41	19,3	8,53	2,28	70,09	61,52
Тернопільська область	23,26	17,7	15,59	3,61	55,58	53,90
Харківська область	23,85	16,0	7,36	4,32	61,82	57,03
Херсонська область	22,79	16,7	8,93	2,09	50,90	56,43
Хмельницька область	21,84	13,2	9,25	3,39	52,90	49,24
Черкаська область	20,97	12,0	53,91	4,73	33,60	47,79
Чернівецька область	19,80	17,2	6,53	2,53	48,05	56,57
Чернігівська область	22,18	14,5	7,96	1,73	62,76	44,99
м. Київ	28,32	31,9	28,39	13,82	29,61	42,16

Джерело: розраховано за даними ⁷⁶⁷.

⁷⁶⁷ Відповідь Державної податкової служби України на запит щодо статистичної інформації за обсягами сплачених податків ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2013-2018 р. №892/ЗПП/99-00-06-02-02-10 від 21.05.2020 р.

Таблиця Н.7

**Динаміка інтегрального показника ефективності використання потенціалу
ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська
діяльність» у регіонах України у 2013-2019 рр.**

Регіони	Інтегральний показник						
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Вінницька область	0,282	0,234	0,277	0,283	0,294	0,314	0,282
Волинська область	0,303	0,274	0,343	0,357	0,360	0,360	0,336
Дніпропетровська область	0,328	0,287	0,300	0,323	0,334	0,315	0,334
Донецька область	0,415	0,418	0,440	0,438	0,443	0,403	0,367
Житомирська область	0,269	0,252	0,282	0,276	0,289	0,305	0,301
Закарпатська область	0,402	0,368	0,409	0,433	0,479	0,465	0,430
Запорізька область	0,278	0,281	0,308	0,318	0,332	0,347	0,339
Івано-Франківська обл.	0,329	0,266	0,451	0,300	0,376	0,398	0,351
Київська область	0,405	0,337	0,348	0,399	0,392	0,411	0,382
Кіровоградська область	0,418	0,368	0,427	0,404	0,343	0,387	0,359
Луганська область	0,312	0,335	0,339	0,310	0,309	0,289	0,373
Львівська область	0,362	0,338	0,397	0,389	0,390	0,401	0,364
Миколаївська область	0,427	0,342	0,433	0,441	0,466	0,466	0,519
Одеська область	0,528	0,475	0,529	0,553	0,547	0,529	0,545
Полтавська область	0,338	0,291	0,339	0,323	0,346	0,354	0,334
Рівненська область	0,359	0,312	0,338	0,359	0,368	0,389	0,357
Сумська область	0,322	0,314	0,319	0,320	0,340	0,245	0,227
Тернопільська область	0,341	0,331	0,328	0,355	0,337	0,388	0,332
Харківська область	0,342	0,320	0,339	0,325	0,353	0,347	0,328
Херсонська область	0,338	0,308	0,342	0,378	0,360	0,350	0,343
Хмельницька область	0,348	0,304	0,352	0,379	0,375	0,391	0,379
Черкаська область	0,378	0,318	0,330	0,211	0,370	0,375	0,349
Чернівецька область	0,277	0,274	0,300	0,268	0,289	0,322	0,292
Чернігівська область	0,265	0,222	0,243	0,273	0,295	0,294	0,284
м. Київ	0,336	0,308	0,318	0,351	0,355	0,378	0,349

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Н.8

Рейтинг регіонів України за інтегральним показником ефективності використання потенціалу транспортних послуг у порівнянні з іншими рейтинговими оцінками

Регіон	Інтегральний показник ефективності використання потенціалу транспортних послуг, 2019 р.		Рейтинг регіонів України (праця, фінанси, якість життя), 2017 р.		Рейтинг екологічного стану регіонів, 2018 р.		Рейтинг регіонів за індексом сталого розвитку, 2017 р.	
	Значення показника	Місце	Кількість балів	Місце	Кількість балів	Місце	Значення показника	Місце
Вінницька область	0,282	24	134	18	43,5	7	0,970	9
Волинська область	0,336	16	157	12	44,6	6	0,944	12
Дніпропетровська область	0,334	17	189	4	20,1	23	0,897	17
Донецька область	0,367	7	116	23	14,6	24	0,757	25
Житомирська область	0,301	21	136	17	43	8	0,928	13
Закарпатська область	0,430	3	164	11	46,5	3	1,020	2
Запорізька область	0,339	15	166	9	36,7	20	0,845	23
Івано-Франківська область	0,351	11	172	6	39,5	17	0,999	6
Київська область	0,382	4	197	3	42,7	9	0,961	10
Кіровоградська область	0,359	9	141	15	38,6	18	0,848	22
Луганська область	0,373	6	105	25	45,4	4	0,837	24
Львівська область	0,364	8	181	5	39,7	16	1,011	3
Миколаївська область	0,519	2	165	10	40,4	15	0,919	14
Одеська область	0,545	1	229	2	40,6	14	0,897	18
Полтавська область	0,334	18	171	7	37,5	19	0,906	16
Рівненська область	0,357	10	146	14	46,8	2	0,949	11
Сумська область	0,227	25	128	22	32,4	22	0,891	20
Тернопільська область	0,332	19	133	19	41,4	13	0,982	8
Харківська область	0,328	20	168	8	42,3	12	1,008	4
Херсонська область	0,343	14	132	20	36,2	21	0,862	21
Хмельницька область	0,379	5	147	13	42,5	10	0,991	7
Черкаська область	0,349	12	131	21	42,4	11	0,914	15
Чернівецька область	0,292	22	139	16	46,9	1	1,007	5
Чернігівська область	0,284	23	113	24	44,7	5	0,897	19
м. Київ	0,349	13	239	1			1,304	1

Джерело: складено за даними⁷⁶⁸.

⁷⁶⁸ Журнал "Фокус" опублікував рейтинг областей України, в яких найчистіше повітря. <https://nash.live/news/society/zhurnal-fokus-opublikuvav-rejtin-h-oblastej-ukrajini-v-jakikh-najchistishe-povitrja.html>; Рейтинг регіонів України. <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100008442-rejting-regioniv-ukrayini>; Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти / Міжнар. рада з науки (ISC) та ін.; наук. кер. проекту М. З. Згуровський. - К. : КІП ім. Ігоря Сікорського, 2019. Ч.2. Україна в індикаторах сталого розвитку (2019). – 112 с., С. 17-18.

Таблиця Н.9

Групування регіонів України за коефіцієнтом чутливості інтегрального показника ефективності використання потенціалу до зміни рівня тінізації транспортних послуг у 2019 р.

Регіон	Рівень тінізації, % від ВДВ	Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	Частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД, %	Частка послуг у загальних обсягах ВДВ регіону, %	Частка послуг у загальному обсязі випуску в регіоні, %	Відношення капітальних інвестицій до ВДВ транспортних послуг, %	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Частка зайнятих у сфері транспортних послуг, % від зайнятих в регіоні	Частка транспортних послуг в загальних обсягах ІІІ регіону, %	Частка податку на прибуток в загальному обсязі податків, сплачених підприємствами ВЕД, %	Частка ПДФО в загальному обсязі податків, сплачених підприємствами ВЕД, %
	Висока чутливість до зміни рівня тінізації транспортних послуг										
Черкаська	0,267	0,015	0,232	0,076	0,078	0,007	0,004	0,193	0,002	0,025	0,104
Івано-Франківська	0,260	0,007	0,292	0,055	0,049	0,039	0,003	0,119	0,001	0,012	0,181
Чернігівська	0,254	0,048	0,193	0,118	0,111	0,014	0,028	0,158	0,001	0,030	0,067
Чернівецька	0,250	0,018	0,271	0,081	0,132	0,015	0,047	0,084	0,001	0,006	0,099
Хмельницька	0,230	0,038	0,277	0,046	0,074	0,014	0,003	0,133	0,014	0,019	0,154
Херсонська	0,205	0,001	0,239	0,070	0,072	0,012	0,049	0,126	0,019	0,014	0,195
Вінницька	0,204	0,065	0,209	0,117	0,101	0,032	0,003	0,157	0,015	0,014	0,067
Волинська	0,202	0,090	0,258	0,074	0,071	0,026	0,026	0,126	0,006	0,039	0,113
Львівська	0,201	0,006	0,238	0,102	0,107	0,040	0,022	0,148	0,013	0,012	0,128
	Середня чутливість до зміни рівня тінізації транспортних послуг										
Закарпатська	0,199	0,004	0,238	0,156	0,177	0,005	0,009	0,118	0,013	0,012	0,072
Полтавська	0,196	0,043	0,256	0,083	0,080	0,041	0,002	0,080	0,002	0,023	0,193
Сумська	0,192	0,044	0,070	0,115	0,127	0,143	0,132	0,396	0,013	0,138	0,275
Житомирська	0,170	0,046	0,196	0,137	0,147	0,017	0,009	0,283	0,001	0,008	0,079
Дніпропетровська	0,169	0,098	0,145	0,046	0,041	0,050	0,004	0,203	0,011	0,033	0,212
Київська	0,156	0,075	0,205	0,100	0,102	0,038	0,007	0,131	0,010	0,016	0,162
Донецька	0,155	0,028	0,257	0,061	0,048	0,027	0,002	0,201	0,002	0,009	0,211
Рівненська	0,136	0,058	0,261	0,075	0,072	0,020	0,033	0,162	0,016	0,009	0,161
Запорізька	0,132	0,033	0,287	0,054	0,042	0,138	0,012	0,061	0,000	0,026	0,217
Харківська	0,129	0,017	0,197	0,073	0,070	0,024	0,011	0,184	0,002	0,030	0,278
Тернопільська	0,126	0,006	0,245	0,146	0,160	0,013	0,010	0,081	0,038	0,014	0,160
Кіровоградська	0,120	0,016	0,281	0,083	0,073	0,024	0,034	0,109	0,007	0,016	0,243
	Низька чутливість до зміни рівня тінізації транспортних послуг										
Миколаївська	0,076	0,129	0,093	0,063	0,057	0,028	0,177	0,042	0,204	0,015	0,117
м. Київ	0,042	0,014	0,248	0,163	0,165	0,122	0,018	0,079	0,009	0,041	0,126
Одеська	0,038	0,076	0,166	0,198	0,205	0,041	0,012	0,108	0,087	0,016	0,052
Луганська	0,018	0,272	0,124	0,027	0,025	0,010	0,001	0,092	0,002	0,007	0,084

Джерело: розраховано автором.

Додаток О

Таблиця О.1

Складові показники інтегрального показника ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування»

Регіони (області)	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП			Частка сектору за обсягом наданих послуг у сфері послуг, %			Частка сектору за обсягом наданих послуг у регіоні, %			Частка сектору у валовій доданій вартості сфери послуг регіону, %			Частка сектору у валовій доданій вартості регіону, %		
	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази
Вінницька	20,5	15,1	0,7	0,27	3,29	12,19	0,9	0,20	0,22	1,6	1,04	0,65	0,9	0,5	0,56
Волинська	22,0	12,7	0,6	0,76	2,41	3,17	0,8	0,09	0,11	1,2	1,00	0,83	0,8	0,7	0,88
Дніпропетровська	34,5	16,4	0,5	0,84	3,99	4,75	0,4	0,23	0,58	1,1	1,52	1,38	0,5	0,7	1,40
Донецька	31,3	13,7	0,5	2,21	2,44	1,10	0,5	0,11	0,22	1,1	1,13	1,03	0,6	0,5	0,83
Житомирська	25,1	18,0	0,7	0,28	5,70	20,36	0,6	0,27	0,45	0,9	1,12	1,24	0,5	0,7	1,40
Закарпатська	17,3	14,0	0,8	2,61	3,35	1,28	1,2	0,48	0,40	1,8	2,41	1,34	1,2	1,7	1,42
Запорізька	29,9	21,1	0,7	3,22	7,07	2,20	0,6	0,36	0,60	1,7	1,90	1,12	0,8	0,9	1,13
Івано-Франківська	17,7	12,4	0,7	3,62	5,67	1,57	1,0	0,38	0,38	1,9	2,62	1,38	1,0	1,4	1,40
Київська	26,6	21,7	0,8	0,42	4,60	10,95	1,0	0,30	0,30	1,8	1,67	0,93	1,2	1,1	0,92
Кіровоградська	16,5	15,8	1,0	0,55	0,94	1,71	0,3	0,07	0,23	0,7	0,82	1,17	0,4	0,4	1,00
Луганська	18,6	6,4	0,4	0,73	3,88	5,32	0,6	0,18	0,30	1,4	0,70	0,50	0,7	0,4	0,57
Львівська	31,2	16,6	0,5	3,70	6,96	1,88	1,2	0,68	0,57	1,7	2,55	1,50	1,2	1,7	1,42
Миколаївська	31,1	15,4	0,5	1,23	2,32	1,89	0,7	0,26	0,37	1,3	1,22	0,94	0,7	0,7	1,00
Одеська	24,4	16,0	0,7	1,24	3,35	2,70	1,1	0,60	0,55	1,5	2,32	1,55	1,1	1,7	1,55
Полтавська	23,3	19,4	0,8	0,98	4,04	4,12	0,4	0,16	0,40	1,1	1,26	1,15	0,4	0,5	1,25
Рівненська	15,8	11,6	0,7	0,98	2,93	2,99	1,0	0,21	0,21	1,8	1,16	0,64	1,0	0,6	0,60
Сумська	34,5	24,5	0,7	0,88	3,37	3,83	0,4	0,19	0,48	0,9	1,08	1,20	0,5	0,6	1,20
Тернопільська	19,4	13,4	0,7	0,70	2,37	3,39	0,9	0,21	0,23	1,7	1,25	0,74	1,0	0,8	0,80
Харківська	33,7	19,6	0,5	0,95	5,66	5,96	0,7	0,51	0,73	1,1	1,76	1,60	0,7	1,0	1,43
Херсонська	22,1	9,2	0,4	3,93	6,49	1,65	0,9	0,51	0,57	1,7	1,87	1,10	1,1	1,1	1,00
Хмельницька	21,2	13,4	0,6	0,96	2,57	2,68	0,5	0,13	0,26	1,0	1,19	1,19	0,6	0,7	1,17
Черкаська	22,6	15,1	0,7	0,32	2,40	7,50	0,4	0,12	0,30	0,9	1,14	1,27	0,4	0,6	1,50
Чернівецька	26,9	21,4	0,8	1,47	4,41	3,00	1,0	0,44	0,44	1,4	1,61	1,15	0,9	1,1	1,22
Чернігівська	35,1	16,1	0,5	0,79	9,92	12,56	0,5	0,61	1,22	1,0	1,42	1,42	0,6	0,8	1,33
м. Київ	47,9	30,1	0,6	1,47	4,18	2,84	0,9	0,40	0,44	1,0	1,63	1,63	0,9	1,4	1,56

Джерело: складено і розраховано за даними: 1. Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014. Ч. 1. 299 с. (С. 70), Ч. 2. 733 с. (С. 302, 355-358); 2. Регіони України за 2018 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019. Ч. 1. 309 с. (С. 62); 3. Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020., Ч. 2. 657 с. (С. 118-120, 377); 4. Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2018. 157 с. (С. 62); 5. Валовий регіональний продукт у 2019 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 70).

Продовження табл. О.1

Регіони (області)	Частка сектору за зайнятістю у сфері послуг регіону, %			Частка сектору за зайнятістю в регіоні, %			Частка сектору за капітальними інвестиціями в регіоні, %			Частка сектору за експортом у сфері послуг регіону, %		
	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази
Вінницька	2,83	1,84	0,65	1,75	0,62	0,35	0,6	0,11	0,18	11,89	9,30	0,78
Волинська	1,59	2,54	1,60	0,85	1,58	1,86	0,3	0,10	0,33	2,31	0,47	0,20
Дніпропетровська	2,24	2,56	1,14	1,30	1,63	1,25	0,4	0,74	1,85	1,65	7,08	4,29
Донецька	2,43	2,20	0,91	1,53	1,35	0,88	0,6	0,06	0,10	2,40	2,58	1,08
Житомирська	2,44	2,00	0,82	1,44	1,32	0,92	0,1	0,02	0,20	0,77	0,22	0,29
Закарпатська	2,07	5,01	2,42	1,36	2,81	2,07	0,5	0,51	1,02	0,76	2,24	2,95
Запорізька	5,12	3,50	0,68	2,96	1,97	0,67	0,2	0,50	2,50	3,70	5,37	1,45
Івано-Франківська	3,33	3,51	1,05	1,89	1,88	0,99	0,4	0,16	0,40	9,31	10,71	1,15
Київська	2,83	2,89	1,02	1,55	2,07	1,34	0,2	0,09	0,45	0,24	1,77	7,38
Кіровоградська	3,01	2,66	0,88	2,14	1,43	0,67	0,1	0,03	0,30	2,05	0,63	0,31
Луганська	2,21	2,89	1,31	1,18	1,81	1,53	0,1	0,29	2,90	8,61	1,54	0,18
Львівська	2,75	4,40	1,60	1,63	2,68	1,64	2,4	0,71	0,30	12,53	4,39	0,35
Миколаївська	3,81	3,03	0,80	2,24	1,64	0,73	0,4	0,22	0,55	0,57	0,43	0,75
Одеська	2,87	3,55	1,24	1,63	2,52	1,55	0,7	0,88	1,26	2,80	4,08	1,46
Полтавська	3,33	2,84	0,85	2,35	1,64	0,70	0,1	0,11	1,10	9,59	17,10	1,78
Рівненська	2,80	3,48	1,24	1,62	2,22	1,37	0,1	0,04	0,40	0,67	0,63	0,94
Сумська	3,49	1,83	0,52	2,20	1,04	0,47	0,1	0,02	0,20	6,16	21,54	3,50
Тернопільська	1,62	3,17	1,96	0,93	1,75	1,88	0,1	0,34	3,40	9,50	10,32	1,09
Харківська	3,54	2,63	0,74	1,90	1,65	0,87	0,3	0,20	0,67	18,00	11,75	0,65
Херсонська	2,31	2,23	0,97	1,45	1,30	0,90	0,9	0,13	0,14	1,26	1,98	1,57
Хмельницька	2,62	1,81	0,69	1,48	1,02	0,69	0,1	0,06	0,60	0,30	0,46	1,53
Черкаська	1,92	2,12	1,10	1,08	1,13	1,05	0,2	0,04	0,20	2,61	3,48	1,33
Чернівецька	1,92	4,51	2,35	1,01	2,54	2,51	0,4	0,11	0,28	19,74	14,05	0,71
Чернігівська	3,90	2,01	0,52	2,25	1,22	0,54	0,6	0,06	0,10	3,82	0,57	0,15
м. Київ	1,63	3,13	1,92	0,95	2,75	2,89	0,9	0,71	0,79	3,01	3,11	1,03

Регіони (області)	Середньомісячна номінальна заробітна плата в регіоні, грн.			Середньомісячна номінальна заробітна плата у секторі регіону, грн.			Частка прибуткових підприємств у секторі, %			Туристичний збір, млн.грн			Продуктивність праці, тис.грн/особу		
	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази	2013 р.	2019 р.	Темп росту, рази
Вінницька	2651	9299	3,51	1501	6136	4,09	64,3	71,3	1,11	0,18	2,6	14,44	48,0	142,4	2,97
Волинська	2580	8663	3,36	1406	5360	3,81	63,9	79,8	1,25	0,2	1,4	7,00	25,5	75,2	2,95
Дніпропетровська	3336	10751	3,22	1957	5932	3,03	49	70,8	1,44	0,89	8,1	9,10	27,3	98,8	3,62
Донецька	3755	11716	3,12	2427	5802	2,39	61,7	83,6	1,35	0,85	3,6	4,24	28,2	79,0	2,80
Житомирська	2561	8528	3,33	1286	5262	4,09	62,3	67,1	1,08	0,17	2,4	14,12	16,8	70,6	4,20
Закарпатська	2553	9202	3,60	1340	5657	4,22	72,1	76,9	1,07	0,93	8,6	9,25	14,9	62,5	4,19
Запорізька	3142	10480	3,34	1954	6520	3,34	60,2	70,1	1,16	1,42	8,2	5,77	24,4	81,9	3,36
Івано-Франківська	2679	8817	3,29	2076	6288	3,03	75,4	83,8	1,11	0,95	6,1	6,42	35,4	98,8	2,79
Київська	3351	11003	3,28	2698	8968	3,32	60,9	67,1	1,10	0,68	9,4	13,82	43,8	125,1	2,86
Кіровоградська	2608	8360	3,21	1678	4839	2,88	71,6	70,1	0,98	0,07	0,7	10,00	15,3	47,6	3,11
Луганська	3337	8731	2,62	1676	4752	2,84	66,2	88,9	1,34	0,11	1,1	10,00	21,0	27,5	1,31
Львівська	2789	9271	3,32	1706	5663	3,32	60	72,5	1,21	3,57	21,6	6,05	27,2	111,3	4,09
Миколаївська	3094	9976	3,22	1707	5636	3,30	51,1	73,5	1,44	0,46	4,3	9,35	23,3	70,2	3,01
Одеська	2947	9246	3,14	2043	6222	3,05	63,5	72,9	1,15	2,72	21,4	7,87	28,4	115,8	4,08
Полтавська	2988	9846	3,30	2064	6890	3,34	59,2	67,6	1,14	0,31	3,0	9,68	21,0	74,9	3,57
Рівненська	2844	8967	3,15	1569	4819	3,07	72,6	77,6	1,07	0,13	1,4	10,77	18,9	34,9	1,85
Сумська	2702	8579	3,18	1323	5308	4,01	42,2	54,9	1,30	0,13	1,2	9,23	23,8	72,7	3,05
Тернопільська	2359	8275	3,51	1390	4815	3,46	64,3	74,7	1,16	0,13	1,1	8,46	20,6	53,3	2,59
Харківська	2975	9081	3,05	1965	5988	3,05	54,4	70,4	1,29	0,91	8,5	9,34	29,7	105,9	3,57
Херсонська	2464	8187	3,32	1644	6285	3,82	66,9	84,2	1,26	0,79	8,4	10,63	25,4	97,6	3,84
Хмельницька	2641	8672	3,28	1510	4455	2,95	65,1	75,0	1,15	0,21	2,1	10,00	22,1	90,4	4,09
Черкаська	2682	8838	3,30	1670	6290	3,77	63	73,1	1,16	0,27	4,7	17,41	23,0	90,0	3,91
Чернівецька	2484	8066	3,25	1251	4490	3,59	52,7	61,2	1,16	0,23	1,1	4,78	13,5	40,2	2,98
Чернігівська	2504	8206	3,28	1378	5680	4,12	48,1	70,6	1,47	0,15	1,6	10,67	27,1	98,1	3,62
м. Київ	5007	15776	3,15	2764	7797	2,82	53,5	65,5	1,22	7,76	63,6	8,20	71,0	309,9	4,36

Нормовані значення складових показників інтегрального показника ефективності використання потенціалу сектору «Тимчасове розміщування й організація харчування»

Регіони (області)	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП		Частка сектору за обсягом наданих послуг у сфері послуг, %		Частка сектору за обсягом наданих послуг у регіоні, %		Частка сектору у валовій доданій вартості сфери послуг регіону, %		Частка сектору у валовій доданій вартості регіону, %		Частка сектору за зайнятістю у сфері послуг регіону, %	
	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.
Вінницька	0,854	0,635	0,000	0,262	0,667	0,214	0,759	0,178	0,625	0,077	0,000	0,000
Волинська	0,805	0,734	0,134	0,163	0,556	0,033	0,414	0,157	0,500	0,231	0,184	0,354
Дніпропетровська	0,418	0,577	0,156	0,340	0,111	0,252	0,324	0,425	0,125	0,231	0,238	0,359
Донецька	0,515	0,691	0,530	0,167	0,222	0,069	0,315	0,222	0,250	0,077	0,241	0,266
Житомирська	0,709	0,509	0,003	0,530	0,333	0,333	0,204	0,216	0,125	0,231	0,136	0,213
Закарпатська	0,952	0,679	0,639	0,268	1,000	0,675	0,954	0,887	1,000	1,000	1,000	1,000
Запорізька	0,560	0,378	0,806	0,683	0,333	0,473	0,837	0,623	0,500	0,385	0,493	0,605
Івано-Франківська	0,939	0,746	0,915	0,527	0,778	0,505	1,000	1,000	0,750	0,769	0,351	0,608
Київська	0,662	0,356	0,041	0,408	0,778	0,370	0,965	0,504	1,000	0,538	0,402	0,445
Кіровоградська	0,976	0,603	0,077	0,000	0,000	0,000	0,000	0,060	0,000	0,000	0,176	0,386
Луганська	0,912	1,000	0,126	0,328	0,333	0,183	0,629	0,000	0,375	0,000	0,329	0,446
Львівська	0,521	0,569	0,937	0,670	1,000	1,000	0,811	0,963	1,000	1,000	0,629	0,838
Миколаївська	0,522	0,619	0,262	0,154	0,444	0,312	0,486	0,271	0,375	0,231	0,363	0,483
Одеська	0,733	0,594	0,265	0,269	0,889	0,874	0,702	0,840	0,875	1,000	0,493	0,618
Полтавська	0,765	0,451	0,194	0,346	0,111	0,150	0,359	0,292	0,000	0,077	0,343	0,433
Рівненська	1,000	0,780	0,194	0,221	0,778	0,222	0,940	0,237	0,750	0,154	0,538	0,601
Сумська	0,418	0,236	0,167	0,271	0,111	0,191	0,161	0,196	0,125	0,154	0,008	0,168
Тернопільська	0,886	0,706	0,117	0,160	0,667	0,219	0,825	0,288	0,750	0,308	0,552	0,520
Харківська	0,440	0,445	0,186	0,525	0,444	0,715	0,366	0,550	0,375	0,462	0,204	0,379
Херсонська	0,803	0,884	1,000	0,618	0,667	0,730	0,810	0,609	0,875	0,538	0,292	0,273
Хмельницька	0,832	0,707	0,189	0,182	0,222	0,092	0,271	0,254	0,250	0,231	0,093	0,164
Черкаська	0,786	0,635	0,014	0,163	0,111	0,081	0,151	0,230	0,000	0,154	0,093	0,245
Чернівецька	0,653	0,365	0,328	0,386	0,778	0,607	0,599	0,475	0,625	0,538	0,654	0,870
Чернігівська	0,398	0,591	0,142	1,000	0,222	0,888	0,262	0,373	0,250	0,308	0,011	0,215
м. Київ	0,000	0,000	0,328	0,3610	0,667	0,536	0,288	0,482	0,625	0,769	0,388	0,508

Джерело: складено і розраховано за даними: 1. Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014. Ч. 1. 299 с. (С. 70); Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014., Ч. 2. 733 с. (С. 302, 355-358); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. Ч. 1. 276 с. (С. 65); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020., Ч. 2. 640 с. (С. 117-119, 371); Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2018. 157 с. (С. 62); Валовий регіональний продукт у 2019 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 40, 70).

Регіони (області)	Частка сектору за зайнятістю у регіоні, %		Частка сектору за капітальними інвестиціями у регіоні, %		Частка сектору за експортом у секторі послуг регіону, %		Середньомісячна номінальна заробітна плата в регіоні, грн		Середньомісячна номінальна заробітна плата у секторі регіону, грн	
	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.
Вінницька	0,000	0,000	0,217	0,110	0,110	0,426	0,110	0,160	0,165	0,372
Волинська	0,213	0,438	0,087	0,083	0,083	0,012	0,083	0,077	0,102	0,201
Дніпропетровська	0,322	0,463	0,130	0,369	0,369	0,322	0,369	0,348	0,467	0,327
Донецька	0,280	0,334	0,217	0,527	0,527	0,111	0,527	0,473	0,777	0,298
Житомирська	0,242	0,321	0,000	0,076	0,076	0,000	0,076	0,060	0,023	0,179
Закарпатська	1,000	1,000	0,174	0,073	0,073	0,095	0,073	0,147	0,059	0,266
Запорізька	0,493	0,616	0,043	0,296	0,296	0,242	0,296	0,313	0,465	0,458
Івано-Франківська	0,332	0,574	0,130	0,121	0,121	0,492	0,121	0,097	0,545	0,406
Київська	0,611	0,664	0,043	0,375	0,375	0,073	0,375	0,381	0,956	1,000
Кіровоградська	0,156	0,370	0,000	0,094	0,094	0,019	0,094	0,038	0,282	0,085
Луганська	0,370	0,544	0,000	0,369	0,369	0,062	0,369	0,086	0,281	0,066
Львівська	0,659	0,940	1,000	0,162	0,162	0,196	0,162	0,156	0,301	0,268
Миколаївська	0,370	0,466	0,130	0,278	0,278	0,010	0,278	0,248	0,301	0,262
Одеська	0,711	0,867	0,261	0,222	0,222	0,181	0,222	0,153	0,523	0,392
Полтавська	0,365	0,466	0,000	0,238	0,238	0,792	0,238	0,231	0,537	0,540
Рівненська	0,640	0,732	0,000	0,183	0,183	0,019	0,183	0,117	0,210	0,081
Сумська	0,038	0,191	0,000	0,130	0,130	1,000	0,130	0,067	0,048	0,189
Тернопільська	0,498	0,515	0,000	0,000	0,000	0,474	0,000	0,027	0,092	0,080
Харківська	0,284	0,472	0,087	0,233	0,233	0,541	0,233	0,132	0,472	0,340
Херсонська	0,299	0,308	0,348	0,040	0,040	0,083	0,040	0,016	0,260	0,405
Хмельницька	0,109	0,183	0,000	0,106	0,106	0,011	0,106	0,079	0,171	0,000
Черкаська	0,076	0,232	0,043	0,122	0,122	0,153	0,122	0,100	0,277	0,407
Чернівецька	0,664	0,876	0,130	0,047	0,047	0,649	0,047	0,000	0,000	0,008
Чернігівська	0,047	0,272	0,217	0,055	0,055	0,016	0,055	0,018	0,084	0,271
м. Київ	0,806	0,974	0,348	1,000	1,000	0,136	1,000	1,000	1,000	0,741

Продовження табл. О.2

Регіони (області)	Частка прибуткових підприємств, %		Туристичний збір, млн.грн		Продуктивність праці, тис.грн/особу		Сума нормованих значень складових показників		Інтегральний показник	
	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.	2013 р.	2019 р.
Вінницька	0,666	0,482	0,014	0,030	0,600	0,407	6,192	3,347	0,387	0,209
Волинська	0,654	0,732	0,017	0,011	0,209	0,169	4,173	3,396	0,261	0,212
Дніпропетровська	0,205	0,468	0,107	0,118	0,239	0,253	3,435	5,321	0,215	0,333
Донецька	0,587	0,844	0,101	0,046	0,256	0,183	5,233	3,823	0,327	0,239
Житомирська	0,605	0,359	0,013	0,027	0,057	0,153	2,582	3,131	0,161	0,196
Закарпатська	0,901	0,647	0,112	0,126	0,025	0,124	8,217	7,485	0,514	0,468
Запорізька	0,542	0,447	0,176	0,119	0,189	0,193	6,061	6,092	0,379	0,381
Івано-Франківська	1,000	0,850	0,114	0,086	0,381	0,253	8,569	7,074	0,536	0,442
Київська	0,563	0,359	0,079	0,138	0,526	0,346	7,063	5,662	0,441	0,354
Кіровоградська	0,886	0,447	0,000	0,000	0,031	0,071	2,787	2,085	0,174	0,130
Луганська	0,723	1,000	0,005	0,006	0,310	0,000	5,146	4,031	0,322	0,252
Львівська	0,536	0,518	0,455	0,332	0,238	0,297	10,879	8,553	0,680	0,535
Миколаївська	0,268	0,547	0,051	0,057	0,171	0,151	4,229	4,040	0,264	0,253
Одеська	0,642	0,529	0,345	0,329	0,258	0,313	7,662	7,959	0,479	0,497
Полтавська	0,512	0,374	0,031	0,037	0,129	0,168	4,206	4,453	0,263	0,278
Рівненська	0,916	0,668	0,008	0,011	0,094	0,026	6,317	3,888	0,395	0,243
Сумська	0,000	0,000	0,008	0,008	0,178	0,160	1,830	2,830	0,114	0,177
Тернопільська	0,666	0,582	0,008	0,006	0,123	0,091	6,116	4,353	0,382	0,272
Харківська	0,367	0,456	0,109	0,124	0,281	0,278	5,722	5,621	0,358	0,351
Херсонська	0,744	0,862	0,094	0,122	0,206	0,248	7,100	5,829	0,444	0,364
Хмельницька	0,690	0,591	0,018	0,022	0,149	0,223	3,104	2,780	0,194	0,174
Черкаська	0,627	0,535	0,026	0,064	0,165	0,221	2,714	3,239	0,170	0,202
Чернівецька	0,16	0,185	0,021	0,006	0,000	0,045	6,898	5,116	0,431	0,320
Чернігівська	0,178	0,462	0,010	0,014	0,237	0,250	2,838	4,723	0,177	0,295
м. Київ	0,340	0,312	1,000	1,000	1,000	1,000	8,363	8,628	0,523	0,539

Додаток П

Таблиця П.1

Показники функціонування сектору операцій з нерухомістю у 2013-2019 роках (регіональний вимір)

Область	2013 р.											
	Частка обсягу операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі наданих послуг сектором операцій з нерухомістю, %	Частка обсягу операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі наданих послуг у регіоні, %	Частка обсягу В/ДВ сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі В/ДВ сектору операцій з нерухомістю, %	Частка обсягу В/ДВ сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі В/ДВ сектору послуг у регіоні, %	Частка кількості зайнятих сектору операцій з нерухомістю в загальному обсязі зайнятості сектору операцій з нерухомістю, %	Частка кількості зайнятих сектору операцій з нерухомістю в загальному обсязі зайнятих сектору послуг у регіоні, %	Частка капінвестицій сектору операцій з нерухомістю в загальному обсязі капінвестицій у	Співвідношення середньомісячного рівня заробітної плати в секторі операцій з нерухомістю та середньомісячного рівня заробітної плати штатного працівника в	Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування підприємств сектору операцій з нерухомістю, млн грн	Продуктивність праці в секторі операцій з нерухомістю (В/ДВ сектору/кількості зайнятих у секторі), тис. грн/ одну особу	Рентабельність (збитковість) операційної діяльності підприємств сектору операцій з нерухомістю регіону, %	
Вінницька	1,01	6,76	2,92	16,04	1,87	1,64	0,9	98,26	-400,3	467,3	-9,4	
Волинська	1,68	17,27	1,88	14,78	1,47	1,89	21,3	69,81	-257,5	379,6	-8,7	
Дніпропетровська	7,80	12,76	7,15	11,85	6,95	2,40	6,4	64,45	-1240,2	306,5	1,9	
Донецька	11,38	17,30	9,70	12,71	8,94	2,57	5,4	83,33	-594,2	323,5	-6,3	
Житомирська	0,86	9,15	2,12	15,38	1,50	1,38	2,7	79,27	-210,5	420,0	-26,0	
Закарпатська	0,71	8,42	1,85	14,02	1,75	1,85	2,9	69,41	44,2	316,0	8,1	
Запорізька	2,01	10,02	3,00	13,27	3,76	2,68	2,9	58,08	-53,2	237,8	0,0	
Івано-Франківська	0,54	5,97	2,13	12,93	1,29	1,40	1,3	64,02	-299,5	491,4	-9,8	
Київська	4,08	11,78	4,89	12,60	5,69	3,51	3,3	76,75	-553,5	256,5	9,1	
Кіровоградська	0,44	3,55	1,48	12,74	2,11	3,04	0,7	74,46	-147,8	209,9	-35,0	
Луганська	1,63	8,87	3,50	14,41	2,50	1,39	1,0	56,76	-11,3	418,2	3,7	
Львівська	4,17	9,34	5,11	12,47	3,64	1,87	10,1	78,95	463,9	418,2	16,5	
Миколаївська	0,88	4,15	1,83	11,28	1,96	2,14	1,9	54,56	-87,8	278,6	15,6	
Одеська	9,55	11,00	5,33	11,36	8,13	3,59	6,4	96,71	-492,2	195,6	1,9	
Полтавська	1,24	7,89	2,56	12,79	2,26	2,00	2,6	71,45	-130,9	338,1	2,8	
Рівненська	0,68	7,63	1,67	14,60	1,35	1,44	1,5	73,80	-15,9	368,7	-3,0	
Сумська	0,60	7,49	1,74	13,21	1,41	1,58	5,1	70,06	-126,1	367,9	-1,5	
Тернопільська	0,70	9,89	1,62	15,54	1,05	1,47	1,3	78,59	-17,9	458,9	10,1	
Харківська	9,07	20,28	6,28	12,61	11,74	4,84	6,9	78,66	-750,2	159,5	-1,2	
Херсонська	1,10	11,70	1,63	14,84	1,90	2,32	5,8	84,82	-21,2	256,2	-1,1	
Хмельницька	0,69	9,24	2,26	16,40	1,72	1,76	4,4	74,29	-6,1	392,5	11,2	
Черкаська	1,00	6,53	2,39	15,50	1,56	1,75	4,6	78,11	-20,6	455,2	7,4	
Чернівецька	0,71	14,80	1,43	16,06	1,32	1,95	1,6	92,03	6,3	321,4	-17,3	
Чернігівська	0,59	6,39	1,89	15,23	1,50	1,81	1,1	93,57	3,3	374,2	-7,8	
м.Київ	36,88	9,25	19,79	7,86	17,21	4,70	7,4	77,69	-4491,9	342,9	8,5	

Продовження табл. П.1

Область	2019 р.										
	Частка обсягу операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі наданих послуг сектором операцій з нерухомістю, %	Частка обсягу операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі наданих послуг у регіоні, %	Частка обсягу ВДВ сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі ВДВ сектору операцій з нерухомістю, %	Частка обсягу ВДВ сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі ВДВ сектору послуг у регіоні, %	Частка кількості зайнятих сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі зайнятості сектору операцій з нерухомістю, %	Частка кількості зайнятих сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі зайнятих сектору послуг у регіоні, %	Частка капінвестицій сектору операцій з нерухомістю в загальному обсязі капінвестицій у регіоні, %	Співвідношення середньомісячного рівня заробітної плати в секторі операцій з нерухомістю та середньомісячного рівня заробітної плати штатного працівника в регіоні,	Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування підприємств сектору операцій з нерухомістю, млн грн	Продуктивність праці в секторі операцій з нерухомістю (ВДВ сектору/кількості зайнятих у секторі), тис. грн/ одну особу	Рентабельність (збитковість) операційної діяльності підприємств сектору операцій з нерухомістю регіону, %
Вінницька	0,57	4,06	3,43	12,36	2,04	1,53	0,90	70,78	400,60	2200,2	32,90
Волинська	2,01	23,93	2,15	9,48	1,73	1,90	3,30	75,83	227,70	1626,7	10,70
Дніпропетровська	10,25	14,36	8,74	10,99	7,62	2,19	6,70	63,32	5415,10	1500,4	56,70
Донецька	1,89	8,10	4,44	12,63	3,39	1,92	0,60	52,83	1072,80	1714,2	53,00
Житомирська	0,07	1,18	2,10	9,80	2,08	1,56	1,80	76,15	140,50	1325,0	17,40
Закарпатська	0,56	5,38	2,09	11,44	1,77	1,61	2,30	71,58	179,70	1545,2	14,70
Запорізька	2,35	13,06	3,41	10,96	4,35	2,71	1,80	61,48	98,50	1024,6	5,20
Івано-Франківська	0,71	7,66	2,65	13,47	1,62	1,36	4,10	84,89	-638,10	2142,1	-2,60
Київська	5,01	12,83	6,40	10,45	5,66	2,65	4,40	72,87	4520,30	1479,0	58,90
Кіровоградська	0,40	4,04	1,67	10,84	2,31	2,90	1,40	65,79	47,70	948,8	2,30
Луганська	0,17	7,45	1,29	12,85	1,23	1,68	1,70	69,58	7,20	1371,6	-3,50
Львівська	5,54	12,04	5,86	9,12	5,97	2,36	5,20	141,14	1629,30	1284,7	27,30
Миколаївська	0,57	2,65	2,01	8,46	1,93	1,85	2,30	74,62	129,90	1366,8	17,50
Одеська	7,84	9,63	6,19	9,25	8,93	3,20	4,60	81,33	2686,30	907,4	30,10
Полтавська	1,74	12,54	3,36	11,45	2,73	2,08	3,30	82,03	365,10	1609,2	6,30
Рівненська	0,47	7,92	2,05	13,03	1,58	1,32	1,40	77,47	123,30	1697,1	10,60
Сумська	0,53	7,64	2,03	12,12	1,62	1,50	1,40	78,39	-76,20	1642,1	-3,90
Тернопільська	0,45	6,31	1,94	12,73	1,23	1,39	2,80	69,12	311,00	2062,5	13,80
Харківська	4,58	11,21	6,70	10,40	14,40	4,71	4,00	77,34	738,10	609,2	10,00
Херсонська	0,68	9,86	1,91	12,54	2,27	2,23	1,60	80,29	197,30	1100,5	73,70
Хмельницька	0,78	12,22	2,73	13,70	1,73	1,51	2,20	85,30	267,20	2060,2	-14,80
Черкаська	1,28	10,53	2,75	11,61	1,93	1,77	2,90	65,81	379,50	1870,6	26,90
Чернівецька	0,53	13,30	1,57	12,80	1,66	1,94	3,00	96,34	50,90	1245,1	9,90
Чернігівська	0,97	12,77	2,41	13,64	1,69	1,67	2,50	79,65	223,90	1864,8	6,30
м.Київ	50,04	11,26	20,12	4,79	18,52	3,96	6,30	71,68	28820,20	1421,7	42,40

Таблиця П.2

Динаміка показників використання соціально-економічного потенціалу сектору операцій з нерухомістю у 2013-2019 роках

Область	Зміна рівня тінізації сектору операцій з нерухомістю (2019 р. – 2013 р.), в.п.	Зміна частки обсягу операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі наданих послуг сектором операцій з нерухомістю (2019 р. – 2013 р.), в.п.	Зміна частки обсягу операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі наданих послуг у регіоні (2019 р. – 2013 р.), в.п.	Зміна частки обсягу ВДВ сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі ВДВ сектору операцій з нерухомістю (2019 р. – 2013 р.), в.п.	Зміна частки обсягу ВДВ сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі ВДВ сектору послуг у регіоні (2019 р. – 2013 р.), в.п.	Зміна частки кількості зайнятих сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі зайнятості сектору операцій з нерухомістю (2019 р. – 2013 р.), в.п.	Зміна частки кількості зайнятих сектору операцій з нерухомістю регіону в загальному обсязі зайнятих сектору послуг у регіоні (2019 р. – 2013 р.), в.п.	Зміна частки капітальних інвестицій сектору операцій з нерухомістю в загальному обсязі капітальних інвестицій у регіоні (2019 р. – 2013 р.), в.п.	Зміна співвідношення середньомісячного рівня зарплатної плати в секторі операцій з нерухомістю та середньомісячного рівня зарплатної плати штатного працівника в регіоні (2019 р. – 2013 р.), в.п.	Зміна фінансового результату (сальдо) до оподаткування підприємств сектору операцій з нерухомістю (2019 р. – 2013 р.), млн грн	Зміна рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств сектору операцій з нерухомістю регіону (2019 р. – 2013 р.), в.п.
Вінницька	-9,8	-0,4	-2,7	0,5	-3,7	0,2	-0,11	0,00	-27,48	801	42,3
Волинська	-11,3	0,3	6,7	0,3	-5,3	0,3	0,01	-18,00	6,02	485	19,4
Дніпропетровська	-10,9	2,4	1,6	1,6	-0,9	0,7	-0,21	0,30	-1,12	6655	54,8
Донецька	-8,2	-9,5	-9,2	-5,3	-0,1	-5,5	-0,65	-4,80	-30,50	1667	59,3
Житомирська	-8,7	-0,8	-8,0	0,0	-5,6	0,6	0,19	-0,90	-3,12	351	43,4
Закарпатська	-6,3	-0,1	-3,0	0,2	-2,6	0,0	-0,24	-0,60	2,17	136	6,6
Запорізька	-12,4	0,3	3,0	0,4	-2,3	0,6	0,02	-1,10	3,39	152	5,2
Івано-Франківська	-10,7	0,2	1,7	0,5	0,5	0,3	-0,04	2,80	20,88	-339	7,2
Київська	-14,2	0,9	1,0	1,5	-2,1	0,0	-0,86	1,10	-3,88	5074	49,8
Кіровоградська	-8,9	0,0	0,5	0,2	-1,9	0,2	-0,14	0,70	-8,67	196	37,3
Луганська	-8,3	-1,5	-1,4	-2,2	-1,6	-1,3	0,30	0,70	12,82	19	-7,2
Львівська	-7,9	1,4	2,7	0,8	-3,3	2,3	0,50	-4,90	62,19	1165	10,8
Миколаївська	-3,9	-0,3	-1,5	0,2	-2,8	0,0	-0,29	0,40	20,06	218	1,9
Одеська	-6,8	-1,7	-1,4	0,9	-2,1	0,8	-0,39	-1,80	-15,38	3179	28,2
Полтавська	-5,0	0,5	4,6	0,8	-1,3	0,5	0,08	0,70	10,58	496	3,5
Рівненська	-11,5	-0,2	0,3	0,4	-1,6	0,2	-0,12	-0,10	3,67	139	13,6
Сумська	-3,9	-0,1	0,1	0,3	-1,1	0,2	-0,08	-3,70	8,33	50	-2,4
Тернопільська	-4,7	-0,2	-3,6	0,3	-2,8	0,2	-0,08	1,50	-9,47	329	3,7
Харківська	-8,4	-4,5	-9,1	0,4	-2,2	2,7	-0,13	-2,90	-1,32	1488	11,2
Херсонська	-10,9	-0,4	-1,8	0,3	-2,3	0,4	-0,10	-4,20	-4,54	219	74,8
Хмельницька	-1,6	0,1	3,0	0,5	-2,7	0,0	-0,25	-2,20	11,01	273	-26,0
Черкаська	-13,7	0,3	4,0	0,4	-3,9	0,4	0,01	-1,70	-12,31	400	19,5
Чернівецька	-4,5	-0,2	-1,5	0,1	-3,3	0,3	-0,01	1,40	4,31	45	27,2
Чернігівська	-13,0	0,4	6,4	0,5	-1,6	0,2	-0,14	1,40	-13,92	221	14,1
м.Київ	-9,8	13,2	2,0	0,3	-3,1	1,3	-0,74	-1,10	-6,01	33312	33,9

Додаток Р

Таблиця Р.1

Вихідні дані для оцінювання інтегрального індексу ефективності розвитку потенціалу сфери креативних послуг (за секціями КВЕД J+M+P+R), 2013 р.*

Області	Рівень тінізації сфери КП у ВДВ, %	Частка сфери КП у ВДВ регіону, %	Частка сфери КП у ВДВ сфери послуг регіону, %	Частка обсягу реалізованих послуг сферою КП у загальному обсязі реалізованих послуг	Частка зайнятих сфери КП у загальній чисельності зайнятого населення економіки регіону, %	Частка зайнятих сфери КП у чисельності зайнятих у сфері послуг регіону, %	Частка капітальних інвестицій у сфері КП до загал. обсягу капітал. інвестицій в економіку	Частка експорту сфери КП у загальному експорті послуг регіону, %	Коефіцієнт покриття імпорту експортом у сфері КП, %	Продуктивність праці працівників, зайнятих у сфері КП, тис. грн/особу
Вінницька	20	11,9	21,6	45,2	12,0	22,5	2,9	61,7	348	46
Волинська	20	14,0	20,9	30,1	13,9	23,9	0,9	3,6	35	43
Дніпропетровська	28	8,5	18,3	30,9	12,7	20,2	1,3	23,4	147	56
Донецька	41	7,9	14,4	29,8	10,3	17,5	6,1	27,1	57	54
Житомирська	17	12,2	20,8	56,0	13,5	20,6	2,2	40,3	66	38
Закарпатська	16	12,7	19,3	31,3	12,0	20,8	2,7	1,8	8	39
Запорізька	20	10,2	20,8	38,2	12,1	21,4	3,0	25,6	494	47
Івано-Франківська	12	11,7	21,5	30,1	13,2	24,2	0,8	4,8	8	47
Київська	33	9,2	14,3	31,2	15,2	21,4	0,7	7,1	28	48
Кіровоградська	23	8,8	17,2	15,1	12,3	23,1	1,0	2,7	14	37
Луганська	21	10,0	19,5	35,5	10,1	17,0	1,1	27,4	179	46
Львівська	19	16,8	23,6	24,8	14,0	23,9	3,4	32,3	125	62
Миколаївська	22	11,2	19,8	21,5	11,3	19,8	0,9	3,4	6	53
Одеська	23	13,9	18,7	21,3	13,9	19,7	6,8	6,9	61	59
Полтавська	18	7,1	18,0	27,1	11,8	20,4	1,4	53,4	194	46
Рівненська	20	11,6	20,3	28,0	13,7	21,6	2,0	4,1	13	34
Сумська	19	10,3	18,8	29,8	12,3	21,4	1,6	26,6	60	39
Тернопільська	13	13,2	21,4	32,2	14,3	26,7	3,5	2,6	8	35
Харківська	19	18,3	27,9	44,2	14,8	23,6	10	55,0	190	72
Херсонська	17	12,9	22,5	24,4	13,0	23,0	2,7	8,2	13	39
Хмельницька	19	13,6	23,8	39,3	12,3	21,8	1,1	2,4	15	46
Черкаська	18	10,7	20,2	38,2	12,2	23,1	1,9	21,9	142	45
Чернівецька	21	14,7	21,7	41,1	12,4	21,6	1,0	17,0	29	39
Чернігівська	21	11,0	19,7	50,8	12,5	21,4	0,6	16,5	36	41
м.Київ	39	26,7	29,6	57,1	26,1	30,3	16,4	49,9	166	200

*Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Таблиця Р.2

Вихідні дані для оцінювання інтегрального індексу ефективності розвитку потенціалу сфери КР (за секціями КВЕД J+M+P+R), 2018 р.*

Області	Рівень тінізації сфери КР у ВДВ, %	Частка сфери КР у ВДВ регіону, %	Частка сфери КР у ВДВ сфери послуг регіону, %	Частка обсягу реалізованих послуг сферою КР у загальному обсязі	Частка зайнятих сфери КР у загальній чисельності зайнятого населення економіки	Частка зайнятих сфери КР у чисельності зайнятих у сфері послуг населення, %	Частка капітальних інвестицій у сфері КР до загал. обсягу капітал. інвестицій в економіку	Частка експорту сфери КР у загальному експорті послуг регіону, %	Коефіцієнт покриття імпорту експортом у сфері КР, %	Продуктивність праці працівників, зайнятих у сфері КР, тис. грн/особу
Вінницька	17	11,2	22,8	33,7	12,4	23,0	2,6	65,5	153	130
Волинська	16	11,1	16,8	32,4	15,3	24,0	1,0	4,2	29	104
Дніпропетровська	16	8,8	20,4	34,5	13,5	20,9	1,5	46,4	143	136
Донецька	19	7,2	18,6	27,9	11,2	18,2	10,5	8,7	25	130
Житомирська	15	10,4	18,7	28,8	12,9	19,5	1,7	20,9	41	105
Закарпатська	16	13,9	20,4	34,7	11,7	20,8	2,3	6,5	18	112
Запорізька	17	9,9	21,9	35,1	11,9	20,8	4,5	34,5	63	131
Івано-Франківська	10	11,0	21,2	37,1	12,7	23,7	1,5	9,1	19	105
Київська	17	9,3	15,4	26,7	16,0	22,2	1,9	25,1	94	129
Кіровоградська	16	8,9	18,9	35,6	13,2	24,1	1,9	35,2	125	100
Луганська	14	11,3	20,1	27,7	10,5	16,7	5,4	75,6	478	113
Львівська	17	16,6	25,2	39,1	14,4	23,8	3,8	37,3	123	168
Миколаївська	13	10,2	18,0	32,7	11,1	20,4	2,5	4,1	10	127
Одеська	17	12,3	17,1	31,8	13,6	19,2	4,9	12,1	87	136
Полтавська	15	5,8	18,2	35,7	11,8	20,2	1,5	40,6	155	125
Рівненська	17	12,3	22,7	38,9	14,0	21,9	2,7	2,6	10	93
Сумська	18	10,2	20,7	36,8	11,9	21,0	2,6	44,0	114	106
Тернопільська	7	13,1	22,1	36,7	14,6	25,9	4,3	4,3	12	95
Харківська	19	15,8	29,3	36,3	14,8	23,3	6,1	72,4	159	168
Херсонська	17	11,8	21,9	36,5	12,7	22,0	2,2	7,6	22	101
Хмельницька	16	10,3	19,8	32,6	12,3	21,7	1,4	5,0	18	106
Черкаська	12	9,9	19,2	28,9	12,4	23,1	3,1	63,5	235	119
Чернівецька	19	15,1	23,0	36,7	12,3	22,1	3,5	24,1	58	100
Чернігівська	15	9,6	19,2	26,8	12,4	20,5	1,1	19,6	213	110
м.Київ	27	25,4	29,3	31,8	26,7	30,0	18,1	61,1	176	498

*Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Таблиця Р.3

Вихідні дані для оцінювання інтегрального індексу ефективності розвитку потенціалу сфери КП (за секціями КВЕД J+M+P+R), 2019 р.*

Області	Рівень тінізації сфери КП у ВДВ, %	Частка сфери КП у ВДВ регіону, %	Частка сфери КП у ВДВ сфери послуг регіону, %	Частка обсягу реалізованих послуг сферою КП у загальному обсязі	Частка зайнятих сфери КП у загальній чисельності зайнятого населення	Частка зайнятих сфери КП у чисельності зайнятих у сфері послуг регіону, %	Частка капітальних інвестицій у сфері КП до загал. обсягу капітал.	Частка експорту сфери КП у загальному експорті послуг регіону, %	Коефіцієнт покриття імпорту експортом у сфері КП, %	Продуктивність праці працівників, зайнятих у сфері КП, тис. грн/особу
Вінницька	17	11,5	22,6	40,0	11,7	22,2	3,3	40,7	68,3	164,3
Волинська	14	10,7	15,4	14,3	15,0	24,1	0,7	48,9	3,7	121,6
Дніпропетровська	18	9,4	20,4	17,3	12,7	19,9	1,3	64,7	59,0	171,0
Донецька	32	8,8	21,1	52,6	10,8	17,6	10,8	49,2	17,9	184,4
Житомирська	12	11,0	18,6	26,9	12,8	19,3	2	81,1	21,7	122,1
Закарпатська	16	14,5	20,8	12,8	11,6	20,7	2,1	48,3	7,7	130,6
Запорізька	17	10,6	21,5	31,7	11,6	20,5	5,4	74,1	39,1	157,9
Івано-Франківська	15	12,0	22,0	21,4	12,5	23,3	2,2	40,5	12,3	124,8
Київська	15	10,7	16,7	10,0	15,9	22,1	1,2	46,7	26,0	163,6
Кіровоградська	23	9,2	18,1	9,3	12,7	23,5	1,2	51,4	29,0	119,5
Луганська	34	11,1	18,3	33,7	10,3	16,4	4,7	8,5	79,9	126,1
Львівська	17	17,3	25,5	30,8	14,0	23,0	4,2	39,0	46,5	211,9
Миколаївська	14	10,4	17,6	10,6	11,0	20,3	1,9	57,2	5,0	151,2
Одеська	17	12,8	17,1	10,6	13,3	18,8	4,0	16,3	13,4	161,5
Полтавська	14	6,5	18,1	19,4	11,3	19,6	1,3	48,1	36,2	155,1
Рівненська	15	12,3	21,9	14,6	13,3	20,9	2,1	20,4	9,0	110,0
Сумська	16	10,7	20,3	19,9	11,7	20,5	2,7	71,1	50,8	121,6
Тернопільська	16	13,4	21,4	25,2	14,1	25,6	5,2	37,4	4,0	112,8
Харківська	17	17,8	30,0	43,0	14,6	23,3	7,5	55,2	76,8	204,4
Херсонська	16	12,2	21,4	15,5	12,5	21,6	1,6	49,7	7,5	115,5
Хмельницька	13	11,1	19,4	20,2	12,1	21,5	2	52,8	15,3	124,8
Черкаська	15	10,6	19,5	19,6	11,8	22,2	3	42,3	65,6	146,8
Чернівецька	25	14,6	21,5	35,2	11,9	21,2	2,7	34,9	23,1	114,1
Чернігівська	16	10,3	19,0	16,2	12,4	20,5	1,2	76,3	26,1	128,5
м.Київ	31	26,3	30,5	40,0	25,9	29,4	13,4	41,6	62,9	616,2

*Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Таблиця Р.4

**Коефіцієнти еластичності показників діяльності субсекторів КП
(за 10 групами видів економічної діяльності)***

Субсектори КП	Середньорічний темп росту зайнятих за період 2012-2019 рр., %	Середньорічний темп росту доданої вартості за витратами за період 2012-2019 рр., %	Коефіцієнт еластичності темпів росту доданої вартості за витратами до темпів росту	Середньорічний темп росту обсягів реалізованої продукції за період 2012-2019 рр., %	Середньорічний темп росту обсягів витрат на виробництво за період 2012-2019 рр., %	Коефіцієнт еластичності темпів росту реалізованої продукції за витратами до темпів росту витрат на виробництво	Середньорічний темп росту обсягів ВДВ за період 2013-2019 рр., %	Коефіцієнт еластичності темпів росту ВДВ сфери КП до темпів росту витрат на виробництво
Архітектура та урбаністика	96	122	1,27	113,52	109	1,04	124	1,13
Аудіальне мистецтво	89	119	1,34	105,03	112	0,94	129	1,16
Аудіовізуальне мистецтво	120	125	1,04	153,71	237	0,65	140	0,59
Бібліотеки та пам'ятки культури (архіви, музеї)	96	172	1,80	121,67	150	0,81	127	0,85
Візуальне мистецтво	101	103	1,03	120,62	97	1,25	124	1,28
Дизайн	112	190	1,69	135,83	123	1,10	140	1,14
Література, видавнича справа, друковані ЗМІ	93	110	1,18	103,17	102	1,01	103	1,01
ІТ та нові медіа	119	134	1,12	145,19	132	1,10	138	1,04
Реклама, маркетинг, PR	102	120	1,18	115,98	159	0,73	116	0,73
Сценічне мистецтво	115	129	1,13	128,38	151	0,85	122	0,81

Сірим тлом позначено субсектори КП із ефектом зростаючої віддачі. Жирним шрифтом – максимальні значення коефіцієнту еластичності.

*Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

**Розподіл видів економічної діяльності, які належать до
креативних індустрій (з них 10 субсекторів належать до сфери КП)***

№з/п	Субсектори креативних індустрій	Код за КВЕД 2010
1	Архітектура та урбаністика	71.11 Діяльність у сфері архітектури
2	Аудіальне мистецтво	59.20 Видання звукозаписів 60.10 Діяльність у сфері радіомовлення
3	Аудіовізуальне мистецтво	59.11 Виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм 59.12 Компонування кіно- та відеофільмів, телевізійних програм 59.13 Розповсюдження кіно- та відеофільмів, телевізійних програм 59.14 Демонстрація кінофільмів 60.20 Діяльність у сфері телевізійного мовлення
4	Бібліотеки та пам'ятки культури (архіви, музеї)	91.01 Функціонування бібліотек і архівів 91.02 Функціонування музеїв
5	Візуальне мистецтво	74.20 Діяльність у сфері фотографії 90.03 Індивідуальна мистецька діяльність
6	Дизайн	74.10 Спеціалізована діяльність із дизайну
7	Література, видавнича справа, друковані ЗМІ	58.11 Видання книг 58.13 Видання газет 58.14 Видання журналів і періодичних видань 58.19 Інші види видавничої діяльності 74.30 Надання послуг з перекладу
8	ІТ та нові медіа	58.21 Видання комп'ютерних ігор 58.29 Видання іншого програмного забезпечення 62.01 Комп'ютерне програмування 62.02 Консультування з питань інформатизації
9	Реклама, маркетинг, PR	63.91 Діяльність інформаційних агентств 70.21 Діяльність у сфері зв'язків із громадськістю 72.20 Дослідження і експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук 73.11 Рекламні агентства 73.12 Посередництво в розміщенні реклами в засобах масової інформації
10	Сценічне мистецтво	85.52 Освіта у сфері культури 90.01 Театральна та концертна діяльність 90.02 Діяльність щодо підтримання театральних і концертних заходів 90.04 Функціонування театральних і концертних залів
11	Виробництво музичних інструментів	32.20 Виробництво музичних інструментів
12	Виробництво прикрас	32.12 Виробництво ювелірних і подібних виробів 32.13 Виробництво біжутерії та подібних виробів

Тлом виділено види діяльності, які не належать до сфери креативних послуг

*Джерело: складено за⁷⁶⁹

⁷⁶⁹ Основні економічні показники креативних індустрій в Україні. Київ. 2021. 17 с. Міністерство культури та інформаційної політики України: сайт. URL: https://drive.google.com/file/d/11Z0CiO7GABf4shP1q_CgpnP3lZK7W5Av/view

Додаток С

Аналіз стратегічних документів розвитку сфери креативних послуг в Україні

Проаналізовано основні стратегічні документи, що впливають на розвиток сфери креативних послуг: Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 рр.; Національна економічна стратегія на період до 2030 року; Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ; Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки.

Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 рр. – завдання «Розвиток креативних індустрій» оперативної цілі 2 «Сприяння розвитку підприємництва, підтримка інтернаціоналізації бізнесу в секторі малого та середнього підприємництва» є у складі стратегічної цілі II. «Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів». Визнано вагоме значення використання потенціалу креативних індустрій для розвитку приморських територій, продовження тривалості курортного сезону, використання етнонаціонального різноманіття для покращення туристичних можливостей регіонів тощо. Водночас звужено трактування креативних індустрій та відсутні завдання щодо формування центрів креативної економіки.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року⁷⁷⁰, де креативні індустрії об'єднані з туризмом в один напрям стратегії «Креативні індустрії та індустрія гостинності». Причому інший стратегічний напрям «Якість життя» містить пропозиції щодо розвитку окремих видів діяльності, що належать до креативних індустрій, а напрям «Цифрова економіка» передбачає розвиток таких видів економічної діяльності, які не знайшли свого відображення в попередніх стратегічних напрямках і також належать до креативних індустрій.

У стратегічній цілі 2 «Створити конкурентоспроможну креативну економіку для збалансованого розвитку України» напрям «Креативні індустрії та індустрія гостинності» серед пріоритетних секторів КП України виділено такі: народні художні промисли, дизайн, концертна та музична індустрія.

У стратегічному напрямі «Цифрова економіка» результатом реалізації стратегічної цілі 4 «Створення нових можливостей для реалізації людського капіталу, розвитку інноваційних, креативних та «цифрових» індустрій і бізнесу» передбачено цифровізацію креативних індустрій, підвищення рівня цифрових навичок та зростання кількості фрилансерів на 1 млн осіб. Для цього першочергово слід внести в законодавче поле визначення поняття «фрилансер», особливостей його праці та сприяти усуненню ризиків прекарізації (незахищеності результатів праці у результаті появи атипових форм зайнятості в офіційному та тіньовому сегментах ринку праці), з якими зустрічаються фрилансери, особливо в карантинний період.

У стратегічному напрямі «Культурно-ціннісна трансформація України» стратегічною ціллю «Забезпечення умов для встановлення об'єднувальної культурної парадигми в Україні» передбачено досягнення показника залучення до культурних практик дорослого населення України понад 65%.

⁷⁷⁰ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179. *Урядовий портал*: сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>

У стратегічному напрямі «Якість життя» культура є однією із шести стратегічних цілей. За стратегічною ціллю 2 «Створення сприятливої екосистеми для реалізації культурного потенціалу, ефективного використання економічного потенціалу культурної спадщини» передбачено реалізацію завдань щодо розвитку національної пам'яті, засобів масової інформації, культурної спадщини, мистецтва (кіноіндустрія), мовної політики, мистецької освіти. Водночас у цій стратегічній цілі складові «національна пам'ять», «культурна спадщина» та «мовна політика» за змістом завдань краще було б перенести, на нашу думку, до стратегічного напрямку «Культурно-ціннісна трансформація України».

Саме у цьому стратегічному документі зосереджено увагу на легалізації зайнятості у сфері креативних послуг, запропоновано шляхи вирішення проблеми піратства, але водночас відсутній план заходів з деталізацією за роками реалізації, а також належний перелік показників для моніторингу та оцінювання.

Декомпозиція за складовими креативних індустрій у стратегічних цілях та заходах їхнього розвитку заважатиме дотриманню єдиного регламентованого переліку видів діяльності креативних індустрій в Україні, не сприятиме сприйняттю цілісності креативних індустрій як національної екосистеми, проведенню комплексних аналітичних досліджень, призводитиме до домінування в державній підтримці окремих видів креативних індустрій над іншими, штучно розмежовуватиме культурні (некомерційні) та креативні (комерційні) індустрії, закріплюватиме роздробленість у середовищі працівників креативних індустрій тощо.

У *Довгостроковій стратегії розвитку української культури – стратегії реформ*⁷⁷¹ креативні індустрії не отримали належного відображення, а тому стратегічний напрям реформ, яким передбачено «підтримку інновацій, нових знань, креативних індустрій, що відповідають викликам ХХІ століття», потребує актуалізації, наповнення та синхронізації із завданнями вищезазначених стратегічних документів, а також відповідного плану заходів із зазначенням періоду, обсягів фінансування та моніторингу оцінювання досягнення поставлених цілей. Доцільно посилити *Довгострокову стратегію розвитку української культури – стратегію реформ* введенням чітким часовим горизонтом, просторовими аспектами (культурні простори, креативні міста та регіони), механізмами узгодження стратегічного, програмного та бюджетного планування.

*Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки*⁷⁷² відносила до перспективних секторів економіки для розвитку експорту такі, що належать до креативних послуг: інформаційні та комунікаційні технології, креативні індустрії (легка промисловість; послуги індустрії моди та дизайну; аудіовізуальні послуги (кінематограф, телебачення, радіомовлення, кіноіндустрія, видавничі та інші

⁷⁷¹ Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ : розпорядження Кабінету Міністрів України № 119-р від 1 лютого 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80#Text>.

⁷⁷² Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р. Урядовий портал: сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-eksportnoyi-strategiyi-ukrayini-dorozhnoyi-karti-strategichnogo-rozvitku-torgivli-na-20172021-roki>

виконавські і візуальні мистецтва); культурні і цифрові послуги (реклама та зв'язки з громадськістю); образотворче і сценічне мистецтво; традиційна культура (творчі ремесла, декоративно-прикладне мистецтво, фестивалі); пам'ятки культурної спадщини (бібліотеки, пам'ятки археології, музеї та виставки). Такий поділ креативних індустрій зумовлений структурою Класифікації зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП) України. Водночас креативні послуги відсутні в затвердженому переліку основних показників ефективності реалізації Експортної стратегії. У Звіті про стан виконання плану завдань і заходів з реалізації Експортної стратегії України за 2019 рік та у Звіті про виконання Плану завдань і заходів з реалізації Експортної стратегії України за 2019 р. не наведено даних щодо експорту креативних послуг України, а подано лише перелік низки регіональних і локальних ініціатив, реалізованих та планованих заходів.

Водночас у 2019 р. була розроблена секторальна Експортна стратегія для сектору креативних індустрій на 2019-2023 рр.⁷⁷³, в якій відображено бачення та стратегічні цілі розвитку креативних індустрій через їхню консолідацію, модернізацію та інтернаціоналізацію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. У цій стратегії у фокусі перебувають аудіовізуальний, музичний сектори, мода, дизайн зі значним потенціалом для зовнішньої торгівлі. Серед завдань детінізації сектору представлено лише заходи щодо посилення системи охорони прав інтелектуальної власності, оптимізацію співпраці Національного офісу інтелектуальної власності (НОІВ) та організацій колективного управління (ОКУ) для підвищення ефективності діяльності через удосконалення реагування на потреби індустрії (включно з боротьбою з інтернет-піратством, підробками, плагіатом тощо) та моніторингу заходів протидії порушенням прав інтелектуальної власності, а також легалізацію міжнародних платіжних систем в Україні.

Отже, різними міністерствами докладено значних зусиль до створення стратегічних документів розвитку креативних послуг та їхньої детінізації. Але такі різнопланові за змістом, часовими горизонтами й управлінськими рішеннями документи потребують системної координації між Міністерством культури та інформаційної політики України, Міністерством розвитку громад та територій України, Міністерством економіки України. Таким координатором повинна стати Рада з розвитку креативної економіки, яка має сприяти вирішенню проблемних питань і стимулювати сферу КП. Вважаємо, що загалом в аналізованих стратегічних документах недостатньо уваги приділено питанням: детінізації сфери креативних послуг, які мають свої особливості та специфіку застосування дистанційної та вільної зайнятості (фрилансерства, дистанційної роботи на цифрових платформах, формування креативних екосистем тощо); проблемам відсутності доступу вітчизняних фрилансерів до платіжної системи PayPal (на вхід); складності доведення фактів розрахунків з фрилансером за допомогою альтернативних способів розрахунків через мережу та міжнародні платіжні системи тощо.

⁷⁷³ Експортна стратегія для сектору креативних індустрій на 2019-2023 рр. *Міністерство економіки України*: сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=994b0513-1759-4b3b-a80a-0e70f015017d&tag=CektorKreativnikhIndustrii>

Додаток Т

Таблиця Т.1

Інтегральний індекс ефективності використання потенціалу ІКТ-сектора в забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України в 2013 р.

№	Регіон	Рівень тінізації, %	Обсяг ВДВ у ІКТ-секторі, млн грн.	Частка сфери ІКТ за обсягом наданих послуг у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за валовою доданою вартістю у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за зайнятістю у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за кап. інвестиціями у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за ІПП у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за експортом послуг у регіоні, %	Продуктивність праці у сфері ІКТ, тис. грн/1 зайнятого	Неформальна зайнятість у сфері ІКТ, %
1	Вінницька	23,44	574,00	38,37	1,2	0,92	0,5	1,2	56,71	88,31	0,34
2	Волинська	22,88	192,00	18,29	0,4	0,79	0,1	7,48	0,75	54,86	0,25
3	Дніпропетровська	27,38	2514,00	14,14	5,1	1,80	0,3	0,29	13,78	91,42	0,22
4	Донецька	43,97	1431,00	14,63	2,9	0,94	1,2	0,34	1,02	77,35	0,12
5	Житомирська	20,18	352,00	48,02	0,7	1,45	0,4	0,02	32,20	44	0,39
6	Закарпатська	16,16	207,00	23,24	0,4	0,70	0,1	0,06	0,11	54,47	0,31
7	Запорізька	22,22	625,00	18,48	1,3	1,22	0,2	0,033	6,49	62,5	0,24
8	Івано-Франківська	15,35	316,00	22,4	0,6	0,66	0,2	0,01	1,64	85,41	0,29
9	Київська	23,75	889,00	21,84	1,8	1,61	0,2	0,05	1,88	72,87	0,21
10	Кіровоградська	22,75	178,00	10,08	0,3	1,06	0,1	0,23	1,86	38,7	0,27
11	Луганська	18,28	474,00	17,59	1	0,87	0,2	0,01	4,07	53,86	0,19
12	Львівська	19,33	3046,00	16,87	6,2	1,70	0,8	2,24	25,55	162	0,32
13	Миколаївська	16,36	355,00	12,16	0,7	0,69	0,3	0,03	0,11	95,95	0,19
14	Одеська	26,25	2143,00	13,14	4,4	1,69	4,3	0,41	1,39	119,1	0,42
15	Полтавська	18,42	403,00	14,83	0,8	0,96	0,2	0,024	2,27	65	0,19
16	Рівненська	24,50	202,00	19,37	0,4	1,13	0,5	0,04	0,29	36,07	0,51
17	Сумська	25,13	197,00	19,63	0,4	0,89	0,3	0,05	3,92	42,83	0,30
18	Тернопільська	19,23	239,00	25,31	0,5	0,81	0,5	0,2	2,16	66,39	0,35
19	Харківська	21,21	2735,00	22,31	5,6	2,17	0,8	1,01	27,93	98,03	0,31
20	Херсонська	21,94	213,00	18,24	0,4	0,81	0,2	0,01	1,11	54,62	0,32
21	Хмельницька	21,25	192,00	27,35	0,4	0,75	0,1	0,08	1,68	44,65	0,21
22	Черкаська	21,12	296,00	29,43	0,6	0,91	0,1	0,005	6,47	58,04	0,28
23	Чернівецька	21,68	185,00	31,22	0,4	0,97	0,1	0,17	11,69	48,68	0,51
24	Чернігівська	19,76	274,00	43,63	0,5	1,04	0,1	0,03	14,03	55,92	0,29
25	м. Київ	34,70	30140,00	27,42	61,2	5,83	12,2	6,83	25,82	365,8	0,24

продовження таблиці Т.1

Стандартизовані величини										Інтегральний індекс ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг:
Рівень тінізації, %	Обсяг ВДВ у ІКТ-секторі, млн грн.	Частка сфери ІКТ за обсягом наданих послуг у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за валовою доданою вартістю у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за зайнятістю у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за кап. інвестиціями у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за ПІП у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за експортом послуг у регіоні, %	Продуктивність праці у сфері ІКТ, тис. грн/1 зайнятого	Неформальна зайнятість у сфері ІКТ, %	
71,73	1,32	74,56	1,48	5,12	3,31	15,987	100	15,84	42,87	0,3322
73,67	0,05	21,64	0,16	2,47	0,00	100	1,138	5,70	65,58	0,2704
57,95	7,80	10,72	7,88	22,01	1,65	3,8127	24,16	16,79	74,70	0,2275
0,00	4,18	12,01	4,27	5,46	9,09	4,4816	1,616	12,52	100,00	0,1536
83,12	0,58	100,00	0,66	15,29	2,48	0,2007	56,7	2,40	30,35	0,2918
97,14	0,10	34,70	0,16	0,86	0,00	0,7358	0	5,58	51,17	0,1905
75,99	1,49	22,14	1,64	10,81	0,83	0,3746	11,28	8,02	67,86	0,2004
100,00	0,46	32,49	0,49	0,00	0,83	0,0669	2,704	14,96	56,62	0,2086
70,66	2,37	31,00	2,46	18,38	0,83	0,602	3,134	11,16	75,55	0,2162
74,15	0,00	0,00	0,00	7,78	0,00	3,01	3,093	0,80	61,41	0,1502
89,76	0,99	19,81	1,15	4,10	0,83	0,0669	7,001	5,40	80,35	0,2094
86,08	9,57	17,91	9,69	20,18	5,79	29,9	44,94	38,20	48,08	0,3103
96,45	0,59	5,50	0,66	0,67	1,65	0,3344	0,004	18,16	81,30	0,2053
61,90	6,56	8,08	6,73	19,97	34,71	5,4181	2,267	25,17	24,83	0,1956
89,27	0,75	12,52	0,82	5,78	0,83	0,2542	3,822	8,77	80,76	0,2036
68,01	0,08	24,49	0,16	9,16	3,31	0,4682	0,319	0,00	0,00	0,1060
65,82	0,06	25,18	0,16	4,52	1,65	0,602	6,747	2,05	52,70	0,1595
86,42	0,20	40,14	0,33	3,00	3,31	2,6087	3,621	9,20	42,33	0,1912
79,52	8,53	32,26	8,70	29,33	5,79	13,445	49,16	18,79	50,63	0,2962
76,97	0,12	21,52	0,16	2,99	0,83	0,0669	1,77	5,62	49,33	0,1594
79,39	0,05	45,52	0,16	1,78	0,00	1,0033	2,79	2,60	76,57	0,2099
79,84	0,39	51,02	0,49	4,83	0,00	0	11,24	6,66	59,79	0,2143
77,89	0,02	55,74	0,16	6,05	0,00	2,2074	20,46	3,83	2,33	0,1687
84,57	0,32	88,43	0,33	7,30	0,00	0,3344	24,61	6,02	55,72	0,2676
32,39	100,00	45,72	100,00	100,00	100,00	91,304	45,42	100,00	69,24	0,7841

Таблиця Т.2

Інтегральний індекс ефективності використання потенціалу ІКТ-сектора в забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України в 2019 р.

№	Регіон	Рівень тінізації, %	Обсяг ВДВ у ІКТ-секторі, млн грн.	Частка сфери ІКТ за обсягом наданих послуг у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за валовою доданою вартістю у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за зайнятістю у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за кап. інвестиціями у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за ПІІ у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за експортом послуг у регіоні, %	Продуктивність праці у сфері ІКТ, тис. грн./1 зайнятого	Неформальна зайнятість у сфері ІКТ, %
1	Вінницька	15,14	4221	15,933	0,94	0,009	0,50	0,80	66,85	680,81	0,29
2	Волинська	17,09	994	0,781	0,76	0,008	0,10	3,05	3,40	342,76	0,18
3	Дніпропетровська	14,11	9285	4,317	2,07	0,021	0,20	0,17	47,02	317,98	0,28
4	Донецька	18,57	3245	0,129	1,20	0,012	5,10	0,33	0,86	360,56	0,15
5	Житомирська	10,04	1833	7,948	1,50	0,015	0,40	0,04	19,85	235,00	0,39
6	Закарпатська	14,36	1036	1,420	0,59	0,006	0,10	0,00	2,20	345,33	0,20
7	Запорізька	15,12	3238	2,084	1,20	0,012	0,40	0,06	14,13	363,82	0,24
8	Івано-Франківська	9,14	1668	1,632	0,63	0,006	0,30	0,05	13,84	463,33	0,29
9	Київська	14,13	6094	2,337	2,05	0,020	0,10	0,06	6,84	385,70	0,15
10	Кіровоградська	13,80	929	1,770	1,09	0,011	0,20	0,31	14,19	221,19	0,16
11	Луганська	10,63	636	0,197	0,76	0,008	0,10	0,00	2,94	276,52	0,29
12	Львівська	16,80	13990	15,250	1,69	0,017	1,00	0,43	41,57	768,68	0,26
13	Миколаївська	11,87	2072	1,854	0,66	0,007	0,20	0,02	1,13	627,88	0,19
14	Одеська	20,63	5966	0,967	1,47	0,015	0,60	0,22	1,62	397,73	0,38
15	Полтавська	11,79	2002	2,457	0,86	0,009	0,20	0,00	13,08	392,55	0,11
16	Рівненська	15,89	1195	1,008	1,03	0,010	0,20	0,03	8,24	239,00	0,59
17	Сумська	14,84	1311	0,565	0,94	0,009	0,20	0,10	8,17	285,00	0,28
18	Тернопільська	15,70	1188	3,265	0,79	0,008	0,30	0,07	2,98	360,00	0,26
19	Харківська	15,51	15856	16,450	2,07	0,021	1,10	1,24	63,31	605,19	0,24
20	Херсонська	13,97	1077	0,519	0,75	0,007	0,10	0,00	1,36	316,76	0,30
21	Хмельницька	10,87	1349	0,727	0,66	0,007	0,10	0,02	3,22	385,43	0,21
22	Черкаська	15,48	2511	5,519	0,94	0,009	0,40	0,02	65,62	502,20	0,18
23	Чернівецька	15,49	956	6,433	0,89	0,009	0,70	0,19	21,43	273,14	0,44
24	Чернігівська	12,61	1732	2,791	1,08	0,011	0,00	0,02	18,28	368,51	0,23
25	м. Київ	26,11	98283	10,897	6,92	0,069	8,50	15,03	38,76	1029,14	0,64

Стандартизовані величини										Інтергальний індекс ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг:
Рівень тінізації, %	Обсяг ВДВ у ІКТ-секторі, млн грн.	Частка сфери ІКТ за обсягом наданих послуг у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за валовою доданою вартістю у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за зайнятістю у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за кап. інвестиціями у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за ПП у регіоні, %	Частка сфери ІКТ за експортом послуг у регіоні, %	Продуктивність праці у сфері ІКТ, тис. грн/І зайнятого	Неформальна зайнятість у сфері ІКТ, %	
39,60	95,71	3,15	86,45	86,96	94,12	94,68	-5,59	33,85	58,62	44,92
46,50	98,99	95,25	88,98	88,41	98,82	79,71	94,63	66,69	36,84	31,81
35,19	90,55	73,76	70,15	69,57	97,65	98,85	25,74	69,10	55,56	43,12
50,75	96,70	99,22	82,60	82,61	40,00	97,81	98,64	64,97	0,00	35,74
8,93	98,13	51,68	78,37	78,26	95,29	99,73	68,65	77,17	67,57	37,07
36,31	98,95	91,37	91,48	91,30	98,82	99,97	96,53	66,44	33,33	31,84
39,51	96,71	87,33	82,66	82,61	95,29	99,59	77,68	64,65	53,85	35,61
0,00	98,30	90,08	90,96	91,30	96,47	99,69	78,13	54,98	57,14	36,16
35,28	93,80	85,79	70,41	71,01	98,82	99,62	89,20	62,52	25,00	39,57
33,73	99,05	89,24	84,22	84,06	97,65	97,91	77,59	78,51	25,00	37,94
13,95	99,35	98,80	89,06	88,41	98,82	99,99	95,35	73,13	55,56	29,30
45,57	85,77	7,29	75,54	75,36	88,24	97,16	34,34	25,31	52,00	46,64
22,97	97,89	88,73	90,45	89,86	97,65	99,85	98,22	38,99	40,00	34,01
55,67	93,93	94,12	78,76	78,26	92,94	98,50	97,45	61,35	66,67	30,88
22,41	97,96	85,07	87,53	86,96	97,65	99,99	79,34	61,86	0,00	38,59
42,46	98,78	93,87	85,13	85,51	97,65	99,80	86,98	76,78	80,33	24,85
38,37	98,67	96,56	86,46	86,96	97,65	99,33	87,09	72,31	55,56	32,00
41,77	98,79	80,15	88,59	88,41	96,47	99,56	95,29	65,02	50,00	35,29
41,06	83,87	0,00	70,05	69,57	87,06	91,75	0,00	41,19	47,83	52,72
34,55	98,90	96,84	89,21	89,86	98,82	99,97	97,86	69,22	61,29	28,90
15,86	98,63	95,58	90,43	89,86	98,82	99,88	94,91	62,55	36,84	32,42
40,91	97,45	66,45	86,42	86,96	95,29	99,85	-3,64	51,20	29,41	40,56
40,96	99,03	60,89	87,17	86,96	91,76	98,74	66,16	73,46	71,43	29,41
27,49	98,24	83,03	84,42	84,06	99,99	99,86	71,12	64,19	42,86	33,35
64,98	0,00	33,76	0,00	0,00	0,00	0,00	38,77	0,00	82,09	82,23

Таблиця Т.3

Типологізації регіонів України відповідно до рівня їх інтегрального індексу ефективності використання потенціалу ІКТ-сектора в забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України в 2013 р.

Регіони-лідери з найвищим рівнем ефективності	м. Київ	0,7841	0,7841
		0,3572	0,3572
Регіони-переслідувачі з високим рівнем ефективності	Вінницька	0,3322	0,2369
	Львівська	0,3103	
	Харківська	0,2962	
	Житомирська	0,2918	
	Волинська	0,2704	
	Чернігівська	0,2676	
Регіони з низьким рівнем ефективності	Дніпропетровська	0,2275	0,212
	Київська	0,2162	
	Черкаська	0,2143	
Регіони з найнижчим рівнем ефективності	Хмельницька	0,2099	0,106
	Луганська	0,2094	
	Івано-Франківська	0,2086	
	Миколаївська	0,2053	
	Полтавська	0,2036	
	Запорізька	0,2004	
	Одеська	0,1956	
	Тернопільська	0,1912	
	Закарпатська	0,1905	
	Чернівецька	0,1687	
	Сумська	0,1595	
	Херсонська	0,1594	
	Донецька	0,1536	
	Кіровоградська	0,1502	
	Рівненська	0,1060	

Таблиця Т.4

Типологізації регіонів України відповідно до рівня їх інтегрального індексу ефективності використання потенціалу ІКТ-сектора в забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України в 2019 р.

Регіони-лідери з найвищим рівнем ефективності	м. Київ	0,8223	0,8223
	Харківська	0,5272	0,4674
Регіони-переслідувачі з високим рівнем ефективності	Львівська	0,4664	
	Вінницька	0,4492	
	Дніпропетровська	0,4312	
	Черкаська	0,4056	
	Київська	0,3957	
	Полтавська	0,3859	
	Кіровоградська	0,3794	0,3840
Регіони з низьким рівнем ефективності	Житомирська	0,3707	
	Івано-Франківська	0,3616	
	Донецька	0,3574	
	Запорізька	0,3561	
Регіони з найнижчим рівнем ефективності	Тернопільська	0,3529	0,3526
	Миколаївська	0,3401	
	Чернігівська	0,3335	
	Хмельницька	0,3242	
	Сумська	0,3200	
	Закарпатська	0,3184	
	Волинська	0,3181	
	Одеська	0,3088	
	Чернівецька	0,2941	
	Луганська	0,2930	
	Херсонська	0,2890	
	Рівненська	0,2485	0,2485

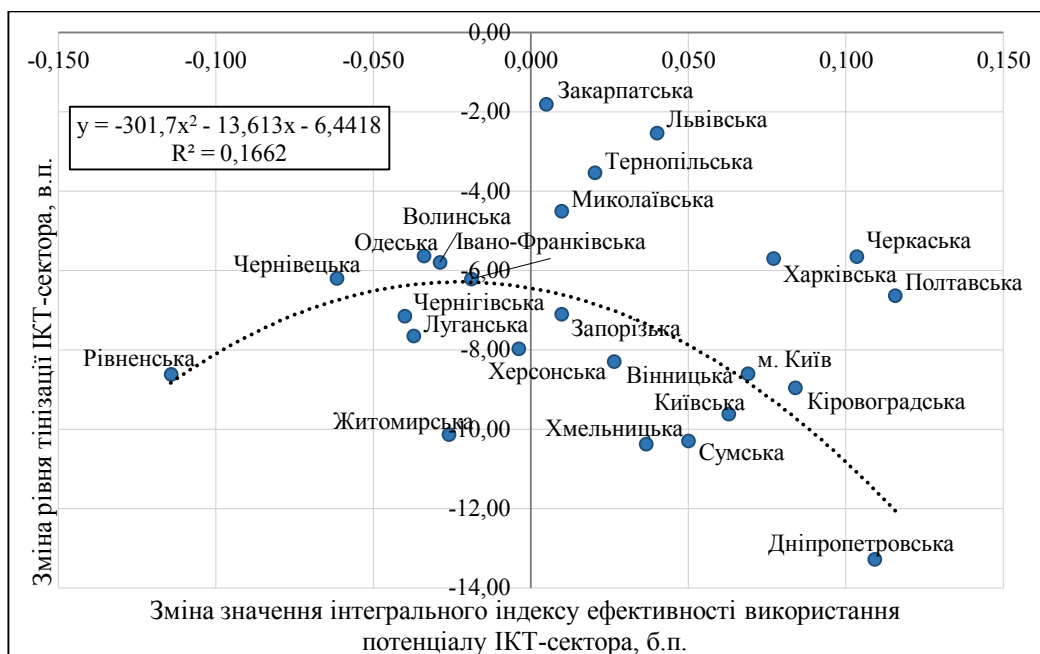

Рис. Т.1. Взаємозалежність між зміною значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг та зміною рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг у 2013-2019 р.

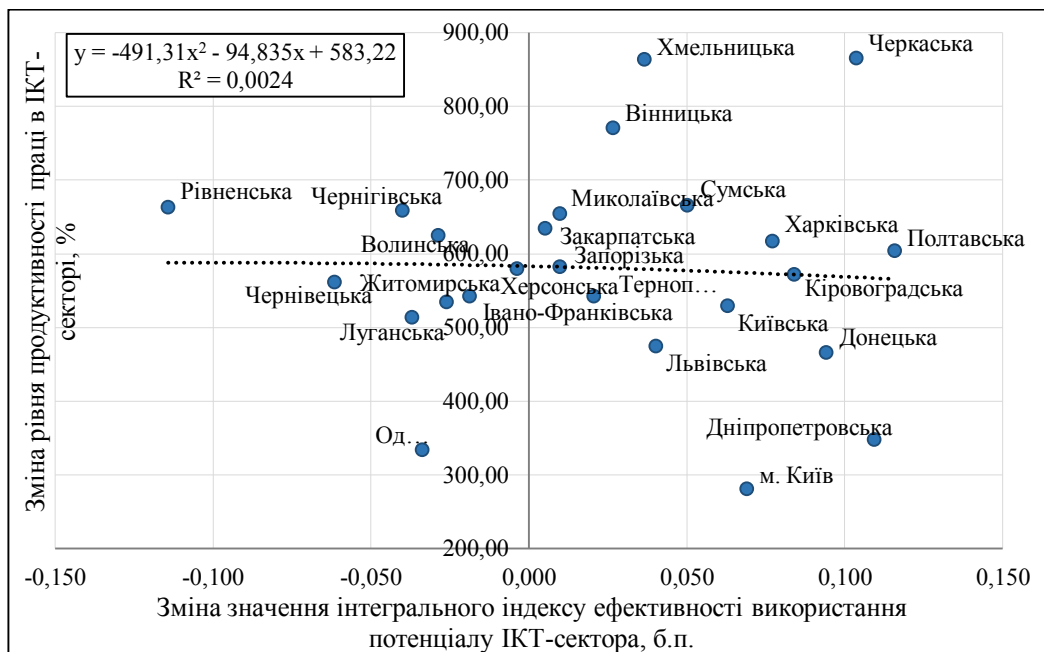

Рис. Т.2. Взаємозалежність між зміною значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг та зміною рівня продуктивності праці в сфері ІКТ-послуг у 2013-2019 р.

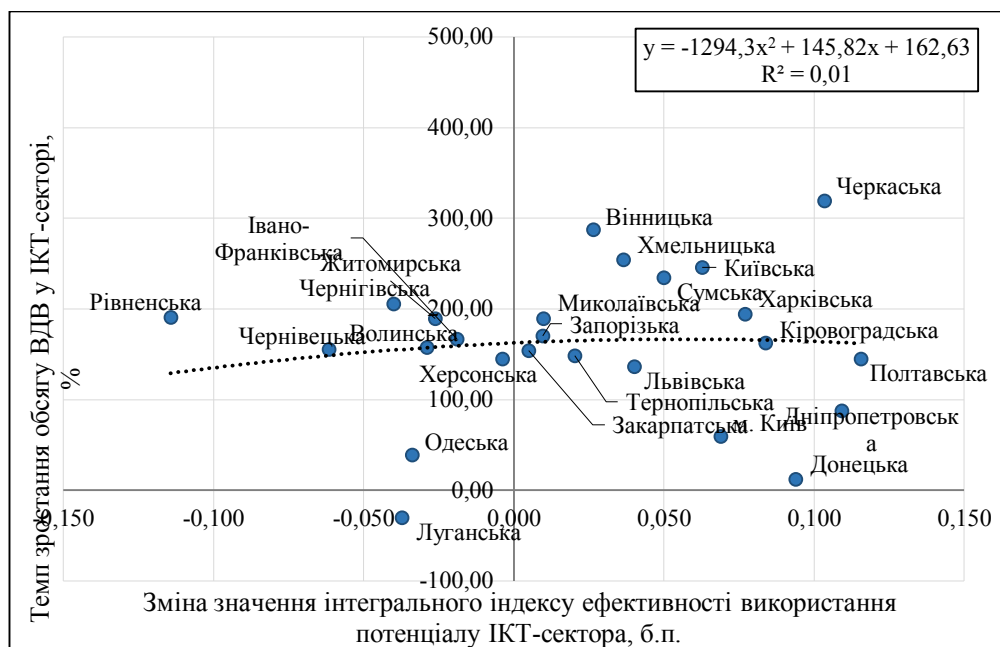

Рис. Т.3. Взаємозалежність між зміною значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг та темпом зростання обсягу ВДВ сфери ІКТ-послуг у 2013-2019 р.

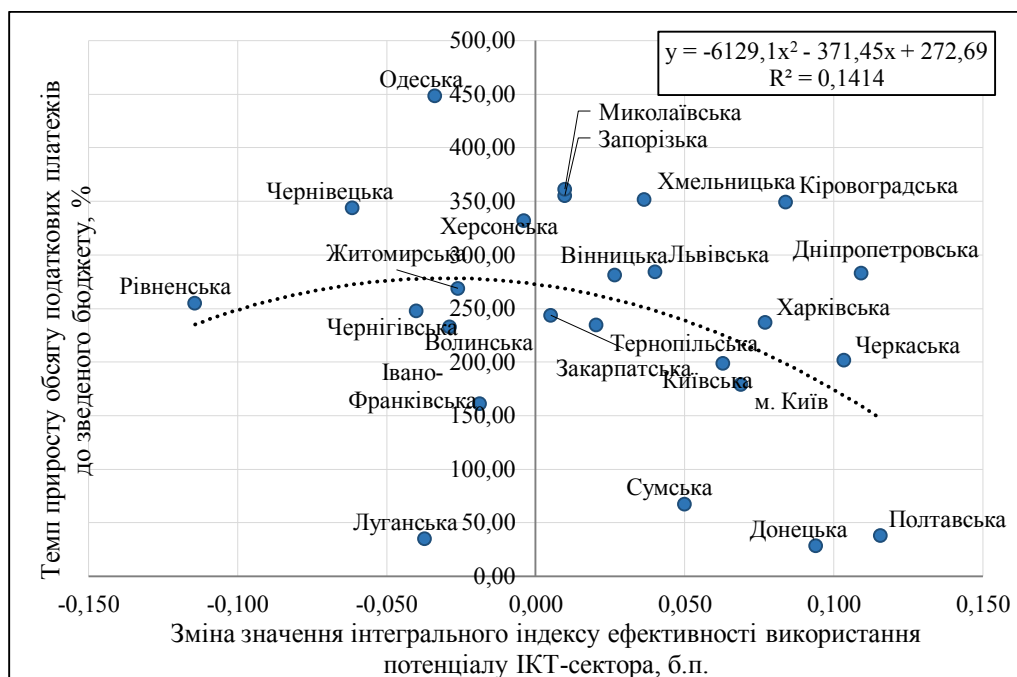

Рис. Т.4. Взаємозалежність між зміною значення інтегрального індексу ефективності використання потенціалу сфери ІКТ-послуг та темпом зростання обсягу податкових платежів ІКТ-компаній до зведеного бюджету у 2013-2019 р.

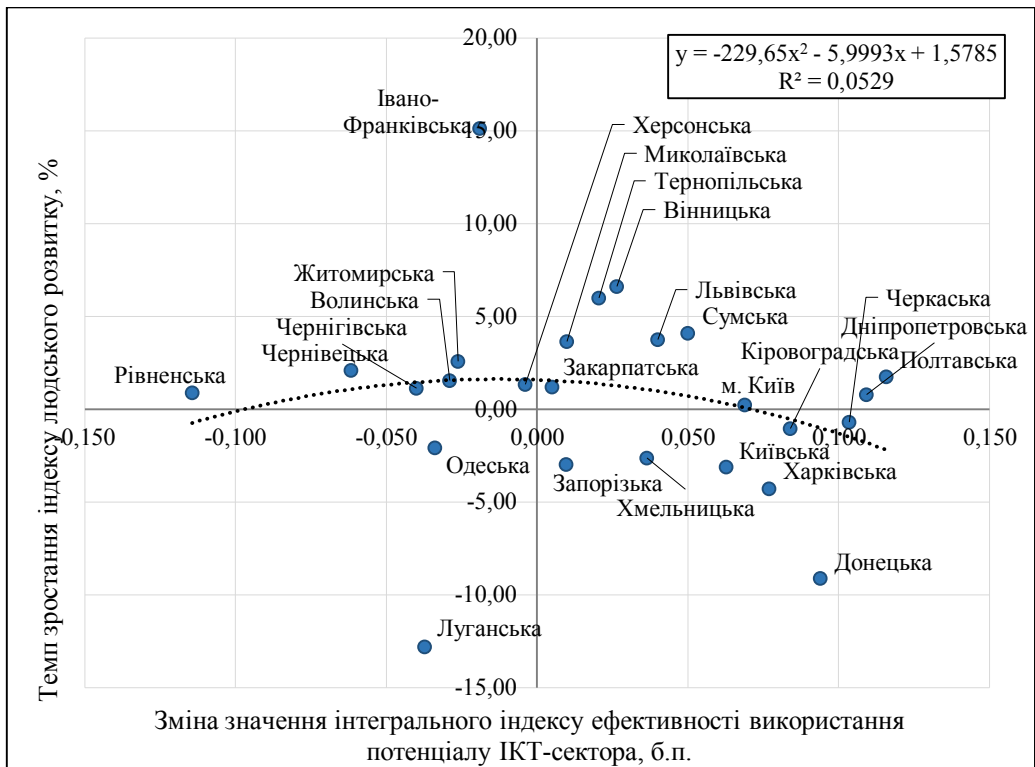

Рис. Т.5. Взаємозалежність між зміною рівня продуктивності праці в сфері ІКТ-послуг та темпом зростання індексу людського розвитку в 2013-2019 р.

Наукове видання

Потенціал сектору комерційних послуг регіонів України: ефективність використання та механізми детінізації: монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2021. 528 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-966-02-9822-4

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2021

Літературний редактор
Федорова Світлана Вікторівна

Підписано до друку 13.12.2021 р.
Папір ксероксний. Друк на різнографі.
Гарнітура "Agial" Умов. друк. арк. 41,8.
Наклад 300 прим. Зам. №28
Друк: ПП "Арал" Свідоцтво: серія А01 №21230 від 18.06.2007 р.
Державна реєстрація 09.09.1998 р.

м.Львів, вул. Козельницька, 4
Тел: (050) 371-62-80